

1651
MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTAR
ÉS
REMEKÍRÓK TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZET-
GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
BUDAY LÁSZLÓ

XXII.

CSONKA-MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁNAK KÖZGAZDASÁGI KÁRAI

ÍRTA:

DR. LAKY DEZSŐ
EGYETEMI TANÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

BUDAPEST, 1923.
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (RÉNYI KÁROLY)
IV, Kecskeméti-utca 3.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR ÉS
REMEKÍRÓK TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

BUDAY LÁSZLÓ

XXII.

DR. LAKY DEZSŐ:

CSONKA-MAGYARORSZÁG
MEGSZÁLLÁSÁNAK
KÖZGAZDASÁGI KÁRAI

BUDAPEST, 1923.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

CSONKA-MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁNAK KÖZGAZDASÁGI KÁRAI

IRTA:

DR. LAKY DEZSŐ
EGYETEMI TANÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

BUDAPEST, 1923.

EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (RÉNYI KÁROLY)

IV, Kecskeméti-utca 3.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

A KIADÁSÉRT FELELŐS: DR. LAKY DEZSŐ.
MAGY. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA R.T. — SZABÓ T. ISTVÁN.

ELŐSZÓ.

Innen-onnan négy éve, amikor még Budapest utcáin román szuronyok villogtak, de már mindenki úgy érezte, hogy azoknak a roppant sérelmeknek nyilvántartását, melyek híre mindenfelől torlódott felénk s melyek összeroppanással fenyegették közgazdasági életünket, át kell az utókor számára menteni: a külügyminisztérium egy értekezleten vitatta meg a megszállások kárainak összeírását, s felvételüket a m. kir. központi statisztikai hivatalra bízta. Mint abban az időben a statisztikai hivatal tisztviselőjének, igazgatóm bizalmából nekem jutott a szomorú szerencse, hogy a megszállások kárait vizsgáló adatok gyűjtését intézzem s addig, míg e hivatal kötelékéből ki nem váltam, — két teljes esztendőn át, — szinte minden időmet arra szenteltem, hogy ezt a feladatot sikerrel elvégezzem.

Nem volt könnyű feladat, mert hiszen a statisztikai megfigyelésnek az az ága, melyet művelnünk kellett, merőben újszerű, a szokott sablonoktól eltérő volt. S ha fel is teszem, hogy más államok, melyek a háború legkegyetlenebb végzetében, területüknek megszállásában, részesültek, hozzánk hasonlóan esetleg szintén kísérletet tettek arra, hogy e háborús károk szövevényébe belevilágítsanak, nem gondolnám, hogy annyira a részletekbe hatoló lett volna munkájuk, mint a magyar statisztikai hivatalé. A statisztika munkaköre, mely a háború kitörése után filmszerű gyorsasággal bővült eladdig ismeretlen részletekkel, nálunk is nem egy oly eredeti programpontra gazdagodott, melyre korábban alig valaki számíthatott volna. Az előző háborúk hadisarcainak, vagy a világháború jóvátételi követeléseinek háttéréről ugyan ki hinné azt, hogy ott komoly statisztikai megfigyelések húzódnak meg?

Nem tudtunk hibátlan munkát végezni. Hiszen az egész munkálat rendszere csak akkorra forrott ki, amikor már be

is fejeződött. De az adott viszonyok között tökéletes alkotásra, mely a megszállás kárainak minden zugát felkutatta volna, dőreség lett volna számítani. De én, ki az adatok gyűjtésének minden mozzanatát közvetlenül megfigyelhettem, mégis boldognak éreztem magamat akkor, mikor a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága azzal bízott meg, hogy az ellenséges megszállások kárait tanulmány formájában ismertessem a nyilvánossággal. Vélttem, hogy hazám ügyének szolgálok azzal, ha a sok adalék és tanulság közül, melyeket módom volt megszerezni, néhányat meg tudok menteni elporladástól.

Könyvem megírása talán valamivel hosszabb ideig elhúzódott, semmint szerettem volna. Mentse az a körülmény, hogy roppant anyagot kellett átvizsgálnom és átgyúrnom alkalmazott módszeremhez híven. Bár, ha arra gondolok, hogy éppen két éve most még a statisztikai hivatal kitűnő tisztviselői gárdájával együtt éjet és nappalt egybekapcsolva dolgoztunk azon, hogy a jugoszláv megszállás kárait szinte 24 óra alatt felvegyük, úgy érzem, hogy nem későn jut a forgalomba munkám, mely az összes ellenséges megszállások kárait felöleli.

Már a statisztikai felvételek ideje alatt, de könyvem anyagának rendezése közben is úgy éreztem, hogy a román megszállás csápjai voltak azok, melyek legelevenebben rágódtak bele a magyar közgazdaság ezer sebből vérző testébe. Különös figyelmet fordítottam tehát arra, hogy kárainknak Románia terhére írható részét minél erőteljesebben kidomborítsam. A hang, melyet vele szemben használtam, itt-ott talán éles is. De nem lehet mindenkor hangfogót erőszakolnunk magunkra, mikor oly nagy pusztítások leírásáról van szó, mint a román megszállás kárainál. S egyébként is. Románia valaha oly fürge volt és az ma is, ha Magyarországot kellett befeketítenie a nagyvilág előtt, hogy bűnös mulasztásnak tartanám, ha a maga póre meztelenségében nem tártam volna fel azt a kapzsi rendszert, mellyel ő a megcsönkített Magyarország földjét is megmaradt javaiból kiforgatta.

Úgy a román, mint az egyéb megszállásoknál a fősúlyt a közgazdasági szempontokra helyeztem, sarkpontnak tekintve az egyes termelési ágazatok megkárosítását. S ha az olvasó talán látszólagos aránytalanságot vél felfedezni a

mezőgazdaság javára az iparral szemben fejtegetéseim terjedelmét illetően, ennek oka részben a felvétel módszerében rejlik, mely sokkal gazdagabban tagozta a mezőgazdaság kárait, mint a többi termelési ágét. Az ipar káiról az adatgyűjtés meglehetősen összevont adatokat vett fel s valóban nagy fáradságba került ezeket abban a formában is szétbontanom, melyet munkámban használtam. De másra is hivatkozhatom. Amint tanulmányom szövege előbbre haladt, mind több és több jelét tapasztaltam annak, hogy a fiatal magyar ipar ereje leküzdve a háború után következő nehézségeket, a magyar közgazdaságnak immár csaknem régi rugalmasságában támasza. Ki merné ezt állítani a mezőgazdaságról? A mezőgazdasági termelés, ha sokszor nem is eszmélünk rá, ma is még nagyban és egészben a megszállások koldusa.

Ne tévesszen meg senkit az a körülmény, hogy jómagam a román megszállás kárait 24·4 milliárd magyar, a jugoszláv megszállását pedig csak 5·1 milliárd jugoszláv koronára becsülöm. Nem mai koronaértékek ezek. A magyar korona jegyzése, mellyel munkámban számoltam, 12·68 svájci frank, a jugoszláv koronáé 3·50 svájci frank volt. Ha eszünkbe villan a magyar korona sorsa, ha kiszámítjuk a mostani valutaárfolyamok szerint káraink összegét, lenyűgözve marad megcsuklott térdünk. A milliárdok világában is döbbenetes számokat kapunk.

Sok helyen megkíséreltem a megszállás közvetett kárait is kideríteni. De a témát itt nem meríthettem ki. S számítok rá, hogy szerény próbálkozásom nálam hivatottabbaknak is ösztönzést fog adni arra, hogy ennek a gazdaságtörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékű problémának kérdését felkarolják. Egyáltalán, munkám a háború következtében beállott nagy világrendezésnek — mely a közgazdasági élet minden vonatkozásán is átviharzott — csak egy részletét fogta meg. El kell jönni az időnek, mikor a normális állapotok helyreállításával a tudománynak több alkalma lesz arra, hogy kutató karjával visszanyuljon ennek a ma éljük — szomorúságában is páratlanul érdekes — korszaknak emlékei közé.

Boldogtalan időkről, nyomasztó közhangulat között írtam meg munkámat, benne mindig az igazságot keresve.

Az igazság sokszor fáj. De ha felismerik s megértik szavát, csak jó eredményt szülhet. Én bizakodom benne, hogy a megszálló hatalmak — s főleg Románia — talán maguk sem tudták pontosan, milyen sivataggá varázsolták át cselekedetükkel Magyarország közgazdaságát. Ha nem áttallják a nyers tények következtetéseit levonni, Magyarország és szomszédai szorosabb érintkezésének egyik akadályát lökik el az útból.

Nem bocsáthatom azonban útjára előbb munkámat, amíg három férfiúnak hálás köszönetemet nem fejezem ki. Dr. Kállay Tibor pénzügyminiszter úrnak, aki engedélyt adott arra, hogy a kárananyagot munkámhoz felhasználhassam. Dr. Szabóky Alajos h. államtitkár úrnak, aki a statisztikai hivatal támogatását biztosította számomra s ezzel munkám technikai részében nekem nagy könnyebbséget szerzett. S végül dr. Buday László h. államtitkár, műegyetemi tanár úrnak, kinek buzdító tanításait pályám kezdete óta mindenkor s e munkám megírása közben is élveztem.

Budapest, 1923 szeptember hó 5-én.

Dr. Laky Dezső

CSONKA-MAGYARORSZÁG
MEGSZÁLLÁSÁNAK
KÖZGAZDASÁGI KÁRAI

CSONKAMAGYARORSZÁG
MÉGSZÁLLÁSNAK
KÖZGAZDASÁGI KÁRAI

I.

BEVEZETÉS.

1. Történeti előzmények.

Magyarország közgazdasági élete a világháborút megelőző évtizedekben az öröndetes haladás képét mutatta; eredményeképen annak a nagy útnak, melyet hazánk a kiegyezés után 1914-ig a polgárosulás terén megtett. Az ország népessége normálisan gyarapodott, nyelvében is egyre magyarabbá vált s ezzel egyidejűleg a városi élet mindjebban kibontakozott, a vidéki pedig engedett falusiasságából. Népszámlálásainkból minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk azt a foglalkozáscserét, mely — akár a városi élet elevenebb lüktetése, akár, éppen ellenkezően, az iparforgalmi foglalkozások gazdaságilag szükségszerű előtérbe tolakodása volt az oka, — döntő cáfolatot szolgáltat arra nézve, mintha itt egészében vagy csak túlnyomó részében is *dekadens* gazdasági szervezettel állottunk volna szemben.¹

Az ipar, a kereskedelem és a közlekedés fejlődése a népesség új meg új kategóriáinak nyújtottak megélhetést s a fizetőképes fogyasztóközönség számának gyarapodásával karöltve mezőgazdasági termelésünk is leküzdté a nyolcvanas évek válságát, sőt belső értékében egyre izmosodott. Az ipar megerősödését a már említett ismérveken kívül a nagyobb produkcióra berendezkedett (a statisztikus nyelvén szólva: 20-nál több segéddel dolgozó) telepek számának emelkedése jelezte s az, hogy külkereskedelmi forgalmunkban a kivitelnél egyre élénkebb szerepet játszottak a nyersanyagokat átalakító termelési ágak.²

Külkereskedelmi mérlegünk elbírálásánál is hiba volna azt a mozzanatot kedvezőtlennek tartani, hogy az századunk első évtizedében általában *passivra* fordult. Annál kevésbbé, mert hiszen a mérleg korábban — jóval kisebb forgalom mellett is — mutatott már csaknem akkora (200 millió koronás) behozatali többletet. Sokkal inkább fontos, hogy a külállamokkal lebonyolódó árukereskedelmünk, szemléljük bár a mennyiség, vagy az érték szerint való fejlődését, az 1882. év óta — ameddig statisztikai megfigye-

¹ A számszerű adatokat illetőleg l. erre vonatkozólag bővebben a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 27. és 64. sz. kötetét.

² Az ¹ alatti forrásmunkákon kívül e részben rendkívül becses anyagot tartalmaznak Magyarország gyári és üzemi statisztikájának a m. kir. kereskedelmi miniszter kiadásában 1898 óta több ízben, legutóbb az 1910. évről megjelent kötetei.

lészünk visszanyúluk — eltelt három évtized alatt többszörösére emelkedett. Nyilvánvaló, hogy a behozatal növekedése — a különösebb zavart ez időben még nem okozó áralakulás kikapcsolásával — csakis a belföldi piac (a piac fogalmát itt a lehető legtágabb értelmezésben véve) nagyobb felvevő-, vásárlókéességének lehet a függvénye, a kivitel megélénkülése pedig a hazai termelés fokozódásának — a behozott termelőeszközök hatása folytán — *a termelés friss erei kisarjadásának is* s a régi források dúsabb buzogásának a jele.³

A hitelviszonyok megszilárdulásából is gazdasági erőink gyors evolúciójára következtethetünk. Pénzügyintézetünk évről-évre imponálóbb számadásai a legbeszédebb vallomások e mellett s a statisztika csak örvendetes kötelességét teljesíti, amikor esztendőik komoly munkájának gyümölcséről számoszlopaiban referál.⁴ De a sorozatnak ezzel korántsincs vége. Ki tagadná pl., hogy a közlekedési politika céljait szolgáló üzemeket: a vasutat, a postát, a távíró és a távbeszélő szolgálatot sikerült európai nívóra emelnünk? S vajjon nem igazolták-e állami és közszégi életünknek magasabb eszmék felé való törekvését azok az áldozatok, melyeket e közületek a kulturális, gazdasági és egyéb társadalmi érdekekért hoztak? Jobb lett a népesség életmódja s a közegészségügy javulásának eredménye gyanánt az előbb pusztító halandóság csökkent, a lakosság élettartama előnyösen változott.

Ez a rövid áttekintés is bőven igazolja, hogy a XX. század első évtizedében Magyarországnak jogos reménye lehetett arra, hogy századok nemzeti, szellemi és gazdasági elnyomatásának gyűrűjéből magát kiszabadítva, ismét *közeledjék a felé a* — nemzetközi érintkezésben is nagyfontosságú — *pozíció felé*, melyet egykor az Árpád-házi királyok, az Anjouk és Mátyás korában elfoglalt.

Az a biztató kép azonban, mely Magyarország jövőjét illetőleg 1914. előtt minden vonalon kidomborodott, egy csapásra elhomályosult a világháború kitörésével. Magyarország *nem* volt okozója, a legcsekélyebb mértékben sem előidézője a háborús lavina megindulásának. Azok az okmányok, melyek a nagy konflagráció előzményeire vonatkozólag a volt monarchia diplomáciai szolgálatának aktái közül közzététettek,⁵ kétséget kizáró módon bebizonyították, hogy a magyar kormány erejéhez képest elhárí-

³ A Magyar Statisztikai Közlemények új folyamának és új sorozatának a külkereskedelmi forgalmat tárgyaló kötetei bizonyítják ezt. Összefüggő áttekintést nyújt a 63. sz. kötet, mely az 1882—1913. évek adatait foglalja rendszerbe.

⁴ L. erre nézve különösen dr. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története (Bpest, 1896.) c. munkáját és a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 35. sz. kötetét, mely az 1894—1909. évek adatait dolgozta fel.

⁵ Az ú. n. osztrák vörös könyvben. (Dr. Roderich Goos: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Kriegs, Wien, 1919.) L. ennek bennünket érdeklő szemelvényeit a „Magyar béketárgyalások“ c. hivatalos kiadvány I. k. 73—81. lapjain is.

tani, lokalizálni igyekezett a háborús bonyodalmakat. Az ezeréves Magyarország csak veszíthetett abban a mérkőzésben, melyet a francia revánspolitika gyújtott fel s az angolok gazdasági féltékenysége élesztett; történelmi sorsa ismét a hadak útjára vetette, melyen már csak földrajzi fekvésénél fogva is — a Balkán kapujában, Kelet és Nyugat összetalálkozásánál — a pusztulás, a megsemmisülés réme leselkedett rá. *Jog és igazság ellenére mégis bűnhődnie kellett.*

A négy évnél tovább tartott küzdelem súlyos sebeket ejtett nemcsak népességi tartalékainkon,⁶ hanem a közgazdasági életnek is minden vonatkozásában; mezőgazdaságunk, iparunk és kereskedelmünk normális egyensúlya megingott. De össze nem roppant. A nemzet élni akarásába, hivatottságába, s a nemzet tagjainak kipróbált munkaképességébe vetett erős hit szilárdná tette és *valósággá tehette volna* a meggyőződést, hogy a negyedik évben már csak nehezen visszatartható gazdasági válság kirobbanását tompítani s utóbb kiegyenlíteni tudjuk.

Nem tartozhatik e könyvnek anyagába azoknak a heroikus erőfeszítéseknek ismertetése, melyekkel Magyarország a neki jutott helyzetben feladatát becsülettel megoldani igyekezett. Ha majd egyszer ismét nyugodtabb időket élünk, a magyar gazdaságtörténet művelői televény talajra fognak lelni, mikor a háborúránk eső részének gazdaságpolitikáját fogják bírálni. Mégsem hallgatjuk el, hogy bár a hadműveletek-szülte szárazföldi blokád a volt központi hatalmakat s köztük elsősorban a mi országunkat, tényleg a fogas problémáknak egész sora elé állította, — ha a katasztrófa nem oly hirtelenül s elemi erővel zúdul ránk, a *leszerelési program* rendszeres végrehajthatása sok tekintetben mérsekelní tudta volna azt a gazdasági kaoszt, melynek egyik kórokozója a történelmi, földrajzi és gazdasági egységet alkotó Magyarország testének szétszaggatása volt.⁷

Felesleges volna az események kronológikus rendjével is bővebben foglalkoznunk; a legfontosabb eseményeket alább úgyis vázolnunk kell. A végkifejlődés itt a fontos: az, hogy a háború befejeződése az ezeréves multtal bíró magyar államnak csaknem tökéletes összeomlását hozta meg nekünk végzetes ajándécul. A bizonytalan ma kínos hangulatában sokszor kísért a szörnyű kérdés: okvetlenül így kellett-e történnie ennek? Gyakran hangzik el hivatkozás az 1918. évi november hó 3-án kötött, ú. n. *Diaz-féle fegyverszüneti szerződésre*, melynek 3. pontja látszólag tényleg nem foglalta magában azt a nemzetgyilkolást, melynek később szenvedő hősei lettünk. Állítólag az olasz fegyverszüneti bizott-

⁶ Buday L., Kovács A. és Schneller K. kerekaszámban félmillió főre becsülik a közvetlen veszteséget, amelyből Csonka-Magyarországra negyedmillió eshetett.

⁷ L. erre vonatkozólag Buday László: Magyarország gazdasági egysége c. cikkét a Közgazdasági Szemle 1919. évi XLIII. évf. 61. köt. 35—44. l.

ság vezetőjének, Badoglio tábornoknak a kijelentése is zálogot (de milyen zálogot?) szolgáltatott volna arra, hogy Magyarországra vonatkozólag a régi országhatár lesz a demarkációs, a békeszerződés megkötéséig érvényes határ.⁸ Ámde, bármennyire tisztán állhat már napjainkban is a történelem ítélőszéke előtt, hogy az *októberi forradalom* előkészítői és végrehajtói soha nem múltó felelősséggel tartoznak a hadsereg szétfelbontásáért, csak optimista világnézet vallhatná magáénak azt a hitet, hogy minden ránk szakadt bajnak, végeink elvesztésének a november hó 13.-i, az ú. n. belgrádi fegyverszünet volt a magvetője. Valóban úgy van; a *belgrádi katonai egyezmény* sokkal súlyosabb feltételeket parancsolt ránk, a páduai szerződésnél szinte minden részletében baljóslatúbb volt. A területi határozmányok Magyarország területi épségét már nem tartották tiszteletben (1. szakasz).⁹ De hol állanánk ma mégis, ha a békekonferencia hazánkat legalább a belgrádi egyezményben megvont demarkációs vonalon *belül* hagyta volna meg földjének élvezetében? Nagyban és egészben a *török hódoltság utáni* Magyarbirodalom térképe rajzolódna ki így előttünk, a különálló Erdéllyel, a délvidéki bánságokkal s az újjászületés, az új honfoglalás munkája korántsem volna olyan nehéz és kockázatos, mint mai gúzsbakötöttségünkben.

Kétségtelen, hogy a két szerződés közül a belgrádi volt az, mely a *nyitott kapu* elvének gyakorlati alkalmazására Magyarországgal szemben *formai* lehetőséget is nyújtott.

De kétkelkedhetünk-e másfelől abban, hogy a kapzsi szomszédok *e nélkül is* törekedtek volna kész helyzeteket teremteni a belső bajokban beteg Magyarországon. A csehek előrenyomulása a tótok-lakta vidéken, az új délszláv alakulás csapatainak menetelése színmagyar vidékek felé, a megvert Románia mohó igyekevése új területek megszállására mindmégannyi *zárláncszeme* volt annak a céltudatos, átgondolt politikai munkának, melynek nyíltan bevalott célja volt a közös monarchia — mint a Németbirodalom „Hinterland“-jának — szétbomlasztása s — ami ránk nézve ennél is fontosabb — az egységes magyar nemzeti állam felosztása. A magyar belpolitika utolsó 40—50 évi mozgalmaiban is elég élénk visszhangot adott a *nemzetiségi kérdés* (az 1906-ban összeült képviselőház nemzetiségi pártja az 1868. évi XLIV. t.-c.-et egyenesen olyan alapnak tekinti, melyen a föderatív magyar állam kiépíthető)¹⁰ s hogy vele szemben sokáig mégis struccpolitikát folytattunk, hosszú ideig behúnyt szemmel és siket fülekkel tértünk ki — addig, amíg késő nem volt — *gyökeres* megoldása elől, azt, utólag bár, *végzetes* hibának kell minősítenünk. Különösen az vált kárunkra, hogy sehogy sem akarták méltányolni e kérdés

⁸ L. Nyékhegyi Ferenc könyvét a Diaz-féle fegyverszünetről Budapest, 1922. 15. és 19. l.

⁹ L. Nyékhegyi Ferenc i. m. 58. lapját.

¹⁰ L. a Magyar béketárgyalások I. k. 94—96. lapján „A magyarországi nemzetiségi kérdés parlamenti történetének vázlata“ c. jegyzékét.

külső vonatkozásait,¹¹ nem azt, hogy nagy és hatalmas erők működnek közre határaink lángbaborításán. Emlékezhetünk, hogy az a torz ferdtésekkel telis-teli propaganda-munka is, melyben Scotus Viator a rágalmak tengerét szórta ránk — bizonyára nem egészen önzetlenül — a világ előtt,¹² nem részesült részünkről illő fogadtatásban. Pedig akkor már itthon is szinte égett a lábunk alatt a talaj s különösen a nemzetiségi pénzügyi intézetek okos földbirtokszerzése¹³ ejthette volna gondolkozóba s *készíthette volna cselekvésre* az ország jövőjéért aggódókat.

A magyarországi nemzetiségi kérdés lassú érlelődése s külföldről származó anyagi eszközökkel való támogatása *tervszerűségre* vall, melyet az ú. n. utódállamok közül Románia, Jugoszlávia (akkor Szerbia néven) és Cseh-Szlovákia (mint az örökös tartományok egyik vezetője) már az évek hosszú sora óta Magyarország léte ellen törtek. Józan ésszel szinte el sem lehet gondolni, hogy abban a roppant nagy zűrzavarban, mely a háború elvesztése után keletkezett, ugyanazok a tényezők, melyek előbb minden módon iparkodtak a külföld előtt hitelünket rontani, meg ne kísérelték volna gyorsan le is *aratni* a termést, melynek földjébe már oly régóta vetették el a mérget.

Csoda-e ilyképen, hogy alkalmas pillanatban az orvul támadók egymásután szakították le a — saját vezetőinek bűnös könnyelműsége következtében — lefegyverzett Magyarország testének oly tagjait, melyek a törzzsel szerves összeköttetésben állanak; amelyek együvértartozását a sok százados múlt érdekszállai avatták gazdasági törvénnyé; amelyek hiányában a megcsontított Magyarország nem tud talpraállani, — csak ide-oda imbolyog. S csoda-e, ha a nemzet kétségbeesésében a fejét elveszítette s riadt ijedtségében az a törpe kisebbség ragadta magához utóbb — már 1919 tavaszán — a hatalmat, s tartotta — terrorisztikus eszközökkel — a kezében, melynek uralma *tanácsköztársaság* néven

¹¹ Ritka kivételszámba ment az a hatalmas szellemi torna, melyet a magyar ügynek felejtethetetlen harcosa, Beksics Gusztáv, vívott meg „A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon“ c., francia nyelven Párisban is megjelent könyvében. (Budapest, Páris, 1895.)

¹² Scotus Viator: Racial problems in Hungary, London, 1908. Seton-Watson: Die südslawische Frage im Habsburger Reiche, Berlin, 1913.

¹³ L. erre vonatkozólag pl. Barabás Endre: Az erdélyrészi népfajok birtokaránya, Budapest, 1905., Beksics Gusztáv: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációjának, különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre, Budapest, 1896., U. a.: A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal, Budapest, 1899., gróf Bethlen István: Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben. Budapest, 1912., U. a.: A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben, Budapest, 1913., Baross János: Idegenek birtokszerzése, Budapest, 1900., Éber Ernő: Fajok harca, Budapest, 1905., Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I—II. Budapest, 1896., 1899., Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története, Liptószentmiklós, 1912., Veritas: A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak története, Budapest, 1908., stb.

Magyarország históriájának legszomorúbb fejezetei közé tartozik?

A tanácsköztársaság erőszakos és törvénytelen uralma, mely a bukás csiráját magában rejtő gazdasági berendezkedésekkel törekedett tartósságra,¹⁴ már végsőket vonaglott s belső összeomlás, megsemmisülés előtt állott akkor, amikor hirtelen véget ért, rövid léte alatt is rengeteget ártva a magyar közgazdaságnak. Világosan kitűnt, 1—2 hónapi tapasztalás után is, hogy a szocializálásnak az a rendszere, melyet a kommunizmus megvalósított, csak a termelési *anarchiához* vezethet.

Három nagy csapását érintettük eddig a magyar közgazdasági életnek. Sorrendben első a *háború* volt, melyet a *forradalom* követett, hogy helyet adjon a még nagyobb rossznak, a *bolsevizmusnak*. A háború, mint természetes is, rengeteg értékünk elpusztulásával járt s a forradalom rablógazdálkodása nem engedett módot a pótlás munkájának megindítására. A tanácsköztársaság tevékenysége esztelen rombolásokban merült ki s utána a magyar közgazdaság már megkopasztva, szinte pőrére levetköztetve kapkodott volna levegő után. *Ha egyáltalán tudott volna*. Mert amit a gazdasági élet leleményessége a háromszoros megpróbáltatás után esetleg át tudott menteni az újjáépítés számára, mindazt a keveset létalapjában ingatta meg az a kifosztás, mely a *Trianonban* megrajzolt *Magyarországnak* a fegyverszüneti szerződések tartama alatt osztályrészéül jutott. Milyen joron? A válasz egyszerű: *a megszállások jogán*.

Ha szigorúan mérlegeljük a megszállás lehetőségeit, meg kell állapítani, hogy úgy a páduai okmány 4., mint a belgrádi egyezmény 3. pontja fenntartotta a jogot az ország *harcászati* fontos pontjainak és helységeinek megszállására,¹⁵ s a belgrádi konvenció (ha az egyezmény pontjainak értelmezésére és részletes meghatározására vonatkozó határozatok jegyzőkönyve¹⁶ világosan ki is mondta, hogy a demarkációnális vonalnak tisztán katonai jellege van s azt nem lehet politikai vagy gazdasági határnak tekinteni) *területi épségünket* már közvetlenül is fenyegette. De a lesújtott ellenfélnek, — a győzők mámorával szemben — vajjon volt-e elegendő szellemi és fizikai ereje Magyarországnak arra, hogy az állítólag stratégiaileg fontos, tényleg azonban egészen más céllal történő terjeszkedésnek útját állja? A románok, a csehek és szerbek, akik már 1918. novembere óta koncentrikus nyomással közeledtek az ország belseje felé, mind *szerződések*re is hivatkoztak, *a legfelsőbb haditanáccsal* lekötött megállapodásokra, s egyfelől *kittartásuk*, másfelől *árulásuk* bérét kívánták biztosítani. Az álarc is hamar lehullt. Maguk a szövetséges és társult hatalmak ren-

¹⁴ Máiig a leghasználhatóbb forrásmunkának tekinthető Gratz Gusztáv: *A bolsevizmus Magyarországon* c. könyve, Budapest, 1921.

¹⁵ L. a szerződések szövegét Nyékhegyi alezredes könyvében. 14. és 58. l.

¹⁶ L. Magyar béketárgyalások I. k. 315. l.

delték el — a fegyverszüneti szerződésekkel ellentétben! — Magyarország északi részeinek a cseh csapatok által való megszállását, engedték meg a románoknak, hogy a demarkációs vonalat átlépjék,¹⁷ s amikor a magyar kormány a túlkapások ellen tiltakozni próbált, a Budapestre küldött szövetséges katonai misszió főnöke már egyenesen kétségbevonta (1919. január hó 30-án) a megszállott területeken a magyar kormány fennhatóságát.¹⁸ Így csaptak le azután — mint egykor Giskra hordái — a Felvidékre a cseh légionáriusok, lopakodtak előre kelet felől — mint valaha (a XIII. század után) a békés település címén fajrokonai — a királyságbeli románok¹⁹ s törtek be délen a Balkán legharciasabb szlávjai, akik őseinek — mikor a török hatalom elől, nem is oly régen, futni kényszerültek — az annyira gyűlölt magyar föld menedéket adott.²⁰ S így ment veszendőbe — legalább egyelőre — Magyarország ősi területe. Az országrablást, melyet a betolakodott idegenek hazánkban végeztek, a trianoni kényszer-békeszerződés szentesítette, mely az 1921. évi XXXIII. t.-c. nevén Corpus Jurisunkba is bekerült. A kapcsolat megszűnt a levált részekkel, a közvetlen, az államjogi vonatkozások szétértéptek.

Fel tudjuk-e valaha is mérni a veszteség igazi súlyát? Aligha. Aki szegény hazánk szerencsétlenségének statisztikai adatait nézi, kába rémülettel szédül bele, a „mit vesznek el“ és „mit hagynak meg nekünk a békeszerződésben“ látszólag oly egyszerű szám-tani műveletébe.²¹

Ámde abban az időben még, melyre e könyv hasábjai vonatkoznak s azt megelőzőleg is, az elszakított országrészek Magyarország organizmusának *jogszerű* tagjai voltak. S nem volna-e tőlünk mulasztás, mi több, talán bűn, ha azokat az adalékokat, melyek *azokból* az időkből rendelkezésünkre állanak, szintén fel nem dolgoznók? Csonka-Magyarország megszállásának gazdasági kárait lehetne-e helyesen megbecsülni, ha nem figyeljük meg *első jelentkezésében is* azt a rendszerességet, mellyel a megszállók gazdasági erőink gyengítésére törtek? Nem olyan gazdag az adattárunk, mint amilyen mérvben e kérdés fontossága szükségessé tenné. De gyakran a kevés is sok, ha nem akad több belőle, amit használhatnánk.

Mielőtt tehát e munka *valódi* tárgyára, arra térnénk át, hogy a mai Magyarország területét sujtó s részünkről — a nemzetközi jog érvényes szabályai szerint — jogtalanak tartott megszállá-

¹⁷ A Fegyverszüneti Bizottság adatai. L. Magyar béketárgyalások I. k. 306. l.

¹⁸ U. o. 318. l.

¹⁹ L. A románok történelmi aspirációinak aaptalansága a régi Erdély történelmének megvilágításánál. (Magyar béketárgyalások I. 164—172. l.)

²⁰ L. Kováts A.: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnése óta. (Magyar béketárgyalások I. 37. l.)

²¹ Idézhetnénk-e erre nézve kitünőbb forrásmunkát Buday László Léway-díjas könyvéből, „A megcsonkított Magyarország“ nál? Budapest, 1921.

sok gazdasági következményeit vegyük sorra, a szerencsés szomszédok korábbi cselekményeire is vessünk futó pillantást. Munkánk további részében mindig azt a rendszert fogjuk követni, hogy mindegyik megszálló államra nézve külön készítsük el káraink mérlegét. Most sem járhatunk el másképp. Annál inkább nem, mivel az ujdonsült cseh-szlovák államnak, a nagyranőtt Romániának s délről terjeszkedő Jugoszláviának a „bemutakozása“ ha sok közös vonást, mellettük egyénieket is mutat.

2. A csehek a Felvidéken.

A *csehek*, mint az entente-tal szövetséges haderők, 1918. novemberében kezdték kezükbe keríteni az északmagyarországi, komoly védelem nélkül maradt, vármegyéket és városokat. Ellenállásra nem igen találtak, de patronusaiknál valószínűleg mégis kemény harcokra hivatkozhattak, mert azok hamar siettek védenekik segítségére azzal, hogy a „történelmi“ cseh-szlovák államot *elismerték*.²² December hó 4-én dr. Hodzsa Milán cseh-szlovák megbízottal megállapodás történik egy ideiglenes demarkációs vonalra nézve, ami azonban — íme az engedékenység keserves ára — csupán arra volt jó, hogy a magas pártfogók három héttel később a Duna, Ipoly és Ung folyók mentén követeljék vissza a cseh-szlovák állam képzelt határait.²³ A következmények, bármily megdöbbentő is volt ránk nézve a *nyitány*, megmutatták, hogy ekkor a csehek még mindig nagyon szerények voltak. Talán nem volt még elegendő idejük *levéltáraik* átvizsgálására, hogy a történelmi határokat pontosan megjelölhessék? Hiába emelt óvást a magyar kormány,²⁴ a válasz²⁵ gyorsan megjött s a cseh-szlovák államnak kizárólagos fennhatóságot tartott fenn azokon a területeken, melyeket az a neki megjelölt ideiglenes határokon belül *visszafoglalt*. (?) Meddő maradt a magyar államnak minden további kísérlete is, hogy a katonai megszállás politikai jellege kiküszöböltessék: a csehek véglegesen berendezkedtek az akkor még *minden* jog szerint bennünket illető területeken. A határt elzárták. A vasutat és postát lefoglalták; jövedelmeiket beszédtek. Tisztviselőinket elkergették vagy hűségesküre kényszerítették. Az államjavakat birtokbavették. Hadseregük számára soroztak. A magyarságnak lépten-nyomon durván megsértették nemzeti érzéseit. Szepesolasziban a magyar zászlót a posta lépcsőházában szőnyegnek terítették le, hogy mindenki azon taposson! Napirenden voltak a kitoloncolások. A ki nem üldözhető lakos-

²² L. Vyx alezredes 1918. évi december hó 3-i jegyzékét. Magyar békétárgyalások I. 343. l.

²³ L. u. a.-nak 1918. évi december hó 23-i jegyzékét u. o.

²⁴ L. A magyar köztársaság miniszterelnökének 1918. évi december hó 28-án Vyx alezredeshez intézett 92. sz. átiratát. Magyar békétárgyalások I. k. 344. l.

²⁵ L. u. o. 345. l.

ságtól magyar iskoláit elvették. A megszállott területen fekvő közhasznú üzemeket, bányákat és termelővényeket zár alá helyezték s forgalmukat Magyarország belseje felé megakadályozták.²⁶ Állandó rekvirálások is voltak, nem sok figyelemmel arra, hogy a Felvidék számos része maga is az ország déli éléstárából szokta kiegészíteni élelmiszerszükségletét.

A Miniszterközi Magyar Fegyverszüneti Bizottsághoz, majd utóbb a m. kir. központi statisztikai hivatalhoz — az előbbihez addig, amíg a felvidéki cseh posta-cenzúra ezt meg nem akadályozta, a másikhoz csak jóval később, leginkább közhivatalokra vonatkozólag s részben egyes ott érdekelt tulajdonosoktól — elég szép számmal érkeztek be jelentések a megszálló cseh csapatoknak a magán- és köztulajdont érintő garázdálkodásairól is. A magyar államnak a jóvátételi kérdésnél is eléggé fel nem becsülhető kára származik abból, hogy e jelentések nem teljesek. Nyilvánvaló pl., hogy a Fegyverszüneti Bizottság irattárából vett az az adat, hogy a csehek néhány mozdonyt, alig pár kocsit s ezenkívül 2 kórházvonalat zsákmányoltak volna, messze elmarad a valóság mögött. Hogy a csehek jól értettek a vasúti anyag lefoglalásához is, azt a Csonka-Magyarország területére történt betörésük alkalmával bebizonyították²⁷ s az a viszonylag gyorsan kialakult rend, melyet vasúti közlekedésükben meg tudtak teremteni, szintén azt bizonyítja, hogy a Felvidéknek fontos fő- és egyéb, élénk forgalmú mellékvonalain kész berendezéseket és bőséges szerelvényeket találtak. Rendelkezéseiket mindenestre gyorsan kiadták a kezükbe akadt anyag biztosítására. Túrócsentmártonból pl. őrzünk egy jelentést, hogy az állomáson talált vágónokat Prágába irányították s később — a kommunizmus után — sem átallozták az általuk kiutasított magyar lakosság elszállítására küldött kocsijainkat elkobozni (hernádesányi jelentés).

A Felvidéken fekvő katonai anyagunk egészében elveszett, ha sok közvetlen adatunk ebben az irányban nincs is. Érdeemes azonban a megőrkítésre az a sietség, mellyel a csehek a mult emlékeit szaporán igyekeztek eltüntetni; Kassán és Trencsénben pl. az irattárakat szétdúlták és megsemmisítették. A raktári anyagok s a felszerelések tulajdonjogát is rendezték, — mégha azok sok esetben magán- vagy alapítványi tulajdont is képeztek. Az értékeisebbjét a régi Csehszlovákia felé szállították, a többiből végeladást rendeztek. Bizonytalan, mi történt a lefoglalt kincstári pénzekkel? Bizonyos csak az, hogy csupán a pozsonyi katonai parancsnokság pénztárában 967.000 koronát hagyott a könnyelmű magyar igazgatás nekik zsákmányul. Az összes készpénzszámkány

²⁶ Ennek távolabbi, politikai célja is lehetett; az t. i., hogy ily módon kényszerítsék a magyar államot arra, hogy a gazdasági tárgyalásokat a cseh-szlovák kormánnyal felvéve, azt így közvetve elismerje. L. Magyar béketárgyalások 346. l. Vyx alezredes jegyzékét.

²⁷ L. e munka későbbi — a cseh-szlovén károokra vonatkozó — fejtegetéseit.

— az akkori pénzviszonyokhoz mérten — egész csinos összeget tehetett.

A közigazgatás szervei közül elsősorban a pénzügyigazgatóságokat és adóhivatalokat tüntették ki látogatásukkal a csehek. Érthető indokból. S itt sem eredmény nélkül. A besztercebányai adóhivatalban 487.077 korona maradt s a többi hivatalok milliókra menő készletei szintén hozzájárulhattak az új állam — vagy talán csak egyes végrehajtó szervei? — pénzügyi gondjainak enyhítéséhez.

Nagy becsületben álltak a dohánygyárak is, melyek közül hatot azonnal állami üzemnek nyilvánítottak. A dohánytermékekkel különben is szerencsájük volt: a véletlen még azokat a selmecbányai gyártmányokat is kezükbe játszotta (20 vagón!), amelyek már a menekülés útján voltak. A magyar kincstári erdőbirtokok sorsa is hamar megpecsételődött. Az erdők *kisajátítása* azonban nem zavarta őket meg abban, hogy pl. 1919. februárjában Turjaremetén az erdőgondnokság gazdasági felszerelését is megdézsmálják. (Ung vármegye abban az időben még kissé messze esett a prágai központtól.) Egbellen a nagyértékű kincstári petroleum-furóberendezések cseréltek a szokott egyszerű módon gazdát s az ott talált 118 vagón (1,416.000 korona értékű) nyersolaj — ezúttal kivételesen — Brünn felé vándorolt. A magyar vallás- és tanulmányi alap fekvőségei sem kerülhették el sorsukat: többnyire felosztás alá kerültek. A kisbellegi (Bars vm.) uradalom földjét pl. holdankint 1300 koronáért eladták. Hihetőleg nagyon érdemes embereknek.

Apróbb kellemetlenkedések közé tartoztak az a fajta mesterkedések, hogy a csehek a felénk irányított szénzállítmányokat, melyekre pedig éppen 1919. tavaszán oly égető szükségünk volt, nem engedték át hozzánk; Garamberzencéről, Párkányánáról és Garamkövesdről legalább számos értesítést kaptunk, hogy a lengyelországi szén továbbítását a csehek megakadályozták. Valószínű, hogy másutt is sokszor. De ez még hagyján. Még jellemzőbb az s a csehek humanitárius gondolkodására mértékadó, hogy a jó szomszédok Zsolnán a részünkre küldött németországi gyógyszerszállítmányt is visszatartották. Mikor? 1918/19. telén. Akkor, mikor a spanyol-nátha nálunk legtöbb áldozatát szedte.

A kórházügy reformját is alapos intézkedésekkel készítették elő. Ezek elseje volt, hogy az Irgalmasrend pozsonyi, szakolcai és szepesváraljai intézeteit hatóságaik lefoglalták. Lehet, hogy azt hitték, hogy a cseh egészségügyi szolgálat kiválóbb eredményeket fog majd ott elérni, mint a szenvedő emberiség gyógyítására alakult régi rend tagjai. Lehet. De lehet az is, hogy egyéb célszerűségi szempontok is közremunkáltak. Pl. az, hogy ily úton 16 millió korona értékű ingó és ingatlan vagyon került a tulajdonukba. (Az igazsághoz híven fel jegyezni, hogy példájuk nem maradt követés nélkül; a románok és szerbek ugyanígy jártak el.) Az Országos Gyermekvédő Liga nagyszöllősi és pozsonyi

otthonaiban is — melyek egy világszerte elismert nevű organizáció létesítményei — sok okulni valót lelhettek a csehek. Ahogy szemlét tartottak, végleg ott is maradtak s a magyar állam pénzével s közadakozásból fenntartott telepek sokat (13,291.295 magyar koronát és 111.618 cseh koronát) érő felszerelését szintén sirathatjuk.

A városokkal teliszórt s békésebb történeti vonallal bíró Felvidék gazdag volt közgyűjteményekben. Magyarország területének minden részéből hordták össze pl. s gyűjtötték külföldről is a Kassára telepített Felső-Magyarországi Rákóczi-Múzeum kincseit. Minden magyar ember lelke fellázad a gondolatra is: Rákóczi múzeuma a csehek kezében. De mennyi más könyvtárt és múzeumot is lefoglaltak. Íme a névsor: az alsó-kubini Csaplovits-könyvtár; Barsvármegye múzeuma Aranyosmaróton, Sárosvármegyéé Bártfán; Besztercebánya város gyűjteménye; Eperjesen a tiszai ág. ev. egyházkerületi kollégium könyvtára; Felkán a nevezetes Tátra-múzeum; Ipolyságon a Honti-múzeum; Komáromban a Komáromi múzeum és a vármegyei könyvtár; Krasznahorkaváralján a híres gróf Andrássy Franciska-emlékmúzeum; Losoncon a városi közkönyvtár; Lőcsén a Szepesi múzeum és a lutheránus egyház könyvtára; Nagyszombaton a városi emléktár; Nyitrán a vármegyei, Poprádon a Kárpát-Múzeum; Pozsonyban a nagymultú városi közkönyvtár s az orvosi és természettudományi egyesület múzeuma; Rimaszombaton a gömörmegyei múzeum; Rózsahegyen Liptóvármegye könyvtára; Selmecbányán a törvényhatóság gyűjteménye, stb. *Mindmegannyi egy nagy kultúrérzékű nemzet alapítása a köz s a haladás számára, a magyar génusz teremő erejének bizonyosságai.* Valószínű, — így is hallottunk róla —, hogy mindazok a kincsek, melyek a gyűjteményekben felhalmozvák, ma mint a *cseh-szlovák* nép szellemi termékei szerepelnek.

A magántulajdonnak sem volt nagy becse a jövevények előtt. Könnyű volt nekik: nem a magukét pusztították. S talán akkor még nem is hitték *egészen* komolyan, hogy *huzamos* maradásuk lesz a magyar földön. Legalább erre vall, hogy a *szerzés* első örömeiben a holmikát — mint már fentebb említettük — menteni igyekeztek. A trencsényi szeszőzdék raktáraiban talált szesz is így került vagónokba. A szeredi spódiumgyárat megfenyegették, hogy ha összes gyártmányait nem szállítja Prágába, elrekvirálják. Frigyes főherceg — a volt generalisszimusz — pozsonyi kastélyát is megtisztelték azzal, hogy első látogatásra 3 vagon bűtört szállítottak el belőle. Oly sok új minisztérium alakult Prágában; bizonyosan ott volt szükség rájuk. A liptómezei Fenyőháza villái is sok oly értéket rejtegettek, melyekre a kalózok módjára betört „felszabadítók“ kíváncsiak voltak. *Mintha sok századdal visszafordult volna az időszámítás rendje: rablóvilág volt ott fenn 1918 végén.* A szepesvármegyei Igló és Lőcse városok polgárságának jajkiáltásai egészen hozzánk hangzottak, mikor

ott a cseh katonák és szerb hadifoglyok szabadon fosztogattak. Mennyi vagyon pusztulhatott ott el, mikor az egyéni ambíciók kielégítése után 73 vagón zsákmány Prágának is jutott. Miava, Bodolka, Nagyszombat, Fülek, Nyitra, Nagymihály, Kistapolcsány, stb., végig az egész Felföld községei és városai szintén sokat szenvedtek.

A lakosság kárai közül a *mi* tudomásunkra többnyire csak azoké jutott, akik otthonukat elhagyni kényszerültek vagy fenn csak ingatlanaik voltak. De mennyi csapás sújthatta azokat, akiknek ott kellett maradniok, akiknek nem volt módjukban az ország belseje felé húzódni? Messze térítene el célunktól, ha a ki nem utasítható magyar lakosság kálváriáját akarnók szavakkal megfesteni. Az adóztatásnak, a földreformnak, a nacionalizálásnak és más mindenféle jóknak az emberi elme által csak kieszelhető fortélyai s erőszakosságai mindmennyi csavarok voltak, melyekkel a magyar lakosság szellemi és gazdasági fejlődése ellen épített gátakat a csehek tetszés szerint emelhették. Ebben *mestereknek* bizonyultak a csehek s a szerbek és románok nem kevésbé. De vajjon nem volt-e jogosult Vajda-Voivod román miniszterelnök (a volt magyar képviselő) kijelentése,²⁸ mikor az égbekiáltó jogtalanságokat azzal mentegette, hogy a lét és nemlét érdeke parancsolta azokat rájuk. „Rettenetes precedenst adtunk a magyarok kezébe” — mondta. *Igaza volt.* De nemcsak a románokra, hanem a csehekre és Jugoszláviára vonatkozólag is.²⁹

3. A szerbek garázdálkodása a déli végeken.

A *jugoszláv* uralom alá került területek közül is csupán azokról mutatunk be az alábbiakban pillanatfelvételeket, melyekről a magyar állam Trianonban lemondani kényszerült. De míg Cseh-Szlovákiánál időbelileg is élesen elhatárolható³⁰ a közvetlenül Csonka-Magyarország földjére s az elszakadt területekre neheződő nyomás története, Jugoszláviát nézve az események egybefolynak, minthogy csapatai 1918. telén azonnal birtokba vették a békeszerződés által nekik ígért országrészeket, sőt azoknál jóval többet is. Cseh-Szlovákia hadseregének Magyarország északi határán való megjelenése csak múltó epizód volt; Jugoszlávia 3 éven át nem adta ki kezéből az első előrerohanással megkaparintott vi-

²⁸ 1919. szept. 18-án. L. A romániai magyar kisebbség sérelmei, kiadta a Magyar Székely Egyesület. Budapest, 1922. 7. l.

²⁹ Úgy a felvidéki cseh, mint az ország egyéb részeit érintő szerb és román megszállások itt feldolgozott adatait a Fegyverszüneti Bizottság irattárából vettem, melyet főleg a gazdasági természetű károk kijegyezhetése végett áttanulmányoztam. Az egyes ügyiratok számait mellőzhetni véltem. Remélem, eljön az idő, mikor az egész anyag a tudományos kutatás és a köz számára is hozzáférhetővé lesz.

³⁰ L. erre nézve alább e könyv 58. s k. lapjait.

déket. Az ő esete különben egyszerűbb volt, mint Cseh-Szlovákiáé. A november 13-i fegyverszünet szövege is már szárnyakat adhatott nagy reményeinek. A délszláv állam csapatainak a szerződés szerint a Tisza—Maros folyók torkolatától, Baja és Pécs városok irányában, valamint a Dráva folyónak a magyar—horvát—szlapon határmenti folyás mentén húzódó vonalától délre kellett volna ugyan elhelyezkedniök, de ma már cseppet sem meglepő, hogy e vonalat már 1918. decemberében átlépték. A gazdag Bácska ellenállás nélkül hullott ölükbe, Baranya termékeny dombjai szintén; sóvár pillantásuk maga előtt látta a dús torontáli rónát. Hogy elégedhettek volna meg ezzel a kevéssel? A Dráva folyó nem leküzdhetetlen természeti akadály s mi sem közelfekőbb, hogy azon a szerbek átkeltek. Karácsonykor már arról értesültünk, hogy Csáktornyan vannak³¹ s ha már odáig értek, a Murán keresztül Alsólendva község csak egy újabb állomás.³² Sőt olyan hírek is érkeztek, hogy a szerbek „hódítási” vágya még ezt is kevesli s terveket szőttek, mozdulatokat végeztek Nyugat-Magyarországnak a Muraköztől felfelé Pozsonyig való megszállására. *Első csírájában a cseh-szlovák—jugoszláv korridor gondolatának felütközése volt az*, ami ellen még a gyenge magyar kormány is a legerélyesebben óvást emelt.³³ S mit tett az entente, a hűséges szerbek támogatója? *Tanulmányozta* a kérdést³⁴ s legfeljebb olyan bölcs kijelentéseket tett, hogy a vend vidék megszállásának kérdése eltérő a demarkációs vonalétól.³⁵ Pedig dehogy különbözött attól. Mindkettőnek célja merőben egyezett. A cégér „rendcsinálás” volt. Ezt azonban oly lelkiismeretesen teljesítették, hogy a hírhedt *zeleni káder* néven összeverődött szerb és horvát rablóbandák megfélemezésére leküldött magyar csapatokat is lefegyverezték.³⁶ Nyilván érdemeik öregbítése végett.

Ahogy a megszállott területeken kicsit megpihentek, durva, balkáni eszközökkel fogtak hozzá uralmuk megszilárdításához. A magasabbrendű funkciót végző hivatalok vezetőit indokolás nélkül elmozdították, a tisztviselői kar egyéb tagjaitól hűségesküt követeltek s Szabadkán pl. az ezt megtagadó egyéneket le tartóztatták. Magyar iskolákat mindenfelé bezártak³⁷ vagy szerb tan nyelvűvé alakították át azokat. A vasúti járműveket a megszállt területről nem engedték kifutni (mily nagy kárt okozott ez Magyarországnak, mikor a megmaradt csekélylétszámú kocsiparkkal az entente által követelt tömeges szállításokat kellett ugyanakkor végeztetnie!); a kölcsönös forgalmat egyáltalán beszüntették

³¹ L. Magyar béketárgyalások I. k. 322. l.

³² L. u. o. I. k. 323. l.

³³ L. u. o. 324. l.

³⁴ L. u. o. 322. l.

³⁵ L. u. o. 324. l.

³⁶ L. u. o. 323. l.

³⁷ Pl. a nagybecskereki, nagyikindai és pancsovai áll. főgimnáziumokat.

s a vasúti személy- és áruközlekedést saját területükön is korlátozták. Tiltva volt a pénz- és hitelátutalás. A felsőtorontáli ármentesítő társulat autonómiájának felfüggésztésével lakolt ilyesmiért s szegedi főmérnöki hivatalát Nagykikindára volt kénytelen átvinni s vagyonát is odaszállítani. A magyar vallásalap egyik főmérnökét pedig *sikkasztás* címén körözték azért a bűnéért, hogy a kezelése alatt álló erdőgondnokság pénzét budapesti és bányászati pénzügyintézeteknél helyezte el. A kisebb „bűncselekményeket“ radikálisan intézték el. Amilyen rendszerűkké vált, hogy a lakosság élelmiszer- és takarmánykészleteit fizetség nélkül elvették, épúgy következett ebből, hogy a panaszkodóknak botbüntetés járt (szabadkai főispán jelentése) s a vasutasoknak is, ha a rablást nem támogatták, ha nem értették meg a szerb katonaság *nemesebb* céljait. Egyébként pedig tűzzel-vassal folyt a régi magyar világnak jugoszláv színekre való *átfestése*. Szószereint való értelemben. A feliratok helyébe szerb szövegű, cirillbetűsek kerültek; népszámlálások kívánták kinvomozni *az ősök* nemzetiségét;³⁸ a budapesti lapok — mint egykor a kolerás vidékről érkezők — dehogy is léphették át a határt.

A megszállás anyagi kárai közül elsősorban a gazdag katonai zsákmányról kell megemlékezni, melyet a délszlávok szinte ajándékba kaptak. A Balkán-hadszíntérről visszaözoñlott s az országhatáron szerteszéledő seregek teljes felszerelése, élelmiszerei, műszaki anyagai és a Szerbia kiürítésénél megmentett összes anyagok, melyeket az ország belseje felé kellett volna szállítani, délen rekedtek. Jugoszlávia számára ez valóban páratlan szerencsét jelentett. Ha nem is tudjuk pontosan megmondani, hogy mennyi és milyen értékű hadianyagunk (javarészen olyan, mely a békés munkánál is felhasználható lett volna) kallódott akkor el, néhány adat, melyet a Fegyverszüneti Bizottság irattárából vettünk, némi tájékoztatást mégis tud nyújtani. Mintegy 30.000 darab szarvasmarha, 500 rakománnyal zsúfolásig telt uszályhajó, rengeteg, a vonalakat hosszában megtöltő, áruktól roskadozó tehervonat, stb. kis részletei voltak annak a lakomának, melyet szervezetlenségünk a szerbek elé terített.³⁹

Ismeretes, hogy a belgrádi katonai egyezmény 4.—8. pontjai bizonyos szolgáltatásokat írtak elő a magyar kormány terhére a szövetségesekkel szemben.⁴⁰ A Károlyi-kormány igyekezett is ezeknek megfelelni. Már 1919-ben, január 12-én 50 drb mozdonyt s mintegy 1000 különféle személy- és teherkocsit adtunk át a szerb

³⁸ L. Magyar béketárgyalások I. k. 328. l.

³⁹ Alább, e fejezet végén a hadügyminisztérium feljegyzései alapján (166.142/1919—15. szám) röviden be fogunk számolni arról, hogy a különböző harctereken mi minden kincstári anyagunk maradt vissza. Külön kell ezekről beszélnünk, minthogy az anyagok — mint közös tulajdon — csak részben illettek meg minket s nem is csupán a mi országunk területén kerültek ellenséges kézbe. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a statisztika sem lehet tökéletes.

⁴⁰ L. Nyékhegyi ezredes könyvének 59. l.

megszálló csapatoknak Szabadkán. Maga az egyezmény ugyan ennél többet állapított meg, a hiányzó szerelvényeket azonban — köztük azokat is, melyeket Ausztria helyett — valamivel később pontosan leszállítottuk. Rendkívül tévednénk mégis, ha azt hinnők, hogy Magyarország azzal, hogy a fegyverszüneti szerződés rendelkezéseit így híven betartotta, megszabadult további károsodásoktól. Nem. Sőt ellenkezőleg. Ezek a szolgáltatások csupán mintegy *kamatját* képezték az elvesztett vasúti anyagnak, mert hiszen a bevonult szerb katonaság első feladata volt a Délvidéken talált vasúti járműveknek birtokbavétele. Egészen bizonyos, hogy ily módon Jugoszlávia *sokkal nagyobb* mozdony- és kocsiparkra tett szert, mint a mekkora a megszállt területek normális forgalmának lebonyolításához kellett. Az ok egyszerű. A Balkán-front csapatainak utánpótlására, majd a visszavonulás eszközzésére olvan nagvtömegű vasúti anyagot kellett ott összpontosítanunk, melyet a hirtelen támadt felfordulásban nem tudtunk visszairányítani. A szerbek tehát itt *kétszeresen* is jól jártak. Egyfelől azzal, hogy a katonai egyezmény csupán a megszállott terület rendes forgalmának ellátására szolgáló eszközöket parancsolta helyükön hagyni, másfelől azzal, hogy a normális létszámot meghaladó forgalmi eszközökön kívül még friss pótlásokat kaptak. Mikor a magyar kormány szóvá tette azt, hogy ez az eljárás a katonai konvencióval ellenkezik, a mindenható Vyx alezredes egyenesen megtiltotta a vasúti anyagnak a demarkációs vonalon alulról való elhozatalát, s nem engedte meg, hogy az ott futó anyagból fedezzük az átadandó anyagnak legalább egy részét. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a rendszabály szintén erősen hozzájárult ahhoz, hogy az ország meg nem szállott részein a közlekedés ebben az időben már szinte teljesen megbénult.

Szerbiának a háborúban tönkrement vasúti és távirói vonalai helyreállítására, ugyancsak a belgrádi egyezmény szerint, három-ezer magyar munkást kellett odaküldeni. 1918 december 9—22-e között ez meg is történt. A munkások elindultak s ellátásukról és fizetésükről a magyar kormány gondoskodott. Decembertől februárig kevés híján 3 millió koronát küldtünk erre a célra, az irányzat azonban egyre emelkedő volt, s márciusban már 10 millió koronát deponáltunk a szerb kormány részére az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézeténél. A munkásokat kifogástalan felszereléssel bocsátottuk útnak. Nem tudjuk azonban, hogy ruházatukkal, stb. mi történt, mert már egy hónap múltán több ezer rend ruhával, pár bakancsal, darab pokróccal s egy vasúti kőcsi egészségügyi anyaggal pótoltuk a hiányokat. Jó alkalom volt persze a helyreállítás műve arra, hogy Jugoszlávia új meg új követelésekkel álljon elő; egyszer szerszámokat és építési anyagokat, máskor vasúti kocsikat és lokomotivokat kértek. Az értelmes *tolmács* pontosan továbbította hozzánk a követeléseket s ha nem

is tudjuk a feljegyzések hiányossága folytán pontosan megállapítani, hogy a magyar kormány tényleg mennyiben tett azoknak eleget, bizonyos az, hogy csupán távíró- és távbeszélőanyagban számos millió korona értékűt exportáltunk akkor Szerbiába.

Aki a háborús erkölcsöket, még inkább pedig a balkáni szokásokat ismeri, az előtt nem kell bővebben magyarázni azt, hogy a Szerbiában dolgozó magyar munkások sorsa nem volt irigyléreméltó. Hiába fizetett a magyar kormány a munkások ellátására minden összeget, a munkáltató mit sem törődött velük s adatunk van arról, hogy a Belgrád-Topcsiderben dolgozó munkások közül tizenketten *éhen haltak*. A többiek is súlyos viszonyok közt tengődtek s bár a magyar kormány egészségügyi téren iparkodott érdekükben minden lehetőt megtenni, a munkáskülönítményből négyszáz nehéz beteget márciusban haza kellett szállítani. Ezek aránylag még jól jártak. Az ottmaradtak sorsa egyre rosszabbá vált, minthogy a szerb hatóságok a munkásokat az eredeti céltől eltérően rabszolgamódon a legalárendeltebb teendők végzésére használták fel. Ilyenformán ingyen-munkaerőket kaptak s még mindig nyitva maradt nekik az út arra, hogy a vasúti stb. hálózat tönkretétele címén utólag újabb tömeges szolgáltatásokat kérhessenek.

A fegyverszüneti szerződéssel függött össze annak a 6000 darab lónak az összegyűjtése, melyet a szerbek 1918 decemberében rekvizíciók útján szereztek meg. A magyar állam tehát ebben az esetben is rendkívüli előzékenységet tanusított a szerbekkel szemben, valamint akkor is, amikor a katonai konvenció téves értelmezése folytán különböző hadianyagokat követeltek tőlünk; ezeket is azonnal leszállítottuk.

A szerbek a megszállt területeken mindenütt, akárcsak a csehek és románok, azonnal átvették a közigazgatást s ezzel kapcsolatban az összes állami javakat s az ezek gondozására létesült intézményeket jogellenesen lefoglalták. A laktanyákat teljes felszerelésükkel vették birtokukba s az elvonuló csapatoknak rendszerint azt sem engedték meg, hogy a tisztek és legénység a laktanyába beraktározott magántulajdonaikat magukkal vihessék. Szabadkán pl. a 6. honvéd pótzászlóalj és 4. honvédhuszár pótzászlóalj laktanyáinak erőszakos birtokbavételénél visszatartották a tisztek holmijait, lovaikat, nyergeiket, ruháikat, a tiszti étkezdék készleteit, az étkezőbizottság kertgazdaságát és e mellett persze az akkor is már nagy értéket képviselő egyéb állami javakat. Zomborban sem tettek különbséget hasonló esetben kincstári és magánvagyon között s a tisztikar beszerzési csoportjától elkoboztak és Szerbiába szállítottak mintegy negyedmillió korona értékű árút. Hasonló jelentéseink vannak Lugosról, Újverbászról és Versecről, bár a katonai intézmények ellen elkövetett túlkapásaikra a pécsi hadapródiskola felforgatásával

tették rá a koronát, miről majd alább⁴¹ fogunk részletesen beszámolni.

Ámde a szerbek egyéb állami és községi javakkal szemben sem jártak el különben, s jó érzékkel ők is azonnal rátették kezüket a pénzügyigazgatóságokra, az adó- és postahivatalokra; pénzkészleteiket elvették (a bács-bodrogvármegyei Kúlán az adóhivaltól 70.000 koronát), a későbbi forgalomból befolyó pénzekre pedig utalványozási rendeleteket bocsátották ki. Apatinban szerb intézménynek nyilvánították az erdőhivaltalt s *vagyonmentő* akciójukat azzal kezdték meg, hogy a fa értékesítését megtiltották. Az akció azután itt-ott *nüanszbeli* eltéréseket mutatott. Bezdánból pl. célszerűnek látták az erdőgondnokság szénakészletét biztosabb helyre vinni. Vadászerdő községben pedig, ahol erdészeti szakiskolánk volt, azt mindenéből kifosztották; műszereit, tanfelszerelését, bútorait, lovait, kocsijait, tűzifa- és talpfakészleteit — összesen mintegy háromnegyedmillió korona értékben — ismeretlen helyre szállították s nagy kérdés, szolgálták-e azok később is az erdőgazdaságpolitikai célt, melyre előbb összegyűjtettek. Leánykúton még *határozottabban* léptek fel a szerbek: a kincstári erdőgazdaság tulajdonát képező épületeket lerombolták. A többi állami javak sorsa is hamar megpecsételődött. A temesvári dohánygyár, mely egyike volt a legmodernebben felszerelt üzemeinknek, teljesen kiürittetett; 24 millió koronát érő gépeit, egyéb berendezéseit és anyagkészletét a szerbek, mielőtt a várost elhagyták volna, állítólag Pancsovára vitték. Szabad préda volt akkor, sajnos, a magyar jószág, mert íme a román szövetséges *orra elől* kaparintották el a szerbek azt, amit egyébként ők zsákmányoltak volna el. Versecen a méntelep-osztály 270 drb. értékes ménjét sajátították ki a szerbek s állítólag Temesvár felé vitték, bár mint a dohánygyár példája mutatja, a méneknek valószínűleg *nem* ez a város volt utolsó állomáshelyük. A palánkai csikótelepről azt tudjuk, hogy ott a szerbek 57 vagon gabonát találtak tárolva s a magtárakat dohosaknak vélték; az ottani lóállományról mit sem hallottunk: egészen bizonyos azonban, hogy azt is oda hajtották, ahol a részükre szolgáló gabonát kirakták.

A Temesvárt megszálló csapatok eleven pénzügyi és műszaki érzékére vall, hogy az ott talált földadónyilvántartásokat és kataszteri térképeket hirtelen összezsomagolták. Belgrádban vannak azok s érdekes volna tudni, vajjon a román királyság az őt illető szelvényeket *onnan* kéri-e vissza, vagy pedig nekünk fog borsos számlát benyújtani az újfent elvégzett munkálatok költségei fejében. Szlavóniából is értesültünk olyan kárról, mely a magyar államot súlyosan érintette; Bujavicán tudniillik lefoglalták a mélyfúró-berendezéseket. Vukovár és Újvidék között a Dunán állomásozó uszályhajók tartalmát a szerbek szintén gyorsan kiüritették s nem zavarta munkájukat az, hogy a zsákmány egy

⁴¹ L. a jugoszláv károk ismertetésére vonatkozó fejezetet.

része bizonyára nem a hadsereg, hanem a mögöttes országrészek szükségletének ellátására rendelt áru volt. Meg lehet érteni a szerbeket. Hiszen az onnan jelzett 84 uszályból — az egész mozaikdarabnak mily kicsi töredéke! — 87.580 q szenet, 9500 q lisztet, 160.000 q vegyes gabonaterményt, 9500 q burgonyát, 19.000 q szilvát és szilvaízt, 12.750 q sót, 4200 q pálinkát és 25.500 q egyéb élelmiszert hajóztak ki s ezek a mennyiségek csinos kis gazdasági értéket képviseltek akkortáiban is.

Fentebb már érintettük azt, hogy Jugoszlávia csapatai a megszállott területeket úgyszólván hermetikusan elzárták Magyarországtól. A szerb parancsnokságok az élelmiszer- és áruszállítást már az 1919. év legelején elvileg megtiltották. A zárlatot könyörtelenül vitték keresztül s az utasoktól még azt a csekély élelmiszert is elkobozták, amit azok újtjokra magukkal vittek. Hogy mit jelentett a bácskai és bánáti gabonának és egyéb élelmiszereknek a fővárosi piacokról való kimaradása, azt aligha kell bővebben magyarázni. Mint ahogy az sem kétséges, hogy az a rohamosan *emelkedő* áralakulás, melynek az összeomlás után részesei lettünk, szorosan összefügg a gazdasági zárlattal, melyet velünk szemben a szerbek is alkalmaztak. Nem engedték meg azoknak a tejküldeményeknek a továbbítását sem, már 1918. december óta, melyek hosszú évek során át a pécsi vonalon Budapest felé futottak. Letiltották a már kifizetett és szállításra kész seretések kivételét. Városokat elszakítottak gazdasági erőforrásaiktól. Szegedet pl. Újszegedtől, nem törődve a munkahelyeiket kereső munkások s a földjeiket nem művelhető gazdák érdekeivel. De hogy a *színjáték* teljes legyen, Temesvárral sem tettek kivételt, melynek a Bánáttal megszűnt minden forgalma. Nem mondhatnánk, hogy a kegyetlen s érett politikai szellemre nem valló eljárásukkal különösebb szimpátiát tudtak volna a szerbek maguk iránt ébreszteni. Emlékeztet, hogy 1919. február 21-én, mikor Temesvár város szerb impérium alá való helyezése kinyilvánított, a tisztviselők és munkások *általános sztrájk*kal feleltek.

Akkor, mikor Magyarország népének nélkülöznie kellett *élés-kamrájának* lezárása miatt, akkor történt meg az, hogy Jugoszlávia a budapesti entente-missziók segítségével állandóan küldte az élelmiszereket, a mi területünkön keresztül, leólmozott vagónokban a megszorult cseheknek. A szerb kormány által kedvezményezett részvénytársaságok vásárolták össze potom pénzért (mennyi lehetett közte ingyen rekvirált is!) s adták tovább — nem nyereség nélkül — a gabonát és állatokat Cseh-Szlovákiának. S *nekünk mindezt túrnünk kellett*, ölbe tett kézzel nézni gazdasági romlásunkat.

Hogy a megszálló csapatok a magántulajdont is semmibe sem vették, az az előzményekből logikusan folyik. Nem igen tettek különbséget jó barát és ellenség között. Torontálmegyéjében pl., s valószínűleg a többi megszállt területen is, bevonulásuk után

azonnal elrendelték a gabona és élőállatok rekvizícióját. Kontingenseket vetettek ki az egyes községekre, de persze fizetni feleslegesnek tartották s nyugták vagy elismervények megírásával sem igen bajlódtak. Nem tettek különbséget termelő, malom és kereskedő között; amit ahol találtak, gyorsan *saját* kezelésbe vették. A gabona szállításához zsák is szükséges s a rekvirálást szenvedőknek ezt is ki kellett adniok. Az ügylet perfektuálása után a Felső-bácskai gőzmalmi részvénytársaság Kulán például teljesen zsák nélkül maradt. Ha olyan ipartelepre akadtak, melynek magyar érdekeltsége volt, annak jogviszonyait röviden rendezték. A sok közül egy példa: a magyar rizstermelők országos szövetségének kissztapári rizshántoló malma, melynek 8 millió koronát érő telepéről gyorsan kisütötték a szerbek, hogy az is őket illeti meg.

Gyakori jegyzékváltások voltak a magyar kormány és a szövetséges katonai misszió vezetője között, annak tisztázása végett, hogy vajjon a szerb kormány jogosult-e a pécsvidéki kőszénbányák egész termését a maga részére lekötöni s a szénszállítást megakadályozni. Persze minden pozitív eredmény nélkül. Ami részünkre azért is roppant kárt jelentett, mert Magyarország területén egyedül ezen a helyen bányásznak világító-gáz gyártására is alkalmas kőszén. A németországi szénszállítmányok elmaradása mellett főképp ez a sérelem okozta a budapesti közvilágítás gyorsan bekövetkezett csődjét.

A hitelélet terén iktassuk ide azt a tényt, hogy Nagybecskerekben az Osztrák-Magyar Bank fiókját kötelezték arra, hogy az ottani szerb parancsnokság részére 50.000 koronát utaljon ki, az adóhivatal részére pedig — mely már előbb szerb kézbe került — 700.000 koronát fizessen. Itt betartották a formásokat, amennyiben előbb kijelentették, hogy a bankfiók összes, mintegy 3 millió korona értékű bankjegykészlete állami tulajdonba ment át. A magánbankokkal sem bántak keztyűs kézzel s a Magyar Általános Hitelbank szabadkai fiókja 2,262.633 koronával szaporította a szerb hadizsákmányt. Az ipari élet intézményei — amint erről már volt szó — szintén könnyű prédának ígérkeztek. A baranyavári cukorgyárat — hírek szerint — teljesen kiürítették, Orsován gondoskodtak arról, hogy a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság műhelyeiben a románok később gépeket ne találjanak. Ófuttakon és Paripáson (Bács-Bodrog vármegyében) a kenderközpont árúkészleteivel kívánták textiliparukat fejleszteni. Nagybecskerekben az Országos Központi Hitelszövetkezet olajgyárában tárolt tengericsiralisztre és olajpogácsakészletekre volt szükségük. Szabadkán pedig a szabad sajtónak általuk is mindenkor *tisztelt* eszméjét a szerbek azzal vélték szolgálhatni, hogy az újságpapírközpont által a délvidéki lapoknak küldött papírmennyiségeket azoktól elvonták.

Külön érdekes része volt a szerbek gazdaságpolitikájának a *szekvesztrálás*, melynek segítségével élesen belenyúltak az ipari és mezőgazdasági életbe. A szekvesztrálás s földreformjuk rend-

szerét a nekünk ítélt területek felszabadulása után módunkban volt közelről megvizsgálni. Ezekről tehát bővebben szintén alább fogunk nyilatkozni.

Nagyon sok olyan jelentés van ellenben birtokunkban, melyek arról szólnak, hogy fosztogatás és rablás megszokott szórakozások voltak a megszállott vidéken. Ezek felsorolásával nem kívánók könyvünk anyagát megterhelni. Csupán azokat a helyi szokásokat örökítjük meg, hogy Alsólendván pl. statáriumot hirdettek a szerb hatóságok azokkal szemben, akik katonaruháikat be nem szolgáltatták, s nem átallották az utcán járó-kelőket levetkőztetni. Torontál és Bács-Bodrog vármegyék némely részeiben a lakosságot kényszermunkára hajtották; Nagybecskerekén a magyar-német anyanyelvű lakosságot nem is éppen közelfekvő helyre: *Albániába*. Palánkán, de sokfelé másutt is, ügyes módját gyakorolták a pénzszerzésnek: a község vagyonos polgárait összefogdosták s szabadságukat csak váltságdíj ellenében adták vissza.

Igy festett a szerb uralom kezdete a megszállott területeken. Vajjon ma másképen van-e? Talán csak az eszközök változtak, melyekkel a lakosságot sanyargatják.

4. Erdély veszedelme.

A gyűrűt, mely 1918. vége óta körénk fonódott, kelet felől *Románia*, a legszerencsésebb hadakozó, szorította összebb. A tragédia felvonásai itt is gyorsan peregtek le. A román történetírás bizonyára *arany betűkkel* fogja megörökíteni azt a dicső hadjáratot, mely a csúfos kudarcra végződött 1916. évi betörés után jóformán ellenállás nélkül juttatta Románia kezére a Kárpátok erős peremét, majd Erdélynek értékes földjeit, a Barcaságot, a Mezőségeket s a többi — természeti kincsekkel megáldott — részeket, egészen a Maros vonaláig. Züllött, harcászatiilag vajmi keveset érő⁴² csapatok szállingóztak be a szorosokon át 1918. novemberének végén s az áruló *román nemzeti tanács* nemzetőrségével egyesülve, alkották a magvát a katonai erőnek, mely első felszerelését árván hagyott raktárainkból kapta meg. A magyar kormány, mely naivul hitt a fegyverszüneti egyezmény megtartásában vagy — ami valószínűbb — maga sem tudta, mitévő legyen, egyre hátrább csoportosította ott lévő erőit. Előbb a Nagyenyed—Tövis vonalon, majd Bánffyhungad táján, utóbb pedig már Nagybánya—Máramarosziget vidékén látni katonáinkat (akik között pedig voltak akkor még harcrakész részek is) s amint a magyar szuronyok fokról-fokra távolabbról villogtak, bealkonyult a magyar világnak is a Királyhágón túl.

Nem minden súrlódás nélkül folyt le most már ez az állásvál-

⁴² L. Breit: Vörös háború című cikkét a Gratz-féle könyv 224. l.

toztatás; nem egy összeütközés támadt a magyar és román osztagok között. Ezek meggátlására szolgált volna az a megállapodás, melyet Erdély főkormánybiztosa, dr. Apáthy István kötött a francia Berthelot tábornok közreműködésével Neculcea román tábornokkal s mely szerint a magyar hadsereg vonala Nagybánya, Kolozsvár, Déva városok és a Maros vize lettek s a tőle 15 kilométernyire kelet felé eső terület semleges zónává nyilvánítottatott volna.⁴³ Nincs meglepő abban, hogy a románok az egyezményt semmibe sem vették. De hiszen külön szerződéseket sem tartottak be e volt hű *szövetségeseink* s csak következetesek maradtak, mikor e jelentéktelen ügyből sem csináltak nagyobb kázust. Az alkalom nagyon sürgetett. Az őrtálló magyar hadsereget rohamosan rágtá a *métely*; alig tudott már ellenállást kifejteni s 1919. február elsején a magyar vonal Csucsáig esett vissza, Nagybányán és Máramarosszigeten is bevonták a magyar trikolórt s a románok Szatmárnémeti irányába készülődtek.

A helyzet ekkor már némileg tisztázódott is. A magyar kormány tudomására adták, hogy a szövetségesek párisi konferenciája a fegyverszüneti szerződésben megszabott demarkációs vonal helyett a tényleges állapotot szankcionálva, a Szatmárnémeti—Nagyvárad—Arad vonalat tekinti irányadónak s a *béke* jegyében dolgozó konferencia azt is elrendelte, hogy csapatainkat egy semleges zóna létesíthetése végett további 10 kilométerre vonjuk vissza.⁴⁴ *Öncsonkításra* kényszerítettek volna bennünket ismét s ezzel alkalmat adtak a fejtévesztett kormánynak arra, hogy a kormányrudat vezetők nélkül hagyja s ezzel a *komunizmus* karjaiba lökje az országot.

Azoknak az eseményeknek a vázolója, melyek a végzetes márciusi napok után bekövetkeztek, nem tartozik munkánknak ehhez a fejezetéhez, részben egyáltalán nem való annak anyagához, mert az ú. n. tanácsköztársaság politikai és gazdasági egyenlegét egyéb kutatások vannak hivatva elkészíteni. Eddig alkalmazott módszerünkhöz képest csupán arra törekedhetünk, hogy abból a mélyseges sülyesztőből, ahova a magyar állam javai az ország keleti széléin is hullottak, egyet-mást kiemelve, őrizzük meg emléküket az utódok számára is.⁴⁵ *Szomorú mementő; de lehet erőt adó is.*

Romániát jó csillagzata már akkor segítette, mikor a Balkánfront összeomlása után a középponti hatalmak hadserege erőltetett menetekben hagyta el annyi diadalának helyét. A 16. számú Generalkommando rengeteg árut, gazdag zsákmányt rejtő raktá-

⁴³ L. Mémoire du Gouvernement Hongrois à la Commission des Réparations relatif à l'exécution de l'Article 181 du Traité de Trianon. Páris, 1922. 10. l.

⁴⁴ L. Lobit tábornok 1919. március 19. jegyzékét. Magyar békétárgyalások. 351. l.

⁴⁵ Nem győzzük eléggé hangsúlyozni annak a fontosságát, hogy az ú. n. jóvátételi tárgyalásoknak az az anyaga, mely az elszakított területeken maradt állami javakra vonatkozik, a tudományos kutatás számára is mielőbb hozzáférhetővé tétessék.

rai pl., hogy egyéb példát ne említsünk, teljességükben lennrekedtek. Az osztrák-magyar konzulátusok (Bukarestben és Ploesztiben is), valamint a fővárosban székelő követség épületeit csőcselék vagy katonaság rohanta meg (akkoriban nehéz volt e fogalmak között különbséget tenni) s különösen a készpénzben dűskáltak szívesen: mintegy 3 millió leu veszteségről van így tudomásunk. A munka gyümölcsözőbb volt a magyar misszió-csoportnál, ahol 35 millió leut számolhatott össze a lefoglalók egymást megértő serege.

Kormányunk bölcs előrelátását és gondosságát hirdeti az, hogy amint a románok Magyarország földjére bemerészkedtek, mindenütt tömött raktárak várták őket, mintegy csalogatva őket a beljebb-kalandozásra. Nagyszeben, Temesvár, Arad, Kolozsvár és egyéb katonai gőcpontok épületei bőven ontották magukból mindazt, ami csak egy vert, lerongyolt hadsereg talpraállításához kellett s a románok bizony rosszul tették volna, ha a tálcán kínált ajándékot visszautasítják. Azokban a lehetetlen *zord* időkben is, amikor minden óra új szerencsétlenséget hozott, tompa fájdalmat okozott a megszállásnak egy-egy újabb pőrölycsapása. Csupán Nagyszeben és Temesvár között 3000—3500 vagonra becsülték azt a veszteséget, mely műszaki anyagokkal telt trénünk otthagyasából ered. Jellemző eset történt a nagyszebeni hadapródiskolában. Épületét a 2. román *vadászászlóalj* foglalta el s majdnem teljesen feldúlta; nyomaveszett a növendékek holmijainak s hogy a *vadászat* még eredményesebb legyen: a vezénylő román parancsnok gondoskodott arról, hogy az iskolában lelt ruha- és fehérneműt és élelmiszereket a tisztek és legénység között osszák szét. De vajjon az elosztás olyan volt-e, hogy mindenkit kielégített? Nem valószínű, mert hasonló ambíciókat szolgáló *köztulajdonbavételekről* másfelől (Tordáról, Gyulafehérvárról és Csíkvármegyéből) is eljutott hozzánk a hír. Amikor a boldog *felfedezők* nem tudtak ily egyszerű módon valamit elbirtokolni, a rombolás ösztöne vezette munkájukat.

Vasútüzemünket is roppant veszteségek érték abból folyólag, hogy Erdélyben és a megszállott romániai területeken nagyon sok szerelvényünk maradt vissza.⁴⁰

Azt kell hinnünk, hogy az így elkallódott vasúti anyagon kívül még a fegyverszüneti szerződés értelmében is szolgáltatunk ki bizonyos kocsimennyiséget Románia javára; egy okmányunk arra tesz célzást, hogy kötelezettségünkön felül is kiadtunk neki 250 vagon. A jóvátételi eljárás lenne hivatott felbecsülni azokat a kárainkat, melyek vasúti al- és felépítményeinknek, műhelyeinknek, anyagkészleteinknek elvételéből eredtek. De lehet-e a *soha* nem pótolható vagyontárgyak tömegét józanul értékelni?

⁴⁰ A monarchia vasúti parkjának felosztását végző nemzetközi bizottság jegyzőkönyvei bizonyára ebben az irányban is fognak tájékozással szolgálni. De egyáltalán, mikor jön el az ideje annak, hogy a béke végrehajtásával összefüggő tárgyalások egész anyaga közzététessék?

A lelki rokonság, mely az országunk testét megszagató államok szándékaiban megnyilvánult, kiütközött cselekvéseikben is. A közigazgatás szerveinek jogellenes átvételénél — akárcsak a csehek és szerbek — a román *hóditók* is az adóhivatalok és közpénztárak biztosítását tartották legsürgősebbnek. Ám a rendszerük, melyet követtek, nem mindenütt volt egyforma. Néhol megelégedtek (pl. Gyulafehérvárott) a tisztviselői kar elkergetésével; másutt ugyanakkor (pl. Sárkányon) a készleteket is összezsécsomagolták s a bírói letétben fekvő értékpapírokat sem kémelték; Borossebesen s Új- és Ópálos községekben az elv az volt, hogy a kifosztott adóhivatálba többé nem szállítható be érték. Hogy a köztartozásokat azután hová dirigálták, arról nincs jelentésünk, hihetőleg azonban gondosan megválasztott helyekre. Még átlátzóbb volt az eljárás célzata Brassóban, ahol az adóhivatalnak csak olyan kifizetéseket lett szabad teljesítenie, melyeket a román nemzeti tanács bizalmiférfiai engedélyeztek, akik egyben a pénztárkulesokat is magukhoz vették.

A kincstári vállalatok, bányák és gyárak sorsa is hamar megpecsételődött s gyorsan jelentkezett a *képzelt* jogutód a román állam személyében. Ezek persze mind elvesztek Magyarországra nézve, de egyikük-másikuk elrablásának kísérő körülményei mégis méltók a feljegyzésre. A vajdahunyadi kohók igazgatóságához már 1919. januárjában szigorú ukáz érkezik, mely megtiltja a nyersvasnak a demarkációs vonalon túl történő szállítását; a gazdasági határázárral akarták a románok is előkészíteni területeink politikai elszakítását. A kudsiri gyár parancsa úgy hangzott, hogy gyártmányai helyben tárolandók; a gavosdiai állami vasgyár további sorsa a lefoglalás után ismeretlen előttünk. Viszont tudunk arról, hogy a zámi rézkohó anyagkészletét, a szerzés első mámorában, Nagyszebenbe akarták átvinni. Nagyszebenbe, vagy talán tovább, délre? Inkább hisszük, hogy a szebeni irány csak az igazit takarta.

Gyérek az adataink az annyira becses zsilvölgyi szénbányák kisajátításáról. A telepeknek csak kisebb része volt a magyar állam kezén; nagyobb részük az Urikány—Zsilvölgyi kőszénbánya r. t. s a Salgótarjáni kőszénbánya r. t. tulajdonában volt. Tudomásunk szerint a bányák lefoglalása egységesen s a tulajdoni viszonyokra való tekintet nélkül történt. Romániának rendkívül nagy gazdasági előnyt jelentett a hatalmas bányavidék termelésének megszerzése s cseppet sem feltűnő, hogy igyekeztek is a véletlen szerencsét jól kihasználni. A magyar szénkormánybiztoság erdélyi kiküldöttjében dehogy is lett volna bizalmuk: a fegyverszüneti szerződés félretolásával ezt is azonnal felmentették⁴⁷ s helyébe saját emberüket nevezték ki. Az új rezsim azután jól tudta a leckét. Fegyverszüneti Bizottságunk vezetősége hiába

⁴⁷ L. Magyar békétárgyalások I. k. 337. l.

küldte tiltakozásait⁴⁸ a szövetséges katonai misszióhoz: a román intézőség rendre feltartóztatta a Budapest, Nagyvárad s egyéb (akkor még magyar területnek számított) városok felé guruló küldeményeket. Csupán Piski állomásán 385 vagon szenünk veszett így el. A bányák munkássága azonban eleinte aligha lehetett rokonszenves előttük s talán félték is tőle. Így eshetett, hogy a dél-hunyadvármegyei bányászoktól nemcsak fegyvereiket, hanem élelmiszereiket is elvették. Korgó gyomorral — gondolták — könnyebb mesterség az emberszelidítés s veszélytelen is, ha a pusztá kézzel szemben puskacső mered. Azok a sűrlődások, melyekről a békeszerződés által a már Romániába bekebelezett bányavidékeken hallottunk az 1921. év folyamán, azt mutatják, hogy a megszállás idejéből eredő forrongások oka mélyen gyökeredzik ott a bányásznép lelkében.

A gazdasági önállóság felé törekvő Magyarországnak egyik legszebb reménysege volt az, melyet az erdélyi földgázforrások kiaknázásához fűzött. Temérdek költség árán tudtuk elérni azt, hogy a sármási gázvidéken a talajból felcsapódó őserőket csövekbe kényszerítve, a felszín alatt fekvő kincsek feltárásához fogjunk. Az ásványolajáról híres s annak révén is gazdagodó Románia jól tudta összeegyeztetni e legfontosabb iparágának érdekeit a földgáz előnyeivel. Nem félt az utóbbinak versenyétől s a forrásokat rövidesen a *regátbeli* pénzügyminisztérium nyilvánította saját vagyonának. A sóbányák sem voltak éppen megvetendő érték s annál többet jelentők, mert így Magyarország *egész* sótermelése román kézbe mehetett át. A szamosújvári főbányahivatal proskripciója volt a magyar érdekeltség első vesztesége: a főn kezdtek el itt az egész szervezet megszerzését; a kezdő lépést azonban iziben követte a többi is s a désaknai és parajdi sóművekben dolgozó munkások csákánya csakhamar már nem a magyar piac számára fejtette ki a tömböket.

Dohánygyáraink közül hármat kötött telephelye a románok által megszállt területhez: a kolozsvárit, temesvárit és sepsiszentgyörgyit. A temesvári üzem esetét már ismerjük, a másik kettő — bár jelentés róluk nem jött — bizonyára a nagyszebeni dohányraktár sorsára jutott, ahol a román konfiskáló bizottság jelentkezett. A kincstári javak sorában kell megemlékeznünk az erdőbirtokokról és az állami gazdaságokról is. A Kolozsvárott székelő erdő- és jószágigazgatóságot a nagyszebeni kormányzótanács vette át 1919. februárjában, erőszakkal ugyan, de kivételesen mégis némi formák betartásával; az ott talált javakról leltár készült. A körösbányai, ruszabányai, sárkányi és lippai erdőgazdaságok hivatalaiban is román szó lett a parancsoló: s a mindenfelé működő nemzeti tanácsok (mindmégannyi kisebb vagy nagyobb érdekszövetkezet) megtalálták a módját annak, *hogyan* tudják azt javukra fordítani. Lippán a pénzkészleteket egyszerűen

⁴⁸ L. Magyar béketárgyalások I. k. 336—8. l.

ellopták, Sárkányon az iparvágányok felszerelése volt a legbecsebb zsákmány, az alkenyéri fűrésztelepen azonban a haditerv nehezen alakult ki s a tanácskozások eredménye egyelőre csupán a mindenható *veto*, az elszállítás megtiltása volt. A hunyadvárme gyei Folt községben a kincstári birtok, Tordán az állami gazdaság, Fogarason az állami ménes és gazdaságai, Homoródon a méntelep-osztály anyagkészlete — mindmegannyi értékes egység s az erdélyrészi közgazdasági élet egyetemének is fontos láncszeme — járult hozzá a magyar állam elkobzott jószágainak összegéhez. De mit szólnak hozzá Románia bölcsei: a fogarasi ménes lóállománya, mely ott missziót teljesített s a tenyésztést tartotta állandóan nívón, s amelyet a megszállók elárvereztek, szét szórva, eldarabolva tudja-e célját szolgálni? Vajjon az a pár ezer leu (talán több is — nem tudhatjuk, mennyi), ami a kalapács alá került anyag vételárából *befolyt* a román nemzeti tanács pénztárába s onnan nyilván gyorsan *ki* is folyt, pótolhatja-e az elvesztett, *részükre* is elsikkadt nagy értékeket? Lehet, hogy a *demokratikus* eljárásban közrejátszott az idők szelleme: ha már elpusztult a gyűlölt magyar uralom, kísérje bukásában minden intézménye is. Mégsem volt okos eljárás. Mennyivel okosabb az, melyet a fogarasi kincstári birtokon követtek: a nemzeti tanács azt a *saját javára* bérbeadta. Íme az első nyom arra a birtokpolitikára nézve, melynek olyan ékes rendszere alakult ki később. Tényleg összesűrűsödött benne a román birtokreform három jellemvonása: a magyar kézen lévő üzem *orvul elvétele* (utóbb az erőszakot a ravaszul kieszelt törvényt magyarázat helyettesítette); a birtok közvetlen hasznának lekötése *románajkú* gazdák részére s a bérbeadók személye, mely garantálta, hogy a bérleti összeg csak jó kezekbe jusson és csak közérdeket szolgáljon (amit persze nem kell egészen komolyan venni).

A kulturális intézményeknek elrablása stílszerűen egészítette ki a jól szervezett színjátékot. A kolozsvári egyetem pompás berendezései, a magyar intellektuális fölény hirdetői (de egyúttal a tudás áldásainak mindenfelé szétárasztói is) *komoly* jogutódlás címén kebeleztettek be a román közművelődés szervezetébe. Gyönyörű klinikáiról, két emberöltőn át gyűjtött könyvtáráról, számos tanárnemzedéknek az egyetemi intézményekbe beleölt temérdek fáradságáról, az egész magyar nemzetnek a keleti védőbástya érdekében hozott páratlan áldozatkészségéről a kolozsvári román egyetem megnyitása alkalmával úgy beszéltek, mint a román nép kultúrmunkájának büszkeségéről. De hiába lopták el tőlünk a románok a Ferenc József tudományegyetemet, hiába iparkodtak külföldről kölcsönvett tudósokkal magukban csalóka reményeket ébreszteni azzal, hogy a tudomány művelésének csarnokot emeltek, s bármennyire is hiányzik nekünk az egyetemnek 3¹/₂ millió *arany* koronát érő felszerelése, a kolozsvári egyetem szelleme, régi tradíciói ma *nekünk* világítanak, azokat nem lehet könnyűszerrel el-

tulajdonítani, azoknak *nagy ára* van: olyan ára, melyet a románok nem tudnak megfizetni.

Valószínű, hogy az odatévedő vagy odacsalogatott (a propagandának ez is hatékony eszköze!) idegenek elismeréssel adóznak azoknak a sokoldalú gyűjteményeknek, melyeket román kalauzok pl. az aradi Közművelődési Intézetben, a gyulafehérvári Batthyány-intézetben, az Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeumában, a marosvásárhelyi Kultúrházban, a sepsiszentgyörgyi múzeumban, a szamosújvári örmény múzeumban, a Temesvárott felállított Délmagyarországi történelmi és régészeti-, valamint a Délmagyarországi természettudományi múzeumban dicsekedve mutogatnak nekik (ha ugyan a legbecsesebb gyöngyszemeket a románok nem vitték középponti helyre, Bukarestbe pl., vagy más igazában román helyre, a múzeumi szokásokkal is szakítva, melyek szerint a tárgyak *lelathelyét* is fel kell tüntetni). Mindegy. Ahogy egyszer a bécsi császári múzeumokba halmozott magyar műkincsek is visszakerültek jogos gazdájukhoz, úgy fogják a románok által elloptott kulturális javak is a magyar nemzet igazságának fáklyáját mindig fennen lobogtatni. E gyűjtemények, könyvtárak stb. értékét — messze a valóság alatt, mert hisz jelentéseink itt is töredékesek — mintegy 35 millió arany koronára becsülik, azért is hiányosan, mert az értékelés alapja többnyire a leltári összegek. *Dúsan* meg fogja egyszer kamatját hozni ez a békeviszonylatokat nézve sem csekély összeg.

A *zárt* gyűjtemények megbecsülése iránt, amint látjuk, a románok kiváló érzéket tanúsítottak. Nem mondhatnók ezt azokról a műemlékekről, amelyek közttereken s más, a nyilvánosság által mindenkor hozzáférhető helyeken voltak hivatva a magyar nemzeti érzés élesztésén kívül művészetünket is hirdetni. Marosvásárhelyen porbadöntötték II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos és Bem tábornok szobrait; szokásukhoz híven az éj sötétjének leple alatt, mikor a szobrokhoz vezető utcákat szuronyos katonaság állotta el. A Kossuth-szobroknak sehol sem kegyelmeztek s csudálatos, hogy a világhírű Mátyás-szobor, Fadrusz zsenijének remeke (nem úgy, mint a mester másik nagyszerű alkotása, a pozsonyi Mária-Terézia szobor, melyet a csehek teljesen elpusztítottak), csak csekélyebb csonkítás árán tudott kikerülni abból a hajtóvadászatból, melyet a *francia* műveltségű románok a magyar művészet termékeire rendeztek. Nem tettek különbséget, ha valásújítóról volt is szó; Déván Dávid Ferenc, az unitárius vallás erdélyi apostolának síremlékét törték össze. Szatmáron Kölcsey Ferenc, a magyar Himnusz szerzőjének szobra volt nagy bűnnel vádolva. Nagyszebenben a szabadságharc lánglelkű poétájának, Petőfi Sándornak emléktábláját zúzta össze a barbárok kalapácsa, akik nem tudtak büszkék lenni arra, hogy egy Petőfi Sándor *emlékét* őrzi meg városuk.

A kolozsvári nemzeti színház,⁴⁹ melynek épülete közadakozásból, magánalapítványokból és bankkölcsönből emeltetett s amelynek bérő-igazgatójával a magyar államnak mindössze annyi kapcsolata volt, hogy azt kultuszkormányunk évente művészi segélyben részesítette, sem hagyta meg Románia tulajdonosának. Az indok egyszerű, amely miatt az impozáns hajlékot a város polgáraitól, akik azt 128 éven át krajcáraikból és forintjaikból tartották fenn, el kellett venni. Hasonló, külsejére és berendezésére nézve is impozáns épülete Tháliának a Nagv-Romániában sincsen.

A román kormány jól ismerte azt a hatalmas erőt, mely a magyarság társadalmi egyesüléseiben, tudományos és irodalmi szervezkedésében rejtett. Jól ismerte s teljes hatalmával ráfeküdt ezeknek elnyomására. Az Erdélyi Kárpát-egyesületet (igaz, hogy a béke aláírása után) arra szólították fel, hogy olvadjon bele a Fratia Munteana néven alig egy évvel előbb alakult román turisztikai egyesületbe. A temesvári Arany János irodalmi társaság működését az alapszabályok jóváhagyása körül folytatott taktikázással gátolták. Az aradi Kölcsey Irodalmi és Művészeti Egyesület munkáját is hasonló mesterkedésekkel akadályozták. A gazdasági egyesületeknek sem irgalmaztak s a jogtalanságoknak hosszú sorozatából, melyek e részben a románok lelkiismeretét terhelik, íme néhány példa. A Szolnok-Dobokavármegyei Gazdasági Egyesület székházát és vagyonát konfiskálták. A Szatmármegyei Gazdasági Egyesületet erőszakkal elrománosították, úgyhogy az kénytelen volt feloszlását kimondani. Az Udvarhelymegyei Földműves Szövetség, melyet a magyar lakosság százsz mintára szervezett meg, felsőbb engedély híján nem tudta munkáját megkezdeni. Minden akcióban, melv a magyar kisebbség elemi érdekeit is kívánta volna bár megvédeni, a románok *államellenes* magatartást véltek felfedezni, ami egyértelmű volt azzal, hogy az akciót már el is némítették. Az oligarchikus, bojár Románia ebben a tekintetben kiterjedt *prakszissal* rendelkezett s a fejüket összedugó *konzulok* hamar megtalálták az éppen szükséges gyógyszert.

Tudja-e Románia az erkölcsi felelősséget viselni olyan cselekményekért, hogy Sepsiszentgyörgyön elrendelte mindenható prefektje azt, hogy a magyar közönség az egyházak, községek és pénzintézetek alapítványaiból létesült s több évtizedes multtal bíró fiúárvaházat a Nagyszebenben néhány román hölgy által alapított hadiárva-egyesületnek kell átadni minden vagyonával együtt? Hiszen nyilvánvaló, hogy ily módon szegény magyar árvákat löktek ki az utcára csak azért, hogy román árvákat tudjanak fedél alá juttatni. Ámde a Románia által készített jóvátételi számlának nagyon súlyos tételei azok, melyeket ez állam a középonti hatalmaktól árvák ellátása címén is követelt. Vajjon nem látszik tehát kétszeresen embertelennek ez az eljárás, mikor az

⁴⁹ L. erre s az alább előadandó sérelmekre vonatkozóan bővebben a „Romániai magyar kisebbség sérelmei” című i. munka 47–57. és 96–99 l.

emberi szeretetnek melegét azoktól vonják el, akikről a magyar államnak immár nincsen módja gondoskodni? Bizonyára *álhumánizmusnak* minősítették a románok Resicabányán az evangélikus nőegyletnek azt a merész cselekményét, hogy a nappal szülői gondozás nélkül maradt gyermekek számára napközi otthont létesített. Ezt kell hinni, mert a *primpretor* az együletet feloszlatta s vagyonát elkobozta. Nem tudunk arról, hogy később az intézmény valami formában visszaállítatott volna, de nem is valószínű. A román állam a *szociális* gondoskodásnak arra a fokára, melyre a magyar állam, hogy is juthatott volna el? Szegény primpretor bizonyára úgy okoskodott: ha az ő atyái a napsütést szabad téren élvezték s őrizték meg ily módon ősi őstöneiket, minek kellene a mai kisgyermekeket zárt helyiségek falai közé bekényszeríteni?

A dal-, zene- és tornaegyesületek mindmegannyi félelmetes helyek voltak a románok szemében, ahol a rettegett magyarok összeesküvéseket szöttek az állam biztonsága ellen. Mi sem természetesebb tehát, hogy ezek működését sem tűrték meg. A kolozsvári zeneiskolát betiltották, ugyanígy a csikszeredai dal- és zeneegyesületet, mert hiszen a zenének nemzetközi vonatkozásai is vannak s minek adtak volna lovat a magyarság alá azzal, hogy ez intézményekben esetleg a magyar zenét is művelhessék. A tornaclubok helyiségeiből a román fülek az első időben mindig magyar kardok pengését vélték kihangzani s így érthető, hogy a régi Aradi Atlétikai Club működését sem engedélyezte a román belügyminisztérium, minthogy alapszabályait még nem volt *ideje* áttanulmányozni.

Mennyi támadásban volt és van része Magyarországnak a *numerus clausus*-ra vonatkozó törvény miatt! Nem tudunk arról, hogy a világ közvéleménye előtt hasonló kritikákkal illették volna Románia kormányzatát azért, hogy körülbelül hasonló elvek szerint, de biztosan sokkal hatékonyabban igyekszik egész állami és közgazdasági életében a *román faj* kizárólagos uralmát körülbástyázni. Mi mást jelentene pl. az a szabály, hogy a járási főszolgabíráknak (Erdélyben most adminisztrátoroknak mondják őket) képesítő vizsgát kell tenni s kérvényükhöz egyéb okmányok mellett csatolniok azokat is, melyekből a folyamodó *nemzetisége* is megállapítható? Aligha azért, mintha ily módon akarnának a magyar nemzetiségű pályázóknak előnyt biztosítani. Vagy nem sokkal többet jelentő-e a mozgófényképszínházak engedélyeinek revíziójánál az a rendszer, hogy Kolozsvárott (s nem kétséges, hogy más helyeken is) régi jónevű firmák *üzleteit* és becsületes magyar iparosoknak *műhelyeit* rekvirálták el, csak azért, hogy azokat románoknak engedjék át. A temesvári textilipari iskolába szabályzat szerint csupán román növendékeket lehet felvenni; vállalatok tisztviselői karának kiegészítésénél (példa rá a szamosvölgyi vasút részvénytársaság) kizárják a *magyar* anyanyelvű egyéneket s minden gazdasági vonatkozású kérdés intézésénél

irányadó az, hogy a szóbanforgó cég vagy vállalat gazdája, igazgatója *milyen* nemzetiségű. A románoké minden *előny*, a magyarok csak a *hátrányokon* osztozkodhatnak.

Ebbe a programba, mely az erdélyi magyarság minden életmegnyilvánulását elfojtotta, teljesen beleillettek azok az intézkedések, melyek a megszállás első napjai után hosszú időn keresztül elzárták a román uralom alá került országrészeket tőlünk. Volt idő, amikor a posta-, telefon-, távíró- és vasúti forgalmat teljesen megszüntették, nem csupán nekünk okozva ezzel súlyos károkat, hanem Erdély közgazdasági életének is. A román katonaság a szellemi és gazdasági érintkezésnek a bár legvékonyabb fonalát is iparkodott eltépni. Amikor még vasutaink *lefelé* közlekedhettek, adataink vannak arról, hogy román csapatok a brassó—kolozsvári vonalon járó mozgóposta összes levélzárlatait elkobozták és elégették. Ugyanígy tettek a budapest—kolozsvári mozgóposta anyagával, melyet benzinfürdő után dobtak oda a tűz martalékául. A vasúti vonalakat is sokfelé megrongálták, a hunyadvármegyei Alváca és Oles között például, úgyszintén Arad és Brád között az összes vasúti hidakat és átereszeket felrobbantották. Talán azért is, hogy így *tárgyi* indokok alapján tudják érthetővé tenni vasúti szerelvényeink visszatartását, amit pl. Nagyszebenből jelentettek. Hogy sokfelé, pl. Nagyhalmágnál, Aradvármegyében, román gárdisták a távíródrótokat elvágták s a távírópóznákat kidöntötték, az talán kisebb eseménynek látszik, figyelemreméltóbb lehet azonban akkor, amikor a románok hasonló cselekményekért — melyet *ők* követtek el — *tőlünk* követelnek kárpótlást. A határzárnak egyik kellemetlensége volt azután, hogy a románok — akik az esküt nem tett tisztviselőknek, különösen a vasutasoknak illetményeit megszüntették, sőt sok helyütt tőlük a már felvett fizetéseket is visszakövetelték — e tisztviselőknek megélhetését iparkodtak lehetetlenné tenni s ezzel őket magyar államhűségükben megingatni. Megtiltották azt, hogy illetményeiket a magyar kormány Erdély területére továbbíthassa.

Azok a tisztviselők azonban, akikkel szemben így jártak el, tulajdonképpen még a szerencsés kivételek közé tartoztak. Se szeri, se száma nem volt azoknak az eseteknek, amikor a román hatóság a neki nem tetsző egyéneket a megszállt területről kiutasította vagy válogatott módszerekkel kiűldözte. A *vándormozgalom* statisztikájának egy szomorúan érdekes ágával bővült ott a statisztika látóköre, a *repatriáltak* statisztikájával, akiknek gyakran 24 óra leforgása alatt kellett elhagyniuk lakóhelyüket. A menekülteknek sok ezer főből álló serege, mely Erdély felől szakadatlan sorban kígyózott felénk, mindenkor beszédes bizonyítéka lesz annak az égbekiáltó igazságtalanságnak, mely a román megszállás területén véreinket sujtotta. A románok azonban értették a módját annak, hogy miként lehet lefölni azoknak a szerencsétleneknek a nyomorúságából is a gazdasági előnyöket, akik száműzettek. Ha átfutjuk azokat a panaszos beadványokat, melyeket az Erdély-

ből kikergetett magyarok, a jóvátételnek sajnos minden reménye nélkül hatóságainkhoz intéztek, megdöbbenő kép tárul elénk. Rablás, fosztogatás, lefoglalás, rekvirálás, jogtalan elsajátítás, pusztítás, elkobzás következtében tömérdek vagyon pusztult el ott, melynek számszerű összegét a magyar hatóságokhoz beérkezett igen gyér jelentések (mindössze mintegy kétszáz jelentésről van szó) is közel 150 millió koronára becsülik. Ha minden menekült beszámolna azokról a veszteségekről, melyek őt érték, a történelem előtt *sokkal*, de sokkal több vagyontárgyunk eltulajdonítását kérhetnők a románoktól számon.

Olyan tételek, hogy Brassóban az Osztrák-Magyar Bank fiókjában kevés híján 40 millió koronát fogaltak le a román kormányzótanács rendeletére, az imént említett összegben nem foglaltatnak benne s az olyan érdekes tételek sem, hogy a besztercei román nemzeti tanács, mely aligha volt antialkoholista, a számos-völgyi vasúttól 3 vagon borpárlatot kobozott el. Azokat a károkat sem tudjuk megfogni, melyek abból származtak, hogy a Romániában a megszállás alatt elhelyezkedett magyar vállalatokat kényszerigazgatás alá helyezték s működésüket teljesen lehetetlenné tették. Nem baj; elegendők azok a tanulságok is, melyeket a románok cselekvéseikkel nekünk ezen a téren is mutattak.

Az igazsághoz híven meg kell állapítani, hogy bár a megszálló hadsereg a magyar lakosságot különös bizalmával tüntette ki, ha *megsarcolásról* volt szó, gyakran a románajkú *testvéreit* sem kímélte. Fegyverkutatás ürügye alatt, ami a személyi motozásig terjedt, akit csak lehetett, megrövidítettek. Adataink vannak arról, hogy csupán 1919. január 11-éig 17 hosszú, roskadásig megtelt vonat futott ki Kolozsvárról az elrabolt holmikkal Románia felé. Rövid *két hét* alatt egészen szép eredmény. De értették módját annak, ha pénzsűkében voltak, hogyan kell az aprópénzhiányon segíteni. Kolozsvár városára 9 román egyén halálának megtorlása végett (hogy *tényleg* miként pusztultak el, az mellékes körülmény volt) 900.000 korona hadisarcot vetettek ki s a városnak 9 érckoporsót is kellett kiadni. A *vértanuhalált* halt románok a koporsókat esetleg megkapták. Kérdés azonban, hogy hozzátartozóik kezébe jutott-e a fejenként 100.000 koronás váltságdíj.

Legszomorúbb volt Zilah város sorsa, Szilágy vármegye székhelyéé, mely az egész megszállt területen talán a legtöbbet szenvedett. Román csapatok előzetes értesítés nélkül ágyúzni kezdték, házait összelőtték s a lakosságnak legnagyobb része a rajta levő ruhával, irtózatossá nyomorban volt kénytelen földönfutóként menekülni. Ezzel sem elégedtek meg a bőszi románok. A tönkretett városra 2 millió korona sarcot vetettek ki s a megszállás után 24 órai szabadrablást engedélyezve, minden megmozdítható tárgyat Romániába szállítottak, a város öt polgárát pedig tusz gyanánt elhajtották. Hogy az utóbbiak lakását a szokott módnál alaposabban feldúlták és kirabolták, az a helyzetképnek csupán

egy részlete; az okos demagógia érdekében a *csöcselék* kegyének megnyeréséért dolgoztak akkor, mikor a tuszok bútorait az utcára vetve, annak is koncot dobtak oda.

Egykorú krónikák beszámolnak azokról a szörnyűséges pusztításokról, melyeket valaha Magyarország földjén a tatárjárás okozott. A törökdúlás rémségeiről is okleveleink számtalan adalékot őriznek. Vajjon ragadott-e már tollat az ihletett kéz, amely Magyarország harmadik nagy megpróbáltatásának, a leszakadt részek szenvedéseinek hiteles képét fogja megírni? Bizunk abban, hogy minden elnyomás ellenére a magyar szellem a Királyhágón túl éberén őrködik s számon tartja a román nép *minden* bűnét.

5. Szolgáltatások a szövetséges és társult hatalmak részére.

Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia után a Magyarország testén osztozkodó államok közül még *Ausztria* volna vissza. Ausztria, melynek saint-germaini békeszerződését Nyugat-magyarország elszakítása tette elviselhetőbbé, csak a trianoni kényszerbéke becikkelyezése után merte birtokbavenni ezt a szép darab magyar földet. Abban az időben, amikor a másik három állam katonáinak lépte gyötörte a magyar végeket, a belső bajokkal is küzködő Ausztria még gondolni sem mert arra, hogy a játszma elvesztéséből neki haszna is lehetne. Bizonyos az, hogy Nyugat-Magyarországon állami javainknak szintén tekintélyes része cserélt gazdát; bizonyos az, hogy a magyar lakosságnak vagyonában ott is történtek rombolások. Mégis úgy hisszük, hogy e károknak kutatása kívül esik munkánk körén, minthogy feladatunk elsősorban az, hogy *azoknak* az államoknak cselekményeit és gazdasági téren elkövetett pusztításait írjuk össze, melyeket a sors különös szeszélye arra képesített, hogy a körülménybájt, csonka Magyarország *területén* tudták *fokozni* azokat a gonosz hatásokat, melyeket már előbb ezeréves határaink széttörésével okoztak.

Viszont úgy véljük, hogy legcélszerűbben munkánknak ebben a részében lehet helyet szorítani azoknak a fejtegetéseknek, amelyek a *szövetséges és társult hatalmak* csapatai és missziói által előidézett károkra, valamint az ezek részére vagy parancsukra történt szolgáltatásokra vonatkoznak. Aligha kell sok szót arra vesztegetnünk, hogy szemlénknek ez a része is töredékes marad. A megfigyelés határait itt két okból is szűkítenünk kellett. Egyszerűen azért, mert az itt tárgyalható eseteknek jelentékeny része, pénzügyi megterhelésünket tekintve igen súlyos része, arra az időre esik, amikor országunk szétdarabolása már fájdalmas valósággá lett. Azoknak a misszióknak, delegációknak, bizottságoknak, egyéni kiküldötteknek és szakértőknek a költségei, amelyek s akik mind azon munkáltak, hogy mit lehet ettől az országtól még elvenni, mennyit lehet sovány testéből kipréselni

s amely költségeknek *nehéz* valutákban, rendszerint aranyfrankokban való előteremtése pénzügyminisztereinknek nem egyszer kemény fejtörést okozott, így kiesik vizsgálatunk anyagából. De nem tudjuk másfelől oda beilleszteni azokat a károkat sem, melyeket e különítmények a békeszerződésnek sok mindent megengedő palástja alatt okoztak. (A sok közül csak egy példa: repülőgépparkunk elpusztítása.) Adataink a békeszerződés aláírásával természetszerűleg lezáródnak. De még *eddig* az időpontig is roppant hézagosa (s ez a kutatás megszükitésének második oka), minthogy a különféle hatóságoknál elfekvő s amúgy sem kimerítő okmányokat eddigelé nem gyűjtötte egy helyre senki.

Azokból az okiratokból, melyek a most tárgyalt kérdést illetően a Miniszterközi Magyar Fegyverszüneti Bizottsághoz beérkeztek, tudtuk összefoglalni az alábbi adatokat.

Tengeri hajózásunkat a háború teljesen megsemmisítette. A mozgósítás után tengeri hajóink legtöbbje a flottaparancsnokság rendelkezése alá került; az úton levő hajók egy részének még sikerült semleges vagy német kikötőbe befutniok, a többit azonban, ha nyílt vízen találták, már akkor lefoglalták a tengeren nagy fölényben levő ellenségeink. A hadiigazgatás által igénybevett hajók közül 25 volt hosszújratú (52.881 tonnataralommal, illetőleg 78.475 tonna hordképességgel), leginkább az Adria Tengerhajózási Rt. tulajdonából, bár az Atlantica és a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. hajói közül is többet besoroztak. A nagy parthajózási hajók közül 4-et igényelt a hadvezetőség, 2852 tonnataralommal, s 3863 tonna hordképességgel. Semleges vagy német kikötőkben összesen 14 hajónk rekedt (mind hosszújratú), 50.807 tonnataralommal s körülbelül a haditengerészetünket gyarapító hajókéval egyenlő hordképességgel. A két csoport kereskedelmi flottánk színe-javát foglalta magában, azét a flottáét, melyet a *magyar* tengerre büszke népünk oly sok áldozatkészséggel fejlesztett a semmiből virágzóvá s melynek bázisául kormányaink temérdek költséggel építették ki a fiumei kikötőt. A hadiszerencse forgandósága úgy kívánta meg, hogy mindent el kellett veszítenünk. Olaszország, az angolok, a franciák, sőt még Portugália s a messzi Ausztrália is tudtak zsákmányolni hajóink közül, s hogy a pusztulást a forradalom tegye teljessé, végül a magyar tengerpartot megszálló Jugoszlávia is szaporította összerabolt hajóparkját a mi gőzöseinkkel.

Ha tengeri hajózásunk eszközeit így ellenségeink teljesen ki is vették a kezünkől, gondoskodtak arról, hogy sok bajunk ne legyen *belvizi* hajózásunk adminisztrálásával sem.

Dunai kis *hadi flottánk* sorsa eléggé ismeretes. A fegyverszüneti szerződés értelmében hat monitort ki kellett szolgáltatnunk s megválnunk a *Bosna*, *Save*, *Enns*, *Temes*, *Körös* és *Bodrog* monitoroktól, valamint a szerződéssel ellentétben a *Wells* és *Bars* nevű őrnaszádoktól is, melyek átengedését Vyx alezredes köve-

telte tőlünk. A Budapesten horgonyzott többi monitornak is jóhangzású lehetett a neve a Duna-medence körül fekvő államokban, minthogy ágyúikat angol tengerész-katonák leszerelték s egyes fontos géprészek eltávolításával hosszabb időre hasznavethetlenné tették őket. Úgy látjuk azonban, hogy mégsem egyszer és mindenkorra, mert a kommunizmus alatt a június hó 24-i ellenforradalomban már a *Lajta* és *Maros* nevű monitorok s a *Pozsony*, *Komárom*, *Fogas* és *Csuka* nevű őrnaszádok ágyúiból és gépfegyvereiből hull a lövedék a fővárosra, hogy azután lefelé húzódva, Baján a szerbek vonalába akadjanak. Ami még megmaradt monitorainkból, azt később a Budapestre bevonult román csapatok szerették volna megkaparintani, de a patrónusok is megsemmisítették az *örökséget*, minthogy a *Szamos* és az *Inn* monitorokat, 5 municióval megrakott uszályval együtt Dunapentelére vontatták az angolok s ott a Commandement du Danube oltalma alá helyezték.

Belvizi *kereskedelmi* hajóparkunkat a frontok felbomlása után két irányban érte érzékeny veszteség. Egyrészt a fegyverszüneti szerződés folytán kellett bizonyos hajómennyiséget kiszolgáltatnunk, másfelől pedig a hajózható vizeink partjait megszálló ellenséges csapatok az ott talált hajókat és uszályokat — tekintet nélkül a fegyverszüneti egyezmény határozataira — minden formáság mellőzésével birtokba vették.

A katonai egyezmény szerint 10 dunai személyszállító gőzöst, ugyanannyi vontatóhajót és 60 uszályt kellett a szövetségeseknek véglegesen átengednünk. Ezeket Troubridge admirális képviselőjében Usborne S. V. angol sorhajókapitány nyugtázta, s úgy tudjuk, hogy a kiválogatás a magyar, az osztrák és a bajor vállalatok hajóállományából arányosan történt. Történtek azonban egyéb esetek is, olyanok, melyek minden valószínűség szerint a fegyverszüneti szerződéssel ellentétben álltak. Szeged francia parancsnoksága pl. a Dunagőzhajózási Társaság *Herkules* nevű vontatógőzösét a szerbeknek adta át, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. 3 uszályhajójával együtt, sőt hasonló sors fenyegette ott még 4 másik vontatógőzösünket s az állami kotró- és elevátorhajókat is, az akció azonban akkor megakadt. 1919 szeptemberében, amikor Magyarország a forradalmak zűrzavarai után már kezdett magához térni, szintén hallottunk effajta *legális* (?) elbirtoklásokról. A Dunán parancsnokló angol tengernagy elrendelte pl. 3 tendernek, 2 uszálynak, és a *Lélek* és *Odessa* gőzösöknek kiadását s ugyanakkor egy uszályhajónkat, melynek különös értéket az kölcsönzött, hogy benne voltak tárolva az aldunai hajózási hatóság leltári műszerei és egyéb tárgyai, Orsovára vontattatott le s ott a Commandement du Danube rendelkezése alá osztott be. A keleti francia hadsereg parancsnoksága is sürgősnek találta, — de itt legalább a jogalap nem hiányzott — hogy a szerbektől a háború alatt elvett *Huszár* nevű hajót visszaküldjük.

Vizi járműveink számának ez a folytonos csökkenése annál

súlyosabb esemény volt, mert a megszállás alá került folyamszakaszokon rekedt hajók és uszályok elvesztése már előbb is szinte katasztrófális helyzetbe sodorta folyamhajózásunkat. Had-seregünk szétzüllesztése után az Al-Dunán maradt forgalmi eszközök *mind* az ellenséges csapatok zsákmányává lettek. Egy jelentésünk arról szól, hogy Vukovár és Galac között 87 gőzsűnket és 838 uszályunkat foglaltak le a déli megszálló csapatok. Egy másik adat szerint a szerbek csupán Újvidék és Vukovár között 58 gőzhajót és 649 uszályt találtak, a románok pedig Corabia, Fetesti és Braila között 25 gőzöst és 170 uszályhajót, de valószínű, hogy a két jelentés ugyanegy, az imént említett anyagra vonatkozik. Külön értesítést kaptunk arról, hogy a szerbek Orsován lefoglalták az ott kikötött összes hajókat s ami talán még ennél is fontosabb, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. egész ottani berendezését és hajóműhelyét is.

Aki tudja, hogy az utolsó békeesztendőben körülbelül kétszer akkora volt hazai hajóállományunk, mint amennyit csupán az Al-Dunán veszni hagyunk, az körülbelül tiszta képet nyer arról is, hogy a felsorolt szolgáltatások és veszteségek milyen nagy mértékben fenyegették azt az előkelő szerepet, melyet hajózási vállalataink a dunai forgalom lebonyolításában kivívtak. Annál nagyobb baj volt ez, mert hisz épen belvizi kereskedelmi flottánk mozgékonyasága minden túlzás nélkül remélünk engedte, hogy azokat a gazdasági kapcsolatokat, melyeket az egységes Magyarország részei között a forgalmi viszonyok *centripetális* jellege hosszú idő óta ébren tartott, egy teljesen a *magyar akaratnak* alárendelt hajóparkkal inkább tudjuk megőrizni, sokkal inkább, mint tudjuk most, hajóink javától megfosztva!

Ne higyük azonban, hogy mohó ellenségeink, akik minden gazdasági erőt, melyet csak tudtak, tényleg ki is csikartak belőlünk, megelégedtek a könnyen szerzett zsákmánnyal. Emlékezhetünk a dunai hajópark felosztását végző amerikai döntőbíró szavára, mely hajóállományunk további egységeitől is megfosztott bennünket. Különösen Cseh-Szlovákia, e nagy *tengerész-állam* (?) járt ekkor jól, bár messzetörő álmai között óceánjáró gőzösök helyett egyelőre beérte olyanokkal is, melyek Közép-Európa vizeit szeltek.

Röviden át lehet tekintenünk azokat a károkat is, melyek *vasútüzemünket* érték a szövetséges és társult hatalmak magatartása és követelései folytán. Hatásában legsúlyosabbnak bizonyult Vyx alezredesnek a katonai egyezmény negyedik pontjával ellentétes az az intézkedése, mélyel megtiltotta a vasúti szerelvényeknek a demarkációs vonalon túl eső területekről azon innen fekvő állomásokra való kihozatalát, elmélyítve ezzel forgalmunk megbénítását. Nem volt szabad tehát a megszállott területeken lefoglalt vasúti anyagból fedeznünk azoknak a kocsiknak és mozdonyoknak egy részét sem, melyek a fegyverszüneti egyezmény szerint esedékesek voltak. Sőt Vyx követelte annak a vasúti anyagnak

visszaadását is, melyet a demarkációs vonaltól délre fekvő vidékről *állítólag* kivontunk. Szerénytelen követelés volt, hiszen a beözönlő idegen csapatok a megszállott területeken még a kommunizmus kitörése előtt 2193 mozdonyt (az egész mozdonyparkunknak csaknem felét) és egyéb vasúti forgalmi eszközökből is a szükségesnél nagyobb mennyiségeket foglaltak le (annál inkább valószínű ez, mert hiszen a mozdonyokat mégis csak könnyebb lett volna menteni, mint a személy- és teherkocsikat), nem szólva arról, hogy vasúti forgalmunkat egyenesen válsággal fenyegette az Erdélyben és a Bánságban zárolt talpfakészletek hiánya. Olyan érdekességek, aminő pl. az, hogy a nemzetközi hálókocsi-társaság egyik hálókocsijának, melyet a társaság 1919 januárjában egy francia-angol bizottságnak bocsátott rendelkezésére a budapest—lembergi vonalra, nyoma veszett a Felvidéken (a kocsit persze rajtunk keresték), vagy az, hogy ugyanez időtájban a budapesti entente-misszió 20 hűtőkocsi kiadását követelte, melyeket azután Szabadkára vittek, hogy a csehek részére történő hússzállítmányokat konzerválják; vagy az, hogy Szegeden a francia katonai hatóság megtiltotta azt, hogy a Párizs és Bukarest között közlekedő expressz-vonat utasaitól a *mi* vonalainkon (!) menetdíjakat szedjünk; s az, hogy 1919 januárjában ukrán csapatok törtek be, mint az entente szövetségesei, Máramarosba s Kőrösmező vasúti állomását teljesen kifosztották; — sok más esettel együtt mind-megannyi esetvonalas annak a torz s már ma is gyakran alig érthető képnek egészéhez, mely Magyarországon 1918/19 telén a vasúti forgalomban is szemünk elé tárul.

A novemberi katonai konvenció szerint 15.000 darab *lovat* is kellett volna állítanunk az entente-csapatok számára. A kiszolgáltatás azonban valószínűleg nem történt meg teljességében, minthogy az ország nagy részének elzárása miatt nem tudtuk a szükséges állományt gyorsan összeszedni. Részben azért sem, mert az átvevő francia bizottság az első 3600 darab ló bemutatásánál ugyancsak finnyásnak bizonyult s a lovaknak felét visszautasította. Adatainkból úgy látjuk, hogy összesen mintegy tízezer darab lovat adtunk ki a háborút követő négy hónap alatt, a legtöbbet Budapesten, de részben tiszántúli helyeken is, Békéscsabán, Hódmezővásárhelyen, Debrecenben stb. Tízezer válogatott paripa, hozzá csaknem valamennyi Csonka-Magyarország területéről, — jóval több, mint amennyi arra kvóta szerint eshetett volna, — nem épen megvetendő szerzemény. De az entente katonai hatóságai vigyáztak is rájuk, s egészségüket féltve, a szegedi francia bizottság csupán ez alkalommal kért és kapott a lovak elszállítására 250 vasúti kocsit. Nem lehetetlen, hogy az akkor kiszolgáltattott lóállomány tette olyan rokonszenvenssé a magyar lófajtát ellenségeink előtt, hogy a románok buzgón iparkodtak utóbb *saját* számlára megszerezni a 15.000—10.000=5000 drb. lónak *többszörösét* is, s hogy az *állatjótétel* címén benyújtott entente-

jegyzékekben azóta is *mindenkor* ott szerepel a ló, mint fizetési eszköz.

Fegyverszüneti Bizottságunk okirattárának hiányosságára nézve legjellemzőbb, hogy a katonai konvenció értelmében a volt monarchia hadifelszereléséből kiszolgáltatott fegyverekre és lőszerekre vonatkozólag semmi adatot sem találunk benne. Kétségtelen, hogy a monarchia hadianyagának túlnyomó része a különböző frontokon és a hadtápterületek megszállásánál került az ellenséges csapatok kezére, de az is bizonyos, hogy azok a mögöttes országrészekben is jelentős zsákmányra tettek szert. Ami kevés, fegyverekre és lőszerre vonatkozó jelentésünk mégis van, azok mind a dicsőséges *Mackensen-hadsereg* dolgait tárgyalják, bár tökéletlenségüket már csak az is mutatja, hogy a Mackensen-féle hadsereg anyagának zöme Erdélyben s részben már Romániában veszett el, amelyekkel a megszállás miatt összeköttetéseink azonnal, vagy hamar megszakadtak. Ez a körülmény némileg kellemtelen is ránk nézve, mert így sokszor nem tudtuk elég határozottsággal ellensúlyozni azokat a gyanúsításokat, melyek szerint a magyar hadsereg — mint a Mackensen-formációk örököse — azoktól kitűnő felszerelést vett volna át. Pedig, sajnos — sok más mende-mondával együtt — ez sem volt igaz.

A német déli hadsereg hadianyagából — tudomásunk szerint — legtöbbet a franciák foglaltak le 1919 januárjában: csupán Aradról egy ízben 26 vagónból álló ágyúszállítmány, máskor pedig 29 vagónból álló ágyú- és repülőszállítmány futott ki, de persze az összes küldeményeket nem volt módunkban ellenőrizni. Aradon különben magunk is nagyobb tömegű német származású fegyvert és lőszert adtunk át a franciáknak, többek között 27 ágyút, 16 gépfegyvert és 4 drb. aknavetőt s ezenkívül nagyobb számú kézilőfegyvert, valamint tüzérségi lövedéket és gyalogsági töltenyt. Mindezek alapján nem volnának nagyobb mennyiségek, de jóval jelentősebbnek látszik az a szállítmány, mellyel — előbb 85, majd utóbb 151 vagónnal — a Mackensen-hadsereg lefegyverzéséből eredő lőszer, fegyverek és egyéb cikkek egy részét *Lengyelországba* irányítottuk. Ugyanakkor hasonló tartalmú vonatok (mindössze 45 vagónra becsülhető szerelvények) indultak Budapestről Szabadka (Jugoszlávia) felé is, ahol a franciák már korábban 35 vagón német rendeltetésű szállítmányt tartóztattak fel. Nem mindenben voltak ilyen adakozók a franciák kis szövetségeseikkel szemben. A Mackensen-hadsereg anyagkészletéből pl. Budapestre kellett hoznunk s itt közvetlenül a főhatalmak rendelkezésére bocsátanunk a rádió-állomásokat, fényszórókat, automobiliokat, motorcsónakokat, telefonanyagot stb.; ezekkel — úgy látszik — saját készleteiket egészítették ki.

Az 1919. év elején, mikor az új Lengyelország megszilárdulására az entente nagy súlyt helyezett, hazánk területéről nagyobbarányú lőszerszállítás folyt oda. Pestszentlőrincről pl. március hó folyamán 70 tengely francia, Csepelről pedig 168 tengely hazai ere-

detű lőszert küldtünk Lengyelországnak. Saját lőszerünket elvileg kompenzáció ellenében szállítottuk volna ki, egy vagón lőszerért 8 vagón lengyel szemetet várva, de a remények többnyire tényleg csak remények maradtak. Ezen a réven is a rövidebbet húztuk. Egyszerű módját találta ki különben Vyx ezredes annak, hogy tudja fokozni e téren is kárainkat: a lengyelországi municíós-vonatokat — úgymond — magyar katonák részéről zaklatások érték; így volt-e, nem tudjuk, de a fürge francia is aligha kutatta s megtorlásul menten 2 millió drb. gyalogsági töltény kiszolgáltatását róta ki ránk. És mi fizettünk is.

Több adatunk van azokról a ruházati s a legkülönbözőbb felszerelési anyagokról, melyeket a megszállás idején a francia *keleti* hadsereg igényelt raktárainkból. *Franchet d'Esperay* vezérkarának meglehetősen érzelme volt a kerekszámokhoz s csupán egyik okmányunk szerint 20.000 pár bakancsot, 15.000 drb. kaliko-inget, 10.000 drb. nadrágot, ugyanannyi alsónadrágot, 5000 drb. trikót és zsebkendőt, 30.000 drb. bakancsszíjat — s hogy a dohányzás élvezete se szenvedjen kárt — 700.000 csomag cigaretta- és pipadohányt és 1·1 millió drb. cigarettát szállítottunk a franciák részére, máskor meg nagytömegű lőszerszámot, kovácsműhelyi szerszámokat és anyagot vagy világítóeszközöket adtunk ki, — ha jószántunkból (a franciák szerint) nem elég gyorsan, rekvizíció útján is.

A legkülönbözőbb címeken érték azután még bennünket veszteségek az idegen csapatok ittartózkodásából folyólag. Ime néhány szemelvény: Az 1918. évi novemberi katonai egyezmény 7. pontja értelmében Szerbia újjáépítésére telefonanyagot kellett küldenünk. A már indulásra kész anyag egy részét azonban a franciák foglalták le, kifejezetten úgy, hogy ez a rész a Szerbiát illető mennyiségből levonandó. A szerbek persze nem ismerték el a nekik járó anyag megeseonkításának jogosságát. De mit törődött az entente hasonló kis ügyekkel s mit törődött azzal, hogy a szerbek kárpótlásul a kézizálogként kezükben volt *pécsi* posta és távirdaigazgatóság leltári tárgyait dézsmálták meg, — ha egyszer hozzáfogtak: alaposan. Aradon a megszállás idején a vasúti állomáson 200 drb. Oroszországban vásárolt repülőgépünk tárolt; Szegeden 15 vagón magyar katonai repülőgépanyagot találtak a franciák. A zsákmányjog a franciák szerint mindkét helyen azonnal feléledt. Budapesten a XVI. sz. helyőrségi kórházból 18 láda gyógyszer vittek el önkényesen; lefoglaltak egy vagón Patterson-rendszerű kábelt s azt Szabadkára szállították; máskor egy vagón kábelt Újvidék felé indítottak útnak. S ha Újvidéken valami célra új motor, automobil, petróleum, patkó, festék, fa vagy bármily más olyan cikk szükségeltetett, amely a budapesti ipartelegeken vagy kereskedelmi üzletek raktáraiban meg volt lelhető, rögtön jött a szolgáltatijegyszerű parancs, mely röviden rendelkezett.

A Dunán parancsnokló Troubridge admirális rekvirálásairól is van néhány adatunk. Mohácson pl. az 1919. év elején 8750 mm.

pécs-szabolcsi származású szenünk számláját nem egyenlítette ki az angol dunai flotilla, s kárunk akkori értékben is meghaladta a 120.000 koronát. A tengernagy intézkedésére rekvirálta el az orsovai angol révkapitányság a Magyar Folyam- és Tengerhajózási r.-t. kozlai szénbányáját s kellett az orsovai hajógyárban leszerelt gépeket és az ottan rekvirált anyagokat Belgrádba továbbítanunk.

Az olaszok által okozott károkról egy adatunk van; a fiumei dohánygyárból 177 vagon dohányt hajóztak be Itália felé. Aki azonban tudja azt, hogy mily sok beruházást eszközöltünk a fiumei kormányzóság területén, az egyúttal tisztában van azzal is, hogy az a pár vagon dohány elenyésző csekélység azokhoz a károkhoz képest, melyeket a magyar tengerpart gyöngyének elszakításával szenvedtünk.

A szövetséges és társult hatalmak hadseregei részére történt egyéb szolgáltatásokkal gyorsan végezhetünk. 1918 decemberében az Osztrák-Magyar Bank útján 25 millió koronát, a következő év márciusában pedig 5 millió koronát fizettünk ki a francia kincstár javára. Állandó nagy terhet jelentettek vasúti forgalmunkra a *csapatszállítások*, melyek legtöbb alkalommal sokkal komplikáltabb feladatot jelentettek vasúti üzemünkre, mintha a magunk katonaságának eltolásáról lett volna szó. Lovasdandárokat, spahikat — vegyest gyalogsággal is — sűrűn vezényeltek, főkép a franciák, hol ide, hol oda s megesett, hogy egyes állomásokon nagytömegű személy- és teherszállító kocsit heteken át kellett készenlétben tartani e célra, aligha nagy öröme az akkor már nagy mozdony- és vagonhiánnyal küzdő vasúti igazgatásunknak. Ha néhány francia vagy angol katona megbetegedett, hazaszállításukra rögtön kórházvonatokat állítottunk össze s hogy a győző hatalmát még jobban éreztesse velünk, nem egyszer különvonatokat adtunk Brouseau francia ezredesnek, Peters angol őrnagynak — s esetleg más, nevezetes személyiségeknek, hogy előbb és kényelmesebben tudjanak eljutni Belgrádba, Garadnába avagy oda, ahová éppen útjuk irányult.

A csapatszállításoknál nagyobb problémák elé állították vasútüzemünket az ú. n. *fogolyszállítmányok*, értve ezeken az ellenséges foglyoknak a központi hatalmak területéről való hazaszállítását. 1918 decemberében csupán 40.000 németországi román hadifoglyot továbbítottunk vasutainkon s a következő hónapon ismét 20 vonatra menő fogolytömegekről kellett gondoskodnunk. A magyar kormány e szállítások eszközzését mindenkor megfelelő szénmennyiségek kiutalásától tette függővé, minthogy azonban számos iratváltást találtunk éppen a vasúti szállításokért járó szénkompenzációk hátralékai miatt, azt kell hinnünk, hogy e szállításokra is többnyire ráfizettünk. Súlyosan érintette országunk belső részeit az is, hogy rajtuk át a megszállott területekre házaözönlő hadifoglyokat (mintegy félmillió embert) szűkös élelmiszerkészleteinkből nekünk kellett élelmeznünk, ha pontos

méréseket ebben az irányban természetsszerűleg utólag nem is tudunk végezni.

Később is újra meg újra találkozunk kísérletekkel, hogy az entente-hatalmak a mi költségünkre akartak hazaszállíttatni hadifoglyokat. Az olasz kormány pl. 1919 augusztusában az olasz fogásban lévő 40.000 ruthén hadifogoly elszállítására akarta kötelezni Magyarországot. Ami csak vagy úgy érthető, hogy a ruthén föld lakóit akkor már mint szövetséges népet tekintette az entente, s ennek a furcsa gondolkodásnak következményeképpen hoztuk volna haza mi jámbor ruthénjeinket, mint velünk szemben győzedelmes népet; vagy úgy, hogy ekkor az entente még maga sem gondolt arra, hogy a csehek árulásának bérét az Erdős-Kárpátokkal is emelni fogja.

A szövetséges és társult hatalmak csapatainak *beszállásolása* és élelmezése szintén nagy munkát rótt hatóságainkra. A budapesti francia csapatok tisztjei számára csupán 265 szállodai és 121 laktanyaszobát tartottunk fenn, a legénység számára pedig 5 nagy laktanyát (a Lobkowitz, Károly főherceg, Albrecht főherceg, Károly király és Andrássy laktanyákat) üritettük ki s Budapest környékén Pestszentlőrincen és Ferihegyen is rendeztünk be nagyobb szabású katonai épületeket. A csapatok élelmezését is mi láttuk el s az élelmiszerigénylés sorában sokszor találtunk olyan tételeket, melyek inkább a dorbézolás eszközei voltak, semmint a normális táplálkozáséi. De hogy az utóbbi célra is jelentékeny mennyiségeket kellett mozgósítanunk, arra egy példa a Fóton állomásozott spahi-ezred számadáskönyve; az ezred legénységé háromnaponként körülbelül 13 mm. húst fogyasztott el, sok egyéb más élelmiszeren kívül. Nem volt könnyű az akkori viszonyok között ezeket az élelmiszereket előteremtenünk, mert hiszen a készletek már általában kifogyóban voltak, pótlásukról nem lehetett gondoskodni, s a forgalmi viszonyok is oly mostohán alakultak, hogy Budapest élelmezése komoly veszedelembé jutott. S akkor, amikor a lakosság széles rétegeinek napokon keresztül kellett az üzletek előtt ácsorogni, hogy a legszükségesebb kis lisztet vagy zsírt és tojást stb. megkaphassák, akkor látjuk azt, hogy az entente-missziók hatóságainknál kierőszakolják azt, hogy személyzetük számára vásárlási és szállítási igazolványokat állítsunk ki oly élelmiszerek vásárlására, melyek nem voltak a szabad forgalom tárgyai s így a közfogyasztástól elvonattak.

6. Hadianyagban szenvedett veszteségeink az összeomlás után.

Az 1918. évi fegyverszünetek megkötése után a hadiszíntereken és idegen államok földjén rendkívül nagy mennyiségű hadfelszerelési anyagunk maradt vissza, melyet a katonai kötelékek felbomlása folytán nem volt módunkban megmenteni s szinte át-

tekinthetetlen volt annak az anyagnak a tömege is, melyet a fegyverszüneti szerződések értelmében nem is lett volna szabad a harc-
terekről elhozunk. Nem hihetjük, hogy valaha is pontosan meg
lehet majd állapítani az így szenvedett veszteségeink nagyságát.
A nagy zűrzavarban, mikor a fejvesztett intézkedések egymást
keresztelték, hogyan lett volna valakinek gondolja arra, hogy leltár-
változási feljegyzéseket vezessen arról, hogy mint esik ki a mon-
archia hadiszekerekéből itt egy szögecs, amott egy küllő, másutt már
egyszerre a kerék vagy a kocsi támasztófala. Az emberi megfigye-
lésnek nagyon is megvannak a véges határai s tulajdonképen örül-
nünk kell annak, hogy a magyar honvédelmi minisztérium a nagy
debacle után egy évvel tudatára ébredt annak, hogy legalább
azokat a részleteket írja össze a szörnyű pusztulásról, melyeknek
képe a harctereken künn volt parancsnokságok jelentéseiből össze-
fogalható.

E jelentésekben foglalt adatok teljessége is aggályos. Egy-
részt azért, mert maga a honvédelmi minisztérium is felemlíti ösz-
szegezéséhez fűzött észrevételében, hogy több parancsnokság kár-
anyagának összeállításával adós maradt, amin csodálkoznunk
sem lehet, hiszen nemcsak a harctéri irattárak nagy része kalló-
dott el, hanem az itthon őrzött okmányokat is előbb Pogány, a
későbbi népbiztos katonái kezelték, utóbb pedig a vörös hadsereg
megbízható emberei. De azért sem, mert a monarchia hadseregének
közös vezérlete folytán a *magyar* csapattestek vezetőinek gyakran
nem is lehetett pontos tudomása oly javak egész sokaságáról, me-
lyek valójában bennünket is illettek, melyekről azonban nyilván-
tartásaink nem voltak.

A honvédelmi minisztérium hét csoportban számolja össze
hadianyagban szenvedett veszteségeinket s különös értéket kölcsö-
nöz munkájának az, hogy a károk *becsértékét* is feltünteti. Az ér-
tékelés kérdésénél azonban pillanatra meg kell állnunk, minthogy
az 1918. évvégi értékekkel szemben, melyekben a hadianyag kárai
kimutatvák, a mai értékek sokszorosán nagyobbak. Könyvünknek
további részében ki fogjuk fejteni azt, hogy Csonka-Magyarország
megszállásának gazdasági kárait miért fejezzük ki az 1919. évi
augusztus havi árakban. Anélkül tehát, hogy ezzel a kérdéssel
ezúttal bővebben foglalkoznánk, a hadianyag kárainál, melyek
nagy összegüknél fogva tényleg érdemesek az átszámításra, habár
a *legdurvább* módszerrel is, megkíséreljük számainkat szintén az
1919. év második felében érvényes árakra átalakítani. A legdur-
vább módszerrel, mert hiszen kétségtelen, hogy annak a végtele-
nül változatos, százezernyi különféle jószágértékből álló kár-
komplexumnak, mellyel itt dolgoznunk kell, szinte minden egyes
tétéle *máskép* reagált az áralakulás tényezőire s ezért eltérő drá-
gulási százalékokat is kellene mindegyiknél alkalmaznunk. Ámde
lehetetlenség volna ily munkát vállalnunk, annál inkább, mert
a honvédelmi minisztérium feldolgozása csupán összevont ada-
tokat közöl s nem a statisztikai őstáblákat, amelyek a károk tár-

gyait külön mutatják ki. Helyesebbnek véljük azt, ha a hadianyag kárainak értékadatait kerekszámban 250%-kal emeljük. Valószínű, hogy ez a kulcs alatta marad az igazságnak. Aki a katonai hatóságok nehézkességét ismeri, az körülbelül tudni fogja azt, hogy e hatóságok az 1918. évi forgalmi árakat sem állapíthatták meg a tényleges értékeknek megfelelően, hanem minden bizonnyal különféle, a korábbi időkből származó, tehát már ezért sem egészen helyes árszabványok alapján. Ezt az akadályt azonban sehogy sincs módunkban kiküszöbölni, viszont azonban a 250%-os felár, melyet alábbiakban a honvédelmi minisztérium adataihoz hozzáadunk, annál jogosabbnak látszik.

Adataink szerint a Magyarországot megillető hadianyagból összesen 7.258.0 millió korona értékű tömeg veszett el a harc-tereken és az idegen kézre jutott hadtápterületeken. Ha nem volna végzetesen komoly dolog, szinte mosolyognunk lehetne azon, hogy ennek a hatalmas összegnek a legnagyobb része olyan állam javára esett, mely a monarchia *belső erőinek szétbomlasztása* terén ugyan kiváló sikerű munkát végzett, mely azonban — kénytelen-kelletlen — mindvégig a mi sorainkban küzdött. Cseh-Szlovákiáról van szó, melynek területén 1.759.6 millió korona értékű hadianyagunk maradt vissza, jórészt olyanformán, hogy a frontokról hazatérő katonaságtól szedték el mindenét az egyszerre nagy bátorságra ébredt s a *pihenés* hosszú ideje alatt harcra éhes cseh nemzetiségű csapatkötelékek. Nem sokkal kisebb volt (1439.0 millió korona) a jugoszláv uralom alá jutott területek részesedése sem, melyeknek különösen Ausztriának délszláv vidékein — az olasz front mögött — valamint a Balkán-hadszíntéren s annak horvátországi és délmagyarországi hadtápterületén felhalmozott készleteinkből jutott értékes zsákmány. A sorban a harmadik helyre Német-Ausztria jutott 928.3 millió koronát érő hadianyaggal, mely azonban ennek az összegnek bizonyára többszörösét érő javaknak tömegét tudta a maga részére megmenteni a monarchia hadseregének felbomlása után. Aránylag kevésnek látszik az a veszteség, amelyet az olasz harctéren szenvedtek volna a magyar hadseregrészek; mindössze 751.9 millió koronát, ami annál inkább meglepő, mert hiszen köztudomású, hogy ezen a hadszíntéren főképp magyar bakák, honvédek és népfelkelők véreztek éveken át. Az ok alighanem az, hogy itt kezdődött meg az utolsó felvonás, melynek az eseményei oly drámai gyorsasággal fejlődtek, hogy azok *hadi-gazdasági* vonatkozásainak megrögzítésére nem igen gondolhattak. Románia sem járt épen rosszul; a bukaresti béke mélységéből hirtelen felemelkedve, 528.8 millió korona hadianyagunkat tudta őrizetbe venni. Az új ukrán állam hadi javainkból már kisebb részt szerzett meg, mindössze 381.6 millió korona értékűt, ami, tekintettel arra, hogy az orosz államtól való függetlenítéséért elvégre mi is nagyon sokat küzdöttünk, mégsem volt nagy szerencsétlenség. Lengyelországnak jutott legkevesebb, de csak azért, mert az orosz óriással lefolyt nagy erőpróbánk már koráb-

ban véget ért, s így csak kisebb erőink örködték ott a renden; 187·0 millió koronás zsákmánya így mégis figyelemreméltó. Orosz területen mintegy félmillió korona értékű készpénzünk maradt vissza; a jelentésből nem tudjuk megállapítani, hogy a pénz mikép veszett el.

Ha előbb aggályokat tápláltunk arra nézve, hogy a hadügy-minisztérium adatgyűjteménye nem teljes, fokozottan kell velük számot vetnünk akkor, ha az adatgyűjtemény feldolgozását nézzük. Rögtön szembetűnik, hogy a beérkezett válaszok sem lehetnek kifogástalanok, főképp a károsodások tagozódását illetően nem. Az az összefoglalás, mely:

a) a ruházatban és felszerelésben szenvedett károk összegét 429·1 millió koronára					
b) a fegyverzetben és lőszerben	"	"	"	700·0	" "
c) a műszaki és anyagi felszerelésekben	"	"	"	263·3	" "
d) a vonatanyagban és állatokban	"	"	"	799·2	" "
e) élelmezési cikkekben	"	"	"	38·2	" "
f) pénzben, laktanya- és iroda-berendezésekben stb.	"	"	"	194·1	" "
g) vegyes hadianyagban	"	"	"	3540·6	" "

becsüli, a szakértő szem előtt azonnal feltárja az egész összeírásnak legfőbb gyengéjét. Pontos adatok hiányában csapatparancsnokságaink sokszor — s úgy látszik, az esetek túlnyomó többségében — megközelítő becslésekkel voltak kénytelenek dolgozni, az annyira szükséges részletezést mellőzve. Nyilvánvaló, hogy a *vegyes* hadianyagként kimutatott károk között feles számban akadnak olyan tételek, melyeket a kimerítő statisztikai észlelés a többi csoportok között könyvelt volna el. A honvédelmi minisztérium közlése felvilágosításul megjegyzi, hogy vegyes hadianyagnak azokat a kárbejelentéseket tekintették, melyek nagyobb kereteknek *egy* tételben kimutatott káraitra vonatkoznak, s azonnal néhány példával is szolgál. A 41. honvéd tábori tűzérezrednek pl. egész felszerelését és összes lovait (140 millió korona értékben) elvették. A 8. honvéd huszárezrednél ezen kívül az élelmiszereket, a tiszti tulajdonban levő lovakat is; a kár itt a 14·4 millió koronát meghaladta. A kassai katonai építési osztály a járványkórház elvételét jelentette 12·3 millió korona értékben. A komáromi magyar löszergyár leszámolási különítménye egész sorozat összevont tételű kárról küldött tudósítást: az erődművek, épületek és barakkok értéke itt 116 millió korona, a várbástyáé és puskaporraktaré 126 millió korona, az öreg-varé 77·3 millió korona, a kémiai laboratóriumé 283·6 millió korona, az egész kárösszeg pedig 1169·3 millió korona volt.

Aki figyelmesebben nézi ezeket az adatokat, az azt is megállapíthatja, hogy némi fáradtsággal és statisztikai készséggel a feldolgozás menetét egészen más mederben folytathatta volna a hadügyminisztérium, mint ahogy valójában tette. Ha csupán azokat a tételeket, melyeknél szinte bizonyos volt, hogy egyik vagy másik külön megnevezett csoportba tartoznak, tolta volna át

ezek anyagába, sokkal mélyebb betekintést nyertünk volna káraink összetételébe, mint így. A feldolgozásnak ez a fogyatékosága arra kényszerít bennünket, hogy munkánknak ezen az állomásán ne soká állomásozzunk s a részleteknek idézését is mellőzzük. Nem sok értelme volna annak, hogy olyan számokkal bibelődjünk, hogy katonáinktól 32.874 köpenyt, 68.715 zubbonyt, 46.381 posztónadrágot, 43.142 takarót, 1584 gépfegyvert, 373 ágyút, 404 tábori tarackot, 24.814 lovat, 755 darab vágómarhát stb. vittek el, mikor egészen kétségtelen, hogy ezeknek a számoknak sokszorososa is kevés volna veszteségeink igazi jelentőségének bemutatására.

II.

CSONKA-MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA.

Késő nemzedékek történetírója, aki a világháború kohójában összegegett Magyarország igazságát teszi majd mérlegére, s tisztehez híven jó bíró akar lenni, nem áll nehéz feladat előtt. Amint az egykorú idők kútfőit olvassa, s latolgatja azok jelentőségét, itt is, ott is kivillan belőlük számára valami szomorú érdekesség, egy-egy súlyos adat, mely a romok közül kiemelkedő Magyarország kálváriáját megelevenítve, őt ítéletmondásában megszilárdítja.

A csillagászok, akik a naprendszerrel fényképeket készítenek, gyakran tesznek említést napfoltokról. Tomboló erejű tűzkitörésekről valójában, melyeket a távolság nagysága foltokká tompít. Ha a jövő századok reflektorának fénye rávilágít az 1918. évi összeomlást követő idők magyar államára, szintén homályos részletekbe fog bukni, komor tónusú, sötét, végzetes hónapokon fut végig.

Európa közvéleménye — bárhogy is fáj ezt megvallanunk — az utolsó négyszáz év alatt alig, vagy csak ritkán vett tudomást rólunk, mint külön államiságról; jobbra csak mint az osztrák császárság egyik tartományával számolt velünk. Külföldön megjelenő térképek és földrajzi munkák vajmi sok esetben kebelezték be országunkat a monarchia területébe. A világháború borzalmainak kellett közbejönni, hogy megismerjenek bennünket; nagy árat fizettünk érte. S még így is: a kontinens népének be nem avatott milliói előtt Magyarország személyében új alakulás lépett a népek színpadára, a középeurópai chaosz vajadásából született államok egyike.

Nem volt könnyű eset Csonka-Magyarország keletkezése. Köröskörül fenekedő ellenségek lestek rá s akarták megfojtani. Belül testét betegségek szúja rágta. Csodálatos volt a fennmaradása.

A mélypontot az 1919. év március 21-e jelenti az új Magyarország evolúciójában. Az a nap, melyen Károlyi Mihály gróf kormánya a felelősség elől menekülni akarva, a legsúlyosabb felelőséget vállalta magára. Ami azután ránk szakadt, négy hónap nagy szerencsétlensége, olyan emlékezetes időszak históriánkban, melynek riasztó képe soká foglalkoztatja még a történetíróinkat,

államjogászainkat s gazdasági és szociálpolitikusainkat. Ez a látszólag rövid, de mégis végzettől terhes korszak az, melyre fentebb célozni akartunk. Ez a korszak az, mely alatt a magyar glóbusznak egészen bealkonyult. Ez a korszak az, mely történelmi fejlődésünkben szinte érthetetlen ellenmondást képez. Ez a korszak az, mely a tátongó sebekből vérző Magyarország épen maradt törzsére is rászabadította az ellenség hordáit.

Nem tartozik tanulmányaink körébe annak a kérdésnek eldöntése, vajjon mi okozta a nemzet erőinek szinte teljes elernyedését, ami lehetővé tette a szovjeturalmat; sem az, hogy a kommunizmus a mellett, hogy a gazdasági életünkben roncsoló munkát végzett, erkölcsi javainkat is mennyire megtépázta. Feladatunk csak az, hogy az ú. n. tanácsköztársaság gomolygó, kúsza eseményhalmazából kimarkoljuk azokat, melyek Csonka-Magyarország megszállásával kapcsolatosak.

Lehet, hogy mire e könyvnek hasábjai a nyilvánosság elé kerülnek, a mindenható Jóvátételi Bizottság már határozni is fog az ellenséges megszállás kárai dolgában. Ha a megszállásokat, különösen a román és szerb csapatoknak országunk területén való táborozását jogosnak ismerik el, a gyengébb fél kötelessége lesz: lemondani a megszállás tengernyi kárának megtérítéséről. A Jóvátételi Bizottság talán kegyelmesebb lesz s legalább részben igazságtalannak fogja nyilvánítani a román hadjáratot. Mint földresujtott nép, alig is merünk gondolni arra, hogy ellenségeink képviselőjének döntése — *mint kellene* — elfogulatlanul tárgyilagossá lesz. Mégis kötelességünknek tartjuk a felfordulás zürzavarából azokat a szemeket összeszedgetni, melyek lánczárvánnyá kötve magyar álláspontunkat vannak hivatva dokumentálni.

1. A román megszállás és jogosságának kérdése.

Elsőnek Romániát vesszük sorra. Gazdasági hatásaiban a románok benyomulása földünkre volt a legsúlyosabb s erőink gyengítését is tudatosan célzó; államterületünknek felét sanyargatta meg; utóregéseit máig érezzük.

Romániának az 1919. évi háborúskodásban s azóta is mindig az volt az ütőkártyája, hogy közte és Magyarország között annak idején tényleges hadiállapot állott fenn; hogy őt Magyarország háborúba kényszerítette; hogy seregei tulajdonképen a civilizációt szolgálták a bolsevik-uralom összezúzásával. Am, ha a nemzetközi jog szabályait és az események logikáját vizsgálat alá vesszük, nem lesz nehéz bebizonyítanunk a román felfogás alaptalanságát. Magyarország *nem* provokálta a románok támadását; a két állam között *de iure* nem is lehetett szó háborúról; a kom-

munizmus befelé nem volt életképes s valójában *megbukott* már akkor, mikor a románok lökése a bukást megpecsételte.

Miután Magyarország kormánya az 1918. évi november hó 13-iki (belgrádi) fegyverszünetet aláírta, mindenben kötötte is magát annak határozmányaihoz. Sőt nemcsak az egyezmény feltételeit teljesítette, hanem — mint e munka első fejezetében vázoltuk, — azoknál *sokkal* messzebbmenő, erőszakos cselekményeknek is engedett. Az a körülmény, hogy a románok április hó 16-iki (husvét) támadása egyáltalán a csucsa vonalon indulhatott meg, a magyar állam túlságba menő türelmének volt a következménye. Hol voltak ekkor már a románok a Maros folyásától, a keleti demarkációtól! Amidőn a magyar kormány — talán az összeütközéseket kerülendő s bízva a katonai egyezmény hatályosságában — csapatait egyre hátrább vonta, gyengeségének is kétségtelen jelét adta. E gyengeséget kihasználni, a kedvező alkalmat a maga javára kiaknázni, volt most törekvése Romániának, melynek államférfiai a szerzés első lázában is jól tudták azt, hogy a nem várt zsákmány megtartása vagy elvesztése Magyarország *erején* múlik.

Romániának épp ezért kisebb gondja sem volt, mint a katonai egyezmény megtartása. Nem szólva arról, hogy ú. n. stratégiaiilag fontos helyek megszállása helyett egész országrészekre nehezedett rá, a szerződés egyenes kötéseivel és a nemzetközi jog érvényes szabályaival ellentétben ott állandó jelleggel berendezkedett. A magyar közigazgatás helyébe román szerveket rakott, államjavarainkat nemcsak használatra foglalta le, hanem tényleg is birtokba vette. Akkor, mikor a magyar hadsereg szétzüllése folytán komoly harcokról szó sem lehetett, szövetségesei előtt folyton sérelmekről siránkozott, egy-két puskagolyóváltásnál már nagy harcokról regélt és sikerült azok elhárítására egyfelől a saját csapatainak technikai felszerelését kikönyörögnie, másfelől pedig elérnie, hogy megmaradt néhány zászlóaljunk is — parancsra — folyton beljebb kényszerült.

A román csapatoknak az ország szíve felé való előrenyomulása, mely nyilvánvalóan *Erdély* birtoklásának védelmét célozta, tulajdonképen nem volt más, mint *sorozatos megszegése* a november 13-ai egyezmény szövegének és szellemének is. Bármikép is alakul vala utólag a békeszerződés szerint Magyarország sorsa, akárhogy is állapítják meg később határait, a szigorú jog alapján állva, Magyarországnak százszor is módjában állott volna ellenszegülni a megszállás *olyan* értelmezésének, melyet Románia követett. Magyarország sohasem tette ezt, mert támaszkodva azokra a sűrű jegyzékváltásokra, melyek a magyar kormány és a szövetségközi misszió között folytak, abban a hitben volt, hogy — minden jogtalanság ellenére is — a katonai egyezmény érvényben van, s hogy a magyar állam és ellenségei közti jogviszony *alapjául* az utóbbiak mégis csak a belgrádi egyezményt tekintik.

Aki azonban emlékszik arra az egész külföldet behálózó csel-

szövésre, melynek célja a magyar szent korona országainak szétbomlasztása volt, aki ismerte azokat a térképeket, melyeken Románia határait egészen a Tisza folyásáig tolták előre, annak nem lehetett kétsége afelől a gonosz szándék felől, mely a román hadsereg lassú, alattomos előrelopakodása mögött rejtett. Egészen kétségtelen, hogy Románia — hazardjátékos módjára — úgy vélte, hogy ütött az óra, s csak kis ügyesség és *alkalom* kell hozzá, hogy a régóta érlelt gyümölcs az ölébe hulljon.

A szerencse ezúttal is hű maradt hozzá, mint már annyiszor a multban. Az a szisztematikus nyomás, melyet a szövetséges és társult hatalmak Magyarországra gyakoroltak, s melynek egyik csavara volt az emlékezetes Vyx-féle jegyzék, esetleg más országot is a kétségbeesés, az esztelenség útjára kergetett volna. Ismeretes, hogy a józan, mérsékelt és szerencsétlenségében is hatalmas német népnek is milyen súlyos harcokat kellett vívnia a *spartacus* mozgalmak idején, pedig a Németbirodalmat — legalább területileg — korántsem érték olyan borzasztó csapások, mint a magyar államot. Nem sokkalta inkább *számíthattak-e* a belső bomlásra a mi ravasz törtvetőink, akik szünet nélkül állították újabb és újabb megoldhatatlan helyzetek elé Magyarországnak a viharos időkhöz képest törpe kormányát.

A főhatalmak, akiknek ekkor minden törekvése Németország lefegyverzésére irányult s az eszközök kimódolására, melyekkel annak aléltságát akuttá lehet tenni, — a volt monarchiára vonatkozó politikájukat illetőleg ebben az időben teljesen a Benes-Pasics-Take Jonescu-féle hármasszövetség hatása alatt állottak, amely viszont javaslaataival mindenben Magyarország léte ellen tört. Érthető így, hogy *kis* ellenségeink szemében a magyar *tanácsköztársaság* is nagyon kapóra jött valami volt, — alapiában (rájuk) veszélytelen játék, hisz köröskörül elszigetelt maradt — de kitűnő jogcím az érdemek szaporítására. A kommunista veszedelemnek Közép-Európa testéből való kiirtása, azé a veszedelemé, melyet *részen* ők idéztek fel, (de amelyet több előrelátással és bátorsággal meg kellett volna akadályoznia magának Magyarországnak is), eleve egyik pontjakép szerepelt megrablóink terveinek. Ez volt az a nagy szolgálat, melynek fejében az összeesküvők jutalmat vártak. Ez volt az a nagy vétek, melyért Magyarországnak lakolnia kellett. Ez volt a döntő szó, melynek kimondása a kapitalizmusra felépített nyugati társadalom körében velünk szemben a talán lappangó szimpátiákat is megfagyasztotta.

A kommunizmus örvényébe lesülyedt Magyarország sorsa a történelem perspektívájában ugyan egy percig sem volt kétes. A kommunizmus a háborús fekély felfakadásából származó gyulladós folyamat krízisével volt egyértelmű; de amikor az események már odáig fejlődtek, a beteg szervezet ellenméreg-képződése is annyira előrehaladt, hogy az orvosi vélemény csak kedvező lehetett. A magyar nép egészséges ösztöne, melyet a *birtokososztály* testesített meg legjobban, nem ingadozott s *kezdet*től

fogva megtagadott minden közösséget a tanács-rendszerrel, ezzel annak belső megszilárdulását gyökerében támadva meg. S hogy az entente *vezérkara* magában mennyire ügyet sem vetett az egész átalakulásra, annak bizonyossága, hogy bár kétségtelenül módjában lett volna akár csak néhány zászlóaljnyi sorkatonaság ideirányításával gyorsan rendet teremteni,⁵⁰ hagyta itt járni az ördögtáncot. A románokat mégis súlyosabb felelősség terheli. Az a székely hadosztály, mely a semleges zóna nyugati határán őrt állott, felajánlotta az aradi román katonai főparancsnokságnak, hogy Budapest ellen vonul s megdönti itt a szovjet-uralmat, ha garanciákat kap arra, hogy otthagytott vonalán át a román hadsereg nem fog újabb hódítási kísérleteket tenni.⁵¹ De a románoknak eszük ágában sem volt a számításaikat keresztező e jószándékot támogatni, sőt utóbb — ahogy mód nyílt rá — siettek ezt a nekik kellemetlen hadsereg-különítményt leszerelni.

Miért éppen a románok voltak ilyen fenegyerekek? A magyarázat egyszerű. A csehek a Felvidéken már nagyjában elérték azt a vonalat, mely a „történelmi“ Csehország határa lett volna egykoron; délen a szerbek is mélyen benn, színmagyar területeken jártak. A románok azonban még messze voltak attól, hogy az anynyira óhajtott Tisza-vonal által lássák megvédve a „dicsőséges“ harcokban (amint ők mondták) megedződött országukat. Vagy ha nem is a Tisza-vonalán, legalább az Erdélyi Érchegység völgybejáratainál kellett volna fölállaniuk az esetleges magyar „támadásokkal“ szemben. A Vyx-féle semleges zóna, bármily keserves lecke is volt Magyarországnak, a románokat azért nem elégítette ki, nekik annál is több kellett. S módot kerestek arra, hogy a többet megszerezzék.

Az időpontot arra, hogy mikor mérjenek csapást a tanácsköztársaságra s azon keresztül Magyarországra, kétségtelenül jól megválasztották a románok. Közel négy hét telt már azóta, hogy a népbiztosok dőre uralma s a csőcselék garázdálkodása remegtette — az erős hit dacára is — a lelkeket és sorvasztotta a megmaradt energiákat. Európa sajtója rémhírekkel volt tele, mintegy előre leszámítolva azt a felfordulást, mely hamarosan tényleg bekövetkezett. Befelé mindenki a csodát, a megváltást várta, mely a gonosz álmot elűzi a szemünkről. A csoda jelentkezett is, de vele a *trójai faló* esete ismétlődött meg.

Április derekán már nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjeturalom minden erőszakossága mellett sem lehet tartós. Gazdasági berendezkedésének képtelensége, közigazgatásának laikus elemekkel való túltömése, teljes katonai szervezetlensége s külpolitikai elszigeteltsége mindmegannyi csalhatatlan jelek voltak

⁵⁰ Klasszikus példa erre Szeged város esete, ahol a kommunizmus minden igyekevé ellenére sem bírt talajt nyerni.

⁵¹ L. Mémoire du Gouvernement Hongrois à la Commission des Réparations. 25. l.

erre. A tanácskormány ugyan kísérletet tett arra, hogy a szétugrasztott hadsereg helyébe újat toborozzon, a síppal-dobbal hirdetett első sorozások eredménye azonban körülbelül a nullával volt egyenlő. A román történetírás ezt a sorozási paródiát, — Budapest lakossága volt szem- és fültanuja, hogy *csak* az volt! — mint az ellene irányuló mozgósítás előkészületeit tartja nyilván, pedig Magyarország *törvényes* kormányának is jogában állott volna a belgrádi egyezmény 2. pontja alapján 6 gyalogos- és 2 lovashadosztályt fegyverben tartani. (Ha Magyarországnak az összeomlás után valaha is annyi katonája lett volna!) A toborzás tehát — mint említettük — sikertelen maradt, de épen a *sikertelenség lehetett az, ami a babérra éhes román hadsereget tette sarkalhatta.*

A románok mit sem törődve azzal, hogy a vörös hadsereggé átvedlett határbiztosító osztagok általában *csendben* voltak (sőt március hó 29-én éppen egy erősebb román csapat kísérelt meg ellenük Szinyérváraljától keletre egy támadást,⁵² s viszont félve attól, hogy a kommunizmussal farkasszemet néző székely hadosztály elibükbe vág, április 16-án a biharvármegyei Csucsá táján hozzávetőlegesen 40.000 főnyi sereggel megrohanták a gyenge magyar vonalakat, hogy a szovjetrendszer megdöntésének örve alatt régi terveiket megvalósítsák. Minden előzetes provokálás nélkül⁵³ tették ezt, akkor, mikor köztük és Magyarország között az érvényes belgrádi katonai egyezmény fegyvernagyvást parancsolt. Ezen a ponton Románia vétkességéhez szó sem férhet. Románia felelős az általa felidézett háborúskodásért, felelős a szerződés ellenére okozott károkért, mert az ellenségeskedések kirobbanásának — a szovjettel folytatott ellenségeskedéseknek is! — oka kétségtelenül a románok hódítási vágya volt.

De érvényben volt-e egyáltalán az 1919. évi harcok alatt is a belgrádi katonai egyezmény, mely szerint a Magyarországgal való ellenségeskedések tudvalevőleg minden ponton megszüntetettek? Mindenesetre felette érdekes és nagyfontosságú kérdés. Az egyezmény hatályosságát a törvényes magyar felfogás szerint az a körülmény sem érintette, hogy a román csapatok és a kommunista kormány *nem magyar*, hanem ú. n. vörös osztályhadserege között harcok törtek ki. E felfogás értelmében a katonai egyezmény aláírása által beállott fegyverszüneti állapot egyfelől Magyarország, másfelől a szövetséges és társult hatalmak között mindvégig változatlanul fennállott.

A nemzetközi jog elfogadott rendszere szerint igaz ugyan, hogy minden nép *mindenkori* kormányának cselekedeteiért felelős s a felelősség alól a kormányban vagy a kormányzati formában történt bárminemű változás ellenére sem vonhatja ki magát. A kommunista kormány azonban ismételten kijelentette, hogy

⁵² L. Breit József cikkét Gratz G. említett munkájában 233. l.

⁵³ L. az i. Mémoire 12. l.

nem képviselője a magyar nemzetnek, hanem kizárólagosan *osztálykormány*, mely osztályharcot vív. Egy forradalmi tény által a hatalmat magához ragadva, az egész népességnek csupán töredékét magában foglaló osztálykormány volt a magyarországi szovjetek kormánya, mely a maga osztályuralmát a magyar nép egészére folytonos *belső harc* útján kívánta reakényszeríteni. A tanácskormányt annál kevésbbé lehetett a magyar nép kormányának tekinteni, mert a szövetséges és társult hatalmak sem tekintették soha annak, még a hatalom által való tényleges gyakorlásának ideje alatt sem. Hadserege, a vöröshadsereg, sem volt magyar hadsereg, hanem kizárólag a kommunista kormány *internacionális* osztályhadserege, melynek feladata az osztályharc megvívása volt, megvívása befelé és kifelé. Az osztályharc irányai közül a *befelé* történő jelen esetben a fontosabbik, mert az is mutatja, hogy az előrebocsátott nemzetközi jogelv *in concreto nem nyerhet alkalmazást* s hogy a magyar nép a kommunista osztálykormány cselekményeiért felelősséggel *nem* tartozik, annak cselekményei a magyar nemzet jogait és kötelezettségeit meg nem változtathatták. Ebből következik, hogy a fegyverszüneti állapot, amely jogilag a magyar nemzettel szemben 1918. november hó 13-ika óta egy pillanatig sem szűnt meg, azonnal tényleg is felújult, mihelyt a kommunista kormány menekülése után az ellenségeskedések is véget értek a vörösök és ellenségeik között. Ha azonban így ismét arra az eredményre jutottunk, hogy a *tulajdonképeni* Magyarország és Románia között *háború* logikusan *nem* folyhatott, egyúttal újból azt is hangoztatnunk kell, hogy ilyenformán Románia messze túllépte *állítólágos* mandátumát, mikor a bolsevik-rendszer megtámadása és katonai megverése után a magyar *állam* javait hurcolta el s az ártatlan magyar közgazdaság vagyonát dézsmálta meg, a magyar államét, melyet ő bolsevizmus megbuktatása után állítólág talpraállítani akart!

De tovább is gondolkodhatunk. A belgrádi katonai egyezmény nem Magyarország és Románia, hanem az előbbi és a szövetséges és társult hatalmak között jött létre. A román csapatok hazánk egyes részeit az egyezmény alapján mint a szövetséges és társult hatalmak egységes fővezérlete alatt álló hadsereg *részei* szállották meg, mire nézve a szövetséges hatalmak felelős tényezőinek több ízben tett nyilatkozatai nem hagynak kétséget.⁵⁴ A hágai egyezmény 40. szakasza szerint ugyan a fegyverszüneti állapot nemcsak felmondás útján szűnhetik meg, hanem ha a felek egyike a fegyverszünetet bármily módon súlyosan megsérti, a másik fél sürgős szükség esetében az ellenségeskedést újból azonnal megkezdheti. Ámde a belgrádi egyezményt nemcsak, hogy nem mondták fel, hanem a szövetséges hatalmak egy katonai missziója (Romanelli alezredessel az élén) a kommunizmus egész ideje alatt Budapesten

⁵⁴ L. Magyar béketárgyalások I. k.-ének a román megszállásra vonatkozó közléseit, 329—343. l.

tartózkodott, itt hivatalosan ténykedett, — még pedig, mint köz-tudomású, nem a tanácsköztársaság javára, — amiből következik, hogy a szövetséges hatalmak az ellenségeskedést köztük és Magyarország között valójában nem tekintették megkezdettnek. Bizonyítja ezt a békeszerződés ad 181. szakasza is, mely a november hó 13-iki fegyverszünet után Magyarország területén folyt hadműveletekkel kapcsolatos eseményeket külön elbírálás alá vonja. Ha a legfőbb tanács maga is nem érezte volna, hogy itt valami *különleges* problémával áll szemben, ha eleve úgy gondolta volna, hogy a román hadjárat jogos volt Magyarország ellen, aligha kötötte volna meg ily módon a kezét. (Ha a fegyverszüneti szerződés ellen sérelem történt volna, ez a román részről indult ki.)

A fegyverszüneti egyezmény változatlan érvényét különben az is mutatja, hogy a szövetséges hatalmak különféle, táviratilag tett közlésekben állandóan hivatkoztak arra, mint fennálló jogalapra s a kommunizmus bukása után a *négyes tábornoki misszió* is éppen a belgrádi egyezménynek a szükségessé vált módosításokkal való kiegészítése és végrehajtása céljából küldetett ki Budapestre.⁵⁵ Fel sem szabad azt tennünk, hogy a diplomácia mesterei így jártak volna el, ha meg nem lettek volna győződve annak helyességéről. A tábornoki misszió egyéb cselekményei is bizonyítják ezt. Főképp a belgrádi kormányhoz intézett s a magyar kormánnyal is hivatalosan közölt az a távirata, melyben — az 1919. év augusztusában — szintén a november hó 13-ai egyezményre való hivatkozással rendelte el a jugoszláv csapatok visszavonását a jogtalanul megszállt területekről. Kétséget nem szenved, hogy az egységes egyezmény nem állhat fenn ugyanazon egyetemlegesen szerződő félre egyidőben fenn is, meg nem is. Aminek ismét az a tanulsága, hogy Románia magatartása, melynek következménye volt Magyarország gazdasági kifosztása, nemcsak jogellenes volt, hanem a szövetséges és társult hatalmak egyetemének akaratával is nyílt ellentétbe jutott. Szó sem lehet ilykép arról, hogy — igazságos döntés esetén — Magyarországgal szemben a román háborúból folyólag (mint a románok szeretnék) a *hadijog* alkalmaztassék.

Látszólag talán túl részletesen foglalkozunk ezzel a kérdéssel. De úgy érezzük, hogy ez az egész kárprobléma *sarkpontja*. Függetlenül minden más döntéstől: ha szemléltetni tudjuk a rajtunk esett igazságtalanságot, *valaha* még nyert ügyünk lehet s roppant kárainknak *hasznát* is láthatjuk. Bármit is kell majd Romániának jóvátennie a mi kárainkból, az erkölcsi hátrány, ami reá e károkból származik, nagy előnyünket fogja jelenteni, minek kamatoztatása csak rajtunk múlik.

⁵⁵ L. erre vonatkozólag, valamint általában a megszállás nemzetközi jogi vonatkozásaira a Fegyverszüneti Bizottságnak a miniszterelnökhöz 1919. évi augusztus hó 24-én 274. sz. a. tett jelentését.

Éppen ezért pár szót akarunk még annak is szentelni, hogy vajjon a románoknak az a világgá kürtölt állítása, hogy ők a kommunizmus megdöntésére vállalkoztak, valójában hogyan fest. A kommunista-propaganda állítólag Románia létét is veszélyeztette. Balga, üres kifogás. Ki hihetné el, hogy a magyarországi tanácsrendszer nagyobb fenyegetést képezett volna Románia ellen, mint az oroszországi, mellyel szemben azonban az Al-Duna hőseinek nem volt bátorságuk fellépni; ha jól emlékszünk, akkor sem, mikor Lengyelország ellen való támadásával tényleg gondot okozott az európai rend őrzőinek. S ha Romániának annyira szíven fektött a magyarországi tanácsrendszer megdöntése, miért nem nyújtott segítőkezet a *szegedi* ellenkormánynak, mely épen segítség híján, sőt szabad mozgásának egyenes *akadályozása* folytán nem juthatott olyan helyzetbe, hogy a kommunista regime ellen felléphessen. S miért adott menedéket magyar kommunista vezéreknek saját területén, akkor, mikor csapatait visszavonta?⁵⁶ Miért? A válasz egyszerű: amilyen mértékben kedvező eshetőség volt a kommunista rend Románia számára terveinek megvalósítására, ugyanolyan mértékben becsülte meg balkáni eszközökkel dolgozó politikája a gyűlölt kommunizmust, ha arról volt szó, hogy ily módon a Magyarországon megszilárduló rendnek okozhat kellemetlenségeket. Hiába hivatkozik Románia küldetésére; lehet-e ilyenről komolyan beszélni, mikor a bolsevizmus rombolásait azzal iparkodott teljesebbé tenni, hogy amit annak négyhónapos uralma alatt meg tudtunk menteni, azt ő pusztította vagy emelte el. Lehetett-e Magyarországon bolsevizmusról szólni 1919. augusztus hónapja után, mikor Románia — pusztán rablási céllal — a Dunántúl közepéig tolta előre csapatait s azt követő időben, mikor a románok — *ellenére a legfőbb tanács 11 ízben kiadott parancsának*⁵⁷ — siket fülekkel maradtak itt a Duna—Tisza közén, majd utóbb a tiszántúli részekén. Igen, mert nem tudták még magukat eléggé teleszívni megmaradt gazdasági erőinkkel.

A románok kétszínűnek is alig mondható játékot űztek Magyarországon. Bevonultak mint szabadítók, a kommunizmus ördögét elűzők. Elvezték sokfelé ennek örömét. Maga Ferdinánd király is tetszelgett a megmentő szerepében.⁵⁸ S eleinte úgy hitték is, hogy a nagy áldozatnak árát, a félelmes vöröshadsereg szétugrasztásának jutalmát, (az Erdélyben jól bevált módszer szerint, ahol csak egy lépést kellett előre tenniök s az így „meghódított” terület máris övék lett), ezúttal is meg fogják kapni. A Tisza-vonal

⁵⁶ L. az i. Mémoire 25. l.

⁵⁷ L. Mémoire 14. l.

⁵⁸ A debreceni látogatásra célunk, de Szabolcs vármegyének összegyűjtött okmánytára is bizonyosága a románok fogadkozásainak. (Szabolcs vármegye közönségéhez 7000/1920. k. számú tiszteletteljes jelentése Szabolcs vármegye alispánjának Szabolcs vármegye 1919. év szept. havától 1920. év végéig terjedő közigazgatásának állapotáról. Nyíregyháza, 1920.)

képében természetesen.⁵⁹ Mikor azonban véglegesen eldőlt, hogy az entente — talán szövetségeseinek lélektanát ismerve — Magyarország személyében, ha rémes megcsonkítások után is, a Duna könyökénél mégis csak szándékozik egy *ütköző-államot* meghagyni, annál buzgóbban, tökéletesebben igyekeztek a területi jutalmat *egyéb javakra átváltani*. A Tiszán túl a harácsolásnak legnagyobb tömege a megszállás második felére esik, arra az időre tehát, mikor a románok már tisztában voltak azzal, hogy onnan előbb vagy utóbb, de ki kell takarodniok. Ha annyira ellenségei voltak a komunnizmusnak, miért tették a románok az utolsó percben is nehezebbé a helyzetét annak a kormánynak, melynek hivatása a kommunizmus romjainak eltakarítása és a demokratikus Magyarország kiépítése volt?

Románia tehát mindenképpen jogtalanul járt el akkor, mikor a „fenyegető” magyarországi bolsevizmus leverésének ürügye alatt Csonka-Magyarország gazdaságilag legértékesebb területeit oly hosszú időn át tartotta megszállva, s elmozdítható javaiból kiforgatta. A román megszállás — felfogásunk szerint — nem volt más, mint egy vakmerő kísérlet arra, hogy a szorongatott Magyarország még szűkebb határok közé kényszeríttessék, másfelől pedig biztosíték keresése arra, hogy a kirabolt ország hosszú időn át ne tudjon talpraállni. A gazdaságilag tönkretett Magyarországot zálogául tekintették annak, hogy a területükön osztozkodó államok zsákmányukat nyugodtan élvezhessék.

Románia részéről gyakran hallottunk olyan nyilatkozatokat, hogy a románok Magyarországtól csupán azokat a javakat akarták a megszállás rekvirálásaival visszaszerezni, melyeket a magyar csapatok annak idején a királyság területéről elhurcoltak.⁶⁰ Részletes tárgyalásaink során lesz majd módunk rámutatni arra, hogy mennyire önámítás és nagyizolás valójában ez az állítás. A fejletlen iparú Romániának ugyan hogyan lettek volna pl. olyan értékes és modern ipari berendezései, amelyeket ők tőlünk elhurcoltak. Egyébként valószínű, hogy Románia gazdasági leltárának igénybevételeben a magyar csapatoknak is részük volt. Ámde azok a károk, amelyek ily módon Romániát sújtották, a köztudomás szerint túlnyomórésztben a német csapatok terhére esnek. E csapatok gazdasági vezetősége tényleg pontosan nyilvántartotta azokat a javakat, amelyek a Romániába való bevonulás után onnan elszállítottak.⁶¹ S különben is: Románia kárait okozták legyen akármely részei a központi hatalmak haderejének, e károk busás összegekben szerepelnek a *jóvátételi* számlán s ha Románia e

⁵⁹ Hogy kalandos terveket — az alkalomhoz simuló változtatásokkal — milyen sűrűn szőtték magukban, arra egy példa a szabolcs—hajdú—békésvármegei vámvonallal is, mellyel — a megszállott területen belül — állítottak fel vám-sorompókat.

⁶⁰ L. a Temps 1920. évi június hó 13-iki számában a román sajtóiroda közleményét.

⁶¹ L. a Wirtschaftsstab für Rumänien c. kiadványt. Berlin, 1920.

számla követelésein kívül további kártérítést akar a maga részére *brevi manu* eszközölni, vagy legalább *előleget* kapni a maga kártérítésére, van-e erkölcsi alapja arra, hogy kárait kétszeresen is behajtsa és pedig éppen rajtunk?

Ha Csonka-Magyarország megszállásának időrendjét nézzük, a megszállás két élesen elhatárolt részre bomlik.

A tiszántúli részek megszállása, mely a csucsaí támadás eredménye volt, nagyban és egészben 1919 április havának végén befejeződött s a vörös hadsereg júliusi előrenyomulásának néhány napját leszámítva, ott szakadatlanul is tartott a következő év márciusáig. Csaknem kerek egy esztendőn keresztül állott tehát Magyarország mostani élettára idegen fegyverek nyomása alatt, az ország többi részeitől olyan szorosan elzárva, hogy a Tiszán át szinte minden forgalom lehetetlenné vált. A tiszántúli részek megszállására vonatkozólag különösen hangoztatnunk kell azt, hogy arra még a bolsevik kormány sem adott közvetlen okot. De semmiféle ravasz kibuvók keresésével sem lehet annak szükségét megmagyarázni, hogy ezt a területet miért vágták el a románok oly hosszú időn át a tulajdonképeni Magyarországtól. A Duna—Tisza közének és a Dunántúlnak megszállására 1919 augusztus hó folyamán került a sor, akkor, mikor a vörös támadás visszaverése után a román csapatok a Tiszán széles vonalban átkelve, a két nagy folyó közé eső országrészt elfoglalták, majd pedig a dunai hidakon át előrenyomulva, a Duna jobbpartján is széles hídfőt képeztek ki maguknak.

A román megszállásnak ez a mozzanata lehetne esetleg olyan, amelynél a románok hivatkozhatnának a kommunista-csapatok provokálására. Tényleg úgy van, hogy az első lökés itt Julier ezredes hadseregétől eredt, ami azt mutatná, hogy a támadás összeomlása után következett események esetleg a román álláspontot: a megszállás jogosságát igazolnák. Ámde jól emlékezhetünk arra, hogy mikor a vörös hadsereg parancsnoksága megállapodást létesített Mittelhauser francia tábornokkal, a cseh hadsereg vezetőjével a Felvidék visszafoglalt területeinek kiürítésére, Kun Béla kormánya egyúttal ígéretet kapott arra, hogy ugyanakkor a román csapatok is vissza fognak húzódní a semleges zóna határáig. Az igazsághoz híven meg kell állapítani, hogy a vörösök a meg egyezést a maguk részéről teljesítették is; viszont azonban a románok sehogy sem akarták a kezükből kiengedni azokat a földeket, ahol a lábukat egyszer megvetették. A tanácsuralom így július hó folyamán kritikus helyzetbe került. Belül egyre erősödő ellenforradami mozgalmak tették bizonytalanáá létét. A parasztság nyílt passzív rezisztenciája a közélélmézést állította súlyos gondok elé. Egészen nyilvánvaló volt, hogy a tiszántúli gabonakészletek megszerzése nélkül a tanácsköztársaságnak a belső gazdasági és politikai bajok folytán a legrövidebben ki kell múltnia. Érthető tehát a vörös hadseregnek az a mindenre elszánt lépése, mellyel a románokat az ország területéről, *ahova az különben is*

a *fegyverszüneti szerződés ellenére tört be előzően*, — ki akarta szorítani. A kísérlet gyászos eredménnyel végződött. Néhány napi látszólagos siker után a vörös hadsereg felbomolva özönlött vissza a Tiszán át, hogy a Duna-Tisza közén teljesen szétszóródjék. Akkor, amikor a románok a vert sereget üldözve a Tiszán átkeltek, semmi ellenállásra többé nem találtak s jóformán puskalövés nélkül jutottak a Dunáig, majd a Dunán túl egészen Győrig és Veszprémig.

Mikor a románok a Tiszát átlépték, a tanácsrendszer már nemcsak tényleg, hanem formailag is megszűnt s Magyarország kormányszata máris olyan változáson ment át, mely megnyugtathatta volna a románokat afelől, hogy nincs ok továbbra félniök a bolsevizmus veszedelmeitől. A románok azonban ekkor a *hadijogra* hivatkoztak. A hadijog alapján szedték össze a Duna-Tisza közén, valamint — ameddig előrenyomultak — a Dunán túl található gördülő anyagot; a hadijog alapján rekviráltak az egész országban; a hadijog alapján szerelték le teljesen, vagy részben számtalan ipartelepünket. Hogy a románoknak a hadijog alapjára való helyezkedése mennyire erőszakolt volt, azt Magyarország belpolitikájának további gyors átalakulása is igazolja. Abban a percben, mikor a Peidl-kormány elűzése után augusztus első napjaiban Magyarországnak már ismét nemzeti kormánya volt, meddő dolog lett volna vitatni azt, hogy Románia továbbra is a szovjet vagy annak intézményei ellen küzd. E nemzeti kormánnyal az entente is nyíltan a belgrádi katonai egyezmény alapján tárgyalta, vele szemben tehát a legnagyobb méltánytalanság volt ugyanakkor a románok eljárása, akik mintegy a bolsevik-rendszer minden bűnéért rajta állottak bosszút, holott a nemzeti kormány *nem volt a szovjetnek jogutódja*, a nemzeti kormány csupán azt a *folytonosságot állította vissza* Magyarország kormányzásában, mely a Károlyiék uralomrajutásával, majd a vörösek puccsával megszűnt. A nemzeti kormánnyal a románok egy pillanatig sem voltak ellenséges viszonyban; annál inkább számon lehet tehát tőlük kérni azokat a rombolásokat, melyeket ennek ellenére gazdasági életünkben épp ezután végeztek.

Lehet-e kétséges ezért, hogy Magyarország mindazokért a károkért, melyeket a megszálló csapatok idéztek elő, jogosan tart kártérítésre igényt? De még inkább bizonyítják ezt a hágai konvenciónak azok a rendelkezései, melyek (a IV. számú egyezményben) a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szólnak. Ez egyezmény mellékletének III. része a katonai hatalom jogkörét állapítja meg az ellenséges állam területén. (Mi tagadjuk azt, hogy Romániával hadi állapotban lettünk volna!) S e rész cikkei is kifejezetten előírják, hogy a magántulajdont ellenséges megszállás esetén is tiszteletben kell tartani (46. cikk); hogy tilos a fosztogatás (47.); hogy ha a megszálló állam a megszállott területeken az állami adókat, vámokat és illetékeket beszedi, ezt

amennyiben lehetséges, a kivetésükre és beosztásukra nézve fennálló szabályok szerint kell tennie és ebből az a kötelezettség is háramlik rá, hogy a megszállott terület közigazgatásának költségeit abban a mértékben fedezze, amelyben erre a törvényes kormány kötelezve volt (48. cikk); hogy a természetben igénybevett és csak a megszálló hatóság szükségleteire követelhető szolgáltatásokat — amennyire lehetséges — készpénzzel kell fizetni (52. cikk); hogy az ellenséges hadsereg az államnak csupán olyan tulajdonát foglalhatja le, amelyeket a hadműveletekre lehet használni (53. cikk); hogy a megszálló állam az ellenséges állam ingatlanainak csupán kezelője és haszonélvezője és a vagyonállagot meg kell óvnia (55. cikk); hogy a községek vagyona, valamint a jótékony, az oktatási, a művészeti és tudományos célra rendelt intézetek vagyona — még az állami intézeteké is! — magántulajdonnak tekintendő.

Mindmégannyi olyan határozmény a konvenciónak (aláírói között Románia és Szerbia is szerepel), melyek egyikét sem tartották be a megszálló román, valamint — amiről később lesz szó — a jugoszláv és a cseh-szlovák csapatok. Az államvagyon megmozdítható alkatrészeit, a hasznóhajtó állami vállalkozásokat a megszállók nem kezelték és haszonélvezték, hanem egyszerűen elhurcolták. A magántulajdont semmibe sem vették; a magángazdaságoknak milliárdokra menő károkat okoztak azzal, hogy élő és holt felszereléseiket, készleteiket elszákmányolták. A rekvirálás, melynek ellenében a megszállók csak ritkán adtak elismervényt és még ritkábban készpénzfizetséget, számtalan esetben fosztogatássá fajult; a védetlen lakosság jogorvoslatra sehol sem talált. Sok száz békés ember életével fizetett azért, hogy olyan földhöz kötötte a lakóhelye, melyet a polgári életet sem kimélő katonaság tartott megszállva. A kulturális javakra vonatkozó rendelkezések csufságára a megszálló csapatok különös gonddal törekedtek az ilyen intézetek anyagát elszállítani, vagy ha ez nem sikerült, tönkretenni. Az a számtalan vonatszerelvény, mely az *organikusan* megszervezett kiürítési akció eredményeképpen idegenbe vitte elrabolt javainkat, beszédes bizonyossága annak, hogy itt nem a megszálló csapatok szükségleteinek biztosításáról volt szó, hanem sokkalta inkább összes gazdasági erőforrásainknak *jól átgondolt* eltulajdonításáról.

Akkor, mikor a békeszerződés határozményai szinte elviselhetetlenül kemény megpróbáltatások elé állítják országunkat, a magyar közvélemény szeretné azt remélni, hogy legalább azt a kis előnyt, amely a trianoni béke szövegéből és az érvényben levő nemzetközi jogi szabályokból Magyarország javára mutatkozik, *nem* fogják föle elvenni. A károk, melyeket a román megszállás után felbecsültünk, nemcsak nyers összegüknél fogva, hanem különösen *hatásaikban* olyan megdöbbenőek, hogy nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk azt, hogy Magyarország jóvátételi kérdésével összefüggő *minden probléma* tulajdonképpen függvény, a

megszállásokkal kapcsolatos kártevések elbírálásának függvénye. Ha ez az elbírálás nem történik annak az igazságosságnak szellemében, mely országunk gazdasági válságban vergődő hajójának egyedüli reménysége, Magyarország *teljesítőképesége* emberileg belátható időn belül nem tud olyan erőre kapni, amikor komoly gazdasági munkára képes leend. Magyarország végzetesen nagy összegű nagy jóvátételt fizetett már területének megcsonkításával s megtette ezt különösen a román megszállás rombolásaival. Ha az entente nem méltányolja ezt; ha nem siet segítségünkre a megszállás hatásainak kiegyenlítésében: *a történelmi felelősséget* ő viseli, hogy jobb sorsra érdemes népünket halálra ítélte.

2. Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia csapatai Csonka-Magyarországon.

A *cseh-szlovák* csapatoknak Csonka-Magyarország területére való behatolása szintén a kommunizmus korszakának dicsőségét öregbíti, de jellemző e torz alkotású állam hadseregének kiválóságára, hogy északi határszéleink megszállását sehogy sem tudta tartóssá tenni. A híres cseh-szlovák dicsőség — Szvatoptluk fejedelem öröksége — pillanatok alatt szertefoszlott, amikor a románok által szétzilált vörös hadsereg a Duna-Tisza közén rendezkedve, gyenge erőit a csehek ellen irányította. Az egész cseh-szlovák próbálkozásnak különben (helyesebben: a cseh legénykedésnek, mert hiszen erre a vállalkozásra csak a legmegbízhatóbb „légiókat“ használták fel) az a tanulsága, hogy az újdonsült köztársaság, amint a román sikereket látta, a maga katonai hatalmát sem ismerve, sietve iparkodott előre, hogy valahogy le ne késsék a terített asztal körül kínálkozó lakomáról. Cseh-Szlovákia — véljük — úgy hitte, hogy még sem elég színmagyar területet szerzett meg még *határőrvidékül*, mert esetleges, komoly összecsapásnál célszerűbb az első, vehemens ütközetek színteréül magyar földeket kiválasztani.

Az első mozgólódásokat északon tulajdonképen már hamarabb észlelhetjük, mint a románok részéről keleten. Felhasználva a zürzavart, mely Magyarországon a tanácsköztársaság proklamálása után támadt, a csehek a demarkációs vonal szélső nyúlványán még április hó első napjaiban óvatosan lefelé ereszkedtek, s az azóta elvesztett Nagymihályt, majd a Sátoraljaújhelytől északra fekvő Lasztóc községet is megszállták.⁶² Nyomásuk itt később is érezhető volt, de gondoskodtak ellenkező irányban is — Ipolyság vidékén — a vörös osztagok nyugtalanításáról. Nagyobb jelentőséget ezek a mozdulatok csupán a románok felépése után nyertek, mikor a cseh-szlovák hadsereg — létszáma

⁶² L. Breit: A vörös háború c. cikkét Gratz G. i. m. 237. l.

ekkor már körülbelül 64 zászlóalj⁶³ — Ungvár körül való csoportosulásával⁶⁴ nyíltan elárulja, hogy a román csapatokkal keresi az összeköttetést. Úgy látszik azonban, hogy a cseh-szlovák hadsereg vezetősége semmit sem akart kockáztatni, mert bölcsen várt addig, amíg a vörös front megingásának következményei teljes egészükben kibontakoztak. Csak április végén érkeznek hírek arról, hogy a csehek Csap, Sátoraljaujhely és Szikszó irányában előnyomultak,⁶⁵ majd még rosszabbról: Miskolc felé törnek előre. A jelentés helyesnek bizonyult. Április végén, amikor Putnokot, majd Edelényt szállották meg, a csehek számos ponton állottak már Csonka-Magyarország belsejében. Május 2-án a vörös hadsereg ellenállás nélkül⁶⁶ hagyja kezükre jutni Miskolc városát s Pétervására is hamarosan elvész.

A csehek tehát akkor, mikor a románokat már az entente parancsa megállásra kényszerítette a Tisza tulsó partján,⁶⁷ élvezni akarták „diadalmas“, de jóformán semmi ellenállásba nem ütköző hadjáratuk gyümölcseit. Ám alaposan megjárták. A megtévedt, de nagytehetségű *Stromfeld* ezredes által villámgyorsan újjászervezett vörös hadsereg május hó második felében egész erejével a csehek ellen fordulva, velük szemben tagadhatatlanul szép sikereket ért el. Csonka-Magyarország földje csakhamar megtisztult a cseh-szlovák csapatoktól s ezeket követve, *Stromfeld* katonái nemsokára — június 6-án — elérték Kassát, sőt feljebb, északra eredeti határainkat is megközelítették. A bajba jutott csehek, — kiknek hadereje előbb Hennoque, majd utóbb Pellé francia tábornok vezérlete alatt operált s egyéb főtisztjei között ott látjuk Rossi és Piccione olasz generálisokat — a jól bevált recipe szerint Párizshoz fordultak segítségért. A segítség meg is érkezett június 8-án Clemenceau ismert jegyzékének formájában,⁶⁸ mely a csehek ellen való további hadműveletek beszüntetését követelte, minek eredményképen három hét múlva — június végén — a vörös hadsereg ki is ürítette a demarkáción túl eső területeket. A románok júliusi előrenyomulását a csehek alig támogatták.

A cseh megszállás tehát — mint a fentiekből kitűnik — sem kiterjedésében (viszonylag kevés községünket érintette), sem időtartamában (az egész dolog csak pár hétig tartott) nem gyakorolt tartós nyomást országunk határszélein, s a károk részletezésénél lesz alkalmunk kimutatni, hogy gazdasági hatásai sem voltak olyan mélyrehatóak, mint a román megszállásé. A csehek, mintha csak a megtorlástól féltek volna, valóban nem követtek el olyan túlkapásokat, mint fegyvertársaik. Talán nem raj-

⁶³ L. u. o. 238. l.

⁶⁴ L. u. o. 242. l.

⁶⁵ L. u. o. 245. l.

⁶⁶ L. u. o. 248. l.

⁶⁷ L. u. o. 248. l.

⁶⁸ L. u. o. 263. l.

tuk múltott ez egészen, mert hiszen volt olyan hely (Sajószentpéter), ahol az ő csapataik vadsága is egész erővel tombolt. Bizonyos azonban, hogy a nyugati szövetségesek vezetése a cseh csapatokra mérsékeltabb magatartást parancsolt. A károk csekélyebb összege magában nem is indokolná, hogy a csehek dolgaival itt bővebben foglalkozzunk. Egy körülmény mégis arra késztet, hogy azt tegyük.

Aki figyelemmel kísérte azokat az erőfeszítéseket, melyekkel a cseh-szlovák köztársaság a maga pénzügyeit rendezni akarta, az előtt nem újság az, hogy ez állam kormányzata minden eszközt megragadott arra, hogy *valutájának* hitelét növelje. Energikus rendszabályok befelé, megfontolt (de sokszor a csalafintaság eszközeivel is dolgozó) külkereskedelmi politika — támogatva a német-csehszlovákiai ipar hatalmas ereje által — csak egyik oldala volt az éremnek. A másik oldalra: a *jóvátételi* zsákmányból való osztozkodásra a csehek az áruló hadifoglyokból szervezett s a Hét község fensíkján harcoló legionáriusok veszteségein kívül — vajmi kevés jogcímet szereztek eddig. Pedig a jóvátétel, ha *sohasem is fog* az entente zsebébe oly özszegeben befolyni, mint ahogy a diadal első mámorában hitték,⁶⁹ mégis csak bővös csalogató volt s ma is az azoknak, akik abban részesedni remélnek. Cseh-Szlovákia sem akart az alkúrról lekésni s úgy véljük, hogy az a hadjárat-paródia, melyet a magyarországi tanácsköztársasággal szemben végigjátszott, alapjában nem volt más, mint *igénybejelentés* a tőlünk esetleg követelendő jóvátételi összegré. Az az elszámolás, melyet a cseh-szlovák kormány a felvidéki háború költségeiről a parlament elé terjesztett,⁷⁰ s melyben több milliárd cseh koronáról beszél, a valutakülönbözet révén tehát roppant nagy összegről, amit a csehek rajtunk kívánának behajtani. A köztudatba alig ment át ennek a kérdésnek fontossága. Mi ép ezért annál határozottabban utalunk e helyen rá, minthogy a *cseh háborúskodás* — a románokéval ellentétben — *olyan ponton található szívén közgazdaságunkat, ahol nem is várjuk.*

Nagyon fontos tehát ezen az oldalon is résen lennünk, s tisztázni azt a kérdést, hogy a csehek minő címen merészelnek kártérítésekre gondolni olyan cselekményekért, melyeket minden kétséget kizáróan maguk idéztek fel.

Azt, hogy akár a vörös hadsereg is — különösen áll ez a csehekkel szemben — okot adott volna a fegyveres beavatkozásra, a leghatározottabban tagadnunk lehet. Már az erőviszonyok rendkívüli különbsége — a csehek harmadfélakkora haderővel állottak április elején a demarkációs vonalon, mint a szovjet-csapatok — való-

⁶⁹ Az a sok konferencia, melyet az entente a békekötések után a jóvátétel megállapítása végett tartott, mindmegannyi kényszerű lefokozásával járt az eleinte duzzadó reményeknek.

⁷⁰ Az egykorú sajtóközlemények nyomán.

színültlenné teszi ezt, még inkább pedig maguk a tények, melyek azt igazolják, hogy az előrenyomulás megkezdésével a *következmények ódiúmat* a csehek vették magukra. A manőver különben sem maradt pozitív előnyök nélkül a csehekre nézve, mert szorgalmas tudósaik, kik ritka buzgalommal bogozták ki (nem: találták ki) a történelmi emlékekből az egykori cseh birodalom határainak adatait, kormányuk nemes törekvésén felbuzdulva, a vörös háború után hirtelen feleszméltek arra, hogy a kútfők valójában még délebbre s inkább kelet felé jelölik ki Csehország határait, mintsem korábban hitték és sorozatos hazudozásaikra⁷¹ újabb támpontot nyertek.

A vörösökkel folytatott hadakozás tehát ebben az irányban sem volt éppen eredménytelen az entente kedvencei számára. Magyarországgal szemben való határaikat a trianoni béke minden tervezgetést túlhaladó módon állapította meg. Az okos csehek azonban ezzel sem érték be, nekik *hadikárpótlás* is kellene. Magyarország fizesse meg azokat a kiadásokat, melyeket hadseregük felszerelésére költöttek; Magyarország felelős azokért a károkokért, melyeket visszavonulásuk közben a *cseh* csapatok okoztak; fizessen, fizessen sokszorosan többet, mint amennyibe az egész fegyveres játék került, minthogy ezt kívánja a cseh-szlovák állam pénzügyi érdeke, mely lázasan kutat valuta-fedezet után s a közgazdaságuké is, melynek a magyar nép folytatólagos megnyomorításából csak haszna lehet. Magyarország lakossága hosszú korszakokon át súlyos adót fizetett a csehországi ipari koncernnek. Csehország urai most ezt az adót kétszeresen akarták behajtani. Mondhatnánk úgy, hogy első ízben *egyszeri vagyonadót* követelnének rajtunk, hogy utóbb a kényüknek kiszolgáltatott országtól állandó — a gazdasági fölényben gyökerező — törlesztéseket is csikarjanak ki.

Nem hisszük, hogy a szép szándék beteljesednék. Számítunk rá, hogy mire a jóvátételi kérdés e részei rendeződnek, derengeni kezd már a magyar égboltozaton is. A gondolat annyira perfid, a terv, melyet a csehek szöttek, annyira átlátszó, hogy hiszünk benne: meg kell buknia. Magyarországtól Cseh-Szlovákia hogyan is kaphatna kártérítést azért, hogy az a vörösökkel pörösködött. Nem, sőt Magyarországnak kell elégtételt kapnia azokért a károkokért, melyeket a cseh csapatok itt okoztak. Az összeg nem sok s mégis — ha megkapjuk azt — az erkölcsi elégtételen kívül is lendítünk magunkon vele. Minden fillér, melyet a megszállások káraiért javunkra tudunk írni, nagy *negativumoktól* mentesít itt bennünket; minden fillér, amit tényleg megkapunk legkörmönfontabb ellenségünkötől, nekünk közvetve is használ: Cseh-Szlovákia nehezen összetákolt pénzügyi egyensúlyát ássa alá.

*

⁷¹ L. Buday L.: A megcsönkített Magyarország, 25. l., ahol szerző időrendben közli a csehek kívánságainak fokozódását.

Jugoszlaviáról kell még beszélnünk, Csonka-Magyarország részeinek az ő csapatai által való megszállásáról. A helyzet itt meglehetősen tisztá. Azt a vonalat, melyet a belgrádi katonai egyezmény szövege a két állam között kijelölt, a szerbek eleitől fogva nem tartották kielégítőnek s míg a Tisza-Maros szögletében és a Bácskában némi kikerekítésekkel⁷² dolgoztak, addig a Dunán túl a két határfolyó átlóját húzták meg sokkal északnyugatabbra, mintsem arra felhatalmazásuk volt. Légvonalban a somogy megyei Barcstól a tolnamegyei Bátaszék községig húzódó egyenes mutatja itt a jugoszláv megszállás legnagyobb mélységét. A cél kézenfekvő volt: megfosztani Magyarországot a pécsi kőszénbányáktól, fokozni faintségét a Mecsek erdeinek elzárásával, a híres főhercegi uradalom egész állagát megkaparintani, a bácskai termőföldek hasznának lefoglalásával gabonainségünket növelni (esetleg saját gabonánkat is jól megfizettetve), majd utóbb a hirhadt Linder támogatásával politikai konszolidációnkat hátráltatni. Elég csinos bokréta arra, hogy a csokor egy-egy szára is emlékeztetessé tegye a szerbek baranya-bácskai uralmát.

Nem érkeztünk még az 1918/1919. évek fordulójához, mikor dél felől nagyon szomorú hírek érkeztek. Az ősi püspöki város utcáinak kövezetén szerb gyalogosok lábdobbanása hangzott; megmaradt Duna-szakaszunk mentén Mohács és Baja között is idegen folyamőrök állottak föl; a szegedi alsó tanyák földjén rác katonaság duskált a termésben. Nem volt itt harcokról szó egy pillanatra sem, — ennyiben lényegesen más problémával állunk szemben, mint akár a román, akár a cseh megszállásnál — viszont azonban a *jogtalan eljárás évekig tartott*. Csaknem három évvel írt többet az idők krónikása, mikor 1921 augusztusában a *trianoni béke jogán* — szomorú vigasztalás — a megszállott területek ismét visszaszálltak ránk. Addig a szerbek mindent elkövettek, hogy a magyar földre való igényüket elismertessék. Nem volt olyan szerencsájük, mint a Bácskában és a Bánságban, ahol nyelvtestvéreik a lakosság 25·6%-át téve,⁷³ törzsökösen magyar és régi sváb területeket tudtak bekebelezni. Számptalan ígértetés és hosszú húzavona után az entente szava innen mégis ki-parancsolta őket.

Az a körülmény, hogy csonka országunk integráns részei délszláv jogar alatt szenvedtek, magában véve is bizonyossá teszi, hogy a károkat feljegyző irón errefelé is nagyon vastagon fog. Tényleg úgy van: szerb kárszámlánk is súlyos tételekkel terhes. Nem szólva azokról az indirekt, közgazdasági hatásokról, melyeket gazdasági összeköttetéseinknek saját — meghagyott — területünkön való szétszakítása okozott, a megszállott területek közép- és nagybirtokososztályának szisztematikus, a *szekevesztrá-*

⁷² Szó szerinti értelemben lehet ezt venni, az eredmény azonban: Torontál északi csücskének s Baja és egész mögöttös területének három éven át tartó elszakítása volt.

⁷³ L. Buday L. A megcsonkított Magyarország 19. l.

lás mezébe öltöztetett kifosztása, tőkével rendelkező rétegeinek állandó sarcolása, a magyar állami gépezetnek teljes megállítása, — vagy a szerb érdekek szolgálatába kényszerítése — a megszállott területeken talált magyar adórendszer kiforgatása, s a baranyai háromszögben a szerbek támogatásával névleg, Pécssett azonban hatékonyan is érvényesülő kommunista-regime, stb. mindmegannyi csavar voltak azon a gépen, mellyel a megszállott vidékről Jugoszlávia Csonka-Magyarország gazdasági életét szorongatta.

Jugoszlávia maga is érezhette azt, — mikor a megszálláshoz fűzött számításai nem váltak be — hogy a megszállás anyagi zárszámadásának elkészítése rá nézve még kellemetlen meglepetésekkel járhat. Neki nincs módjában hivatkozni a bolsevik Magyarországra ellen folytatott hadjáratra. Nincs, sőt ellenkezőleg, Pasics-kormányának pécsi exponenseit lehet méltán vádolni azzal, hogy — enyhén szólva — kacérkodtak a kommunizmussal.⁷⁴ Nem tudja indokát adni annak, hogy a trianoni béke becikkelyezése után másfél évvel sem mutatott semmi hajlandóságot arra, hogy csapatait visszavonja. Az állítólagos junctim, mely Nyugat-Magyarországnak részünkről való kiürítése és a szerb vonal hátrább-tolása között állott volna fenn,⁷⁵ nézetünk szerint nem egyéb, mint üres találgatás. Az ententeről nem tudunk feltenni akkora gyengeséget, hogy 1921. nyarán csupán ilyen módon tudta volna tőlünk kierőszakolni szerencsétlen békénk utolsó áldozatát. Azt, hogy a megszállott területek lakossága maga kívánná uralmukat állandósítani, a szerbek maguk sem hitték, s azok a kísérletek, melyek keretében a közhangulat meghamisításával e fajta deklarációkat akartak megszavaztatni, egytől-egyig súlyos kudarccal végződtek.

Jugoszláviának tehát — mondhatjuk — a legkevesebb jogcíme volt arra, hogy Csonka-Magyarország földjén berendezkedjék. Jugoszlávia nemcsak azzal követett el a nemzetközi jog szabályaiba ütköző cselekményt, hogy a belgrádi katonai egyezményt megsértve, a megcsónkított ország részeinek *gazdasági összefüggését* megbontotta, hanem azáltal is, hogy minden módon törekedett ennek a súlyos helyzetnek időtartamát kitolni. Az igazgatásba és a gazdasági életbe egyaránt balkáni szokásokat, balkáni erkölcsöket, balkáni rendet hozott be. A megszállott területeket teljesen a maga érdekszférájába kapcsolta bele; tilos volt — éveken át — a demarkációs vonal átlépése is. A megszállott területek közgazdaságának azokat a tényezőit, melyek erejétől, tradícióitól és hajlamaitól a maga aspirációit féltette, a lehetőség határán belül (tudjuk mit jelent az: Szerbiáról volt

⁷⁴ Ez a példa is mutatja, mennyire komolyan kell venni azokat az érveléseket, hogy a kis-entente a szovjet rendszert akarta nálunk annakidején megdönteni.

⁷⁵ L. erre vonatkozólag pl. a Pesti Hírlap 1921. évi augusztus 7-i számát.

szó!) gyengíteni igyekezett. Ahol azt látta célravezetőnek, attól sem rettent vissza, hogy az ősi magyar lakosság sorai közé a messzi Macedóniából és Ó-Szerbiából toborzott félvad nyelvrokonait telepítse le, így akarva a saját hatalmát megszilárdítani. Nem sikerült. Nem sikerült elhitetnie a *nagyköveti tanáccsal* sem, hogy európai érdek immár e régi magyar kulturterületeknek Jugoszláviához való csatolása. Nem sikerült. De éppen ezért számolnia kell a következményekkel is. Jugoszlávia a játszmát — ezen az egy ponton csak, sajnos — elvesztette; a játszma díját fizetnie kell.

*

Ha Csonka-Magyarország megszállásának történetét végig lapozzuk, még pár szóval azokról a *franciákról* kell megemlékeznünk, akik Szeged városát és időnkint néhány más csongrádmegyei községet szálltak meg a ránk annyira emlékezetes időkben. Szinte zavarban vagyunk, ha a francia csapatok *itt* összeírt kártevéseiről akarunk beszélni, mert hiszen kétségtelen, hogy ezek magatartása — voltak azok akár fajtiszta, akár afrikai francia csapatok — általánosságban mindig megfelelt annak a fejlett kultúrának, mely nemzetük sajátja. Zavarban annál inkább, minthogy az a körülmény feszélyez bennünket, hogy a francia megszállás paizsa alatt tudta a nemzeti szellem ébredését előkészíteni egy maroknyi lelkes csoport, mely a rossz időkben is törhetetlen hűséggel dolgozott azon, hogy a magyar szent korona bágyadt fénye ismét régi csillogását nyerje vissza.

Úgy véljük azonban, a francia nép érzékenységet sértenők meg azzal, ha akkor, mikor pragmatikusan számolunk be Csonka-Magyarország megszállásának gazdasági káraitól, szándékosan kihagynók tárgyalásunkból azokat az adatokat, melyek a francia csapatok szeged-vidéki tartózkodásával kapcsolatosak. Nem tehetjük ezt, bár a károk, melyeket meg tudtunk állapítani, valóban *minimálisak*.

Éppen a kis összegük magyarázza meg, hogy mégis foglalkozni fogunk a francia hadsereg által délen előidézett károkkal. Hiszen ekkor világlik ki legszembetűnőbben az a különbség, mely a nemzetközi jog szabályai szerint gyakorolt megszállás és a románok és a szerbek eljárása között fennáll. Ekkor fogjuk meglátni, hogy a franciák hogyan értelmezték a fegyverszüneti szerződést s érezzük még sokkalta jobban azoknak a brutálításoknak súlyát, melyeket keleti és déli szomszédainktól elszenvedtünk. De tovább megyünk. Ha Európa közvéleménye előtt tudtunk párhuzamot vonni a megszállás kétféle rendszere között, ha az entente vezetőit győzzük meg arról, hogy a megszállásnál a franciák szegedi rendszere volt az, mely az igazságosságnak megfelelt, talán sokfelé szunnyadó lelkiismereteket is megmozgathatunk s javunkra hangozhatunk olyan köröket, melyeknek sorsunk fordulására egykor befolyásuk lehet.

A francia nép, bármily keményen is bánt el velünk a trianoni

béke szerkesztésénél, nem gondolt arra, hogy bennünket — a megszállás alatt — még azon felül is megzsaroljon. *Kelet és Nyugat* mélységes szakadékkal elválasztott világfelfogása vetítődik elénk, ha a megszállások kárait ebből a szempontból vizsgáljuk s nagy tanulság ez nekünk, akik oly egyedül vagyunk.⁷⁶

3. A megszállások közgazdasági hatásainak vázlatos áttekintése.

Három év telt el azóta immár, hogy Csonka-Magyarország földjét az utolsó román katona is elhagyta; négyvel írunk több évet, hogy a csehek oly csúfosan menekültek Rákóczi ősi városából is; másfél éve mult, hogy a szerbek őrségeit a nemzeti hadsereg osztagai váltották fel délen. De hiába üritették ki az idegen csapatok azokat a területeket, melyeket a békeszerződés részükre kijelölt. *Közgazdasági életünk ma is béna*. Sőt a bénaság szubjektív érzése ma nagyobb, mint volt előbb. A háború súlyos veszteségei, a forradalom végzetes kapkodásai, a tanácsköztársaság dőre nagyzólása s a megszállás kegyetlenségei a magyar nemzetet *narkózisba* kényszerítették; kezdetben ezért nem éreztük oly élesen a rettenetes sebek fájdalmát, melyek alatt szenvedtünk. De amint a kábító szerek hatása elmúlt, mikor a lábbadozó beteg ismét járni tanult, *akkor, csak akkor láttuk meg igazán*, mit vesztettünk a nagy felfordulásban. Amint a magyar közgazdaság ismét kötözni kezdte azokat a rőzséket, melyek falainak védőrétege, munkája közben újra meg újra nehéz akadályokra bukkant. Sehogy sem tudtuk a gazdasági élet gépezetét a régi lendülettel elindítani. Pedig a gépezet nem volt ócska; de itt is, ott is megrokkant. S ha alkalomadtán úgy hittük, hogy a lokomotív már egyenletes mozgásba jön, a döntő percben vettük észre, hogy hiányzik a tengely síma forgásához az olaj vagy a kazán fűtéséhez szükséges kőszén.

Jogosan okolhatjuk-e az idegen megszállásokkal közgazdasági életünknek máig sem enyhülő és sok tekintetben még egyre aggasztóbbá váló válságát? *A válasz igenlő*. E könyv lapjain részletesen fogjuk majd ismertetni a megszállások kárait, melyek sok milliárd korona értékű javaitól fosztották meg országunkat. A román csapatok pl. negyedszáz milliárd korona összegű vagyontárgyainkat és termelőeszközünket hordták el vagy tették tönkre, a számításokat olyan értékű koronában végezve, mely a mainál mintegy 60-szorta többet ért.⁷⁷ A cseh-szlovák köztársaság

⁷⁶ Ahogy e sorok íródnak, érkezik a híre annak, hogy a franciák az egész Ruhr-vidéket megszállták. Nem tudjuk, ott hogyan viselkednek, de szegedi tartózkodásuk — közgazdasági életünk szempontjából — nem adott okot kifogásra, ami annál jellemzőbb, mert Szeged tényleges katonai megszállás alatt állott.

⁷⁷ Könnyű így kiszámítani, hogy mai értékeléssel mekkora összeget kapunk; a korona bármily keveset ér ma (1923. elején), — 1500 milliárd korona kárösszeg megdőbbsen bennünket.

katonaságának offenzívája majdnem 320 millió (szintén 1919. év augusztus havi értékelésű) károsodással járt. Az SHS államnak déli határainkon való berendezkedése pedig, ha a károkat az 1921. évi augusztus hó 1-i áralakulás szerint mérjük fel, mintegy 5 milliárd jugoszláv korona veszteséget hozott s ez az összeg még szaporodhatik is a határmegállapítások folytán felszabaduló területeken.

A nyers, a végső számokból is kitűnik a nagy megpróbáltatás, mely a területe megcsonkítása által amúgy is gazdasági erőforrásainak javától megrabolt Magyarországot a megszállások következményeképen sújtotta. Maradjunk meg akár az értékelésnek az *imént* említett módjánál, vagy alakítsuk át *aranykoronákra* veszteségeink végső összegét, a tanulság közös, az eredmény egyező: az, hogy a védtelen magyar állam kifosztása adott *minden bizonnyal* döntő lökést annak a hógörgetegnek elindulásához, mely azóta elnyeléssel fenyegeti közgazdasági életünk egykor dús növényzetét.

Nem áltathatjuk ugyan magunkat azzal a feltevessel, hogy a már szinte elviselhetetlen *köznyomorúságnak* minden bűnét, mely társadalmunk széles rétegeit, különösen pedig a tisztviselői és részben a munkásosztályt is szorongatja, *kizárólagosan* a megszállások számlájára írassuk. De, hogy a megszállás kíméletlenségével, a közfogyasztástól elvont nagytömegű terményrekvizícióival, az állatállomány színe-javának elhurcolásával s általában a mezőgazdasági munkának hosszú időre kinyúló megerősítésével, valamint az ipari üzemek leszerelésével, a kereskedelmi forgalom megakasztásával, a vasuti közlekedés eszközeinek elorozásával, az állami és társadalmi élet konszolidációjának közvetlen és közvetett gátlásával: *felelős* a normális termelési rend érdekében vívott harcunk eddigi hiábavalóságáért (valutánk lezüllesztése csak egy láncszeme itt annak a rettenetes circulus vitiosusnak, melyben kábultan forgolódunk), abban a legmesszebbmenő tárgyalagosság mellett sem szabad kételkednünk.

Ennek a tételnek felállítása, de még inkább: *beigazolása* a magyar közgazdasági tudománynak fontos problémája, mert hisz állandóan kísért a veszély, hogy szerencsétlen országunkra — a vesztett háború jogán — új meg új terheket rónak. Nagyon sokoldalú munkálkodás szólítja itt a tudomány és a kormányzat embereit elmélyedésre. Annak bizonyítása pl., hogy Magyarország teherviselőképesége, melyet a Jóvátételi Bizottság vett vizsgálat alá, mennyire a *minimumra* hanyatlott alá, hogy Magyarország részére mennyire a *lét és nemlét* kérdése a további megsarcolások helyett a békés, nyugodt fejlődés útjainak egyengetése, s hogy mikép találkozik ezen a ponton a közép-dunai monarchiából részes államok érdeke, kívül esik a mi fejtegetéseink körén, de szervesen belekapcsolódik egyéb kutatások és felkészülések anyagába. A rendelkezésre álló adatok alapján viszont annál inkább törekedni fogunk kideríteni s mindenütt, ahol alkalom nyílik rá, szám-

szerűleg is felbecsülni azokat a *benső* összefüggéseket, melyek a teherviselőképeség lesüllyedése és a megszállások között fennállanak.

A feladat nem könnyű. Azzal t. i., hogy káraink összegét bizonyos számú milliárd koronára becsüljük, — még ha ez összeget a Jóvátételi Bizottság egészükben javunkra is írná (ám, lehetünk-e ennyire optimisták) — nem vetettünk még számot azokkal a messzemenő *közgazdasági* hátrányokkal, melyek a közvetlen károsodásoknak számokkal is értékelhető határán *túl* gazdasági életünk talpraállásának tartós akadályai lesznek. Az utóbbiak, az ú. n. *közvetett* károk (megállapításuk módszeréről később fogunk szólni), hatásukban sem maradnak el a közvetlen károk mögött, sőt annyiban fölibük is kerekednek, hogy többnyire huzamos akadályozást, ma is, és még az évek hosszú során át érvényesülő nyomást jelentenek. Mindenesetre módot kell arra találnunk, hogy a lehetőség határán belül azok számait is fel tudjuk használni káraink kifejezésénél. Hogy mennyire méltányos, mennyire logikus a Magyarországot a megszállás alatt ért károk vizsgálatánál a vizsgálat körének ilyen kitágítása, szélesebb alapokra helyezése, klasszikus tanunk van rá: az *entente*, melynek a megszállás kárainak megvizsgálása végett Magyarországra küldött bizottsága, a *Commission speciale des réparations*, maga is megengedhetőnek vélte, hogy a magyar kormány a közvetlen károk számlájának lezárása után összefoglaló jelentésben ismertesse a többi, *közgazdasági* természetű hatásokat.⁷⁸

A feladat — ismételjük — nem könnyű. Ha hatalmas fronton is kell megostromolnunk annak a fórumnak meggyőződését — az európai közvéleményét —, mely peres ügyünkben végső fokon dönteni hivatott, saját érdekünkben, az elhamarkodott túlzásoktól is óvakodnunk kell.

Ha kétségtelen is, hogy az ellenséges megszállás a maga számtalan irányban mutakozó hatásaival tényleg nagymértékben hozzájárult a gazdasági élet válságának kiéleződéséhez, elfajulásához s a válságnak a termelés olyan területein való jelentkezéséhez, melyek korábban többé-kevésbé mentesek voltak tőle, — épp oly mértékben bizonyos is, hogy a *krízist*, bár elsősorban a háború *idézte fel*, annak befejeződése után az összeomlás *továbbfejlesztette*, a bolsevik-uralom rombolásai pedig *akuttá* tették, úgy, hogy az ellenséges megszállás s különösen a román invázió: a még épen maradt pillérek megingatásával tulajdonképpen csak az esztendőik óta folyó pusztulás művét tette teljesebbé. De ez a megfontolás csak egyik oldalról enyhíthetné a megszállás bűneit. Ám koncedáljuk, hogy a megszállás a magyar *közgazdasági* élet bilincsbeveréséhez csupán a záróláncszemet szolgáltatva. De az *utolsót*, mellyel a lánc bezárult. A *magyar köz-*

⁷⁸ Abban a válasziratban, melyet 1920 februárjában a Magyar Jóvátételi Bizottsághoz intézett a kárfelvétel módszere ügyében.

gazdaság épülete bizonyára megviselt volt a háború és a bolsevizmus után, de a *legborzasztóbb lökést mégis a megszállástól kapta.*

Ennek az elvnek a hangsúlyozása s lépésről-lépésre való igazolása könyvünk egyik főprogrammpontja lesz. Nem ok nélkül. Mert hiszen elő kell készülnünk arra, hogy a megszállás kárszámlájával terhelt ellenségeink tagadni fogják az abban önkéntelenül foglalt vádakat s különösen a közvetett károk elősorolásánál igyekeznek kibúvókat találni. Ezzel szemben nekünk minden erőnkkel bizonyítani kell, hogy a megszállások kilengései nemcsak az egyéni gazdaságoknak, hanem a magyar gazdasági élet *egészének* is milyen roppant értékesökkenését jelentették; igazolnunk azt, hogy kapzsi szomszédaink nem adták meg országunknak a minimális kíméletet sem, melyet attól *józan* mérlegelés esetén — saját állítólagos követeléseik biztosítására — sem vonhattak volna meg; rá kell mutatnunk arra, hogy a megszállások kártevései olyan *vadhús* közgazdaságunk fejlődésében, melynek radikális eltávolítása közös érdeke úgy a kárvallottnak, mint a károkozónak s hogy a megszállásoknak gazdasági berendezkedésünket mélyen érintő eseményei nem törölhetők ki népünk emlékezetéből egyszerűen, pl. azáltal, hogy szemfényvesztésképpen tessék-lássék engedményeket tesznek a magyar érdekeknek. *Csak a gyökeres orvoslás, a károk hatásainak okos gyógyítgatása lehet az az út,* mely egykor talán feledtetni tudja azt a barbár bánásmódot, melynek a háború után sokáig passzív hősei voltunk.

A megcsonkított Magyarország termelőmunkájának közép-pontjában a *mezőgazdaság* áll. Az iparosodás s a kereskedelem fejlődése bármily nagy mértékben is segítették elő nemzeti vagyosodásunkat és javították a nemzeti jövedelem összegét, az agrár foglalkozások fontosságát kiélezte, hogy a legtöbb embernek adtak kenyeret s a világforgalomba való bekapcsolódásunkat is a föld hozama tudta főleg biztosítani. A háború folyamán a mezőgazdasági termelésben félszeg helyzet támadt. Jelentőségét a *zár.* melynek rabjai voltunk, hatalmasan emelte, de a föld, melynek jól ismert tulajdonsága, hogy újabb beruházásokat sem jutalmaz egyenes arányban termése, hamarosan megsínylette a mostoha időket, mikor a megszokott gondozást meg kellett tőle vonni. A vetésterület csökkenése, a termésátlagok összezsugorodása s ezzel szemben a hadban álló nemzet szövetségeseinek fokozott szükséglete elevenen állították elénk a problémát, melynek magva a mezőgazdaság termelékenységének hanyatlásában rejtett. A hazyug jelszavakkal telített 1919. év tavaszán a mezőgazdaság váltsága még kimélyült s akkor jött a megszállás, mely a termelés minden vonatkozásába buldogg módjára vágta bele fogait.

Ha előbb a termőföldek egész területét azért nem tudtuk kihasználni, mert a munkáskéz hiányzott, ellenségeink gondoskodtak arról, hogy az élő és holt felszerelés elrablása miatt fájjon azon a fejünk. Ha előbb — bár szűkösen — ki tudtuk segíteni

szomszédainkat készleteinkből, most magunk is behozatalra szorultunk. A mezőgazdaság — termékeivel — korábban hatalmas segítőtársa volt a hazai iparnak, nyersanyaggal látta el, munkaalakokat teremtett számára; most ez a szerepe is megfakult: az összeköttetések számai kényszerűen meglazultak. Az ipar tehát már csak ezért is megsínylette a megszállást, de a külkereskedelmi forgalom nemkülönben. A mezőgazdaság üzemének gyengülésével az ipartelepek kevesebb benső ösztönzést kaptak, a nemzetközi piacokon pedig 1919-ben és 1920 nyarán kimaradtak a magyar mezőgazdaság produktumai, minek hatása a kereskedelmi mérleg passzivitásában s a passzivitás folytonos emelkedésében nyilvánult. A szinte mindkét lábára sánta mezőgazdasági termelés azóta sem tudta azt a hivatást betölteni, melyet — az áruforgalmi cserének közvetítését — várhatnánk tőle: nemcsak az időjárás szeszélye: a gazdálkodásnak sokféle *extenzívebbé* válása is részes abban, hogy az élelmiszerekből ma nincsenek feleslegeink.

A termelés szempontja áll a vizsgálatok centrumában a földművelés mellett a mezőgazdaság másik fontos ágánál, az *állattenyésztésnél* is. Állatállományunk nívóját sem kímélték meg a mult végzetes eseményei, de míg a romlás tényezőit a belső igazgatás tudta enyhíteni, a sülyedés nem volt zuhanásszerű, — azzá csak akkor vált, midőn a megszállók kénye-kedve a faj és a használatosság tekintetében *legértékesebb* egyedektől fosztotta meg gazdaságainkat. Az állati munkaerő szinte katasztrófális veszteségeket szenvedett az állomány színe-javának elhurcolásával, s hiába a fogyasztás csökkenése: az állomány nem tud regenerálódni, minthogy a faj nemesítését, tisztaságának fenntartását szolgáló tenyészanyagot a megszállók szintén elhurcolták tulajdonosaiktól vagy a tenyészállomásokról. Hogy ez mekkora csapást jelent a magyar közgazdaságra, azt csak az tudja megérteni, aki tisztában van azzal, hogy a magyar kormányok milyen pazar áldozatok árán tudták állatfajtáink minőségét olyan fokra emelni, hogy azok az európai piacnak keresett cikkei lettek. Azt, hogy a minőség deklasszifikálódásával az *állatexport* már csak ezért is veszített jelentőségéből, a kérdés iránt érdeklődők előtt talán nem is kell külön felemlítenünk. De annál inkább azt, — bár szintén önmagából folyik —, hogy a magyar export két főforrásának: a gabona és az állatkivitelnek eldugulásával adva volt egy jelentős mozgatóereje a magyar korona értékcsökkenésének, olyan erő, mely szerencsétlenségünkre nem fordulván javunkra, évről-évre alacsonyabb szintre nyomta le az egykor a *svájci franknál* is többet érő magyar (akkor ugyan közös) valutát.

Az *őstermelésnek* egyéb, kisebb jelentőségű *ágai* sem szabadultak símán a megszállás kellemetlenségei közül. A dohánykertészet aránylag kisebb károkat szenvedett; jobbra csak a termést, a szárított dohánylevélkészleteket vitték el a füstrehes hódítók. A méhészet és a selyemtenyésztés már rosszabbul

járt, minthogy itt a termelés eszközei közül is sokat: kaptárokat, méhcsaládokat és gubótelepeket sirathatnak gazdáik. Az *erdőművelés* megbolygatására a megszállások általában nem rendelkeztek elég idővel. Ott azonban, ahol időben nem volt hiány (a jugoszláv megszállásnál), bőven tudunk majd adatokat idézni a megszállók vállalkozói szellemére, mikor azok nem törődve holmi kitermelési rendekkel vagy a természetes felújítás szabályaival, tarvágást eszközöltek olyan erdőterületeken, melyek kitermelése tilalmas volt. Az őstermelés károsodásainál kell még megemlékeznünk a *szőlőművelés* akadályoztatásáról, mely szintén több oldalon érvényesült. A borkészletek elzsákmányolása korántsem egyszerű kártétel. Nemcsak a közvetlen károsodásról van itt szó, — melyet a hordók igénybevétele különben súlyosbított —, hanem a kiviteli haszon elmaradásáról is, sőt ami ennél fájdalmasabb: arról, hogy a mi jól cégjegyzett exportcikkeinkkel ellenségeink kereskedtek.

S végül, szabad-e figyelmen kívül hagyni azt a sok zaklatást, kellemetlenkedést, melyben a megszállók a mezőgazdasági termelés minden ágában azt zavarták. Lehetett-e hatályos munkát várnia gazdától akkor, mikor sokszor élete kockáztatásával közelíthette meg földjét, vagy attól, aki nem tudta, hogy a ma kicsépel gabonatermés nem vész-e el holnap. Lehetett-e (a délvidéken) a földbirtokosoktól azt várni, hogy üzemeik karbantartására beruházásokat eszközölnek, mikor a zárgondnok éles szeme abból csak a maga hasznára könyvelt volna el előnyt, vagy komoly okszerű gazdálkodást attól a telepestől, aki tolvaj módjára jutva bérlet-hez vagy birtoktulajdonhoz, egyedüli céljának a magyar föld zsírjának lefölözését tekintette? S lehet-e ma remélnünk a földbirtokos-osztály tagjaitól olyan investíciókat, melyek termelésünket ismét versenyképesé tennék? Lehet-e akkor, mikor a mult sebeinek hegesztésére is alig van erőnk? Tudunk-e készülni arra az időre, mikor esetleg országunk területén is védekeznünk kell majd idegen államok gabona-importjával szemben? A válasz bizonytalan. Csak az a bizonyos, hogy a tragikus helyzetben, melyben ilyen kérdéseket kell magunkhoz intézni, a megszállások bűne vörös fénnel lángol.

Az *iparnál* a helyzet más. Nagyban és egészben az ipar inkább tudott helyt állani abban a zivatarban, melyet a háború jelentett. A háborús gazdálkodás különlegesebb igényeivel szemben az ipar sokkal rugalmasabbnak bizonyult, — alkalmazkodásra képesebbnek. A bevonulások sem érintették olyan súlyosan az ipar telepeit, mint a mezőgazdaság üzemait. S a termelés, ha más irányokban is, nem egy iparágunkban felülmulta a békeidők produktíóját. Az átalakulás azonban nem egyik napról a másikra jött létre: a háború vaskeze fokenként vonta hatókörébe iparunk műhelyeit s a háborús leszerelés programja sem egy nap alatt valószínű volt meg, ha az átmenetgazdasági problémák logikus rende-

zésére került volna a sor.⁷⁹ Az összeomlás zavarta meg itt első-
ízben a terveket s ez, párosulva a tanácsköztársaság szocializálási
rendszerével és a szénválsággal, melynek azonban valójában nem
a háború elvesztése, hanem a termelő munka csődje volt⁸⁰ az oka,
a megszállás idején iparunkat már felette kritikus helyzetbe so-
dorta. A helyzet tényleg válságos volt, de mégsem reménytelen.
Épen álltak még a gyárkémenyek, alattuk pedig, ha pihentek is
sokfelé, de érintetlenül ott szorongtak a gépek és egyéb berende-
zések. Az ipari munkásság serege, egy rettenetes csalódáson át-
esve, számában jóformán érintetlenül várta a munka kezdetét jelző
tülkölést. Az álló tőkét, hosszú évtizedek alatt kitanult ipari eljá-
rások kútfejét, kellett itt megbolygatni, összhangját megzavarni,
részeit leszakítani, hogy a megszállók ezen a téren is gyengítsenek
bennünket. Erre annál inkább szükség volt, mert hisz különösen
vas- és fémiparunk s gépiparunk hatalmas előrelendülése a háború
alatt még az országcsönkítés után is nélkülözhetetlenné tette
volna a magyar ipart déli szomszédaink szemében.

A gondolat kézenfekvő volt: miért fizesse meg Románia a
magyar gyáripar munkáját, mikor azt radikálisan át lehet tele-
píteni? Miért a magyar munkás éljen meg abból a kerestből, me-
lyet a román megrendelések nyújtanak? Nem sokkal egyszerűbb-e
s a megszálló államok közgazdasági érdekeit is inkább előmoz-
dító az, ha a gépek és munkaeszközök alá szárnyakat adunk s úgy
röpítjük azokat új telephelyük felé? Hiszen a békeszerződések
majd úgyis gondoskodnak arról, hogy a magyar ipar nyersanyag-
beszerző forrásaitól elszakíttassék. Sajnáljuk a magyarokat s
hogy ne gondolkozzanak sokat a források újból való megnyitásán,
enyhítsük gondoljaikat: ha elvisszük ipartelepeiket, majd nem kell
annyit aggodalmaskodniok. Valószínű, hogy a megszállókat *ilyen*
felebaráti érzések vezették akkor, mikor gonosz művüket elke-
zdték. S ahogy elkezdtek, alaposan be is fejezték.

A vas- és fémipari üzemek, amint a megszállók kivonultak,
milliárdos károkra ébredtek; a megszállók a kalapácsot is, mely-
ről úgy sejtették, vagy legalább indokolásul úgy mondták, hogy
azzal fegyverkovácsok is dolgozhatnának, magukkal vitték. A gép-
gyárak sem jártak különben: a megszállók pusztítása ezek tele-
pein is szabadon garázdálkodott. Bőripari üzemeink, textil- s a
ruházati ipar körébe tartozó alapítások szintén indexre kerültek
s a megszállók cenzorai biztos kézzel válogatták ki közülük azo-
kat, melyek megnyomorítása által az egész ország közgazdasági
életére szándékoztak halálos csapást mérni. A malmok sem nyer-
tek kegyelmet; nem, mert ily módon Magyarország egyik leg-
exportképesebb iparágát tudták megtámadni. De a vegyészeti ipar
műhelyei sem, ami azért volt okos haditerv, mert így egy fejlődő-
ben lévő és fontos iparág gyökerét tudták kirágni. A dohány-

⁷⁹ A statisztikai hivatal is nagyszabású felvétellel készült a problémák meg-
oldására.

⁸⁰ L. Buday L. i. m. 139. s. k. l.

gyárak területén csaknem olyan tatárjárás dúlt, mint a vas- és fémiparban, sőt talán annál általánosabb s nyilván úgy okoskodtak a bölcsek rendezők, hogy ha már egy évben elvitték Magyarországot dohánytermelésének javát, máskor majd a termés feldolgozásán főjjen a fejünk.

Egyelőre nem kell több adatot idéznünk. A kép így is eléggé plasztikus és meg tudja értetni a következményeket. A nagy ipari pangást, mely a megszállások hagyatéka lett. Üzemek beszüntetését, kényszerű munkaszüneteket. Az ipar belső erejének megrendülését, a pótlás nehézségeit és költségességét. A szükséges hitelműveletek árdrágító hatását s ennek befolyását más termelési ágakra és az egész fogyasztásra. A munkásság helyzetének rosszabbodását, sokféle hajlamát munkahelyének megváltoztatására. A termelés mennyiségi csökkenését s *az újabb* technikai vívmányok bevezetésének kényszerű késedelmét. Kivitelre dolgozó gyáraink keserves vergődését s ezzel ellentétben északi és nyugati szomszédaink térfoglalását, stb. Csak kikapott szimptómák ezek abból a kórképből, melyet a megszállások után a magyar ipar helyzete mutat. Szomorú szimptómák, komor jelen rajza, melynek kiszínezése, mint láttuk, szintén a megszállás műve.

Csudálkozással szemlélhetjük majd azt, hogy *bányászatunk* aránylag milyen kis károsodások árán úszta meg az igazi nagy veszteségeket. Nem nehéz az okát meglegelni. Bányaműveink értékes egységeinek — a határok eltolódása folytán — amúgy is búcsút kellett intenünk, a megmaradt telepeknek pedig — mint minden bányaműnek — megvan az a becses jó tulajdonságuk, hogy berendezéseik nagy része (s kincseik tömege is) a föld alá rejtvék. A megszállókat bármennyire is a *föld alól* jött ellenségnek tekintettük, mégsem szívesen ereszkedtek volna nagy zsákmányszomjukban is az aknák mélyébe s így esett, hogy e részben krónikánk inkább csak bányatermékek lefoglalásáról fog majd szólni.

A *kereskedelem*, a javak forgalmának közvetítése már sokkalta jobban megszenvedte az akaratlan vendéglátást. Az a rendszeres tevékenység, melynek keretében a megszállók például a háborús központok — lényegükben tisztán magánjellegű alakulatok — anyagraktárait szabad prédának tekintették, nemcsak e központokban érdekelt vállalkozásoknak volt nagy csapása. Ez intézmények a szűkös készletek elosztására lévén rendeltetve, a náluk történt rekvirálások a fontos közszükségleti javakban éppen nem dúskáló magyar közgazdaságot is súlyosan érintették. Az Anyagértékesítő Intézet Rt. raktáraiból például töménytelen árút, gépet, eszközöket, felszerelési cikket, stb. vittek el Budapesten a románok. Csupa olyan jószágot, mely a polgári termeléstől annak idején elvonatván, most már ismét a legjobb úton volt arra, hogy eredeti célját szolgálhassa; a megszállók praktikus felfogása szerint mi akadály sem lehetett annak, hogy a jószágok e passziójuknak román tulajdonban hódoljanak.

Ez az egy kikapott példa azt mutatja, hogy a kereskedelem

kárait is lesz majd módunk bizonyos perspektívába beállítani. Tényleg úgy van. Hiszen általában: kell-e azt hangoztatni, hogy a kereskedelem valódi kárai nem egyik vagy másik üzlet készleteinek eltulajdonításából — az egyénnek bármily fájó veszteségei is ezek — tevődnek össze, mint sokkal inkább a kereskedői buzgalom lankasztásából. Akkor, mikor a csonka ország parányi területén is határzárak meredtek a kereskedők elé; akkor, mikor a belső kereskedelem a közlekedés bizonytalansága miatt meg-megcsuklott, akkor, mikor a külkereskedelem régtől ápolt szálait csak alig-alig tudtuk a megszállások sivár utóhatásai miatt foltozgatni; akkor, mikor a megszállott területek kereskedői árúikat a hazai források helyett kénytelen-kelletlen idegen államok kereskedelme útján szerezték be, akkor a kereskedelem is a megszállások sebesültje volt, különösen a külső forgalmat lebonyolító, mely működésének hatalmas ütőkártyáját veszítette el a termelés egyéb ágainak megzavarása által.

Epp az imént mutattunk rá, hogy a kereskedelem a *közlekedés* bizonytalansága miatt pangott. De a közlekedésügy bizonytalanságát nem balkáni, személyi, hanem tárgyi értelemben kell vennünk. Bizonytalan volt a közlekedés a megszállás alatt azért, mert a kereskedő sohasem számíthatott arra határozottan, hogy árúját időre megkapja; a termelő, hogy szállítani tud; az iparos, hogy nyersanyaga meg fog érkezni. A vasúti közlekedés a megszállás idején siralmassá vált. Szénszállítmányoknak útközben való lefoglalása, lépten-nyomon katonai fuvarozások teljesítése, — azzal a túlon túl szerény mozdony- és kocsiparkkal, melyet a megszállók jókedvükben (vagy talán nem is csupán azért) méltóztattak számunkra meghagyni, — olyan problémák elé állították vasúti üzemünk vezetőségét, hogy a vezetőség kiválóságának jele, hogy a vasút feneketlen kátyúba esett szekerét egyáltalán ki tudtuk onnan rántani. Ezerszámra hurcolták el gépeinket, tízezer nyi számban személy- és teherkocsiállományunk legjobb példányaikat s mikor nekünk idelökték a rozszant, alig javítható anyagot, volt idejük arra, hogy a vasúti főműhelyek helyiségeit is kitapogassák. Jól ismerjük a megszállás idejéből e látogatások jelentőségét: mint a kőszénbányákban a bányalég, oly veszedelmes elem, bomlasztást, pusztulást hirdető sejtelmek voltak a nyomukban. Emberöltő is telhetik belé, míg a vasút ki fogja heverni az 1919. évi megrázkódtatást, amíg tudja a fejlődést ott folytatni, ahová már 1914-ben elért; amíg az üzemet az időről-időre való s így is csak esetleges pótlás helyett ismét egy nagyvonalú evolúció szolgáltatába tudjuk állítani; amíg a vasúti politika szerves tagja lesz s nem néha akaratlan kerékkötője az általános, egységes közgazdasági politikának. Emberöltő telhetik bele, talán több idő is — kevesebb aligha — amíg a megszállás hullámgyűrűi ezen a téren is kismúlnak. Addig mindig: ha bajról, hiányokról lesz szó, az okok láncolatát ha a multon át majd visszahajlítjuk, meg fogunk állapodni Csonka-Magyarország történetének gyászos esztendejénél,

melynek gazdasági szenvedései ki tudja, meddig fognak lüktetni.

A közlekedés egyéb eszközei közül a *posta- és távirda* sem szabadult símán: az üzemi berendezkedések és anyagleltárak voltak itt a kiszemelt áldozatok, melyeknek el kellett hullaniok. A postai szállítás, valamint a távirdai és telefonforgalom természete kizárta azt, hogy itt olyan *rianásszerű* veszedelmekkel kelljen számolnunk, mint a vasúti fuvarozásnál. Ámde a posta sem olyan érzéketlen test s különösen a táviró- és telefonszolgálat nem az, hogy azokon mégsem mutatkozott volna a megszállók munkájának hatása. Hogy a szolgálat katonai korlátozása következtében a posta a kereskedelmi összeköttetéseket sem tudta rendszeresen vagy legalább is a kívánatos gyorsasággal fenntartani a megszállott területekkel, az, mai vizsgálataink szempontjából talán már a kisebbik baj. A nagyobbik: annak a sok értékes anyagnak, műszernek, kábeleknak stb. hiánya, melyekből a magyar posta olyan mennyiségeket tudott — okos gazdálkodással — még a háború végén is tárolni, hogy azok segítségével inkább tudta volna azoknak az anyagáremelkedéseknek rohamait kiállni, melyek azóta a postát elöntéssel ijesztik.

A *hitelintézetek* kárstatisztikáját ha majd nézzük, azt hihetnők, hogy ezeknek alig történt bajuk a megszállás alatt. Nehezebb dolog is volna egy-egy bankot vagy takarékpénztárt kifosztani s különösen arra jogcímet találni, mint a termelés vagy a forgalom egyéb üzeimeit, bár az sem lehetetlen, hogy az *értelmes* pénz, mellyel való manipulálás a pénzügyintézetek mestersége, gyakorolt előnyös hatást annak a látszólag udvarias bánásmódnak kialakulására, melyet a bankokkal szemben feljegyezhattünk. A pénzügyintézeteknél egyébként fura helyzettel állunk szemben. Igaz, hogy közvetve a bankok is veszteségeket szenvedtek az érdekében tartozó ipari vállalatok vagy egyéb nagyobb cégek kárai folytán, de másfelől eldöntött tény, hogy a bankok *aranykorszakának* hajnala éppen a megszállás idejével esik egybe. A hitelügyeknek roppant kiszélesbülése, melyet a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem támasztott a bankokkal szemben, ezek üzleti forgalmát emelte, s a gazdasági életnek minden ágában uralkodóbbá tette még a *banktőke* uralmát, mintsem előbb tudtuk. Ezt általános közgazdasági szempontból semmiesetre sem tarthatjuk kedvező jelenségnek, aminthogy azt sem, hogy a magyar korónak részben a megszállásokkal kapcsolatos leromlása folytán mind nagyobb túlnyomósággal jelentkezett a nemzetközi forgalomban fizetési eszközül szolgáló külföldi pénznemek és devizák keresletének és kínálatának kiegyenlítésében is a bankok hatalma. Senki sem veheti rossz néven a bankoktól, hogy a pénz- és hitelforgalomnak ebben az ágában is vezérszerepre törekedtek s azt sem, hogy ebbeli fáradozásuknak hasznát is kívánták látni. Viszont mi, akik a megszállások közgazdasági hatásainak mérlegét kívánjuk elkészíteni, e fejlődés mellett sem haladhatunk el szó nélkül. Még egyet. *Látszólag* a pénzügyintézetek számadásai a megszállás óta

eltelt évek alatt mindenesetre sokkal mutatósabb üzleti eredményekről számolnak be, mint azelőtt. De akit nem tévesztenek meg a *papiros-milliárdok* gulái, az a számadásokban is észreveszi azt a pénzügyi dekadenciát, mely itt szakadatlanul folyik. Aranyértékben nézve, hitelintézményeink vagyoni ereje is állandóan fogy s eleddig nem lebbent közénk a megváltó gondolat, mely a sülyedés, az elszegényedés tempóját meg tudta volna fékezni.

A megszállás részletes kárlajstromában külön fejezete van a *közütemények* instrukciói elrablásának. Első sorban a közoktatásügyi intézetekre gondolunk, a kiseddóvókra, a népoktatási intézetekre, s a szak-, közép- és főiskolákra, melyek berendezéseiről a megszállók — ha nem is mindenütt, de nagyon sok helyen — pillanatig sem haboztak kisütni azt, hogy hivatásuk az ő kultúrájuk ápolása lesz. Nem számoltak azzal, hogy a legtökéletesebb felszerelés is *holt*, mitsem érő eszköz annak a kezében, aki azt nem tudja kezelni. Kárunk itt kétféle: egyrészt az újraszerzés költségei — ha egyáltalán gondolhatunk arra — rontják közház-tartásunk számításait, másrészt pusztá meztelenségében mered elénk a kultúra vesztesége, melyet a szemléltetőoktatás eszközeinek s gyakran a legprimitívebb berendezési tárgyaknak elkobzása vagy tönkretétele sokfelé évtizedek munkájának gyümölcsétől fosztott meg.

Némileg más a helyzet a *közhivatalok kárainál*: ezek munkáját a pusztítások nem tudták megtörni. A nemzeti akarát felül tudott emelkedni olyan károsodásokon, melyek az igazgatás ellátásának külsőségéhez tartoznak s nem a munka belső igazi tartalmához. Ám a pótlás itt is olyan áldozatokat kíván, melyeket a megszállás nélkül el tudtunk volna kerülni.

A közhivatalokból egyenes értéket, pénzt, papírt és egyéb készleteket vagy letéteket, évek szorgalma által létrejött szakfelvételeket, stb. — ahol hozzájutottak — szintén gyors kézzel csomagoltak össze a megszállók. De az *állami pénzügyek* valódi kára mégis máshonnan ered. A magyar pénzügyi adminisztráció tevékenységének meggátlásából, a magyar állam pénzügyi felségjoga alá tartozó területek elzárásából, új adók behozatalából, (melyek a megszálló állam kincstára javára szedettek) s mindezekfelett a termelőmunkának, a kereseti lehetőségeknek s a jószágforgalomnak hanyatlásából, ami a megszállás eredménye volt. A magyar állam pénzügyi egyensúlya, függetlenül minden jóvátételi kérdéstől, — hátha még az is jelentkeznék! — megingott, de, hogy az ingadozás olyan veszedelmes lőn, ebben az adósságban ismét nagy a megszállások terhe, a megszállásoké, melyek durva ütéssel támadtak rá közgazdaságunk vivő ereire. Viruló közgazdaság sem jelenti mindenkor a *közületi* gazdálkodás integritását s annak biztonságát, ha a kettő fejlődése jobbra párhuzamos is. De *mit* várhat az állam a maga céljai számára a magángazdaságoktól, mikor azok maguk is csak akadozva s a jövőtől félve tengetik máról-holnapra életüket?

Az állami élet károsodásainál ismét rá kell mutatni arra a kárforrásra, mely törvényes fizetési eszközünk elértéktelenedéséből táplálkozik. Kiadásainak előirányzásánál a magyar állam bármennyire is igyekezett mindig s főleg Csonka-Magyarország, a *takarékosság* elvét maga elé kitűzni, (a tisztviselői illetmények mértéke ennek legjobb bizonyosága), vannak az állami létnek olyan szükségletei, alapvető igényei, melyek nem tűnnek zsugoriságot, melyeket okvetlenül ki kell elégíteni; különben a nagy gépezet megáll. A *dologi* természetű kiadások ezek s különösen az állami üzemek munkafolytonosságának fenntartását célzó, bár az igazgatás minden más ágában: a közegészségügyben, a közoktatásnál, stb. is tömegesen előfordulhatnak, melyek a természetes árképződés befolyása alatt alakulva, a *magyar* pénzügyminisztertől sem igen tudakolják meg, hogy hajlandó-e értük a forgalmi árat megadni. A közgazdasági életben történt áreltolódások tehát az állami költségvetésben is érvényesülnek, de jobbára csak annyiban, hogy a *pénzügyi hiányt* emelik. Az állam nem tudta követni — s kétséges, hogy az összeroppanás kockázata nélkül egyáltalán tehetné-e — bevételeinek fokozásában a kiadási oldal feltornyosodását. Amiből az következik, hogy addig, míg a közgazdasági életben oly fordulat nem támad, mely a *termelés bőségével* fogja az adótárgyakat szaporítani, addig, míg a közgazdaság szolgáltatása nem tudja fedezni nemcsak a pillanatnyi, a legegyszerűbb állami szükségleteket, hanem támogatni azokat a célokat is, melyekkel az állam viszont a *magángazdaságok* fejlődését mozdítja elő, addig tehát, míg — egyéb okok mellett — ki nem tudjuk teljesen heverni a megszállás kártevéseit, nem számíthatunk a magyar állam háztartásában sem nyugalmasabb, normális korszakra.

Az a *diszparitás*, mely a bevételek és kiadások között az állami háztartásban megnyilvánult, nem kerülte el a magánháztartásokat sem. A spekulácóra dolgozó s amellettszerű elemek kivételével évek óta sötét gond tanyázik a magyar lakosság házaiban, a megélhetés gondja, mely sokfelé a kétségbeesésig fokozódott. Különösen az ország *intelligenciája* került súlyos helyzetbe, a közhivatalokban összehalmozódott értékes szellemi erők tömege, bár az értelmiség egyéb rétegei viszonylag szintén nélkülözések között éltek. Amint az az ördögtánc, mely pénzünk értékét folyton lejjebb nyomta — nem egyszer villámszerű gyorsasággal, teljesen váratlanul — tartott, a szellemi foglalkozások úzóinak standardja mindig mélyebbre sülyedt, az igényeket összefűzött kellett szorítani, letördelni egy-egy újabb darabot az egykor beidegzett szükségletekből, minthogy a létfenntartás árának *numerikus* emelkedését sohasem követte nyomon — sőt csak későn és távolról követte — ezek jövedelmi viszonyainak javulása. Hogy a magyar állam minden jó szándéka, a magánmunkaadók pedig saját érdekeiknek világos felismerése ellenére sem tudtak ezen a fonákságon segíteni, abban — közvetve legalább — szintén része van a megszállásoknak, melyek valutáris züllésünknek bölcsőjét ringatták.

A helyzet annyival érdekesebb, mert hiszen a különféle indexszámítások⁸¹ — módszerükben bár vannak is hibák — azt mégis eklatánsan igazolják, hogy az elemi életszükségletek biztosítása Csonka-Magyarországon (aranyértékre átszámítva) olcsóbb, mint volt régi határaink között. Az állam és a magángazdaságok minden erőlködésük ellenére sem tudták tisztviselőik számára *a jele olyan drága* megélhetés feltételeit előteremteni s ezek fokról-fokra csúsznak lefelé az átértékelődés vonalán. Fontos közgazdasági okai is vannak ennek. Amíg a valuta értékét nem tudjuk megrögzíteni, annak legkisebb sülyedése is a behozatal cikkeit drágítván s viszont a mi cserejóságaink értékét (külföldi viszonylatban) csökkentvén, szinte automatikusan, szemünk láttára, folyik vagyunk szétporlása s lesz törpébb folyton nemzeti és egyéni jövedelmünk. Stabilizációra vagy valutánk nivójának emelésére azonban addig gondolnunk sem lehet, ameddig bennünket jóvátétel is fenyeget, *ahelyett, hogy az entente Magyarország megszállásának kárait tenné jóvá.*

Ami áll a tisztviselői osztályra, az áll a munkásosztályra is. Az ipari segédszemélyzetre, de különösen a mezőgazdasági proletáriátusra. Csak látszat az, hogy az ipari munkásság helyzete ma jobb, mint volt a háború előtt, — a tisztviselői kategóriákéhoz képest valóban az, de nem: az élet általános megítélését tekintve —, a mezőgazdasági napszámosnépnél pedig még látszatról sem beszélhetünk, minthogy ezek kereseti lehetőségei a termelés nagyarányu csökkenése folytán minden irányban kedvezőtlenebbé váltak. Fenyeget, talán jobban fenyeget bennünket, mint valaha, hogy a munkásnép a magasabb munkabérek vonzásának erős törvényét követve, idegenben fogja boldogulását keresni, ezzel a háborús vérvesztés után vérünket ily módon fogyasztva. S ha magyar lelkünk össze is szorul a gondolatra, hogy felújulnak a nagy kivándorlási idők döbbenetes mozgalmi, a megcsónkított és a megszállás alatt kifosztott Magyarország védő, visszatartó keze gyámoltalanul hanyatlik le, ha azoknak a gazdaságpoltikai intézkedéseknek kimódolásáról van szó, melyekkel a bajt megelőzhetjük.

A tisztviselő és a proletárosztályok anyagi küzködése — mint említettük — különben nem egyedülálló jelensége társadalmi állapotainknak. A *polgárság*: a birtokoselem, az iparos nép és a kereskedők existenciája sem olyan biztos és nyugodt megélhetést nyújtó, ahogy azt talán felületes szemlélet után gondolnók. Mint valami fekete felhő, ezeket is nyomja az idők mázsás súlya, s hiába a törekvés, hiába a munka és előrelátás, a gazdasági számítást — az eredmény alapját — nem tudja egyik sem szilárdan megteremteni. A gazdaságtársadalmi összhang — ezzel kezdtük könyvünk e szakaszát — az összhang, mely egy ország emelkedésének

⁸¹ L. különösen Dálnoki-Kováts Jenő cikkét a Közgazdasági Szemle 1922. évi ápr. számában.

és vagyonosodásának bázisa, sehogy sem tud kialakulni Csonka-Magyarországon. Mint középkori lovagok, állig felvértezve és sokszor ellenséges indulattal eltelve néznek egymással szembe a termelés főtényezői s mindegyik a másikban látja okát annak, hogy verejtékes versenyben nem jut előre, sőt hátrább esik. Ha néha tisztán látjuk is az okot, gyakran elhomályosul a világos gondolat: az, hogy a fáradság jutalma miért oly kétes; az, hogy magasabb erők kényszerítik a magyar közgazdaság minden faktorát arra, hogy kevesebbel érje be, mint előbb; az, hogy a munka, melyet kifejtünk csak részben szolgálja gyarapodásunkat: a mult szenvedéseit is kell vele levezekelnünk; az, hogy az újkori rab-szolgatartás áldozatai vagyunk, azé az intézményé, mely modern eszközökkel — nem a korbács közvetlen sújtásával, de mégis sokkal közvetlenebbül — kényszeríthet milliókat arra, hogy idegen érdekek szolgálatában húzzanak igát; az, hogy az örvény fenekéről, ahol most szédülünk, csak a kölcsönös megértés, az erők egyesítése, sok-sok lemondás, fogcsikorgató energia s az önös érdeknek a *közé* alá való rendelése tud bennünket ismét a felszínre juttatni.

Mi bízunk abban, hogy az óra újból ütni fog. A mi óránk, a szabadulás órája. Hitet merítünk a sorsnak sok csapásából, mely meg kell, hogy edzze akaratunkat. Hitet a magyarság történelmi hivatásából, mely bizonyosága annak, hogy népünk nagy katasztrófákat állt már ki nem egyszer. Hitet a magyar nemzet kulturális értékeiből, melyek korántsem fejlődtek még oly fokra, mint az ösztönös erők ezt megengedték volna s ezért keményen hisszük, hogy még majd szabadabb levegőben tudnak tündökölni. Hitet, alázatos hitet egy magasabb igazságszolgáltatásból, mely kárpótolni fog bennünket a rettenetes megpróbáltatásért.

A hitet, az emelkedés hitét kívánják e könyv szerény sorai is szolgálni; szépítgetés nélkül rámutatva a megszállások romboló hatására, keresve önkéntelenül is a javulás útját. Ha a kutatás mérlegén azt látjuk, hogy önmagunk ereje nem elég, ha azt tapasztaljuk, hogy a segítségnek onnan is kell jönni, ahonnan a pusztulás eredt, ne essünk kétségbe. *Az igazság közeleg, ha várunk is még rá. Nyiladozik a zár, mely a megértést csukja be. Ha majd egészen felpattan, mi is ünnepelünk.*

III.

A MEGSZÁLLÁS GAZDASÁGI KÁRAINAK MÓDSZERES MEGÁLLAPÍTÁSA.

1. Első kísérletek.

Az imént röptében tekintettünk át ama roppant távlaton, melyet a megszállások közgazdasági kárainak áttekintése nyújt. Közgazdasági életünknek kényszer-határok közé szorított területét keresztül-kasul sebhelyek szántják át, a húsba, az elevenbe vágók, *a legtöbbjüknel a sarjadás sem indult meg*. Jól ismerjük a sebet, nyögünk fájdalmuk alatt, az élet minden megnyilvánulásában élénk vigyorog egy gonosz fintor, mely nem hagyja feledni megraboltatásunkat.

S mégis szürke köd gomolyog a károk tartalma körül. Száj-ról-szájra szállt híruk; legendák szövődtek körülöttük; ha bajban volt az egyén, hivatkozott rájuk; sejtette államunk is, hogy tűzérsegi anyaggal zsufolt arzenálja van bennük, újabb támadások meghiusítására. *De nem tudtunk biztosat*. Egy-egy elszakadt részlet, ha a köztudatba jutott, gyenge volt magában a való feltárására. Hiányzott a kép, mely mozaikszerűen keretbe foglalva az összes károsodásokat: *Werescsagin* esetéhez méltó módon hirdesse a megszállás pusztításait. Hirdesse és kiáltsa világga szenvedésünket. A propaganda szárnyain, a civilizált földek legmesszibb zugába is elhallatszó hangon, nem juttattuk el Csonka-Magyarország harsány híradását e károkról, s csak *szemérmes koldusok módjára* kopogtattunk itt-ott nagy tragédiánkkal. A néma várakozás némely nagy előnye elhalványul akkor, mikor a közönség rokonérzésének megnyeréséről van szó. A közönség hajlékony; szívesen dőbben meg, elszörnyűködik és kiált megtorlás után, ha az igazság szobrát kellő percben leplezzük le előtte. Sok drága idő veszett így el; talán vissza sem jó soha többé a sok jó alkalom, melyeket elszalasztottunk.

E régi adósságot akarják — részben — leróni könyvünk hasábjai, ha érezzük is, hogy *egy* ember erejét fölösen meghaladja a feladat, melyre vállalkozunk. De úgy hisszük, a nemzet jövőjével szemben fennálló kötelességünknek teszünk már azzal eleget, ha igénytelen sorainkkal *ösztönzést* tudunk adni másoknak arra, hogy ezt az elárvult problémát boncolgassák. S minden új gondo-

lat, mely a megszállások kárait a külföld előtt szemléltetőbbé teszi, minden új ötlet, mely a károk utóregéseinek moráját fogja majd tompítani: Csonka-Magyarország verejtéket győngyöző küzdelmének megkönnyebbülése lesz. E téma anyaga tehát korántsem merül ki saját munkánkkal, *sőt számítunk rá, hogy számos más munka fog még hozzácsatlakozni*, a megszállás gazdasági hatásainak egyes részleteit kibogozók, melyeket a nagyobb — általános — érdekeket összefogó könyvünk nem követhet nyomon. Az az anyag, melyre kutatásainknál támaszkodunk, jobbára *hivatalos* forrásokból gyűlt egybe. De ha a hivatalos bélyeg az anyag hitelességét emeli is, a megszállások közgazdasági vonatkozásainak tengernyi olyan vonatkozása van, melyek az *élet* színpadán villannak elő s hivatalos helyről kevésbé észlelhetők. Ha a különféle gazdasági *érdekképviselések* egyszer komoly eltökéléssel arra szánják el magukat, hogy — ki-ki a maga körét illetőleg — szemlét tartsanak e nagy kérdésünkben, nemcsak a gazdaságtörténet számára csomóznának össze egykor felbecsülhetetlen értékű anyaghalmazt, hanem vívódó korunk gazdaságpolitikájának is nem egy kétes pontját közelebb vinnék a kifejlés felé.

Minő források segélyével, miféle módszerrel dolgoztunk magunk, mikor könyvünk anyagának egyberovásához hozzáfogtunk? Számot kell erről adnunk s eljárásunk kritikáját is adni, mint-hogy munkánk konkluzióit erősítjük, s a magyar igazságot árkoljuk körül, ha forrásaink és kutatási módszerünk értékét szigorú mérlegre tesszük.

Az ellenséges megszállás okozta károk megállapításának története — amint arról könyvünk első fejezetében említést tettünk — csaknem annyi idős, mint a mióta idegen csapatok árasztották el országunk területét. Még az 1918. év telén, a fegyverszüneti szerződés megsértésével, kezdődött meg ez: a román, cseh és szerb csapatok előnyomulásával. A megszállás — mint tudjuk — utóbb hódítássá fajult, de az elveszett területek kárkomplexumát sohasem lesz módunkban felbecsülni s meg kell elégednünk azoknak a területeknek *kárfelvételével*, amelyeket a győztesek ítélőszéke nekünk hagyott meg.

Amíg hatóságaink módját tudták lelteni annak, hogy Csonka-Magyarország kárai legalább összeírassanak, többféle kísérlet kudarcának tanulságait kellett hasznossá érlelni, hogy a helyes utat megtalálhassuk. Az első próbálkozások központi irányítás híján mind megghiúsultak, vagy legfeljebb is csak parciális munkálatok maradtak.

A *magánérdek* volt az, a megszállás túlkapásainak érzékeny sujtása, ami a károsultakat — sokszor kétségbeesésükben — arra készítette, hogy sérelmeikről, orvoslást várva, jelentést tegyenek. Korábban e jelentések, panaszoslevelek, — némelyik csak egy jajkiáltás — az azóta elveszett részekből futottak be a Magyar Miniszterközi Fegyverszüneti Bizottsághoz. De amint a megszáll-

lás árnyéka országunk mai földjére is ráborult, a megriadt emberek ösztönszerűleg fordultak innen is ehhez a fórumhoz, s azonos beadványokkal ostromolták az *entente tábornoki misszióját* és az e mellé rendelt *panaszírodát is*. A panaszok azonban csak szórványosak voltak — továbbításuk sem volt könnyű onnan, ahol idegen fegyverek állottak őrt — s azért távolról sem adhatták képét az ellenség által okozott károknak és egyáltalán nem lettek volna alkalmasak arra, hogy belőlük a gazdasági károk főösszegére következtessünk. Hiányuk az is, hogy anyaguk — szakszerű előírás hiányában — teljesen szétfolyó s így az összehasonlításra alig nyújt támpontot. Annyiban mégis jó szolgálatokat tettek, hogy az entente itt időző szerveinek figyelmét idejében felhívták arra, hogy — a megszállás ürügye alatt — milyen nyilvánvaló fosztogatás folyik nálunk, s ha a tábornoki misszió ritkán is szánta rá magát, hogy a visszaélésekről közvetlen meggyőződést szerezzen: *mindenkor hivatkozhatunk arra, hogy nem rajtunk állt, ha azt azon melegében megtenni elmulasztották.*

Végtelen kár, hogy a bolsevizmus ideje alatt (amikor Csonka-Magyarország megszállása kezdődött) a Fegyverszüneti Bizottságnak most vázolt szerepköre — ha annak a kárfelvétel szempontjából nyilvánvaló hiánya is volt, hogy nekülözte az *iniciatívát*, azaz a kártömeget meg sem próbálta egészében felbecsülni — nem tudott intézményesen szerveződni. Annál inkább, mert így éppen a Tiszán túl előfordult károkról, ahova a románok leg hamarabb nyomultak be s azt legkésőbb ürítették ki, tudott legutóbb a rendszeres kárfelvétel kialakulni. A további román előretöréssel kapcsolatos nagyszabású, s közgazdaságunkat a lélekzétvételben is fojtogató *rekvirálásoknak* kellett közbejönni, hogy — a bolsevizmus bukása után — lassankint hatásaink és az érdekeltségek is észbekapjanak. Különösen a románok *budapesti* tartózkodása és itt is kiméretlen — minden népjoggal ellenes — zsákmányolása készítette arra őket, hogyha már módjukban nincs is az ellenség mohó étvágását megfékezni, gondosan legalább a kárjegyzékét készítsék el a román megszállásnak.

Az egyöntetűség eleinte most is hiányzott. A földművelésügyi minisztérium már az 1919. évi szeptember és október hónapok folyamán összeíratta az állatorvosokkal állatállományunk veszteségeit, s az összeírók buzgalma itt-ott a mezőgazdasági termelés káraitra is kiterjedt. A Nemzeti Hadsereg — jellemző tünete a hadseregvezetőség *konceptiójának* — a román megszállás alól felszabaduló területeken fokozatosan törekedett a szomorú leltárt felfektetni s a Dunán túl értékes munkát is végzett. A budapesti iparfelügyelőséget főképp a gyárak kárai érdekelték s a Gyáriparosok Országos Szövetsége is ebben az irányban tevékenykedett. Intézkedéseket tett a károk összeírása végett a belügyminisztérium is, a Máv. pedig a Tiszán Szolnoknál átfutó zsákmányvonatok tartalmát tartotta — a lehetőséghez képest — szemmel.

Minde kísérleteknek, még inkább pedig annak, hogy azok anyaga egyéb, s különösen a mezőgazdaságot érdeklő szempontokkal kibővítsessék, nagy akadályuk volt a megszálló csapatok *ittléte*: mindaddig gondolni sem lehetett teljes és megbízható felvételre. Mégis ezekből az összeírásokból is annyi meggyőző, annyi tanulságos mozzanat derült ki a román csapatok felháborító viselkedésére nézve, hogy a rájuk fordított munka sem volt eredménytelen. Az eseteknek a missziókkal való közlése folytán a magyar kormány kérésére az entente végre is elhatározta még az 1919. év októberében, hogy a megszállás által Magyarországnak okozott károk hiteles megállapítása végett külön bizottságot küld hozzánk. A bizottság a nagy jóvátételi bizottságnak volt kiküldönített osztálya s *Commission speciale des réparations* néven később nagy szerepet játszott a kárfelvételnél.

Munkánk egész folyama alatt természetesen tartózkodni fogunk attól, hogy a megszállás kárainak összeírása körül bárkinek az érdemeit is előtérbe toljuk. Annyira hazafiúi és a nemzet érdekét szolgáló kötelesség volt, hogy ezen a fronton minden magyar ember őrszemet álljon, hogy az átlagot felülmúló mozgalom sem érdemesíthet senkit arra, hogy a többi közkatonával szemben kiemeljük őt. Egy férfúval mégis kivételt kell tennünk. *Pekár Gyuláról* van szó, aki akkor, mint az entente-missziókkal való érintkezést közvetítő miniszter, páratlan lelkiismeretességgel és törhetetlen akarattal dolgozott azon, hogy mentse meg Magyarországnak a nagy fosztogatásból azt, ami menthető s másrészt, hogy az elprédált javak bűnlajstroma feledésbe ne menjen. Tudvalevő, hogy *Nemzeti Múzeumunk* elé felvonult román katonaságot, — mely ott szokott módszerével szintén operálni akart — gyors elhatározással ő óvta meg a rablásoktól. Ki tudja, mit látnunk volna s látnánk-e vissza egyáltalán valamit azokból a múzeumi tárgyakból, melyek egykor a román zsákmányvonatok falai közé raktározattak volna be? De igen nagyértékű az a tevékenysége, melyet a *károk összeírásának diplomáciai előkészítése körül kifejtett*. Azok a beható s különösen Loree amerikai ezredessel folytatott állandó tanácskozások, melyeket a román atrocitások dorgában folytatott, érlelték meg az entente vezetésében az elhatározást, hogy a megszállások kártevéseit közelebbi vizsgálat tárgyává tegye. Kétszeres jelentősége is volt ennek : egyfelől bizonyos az, hogy a megszálló csapatok rekvirálásainak élességét *tompította* az a tudat, hogy eljárásukért előbb vagy utóbb szövetségeseik előtt felelniök kell, másfelől pedig Pekár energiájának gyümölcse volt az, hogy az addig szétfolyó intézkedések helyett *egységes* programm dolgoztatott ki a károk megállapítása végett. A kiküldendő entetebizottságot kész tervekkel, s részben kész anyaggal is lehetett így már várunk, hogy vele a tárgyalásokat azonnal felvehessük.

2. A statisztikai hivatal felvételének előkészítése.

A kérdésnek ebben az állapotában kapcsolódott be a kárfelvételi eljárásba a *m. kir. központi statisztikai hivatal*, melyre ettől az időtől fogva oroszlánrész esett a károk megállapításából. Hogy az illetékes körök korábban nem gondoltak erre az intézményünkre, azt talán azzal magyarázhatjuk, hogy az első időkben nem voltak azzal teljesen tisztában, hogy a közgazdasági károk megméréseinek helyes eszköze csak a *statisztikai módszer*: a tömeges észlelés és az észlelés anyagának matematikai alapon való feldolgozása lehet s hogy a károk hatásainak mérlegelésére is leginkább a statisztikai összehasonlítás alkalmas. A külügyminisztériumban az 1919. évi október hó első felében tartott minisztériumközi értekezlet látta át a szükségét annak, hogy a megszállások kárai egy-egyesen és teljes egészükben tétessenek kutatás tárgyává, s az értekezlet a munka végrehajtásával a statisztikai hivatalt tartotta megbízandónak.

Valószínű, hogy ez az értekezlet sem látta egészen világosan azt a célt, mely felé törekedni kell s amely tényleg meg is valósítható. A kárfelvétel akkor még nem vált *öncéllá*. A statisztikai hivatal eredeti megbízása arra is kiterjedt, hogy — párhuzamosan a megszállás káraival — a háború, a forradalmak és a bolsevizmus által okozott rombolásokat is derítse ki. E négyes feladatkör két első csoportjának végrehajtását az idő később meghaladta; a kommunizmus kárainak megállapítása körül is a statisztikai hivatal munkássága csakhamar beleolvadt a *Taggyob* (az ú. n. tanácsköztársaság adatainak gyűjtésére alakított országos bizottság) anyaggyűjtésébe s csak a megszállások kárai azok, melyek körül a statisztikai hivatal tevékenysége mindvégig *kizárólagos* volt és végleges befejezést is nyert.

Az észlelés *előkészítése* nem szűkölködött nehézségek nélkül, minthogy az a kitaposott ösvény, melyet jól ismerünk a módszertanból, nem lett volna járható a konkrét esetben. Hosszas tűnődés, elmélkedés s a kérdésnek közvetlen tanulmányozása helyett gyors elhatározásra volt itt szükség, szinte *rácsapni* a megfigyelés tárgyára, mely — a károk — mint a biztosítási statisztikából tudjuk, egyike a legnehezebben megfogható statisztikai témáknak. A felől nem lehetett kétség, hogy a kárbejelentések középpontjába a közvetlen károsodásokat kell tennünk, a *damnum emergens*, mivel a károsultak roppant nagy száma és eltérő intelligenciája folytán a *lucrum cessans*ra, az elmaradt haszonra, a közvetett károkra vonatkozólag hiába vártunk volna tőlük tájékoztatást. Ámde a megszállás *damnum emergense*inek körülírása sem volt egyszerű munka. A károkozásnak a *leggyakoribb* típusai ugyan a megszálló csapatok által történt rekvirálások és a részükre történt szolgáltatások (akár azok maguk rendelték el, akár a mi hatásaink közvetítésével), sokszor azonban a lakosságnak *egyéb* kárai is támadtak; rablások, zsarolások (amelyek még esetleg beilleszt-

hetők az előbb említett kárcsoportokba), vagy egész más természetűek, (mint pl. rongálások az épületeken, vetések tönkretétele, legelők letarolása, jó gazdasági felszerelések helyébe mások visszaszáradása, fuvarok, napszámok, természetbeni ellátás, melyekért térítés nem adatott stb.), mindmegannyi olyan tétel, melynél a kár fogalma kimerül, melyek azonban mégis más jellegűek, mint a termelési vagy használati javaknak elvétele. Zavarta a meghatározást az a körülmény, hogy a károsultak néha valamelyes ellenértéket is kaptak azokért a szolgáltatásokért stb., melyek a megszállók terhére elkönnyveltettek. Itt valóságban csak *részleges* kárral állunk szemben s az arányt a szolgáltatás és ellenszolgáltatás viszonya adná meg. A statisztikai hivatal álláspontja a kárbejelentések előkészítésénél éppen ezért az volt, hogy a károsultaknak teljes szabad mozgást kell engedni az anyagi károk felsorolásánál, olyformán, hogy kötelességükké teendő, hogy a megszálló csapatokkal való *minden* anyagi vonatkozásukat, melyből bármi módon kár származott, hozzák a hatóságok tudomására s egyúttal igazolják is azt.

Az összeírás anyagának ez a széthúzása már feltételezte azt, hogy az észlelés feljegyzésére eleve lajstromokat kellett kombinációba venni, — mint amelyek a *korlátlan* tartalmi lehetőség céljaira leginkább megfelelhetek — s a lajstromok kitöltését az érdekeltek közvetlen bevonásával tervezni. E lajstromok segítségével módunk leendett *tűzetes* megnevezését követelni annak a sokféle jószágoknak (élelmiszernek, állatnak, gazdasági anyagnak, ipari gépnek, nyersanyagnak, stb.), melyek kiszolgáltatása (elvitele, megrongálása) a tulajdonképeni kárt képezi. A lajstromszerű felsorolással a statisztikai hivatal alkalmat nyújtott a károsultaknak arra, hogy azok pl. magánháztartásuk kárait *tételenként* jelentsék be; hogy állatállományuk veszteségeinél az egyes jószágok nemét pontosan jelöljék meg, — azt pl., hogy félvér- vagy telivérkancáról, tenyészménről vagy igáslóról van-e szó; hogy az ipartelepek ne csupán azt vallják be, hogy a megszállók az üzem gépberendezésének vagy anyagkészletének hány százalékát rekvirálták el, hanem egyenként a gépeket, nyersanyagokat, gyártmányokat, stb., melyek a rekvizíciók tárgyai voltak. Szükség volt erre a széleskörű tagozására a bejelentéseknek, hogy így alapot teremthessünk a későbbi összevonásokra.

Az előkészítésnek ahhoz a mozzanatához, hogy *mi* figyeltesse meg, tartozott a lajstromoknak oly módon való szerkesztése, hogy azok a károknak *úgy mennyiségi, mint értékadatait* is tudakolják. Csupán mennyiségi felvétellel nem is lehet minden esetben a kárt kifejezésre juttatni. A rongálásokat pl., vagy azonos tárgyú, de különböző értékfokozatú cikkek elvesztésének jelentőségét egyedül a darabszám vagy más mennyiségi egység alapján nem lehet megítélni s ezért szükség van az értékadatokra is. Sőt tovább is mehetünk. Az értékadatokat azért sem lehet nélkülözni, — jelentőségük részben felül is mulja a mennyiségiekét, —

mert a rekvirálásoknak oly végtelen sokféle fajtáját kellett észlelnünk, hogy csupán a mennyiségi összefoglalás az anyagokat a teljes bonyolultságig szétdarabolta volna.⁸²

Az észlelés tárgyának jellemző vonásai közé sorolta még a statisztikai hivatal azt, hogy a kár tárgya *mikor* hatályosult, a rekvirálás, stb. mikor történt meg s ki volt az okozója; valamint azt, hogy a károsult egyén kapott-e s mennyi térítést szolgáltatásáért. Ezekre a rovatokra a statisztikai hivatal egyfelől a kár valódiságának bizonyítása érdekében helyezett súlyt, másrészt a károsodások végső értékelhatárolása miatt is.

Az észlelés előkészítésének további részlete volt az, hogy a megfigyelés *mikor*, mely időpontban történjék meg. Azok a szabályok, melyeket a statisztika elmélete az ú. n. kritikus *időpontra* vonatkozóan előír, csődöt mondtak mérlegeléseinknél. Elvileg nem kétséges, hogy a kritikus időpont az egyes megszállások *egész* idejével esett egybe s hogy úgy mondjuk — a népszámlálások példájára — csak az észlelés anyagának megrögzítésére engedélyeztünk utólag időt. Ámde sok esetben a megszállók terrorja megakadályozta a tulajdonost abban, hogy a kár felmerülésével egyidejűleg vagy azonnal az után naplószerű feljegyzéseket végezessen (gyakran a gazda menekülni is volt kénytelen, vagy egyszerűen eltiltották attól, hogy vagyoniállagát megszemlélhesse), s csak utólag — rovancsolás vagy leltárkészítés útján — volt módjában tájékozódni kárainak valódi terjedelme felől. A kritikus időpontnak olyan kialakításával tehát, mint a népmozgalmi statisztikában rejlő *folyamatos* észlelésnél szokásos, eleve nem számolhattunk, hanem koncedálnunk kellett esetleg az *utólagos, inkvizitorikus* eljárást. Bizonyos tekintetben a kritikus időpontnak azt az időszakot is vehetjük, melyre — mint megfigyelési centrumra — az észlelési anyag értékelése vonatkozik, (mint alább látni fogjuk, ez tényleg fix időpont), sőt előfordult az is, hogy az észlelés eszmei időpontja közvetlenül összeesett a feljegyzéssel.

A felvétel módszerét illetőleg eldöntendő volt az is, hogy az észlelés *ki által* eszközöltessék. Erre nézve többféle lehetőség kínálkozott: az egyik lett volna az ú. n. *bizottsági* összeírás, azaz az egyes vármegyék területén több bizottság alakítása, melyek maguk végezték volna a kárösszeírást. Ennek az eljárásnak kétségtelen előnye, hogy különösen a kárértékelésnek bizonyos egységességét biztosíthatta volna; mégis el kellett ejteni költségessége és hosszadalmassága miatt, mert a bizottság egy-egy községben való, bár huzamosabb, de néhány napnál tovább nem tartható ülésezés árán sem tudott volna a károsultak sokszor óriási száma miatt minden irányban kifogástalan munkát végezni. Hasonló mérlegelések szóltak a mások által való észlelésnek az ellen a módja ellen, mely *a hatóság egyéni kiküldöttjeinek* házról-házra való já-

⁸² Az értékelés s különösen a román, cseh-szlovák és jugoszláv csapatok által okozott károk eltérő értékelésének kérdésére alább még visszatérünk.

rásával igyekezett volna a károknak közelükbe férközni; a kommunizmus után szervezkedő ország közigazgatására nem lehetett — egyéb érdekek sérelme nélkül — ekkora terhet róni.

Az egyéni bejelentések, az *önészlelés* módszeréhez kellett tehát folyamodni s a lakosság figyelmét minden rendelkezésre álló eszközzel ráirányítva a kárfelvételre, rábízni azt, hogy kárát *maga* hozza a hatóság tudomására. Ha az érdeklődés felkeltése körültekintően történik, — a bejelentésekre elegendő időt hagyva s esetleg az utólag tett bejelentések elfogadását is biztosítva, — ez az eljárás a siker nagyobb reményével közelíti meg az összeírás teljességét, mint az előbb vázolt.

Az észlelés *helyére* vonatkozólag könnyebb volt megállapodásra jutni. Minden káresetet elvileg ott kellett bejelenteni, ahol az előfordult. A bizonyítás érdekében volt ez kívánatos s a területi összefoglalásoknak más statisztikai felvételekkel való összehasonlításának megkönnyítése végett is. Még olyan esetekben is, mikor központilag kezelt s több községre terjedő nagyobb gazdaságokról vagy egységes vezetés alatt álló ipartelepblokkokról volt szó, súlyt kellett helyezni a gazdaságok területi tagozódására s különösen az ipari üzemek telephelyére, minthogy előrelátható volt, hogy sor kerül majd a helyszíni ellenőrzésre. Ezért kellett az észlelés területi egységévé a *községeket* tenni, mindössze azzal a könnyítéssel, hogy amennyiben a gazdaság, a háztartás vagy más káregység elhelyezkedése nem símul egy község határaihoz, a bejelentést a károsultak — a községek szerint való elkülönítés feltételével — a gazdaság centrumából eszközölheték.

A lajstromokból, mint az alábbi mintából kitűnik:

.....vármegye	járás			község	
A tulajdonos (gazdaság, üzem, üzlet) neve és lakása	A kiszolgáltattott, illetőleg elrekvirált javak						A rekvi- rálás bi- zonyítékai a hatósági igazoláson kívül.
	pontos meg- neve- zése	összes mennyi- sége (drb- ban, q-ban és lit.-ben)	forgal- mi ér- téke	készpénz- térítési ára	ellenében kapott bonok értéke	kinek a részére és mikor adattak ki	
1	2	3	4	5	6	7	8

az eddig tárgyalt valamennyi kérdésre vonatkozólag felvilágosítást lehet nyerni. A közölt minta azonban annak a lajstromszövegnek másolata, melyet a statisztikai hivatal a kárfelvétel végrehajtásának *második* szakában használt. Eleinte megkíséreltük azt is, hogy a károsultak bejelentése alapján az anyagot abból a szempontból is határoljuk el, hogy a szolgáltatások, stb. tárgyait a megszálló csapatok elfogyasztották vagy elszállították-e. Ez a kérdés azonban *holt* kérdésnek bizonyult, olyannak tehát, melyre helyes választ nem kaptunk, minthogy a károsultnak a legtöbbször nem volt módjában ellenőrizni a szolgáltatások további sorsát. Hasonlóképen holt kérdésnek bizonyult, legalább a károsultak túl-

nyomó részénél az is, mellyel a károsultak terménykészletét, jószág- stb. állományát tudakoltuk a rekvirálás időpontjában. Igaz ugyan, hogy a kár jelentőségének elbírálására — különösen ami az egyén kárait illeti, — nagyfontosságú lett volna ez utóbbi adatok ismerete, de le kellett róluk mondani, minthogy a tapasztalás megtanított bennünket arra, hogy a leggondosabb üzemvezetés mellett sem lehet komolyan remélni, hogy a károsultak az ismétlődő rekquirálások alatt újra meg újra leltárkivonatokkal bajlódtak légyen. Ha a károk egész tömegét nézzük, amúgy is eltörpülnek az egyéni érdekek *s a nemzet egészének vagy a megszállás által közvetlenül érintett területek lakosságának birtokában volt javak összességéhez kell viszonyítanunk azokat a károkat, melyek az áldozatul esett gazdaságokat, stb. sújtották.*

Az az anyag, melyet a statisztikai hivatal a lajstromokba foglalt bejelentésektől várt, bizonyos *rendezés* nélkül nem lett volna más, mint tarka halmaz az egyéneket ért sérelmeknek. Vajjon meg szabad-e kísérteni azt, hogy a belső összefüggés nélkül egymás után sorakozó kártételek csoportosítását követeljük meg az észlelés alanyaitól? A községi hatóságoktól, melyeknek maguknak is nagy érdekük fűződött ahhoz, hogy a károk strukturáját megismerjék, ezt joggal elvárhattuk, sőt az ú. n. *nagykárosultaktól* is, akiknek gazdasági iskolázottsága könnyűvé tette, hogy bejelentéseik anyagán bizonyos összevonásokat eszközöljenek. Az ipari üzemeknek és bányatelepeknek, a nagyobb kereskedelmi vállalkozásoknak, pénz- és hitelintézeteknek és közhivataloknak e részben mindenesetre segítségükre kellett lenniök a hatóságoknak s a támogatásnak ezt a módját a statisztikai hivatal a maga részéről számításba is vette. Gondoskodni kellett azonban egyúttal arról is, hogy a hatóságok (a községi előljáróságok), mikor egyfelől a bejelentések populáris tétele felől intézkednek, útmutatást nyerjenek arra nézve, hogy az anyag gyors feldolgozása érdekében szükséges primär összevonásokat mikép eszközöljék.

Ezt a célt szolgálta az alább tömör szedésben bemutatott kérdőív, melynek kitöltéséhez a községi hatóság csak azután foghatott hozzá, mikor a károsultak előtte káraikról jelentést téve, azok valódiságáról meggyőződött s a nagyobb károsultak vallomásait is ellenőrizte. Ime a kérdőív — *valójában összesítőív* — szövege:

KÉRDŐÍV

az ellenséges megszállás okozta károkról.

Vármegye:..... Járás:..... Község:.....

1. Megfordultak-e a községben román (cseh-szlovák, jugoszláv vagy egyéb) megszálló csapatok vagy azok járőrei?

a) Mikor, hosszabb megszállásnál: mely időponttól meddig?

b) Mely csapattestek; s kiknek a parancsnoksága alatt (ha ez megállapítható volt)?

2. Tartózkodtak-e a környéken román (vagy más, megnevezendő) csapatok, melyek a községben rekviráltak vagy más erőszakoskodásokat vittek végre?

3. Hogyan történt a megszálló csapatok elszállásolása? (A község eszközölt-e vagy a megszállók rekviráltak szállást stb.)?

a) A rekvirálás folytán igénybevett középületek megnevezése és az igénybevétel időtartama?

b) Ugyane célra igénybevett magánháztartások száma?

c) A községi háztartásra a megszállásból folyólag háramló terhek összege a lajstromok alapján.....K.

4. A megszállással kapcsolatban az épületekben és azok berendezéseiben történt károk összege a lajstromok alapján:

a) középületek, b) magántulajdonban álló épületek:

a) károsodásainak értéke:.....K.

β) Ezek ellenében adott kártérítések összege:.....K.

5. Hogyan történt a megszálló csapatok élelmezése és állatállományának ellátása (kivetés, rekvirálás által, stb.)?

6. A község, illetőleg a községi gazdaságok által a megszálló csapatok részére kiszolgáltattott és azok által elrekvirált élelmiszerek, élőállatok és italok összege a lajstromok alapján:

Összes mennyiség vagy darabszám	Ebből a csapatok ellátására adott ki	Forgalmi érték	A megszálló csapatok által	
			fizetett (ár) térítés	adott bonok értéke
1	2	3	4	5

I. a) Búza és rozs q-ban; b) liszt q-ban; c) kenyér kg.-ban; d) árpa, zab és tengeri q-ban; e) burgonya q-ban; f) tej és tejtermék hl.-ben és q-ban; g) tojás darabokban; h) baromfi darabokban; i) zsír (szalonna) q-ban; j) hüvelyesek q-ban; k) gyümölcs q-ban; l) zöld főzelékfélék q-ban; m) egyéb élelmiszerek.

II. a) gazdáknak kiadott kincstári lovak; b) egyéb igás vagy kocsilovak; c) hátaslovak; d) csikók; e) bikák; f) ökrök; g) tehenek; h) üszők és tinók; i) borjúk; j) hizott sertések; k) sovány sertések; l) juhok; m) bárányok; n) szamarak és őszvérek; o) egyéb állatok (valamennyi darabokban).

III. a) tenyészmének: a) telivérek; β) félvérek; γ) egyéb tenyészmének; b) tenyészkancák: a) telivérek; β) félvérek; γ) egyéb tenyészkancák; c) tenyész bikák; d) tenyész-(és faj-)tehenek; e) tenyészkanok; f) tenyész-(és faj-)kocák; g) tenyészkosok, (szintén darabokban).

IV. a) száraz szálás takarmány q-ban vagy szekerekben; b) zöldtakarmány és c) szalma ugyanúgy; d) korpa q-ban; e) egyéb takarmány q-ban.

V. a) bor; b) pálinka; c) egyéb ital: mind hl.-ben.

A község és a községi lakosok vagy gazdaságok által közvetlenül élelmezett megszálló katonák élelmezésének összege a lajstromok alapján:

a) ebédek; b) vacsorák; c) egész napi ellátások:

1. száma, 2. értéke, 3. az érték adott a) ár (térítés) β) bonok értéke.

Tartatott-e az állatok rekvirálását megelőzőleg szabályszerű osztályozás (bemutatás) s ha igen, hol?

Hogy szállítottak el a kiszolgáltatott cikkek és élőállatok, hova és ha a szállítás vonaton történt, milyen számú vagonokban?

7. A mezőgazdasági termelést az ellenséges megszállással kapcsolatban ért egyéb károsodások összegezése a lajstromok alapján:

a) kárösszeg; b) ár (térítés); c) bonok értéke.

8. A községi lakosoktól és gazdaságoktól elrekvirált mezőgazdasági gépek, mező- és erdőgazdasági anyagok és felszerelések összegezése a lajstromok alapján.

Összes mennyiség vagy darabszám	Forgalmi érték	A megszálló csapatok által	
		fizetett ár (térítés)	adott bonok értéke
1.	2.	3.	4.

I. a) szekerek; b) hintók; c)* autók; d) egyéb közlekedési eszközök.

II. a)* gözekek; b)* motorikus ekék; c) egyéb ekék; d) boronák; e) rosták; f) szecskavágók; g) vetőgépek; h)* cséplőgép-szekrények; i)* lokomotivok (gőzgépek); j)* benzin-, stb. motorok; k) egyéb gépek.

III. a) ponyvák; b) lószerszámok; c) zsákok; d) hordók; e) egyéb felszerelések.

IV. a) petróleum; b) benzin; c) szén; d) vetőmagvak, (gabona és hüvelyes kivételével); e) egyéb gazdasági anyagok.

Hogyan és hova szállítottak a kiszolgáltatott cikkek s ha a szállítás vonaton történt, milyen számú vagonokban?

9. A megszálló csapatok részére teljesített fuvarok és napszámmunkák összegezése a lajstromok alapján:

a) egész napi fuvarok, b) félnapi fuvarok, c) napszámok:

a) száma, β) forgalmi értéke, γ) ára (térítése), α) érték adott bonok értéke.

10. Mező- vagy erdőgazdasági vasutakban történt károsodások összegezése a lajstromok alapján:

a) mezőgazdasági vasutak; b) erdőgazdasági vasutak:

α) kárértéke, β) kártérítése, γ) káraiért adott bonok értéke.

11. Milyen a község földművelési, állattenyésztési és közlekedési helyzete a rekvirálások következtében?

12. A község területén folytatott erdőgazdálkodás kárainak összegezése a lajstromok alapján:

a) tűzifa, b) műfa (épület- és szerszámfa); α) mennyiség v. darabszám, β) forgalmi érték, γ) térítés (ár), δ) bonok értéke.

Mekkora a megszállott csapatok által kivágott erdőterület nagysága kataszteri holdakban?

Az erőszakos kivágások hatása a község faellátása szempontjából?

* A csillaggal megjelölt kársoportoknál azt is meg kell állapítani, hogy a károsult mikor, kitől és mennyiért vásárolta a cikket.

13—20. A község területén fekvő bányatelepek (13.), nagyobb gyártelepek és mezőgazdasági ipari üzemek (14.), kisebb ipari vállalatok (15.), kereskedelmi vállalatok és üzletek (16.), hitelintézetek, bankok, takarékpénztárak és szövetkezetek (17.), közhivatalok (18.), egyesületek (19.) és magánháztartások (20.) kárainak összegezése a lajstromok alapján:

Mennyiség vagy darabszám	Forgalmi érték	A megszálló csapatok által	
		fizetett (ár) térítés	adott bonok értéke
1	2	3	4

ad 13.: a) ingatlanok; b) gépberendezés; c) felszerelés; d) anyagkészlet; e) bányatermékek; f) egyéb vagyontárgyak.

ad 14.: a) ingatlanok; b) gépberendezés; c) felszerelés; d) anyagkészlet; e) gyártmányok; f) egyéb vagyontárgyak.

ad 15.: a) munkaeszközök; b) anyagkészlet; c) gyártmányok; d) egyéb vagyontárgyak.

ad 16.: a) üzleti berendezési tárgyak; b) árúk: a) nyersanyagok, b) gyártmányok és félgyártmányok, γ) egyéb vagyontárgyak.

ad 17.: a) berendezési tárgyak; b) pénz- és értéklefoglalás; c) egyéb vagyontárgyak.

ad 18.: a) berendezési tárgyak; b) pénz- és értéklefoglalás; c) egyéb károsodások.

ad 19.: u. a., mint a 18-nál.

ad 20.: a) bútor; b) fehér- s ágynemű; c) felsőruha; d) lábbeli; e) egyéb ruházati cikkek; f) ékszerek; g) háztartási cikkek.

(Minden egyes gépre és felszerelési tényezőre az is megállapítandó, hogy a károsult mikor, kitől és mennyiért vásárolta.)

21. A megszállás alatt a községekre kivetett hadisarc összege? Ebből mennyi fizettetett ki?

22. Emberéletben a megszállással kapcsolatban történt károk felsorolása. (Külön jelentésben közlendő a gyilkosságok oka, körülményei, a meggyilkoltak kora, foglalkozása, családi és vagyoni állapota és hátramaradottaknak száma).

23. Egyéb, a fenti rovatokba be nem illeszthető károsodások összegezése a lajstromok alapján s ezek bizonyítékai a hatósági igazoláson kívül.

24. Milyen árakat szabtak meg, — ha az árszabás rendszeresen történt — megszállók a kiszolgáltatót vagy elrekvírált tárgyakért s voltak-e hivatalos árjegyzékek? (Utóbbi esetben ezek egy példánya vagy másolata csatolandó.)

.....19....évi.....hó.....én.

P. H.

A kérdőív szövegének bemutatása fölment bennünket a kötelezettség alól, hogy annak tartalmát bővebb magyarázatokkal kísérjük. Első pillantásra is kitűnik abból, hogy különösen a *közgazdasági életnek fő ágazatai*, a mezőgazdaság, az ipar, kereskedelem, stb. azok, melyek káradatait a felvétel kapcsán ki akartuk emelni. Feltűnhetik, hogy a legfontosabb közlekedési intézményekre: a *vasútra s a posta és távírdára* vonatkozólag hiányzik a tudakozódás a kérdőívben. Az oka ennek az, hogy e központi igazgatással bíró intézményeket sokkal célszerűbbnek látszott kivonni az általános, községenkénti felvétel köréből és saját organizációjuk által lefolytattatni az egész eljárást. Hasonló megfontolás vezette a statisztikai hivatalt akkor, mikor a *katonai* intézetek, törzsek, alakulatok, stb. kárait is — természetsszerűleg — nem a polgári hatóságok közbenjöttével szándékozott felbecsültetni, hanem a honvédelmi minisztérium útján. A katonai tárgyú károsodásokat már csak azért is szét kellett választani a többitől, mert nyilvánvaló volt, hogy itt fogunk találkozni legtöbb akadállyal. A forradalom és a kommunizmus alatt szétzüllött keretek helyett előbb az új épületvázlat kellett itt megteremteni s csak azután lehetett gondolni a múlt veszteségeinek felmérésére. Nem lett volna opportunus a polgári társadalmat ért károk adatainak összegyűjtését addig halasztani, míg a katonai kincstár veszteséglistája is elkészülhet. Külön fordult a statisztikai hivatal végül — káraik közlése végett — az egyes *minisztériumokhoz*, ezeket arra is felkérve, hogy alárendelt hatóságaikat utasítsák kárananyaguk összeállítására. Erre azért volt szükség, mert a felvétel sorsa a községi közgazdaság kezeibe tétetvén le, félő volt, hogy épen az állami intézmények egyike-másikának károsodása fog — félreértés folytán — az általános összeírásból kimaradni.

Talán hosszadalmasnak is látszik a kárfelvétel előkészítésének ismertetése. De szükségesnek véljük minden mozzanat megvilágítását, mert számítunk rá, hogy a *tulsó* oldalról vastag-lencséjű mikroszkóppal fogják vizsgálat alá venni a magyar kárösszeírás minden részletét. Különben talán csak írásban tűnik fel ez a dollog körülményesnek. A valóságban mindezek az elgondolások, melyekről az imént beszéltünk, villámgyorsan öltöttek alakot is. Október hó közepén kapta a statisztikai hivatal akkori igazgatója a megbízást arra, hogy a vezetése alatt álló intézet a kárösszeírást hajtsa végre. A románok épp ez időtájt hagyták el Győrt és Veszprémet s nem tudtuk határozottan, mikor kezdetjük meg a közvetlen munkát. De már pár nap múltán a statisztikai hivatal a Fegyverszüneti Bizottságban — ahova állandó meghívást kapott — kifejtette tervbevett felvételi módszerét, mely ott teljes helyeslésre talált.⁸³

⁸³ Az összeírás tervezetét alkalmasnak találta Loree ezredes is, akinek a mintákat Pekár Gyula mutatta be.

3. A kárfelvétel végrehajtása.

A statisztikai hivatal javaslata szerint a kárösszeírást a kiürítés után *azonnal* meg kellett kezdeni. A megszálló csapatok visszavonulása azonban — mint emlékezhetünk — nem egyszerre történt meg, sőt sokkal lassúbb ütemben folyt le, mint annak idején az ország területének előzőnlése. A felvétel végrehajtása szempontjából ez azzal a következménnyel járt, hogy a megszállás alól felszabadult területen *successive* kellett azt lefolytatni. Ismét egy érdekes jellemvonása ez a kárfelvételnek, mely a statisztika megszokott gyakorlatával ellenkező, *de mégsem minden haszon nélkül való*. A felvétel részletesen történő végrehajtása alkalmával mindig hasznosítani tudtuk azokat a tapasztalatokat, melyeket az előbbi etappe-ok nyújtottak.

Elsőnek a *dunántúli* károk megállapítása került sorra s az sem volt minden érdekesség nélkül való. A statisztikai hivatal — a gyors és pontos munkát biztosítandó — a levélbeli érintkezés mellőzésével radikális eljárásra határozta el magát. A dunántúli vármegyék járási székhelyeire és a városi törvényhatóságokhoz tisztviselőit küldte ki, akik ott a berendelt közigazgatási tisztviselők előtt kifejtván az összeírás rendszerét, közvetlenül intézkedtek. November hó első napjaiban szálltak ki a helyszínre a statisztikai hivatal szakemberei s eljárásuknak bámulatos eredménye lett. A Dunántúlról a román megszállás terhére írt károk bejelentésének egész anyaga november hó 20-án már a központi gyűjtőhelyre érkezett. Talán a megszállás szülte nagy elkeseredés okozta azt, hogy a felvétel ilyen gyorsan sikerült, tény azonban, hogy a *régi* alapokon szervezkedő magyar közigazgatás is bravuros munkát végzett akkor, mikor annak szolgálatába állt. A közigazgatás itt a legkülönbözőbb módon ragadta meg s terelte a károsultak figyelmét az összeírás felé. Községi közgyűlések hirtelen összehívása, sajtó útján vagy falragaszokkal történő felszólítások (városokban), dobszó mellett történő kihirdetés, nem egy helyütt a gazdakörökben való magyarázat, sőt a *templomi* szószékről is elhangzó szó voltak az eszközök, melyek mozgásba hozták az érdekelteket, akik tömegesen járultak előljáróságaik elé s vártak türelmesen, míg sorra kerülhettek.

Minden jövőendő statisztikai munkálatnak is nagy tanulsága ez az eredmény: ha az észlelés végzőivel az adatgyűjtést központból irányító szerv eleven összeköttetést tud teremteni, a statisztika munkája frissebben perdül s hibáktól is inkább mentes lesz. Annál inkább becses tapasztalás volt ez, mert a statisztikai hivatal a legtávolabbról sem érintette a felvétel megindításánál azt a kérdést, hogy az összeírásból a feleknek esetleg hasznuk is lehet; említést sem tett kártérítésről, a károknak adókba való beszámításáról vagy esetleg egyéb előnyökről. Csupán csak azt hangsúlyozta, de azt ki is élezte, hogy az országnak magának, a *nemzet egészét tevő polgárok összességének* fog javára válni az, ha

senki sem mulasztja el kárainak a hatóság tudomására való hozatalát. A dunántúli kárfelvételt így nagyban és egészben teljesnek is tekinthetjük. Talán része van ebben annak, hogy a megszállás vésője az itteni gazdasági életbe nem vágott olyan éles nyomokat, mint kelet felé; része annak, hogy a megszállás sem volt olyan tartós, mint a Tiszán túl, ahol a károsultak idővel a megszokottság fásultságával túrték a sorozatos bántalmazásokat. Mégis úgy hisszük, hogy az érdem túlnyomósága azé a megértő közigazgatásé, melynek minden szerve ritka kötelességtudással állt — rengeteg egyéb teendője mellett — a statisztikai hivatal szolgálatába.

A dunántúli kárbejelentések anyagának lezárása után került a sor a *Duna-Tisza közét* sujtó román s az ország északi határszélét érintő cseh-szlovák megszállás kárainak megállapítására. A statisztikai hivatal akkor már teljes erejével készült a béketárgyalásokra, nagyszámú alkalmazottját a választójogi munkálatok kötötték le, a kárstatisztikai feldolgozásokra is külön osztályt kellett alakítania s ezért — kénytelen-kelletlen — a kárösszeírást itt (a Dunán túl oly kiválóan bevált út mellőzésével) a normális úton, a törvényhatóságok s azok alá rendelt polgármesterek és járási főszolgabírók közvetítésével kellett megindítani. A belügyminisztérium is külön rendeletben intézkedett, hogy a közigazgatási hatóságok soron kívül járjanak el a károk felvétele körül. Az eredmény mégis az lett, hogy december közepe óta, mikor a statisztikai hivatal nyomtatványai szétküldettek, három hónap is eltelt, mikorra az egész anyag beérkezett. Az eljárás módszer különbözőségén kívül nyilván más okai is voltak ennek. Így a választási mozgalmak, melyek az általános szavazati jog alapján egybegyűlő nemzetgyűlés megválasztása előtt széles vonalú hullámokat vetettek. A megszállás által okozott károk nagyobb összege szintén hátráltató mozzanat volt, minthogy a károsultak kiterjedtebb köre mellett többen akadtak olyanok, akik vallomásaikat csak utóbb adták be. A közigazgatásnak az újra megindult adókimvetési és községi háztartási munkálatokkal való elhalmozása is sokszor kényszerűen háttérbe szorította a kármunkálatokat. S nem lehet — Pest vármegyében, Jász-Nagykun-Szolnokban és Csongrádban — megfedelkezünk a *települési* viszonyokról sem. Az alföldi nagyhatárú községekben és az ú. n. tanyavárosokban, ahol a lakosságnak jelentékeny csoportja: sokszor a népesség negyed-, harmad-, sőt felerésze is külterületeken lakik s a központba nyáron a munka miatt, télen pedig a közlekedési mizériák miatt csak elvétve vetődik be, a szétszórtnan élő lakosság csak későn vehetett tudomást arról, hogy a hatóság kárainak bevallását várja tőle. Minden buzgóság, mellyel a — tanyai viszonyokhoz mérten — ki nem elégitó közigazgatás karját talán a legtávolabb eső tanya felé is kinyújtani igyekezett, megtört itt gyakran a viszonyok mostohaságán. Csak sajnálnunk lehet azt, hogy a felvétel ideje úgy kinyúlt, s még inkább azt, hogy biztosra kell vennünk, hogy sok olyan gazdaember akadt, aki talán

ma sem tudja, mit vétett az ország érdekei ellen azzal, hogy a kárbejelentéstől elesett.

A Duna-Tisza közének kárösszeírása tehát a várakozásoknál tovább tartott; de ez még a kisebbik hiba. Annál kellemetlenebb, hogy, mint az imént említettük, itt az anyag *teljességével* szemben is aggályokat támaszthatunk. Mikor a statisztikai hivatal — utóbb — országszerte pótbejelentések megtételére hívta fel a feleket, innen özönlött be legtöbb újabb reklamáció, ami valószínűvé teszi, hogy minden igyekvés ellenére is az anyag itt mindvégig hiányos maradt. A revízió körül is itt volt legtöbb tennivaló: nem egy község egész anyagát kellett visszaadni, — olyan nyilvánvaló hibák voltak bennük. Utólag joggal azt hihetjük, hogy az itteni felvétel mérsékelt sikerét talán javította volna az, ha — mint a Dunán túl — a statisztikai hivatal ebben az országrészben is a közvetlen érintkezés tájékoztatásával kapcsolta volna bele magát az eljáró közigazgatási szervek tagadhatatlanul nehéz, fáradságos munkájába.

Pár szóval meg kell e helyen emlékeznünk a *budapesti* kárbejelentésről. A fővárosban olyan módon, mint ahogy vidéken tettük, nem tudtunk volna boldogulni. Falragaszokon kívül, melyek a közönség figyelmét felhívták, hogy a kárbejelentésekre vonatkozó nyomtatványok a kerületi előljáráóságoknál állnak rendelkezésre, a sajtó és a napilapok hasábjai is részletesen ismertették a felvétel célját és módszerét. Budapesten ez a rendszer tényleg jól bevált. Részből azért, mert a károsultak nagyon is számon tartottak itt minden útvonalat, melyen át sérelmeiket illetékes helyen előadhatják, részből azért, mert — a lakosság nagy tömegéhez képest — aránylag kisebb számú egyén károsodott, (az ország szívében, ahol Európa szeme is látott a megszállás alatt, mégis csak kevesebb, a magánháztartásba nyúló túlkapást követtek el a románok, mint a perifériákon), de alighanem jó hatással volt az is a felvétel sikerére, hogy a statisztikai hivatal az *érdekképviselőkkel* karöltve (a kereskedelmi és iparkamarában és a Gyáripárosok Országos Szövetségében) *tagértekezleteken* is behatóan ismertette a maga intencióit.

Február hó közepén — már az 1920. évben, hála az ekkor már Párisban dolgozó békedelegáció fellépésének — szedelőzködtek fel végre a románok a *tiszántúli* részekben is, de március vége lett, mikorra Csonka-Magyarország határát a legtávolabbi zónában is elhagyták katonái. Okulva a duna-tisza-közi felvétel bajain, a statisztikai hivatal ezúttal ismét a helyszíni kiszállás mellett döntött s április hó első napjaiban minden törvényhatóság területére — már a kárstatisztikai munkálatokban is tanult — tisztviselők utaztak ki, hogy az összeírás körül az első kapavágásokat megtegyék. Ebben az irányban minden lehetőt elkövettünk, viszont azokat a nehézségeket, melyeket a Duna-Tisza közén már vázoltunk, az ország keleti felében egy hatalmas akadály öregbítette, *a megszállás hosszú időtartama*. Több, mint háromnegyed évig —

némely községben csaknem egy évig — tartott itt az idegen uralom s legtöbb helyütt tompa fáradtság ülte meg a lelkeket, mikor a gonosz álom elmúlt. A lakosság fellélekzett, midőn a nyomás megszűnt, törődöttten tekintett vissza a múltnak sok szenvedésére s szinte néma megnyugvással hurcolta tovább azok emlékeit. Ez okozhatta, de talán az is, hogy a régi közigazgatás a Tiszán túl közel másfél éven át csak döcögve, vagy sehogy sem működött, hogy a Tisza balpartjának vármegyéiből a kárfelvétel anyaga olyan későn futott be a statisztikai hivatal műhelyébe. Volt olyan községünk, melynek lajstromai csak a felhívás után egy évvel, az 1921. év tavaszán érkeztek rendeltetési helyükre.

4. A káryanag felülvizsgálása; a teljesség kérdése; az értékelés problémája.

Sorrendben most a *jugoszláv* megszállás alól felszabadult területek kárösszeírásának vázolója következnek, — minthogy azonban ebben az irányban csak 1921. augusztusában tudtunk lépéseket tenni s a jugoszláv kárfelvétel végrehajtása egészen különleges módon történt, erről majd alább számolunk be. Jellemeznünk kell azonban a kárfelvételi anyag *további* sorsát, azután, hogy az a statisztikai hivatal munkaszobáiba befutott.

A *revízió*, a kárbejelentések felülvizsgálása, éppenséggel nem volt könnyű munka. Ha csak futólagos pillantást is vetünk az alábbi összeállításra, fogalmat alkothatunk magunknak arról a rendkívül nagy munkáról, mely a statisztikai hivatalra várt az anyag megrostálásánál.

Törvényhatóság	Beérkezett kérdőívek	Lajstromok	Egyéb mellékletek	Károsultak	
	s	z	á	m	a
Fejér vm. és Székesfehérvár tjt...	74	153	126		3393
Győr vm. és Győr tjt.....	29	75	859		1502
Komárom vm. és Komárom tjt...	36	122	8		1031
Veszprém vm.	68	168	32		3174
Zala vm.	—	—	3		25
Esztergom vm.	25	45	19		1360
Hont vm.	6	18	—		295
Nógrád vm.....	119	276	10		3950
Bács-Bodrog vm.....	4	6	—		16
Csongrád vm., Szeged és Hódmező- vásárhely tjt.	18	1522	34		16755
Heves vm.	116	827	40		15892
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	60	5557	265		42611
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. és Kec- kemét tjt.....	230	2071	207		42798
Budapest	—	—	1322		1248
Abauj-Torna vm.	101	156	2		1467
Bereg vm.	25	112	3		1538
Borsod vm. és Miskolc tjt.	171	548	56		15329
Ung vm.	2	25	—		224

Törvényhatóság	Beérkezett kérdőívek	Lajstromok			Egyéb mellemek	Károsultak
		s	z	á	m	a
Zemplén vm.	59		240		51	3350
Gömör- és Kishont vm.	22		42		3	395
Békés vm.	27		2404		75	24167
Bihar vm.	58		523		52	11564
Hajdu vm. Debrecen tjv.	21		3003		61	22284
Szabolcs vm.	131		4300		125	43707
Szatmár vm.	93		425		59	7438
Csanád vm.	17		1703		21	14401
Arad vm.	5		64		—	798
Mindössze ⁸⁴	1517		24385		3433	280712

A *lajstromtételeket* pontosan nem számítottuk ki. Figyelembe véve azonban, hogy egy-egy lajstromon átlagosan körülbelül 60 kártételről tett a hatóság jelentést, s azt, hogy a külön ügyiratokon is, melynek anyagát a felek nem foglalták lajstromokba, valamint a vasút, a posta és a katonai kincstár anyagában, több száz-ezernyi káresetről szereztünk tudomást, hozzávetőlegesen $1\frac{3}{4}$ —2 millió egységre — közöttük a legváltozatosabb termelési és használati javak, vagyontárgyak, stb. szerepeltek — becsülhetjük a károk egész tömegét, mellyel a statisztikai hivatalnak — csak a román megszállás kárfelvételénél — foglalkoznia kellett.

Mi volt már most a revízió vezérgondolata? A *hitelesség mellett a káryanag hitelességének biztosítása*. Az esetleges hamis bejelentések egyik legfőbb ellenszere volt az, hogy a statisztikai hivatal eleve tudatosan semmi előnyt, anyagi hasznot nem helyezett a feleknek kilátásba, s mindig csak az ország érdekeit nyomta előtérbe. Az egész munka csak „*statisztika*“ lesz, így tudta a nép s ez a hiedelem aligha sarkantyúzta volna a gazdaközönséget s az egyszerű, szegény háztartási berendezéseit sirató lakosságot arra, hogy napokon át az előljáróságon ácsorogjon, amíg a maga baját tollbamondhatja. A falusi népességnél különben is kitűnő ellenőrzési mód a bevallás nyilvánossága: ki-ki jól ismeri a szomszédjának ügyes-bajos dolgát s már csak azért is átallaná magát a jegyző, a bíró és a tanácsbéliek előtt szégyenbe hozni. Éppen ellenkezőleg, a falusi károknál jogosan azt az aggályt táplálhattuk, hogy azok bejelentése nem kimerítő. Aki ismeri a magyar nép *fatalizmusát*, a sors csapásaiba belenyugvását, az osztani fogja azt a felfogásunkat, hogy a *néppsicchében rejlő ezen a nyíláson sok, nagyon sok kárunk szívárgott el az ismeretlenségbe*.

Erről különben közvetlen bizonyságaink is vannak. Említet-

⁸⁴ Cseh-szlovák káryanag (525 lajstrom és 108 drb egyéb iromány) 282 községből érkezett be, a károsultak száma 4447 volt. Francia csapatok által okozott károkról 8 községből kaptunk jelentést, melyen 208 fél kárait 55 lajstromon és 6 drb mellékleten részletezték. A kérdőívet küldő községek száma nem egyezik a tényleg kimutatott községek számával. Kérdőívet oly helyről is kaptunk, ahol kár nem fordult elő, viszont azt néha a lajstromok alapján a statisztikai hivatal állította össze.

tük fentebb, hogy még a statisztikai hivatal adatgyűjtését előzően egyéb hatóságok is végeztek parciális munkát a kármegállapítás terén. Ezek anyagát a statisztikai hivatal mind magához vonta s az első összehasonlítások után már meglepődve kellett arra a meggyőződésre jutnia, hogy számosan azok közül, akik előbb már egy alkalommal — bárhol — káraikkal jelentkeztek, úgy vélték, hogy ezzel eleget tettek a statisztikai hivatal által fogamatossított *általános* kárösszeírással szemben fennálló kötelezettségüknek is. Ahol a statisztikai hivatal felvételéből kimaradtak száma, vagy a károk értéke csekélyebb volt, nyugodtan folyamodhattunk az egyszerű átíráshoz. Ahol azonban az eltérés kirívóbb volt, ismét a közigazgatási hatóságokhoz kellett fordulnunk, felvilágosítást s esetleges pótfelvételt kérve. Az eredmény majdnem mindig az lett, hogy a pótfelvétel kapcsán — a Dunán túl itt is kivétel — olyan károsultak sérelmeiről is értesülést szereztünk, akik eddig minden esetben elmulasztották káraik összefoglalását. Hogy az összehasonlításnak ez a most vázolt munkája mekkora terhet rótt a statisztikai hivatalra, — mikor gyakran ezekre menő károsultak névsorát kellett kicéduláznunk, hogy a hibák, hiányok nyitjára akadjunk, — talán nem kell bővebben kifejtelnünk.

Az észlelést végző közegeknek feladatuk volt, — ez szintén a hitelesség kérdését erősíti — hogy a károk *valódiságáról* meggyőződjenek. Kisebb károsultaknál a bizonyítás eszköze legtöbbször a *tanuk* állítása volt vagy a hatóság *közvetlen* tapasztalása, főleg akkor, mikor a szolgáltatások, stb. kivetésszerűen, a magyar közigazgatás közbenjöttével történtek. Sok esetben jöttünk azonban rá, hogy a *gazdasági könyvvezetés* csirái — ha néha a legkezdetlegesebb formában is — népünk körében sem ismeretlenek. Nagyobb gazdaságoknál természetesen megkövetelhetjük, hogy a megszállás által okozott károkat könnyíleg is tudják igazolni, gyakran azonban meglepetéssel konstatálhattuk, hogy egy-egy családi naptár, zsebfüzet vagy összehajtogatott, zsíros, régi papíros is mindmégannyi dokumentum arra, hogy annak idején a gazdát miféle veszteségek érték. Ha a takarékos gazdálkodáshoz elengedhetetlenül annyira szükséges gazdasági számadások rendszeres vezetését — a véletlen kutatásokból kitűnő hajlamba kapaszkodva — népünkben tovább tudnók fejleszteni: *íme olyan hasznos csikarhatnánk ki szomorú kárstatisztikánkból, melyre korábban alig gondolhattunk.*

Az ipari és kereskedelmi vállalatok, valamint a közhivatalok károsodásainál az igazolási eljárás egyszerűbb volt. Ezek keserűen vezették át könyveikben a megszállás emlékeit s nekik a rekviráló román katonák vagy bizottságok is többször adtak valami írást vagy elismervényt. A közhivatalok rendszerint felettes hatóságaiknak tettek jelentést s jelentéseik sokszor bizottsági megállapítások eredményei voltak. A közhivatalok némely csoportjával szemben azonban éppen ebből folyólag nehézségeink voltak. A népiskoláktól a tanfelügyelőségek, a középiskoláktól a tankerületi

főigazgatóságok útján tovább küldött iratok pl. hol itt, hol amott rekedtek meg s nem egyszer megtörtént, hogy sűrű levélváltások árán is csak az utolsó percben tudtuk egy-egy község vagy város káranyagát ez intézmények adataival kiegészíteni. *Eppenséggel nem lehetetlen, hogy ellenére minden felszólításnak, az állami károk valamennyi vonatkozását mégsem volt módunkban megmarkolni.*

A revíziónak eddig vázolt munkája tehát — ismételjük — két ponton csúcsosodott ki: meggyőződni a károk valódiságáról s minden káresetről tudomást szerezni. Legalább is kétséges, hogy az ellenséges államok ekkora lelkiismeretességgel próbáltak volna eljárni hadikáraik megállapításánál, akkor, mikor ki-ki a maga jóvátételi számlájának minél kerekébb összegben való kifejezésére törekedett. A magyar statisztikai hivatal, hogy kifogástalan munkát végezhesen, nem habozott vörös irónjával végig szántani a bejelentéseken, ha aggályos tételekre bukkant, éppen ellenkező módszert követte, mint az utódállamok, amelyeknek azonnal vastagon fogott tolla akkor, ha csak valami olyan dolgról volt szó, mely a jóvátételi kérdéssel a legtávolabbról bár összefüggésbe volt hozható.

Mikor azonban ezt a tényt leszögezzük, nem mulaszthatjuk el nyomatékosan rámutatni arra, hogy amint az már az észlelés végrehajtásából és a revízió tapasztalatainak előadásából kitűnik a statisztikai hivatal munkája — ami a teljességet illeti — nem lehetett tökéletes. *A megszálláshoz kapcsolódó károk valójában nagyobb terjedelműek, mint ahogy a kárszámlából, melyet könyvünk alapjául fogunk venni, arra következtetni lehet.* Az egyes minisztériumokhoz, most mikor a felvétel már régen lezárult, még egyre futnak be korábban nem ismert panaszok. A Commission speciale des réparations, mikor a károk ellenőrzése végett országos körútját végezte, szinte mindenütt meggyőződött arról, hogy számos olyan károsult egyén van, akit csak az a hír mozdított ki rezerváltságából, hogy „jön az entente-bizottság“, melynek sérelmeit elmondhatja. Számos magyar község vagy város vezetősége⁸⁵ jól megindokolt jelentésben sorolta elő az okokat, melyek szerint a megszállás kárainak feltétlenül sokkal többre kellett rúgniok, mint amennyit a felek hatóságaik tudomására hoztak. A kritikus közlélemezési helyzet, mely országunkat 1920 tavaszán fenyegette — holott tudvalevő (legalább a gazdák így állítják) hogy a Tiszán túl hosszú évek óta nem volt olyan Isten-áldotta termés, mint éppen 1919-ben — közvetett bizonyosság arra, hogy bármennyire igyekeztünk a kárfelvétel szervezetét kiépíteni, itt is, ott is (különösen a mezőgazdasági termelést és a magánosokat érdeklőleg) jelentékeny összegek maradhattak ki a magyar kárszámla végső sommázatából. A katonai károk összegyűjtése sem sikerülhetett teljesen. Hiszen például az a nagymennyiségű

⁸⁵ Pl. Hódmezővásárhelyé, melyre még visszatérünk.

hadianyag, melyet a vörös hadsereg szórt el — *mindmégannyi értékes darabja a magyar államvagyonnak* — szinte egészében kicsúszott a kárösszeírásból, minthogy nem akadt hatóság, mely annak nagyságát utólag — és időre — meg tudta volna állapítani.

Azt hisszük, a legszűkösebb számítással is dolgozva: a könyvünkben megbeszélés tárgyát képező kárkomplexumnak *legalább 25 %-ára* kell tennünk azt az összeget, mely a felvételtől ily módon kiesett. Roppant nagy jelentősége van ennek. Mert hiszen minél erősebben működött a megszállás prése, — a megállapított, a *határkárokon* túl előforduló további károsodások annál elevenebben váltották ki hatásukat közgazdasági életünkben. Ha megtudjuk majd — legalább hozzávetőlegesen — mérni a megszállások indirekt kárait, ezeket igazában nem 25 %-kal, hanem ennél magasabb arányban kellene emelnünk, minthogy nyilvánvaló, hogy *a közgazdasági helyzet képe annál hirtelenebbül sötétül el, minél gyászosabb volt az első megrohanás eredménye*. Tisztában vagyunk azzal, hogy az entente nem nagy súlyt helyez arra, hogy a magyar kárszámla csonka; neki érdeke az, hogy a csonka váz is minél több helyen kicsorbíttassék. *Nekünk viszont itt is hangsúlyoztatnunk kell igazságunkat, hogy legalább azoknak a károknak ki egyenlítését várhassuk, melyek tényleg szabályosan bejelentettek és meg is vizsgáltattak*.

A revízióknak talán legnehezebb része volt az, hogy miképp tudjuk biztosítani a kárstatisztika egységességét a károk értéke tekintetében. Már az előkészítés módozatainál említést tettünk arról, hogy az *árprobléma*, a károk értékének megállapítása milyen súlyos gondokat okozott. Ezen a helyen azonban valamivel behatóbban kívánunk ezzel a kérdéssel foglalkozni, mely tulajdonképen a kárfelvétel egyik *sarkpontja*.

Mi tette a kérdést bonyolulttá? *Normális* körülmények között a károk pontos felbecsülése nem látszott volna lehetetlenségnek, hiszen legtöbb cikknek, melynek a hazai termelésben vagy behozatalunkban szerepe volt, elég pontosan adhattuk volna meg az egységárát. 1915-ben s talán még 1916-ban is mindig elég reális alapon tudtuk volna egy esetleges megszállás számláját prezentálni. Amint azonban a háború tovább tartott s a külső gazdasági értékkorrasok pótlásától elzárt ország minden meglévő készletét kénytelen volt felélni, a még megmaradt javainkból kiforgató megszállás pedig éppen a bolsevizmus rombolásai után sújtott le ránk, az értékelés problémája *küszáltabbá* vált.

Fontos volt tehát annak eldöntése, hogy a kárbevallásnál megengedtesék-e a *fluktuáló* értékbevallás, azaz a károkat a felek mindenkor a rekvizíció vagy a károkozás időpontjában érvényes — s legjobb tudomásuk szerint való — forgalmi árak alapján jelentsek-e be, vagy a felvételt kíséreljük meg *egy időpontra* lefixírozni. E kérdés körül a Fegyverszüneti Bizottságban a felvétel előkészítése idején tüzes viták folytak s végeredményben az érték-

mérés alapjául az 1919. év augusztus havának közepén érvényes forgalmi árakat fogadtuk el, illetőleg a kárvallottakat arra köteleztük, hogy ezek szerint jelentsék be káraikat. (Az 1919. évi augusztusi forgalmi árak alapul vétele mellett szólalt fel az amerikai Loree ezredes is.) De bár ennek az értékmérési alapnak helyessége kétségtelenül vitatható, sok ok esett latba mellette, hogy a választás végül mégis ráesett. *Ha az áralakulás sokféle tényezője közé még az időbeli eltérés-okozta kilengéseket is beengedtük volna, még nehezebbé vált volna az árak áttekintése.*

A felvétel elrendelése alkalmával különben sem tudhattuk, mint ahogy még ma sem tudjuk határozottan, hogy a megszállás kárainak elismerése milyen elvek szerint fog történni, s ezért olyan *rugalmas* bázist kellett teremteni, melyből később az esetleg szükséges átszámításokat bármely más kulcs szerint eszközölhessük. Erre a célra a fix időpontra leszögezett árak sokkalta inkább megfelelőeknek látszottak, mint a károsodás időpontját követők, melyek a rendkívüli viszonyok folytán állandóan változtak, s így utólagos átszámításokhoz nem lettek volna alkalmas segéd-eszközök. Nem volt szabad figyelmen kívül hagyni valuta-kurzusunknak az 1919 év őszén megindult rohamos zuhanását sem, mellyel szorosan összefüggött az a beláthatatlan áremelkedés, mely a forgalom minden vonalát megfertőzte. Akkor, mikor pénzünk értéke négy hónap alatt mintegy hatodrésztére süllyedt le, — ugyanakkor még tartott a román megszállás a Tiszán túl —, szándékosan tévedtünk volna be egy úttalan erdőbe, ha nem igyekeztünk volna olyan értékelési alapra találni, melyre legalább úgyahogy szilárdan támaszkodhatunk.

Felmerült ugyan az a gondolat, hogy helyesebb volna a megszállás kárait *aranyértékben* — és pedig az *1914. évi forgalmi áraknak megfelelően* — kifejezni, s olyan hangok is hallatszottak, hogy ez esetben az értékelés kérdését teljesen ki kellene kapcsolni a felvételtől s az egységárakat a statisztikai hivatal egyéb forrásokból (vásárcsarnoki árjegyzékek, tőzsdei jegyzések, a külkereskedelmi értékmegállapító bizottság jegyzései, piaci árstatisztika, stb.) merítené. Érett megfontolás után ezt az első pillanatra talán tetszetős megoldást el kellett ejteni, minthogy egyfelől ez sem fejezné ki a *világdrágaságot*, másfelől pedig az utólagos értéknymozzásoknak oly végtelen tömegét kívánta volna meg, — különösen az ipari cikkeknel, nyersanyagoknál s a magánháztartási berendezéseknél —, hogy azt ennél a gyorsan dülőre viendő munkánál okvetlenül ki kellett kapcsolni. Az értékmegállapító bizottság jegyzéseire vonatkozólag — melyekre elsőrendű szerep várt volna a most tárgyalt módszernél — különben is meg kell említenünk, hogy ezek valójában az áralakulásra ható különféle tényezők vizsgálata alapján nagyon is lesűritett *átlagok*. A mellett az a hátrányuk is van, hogy a mezőgazdasági cikkeknel, melyekből a békeévekben exportunk főképen alakult, rendszerint alacsonyabbak voltak a valóságnál s ugyanígy az iparcikkeknel is, melyeket leg-

inkább Ausztriába szállítottunk ki, úgy, hogy az 1914. évi érték-megállapítási egységarak két irányban is kedvezőtlenül befolyásolták volna kárfelszámításunkat. Nemcsak a világdrágaság különbözőete sikkadt volna el, tudatosan, kárananyagunkban, — mert hisz közismert dolog, hogy a háború s az anyagok elhasználódása következtében s a termelésnek Európaszerte észlelt csökkenése folytán még a semleges piacokon is emelkedett a javak értéke —, hanem *azokat az értékeket sem kaptuk volna meg ily módon, melyeket elrabolt javaink a nemzetközi forgalomban az 1914. évben képviseltek.*

Nyilvánvaló, hogy legideálisabb s a magyar közgazdasági érdekek szempontjából is legkielégítőbb eljárás az lett volna, ha módját tudjuk ejteni annak, hogy a kárfelvételben szereplő minden tárgynak egy, *a megszállás idejére rögzített nemzetközi egységárát állapítsuk meg.* Ez annyival inkább méltányos alap lett volna, mert hiszen mezőgazdasági termékeink s állatállományunk veszteségei *kiviteli* lehetőségeinket apasztották meg, mint ahogy ipartelepeink kifosztása a külföldi *behozatal* emelése által rontotta külkereskedelmi mérlegünket. Abban a redukált nemzetközi árucserében, melynek a megszállás óta részesei vagyunk, *aranyvaleur* — de negatív értelemben! — képviseltek az elmaradt kiviteli lehetőségek s a helyreállításhoz szükséges behozatali cikkek. Hogy milyen nagyjelentőségű lett volna — ha esetleg sikerül kereszttülvinnünk — ennek az értékelési alapnak beállítása, egyszerű példából is azonnal kitűnik. A búza ára kárfelvételünk szerint (a maximális árral körülbelül egy magasságban) 195—205 korona volt. Ezzel szemben a franciaországi Marseilleben ugyancsak az 1919. évi augusztus hóban a búzát 80 frankon jegyezték, ami azt mutatja, hogy *elrablott búzáunk a kárszámlán legfeljebb fele akkora értékben szerepel, mint amennyit valójában ért.* Ez a különbség minden más cikknél is fennáll, mindössze annyi változással, hogy iparcikkek árában az eltérés valószínűleg még nagyobb. Mégis le kellett mondanunk erről a nekünk annyira kedvező módozatról, mert nemzetközi érintkezéseinknek akkor fogyatékos volta miatt egyáltalán nem remélhettük, hogy akkora árutömegre vonatkozólag, mint aminővel a kárfelvételnél dolgoztunk, idejében felvilágosítást nyerjünk a külföldről. De ha így kárszámlánk értékemelésének egy hatalmas forgató erejét ki is kellett adni a kezünkől, újabb érvet kovácsolhatunk viszont másfelől arra, hogy *kárszámlánk értékösszege mennyire minimális s mennyire indokolt, ha legalább ennek a leredukált számlának minden tételéhez ragaszkodunk.*

A román (s a cseh-szlovák és a francia) megszállás érték-mérői tehát — jobb megoldás híján — az 1919. évi augusztus hónap közepén érvényben volt árak voltak. A reviziónál azonban hamarosan kitűnt, hogy ezzel sem mentesítettük magunkat minden akadály alól, minthogy a kárfelvétel anyagában e fix időpontra vonatkoztatott árak is *ingadoztak* s szűkebb területen, pl. járá-

sokon belül sem mutatták gyakran azt az egyenletesebb árnívót, melyet normális viszonyok között látni szoktunk. Alább ismertetni fogjuk azt az utat, módot, ahogy a statisztikai hivatal az árak nagyobb összhangját megteremteni igyekezett. Ámde nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire *rendkívüli* idők voltak azok, — négyéves háború s öt éven át tartó blokád után — melyek áralakulásának ezek az árak az indexei.

Nem szorul bővebb bizonyításra annak az állításnak igazsága, hogy Magyarországon a háború befejeződését, tehát az 1918. év november havát követő zűrzavaros időkben az a *gazdasági szervezettség*, mely régebben az országban megvolt s az ország termelő erőinek az az egymást támogatása, melyet a háború talán némely tekintetben fejlesztett is, teljesen *bomlásnak indult*, a bolsevizmus kitörése után pedig csaknem teljesen veszendőbe ment. Az áthidalhatatlan ellentét, mely a *városi munkásság* és a *falu népe* között mindjobban kiéleződött — a szocializált gazdaságok rendszerének tehetetlenségével kapcsolatban — azt eredményezte, hogy a forgalomnak megszokott formái (különösen a mezőgazdasági terményeknél) hovatovább teljesen megszűntek s amennyiben a termelőtől termelvényét erőszakkal nem tudták elvenni: a forgami árakat vidékenként vagy éppen községenként, melyek egyrésze maga is ellátásra szorult, az irányította, hogy milyen mértékben keresték fel a községet élelmiszerekért a városok lakói. *A kereskedelem kikapcsolódásával a forgalom tényezői közül kiesett az a közvetítő szerv, mely az árakat vásárlásaival egyöntetűbbé tehetné volna.* Ilyenformán tényleg előfordulhatott és tényleg előfordult is, hogy olyan községekben, melyek könnyebben megközelíthetők voltak s amelyek felé ennek kapcsán nagyobb kereslet tódult, az árak lényegesen magasabbak voltak, mint ahol csak belső vagy környékbeli forgalom bonyolódott le.

Ebben a helyzetben a *román invázió alatt* sem történt javulás, sőt ellenkezőleg: azzal egyidőben a *kereslet és kínálat* találkozására még körülményesebb s a közlekedési mizériákkal, valamint útlevélkényszerrel *annyira megnehezültté vált*, hogy az egyes községekben kialakult árak élénk eltéréseket mutattak a szerint, amint a község maga termelő (azaz termésfelesleggel rendelkező), vagy fogyasztó (azaz terményekre maga is rászoruló) község volt, s most már a szerint is, hogy a községet erősebben vagy gyengébben sújtotta a megszállás terhe, stb.

Hogy különben Magyarországon helyileg, tehát egyes vidékeken az árak a békeidőben sem voltak — s nem is lehettek — megközelítőleg sem olyan *stabilak*, mint amilyenek a világviszonylatban (vagy, ha hosszabb időszakok átlagait vetjük össze, amelyekben elsimulnak egy-egy év ellentétei) szoktak lenni, rámutathatunk a piaci árstatisztikai adatgyűjtéseink eredményeire,⁸⁶

⁸⁶ A Magyar Statisztikai Közlemények 44. sz. vagy a Magyar Statisztikai Évkönyv 1914. évi kötetét.

melyeknek futólagos áttanulmányozása után is nyilvánvaló, hogy a piaci, tehát *a forgalmi árak ingadozása már akkor is jól észrevehető volt*. Legalább erre enged következtetni az a körülmény, hogy a piaci árstatisztika rendszerébe beillesztett majdnem mindegyik cikk áránál már az 1914. évi július havában is kisebb-nagyobb, általában 20—25, néhol azonban 50, sőt 100 %-ra emelkedő kilengéseket is láthatunk.

A forgalmi árak tehát a háború előtt sem képződtek olyan szabályosan, mint ahogy ezt, aki a viszonyokat közelebbről nem ismeri, gondolhatná. Ez annál fontosabb momentum, mert az 1914. évi áradatok beszolgáltatásánál hatóságainknak fogalmuk sem lehetett arról, hogy valaha — az adott körülmények között — a belső forgalomban tényleg fennálló áringadozásokat indokolnunk kell. A statisztikai hivatal — eleve tartva attól, hogy a Commission speciale des réparations, melynek bírálata elé a kárananyag majd kerülni fog, a nem egységes árak ellen óvást fog emelni (ez utóbb be is következett) — mindent elkövetett arra vonatkozólag, hogy a községi árak átlagait bizonyos összhangba hozza. Nagyarányú levelezéssel igyekezett az esetleg túlalacsonynak látszó árak, még inkább azonban a magas, az átlagból kiváló értékelések magyarázatát megszerezni. Sikerült így elérnie, hogy a különbségek az egyes községek adatai között nem olyan kiáltóak, mint a nyersanyagban először látszottak. *De teljesen eltüntetni a differenciákat a fentebb vázolt okok miatt nem lehet. Sőt számos jószágtárgynál nem is lett volna szabad*, mert pl. az állatoknál, vagy gépeknél éppen az értékelés magasabb vagy alacsonyabb voltából következtethetünk utólag a károsodás *minőségbeli* fokozatára. Ha tudjuk azt, hogy az ország egyes vidékein az 1919. évi augusztus havi értékelés szerint körülbelül milyen ártípusú jószágtárgyak rekviráltattak el, — elsősorban persze az őstermelés produktumaira kell itt gondolnunk — az utólagos átértékelés munkája megkönnyítették s ha a károsodások egy részének megtérítését egykor természetben kapnók meg, az árkülönbségek ugyancsak bizonyos irányításul szolgálhatnak követeléseink megközegezésénél.

Sajnosan éreztük ennél a kiegyenlítési munkánál, hogy a magyar *árstatisztika* rendszere — évtizedek reformtervezgetései után — máig sem olyan, hogy arra építhettünk volna. Talán az a sok kellemetlenség s árstatisztika mellett elkerülhető, felesleges munkaelaprózdás, mely a kárfelvétel során a statisztikai hivatal nyakába zúdult, nem várt lépcsőül fog szolgálni azon az úton, mely az árstatisztika kiépítése felé vezet. Az árstatisztika hiánya — íme — az adott esetben egészen más téren volt nagy hátrányunkra, mint amiért annak újjászervezését általában szorgalmazni szokták. Ki gondolt volna pl. 1911-ben, amikor a statisztikai hivatal teljesen kész terveket dolgozott ki ez adatgyűjtés reformjára, arra, hogy annak tanulságait *káraink* felbecsülésénél lehetne majd kamatoztatni? Bármint is áll a dolog, eggyel több

okunk van immár arra, hogy a statisztikai megfigyelésnek a gazdasági élet egyetlen oly területén való tökéletesítését se halogassuk, *ahol a rohanó élet sürgető szava már régóta megkívánja azt.*

Mi volt a közvetlen eszköze annak, amivel a statisztikai hivatal a különböző árak ősrengetegében a gyomlálást el merete végezni? Egészen különleges módon történt az. *Ha nem volt ártatisztikánk, hirtelenjében teremtenünk kellett olyat.* A statisztikai hivatal kötelezte a járási főszolgabíróságokat és a városi polgármestereket, hogy a hatóságuk alá tartozó területeken a román rekvirálás főbb, és pedig leginkább mezőgazdasági cikkeinek, járási, illetőleg városi *középárait* — az 1919. év augusztusának közepére vonatkozóan — szerezzék be. Tisztában lévén azzal, *hogy az árfeljegyzés egyáltalán nem mindenben közigazgatási, sőt csak annyiban közigazgatási feladat,* hogy az adott esetben a közigazgatás szerveihez fordultunk felvilágosításért, a számításokat a gazdasági egyesületek és szakemberek bevonásával végeztettük, a beküldött árjegyzékeket pedig felülbíráltattuk az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatóságával, hogy így hitelességüket növeljük. E középárak természetesen *nem* fix árak voltak, hanem a szélső határokat jelezték, melyek között a leggyakoribb árak elhelyezkedtek.

A középárak birtokában a statisztikai hivatalnak módjában lett volna a túlfutó kiugró árakat tompítani. *Ha erre szükség lett volna.* De csak ritkán volt szükség, mert *azok a forgalmi értékek, melyeket a statisztikai hivatal a károk bejelentésénél kapott* (bár községenként valóban mutattak különbségeket, e különbségek logikus magyarázatát azonban már fentebb kifejtettük), *kevés kivétellel alacsonyabbaknak bizonyultak, mint a most tárgyalt középárak.* Pedig még a *középárak* is sok tekintetben *alatta maradtak a valóságos forgalmi áraknak,* azoknak, amelyekért az árúk valójában gazdát cseréltek a megszállítás derekán. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület pl., mint az agrárérdekek védelmére alakult szabad érdekképviselők leghatalmasabbika, az értékelésre vonatkozó tárgyalásoknál gyakran emelte fel szavát, hogy önmagunk alatt vágjuk a fát azzal, hogy a bejelentések átlagárait vagy a középárakat vesszük számításaink alapjául. Valószínű, hogy egyéb cikkeknél sem volt ez máskép.

A *kárfelvétel* értékadatainak ez a tanulsága bár némileg feltűnő, mégsem lepődhetünk meg rajta nagyon, minthogy az árak *leszorításában* egyfelől a községi lakosságnak az előljáróság által támogatott azt a törekvését láttuk megnyilvánulni, hogy kárigényének elismerését ily módon is — a minimum bejelentésével — biztosítsa, másfelől pedig közismert lévén a magyar földművelő népnek minden hivatalos akcióval szemben való bizalmatlansága, a kárjelentések irreális, a valóságnak alatta maradó értékelésében — minden jó szó ellenére — *az is közrejátszhatott,* hogy a nép ezzel megmaradt vagyontárgyainak értékét akarta (akkor már fenyegetett a vagyonadó!) alacsonyabbnak feltüntetni. *Ami már*

egyszer elveszett, annak ügyis bizonytalan volt a visszaszerzése; annál inkább iparkodott biztosítani a nép, még megmaradt jószágait.

Felmerülhet a gondolat, ha magunk is tudtuk azt, hogy a kárértékelés a tényleges forgalmi árak magasságát nem érte el, miért nem kerestünk alkalmat arra, hogy kárszámlánkon a *magasabb* árviszonylatokat érvényesítsük. Nagyon egyszerű oka volt ennek. A Commission speciale des réparations — melynek (úgy tetszik) valami különös *látnoki* tehetség adatott a magyar közgazdasági viszonyok elbírálásához — még felvételünk *eredeti* átlagárait is nem egy irányban túlzottaknak minősítette s hiába fejtette ki előtte a magyar érdekek képviselője álláspontjának helytelenségét, csökönyösen ragaszkodott a maga felfogásához. E bizottság nagy, szinte perdöntő bizonytságot tulajdonított az ú. n. *maximális* áraknak, holott azoknak, amint azt aligha kéne bővebben igazolni, a körülzárt Magyarországon már a háború alatt sem volt általános érvényük s még kevésbbé lehetett abban a zavaros helyzetben, mely Magyarországra virradt a háború lezárása után. Egy a világforgalom éltető levegőjétől elzárt államterületen, ahol semmi kilátás sem volt arra, hogy a külföldi tápcsatornák hamarosan megnyílnak, hiába minden árszabályozó tevékenység, a kényszerűen előírt árak csak névlegesek maradnak s *a szabad forgalomban az árak alakulása egészen más normák mellett történik.*

Felvételünk átlagárai körülbelül a maximális árak körül mozgtak; már ami a mezőgazdasági termelés kárait illeti. Amiből az következik, hogy ez árak érintetlenül hagyása magában is érzékeny veszteséget jelent számunkra. *De még inkább egyéb cikkek maximális árai*, melyeknek az az alapvető gyengéjük is, hogy nem is azon idők hivatalos árkalkulációjának eredményei voltak, amelyekre vonatkozólag felhasználtattak. A legmagasabb áraknak az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság által megküldött jegyzékei, melyeket az entente-bizottság alapul kívánt venni, túlnyomó részben — s különösen az iparcikkek árai — a román megszállást jóval megelőző időre vonatkozáva, (gyakran még az 1919. év első hónapjaira), — e célnak nem felelhettek meg. Mert amilyen természetes, hogy az ármaximálás nem követhette *percnyi pontossággal* az árak tényleges fluktuációját, annyira kétségtelen másfelől, hogy a kommunizmus utáni magyar közgazdasági viszonyokat néző bírálóknak tisztában kell lennie azzal, hogy a román megszállás alatt, már csak korábbi fejleményekből kifolyólag is, *magasabb* áraknak kellett érvényesülniök a maximális áraknál. Ezt a gondolatmenetet csak alátámaszthatja még az, hogy a megszálló s különösen a román királyi csapatok *korántsem a feleslegektől* fosztották meg gazdaságainkat, ipartelepeinket és a magánháztartásokat. Mikor a rekvirálás fosztogatássá fajult: *az elrabolt jószágok nyomában mutatkozó nagy kereslet még jobban illuzórikussá tett minden ármaximálást*, s főleg az iparcikkek, gyári berendezések, stb. kárértékelésénél jogossá tette volna az elavult áraknak magasabbakkal való helyettesítését. *De csak tette volna.*

Készítsük el pár szóval az árprobléma mérlegét. Perünk itt a magyar álláspontot messze elhajlítja ellenségeinkétől. Ezek azt is sokalják, ami nekünk nyilvánvalóan kevés. Mi következik ebből? Az, hogy mi annál energikusabban mutassunk rá a kárszámla hiányaira. Arra, hogy *a kárszámla a román megszállás kárait nem tudta teljes nagyságukban felderíteni. Arra, hogy a kárszámla végösszege a tényleges forgalmi árak alapulvételével jóval magasabb lett volna, mint különben. S arra, hogy különösen a nemzetközi forgalomban kialakuló árak mellett domborodnék ki az a veszteség, melyet a megszállás közgazdasági életünkre zúdított.*

5. A káryanag feldolgozása és a Commission speciale des réparations működése.

Több ízben hivatkoztunk már könyvünknek e fejezetében a *Commission speciale des réparations*-ra, mely a magyar kormány kérésére küldetett hozzánk a román (s a cseh-szlovák és jugoszláv) megszállás alatt okozott károk felülvizsgálása végett. A bizottság érkezését már 1919 november hó elejére jelezték, tényleg azonban Magyarország hatodik karácsonyát ünnepelhette a háború kitörése óta eltelt szomorú sorozatban, hogy a bizottság delegátusai mind Budapestre érkeztek s a bizottság itt formálisan megalakulhatott. Tagjai voltak Anglia részéről A. Lyons őrnagy (aki korábban is fővárosunkban tartózkodott, mint az Európai Duna-bizottság tagja), Franciaország részéről S. Gerard alezredes, Olaszország részéről E. Nosedá hadbíró tábornok, Cseh-Szlovákia részéről I. Emminger őrnagy, Jugoszlávia részéről M. Body alezredes, Görögország részéről Tsouderos görög (krétai) képviselő s később Lengyelország részéről R. Dembiczkikövetségi attasé. Valamennyien végig tagjai maradtak a bizottságnak, a görög delegátust kivéve, akit utóbb R. Rhousopoulus konzul váltott fel, a munkák torlódása folyamán azonban szükségessé vált a bizottságnak referensekkel való kiegészítése. Így előadók lettek, az olasz M. Rivolta és az angol F. Copeland, mindketten kapitányok. A bizottság titkára G. Chevigné gróf, francia kapitány lett.

A bizottság költségeit a magyar kormány fedezte, a havi 22.000 aranykorona dotációval azonban korántsem merültek ki az összes kiadások, melyek a bizottság ittartózkodásával kapcsolatosak voltak. Kormányunk gondoskodott arról, hogy a csoportnak a magyar hatóságokkal való tárgyalásai gyorsra és simára tétessenek; erre a célra szolgált a melléje szervezett összekötő-tiszt iroda (csaknem végig Worischek Ernő vk. ezredes vezetése alatt). A tulajdonképeni érintkezést a magyar kormány és a bizottság között az 1920. évi január hó 3-án kelt minisztertanácsai határozattal létesített *Miniszterközi Magyar Jóvátételi Bizottság elnöke* közvetítette, (az elnöki tisztséget dr. Henney Vilmos h. államtitkár látta el), aki a magyar részről letárgyalt ügyeket az entente bizottság ülésén előterjesztette, az ott hallott vagy átvett kívá-

nalmakról pedig a magyar bizottságban vagy közvetlenül a kormányzat egyes ágazatainak tett bejelentést. A magyar bizottságban, melynek feladata az entente jóvátételi bizottság részéről a Magyarországot megszálló idegen csapatok által okozott károk felvételére kiküldött külön bizottság elé tartozó ügyek *megvitatása* és ezen ügyekben az egyes tárcák között *egyöntetű állásfoglalás* létrehozása volt, az egyes tárcák kiküldöttjén kívül képviseletet nyert a m. kir. központi statisztikai hivatal, valamint (ez utóbbi 2 képviselővel) a Magyar Felszámoló Hivatal a békeszerződés végrehajtására is.⁸⁷ Bizottságunk előbb hetenkint egyszer, később azonban, — mikor a kárfelvételi munka befejezéshez közeledett —, többször is ülésezett, hogy át tudja tanulmányozni azt a nagy anyagot, mely a statisztikai hivatal által végrehajtott kárfelvételekből kibontakozott.

Az entente jóvátételi külön bizottsága is hetenként ülésezett, üléseinek *határozatairól* azonban a magyar kormányképviselőt *sohasem* értesítette, ha azok *végleges* állásfoglalást tartalmaztak. Ilyenformán bármikép is igyekezett a Magyar Jótételi Bizottság munkálatainak alaposságával a magyar érdekeket előmozdítani, nem tudhatta, hogy átiratainak mi lesz az elintézése. Valószínű különben, hogy a budapesti külön bizottság nem is volt felruházva mással, mint a *véleménynyilvánítás* jogával s így némileg érthető az a tartózkodás, mely minden munkájában jellemezte.

Ahogy meg tudtuk ítélni, az entente bizottsága rendkívül szorgalmasan dolgozott s bár egyes kérdésekben — mint pl. a kárértékelés kérdéseiben — *elfogultsága* nyíltan észlelhető volt, viszont bizonyos *megértés* sem hiányzott belőle nagy katasztrófáinkkal szemben. Kárainkat a legnagyobb szigorral vizsgálták át, értéküket pedig — mintha csak vásári kereskedővel állottak volna szemben, aki *kitartja* a portékájának árát — elvből csökkentették. De törekvésében, legalább ami a bizottság *vezetőségét* (a főhatalmak képviselőit) illeti, a bizottságot nem vezette gyűlölködés s mikor a bizottság két évi ittműködés után 1921 őszén feloszlott,

⁸⁷ A Magyar Miniszterközi Jótételi Bizottság tagjai voltak: dr. Kazy Károly báró min. tanácsos, a miniszterelnökség; dr. Gajzágó László min. o. tan., a külügyminisztérium; dr. Perczel Miklós min. tanácsos, a belügyminisztérium; Ambrozy Gyula ezredes, a belügyminisztérium csendőrségi osztálya; dr. Entz Ferenc min. o. tanácsos, az igazságügyminisztérium; dr. Péchy Tibor min. o. tanácsos, majd utóbb dr. Gremesberger Lajos min. fogalmazó, a földmívelésügyi minisztérium; dr. Kovács Gyula min. titkár, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium; dr. Vécsey Kálmán min. o. tanácsos, a kereskedelmi minisztérium; Ney Akos vasúti és hajózási főfelügyelő, a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség, Csordás István üzletvezetőhelyettes, a Máv; Lázár Lipót főigazgató, a posta- és távírdavezérgazgatóság; dr. Szilágyi Ernő min. titkár, a pénzügyminisztérium; Sekulits Ernő ezredes, a honvédelmi minisztérium; dr. Koszits József Máv. felügyelő, a közlekedési minisztérium; dr. Josipovics Kálmán min. titkár, a népjóléti minisztérium; dr. Lingauer Sándor min. tanácsos és dr. Sztaniszlarszky Ervin p. ü. titkár, a Magyar Felszámoló Hivatal és végül dr. Laky Dezső min. o. tanácsos, a m. kir. központi statisztikai hivatal részéről, akit 1921 októberében dr. Dobrovits Sándor min. titkár váltott fel.

számos tagjától azzal az érzéssel vehettünk búcsút, hogy olyan emberek távoztak tőlünk, akik jó tulajdonságainkat és *szenvedéseinket is megismerték*.

A bizottság zárkózott tárgyalási rendje mellett sem volt kétséges, hogy működésében a vezető, irányító szerep a francia *Gerardé*. Gerardban, aki a háború folyamán Foch marsall vezérkarához tartozott, nem méltatlan képviselőt küldött ide Franciaország. Ez a nagy tapasztalatú s megnyerő modorú katona, kiből azonban néha-néha kitört a fanatikus elvakultság hangja a *Német-birodalommal szemben, csakhamar fölénybe került társaival szemben* s akaratával uralni tudta azokat. Ezek közül az angol kiküldött feladata volt a közlekedési vállalatokat ért károk megvizsgálása, az olaszé pedig — egy-két vármegye anyagának feldolgozásán kívül — a jogi kérdésekben való véleménynyilvánítás.

E bizottság véleményezése alapján tárgyalják tehát *Párisban* a Jóvátételi Bizottság előtt Csonka-Magyarország megszállásának kárait. A bizottság a maga jelentéseit törvényhatóságunkint készítette el: minden törvényhatóságnak külön előadója volt, a legkomplikáltabb anyagé, pl. a budapesti vagy a hajdúvármegyei és debreceni kárfelvételeké, stb. mindenkor Gerard. A bizottság nagyon aprólékosan dolgozott s noha Gerardon kívül voltak olyan előadók (pl. Noseda és Lyons), akik a fillérnyi eltérések kutatása helyett bizonyos nagyobbvonalúságot vittek bele munkájukba s akik a felvétel *egészéből* iparkodtak megállapítani annak tulajdonképeni becsét, sokszor olyan kis dolgok kibogozásával is bajlódtak, amire valóban kár volt az időt vesztegetni.

A bizottság — mikor egy-egy vármegyéről szóló jelentését elkészítette — kiterjeszkedett az *általános* közgazdasági helyzetre is. Nagy kérdés azonban, hogy konkluzióik mennyiben lehetnek tárgyilagosságok. A megszállás kárait aligha lehet *monografia-szerűen*, kisebb területi egységek szerint vizsgálni, csupán összefoglaltan. Különösen azok a tanulságok, melyeket a közvetett károokra vonatkozóan akarnánk levonni, sokkal színtelenebbekké, fakóbbakká válnak, ha nem az egész államterületet sújtó károkat állítjuk be a vizsgálatok központjába.

Nem szenved kétséget, hogy e bizottság vizsgálata kárszámlánkat *kisebb* egyenleggel zárta, mintsem majd magunk teendjük. Elő kell készülnünk arra, hogy pl. a román megszállás kárainak végösszege, mely a mi felfogásuk szerint — az értékelés alacsony-ságáról nem is szólva — mennyiségileg is legalább 25%-kal alatta marad a valóságnak, a bizottság jelentésének tükrében még inkább összezsugorodott. Nem fogjuk ezáltal magunkat zavartatni s nyugodt lelkiismerettel fogjuk magunkat tartani azokhoz a számítá-sokhoz, melyeket statisztikai hivatalunk bocsátott az entente-bizottság rendelkezésére. A *becsületes* munkának a tudata, mely a statisztikai hivatalnak ezt a munkálatát is áthatotta, feljogosít bennünket erre. S ha ilyen nagyszabású és szokatlan irányú megfigyelésbe esetleg becsúszhatnak is hibák, a pozitív és negatív el-

térések (a javunkra és kárunkra történő tévedések) mindenesetre kiegyenlítik egymást. A megszállások súlyos következményei mindmegannyi vigasztalan ujjmutatás arra, hogy *nem* a magyar statisztikai hivatal túlozott, hanem az entente akar *könnyíteni* lelkiismeretén, mikor a károk jelentőségét tompítani igyekezik. *Románia* eljárása pedig, mely *kivonta magát* a bizottsági tárgyalásból, mely nem küldte el delegátusát a megszállás kárait ellenőrző bizottságba s csak messze távolból puffogtatta el cáfoló-ütegeinek puskaporát, — azt sem tudva, mit kell cáfolnia —, Romániáé, melynek legfőbb védekezése az, hogy a háború alatt ő is szenvedett, hogy őt is kifosztották, a legdöntőbb adatot szolgáltatva arra nézve, hogy fél az igazsággal szembe tekinteni. *Románia meghátrált attól a gondolattól hogy nyomról-nyomra, községről-községekre menve adjon számot viselkedéséről s álljon helyt tetteiért.*

Akkor, mikor a jóvátételi külön bizottság hozzánk érkezett, a statisztikai hivatal feldolgozási munkálatai már folytak, sőt a Dunántúlra vonatkozóan be is fejeződtek. Az anyagot községenként vettük munkába s a lajstromokban foglalt kártételeket (a revízió után) mennyiség, érték és a térítés összege szerint kicédulázva, jutottunk a községi kérdőív s *együtt a feldolgozási tábla* egy-egy sorának adataihoz. A feldolgozási tervnek vannak hiányai: különösen az, hogy az ipar, a kereskedelem és a közhivatalok kárait talán *túlontúl* tömör összefoglalásokba sűríti. Viszont két okból is így kellett eljárni; elejét vehettük, az ipari károsodásoknál, végülkláthatatlan felsorolásoknak, de meg az ipari, stb. károsultak száma kisebb lévén, bejelentéseik pedig áttekinthetőbbek, (mint egyéb, főkép a gazdakárosultaké), utólag bármikor módját tudtuk ejteni speciális feldolgozásoknak.⁸⁸ Módszertanilag talán az is hibája volt a feldolgozásnak, hogy nem disztigvált *nagy-, közép- és kiskárosultak* között, (még pedig két irányban nem: *a)* a károk nagyságát, *b)* a károsult gazdaságát, üzemét stb. tekintve), erről azonban le kellett mondani, minthogy olyan mellék-munkálatokat kívánt volna meg, melyeket a gyors feldolgozással nem lehetett összeegyeztetni.

A gyorsaság, az anyagnak minél előbb való átszolgáltatása, az entente-bizottság sürgetéseinek egyik vezérmotivuma volt. Mintha csak varázsütésre *kizárólag* ennek a munkának szolgáltatába tudtuk volna állítani Csonka-Magyarország közigazgatását, a bizottság sehogy sem tudta (vagy nem akarta?) megérteni, hogy jelentéktelennek látszó utólagos felvilágosítások megszerzése a községi közigazgatásnál nem mehet *határidőre*; sokszor *egy* község anyagának csupán egy kétes adata akadályozta meg *egész* járások feldolgozásának lezárását. Összesen 111 járásról adtunk át az entente-bizottságnak feldolgozási táblákat és 34 városról (mindenkor az eredeti felvételi anyaggal együtt) s külön dossiere-

⁸⁸ A budapesti ipari, kereskedelmi stb. károk *egyenileg* dolgoztatván fel, a fővárosban ez még könnyebben biztosítható volt.

ket képeztek a román megszállásnál a Máv, a posta- és táviráda, a katonai kincstár, a csendőrség s a székesfővárosi a) ipari, b) kereskedelmi és c) egyéb károsodások.⁸⁹ Ámde nem elégedtünk meg csupán a nyers számok közlésével. A statisztikai hivatal számos tollforgató tisztviselője állandóan azzal foglalkozott, hogy egy-egy járás vagy város kárányagát bőséges kommentárokkal kísérje, kiemelve az ósanyagból a különösen jellemzőt s a kirívó méltánytalanságokra rámutatva. Nem egyszer tapasztaltuk, hogy *e kísérő iratok* szövegének megfogalmazásával a statisztikai hivatal nem hiába fáradt — a kezdeményezés is tőle indult ki — s könyvünk anyagának összehordásához magunk is kiváló segédeszközt találtunk bennük.

A feldolgozás *kétféle* táblázat szerint történt. Az egyikről, melynek adatait munkánkban *végig* felhasználjuk, az imént beszéltünk. E tábla a *nyers* kárértéket tartalmazza, a térítéseket tehát nem veszi figyelembe. A *tiszta* kárérték megállapítása céljából — de csak azért — a második feldolgozási táblához kell folyamodnunk, melynek kieszelése az entente-bizottság leleményességét dicséri.⁹⁰ Vázolnunk kell ennek a táblázatnak a hisztorikumát, mert éppen nem kizárt dolog, hogy Párisban mint *orakulumra* hivatkoznak majd rá.

Az entente-bizottság még 1920 februárjában, mihelyt a magyar kárfelvétel és a feldolgozás módszerével megismerkedett, átiratot intézett hozzánk s abban — munkálatainak megkönnyítése céljából — kíváncsúnak tartotta, hogy a) a Magyarországtól elvont (elszállított) értékek és b) magára a megszállásra, mint olyanra, vonatkozó adatok lehetőleg különválasztassanak. A bizottság — úgymond — kételkedik abban, hogy a magyar közigazgatási hatóságok ki tudják mutatni minden esetben azt, hogy mit fogyasztottak el helyben a megszállók s mit vittek ki a magyar területről. Megeshetik, hogy élelmiszereket rekviráltak egyik faluban, amelynek képviselőtestülete szerint azok az országból elszállítottak, pedig a valóság az, hogy Magyarországon fogyasztották el, csak hogy másik községben. Ugyanez áll a tengelyen, vasúton, vagy víziúton eszközölt szállításokra, melyeket pedig szintén külön-külön kellene osztályozni, a szerint, amint azok a megszálló csapatok eltartását vagy a Magyarországról elvitt anyagok szállítását segítették elő. Végül — a bizottság szerint — elvileg külön kellene osztályozni bizonyos károkat is, melyek kizárólag a megszállás következményei; pl. a magánkárokat és azokat a rongálásokat, melyeket csapatok, vagy elkülönített katonai egyének tar-

⁸⁹ A cseh kárányag feldolgozása 26 járást és várost ölelt fel.

⁹⁰ A statisztikai hivatal eredeti tervezete szerint gazdálkodási ágankint elkülönítve mutattuk volna ki a térítések összegét, hogy így az őstermelés, stb. *redukált* kárait is érzékeltessük. Ha sok esetben nehézséggel is járt volna a térítések összegének *szétválasztása*, mindenesetre több tájékozódást tudtunk volna szerezni az első tervezet megvalósításából, mint a ránk kényszerített feldolgozásból.

tózkodása vagy átvonulása okozott kertekben, gyümölcsösökben és szőlőkben; lefoglalt épületek kárait, kis különítmények, vagy elkülönített katonai egyének által elkövetett lopásokat, a magán-személyekkel szemben tanúsított rossz bánásmód, vagy megsebesítések anyagi következményeit, stb.

A bizottság a károk anyagát három nagy csoportba kívánta foglalni.

Az *I. csoport a rekvirált jószág tárgyakat* vonta össze, akár helyben fogyasztották el azokat, akár elvitték. Ebbe a csoportba tartozott volna mindaz, ami valami katonai parancs vagy írásbeli vagy szóbeli rekvirálási intézkedés tárgyát képezte; amit a szabályszerű alakiságok megtartásával vittek el, amit tehát a község vagy annak lakosai szállítottak akár más községnek, akár a megszálló csapatok kivezényelt különítményeinek, bizottságainak és különféle közigazgatási szolgálati ágainak.

A *II. csoport anyaga a szállítási és munkaszolgáltatásokból* alakult volna, aminők pl. a vasúti vagy vízi szállítások tarifái, továbbá a hajtóval vagy anélkül adott fogatok, napszámok, stb., mindig egésznap vagy félnapi átlagmunkabérrel vagy fuvardíjjal számítva, az út nagyságától, a szállítás mennyiségétől s a munkanap időbeli terjedelmétől függetlenül.

A *III. csoport* végül a megszállás által okozott egyéb károkból kerekedett volna ki, aminők pl. csapatok, állatok, kocsik vagy elkülönített katonai egyének átvonulása vagy állomásozása által okozott károk, a rongálások országutakban, vasutakban, utakban, stb., amikről fentebb már szóltunk.

Ha figyelmesen olvassuk végig az imént vázolt disztinkciókat, minden habozás nélkül ki lehet jelentenünk, hogy Gerard és társai, akkor, mikor a maguk munkáját — látszólag — meg akarták könnyíteni, valójában (szándékkal vagy anélkül) veszedelmes *útvesztőbe* kergették a statisztikai hivatalt. Nem kevesebbet követelték a statisztikai hivataltól, mint hogy az a milliókra menő lajstromtételekről egyenkint külön-külön állapítsa meg azt, hogy azok szabályos rekvizíciók vagy egyéni akciók eredményei-e. Ha a bizottság igaz célját csak sejtettük volna, ha tudtuk volna azt, hogy a károk ilyenén elkülönítésével *prejudikálni* szándékozik a megszállási károk egyik vagy másik csoportja minősítésének, mindenestre valamivel könnyebben boldogulhattunk volna. Józanul gondolni sem lehetett arra, hogy a szükséges felvilágosítások megszerzése végett ismét a községekhez forduljunk: ötletszerű válszoknál egyebet úgysem várhattunk tőlük, hiszen a rekvirálók a legtrikább esetben indokolták eljárásukat. A katonák nem mutatkoztak be, ellenben puskatussal és más egyéb szelíd figyelmeztetésekkel elég hamar megérttették magukat. Voltak kivételek is. Olyanok, mikor egy-egy járás egész ló vagy marhaállományát szemlére idézte maga elé a válogató bizottság. Olyanok, mikor a rekviráló különítmény megjelent egyik-másik nagyobb gazdaságban s ki nem mozdult onnan, amíg csak valami terményt vagy jó-

szágot talált. Olyanok, mikor a kiürítő bizottság tagjai kémelelték ki ipartelepeinket, s gazdasági előrehaladottságunkról jegyzeteket készítve, más alkalommal már munkáscsoport kezdte meg az instrukciók leszerelését. Olyanok, mikor hadiparancsok jelentek meg a készletek, felszerelések és egyéb javak bizonyos %-ának beszolgáltatásáról. De ki tudná lelkiismerete előtt vállalni a felelősséget, hogy a bejelentések őserdejében biztos szemmel jelölheti meg azokat a fákat, melyek ágai egyik vagy másik irányba mutatnak? A statisztikai hivatal az entente-bizottsággal való érintkezést közvetítő kormányképviselő — s ha alkalom nyílt rá, a bizottság tagjai előtt közvetlenül is — több alkalommal kifejtette azt, mennyire meddő munkának tartja azt a fáradozást, hogy a megszállás kárait az előírt módon háromfelé bontsa. Nem talált meghallgatásra s azzal a féltő érzéssel volt kénytelen a lyukas szerkeret tovább tolni, hogy sohasem tudta, mikor fog azon olyan érték kihullani, melynek az ország láthatja esetleg kárát. Bár a feldolgozás megbízhatóságához és jóhiszeműségéhez így sem fér kétség, úgy véljük, sokkal biztosabb, az igazságot megtaláló úthoz vezetett volna az az eljárás, mely a károkat nem boncolta volna széjjel ilyen ingatag, s többnyire homályba bukó szimptómák szerint. Az imént vázolt gondolatmenet következtetése nem lehet más, mint az, hogy könyvünk hasábjain az *entente-részéről kívánt zavaros összeállításokat*, melyeken egy rovatban folynak össze gabona, takarmány, tüzelőszerek, stb., vagy mezőgazdasági gépek és közlekedési eszközök, *teljesen figyelmen kívül fogjuk hagyni s megelégszünk azzal az anyaggal, mely az egyes termelési ágak károsodásait sorolja fel logikusan, különválasztva*. Sőt tovább mehetünk. Ha a megszállások sértették a nemzetközi jogrendet, akkor felesleges is a károknak bármily irányú, agyafúrt osztályozásával törődni. Akkor a lényeg nem a kárananyag csoportosításán, hanem a károk megtörténtén nyugszik. Nem ismerhetjük el a jogot arra, hogy ügyeskedéssel bármit is lefaragjanak igazságunkból.

Amint a statisztikai hivatal feldolgozási tábláit folytatólagosan az entente-bizottság rendelkezésére bocsátotta, a bizottság az érdeklődések tengerével árasztotta a kárfelvétel intézőit, úgy, hogy a statisztikai hivatal, mely a kárösszeírás körül *egyidejűleg* végzett adatgyűjtési, revizionális feldolgozási munkálatokat s emellett a bizottság új meg új kérdésekkel ostromolta, sokszor szinte maga is zavarba jött, hogy melyik foglalkozását tartsa sürgősebbnek. Figyelemmel arra, hogy egyes bejelentések az általános felvételi határidőn túl is szakadatlanul özönlöttek be, két ízben is, 1920 őszén és 1921 tavaszán elrendeltük a károk kiegészítő felvételét s ezek anyagát az alapfelvétellel összehasonlítva (névszerinti behasonlításról volt szó), pótfeldolgozásokat is készítettünk, a kárszámla összegének helyesbitése szempontjából mindkét esetben figyelemreméltó sikerrel. Az egész kárananyag feldolgozása — kivéve a katonai kincstár és a vasút dossierját — *1921 májusára* — más-

fél évvel a nagy munka megindulása után — befejeződött, a nyarat azonban még kitöltötte a helyszíni eljárások tapasztalatai nyomán szükségessé vált korrekciók átvezetése. A katonai természetű károsodások jegyzékét a hivatal csak lassan kapta meg, ezért késett júniusig ennek továbbítása, sőt első küldeményünk így is csonka volt s csak három hónap múltán vált teljesebbé. A vasúti üzemet ért károk kimutatása pedig éppen a tizenkettedik órában futott be a statisztikai hivatalhoz (augusztus elején) s csak megfeszített munka árán sikerült elérni azt, hogy egyik legfontosabb kártételünk ki ne essék kárszámlánkból. A román és cseh károk megállapítása 1921. évi szeptember hó 30-ával lezárult.

Az entente-bizottság a megszállás által okozott károk valódiságáról a helyszínen is meggyőződést akart szerezni. Amint egy-egy referens vármegyéje anyagával elkészült, a kormányképviselő (vagy helyettese), egy összekötő tiszt és rendszerint a statisztikai hivatalnak is valamelyik tisztviselője kíséretében odautazott s azokat a községeket, ahonnan nagyobb károkat jelentettek vagy ahol egyéb feltűnő dolog adta elő magát, sorra meglátogatták.⁹¹ Magyar szempontból volt e vizsgálatoknak egy nagy előnyük. Amint a községekben híre futott annak, hogy bizottság száll ki a károk megállapítása végett, sok olyan *Pató Pál* kapott észbe, akin semmi korábbi figyelmeztetés nem fogott. Ezek csoportostul járultak a bizottság elé s az entente-előadók sokszor voltak kénytelenek feljegyzéseket készíteni olyan nagyösszegű s *bonokkal* és egyéb írásokkal is igazolt károkról, melyeket a legszorgosabb kutatás árán sem tudtak felfedezni az eredeti bejelentések között. Valószínű, hogy nem egy polgár éppenséggel azt hitte, hogy a bizottság *arannyal* teli zsákokat hord magával, melyből a kincstartó rögtön fizeti is a kártérítéseket s csalódva vették tudomásul, hogy e fajta csengő műveletekről nincs szó. A magyar ügynek azért mégis használtak, mert igazolták sokszor hangoztatott álláspontunkat a felvétel ki nem merítő voltáról.

A helyszíni eljárás rendszerint azzal kezdődött, hogy az entente-képviselő megtudakolta, voltak-e harcok a községben vagy környékén. Nem kell külön jóstehetség annak kitalálásához, miért? Ámde a kérdezősködéssel az urak többnyire pórul jártak, mint-hogy a községek túlnyomó részében, a Tiszán túl is, a Duna-Tisza közén és a Dunán túl pedig egyáltalán nem hallhattak egyébről, mint jelentéktelen csatározásokról, úgy, hogy nem igen volt módjuk a községek egy vagy más kárát azok *tűzvonalba* jutásával magyarázni. Láthatólag nem is elégítette ki ez az entente embereit, minthogy a román hadijelentések annak idején súlyos harcokról szóltak, — úgy okoskodván, hogy az ágyúszó mellett sí mább a gördülése annak a szekérnek, mely a rabolt holmikat viszi, — de ahol a nép fantáziája $1\frac{1}{2}$ —2 év után sem tud ütközete-

⁹¹ E sorok írójának volt alkalmja e fajta szemleutakon résztvenni s arra is hogy a bizottság ellenőrzési rendszerét megfigyelhesse.

ket kiszíneezni a multból, ott alighanem a csatározások emléke is talán csak a vadászfegyverek ropogásából eredt. Azt, hogy mely községben mily megszálló csapatok tartózkodtak és meddig, szintén hűségesen papírra vetették s azok nevét is, akikkel kapcsolatban a községbeliek valami fontosabb adatot tudtak idézni.⁹² Nevek említésénél, melyek egy-egy körzetben bámulatosan egybeváltak, ha valami visszaélés vagy túlkapás elkövetéséről volt szó, kénytelen-kelletlen tudomásul kellett venniök azt is, hogy *salak* bizony feles számmal akadt a megszállók sorai között is. S a magasabb rang e tekintetben nem mentesített feltétlenül a gyanu alól. Sőt nem egy esetben hallhattuk, hogy a legsikeresebben dolgozó zsarolók, stb. éppen az intézkedésre hivatott románok közül kerültek ki.

A községi előljárástól sokfelé megkérdezték, tudja-e, mennyi volt a lakosság kára, vagy éppen csak a jóállományé. Akadtak derék, érdeklődő előljárók, akik teljesen tisztában voltak községük veszteségeivel. Máskor azonban kénytelenek voltunk rámutatni *mi*, hogy a károk valóságosága nem azon fordul meg, hogy a jegyző vagy a bíró véletlenül *emlékszik-e* a felvétel summáira. Dicséretére legyen mondván községi igazgatásunknak, azokat a szolgáltatásokat, melyeket a magyar hatóságok közvetítésével rótt le a lakosság, szinte mindenütt egykorú fejegyzésekkel tudta igazolni, melyeken többnyire ott díszlettek a román járőr vagy más katonai egyén íromba betűi is. A lakosság is gondosan őrizte — s fel tudta mutatni azokat az írásokat, melyeket — szinte kizárólag ló- és néha tehénrekvirálásoknál a román hatóságoktól kapott. De persze csak a kisebb rész kapott. Azokban az esetekben — bár a falu népe volt rá a tanú — mikor az átvonuló katonaság a szemközt jövő kocsikból vagy fuvarteljesítéseknel — egyszerűen kifogta a lovat, avagy mikor a marhát a legelőről egyenesen a vágóhídra vagy a *vásárra* (!) hajtották, dehogy is adtak volna írást s mégis csak túl hajtott buzgóság kételkedhetnék e károk megtörténtében.

Ha ezeken a formaságokon túl voltak, a községek mezőgazdaságának és állattenyésztésének helyzete iránt érdeklődtek. A mezőgazdaságra vonatkozólag szinte egyöntetű volt a válasz: az, hogy nagy része van a megszállásnak abban, hogy a termelés háborús csökkenését azóta nemcsak hogy nem tudtuk kiegyenlíteni, hanem a krízis sokfelé még nőtt. Általában azonban a termelés problémája kevésbé vonzotta őket, ami egyszerűen érthető is, ha arra gondolunk, hogy a világforgalomból ki nem kapcsolt ellenségeink számára érik a búza Argentina, India vagy a Missisipi-vidék rónáin is. Annál inkább az állatállományunk, melyet eleitől fogva olyan szemmel mérecesgéltek, mint amelynek zsírjából még lehet egyet-mást lecsapolni. Sehogy sem akarták megérteni, hogy marhaállomá-

⁹² Végtelen nagy kár, hogy hasonló céllal országszerte jegyzőkönyvszerűleg nem vették fel a nép panaszait. Franciaország pl. kötetekre menő anyagot gyűjtött össze északi részének a németek által történt megszállása idejéből.

nyunk megfogyott, sehogy sem azt, hogy minőségileg leromlott, sehogy sem azt, hogy ott, hol esetleg a számszerű egyenlőség megvan, az állomány fajtabeli és a korviszonyok eltolódása folytán beállt változásai az állatkontingens közgazdasági jelentőségére milyen nagy hatással vannak. Néha segítségükre jöttek azok az összeírások, melyek a földművelésügyi minisztérium részére tavasszal készültek a haszonállatokról. Köztudomású ezeknek a kimutatásoknak értéktelensége, de az entente-képviselőkkel eljáró magyar megbízottaknak nagy gondot okozott *ad absurdum* vinni azok adatait.⁹³ Ha a kimutatások nyilvánvaló tévedéseinek beigazolása nem használt, gyakran többetmondó eszközökhöz kellett nyúlni. Ahhoz pl., hogy a bizottságot kivittük olyan gazdaságokba, ahol az üres istállók, a parlagon heverő földek csattanós bizonyosságul szolgáltak arra nézve, hogy mégis csak több állat volt itt a megszállás előtt, mint maradt utána.

A szemléltető bemutatás különösen a Tiszán túl, — de a Dunán túl is pl. a győri ágyúgyárban — különben is egyik leghathatósabb fegyverük lett a helyszíni utaknál. Ha a bejelentésekben olvassuk s számszerűleg egybefoglaljuk azt, hogy egy régi *kúria* berendezését a megszálló csapatok tönkretették, végtére csak tovább rójuk annak az értékoszlopnak számait, melyek a magánháztartásokra vonatkoznak. De ha ott járunk az ősi falak romjai között, ha a puszta földet tapossuk ott, ahol előbb parkett hirdette a haladást, ahol a kitépett ablakok és ajtók helyén a szél süvölt át, ahol az egykori szalonba épített vaskályha jelzi azt, hogy azon sütöttek-főztek a katonák, ahol egy-egy üres képráma, vagy éppen a főalak-tól megfosztott művészi festmény tátong ránk, ahol egy-egy zongoraláb beszél arról, hogy itt valaha a zenekultúrának is áldoztak, stb., — ott csakugyan el kell hinnie az ellenségnek is, hogy barbár lábak tiportak vadul értékeinkben. Csak taláalomra idézem ezt a példát a kastélyokról,⁹⁴ mert hiszen épp oly joggal hivatkozhattam volna a középületekre, főként a kaszárnnyákra, melyek sokfelé még a szemlék idején is (1—1½ évvel a kiűrités után) vigasztalan képet mutattak s sokszor tanácstalanul, lenyügözve álltunk helyiségeikben, szinte el sem hihetve, hogy azokban *emberek* tartózkodhattak hónapokon át. Vagy az ipartelepekre, melyek közül sokban csak a puszta falak meredtek ránk s alul a feltépett cementtalapzat, melyből erőszakkal szakították ki a békés munkára rendelt gépeket. Hareban edzett, a háború folyamán sokat látott és tapasztalt emberek voltak az entente-bizottág tagjai, s közülök nem egynek mégis el kellett ismernie, hogy a „rendet teremteni jött” románok ezt a céljukat nagyon különlegesen értelmezték. Akadt persze olyan hely, ahol a tulajdonos — erejéhez mérten — ipar-

⁹³ Ez a példa is mutatta, mennyire szükség volna arra, hogy a statisztikai szolgálatnak az a központosítása, melyet az 1897. évi XXXV. t.-c. előír, a gyakorlatban is teljes érvénnyel hatályosuljon.

⁹⁴ A Tiszán túl, főképp Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében riasztó példáit láttuk e vandalizmusoknak.

kodott már eltüntetni a pusztítások nyomát, de közöttük találkoztak olyanokkal, kiknek gondjuk volt arra, hogy fényképfelvételkel örökítsék meg az inséges idők szomorúságát. E felvételek jó szolgálatokat tettek, minthogy arra mégsem lehetett gondolni, hogy valaki csak *szinpadi* hatás végett okozott magának akkora anyagi romlást, amekkora a képekből kisötétlett.

A helyszíni szemlék legnagyobb terjedelmet Budapesten öltöttek. Szinte kivétel nélkül minden ipartelep, amely károsodásokat jelentett, felkeresett Gerard s alapos meggyőződést igyekezett szerezni azok mibenlétéről. Nagyobb kereskedelmi vállalatok, közintézmények — és néha magánosok is — körútjainak szintén állomásai voltak. Részint már az időközi kérdezősködéseikből, igazában azonban csak az üzemvezetőségeknél folytatott beszélgetésekből tudtuk kihámozni azt, hogy a bizottság a budapesti károk talán legfontosabb csoportjának, az ipari gépeknek az értékét mikép iparkodott megállapítani. Ipartelepeink teljesen korrektül az elhurcolt berendezések értékéül az 1919. év augusztusában szükséges *pótlási, helyreállítási költségeket* számították fel s rendszerint alaposan meg is indokolták kalkulációjukat. Gerard ezt az értékelési módot — úgy vettük észre — nem tette magáévá s körülményes módon akart a probléma közelébe férközni. A gépeknél egyenkint tudakolta a gyártási vagy beszerzési árat, a céget, amelynél a gép előállított, a beszerzési ár igazolását, stb. Kettős célja lehetett ezzel: egyfelől az, hogy az entente-államok területéről zsákmányolt anyagnak így nyomára bukkanjon, — ahogy mi tudjuk, ebbeli fáradozása alig volt eredményes, — másfelől pedig az, hogy a használat következtében beálló *értékesökkenést* is ki tudja fejezni a kárértékben. Volt logika a gondolkodásában, ámde kétségtelen, hogy a megszállítás trofeumai elsősorban a *modern* és teljesen munkaképes gépberendezések közül rekrutálódtak, a békebeli, póttanyagtól mentes gépek sorából; a gyár, melynek üzemében a gépek jó szolgálatokat tettek, még soká tudta volna azokat a termelésnél felhasználni. A gyártól, amelynek gépét pótolnia kellett, a *szállító* nem igen kérdezte meg azt, hogy az új beszerzésre miért van szükség, s a régi jószág tengelye hogyan forgott: annak fizetnie kellett — ha tudott — s fizetnie kellene ma — ha tudna — a *reprodukcionális költségek* egyszerű közgazdasági elvénél fogva. De ez talán csak a kisebbik baj volt. A nagyobbik az, hogy Gerard akkor is nagyon szűkmarkú volt, mikor azokat a *szorzó-koefficienseket* állapította meg, melyek segítségével a leredukált aranykorona-értékről a háború utáni papirkoronákra akart átszökkenni. Csak a puszt *valutakurzust* is nézve, pénzünk értéke Budapest megszállításának első idejében béke-értékének egynolcad-egykilencedére csökkent le. A békebeli árak tehát már csak ezen az alapon is megsokszorozódhattak. De hol marad a világdrágaság, ami éppen a nemzetközi árucserre tárgyait képező gépek és nyersanyagok áralakulásában érezette legjobban befolyását. Ha ezzel szemben azt tapasztaltuk,

hogy Gerardban legfeljebb 5-, 6- s esetleg 7-szeres átszámítási kulcs iránt mutatkozott hajlandóság, eljárása ezzel olyan színezetet nyert, mely ebben a kérdésben *jogos érdekünkkel teljesen szemben-álló.*

6. A jugoszláv kárfelvétel.

Az utolsó simításokat végezte a statisztikai hivatal a román megszállás kárainak feldolgozásán (a cseh-szlovák károk anyaga már jóval korábban lezáratott), mikor végre 1921 augusztus havában autentikus hírek érkeztek arról, hogy Baranya-, Bácska- és Torontál szabadulásának órája is ütött. A kárfelvételi munkának ezzel utolsó felvonása előtt is felgördült a függöny. Nem volt érdektelen felvonás, — nem az a károk alakulása, de a munka végrehajtása szempontjából sem. A nehézségek már a nyitánynál kezdődtek. Az entente bizottsága figyelmeztetett bennünket, jó lesz sietnünk, mert munkái végeztével — október elején — a bizottság feloszlik. *Azonnali* kárösszeírást és feldolgozást kért, hogy szeptember hó végére maga is elkészíthesse zárójelentését. Nem lehetetlen, hogy Jugoszlávia képviselőjének, Body ezredesnek a keze működött közre a barátságos intelemben, aki talán ily módon remélte, hogy országának hároméves szép kalandjáról így majd nem tudunk hirtelen összehordani minden adalékot.

Akármi is volt a rémítgetésnek valódi indoka, utólag bizony állíthatjuk, hogy *a jugoszláv kárfelvétel végrehajtásának sikere minden vonalon felülmúlta a testvér-felvételekét.* S merjük állítani, hogy ha valami fontos közcélra az országnak gyors és hibánélküli statisztikai munkálatra lesz szüksége, a jugoszláv károk megállapításának érdekes módszere például szolgálhat.

Szent István napjára jelezték a híradások azt, hogy a magyar csapatok ismét átvehetik Pécs városát s két nappal rá a statisztikai hivatal kiküldöttje — a pénzügyminisztérium által a kárfelvétel intézésére korlátlan jogkörrel felruházva — már a város tanácstermében tárgyalta az összes illetékes hatóságokkal s a fel szabadult részek nagyobb károsultjaival az eljárás dolgában. Sikertült gyorsan megállapodásra jutni s másnap már a sajtó hosszú cikkeiben adott hírt a kárfelvételről, harmadnap pedig — augusztus hó 24-én! — Pécssett és Baján falragaszok is hívták fel a lakosságot a károk bevallására. A tulajdonképeni munka azonban csak azután, augusztus hó végén indult meg, mikor a trianoni határokat teljesen kiürítették az S. H. S. állam csapatai. A statisztikai hivatal tisztában lévén azzal, hogy az egész film gyors lepergetése érdekében rendkívüli intézkedéseket kell tennie, igazgatója habozás nélkül arra határozta el magát, hogy nemcsak a felvétel előkészítését fogja az egyes járásokban a saját embereivel végeztetni, hanem *a helyszínen ejti szerét a revízióknak és feldolgozásnak is,* hogy a szeptember közepétől az egyes gócpontokba kiszálló entente-bizottsági tagokat mindenütt *kész munkákkal tudjuk várni.* A kísérlet-

nek meglepő eredménye lett. Augusztus hó utolsó napjaiban indult útra a kis csapat, hogy az egyes járási székhelyeken — és a városokban, Barcstól Kiszomborig — a közigazgatás szerveit teendőik felől kioktatva, érdekes feladatát teljesítse. Nem elégedtek meg azonban ezzel; a nagyobb károsultakat egyenkint felkeresték vagy beidéztek, ily módon igyekezve az egész munkában összhangot teremteni s a bevallásokat záros határidőre kierőszakolni. A felvétel központi intézősége Pécsen a városházán székel s onnan adta meg — telefonon, távirati úton, vagy maga is az egyes községekbe utazva — a szükséges utasításokat. Pécsen és Baján külön nagy kárfelvételi irodák szerveztettek, melyekben 6—6 előadó fogadta a jelentkezőket. Ebben a két városban az anyag felülvizsgálása sem okozott nagyobb munkát, minthogy már a bejelentéseket ellenőrizte a statisztikai hivatal kiküldöttje, de másfelé is gyorsan ment a revízió, minthogy az, akitől magyarázatot kellett szerezni, rendszerint a közelben volt és szívesen rendelkezésre állt. Szeptember hó első napjaiban a statisztikai hivatal újabb erőket küldött a Délvidékre, akiket most már aszerint használtunk fel, amint egyik vagy másik vezető tisztviselő, akinek anyaga sürgősebb volt, mert hamarabb esett bele az entente-bizottság útiprogramjába, erősítést kért. A szó szoros értelmében éjjel-nappal szakadatlanul tartó munka árán sikerült elérni azt, hogy szeptember hó 12-ike után, amikor első helyszíni ellenőrzés történt Új-Szegeden és Csonka-Torontálban, kivétel nélkül minden gyűjtőállomáson rendezett káranyaggal és befejezett feldolgozási táblázatokkal vártuk a bizottságot (egy-egy előadó átlag két járást vagy egy várost vizsgált felül), ezzel azt nem várt meglepetésben részesítve. A szemleútak utolsó állomása Pécs városa volt, ahol akkorra a vasút, a posta, a katonai kincstár kárainak összeállítása is véget ért.

Külön meg kell emlékeznünk a katonai természetű károk gyors ütemű megállapításáról, ami annál bravúrosabb teljesítmény volt, mert a magyar hadseregnek jóformán semmi szervezeti alakulása sem maradhatott lenni a megszállás alatt s úgyszólván a semmiből kellett megkonstruálni a hiányok óriási jegyzékét. Ez tényleg sikerült is, főleg annak a támogatásnak következtében, mellyel a honvédelmi minisztérium a maga hatóságait a kárfelvétel intézőségének rendelkezésére bocsátotta. A jugoszláv megszállás katonai kárait a polgári és katonai szervek együttműködése folytán három hét alatt pontosan össze tudtuk írni; a román megszállás hasonló jellegű kárainak összege talán még ma sem teljes.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a fentebb vázolt — bár nagyon fárasztó — munka folytán a felvétel anyagából alig maradt ki valakinek kára, ha csak olyan egyén nem, aki időközben elhalt s nem maradt hozzátartozója, vagy aki tartósan elhagyta országunkat s érdekeinek képviselésével senkit sem bízott meg. *A felvétel tehát egészében teljesnek mondható* s csak sajnálhatjuk, hogy Jugoszlávia megbízottja, aki a román károk megállapításában oly tevé-

keny részt vett, kormánya parancsára az utolsó pillanatban lemondani kényszerült arról, hogy a magyar kormány képviselőjével, aki ezúttal az egész felvétel intézője volt, párhuzamosan részt vegyen az összes helyszíni utakon.

Az észlelés teljesen ugyanazon minták segélyével folyt le, mint a Tiszán túl a román károk összeírásánál. Mégis egy — az értékelés kérdésében — lényeges különbséggel. A jugoszláv kárfelvételnél semmivel nem tudtuk volna indokolni azt, hogy a megszállás első idejére eső 1919. évi árakat vegyük az értékelés alapjául. Viszont a fluktuáló árbevallást azért nem engedhettük meg, mert valóban aggályos volna bárkire is rábízni annak megállapítását, hogy a három év valamelyik időszakában történt károsodásának *akkor* mi volt az egyenértéke. Az entente-bizottsággal megállapodva, tehát amellet kellett döntenie, hogy a károk a megszállás utolsó idején, 1921 augusztus hó 1-én érvényes árak szerint jelentessenek be jugoszláv koronákban. Ezek az árak körülbelül igazságosak is voltak, mert ha az állatárak esetleg korábban a bevallottaknál magasabb nivón is mozogtak, viszont a termények árainak 1921. évi emelkedő tendenciája kiegyenlítőleg hatott. A jugoszláv koronaegységeket azért választottuk, mert a kiürített területek három éven át az anyaországtól gazdaságilag is teljesen elszakítottán, az összes számítások tényleg ebben a valutában történtek.

A feldolgozás különlegessége az volt, hogy a sequestrálás alá vett gazdaságok, ipartelepek és pénzüzetek, stb. kárait egészen külön kellett választanunk a többi károsultak káryanagától, akkor is, ha a zár alá helyezés csak időleges volt. Megesett, hogy egy-egy gazdaságnak kimutattuk kárait sequestrálás előtt, az alatt, utána s nem egyszer az első és későbbi (második) sequestrálás között is. Nem volt éppen kicsiny feladat. Body ezredes ugyan mindent elkövetett arra nézve, hogy a sequestrálás kérdése teljesen kiszakíttassék a kárfelvételből, mert — úgymond — az az egyes felek és a belgrádi kormány magánügye, de *hosszú az út Baranyától Jugoszláviáig* s bizony a magyar állam nem mondhatott le arról a jogáról, hogy legalább ily módon tudomására hozza a Jóvátételi Bizottságnak a sequesterek üzelmeit.

A román és cseh-szlovák megszállások káryanagát az entente-bizottságtól — feloszlása után — a statisztikai hivatal visszakapta. A jugoszláv károk anyagával azonban más történt. Talán azért, hogy a Jóvátételi Bizottság közvetlenül is foglalkozhassék vele, talán más célból — nem tudjuk — az egész okmánytár Párisba szállítottott. Ott őrzik most a nagy halmaz irományt s ahogy ellenségeink lélektanát ismerjük, déli szomszédaink megbizottjai buzgón tanulmányozzák, hogy fenhessék késüket, mellyel tartalmát majd megnyírbálhatják. Nem sikerül nekik. De ha a kínálkozó időt, amíg a jugoszláv károk ügyében a döntés megérkezik, a jugoszlávok arra használnák fel, hogy különösen sequestereik hazai számadásait is átböngésznék, bizonyára sok olyan érdekeset találnának bennük, melyek nyomán továbbhaladva, esetleg egy és más értéket

meg tudnának menteni a sokból, melyért nekünk kártérítéssel tartoznak.

*

A nagy munka tehát befejeződött s eredményei jelenleg a Jóvátételi Bizottság előtt fekszenek. A sorsuk ismeretlen, bár az offenzívát immár a románok is megkezdték ellenünk. A csehekről és a délszlávokról pozitív lépéseket még nem tudunk. A magyar kormány még 1922-ben hosszú memorandumban⁹⁵ tett előterjesztést, melyben elégtételt kért a román megszállás anyagi káraiért. Az emlékirat csak a tényleges károkat sorolja fel, a közvetett hatásokról nem szól. De még így is oly sok meggyőző adat van benne összefoglalva, hogy elfogulatlan bíróság előtt nem aggódnánk sikere miatt. Valószínű mégis, hogy sikere nem lesz teljes. Nem változtathatunk pillanatnyilag a Bizottság akaratán. De lánggal ég a lámpás, káraink valódisága, melynek szövétnekénél a megváltást várjuk.

7. A kárproblémával összefüggő kérdések.

Néhányat ezek közül már érintettünk előző fejtegetéseink során, így a teljesség és értékelés kérdését. A többi közül egyik-másik esetleg olyan, mellyel később is foglalkozhatnánk, munkánk végén, vagy talán a *különös* rész derekán. Mégis úgy gondoljuk célszerűbbnek, ha e kérdéseket a módszertani fejezet anyagába illesztjük, minthogy azzal tényleg sok vonatkozásuk van.

A legtöbb: mindenesetre annak a kérdésnek, hogy a károk közvetett hatásait mikép szándékozunk megmérni. Nem könnyű körülhatárolni az *indirekt károk* fogalmát, pedig könyvünk szempontjából, mely a megszállások közgazdasági kárainak tárgyalását tűzte ki célul, az indirekt hatások, az általános gazdasági következmények legalább egyenrangúak a közvetlen károsodásokkal. A leromlott gazdasági élet megnyilvánulásaiban keresni azt a nehezéket, mellyel a megszállás a mérleg serpenyőjét lefelé billentette, ez lesz eljárásunk nyitja, de mivel a közgazdaság a *legfinomabb* műszerek egyike, parányi rezdülésekre is élénken rezonáló, sokszor tapogatódzásunk nagyon bizonytalan, szinte félénk leend, mert különben útunkról letérünk.

Joggal lehetne — elvileg — pl. azon tünődni, vajjon a közvetett károk kifejtése során azokat a gazdasági *egységeket* vegyük-e csupán vizsgálat alá, melyek közvetlenül is szenvedtek a megszállás által vagy pedig kíséreljük megkeresni mindazokat a szálakat, amelyek révén a magyar közgazdasági élet főbb ágazatai közvetlen károsodás nélkül is, — akár csak a szabad mozgásban való akadályoztatásuk által vagy pusztán a megszállás ténye által, korlátoztattak tevékenységükben, szorítottak szűkebb

⁹⁵ Mémoire de Gouvernement Hongrois à la Commission des Réparations relatif à l'exécution de l'Article 181 du Traité de Trianon. Paris, 1922.

korlátok közé. A gazdasági élet azonban nem életről-küli *múmiák* együtteséből áll; annak minden szerve eleven, benső összefüggésben áll egymással s nagy hiba volna tőlünk a vizsgálatot megszükiteni, mikor a gazdasági élet egységessége elemi *parancsként* írta elő egy-egy termelési csoport *összes* termelő-erőinek összezsugorodását, ha csupán a csoport egyik vagy másik szervének megcsonkításáról is volt szó. Nyilvánvaló, hogy így sokkal, de sokkal megdöbbenőbb eredményekhez jutunk, mintha csak az egyesekkel számolnánk. *A szimptómákat, melyek a gazdasági helyzet romlására jellemzőek, meríthetjük ugyan az egyesek bajából, de csak az általánosítás az, mely a komoly tudáshoz közelebb visz bennünket.*

Sajnálatos, hogy gazdasági érdekképviselőink, melyeknek elvégre elsősorban lett volna kötelességük, hogy a körükbe tartozó vállalatok, üzemek, gazdaságok, stb. károsodásainak hatásairól szakszerű tájékoztatásokat adjanak, tartózkodtak e téma érintésétől. A nagyobb állami üzemek, a posta, vasút, gépgyárak, stb. közül is, melyekről pedig szintén feltételezhetjük, hogy káraik közgazdasági hatásaival is tisztában vannak, eddigelé mindössze a Máv. igazgatója bocsátott a nyilvánosság elé olyan tanulmányt,⁹⁶ mely ezt a problémát választotta tárgyul. Folyóiratok és a szakközlönyök is mostohán kezelték ezt a kérdést.

Áthatva a kérdés fontosságától, a pénzügyminisztérium még 1920 őszén felhívást intézett a szabad gazdasági érdekképviseltekhez, a minisztériumhoz és az állami üzemekhez, hogy a közvetett károk statisztikai alapját megteremtse. De éppen az előbbieket voltak azok, melyek — egy-két kisebb szövetség kivételével — tartózkodtak a véleménynyilvánítástól. Az állami vállalkozások két legnagyobbika, a vasút és a posta ugyan beszolgáltatták a kívánt jelentéseket, de viszont az egyes reszortminisztériumok, amelyeknek, pedig — saját érdekükben is! — tudomással kellene bírniuk arról, hogy a megszállás annak idején milyen változásokat idézett s idéz még ma is elő a gondozásuk alá bízott igazgatási ágazatban, nem mutattak hajlandóságot arra, hogy ebbe a sok vonatkozásában kényes kérdésbe belenyuljanak. Nem tudok arról, hogy a belügyi kormány valaha is intézkedett volna arra nézve, hogy azok a — történetírás szempontjából is felbecsülhetetlen jelentőségű — *okmányok*, melyek a megszállás idejéből az egyes községek és városok, valamint egyéb hatóságok irattárában hevernek, összegyűjtessenek és a levéltárakban szakszerűen kezeltessenek. Egy-egy nyomtatásban kiadott rendeletből, vagy esetleg írásba foglalt parancsból is nagyon messzemenő következtetéseket lehet levonni a megszállás természetére és hatásaira nézve.⁹⁷ De nem látná-e épp ily módon hasznát a földművelésügyi tárca az őstermelést, a kereskedelmi pedig az ipart és a forgalmat

⁹⁶ Kelety Dénes: A megcsonkított államvasutak. Budapest, 1921.

⁹⁷ Helyszíni szemleutamon, ahol módom nyílt rá, szereztem e fajta okmányokról másolatokat s azokat fel is használom munkámban.

megbénító intézkedések ismeretének, stb.? Nem mindig a termelő-eszközök elzsákmányolásában jelentkezett a megszállás szigora. Sokszor egy-egy ukáz, egy tiltó rendszabály hatásában a rekvirálásoknál többet ártó volt s talán még mindig nem volna késő, ha az illetékes körök az *egész* anyag megszerzését megkísérelnék. Szórványosan, egyik-másik vármegyében (elsősorban Szabolcsban) találtam a nyomát annak, hogy a közigazgatás saját kezdeményezéséből összegyűjtötte és feldolgozta a megszállás okmánytárát; az így kapott szemelvények azonban csak sajnálatosabbá teszik a hiányzó iratok elkallódását.

A *statisztikai hivatal* adatgyűjtései és számításai, különösen a békeviszonylatokat illetőleg, mindenestre fontos segédeszközöket képeznek az indirekt károk kutatásánál. De mégsem egészen kifogástalanokat; az összehasonlítás lehetősége az újabb állapotokkal, minthogy a *mai* Magyarország rendszeres felvételeken nyugvó adatai még alig ismereteseek, csak kevés ponton kínálkozik. Ha az ipari termelés, stb. eredményeit *friss* megfigyelések alapján tudnók összeállítani, következtetéseink nyilván sokkal megbízhatóbbakká, sokkal határozottabbakká válnának.

Az imént vázolt nehézségek tudatában s arra törekedve, hogy *quasi-reprezentatív* megfigyelést végezve, az érdekeltek közül is néhányal kapcsolatot teremtsék, a mezőgazdasági üzemekre és az ipari vállalkozásokra vonatkozólag *külön kérdőíveket* szerkesztettem s azokat a statisztikai hivatal szíves közvetítésével a legnagyobb károsultaknak megküldve, igyekeztem a probléma egyik-másik részét megfogni. Nem végezhettem tökéletes munkát. Különösen azért, mert már a megfigyelés köre is nagyon korlátolt volt: mindössze 50—60 birtoktulajdonost (bérlet) és ugyanannyi ipartelepét vontam csak ilyen tüzetes vizsgálat alá s bárha általában előzékenységgel találkoztam, a ki szemeltek közül így is többen adósak maradtak a válasszal. Mégis úgy vélem, hogy azok az adatok, melyekre ily módon sikerült szert tennem, sok irányban hozzájárulnak majd a kérdés tisztázásához. A statisztika akkor, ha a tömegészlelés nem vihető keresztül, gyakran kénytelen nyúlni a csupán kiválasztott egységekre kiterjedő vizsgálatához s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ezen az úton értékes tanulságokhoz lehet jutni. Nyilvánvaló azonban, hogy az így megszerzett adatokkal szőrmentén kell bannunk: csak az *egyén* kárainak hatásait jelzik azok s ha mint a festés, a színezés eszközei kiválóan használhatók is, belőlük mindenkor ki kell választanunk azokat az elemeket, melyek a *tömeg* elbírálása szempontjából értékesek. Hiszem, hogy a kis statisztikai felvétel eredményei ily módon megrostálva az ország egész területére vonatkozó *számítások* alapjait képezhetik.

A megszálló hatalmak bizonyos cselekményei (rekvirálásai, rendelkezései, stb.) gyakran a gazdasági életnek nem csupán *egy* ágát érintették károsan, hanem többet (akár egyidejűleg, akár folytatólágosan.) Az indirekt károk szempontjából itt az a prob-

léma, hogy az észlelhető hatásokat *összefüggően*, vagy elkülönítve *mérlegeljük-e*. Valószínű, hogy a szemle anyagát célszerűbb itt széttagolni. Hogy pl. a *vasúti forgalom* megbénításának különösen 1919 őszén és 1920 tavaszán eminens befolyása volt a mezőgazdasági termelvénynek értékesíthetésére is, ezt aligha lehetne tagadni. Sok más példa is adódna, melyek mindegyike a részletekbe menő kutatás helyességét igazolná. A gazdasági élet szövetenyességénél fogva ugyan nem számíthatunk arra, hogy az összes vonatkozásokat ki tudjuk fürkészni, de ha csak a könnyen észrevehető nyomokat is követjük, számos kockát rakhatunk hozzá munkánk épületéhez.

Lesznek azért eljárásunknak olyan akadályai is, amelyeket alig lehet kiküszöbölnünk. Így, hogy csak egyet említsék: nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is, fordultak elő ú. n. *regie-károk*, azaz olyanok, melyek annak következtében állottak elő, hogy az üzem (a gazdaság) igavonó barmaitól megfosztva, saját érdekében, az üzem jövője érdekében nem bocsájthatta szélnek a munkásságát (a cselédséget). Azt *tovább* is fizetnie kellett; fizetnie kellett sokszor olyan terményekben, melyeknek beszerzési ára sokkal *magasabb* volt már mint a románok és egyéb megszállók által elherdált terményeké. Hogy a megmaradt állatállomány élelmezése is jóval több pénzügyi terhet rótt a károsultakra, mintsem amilyenre előbb számvetéseket eszközölhettek, szintén olyan következménye volt a kifosztásnak, amely nyilvánvaló, bár konkrét számadatokra való átértékelése csak nehezen sikerülhet.

Nem könnyű a megszállással kapcsolatosan annak *a drágulási folyamatnak* mérvét sem megrögzíteni, melynek kiindulási pontja tagadhatatlanul termelési képességünknek megroppanása volt. Tanulmányainknak ezt a részét mindenesetre — a lehetőséghez képest — *élesen* kell beállítani, hogy világosan kitűnjék az, mily sokban részes a megélhetés árának emelkedésében a megszállás.

S ha kétségtelenül nehéz lesz az abból származó hatásokat áttekinteni, hogy a kárt szenvedett üzemek (gazdaságok, vállalatok) hosszú időre elzárattak a beruházások lehetőségétől, vagy éppen a termelésük körének kiszélesbítésétől, lemondhatunk-e ily irányú vizsgálatokról? Az által, hogy a megszállással összefüggő válság gazdasági evolúciónknak gátat szabott, hogy a korona elértéktelenedése miatt hihetetlenül hangzó összegekbe kerül minden lépés, mely erősödésünket szolgálja, stb. szintén roppant hátrányok szakadtak ránk. Kiválgatni ezek közül a *kézzelfoghatókat*, az indirekt károk közé sorolhatókat, a részletes tárgyalás során egyik törekvésem lesz.

Az a körülmény, hogy a teljesen leszerelt vagy a károk folytán üzemüket redukálni volt kénytelen ipartelepek szakmunkássága sokszor világgá széledt, valójában szintén olyan mozzanat volna, melyet nem lehetne számításainkból kihagyni. A képzett

munkásság kivándorlásának (különösen az elszakadt területekre) előbb-utóbb messzemenő hatása lesz ipari termelésünkre, melynek eredményessége nem csekély mértékben *a foglalkoztatott munkássereg kvalitásának függvénye*. Ha, mint említettem, az eltávozott munkások ereje a körülöttünk fekvő új vagy területileg megduzzadt államok iparát táplálja, egy okkal több arra, hogy agódva lássuk a folyamatot, melynek gyökere — csakúgy, mint sok más bajunké — szintén a megszállásig nyúlik. Alig lesz módunk az így előállott kárainkat, melyek főleg a külföldi piacon való versenyképességünk meggyengülésében fognak jelentkezni, számokkal felmérni, de rá kell majd mutatni erre az ösvényre is, mint amelyen anyagi értékeink előállításának csökkenése leselkedik felénk.

Végül, a sok nehézség mellett, melyekről a részletekben lesz majd alkalmam megemlékezni, még egy dologgal kívánok előjáróban foglalkozni. Az indirekt károkat is leglogikusabb lenne *aranykoronákban* kifejezni, még pedig *nem békebeli* aranykoronákban, hanem annak az értéknek megfelelően, melyet a termelés csökkenése, stb. folytán a világforgalomban az adott időpontokban képviselnek. Ámde sajnos akkor, mikor máris 4 év negatív eredményeit kellene felbecsülnünk s munkánk mérlegét korántsem zárhatjuk le még a folyó évvel, aranykoronákról aligha lehet szó s valutánknak éppen a múlt évi katasztrófális leromlása miatt csak alig-alig tudunk az értékelés kérdésében megbízható bázist találni.

A módszer ellen, ahogy könyvem igyekszik majd *az indirekt károk adatait* kiszámítani: *ugyanolyan értékelésű koronákban*, mint aminőkben a közvetlen károké történt, mindenesetre lehet érvelni. De nagy előnye, hogy kárainknak éppen annál a csoportjánál, mely egyfelől értékében kimagasló, másfelől pedig legsúlytobbabb termelési águnkra vonatkozik, szinte az összes hatásokat ki tudjuk fejezni a közvetlen kárszámla értékelésével. Sok esetben ugyan nem sikerül majd — mint említettük — *egyéb* kárcsoportoknál számszerű mennyiségek alakjába átídomítani azokat az okoskodásokat, melyek nyilvánvalóan bizonyítják a megszállás egyes cselekményeinek kártokozó hatását. Mellőzni azért ezeket sem szabad. Részben az indokolás alátámasztása, részben az eseményeknek hű színekkel való ecsetelése által jó szolgáltatokat tehetnek.

Az indirekt károkat a közvetlen károsodások tárgyalásának sorrendjében fogjuk vizsgálni. Amint tehát a főbb gazdálkodási ágak kárait egyenkint vesszük szemle alá, a mezőgazdaságét, az erdészetét, az iparét, kereskedelmét, stb., mindig azokhoz fűzzük a közvetlen károk kereteit túllépő magyarázatainkat.

Az ú. n. *hadiüzemek* kárai szintén olyan részlete volt a kárstatisztikának, melyre vonatkozólag röviden ki kell fejtenünk álláspontunkat, annál inkább, mert annak idején az entente-bizottság azt kívánta, hogy ezek adatait külön kimutatásokba

foglaljuk. Nem közölték velünk — csak sejtthettük — a megkülönböztetés okát, mivel azonban Magyarországon hadiszer-gyártó üzemekről olyan értelemben, mint külföldön, ahol a hadi-kinestárak tulajdonában álló ipartelepek is foglalkoztak hadi-anyag előállításával, már csak országunknak a monarchiában el-foglalt sajátos helyzetéből folyólag sem lehetett szó, a kíván-ságot nem teljesítettük. Magyarországon csak egyes, magántulaj-donban s valójában a békés termelés szolgálatában álló ipari üzemek dolgoztak kisebb-nagyobb mértékben a hadügyi igazgatás megrendelésére. Ez a viszony a háború folyamán is csak annyiban változott, hogy az iparnak a háborúval kapcsolatos s a *had-riselő államoknak mindegyikében egyaránt tapasztalható milita-rizálódása* folytán a vállalatok és pedig most már természetesen több vállalat, teljesítőképessége fokozott arányban vétetett igénybe hadiszállítások körül. A militarizálás rendszerint a hadi-szolgáltatásokat elrendelő 1912. évi 42. t.-c. alapján történt; az ipartelepek *kényszerítve* voltak a hadügyi kormány rendelkezésére is dolgozni. Magában ez a körülmény azonban nem állapíthatja meg egy telep hadiüzemi jellegét, mert hiszen a *konkrét esetekben a gyárak rendeltetése és termelésüknek adatai halomra dönthetik ezt a föltevést.*

Nagyon szépen igazolni lehet ezt az állítást, ha néhányat azok közül a gyárak közül sorra veszünk, amelyeket a románok *utólag* ilyen gyanuba fogtak, hogy pusztításaitak mentegessék.

Hogy a legjellemzőbb példát, a *Győri magyar ágyúgyár r.-t.-ot* említsük fel, (melyre vonatkozólag különben azt is meg kell jegyezni, hogy nem állami, hanem magánalapítás volt, melynél az állam csak mint részvényes szerepelt, s a részvények jelentős része külföldiek — így az ismert Skoda-cég, valamint újabban fran-cia és amerikai tőkeérdekeltség — tulajdonát képezte), ennek hadi-jellege sem oly vitán felül álló, mint neve után ítélve esetleg gondolhatnók. Már az 1913. évi 23. t.-c. szerint a gyárnak békecikkek készítésével is kellett volna foglalkoznia. Éppen ezért a gyár be-rendezése is — néhány speciális gép kivételével — kezdettől fogva olyan volt, hogy a legkülönbözőbb gyártási ágakat felvehette volna, sőt a berendezésnek tulajdonképen nem is a hadi cikkek termelése volt a rendeltetése. Az üzem alapító szerződése is 35 évre szól. S ha ezzel szemben tény is az, hogy a gyár nagyobb mértékben nem foglalkozhatott békecikkek gyártásával, ennek jó részben a háborúval összefüggő nehézségek voltak az okai, mik-nek folytán az üzem nem érhetette el tervezett legnagyobb termelő-képességét. Az üzemnek teljesen a békegazdálkodás szolgálatába való állítását, a terveket, melyek megvalósításuk esetén alkal-masak lettek volna arra, hogy a magyar közgazdasági életet friss erőforrásokhoz juttassák, a románok pusztításai teljesen szét-zúzták.

A pestszentlőrinci *Magyar lőszergyár r. t.* ugyan a háború alatt alapíttatott s kizáróan lőszerek előállításával foglalkozott,

de rendeltetése szerint a háború után békeüzemre tért volna át. E gyár préselt árúk és játékszerek gyártását vette tervbe, — csupa olyan cikkét, melynél az ország eddig behozatalra szorult, — s amely célra a gyár meglévő gépei minden nehézség nélkül felhasználhatók lettek volna.

A *Fegyver- és gépgyár r. t.* sem volt hadiüzem. E gyár, mint már a nevéből is kitűnik, nem csupán fegyverek, hanem Diesel-motorok, szerszámgépek, tömeggyártási cikkek, (szivaralak-min-ták, aranymérlegek stb.) és szerszámok előállításával is intenzíven foglalkozott, vas- és fémöntődéje révén pedig efajta öntvényeket is készített. A Diesel-motorok és szerszámgépek gyártását országunkban ez a vállalkozás kezdeményezte és virágoztatta fel, s a gyártmányai nemcsak a magyar, hanem a külföldi piacon is jó hírnévnek örvendtek. A háború előtti 5 év átlagában a béke-cikkek gyártási értéke itt 4 millió, a fegyvereké pedig 3·3 millió korona volt, s különösen jellemző, hogy 1910-ben, mikor a Balkán-feszültség megszűnt, az előállított békecikkek, főképp pedig a Diesel-motorok értéke mellett teljesen eltörpült a fegyvereké, ami azt mutatja, hogy e gyárüzem munkájának integráns része volt a közgazdasági élet vérkeringését szolgáló cikkek gyártása.

A csepeli *Weiss Mannfréd lőszer-, acél- és fémművek r. t.* is már 1899 óta foglalkozik rendszeresen békecikkek gyártásával, évenként növekedő arányban, úgy, hogy ezek termelése a háborút megelőző években meg is haladta a hadianyagok gyártását. Az üzem 1911-ben vas- és acélgyárral bővült ki, mely már 1912/13-ban is működött. A békés közgazdasági élet szempontjából való fontosságát legjobban mutatja az a gyorslendületű fejlődés, melyet a békeüzem gyártási mennyiségénél lehet látni; 1910-ben 335; 1911-ben 711; 1912-ben 1150; 1913-ban pedig 1486 vagon volt ez a mennyiség, akkora, hogy a gyár igazi rendeltetését világosan bizonyítja. Klasszikus bizonyosság e mellett az újabb alakulás is, hogy e gyár, mint a fentebb említett Fegyver- és gépgyár is, ma a textiliparnak erős oszlopa.

A *Ganz és társa Danubius gép-, vagon- és hajógyár r. t.* termelésében is túltengett a békés cikkek előállítása. Az a körülmény, hogy a háború előtti 4 év leforgása alatt a gyár 42½ millió korona értékű termeléséből 1¾ millió korona (az összes szállítások 1·2%-a) esett katonai rendelésekre, minden kétséget kizárólag a mellett szól, hogy a gyárat semmiféle magyarázattal sem lehet hadiüzemnek tekinteni.

A *Magyar Általános Gépgyár r. t.* (Mátyásföld) a háború folyamán — igaz — repülőgépgyártással is foglalkozott. De a telep legfőbb üzeme alapítása (1885) óta mezőgazdasági gépek gyártása volt, majd 1911 után személy- és teherautomobilok készítése is s katonai cikkeket a háború előtt egyáltalán nem állított elő. Az a körülmény, hogy a részvénytársaság mezőgazdasági gép- és automotorokat is szerkesztett, tette alkalmassá arra,

hogy a világháború folyamán a hadvezetőségtől repülőgéprendeléseket kapjon, bár a régi termelési ágakat azután sem hanyagolta el, s a háború végén már a m. kir. posta részére nagyobb sorozat szállítóautó gyártását is elkészítette. Ezek a munkák s a motorok és mezei vasutak szintén programmba vett gyártása élénken megvilágítják azt a fontos szerepet, melyre a gyár, iparunk restaurálásánál s nem a gyilkos hadiszerszámok előállításánál volt hivatott.

A Kóburg Fülöp herceg-féle bánya- és kohóművek r. t. budapesti telepe a háború előtt kizáróan békecikkeket gyártott, leginkább mezőgazdasági, ipari és közlekedési eszközöket s csupán a háború alatt szállított a hadvezetőség részére csavar- és kovácsárút is.

A m. kir. államvasutak budapesti gépgyárának csupán három rendes gyártási ágazata van: a mozdony-, híd- és mezőgazdasági gépgyártási ágazatok, melyek gyártmányai mind a polgári gazdaság érdekeit szolgálják. Mint minden más fejlettebb ipartelep, természetesen a gépgyár is készített a háború folyamán hadianyagot (lövedéket, gyújtókat, stb.), a románok zsákmányolása idején azonban már az egész üzem békecikkeket gyártott. Kicsi, de igen jellemző momentum, hogy a románok közel kétezer szerkocsi-rajzot is elvittek innen magukkal, melyeknek bár közvetlen kárértéke nem nagy, a bennük rejlő szellemi munka eltulajdonításával az eset nagyon világos példáját mutatja annak, milyen olcsón kívántak a románok fontos kulturális értékeket is megszerezni, s egyben azt is, hogy a rekvizícióknál mennyire nem a hadianyaggyártás megakadályozása, hanem inkább egyéb szempontok lebegtek szemeik előtt.

A diósgyőri m. kir. vas- és acélgyár egyik üzemi ágazataképpen hadfelszerelési cikkek, illetve hadianyagok gyártásával már 1895-től kezdve foglalkozik. A gyár termelési adatai azonban meggyőznek arról, hogy a hadianyaggyártás a polgári cikkekéhez képest itt is alárendelt jelentőségű volt, s csupán 1913-ban emelkedett az összes termelésnek kb. 12 %-ára. 1914 után természetesen ennek a gyárnak hadianyaggyártó üzeme is kiszélesbült, de az 1918. év őszén az eddig tisztán az e célú szolgáló gépek üzemén kívül helyeztettek, míg azok, melyek a háború előtt is polgári cikkek gyártásával foglalkoztak, ismét ezek szolgálatába állítottak. A román rekvirálások idején az utóbbi gépek legnagyobb része már ismét üzemben is volt s a vasúti anyagok és szerszámok előállításával volt elfoglalva.

A Roessemann és Kühnemann gépgyár r.-t., valamint a *Magyar Siemens-Schuckert-művek r.-t.* közül egyiknek gyári üzeme sem terjedt ki semminemű hadianyag gyártására (a Roessemann-cég pl. a háború alatt is csak a megszokott tevékenységét folytatta, mikor vasúti vonalbiztosító-berendezéseket, sín- és faszállító kocsikat, s különféle transzport-eszközöket és vágányokat szállított a hatóságok és magánvállalkozók rendelésére). A román

nyilvántartásokban mégis minden bizonnyal mint hadiüzemek szerepelnek.

A bőripari üzemek közül az újpesti *Wolfner Gyula és társa gyapjúmosó- és gépszíjgyáráról* koncedáljuk, hogy egyben a m. kir. honvédség hadfelszerelési gyára is volt. De a főgyártási ágak a háború előtt itt is a polgári célokra szolgáló talpbőrök gyártása, tengerentúli bőrök cserzése, gépszíjbőrök és gépszíjak, valamint technikai bőrök előállításai voltak, semmint hadfelszerelési munkálatok. A gyár külkereskedelmi statisztikai adatai szerint az előbbiekkal szemben a hadfelszerelési cikkek készítése elenyészően csekély (mindössze 4 4/10) volt.

A másik szintén újpesti nagy bőrgyár, a *Mauthner testvérek és társaié*, 1913-ban a volt cs. és kir. hadügyminisztériummal — a zágrábi bőrgyárral közösen — szerződést kötött hadfelszerelési cikkek (lábbeliek) gyártására és szállítására, s az erre a célra szükséges épületeket még 1913-ban meg is építette. Korábban azonban a gyártelep kizárólag a polgári szükségletet látta el bőr-árúval, az októberi összeomlás után pedig az egész üzemét ismét polgári cipők előállítására alakította át, s termelését a különösen a szegényebb osztályok cipőellátását biztosító Népruházati Bizottságnak bocsátotta rendelkezésére. Ebben a helyzetben, tehát tisztán polgári gyártási tevékenység mellett, érte a gyárat a rekvi-rálás.

A *Nemzeti Egyesült Textilművek r.-t.* közel 50 évi fennállása óta foglalkozik hadfelszerelési cikkek, ú. m. egyenruhapasztó gyártásával, egyenruhák és fehérneműek konfekcionálásával, valamint zsákok, kenyérzsákok és egyéb hadfelszerelési cikkek készítésével is, s termelésének nagyobb fele tényleg ezekre esett. De oly országban, melynek csak némileg kifejlett ipara is van, a *belföldi termelést is hozzá kell juttatni kincstári rendelésekhez*, s ez a körülmény egyáltalán nem ad még magában hadüzemi jelleget egy gyárnak.

A ruházati ipar körébe tartozó *Schmidt és társai kelenföldi cipőgyárnak* csaknem egész üzemi berendezését, valamennyi nyersanyagát és ipari gyártmányát elzsákmányolták a románok, s egyben több idegen cipőgyár gépeit és berendezését is, melyeket az ú. n. tanácsköztársaság rendelkezése parancsolt a kelenföldi központi üzembe. Amde a Schmidt-féle gyár, bár elsősorban katonai szállításokkal foglalkozott, valóban mégsem tekinthető hadiüzemnek, akárcsak a Textilművek üzeme sem. A gyár különben teljesen magánérdekeltség, köztük a most már jugoszláv és cseh-szlovák tőkét jelentő zágrábi és nagybossányi cipőgyárak tulajdonát is képezte. Ami pedig a gyárba a kommunista gazdálkodás következtében bekerült, de *jogilag akkor is magántulajdonban álló* berendezési tárgyakat illeti, ezeket éppen a román hadseregnek, mely állítólag a bolsevizmus megdöntésére vállalkozott, nem lett volna szabad eltulajdonítania. *Nem lett volna szabad tőkét ková-*

csolni olyan helyzetből, melyet csak a tanácsköztársaság érlelt meg számára.

A felsorolást még sokáig folytathatnók, s feltehetnők a kérdést, hogy mi közük volt a malmoknak, kő-, agyag- stb. gyári vállalatoknak a hadiüzemekhez, amivel esetleg a románok mentegetik eljárásukat. Nyugodtak lehetünk: semmi, ha csak az nem, hogy a malmok a hadsereg számára is öröltek lisztet, s a nyomdák betűit katonai nyomtatványok előállításánál is felhasználták. De ha a hadiüzemi jelleget oly tágan magyaráznók, mint ahogy a románok talán szeretnék, úgy a gazdasági életnek nincs egyetlen vonatkozása, mely a háborúskodással ne volna összefüggésbe hozható. Ha *Palmerston* lord egykor jogosan azt mondta, hogy Anglia sohasem viselt olyan háborút, melyet nem gazdasági célok érdekében vívott volna meg, *viszont* mi is joggal mondhatjuk azt, hogy *a gazdasági élet egész vérkeringését meg kellene állítanunk*, ha azt akarnók, hogy lüktetésére ne fogják rá, hogy hadicélokot szolgál. De azt talán még ellenségeink sem akarják, hogy a hadban álló államok ezt tegyék. S ha igen, *ez volna a legbiztosabb módja a jövőendő háborúk elkerülésének!*

Az a probléma, hogy a megszállás pusztításainak helyreállítását *természetben* kérjük-e, avagy inkább *pénzbeli térítések* vagy esetleg *a jóvátételi számlánk javára való írásuk* mellett foglaljunk-e állást, sok tekintetben olyannak látszik, melyet valóban logikusabb lesz majd pontról-pontra akkor tárgyalnunk, amikor közgazdasági életünk egyes ágazatainak károsodásait vesszük sorra. Erre a kérdésre ezért munkánknak e szakában nem kívánunk ráterni, amint hogy arra sem, amely arra vonatkoznék, hogy szükséghez képest milyen úton-módon tudnánk egész kárszámlánkat *átértékelni*. Az ú. n. *bonok* ügye, amely az entente-bizottságnak egyik vesszőparipája volt s amelyek tárgyában a statisztikai hivatal munkálatainak végefelé is kénytelen volt a hatóságoknál kutatásokat végezni, talán szintén inkább azoknak a fejtegetéseknek a gondolatmenetébe lesz beilleszthető, amikor a megszállók által fizetett térítések dolgát fogjuk vázolni. Más helyet kerítünk azoknak az érdekes vallomásoknak is, melyeket a közigazgatási hatóságainktól szereztünk be arra vonatkozólag, hogy különösen a román megszálló csapatok a kiürítés alkalmával milyen terrorisztikus eszközökkel léptek fel velünk szemben, s hogyan *erőszakoltak* ki tőlünk írásokat, amelyek tanúsága szerint a csapatok jámbor, istenfélő emberek gyanánt viselkedtek volna, senkinek sem ártottak, s gavallérosan megfizettek minden szolgáltatásért.

Pár szóval azonban már most érintenünk kell azt a kérdést, hogy a felvétel során a *külföldi honosok* káraival mi történt. Annál inkább, mert az entente-bizottság súlyt helyezett arra, hogy ezek adatai külön dolgoztassanak fel. A statisztikai hivatal ezt a kívánságot bizonyos korlátok között honorálta is, azonban

munkája egyáltalán nem volt precíznek mondható, minthogy a bejelentési lajstromok a honosság kérdését nem téve kutatás tárgyává, csakis azoknak a károsultaknak bejelentéseit tudtuk szeparálni, akik hivatkoztak arra, hogy külföldi honosok, vagy akikről köztudomású, hogy idegen államok polgárai. Az igazat megvallva, azt sem tudtuk hamarjában eldönteni, hogy a külföldi érdekelttség fogalmát milyen határok között értelmezzük. Nyilvánvaló, hogy azoknak a vállalatoknak káraiban, melyeknek részvénytőkéje — ha csak részben is — a külföldről jött be hozzánk, e részvényesek szintén osztozkodtak. A részvénytőke nemzetközi mozgalmainál fogva azonban s különösen Magyarország szétdarabolása után, amikor nyilvánvaló, hogy a *korábbi* külföldön kívül az elszakított részeken is mindenfelé vannak tőkések, akiknek vagyona károsult vállalataink tárcájában fekszik, mégha esetleg meg is tudtuk volna állapítani a plaszirozás művét, nagyon kockázatos munkát végeztünk volna, ha károsultjainkat ily módon kívántuk volna osztályozni. Felvételünk szerint tehát a külföldi honosok Csonka-Magyarország területén csak kisebb károkat szenvedtek, ami részben érthető is, mert hiszen az idegen konzulátusok, ahol csak mód volt rá, — nem egyszer volt arra szükség! — útját állták polgáraik vagyona csorbításának.

Különben nehéz volna eleve eldönteni, vajjon melyik megoldási változat lenne helyesebb, az-e, amelynél minden eszköz latbavetésével iparkodtunk volna kinyomozni a külföldi honosok kárait, vagy az, amelyet tényleg követtünk. Ha tudtuk volna azt, hogy a Jóvátételi Bizottság kötelezni fogja a *megszállókat* arra, hogy Csonka-Magyarország területén a külföldi állampolgárokkal szemben elkövetett atrocitásokért anyagi elégtételt nyújtsanak, mindenesetre az előbbi út látszott volna okosabbnak, minthogy az így befolyó térítések hazánk gazdasági életét is juttatták volna friss levegőhöz. De ki tudja, nem az volt-e a megkülönböztetés igazi oka, hogy az entente úgy gondolkodott, hogy tessék-lássék javunkra írván valami hitvány összeget, egyben kötelez bennünket arra, hogy annak ellenében *mi* elégítsük ki a külföldi honosok kárigényeit.

Egyébként úgy hisszük, hogy ha részletes tárgyalásainknál rá is mutatunk arra a pár adatra, mely efajta károkból származott, munkánk szempontjából az egész kérdés alárendelt jelentőséggel bíró. Könyvünk a *magyar közgazdasági élet kárait* kutatja s annak *integráns részei az összes javak*, melyek országunk területén fellelhetők. E közgazdasági élet bármerre elhajló ágait tépi is meg a vihar, egyformán kell azt sajnálnunk, a lombozat ékeségének egyforma defektusai azok. Függetlenül attól, hogy az elrablott javak kinek a tulajdonában voltak, a magyar közgazdaság ereje gyengült elvesztésükkel s ezért a kártömegek tárgyalásánál mindig az összes károsodásokból fogunk kiindulni.

A következő szakaszokban áttérünk immár a megszállások gazdasági vonatkozásainak részletes ismertetésére. A leggazdagabb anyagunk a román megszállásról gyűlt egybe s ezt legkimerítőbben is fogjuk tárgyalni. Kisebb a jelentősége a cseh-szlovák megszállás kárainak s még inkább a franciákénak, amelyekkel tehát kurtábban végezhetünk. Könyvünk utolsó nagyobb szakasza — mielőtt a tanúságokat összefoglaljuk — a jugoszláv megszállás sok tekintetben karakterisztikus gazdasági hatásait fogja szemléltetni.

IV. A ROMÁN MEGSZÁLLÁS KÖZGAZDASÁGI KÁRAI.

1. A károk általános megoszlása.

Csonka-Magyarországnak a román csapatok által okozott káraitól legelőbb, ime, beszéljen a statisztika:

Törvényhatóság	Károk összege 1000 K	Törvényhatóság	Károk összege 1000 K
Fejér vm.	14,115·6	Abauj-Torna vm.	10,112·2
Székesfehérvár tjv.	101,346·9	Bereg vm.	32,220·9
Győr vm.	8,778·6	Borsod vm.	144,553·5
Győr tjv.	818,355·1	Miskolc tjv.	13,189·8
Komárom vm.	50,747·2	Gömör és Kishont vm.	1,711·5
Komárom tjv.	158·5	Ung vm.	2,134·2
Veszprém vm.	5,968·7	Zemplén vm.	176,580·8
Zala vm.	37·0	IV. országrész.	380,502·9
I. országrész	999,507·6		
Ebből tjv.	919,860·5	Ebből tjv.	13,189·8
„ rtv.	1,672·4	„ rtv.	235·8
„ város	921,532·9	„ város	13,425·6
„ vidék	77,974·7	„ vidék	367,077·3
Esztergom vm.	2,273·8	Békés vm.	398,461·9
Hont vm.	443·8	Bihar vm.	133,914·3
Nógrád vm.	20,716·4	Hajdu vm.	237,437·6
II. országrész	23,434·0	Debrecen tjv.	301,539·0
Ebből rtv.	139·8	Szabolcs vm.	805,909·4
„ vidék	23,294·2	Szatmár vm.	80,156·7
Bács-Bodrog vm.	580·0	V. országrész	1,957,418·9
Csongrád vm.	182,018·7	Ebből tjv.	301,539·0
Hódmezővásárhely tjv.	121,909·3	„ rtv.	255,306·5
Szeged	3,412·2	„ város	556,845·5
Heves vm.	171,916·2	„ vidék	1,400,573·4
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	957,473·9	Arad vm.	15,944·6
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	855,485·7	Csanád vm.	601,248·7
Kecskemét tjv.	68,982·8	VI. országrész	617,193·3
Budapest tjv.	2,522,231·4	Ebből rtv.	74,621·8
III. országrész	4,884,010·2	„ vidék.	542,571·5
Ebből tjv.	2,716,535·7	Mindössze	8,862,066·9
„ rtv.	547,984·8	Ebből tjv.	3,951,125·0
„ város	3,264,520·5	„ rtv.	879,961·1
„ vidék	1,619,489·7	„ város	4,831,086·1
		„ vidék	4,030,980·8

	Károk összege 1000 K
Vasutak kárai	7.220,264'8
Posta és távirda kárai .	203,984'6
Katonai kincstár kárai .	8.104,649'0
Csendőrség kárai . . .	47,872'9
Károk fősszege	24.438,838'2

A román megszállás *megállapított* kárai közel járnak a 25 milliárd koronához.⁹⁸ Akár az állami üzemek két leghatalmasabbját, a vasutat és postát nézzük, akár a katonaság és csendőrség intézményét, nagyjában ugyanakkora kártömegek sorakoznak fel előttünk, mintha a *tulajdonképeni* közgazdasági élet megsarcolására esik tekintetünk. Kimagasló szerepük — 36·3 százalék — mégis épp az utóbb említett károsodásoknak van, sőt ha a felvételi módszer ránkparancsolta megkülönböztetésen felülemelkedünk, a közvetlen jellegű s tipikusan közgazdasági természetű károk összege — a vasút és posta hozzászámításával — még sokkal feljebb szökkenik, 16·3 milliárd koronával pontosan a kár-számla kétharmadára. A honvédelem és a belső rend fenntartásának eszközei még így is nagy jelentőséghez jutnak káraink táblázatán s elvesztésük annál fájdalmasabb, mert pénzügyi züllésünk — ha akarnók — sem engedné meg a roppant sok jószág-nak pótlását, melyeket e téren elvettek tőlünk.

A törvényhatóságok szerint kimutatott károknál maradvá, messze kiválik a többi közül a Duna-Tisza közének (a III. országrésznek) megsanyargatása: 56·2%-át a rekvirálásoknak, rombolásoknak, stb. e vidék lakói szenvedték el. Látszólag sokkal kisebb a súlya a tiszántúli vármegyék károsodásainak. De csak látszólag. Ha igaz is, hogy a Tisza bal partján (az V. országrészben) a károknak csupán 22·0%-át tudtuk összeírni, a Tisza-Maros szögén pedig éppen csak 7%-át, viszont nyilvánvaló, hogy a Duna-Tisza közének elsőségét két körülmény is biztosította. Az egyik az, hogy Jász-Nagykún-Szolnok és Csongrád vármegyék kárainak a zöme, sőt kis részben Hevesvármegyéé is, földrajzilag a Tisza túlsó partján keletkezett — legalább 1 milliárd koronával nő így meg a tiszántúli területek kárlajstroma — a másik pedig az a *gazdaságstatisztikai* ok, hogy a Duna-Tisza közén fekszik Budapest, melynek gazdasági fejlettsége bőven kínálta a szabad prédát a megszállóknak, s különösen pompás ipartelepei voltak azok, melyek a román zsákmányt gazdagították. A főváros és a tiszántúli részek kikapcsolásával a Duna-Tisza közének kárai a keleti országrészeké *mögé* húzódnak vissza. Feltűnik még a Dunántúl

⁹⁸ A könnyebb áttekintés kedvéért azokat a károkat, melyeket a károsultak idegen valutában jelentettek be, a következő kulcsok szerint számítottam át az 1919 évi augusztusi árfolyamoknak megfelelően:

51,236.123 márkát	à 2 K,	16.528 svájci francot	à 8 K,
126.462 lírát	" 4 "	81.232 cseh koronát	" 2 "
94.500 francia francot	" 5 "	251 font sterlinget	" 170 "
és 2.482.978 leut à 2 korona.			

hajsza!l hijján egymilliárdos kára; a szomorúan előkelő harmadik rangszámot azonban kizárólag a győri ágyúgyár tökéletes elpusztításának köszönheti. A többi országrészekben a megszállók munkája kevesebb zavarral járt, különösen a Duna balpartjának magyar kézen maradt parányi szögletében, amelyet a románok különben sem tartottak érdemesnek arra, — nemesebb vadakat kergetve, — hogy ott nagyobb erővel lépjenek fel.

Az országrészek szerint való e vizsgálatnak hiánya, hogy a károk valódi nyomatéka felől nem tájékoztat. A terület nagysága (különösen a mezőgazdaságilag használhatóé), ipari üzemekkel teleszórtsága, a lakosság lélekszáma, stb. mindmegannyi rugók, melyek a károk nagyságát kialakítják, nem is szólva az ellenséges csapatok emberséges vagy embertelen viselkedéséről, ami sokfelé döntő hatással volt a károk összegére. Közelebb visz majd bennünket a kérdés megoldásához, ha a károkat a lakossághoz viszonyítjuk. Előbb azonban mégis szükségesnek véljük azoknak a vármegyéknek nevét külön is felemlíteni, melyek legtöbbet adóztak e kényszerű szolgáltatásban. Jász-Nagykún-Szolnok, Pest, Szabolcs vannak legelől. Szorosan mögöttük áll Csanád vármegye, míg Békés- és Hajdúvármegyék kisebb számokkal szerénykednek. A városok közül a már említett Budapesten és Győrön kívül Debrecen és Hódmezővásárhely adatain akad meg a szem, de Székesfehérvár szerepét már veszedelmesen megközelíti s Kecskemétet és más törvényhatósági jogú városokat el is hagyják a rendezett tanácsú városok közül Szentés (95·7 m. k.), Békéscsaba (83·7 m. k.), Mezőtúr (81·7 m. k.), Szolnok (79·6 m. k.), Nyíregyháza (78·1 m. k.), stb.

A városok két csoportja közül a törvényhatósági jelleggel felruházottak a károk 44·6 %-át viselték el; a rendezett tanácsú városokra jóval kevesebb (9·9 %) jutott, a falusi településekre pedig 45·5 %. Az arányok minden más szempont figyelmen kívül hagyásával is tanulságosak, mert azt bizonyítják, hogy a lakosság gazdaságilag *gyengébb* elemeit — a falusi lakosságot mindenestre annak kell tekintenünk, — szinte fokozott mértékben gyötörte meg az 1919/20. évi román világ, mint a fejlettebb termelési rendszerekre berendezkedetteket. Az adatok gyaníttatják azt, hogy mindenekfelett az *őstermelés* volt az, melynek termékei a megszállók zsákmányszomjának áldozatul estek, de menten meggyőződésre válik bennünk e hit, ha arra gondolunk, hogy a károsult *városi* konglomerációk között is nagyon sok van olyan, melyeket mint alföldi *tanyavárosokat* tart nyilván a statisztika. E városok gazdasági struktúrája, túlnyomóan földműves karaktere sejteni engedi, hogy a káradataik is jobbra annak a tömbnek alkotó részei, melyekből az őstermelés különféle ágainak s kiváltképen a *mezőgazdaságnak* kárai tevődnek össze. Annál a nagyon fontos szerepnél fogva, melyet Csonka-Magyarországon az agrikultúr-termelés elfoglal, s mely gazdasági konszolidációnk és felemelkedésünk centrumába a földdel való gazdálkodást helyezi, itt

látjuk első ízben a vihart, mely reménységeinket elsöpréssel fenyegette. A mezőgazdasági termelés zavartalan menetének megőrzése, nem: a termés lehető fokozása, annyira életérdeke volt — és ma is az! — a trianoni Magyarországnak, hogy a legkisebb árny is, mely annak jövőjére vetődött, aggodalommal tölthetett el minket. Mennyivel inkább gonosz az a kép, mely a románok kivonulása után onnan felénk sötétlett.

Annak a megvizsgálása céljából, hogy a károk milyen összegűek voltak a vármegyék járási közigazgatási egységeiben és a városokban, a károkat tovább tagolhatjuk:

Közigazgatási jelleg	Járások (városok) száma, melyekben a károk összege 1 millió koronán alul maradt	Járások (városok) száma, melyekben a károk összege					
		1-4'9	5-9'9	10-24'9	25-49'9	50-99'9	100 millió koronát meghaladta
Tjv.	1	1	—	1	—	1	5
Rtv.	3	1	4	4	8	6	—
Városok	4	2	4	5	8	7	5
Járások	13	19	14	23	17	14	12

A törvényhatósági jogú városok kétharmadrészének kára 50 millió koronán felül volt; a rendezett tanácsú városok nagyobbik fele 25 millió koronánál többet veszített, a járássok erős többségében pedig a károk e határértéket nem érték ugyan el, de kevés híján kétharmaduk kárszámlája szintén elég magas: 10—15 millió korona között mozog. Jász-Nagykun-Szolnokvármegye öt járása közül csupán az egyik (a jászvári felső járás) összeírása nem eredményezett legalább 100 millió koronát, a többiek⁹⁹ mind a legmagasabb kategóriába kerültek; Csanádban egy¹⁰⁰, Pestben¹⁰¹, Borsodban¹⁰², Békésben¹⁰³ és Zemplénben¹⁰⁴ szintén, Szabolcsban¹⁰⁵ pedig két járás akadt, melyek kárstatisztikája ekkora számot mutatott, de míg pl. Borsod- és Zemplénvármegyékben a többi járássok általában nem jártak annyira rosszul, addig Szabolcs járásai közül a kevésbé sújtottak lakosságának is nagy oka volt a románok kivonulása után a föllélekzésre.

Az előbbi táblázat anyagát másképp is csoportosíthatjuk, azt kutatva, hogy a károk összege hogyan tömörül az egyes kárkategóriák szerint:

Károk csoportjai	tj.	Az oldalt megnevezett csoportba tartozó							közigazgatási járáások	
		rtv.		összes						
		v	á	r	o	s	o	k	összes	a)
	a)	b)	a)	b)	a)	1000 K-ban,	b) %-ban	a)	b)	
1 mill. K-án alul	158'5	0'0	662'9	0'0	821'4	0'0	5,242'1	0'1		
1—4'9 mill. K	3,412'2	0'1	1,672'4	0'2	5,084'6	0'1	51,109'5	1'3		
5—9'9 mill. K	—	—	31,503'0	3'6	31,503'0	0'7	96,057'0	2'4		

⁹⁹ Jászvári alsó j.: 103'7 m. k.; tiszai alsó j.: 143'1 m. k.; tiszai felső j. 137'7 m. k.; tiszai közép j.: 261'5 m. k.

¹⁰⁰ Központi j.: 100'0 m. k.

¹⁰¹ Gödöllői j.: 220'4 m. k.

¹⁰² Miskolci j.: 103'6 m. k.

¹⁰³ Orosházi j.: 102'5 m. k.

¹⁰⁴ Tokaji j.: 103'0 m. k.

¹⁰⁵ Dadai alsó j.: 131'8 m. k.; dadai felső j.: 156'2 m. k.

Károk csoportjai	tj.	Az oldalt megnevezett csoportba tartozó						közigazgatási járások		
		rtv.				összes				
		v	á	r	o	s	o	k		
		kárainak összege:	a)	1000 K-ban,	b)	%-ban				
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)		
10—24·9 m. K	13,189·8	0·4	88,006·3	10·0	101,196·1	2·1	384,595·5	9·5		
25—49·9 m. K	—	—	264,716·0	30·1	264,716·0	5·4	627,987·2	15·6		
50—99·9 m. K	68,982·8	1·7	493,400·5	56·1	562,383·3	11·7	1,000,772·2	24·8		
100 m. K-án felül	3,865,381·7	97·8	—	—	3,865,381·7	80·0	1,865,217·3	46·3		

Érdekes szabályszerűségek. A törvényhatósági városokat ért károsodások csaknem teljes összegükkel azokat a városokat nyomták, amelyek a legnagyobb károkat szenvedték. A rendezett tanácsú városok sorában is hirtelen emelkedik az arányszám, amint magasabb kár csoportok felé haladunk, s a 25 millió koronánál nagyobb kárú városok részesedése itt már a 90%-hoz jár közel, míg a megelőző táblázat szerint nem sokkal ment túl az 50-en. A károk nagysága s azok országos jelentősége között fennálló szoros kapcsolat azonban talán legmeggyőzőbb a járásoknál, ahol annak ellenére, hogy a 25 millió koronás károkon felül a járások száma szakadatlanul fogy, a hozzájuk tapadó károk összege viszonylagosan, minél magasabb csoportok felé érünk, annál inkább nő. Más szóval mit jelent ez? Jelenti azt, hogy egyes vidékeken sokkal kíméletlenebbül dolgozott a román vámszedő, mint másutt. Jelenti azt, hogy e területek kifosztása — hiszen a többieké is távol esett az ú. n. méltányos és jogos rekvizíciók fogalmától — olyan méreteket öltött, hogy hosszabb, jóval hosszabb időt igényel majd ott a gyógyulás folyamata, mint egyebütt. S azt, hogy ha a román megszállás hatásait mérlegeljük, különösen ezeket a — túlnyomó részt tiszántúli — járásokat kell alapul vennünk, mint amelyek legpregnansabban mutatják be azt a kiszípolozó rendszert, mellyel a román hatalom a magyar földre ráfeküdt. Fentebb láttuk, hogy a vidék — s gondolatársítással a mezőgazdaság — kárai mennyire uralkodók voltak. Most tovább mehetünk. Megállapíthatjuk azt, hogy mai éléstárunk: a Hajdúság, Nyírség, Jászság és a Kőrösök környéke azok a helyek, melyek aránytalanul többet vállaltak a megszállás terhéből, mint a megszállás egyéb területi áldozatai. Abban a jövőnkre kiható s minden támogatásra érdemes munkában, mely a mezőgazdaság hivatása a mai Magyarországon, nem szabad elsiklanunk megjegyzés nélkül már e helyen sem amellett a súlyos helyzet mellett, melybe földművelésünk különösen azokon a tájakon került. Ha előbb már idéztük azt a szinte már közhellyé vált tételt, hogy Csonka-Magyarország közigazdasági életének pillére az agrár-gondolat minél tökéletesebb kiépítése, meg kell torpannunk (látva a rombolást) s ha a károokra gondolunk, kételkednünk azon, hogy a magyar mezőgazdaságnak meglesz-e a belső ereje arra, hogy a tőle várt lendületet valóra tudja váltani.

A statisztika szokásjogának hódolunk akkor, mikor a meg-

szállás alatt sínylődött törvényhatóságok kárainak átlagairól is beszámolunk:

Közigazgatási jelleg	Átlagos kárösszeg 1000 K
Vármegyék	188,882·4
Tjv.	450,129·0
Rtv.	33,844·6
Városok	138,031·0
Járások	135,990·9

Ezek a számok sem érdektelenek. Törvényhatósági városaink csaknem félmilliárdos átlagát logikusan magyarázza meg az, hogy ezek a gócpontjai a nagyobb jólétnek, az ipari termelésnek, a kereskedelemnek s a fontos — központi jellegű — közhivataloknak, élükön Budapesttel. Mégis figyelemreméltó, hogy az átlag itt milyen szélsőségeket takar: fölötte csak két városunk helyezkedik el, a többiek kárai mélyen alatta. Milliárdok és alig pár ezer korona találkozok össze a városi törvényhatóságok sorában, bár igaz, hogy a rendben közepső helyen álló város (Székesfehérvár) sem szabadult 100 millió koronán alul. A rendezett tanácsú városok átlaga sokkal mérsékeltebb, de szerényebb gazdasági kultúrájukhoz képest s az általános gazdasági politika szempontjából mégis jelentőssé avatja kárait az, hogy — alább látni fogjuk — területükön, ahol az ipar még nem tudott erős gyökeret verni, a *mezőgazdaságon* hajtotta be a megszállás azt az adót, melyet egyéb termelési ágakon hiába keresett volna. Különben a városok e második típusánál az átlagtól való eltérések nem oly széthajlók, mint az előbbi csoportnál: a középhelyen fekvő városok kárait is 10—12 millió koronára becsülték. A vármegyék átlaga — megfelelően a megszállás tendenciájának — rendkívül magas; két-ötödrésze a városi törvényhatóságokénak, ami tekintettel a bennük felhalmozódó termelési javak jóval kisebb mennyiségére, ismét csak a vidék kizsákmányolásának jele. S ha sokszor hallottunk — ismét csak ide jutunk gondolkodásunkban — mai kétségbeejtő helyzetünkben arról, hogy a mezőgazdaság az az ősforrás, mely mellett az ország fel tud majd üdülni; ha számítottunk arra, hogy a szellemi és ipari proletariátus felszabaduló rétegeit vissza tudjuk vezetni a legemberibb foglalkozáshoz; ha hittük azt, hogy a világkrízis elmúltával újra ébredhető *kivándorlási mozgalomnak* előre gátat szabhatunk okos földbirtokreformmal, — remélhetjük-e azt, mikor a *vidék* gazdasági életének véredényrendszerébe gyilkos mérget csepegtetett belé a megszállás egy esztendeje?

Amint a kárstatisztika épületét fokonként lejjebb bontjuk, jutunk a legalsó közigazgatási egységekhez, a *községekhez*, melyeknek magasabbfokú típusaival különben már foglalkoztunk is. Néhány szóval azonban a tulajdonképeni községekről, a *falusi községekről* is be kívánunk számolni, legalább annyiban, hogy ezek kárainál mekkora összegű károk a leggyakoribbak s mennyi volt

átlagos megterhelésük. Az egyes országrészek között olyan éles eltéréseket látunk itt, hogy számításaink eredményét valamivel bővebben idézzük:

Kárcsoportok	Községek a) százaléka, b) száma, amelyekben a károk összege az oldalt megnevezett csoportba tartozott:							
	Duna jobb- partja	Duna bal- partja	Duna- Tisza köze	Tisza jobb- partja	Tisza bal- partja	Tisza- Maros szöge	Mind- össze	
	a)	a)	a)	a)	a)	a)	a)	b)
100,000 K-án alul	76.9	57.5	7.0	54.0	5.9	3.3	33.9	518
100—249,000 K	12.4	27.4	10.9	16.6	9.7	3.3	13.7	209
250—499,000 "	3.4	13.0	16.0	8.4	10.0	3.3	10.3	158
500—999,000 "	4.3	0.7	13.1	9.7	13.4	6.7	9.7	147
1—2.49 millió "	1.7	—	18.8	6.8	22.4	16.7	12.1	185
2.5—4.99 " "	0.3	1.4	17.6	1.8	17.4	40.1	9.9	151
5—9.99 " "	0.3	—	8.7	0.8	9.4	10.0	4.8	72
10—24.99 " "	0.3	—	6.3	0.8	9.0	10.3	4.1	62
25—49.99 " "	0.3	—	1.4	0.8	2.5	3.3	1.1	17
50 millió K-án felül	—	—	0.2	0.3	0.3	3.3	0.4	6

A román megszállás körzetébe kapcsolódó községek minden harmadikának a kárát jelentéktelennek mondhatjuk. Javarészt azokról, a megszállás külső övébe tartozó községekről van ezek sorában szó, amelyek vagy már kívül estek a románok tulajdonképeni érdekszféráján, vagy pedig mint kisebb helyeknek, inkább csak járőrök és rekviráló különítmények rendszertelen vendégszerepléséhez volt szerencsájük. A többi községek megszállásában — bezárólag 5 millió korona károsodásig — bizonyos rendszerességet tapasztalunk: kevés híján ugyanannyi községünk szenvedett pl. 1—2.5 millió korona kárt, mint 100—250.000 koronásat. 5 millió koronát meghaladó károk is feles számmal jelentkeztek községeinkben s csak 25 millió koronán felül satnyulnak el a számok.

Az országrészek szerint való vizsgálódás már élesebb különbségeket tár fel. A Dunántúl községei aránylag legkönnyebben szabadultak; ritka volt itt olyan község, mely 100.000 koronánál többel járt volna hozzá a román számlához. A Duna balpartján sem hozott a károk leltározása a községek zömének keserves meglepetéseket. A Tisza jobbpartján, ahol a románok az első támadás alkalmával is megvetették a lábukat s másodszor is nagyobb erőkkkel jelentek meg, már inkább érezték a községek károsodásaikat. A Duna—Tisza-köze, a Tisza balpartja és a Tisza—Maros-köze voltak a megszállók *Mekkája*. A kiskárosult községek száma itt elenyészően csekély, hogy helyet adjanak a szinte teljesen kifosztottaknak. A három országrész közül is a csonka Tisza—Maros-közére zúdult a legnagyobb csapás. Mintha a románok bosszúból — azért, mert a meghagyott kis részt is sajnálták tőlünk — pusztították volna ki Csanád vármegyét, hogy ennyi örömünk se teljék a békeszerződés határmegállapításában. A másik két — most említett — országrészben a helyzet nem nagyon különbözött, bár nyilvánvaló adatainknak ebben a

csoportosításában is, hogy Jász és Csongrád tiszántúli községeinek különösen nagy kárai hozták a Duna—Tisza-közének arányszámaikat olyan előre.

Kötelességet vélünk teljesíteni akkor, mikor megörökítjük azoknak a községeknek a nevét is, melyek gazdasági élete a megszállás alatt a legkeményebb próbákat állotta ki:

Község	Vármegye	Károk összege 1000 K	Község	Vármegye	Károk összege 1000 K
Mezőhegyes	Csanád	377,864·9	Sarkad	Bihar	42,900·5
Törökszentmikl.	J.-Nk.-Sz.	128,964·8	Gyoma	Békés	41,663·4
Diósgyőr	Borsod	88,160·7	Cinkota	P.-P.-S.-Kk.	41,491·1
Tokaj	Zemplén	74,955·0	Apátfalva	Csanád	39,996·6
Nyirbátor	Szabolcs	64,453·2	Polgár	Szabolcs	38,656·9
Rakamaz	Szabolcs	47,560·9	Kenderes	J.-Nk.-Sz.	37,581·8
Vencsellő	Szabolcs	45,265·1	Fegyvernek	J.-Nk.-Sz.	36,557·3

E községek kárai a legnagyobbak. Különösen Mezőhegyes és Törökszentmiklós határában tombolt a megszállás dühe. *Mezőhegyes kárai messze kiválnak a károk szomorú sablonjából s Törökszentmiklós is egymagában többet veszített, mint számos más vármegye községei együttvéve.* De hányan vannak a felsoroltakon kívül még községeink: Nagykálló, Orosháza, Kisbér, Demecser, Besenyszög, Tiszaföldvár, Vásárosnamény, Tiszadob, stb., amelyek kára mindmegannyi *vivisectio* volt közgazdaságunkban. Az a körülmény, hogy a román megszállás az állami és társadalmi élet alsóbbfokú egységeinek életébe is ilyen erőszakos módon nyúlt bele, mindenütt azt markolva fel, ami éppen a kezébe akadt: a gazdaságokban a terményt, az állatokat és gépeket, borpincékben az italt, dohánytermő vidéken a dohányt s ott, ahol ipar virágzott, ennek alapjait támadva meg, ismét csak azt mutatja, hogy a megszállás mennyire nem politikai s mondhatnánk nem katonai természetű, hanem kizárólagosan gazdasági karakterű volt. Ha nem így lenne, szükség lett volna-e arra, hogy román járőrök a legkisebb községbe is ellátogassanak valami haragnivalóért, vagy egyéb rekvirálási célzattal; hogy minden helyen gondosan kiválasszák a termelésnek azt a pontját, melyet megsebezve, a legtartósabb hatásokat okozhassák; hogy olyan esetekben, mikor javainkat nem tudták megmozdítani, gonosz szándékkal tették tönkre azokat (mint sokfelé a szőlőket vagy a réteket, stb.), hogy mi se tudjuk hasznukat venni. Nekünk nem lesz módunkban végig községenkint nyomról-nyomra követni a megszállás egykori bűneit és azok következményeit. De aki a Tiszán túl jár majd, évtizedek múltán is tanulságos történeteket hallhat az 1919/20. évi *románjárás* emlékeiből.

Fentebb említettük már, hogy a károk tényleges nyomását inkább tudjuk érzékeltetni, ha azok összegét a lélekszámhoz viszonyítjuk. Egy-egy vármegye, járás vagy város lakosságának száma ugyan egymagában nem tud tájékoztatni arról, hogy az adott területi egységen a rekvirálható javaknak mekkora tömege

feküdt s hogy a nemzeti vagyonnak milyen nagy része az, mely ott tömörülve, a megszállókat munkára csábította. Elméletileg a javaknak (a lélekszámhoz képest) aránylagosan egyforma elosztását kellene feltételeznünk, hogy a vagyonságkülönbség fokának zavaró hatását kiküszöbölhessük. Ez természetesen a valóságban nem így van. De ha abból indulunk ki, hogy a közigazgatás egységei között *vannak* vagyoni eltérések s mégis úgy találjuk, hogy ott, ahol jogosan vélhetjük a szerényebb vagyont, a károk egy főre eső átlaga mégis szembetűnően magas, fenntartás nélkül koncedálnunk kell majd azt is, hogy arrafelé a megszállás pörölve erősebb csapással sújtott le a közgazdasági életre, mint másutt. Számításaink szerint a román megszállás káraiból — hangsúlyozva, hogy ezúttal is csak a helyszínén összeírt károkkal foglalkozunk — egy főre esett a

Duna jobbpartján	1,533 K	tj. városokban	2,836 K
Duna balpartján	88 „	rt. városokban	1,287 „
Duna-Tisza közén	1,584 „	városokban általában	2,327 „
Tisza jobbpartján	678 „	vidéken	1,073 „
Tisza balpartján	1,842 „	károk főösszegéből	1,539 „
Tisza-Maros szögén	4,198 „		

A magyar korona *mélypontján* talán nem is ijesztő számok ezek, de azonnal azokká változnak át, ha a kárfelvétel koronaértékelésére gondolunk. Ha a korona 0·20-as (zürichi) árfolyamát harmadfélév előtti jegyzéssel összehasonlítjuk s mai pénzünkben fejezzük ki a károk egy főre eső átlagát, mintegy 90.000 koronás eredményhez jutunk. Ma sem éppen megvetendő összeg ez: hozzávetőlegesen a középminőségű igáslónak ára,¹⁰⁶ vagy ha a valuták árfolyamát a békeviszonylatra hajlítjuk hátra: akkor is körülbelül 170 aranykoronát nyerünk, olyan koronát, melyből 1914-ben 22—24-ért adtak egy q búzát. Az eredmény azonos: a 170 aranykoronáért vásárolható 7½—8 q búzána ára szintén 90.000 korona körül mozog.

Ámde ahogy az egy főre eső adótehernek a kiszámítása is csak ideális háttere az adóterhek megosztásának, a megszállás kárainak mérlegelésénél sem szabad megfedkezünk arról, hogy a károkat nem az egyes emberek, hanem (mint az adózásnál az adóalanyok) a háztartások, a gazdaságok fejei viselték. Ha — egészen nyers számítási móddal — egy-egy háztartáshoz tartozó, vagy gazdaságban érdekelt egyének számát (szűkösen bár) *négyre* vesszük fel, a károk egy főre eső átlaga most már csaknem 6200 koronára alakul át, olyan nagy összegűre, mely sokkal komolyabban jelzi a nagy vagyoni hátrányt, mely lakosságunk számára a román megszállás ajándéka volt. Mit jelentett ennek

¹⁰⁶ Ne tévesszen bennünket az, hogy a kárstatisztika áradatai egy-egy igásló átlagárát 8—10,000 koronára teszik. Csak azt mutatja ez, hogy az árak általában nem tudtak lépést tartani a belső forgalomban pénzünk leromlásával. A világdrgaságot véve az 1919. évi 8—10,000 koronás ár pontosan megfelel a békebeli paritásnak.

a 6200 koronának a magángazdaságokból való elvonása? Talán legtalálóbbr az a beállítás, hogy egyszeri vagyoadót, de olyan retteneteket, melyhez fogható sem előbb, sem azóta nem sujtotta lakosságunkat.

7—800 aranykoronából (ami az 1919. évi 6200 koronának felel meg) hány szegény magyar család volt kénytelen egy éven át megélni s 360.000 papírkorona évi jövedelmet ma is a tisztviselőosztálynak csak a középső kategóriái mondhatnak magukénak. Boldog békeidőkben, amikor Nagy-Magyarországunk volt s annak minden — azóta elveszett — gazdag anyagi erőforrása is rendelkezésünkre állott, egyszerűen lehetetlennek tartottuk volna azt, hogy máról-holnapra ekkora adóterhet zúdítsunk közzgazdasági életünkre: azonnal elakadt volna annak életműködése. S merne-e ma előállni magyar pénzügyminiszter olyan javaslat-tal, mely adóalanyonkint közel 400.000 korona terhet hárítana az adózó közönségre? A döcögő mozgás is, közzgazdasági életünknek sajnálatos jellemvonása, iziben megszűnnék s beláthatatlan kaoszz támadna a termelésnek minden ágában. A román megszállás mégsem áttallotta e károkat előidézni, sőt gondoszkodott arról, hogy az állami javakat is annyira megdézsmálja, hogy az állami házztartásnak valahogy eszébe ne jusson a vergődő magánházztartásoknak segítségére sietni.

Sínylődő közzgazdaságnak az állam okos politikája százféle-képen gyógyítója lehet: újabb kereseti ágak, termelési folyamatok támogatásával, az adózzs enyhítésével, stb. De nem számított-e éppen ennek ellenkezőjére a megszállás, mikor az állami gazdálkodás tulajdoni javait: a vasutat, a postát, a mintagazdaságokat s egyéb állami üzemekeket is tönkre tette, a nagy leégés után megmaradt hadi gazdasági javakat pedig, melyeknek a békés gazdálkodás ereibe való visszavezetése élénkítette volna a tespedő gazdasági életet, szintén elhurcolta. Az új magyar állam pénzügyi helyzetét rendkívül súlyosbította, hogy a maga szorosan vett gazdálkodásában is temérdek hiányt kellett pótolnia s hogy ezzel szemben a megszállás után következő első időszakban alig tudott magához vonni friss erőt a kimerült magángazdaságoktól; hogy a felforgatott termelési rend mellett csak nehezen találta meg az utat, melyre adózztatási politikáját fektesse; hogy kénytelen volt a forgalom terén olyan korlátozzsásokat sokáig fenntartani, melyek a gazdálkodás szabadságának akadályozásával visszaütnek azok jövedelmezősségére s ily módon az állam részéről igényelt szolgáltatásokat is megkurtítják. *A közzületi és magángazdaság egyformán megtépázva állottak egymással szemben* a románok kivonulása után s mindegyik kényszerűen a másiktól várta az áldozatkésztséget, a lemondást akkor, mikor az élet parancsoló szava minden eddiginél többet követelt tőlük.

Az előbb azt mondtuk, hogy pénzügyminisztereinknek azonnal távozniok kellett volna helyükről, ha gondolatban is olyan merészek lettek volna, hogy a román megszállás adójához hasonló

terhet rónak lakosságunkra. Ha kételkednék valaki ebben, megnyugtathatjuk. A régi Magyarországon az egy főre eső egyenes-adóteher 16·36 korona, az összes állami adóteher pedig (a fogyasztási adók hozzászámításával) 31·74 korona volt¹⁰⁷ s ha adatainkat Csonka-Magyarország (békeértelemben vett) nagyobb teherviselő képességéhez képest átidomítjuk, sem emelkedhetett felül 40 aranykoronán. A megszállás nem egészen egy év alatt gazdaságainkon ennek az adónak *négyszeresét* hajtotta be, ha pedig az összes károkat vesszük — a vasútakét, postáét és katonai kincstárét is — körülbelül *tizenkétszeresét*. Nem kellett-e szűkségszerűen megroskadni a magyar közgazdasági életnek ekkora adóteher alatt, mely — a kamatos kamatokat számítva — egyszerűen legalább 16—18 év *verejtékes adóösszegét jelentette?* Ha még a gazdaságok akkora feleslegekkel és megtakarításokkal rendelkeztek volna, hogy ezt a roppant kényszerkölcsönt kifizethessék, talán hagyján: a hatás így efemer lett volna. De ez adók behajtása a legdurvább eszközökkel történt, s mikor a *munkás* nép kezéből a termelés eszközeit szakították ki, annak jövőjét még kritikusabbá tették.

Am az összehasonlítás fonalát tovább vezethetjük. Ha tárgyilagos megfontolással feltesszük, hogy Csonka-Magyarország területén a *fele* folyt be állampénztárainkba azoknak a bevételeknek, melyek évi felhasználásáról régi parlamentjeink intézkedtek, a bevételek összegét 1913-ban 919·7 millió koronára becsülhetjük. Ezzel szemben a román megszállás kárai közül a túlnyomórészt magángazdasági károk összege 1024·5 millió, az összes károké pedig 2825·3 millió aranykorona volt. E számok mindennél többet mondanak. A háború viaskodásában elalélt s gazdasági erőforrásainak legértékesebbjeiből kiforgatott országunknak a román királyság csapatai számára 1919-ben háromszor annyi jószág-tárgyat kellett átengednie, mint amennyit valaha is — rendezett, normális viszonyok között — az államháztartás az ország polgáraitól egy évben igényelt.

Azzal a közel egymilliárd koronával, melyet a magyar nép a háború előtt a kincstár számára (bármilyen formában) lerótt, tudunk virágzó kultúrát teremteni, az anyagi és szellemi haladás terén egyaránt. De ha úgy tudtuk akkor is, hogy a népünk teherviselőképesége a végsőkéig van fokozva, s fontos közgazdasági problémák és közművelődési kérdések megoldását időről-időre halasztanunk kellett, mert a hűrt nem feszíthettük tovább, mit szóljunk most, a megszállás után, mely *ugyan* nem keztyüs kézzel nyúlt bele nemzeti vagyónunk szerény s a magasabb belátás-követelte módon kímélt állagába. Lehet-e józan ésszel elhinni, hogy egy kis ország közgazdasága — egy országé, melynek

¹⁰⁷ Buday L. i. m. 233. l. némileg más számokat közöl. A magam adatait a Magyar Statisztikai Évkönyv 1915. évi kötetének alapján számítottam ki az 1913. évről.

viszonylag *többre* is volna szüksége, hogy az egyszer már elért fejlődést megtarthassa, s mely ezért keményebben kénytelen forogni az adóprés csavarát — megrázkódtatás nélkül tudjon elviselni olyan csapást, mely hatásában a jégverésre emlékeztet? Aligha; s azok, akiknek a gondolkodásában — volt ellenségeink közül — már dereng valami világosság afelől, hogy Közép-Európában, a szláv, germán és román néptenger találkozásánál történelmi hivatottsága van Magyarországnak, talán hamarosan arra is rá fognak jönni, hogy a történelmi szükségességet nem elég csupán felismerni, azt gazdaságilag is támogatni kell.

Bármekkora is a sorscsapások hullámai, könnyebb elviselni azokat, ha általánosak, ha megosztódnak s nem nehezednek a társadalom s az állami élet kiválasztottjaira. Láttuk az imént, hogy a román megszállás zsákmányolásai milyen tabula rázát okoztak közgazdasági életünkben. Ám ha visszatérünk adatainkhoz, melyekhez megjegyzéseinket fűztük, szembeötlik számos más tanulság is, melyek felett nem térhetünk egyszerűen napirendre. Ha az erdőt csak ritkítják, remény van arra, hogy azt hamarosan ismét rendszeres üzemterv szerint lehet majd művelni, de ha egyes foltokon minden ésszerűség nélkül eszközünk tarvágást, a gazdasági kár még sokkal nagyobb. A román megszállás bűnei közül is sokáig nem múlik az emléke annak, hogy egyes vidékeken kegyetlen tervszerűséggel rombolt ott, ahol a gazdasági virágzásnak csak csiráit sejtette.

Tudjuk immár, mit jelentenek azok az átlagok, melyekkel a károk nyomását fejeztük ki s ha tudjuk, önkénytelenül még inkább ki fognak éleződni a Tisza-Maros szögének és a Tisza balpartjának hatalmas számai. Az *előbbi* gazdasági üzeimeinek és háztartásainak kárai oly nagyok voltak, hogy az országos átlagot háromszor felülmúlta itt az egy lakosra eső károk átlaga s a Tisza balpartjának átlaga is jóval nagyobb az országos eredménynél, vagy akár a Duna-Tisza közéé is a Duna jobbpartjának számainál, ahol pedig a gyáripari vállalatok tömege is alkalmas segédeszközül kínálkozott a románok terveinek keresztülviteléhez. De ha így azt látjuk, hogy azok a veszteségek, melyek az utóbb említett országrészekben az ipari vállalatok kárai, sem tudták a károk átlagát olyan magasra felhúzni, mint a kiváltképen agrár Tiszán túl, ismét egy érvet nyertünk arra vonatkozólag, hogy a román megszállás olyan terrenumon kívánta halálra sebezni a magyar közgazdaságot, amelyről azt gondolta, hogy a nehéz idők válságán legkönnyebben tud bennünket átsegíteni. Bőségesen lesz módunk igazolni könyvünkben azt, hogy a román csapatok az ipartelepeknek sem irgalmaztak (azaz: néha mégis: igen, de *hasonló* feltételek mellett azt megtették a mezőgazdasággal szemben is), mégis újra meg újra rá kell mutatnunk arra a különlegesen nagy megtiszteltetésre, melylyel a megszállás őstermelésünket kitüntette.

A dolog könnyen érthető. Az ipari berendezések sokszor

mégis csak nehezebben mozdíthatók ki a helyükről, mint az őstermelés *mobil* javai. De lényeges s talán döntő befolyással bírt az a körülmény, hogy azokon a területeken, melyek a mai magyar ipar leggazdagabb tárházai, a megszálló csapatok csak rövidebb ideig tartózkodván, mint a Tiszán túl, nem tudták mindazokat a szép terveket megvalósítani, amelyeket talán magukban forraltak. A Tiszántúl gyárai a bizonyosságai ennek, ahol ugyancsak gyakran állottak meg trénoszlopaik olyan telepek előtt, melyekből mindent elszállítottak. Bármilyen legyen azonban a különbség oka, a tényen magán nem változtat, azon a tényen, hogy a *gazdasági kultúra egyszerűbb eszközeivel dolgozó vidéken a megszállás munkája tökéletesebb volt*, mint ott, ahol a komplikáltabb emberi szükségletek kielégítésére szolgáló cikkek előállítása folyik.

Erre az eredményre jutunk, ha anyagunknak a városokra és a községekre vonatkozó közléseit is nézzük. A falusi községekben az egy főre eső károk átlaga csak alig valamivel marad a rendezett tanácsú városoké mögött, s ha a törvényhatósági jogú városok átlaga tényleg lényegesen magasabb is, jó részben Győr város kárai okozták ezt, az ágyúgyár leszerelése, minek következtében e város kárátlaga egy főre 17.350 korona. A részletek kutatása itt sokkal közelebb visz bennünket az igazsághoz. Ha azt látjuk, hogy az egy lakosra eső károk átlaga — csak a legnagyobb számokat idézve — a

vármegyék közül :		tj. városok közül :	
Csanádban	4,773	Debrecenben	3,078
Szabolcsban	2,476	Budapesten	2,793
Jász-Nk.-Szolnokban	2,516	Hódmezővásárhelyen	1,960
Hajdúban	1,441	Székesfehérvárott	2,675
járások közül :		rendezett tanácsú városok közül pedig :	
a battonyai járásban (Csanád)	13,330	Mezőtúron	3,100
a központi „ (Csanád)	5,733	Szentesen	2,991
a tokaji „ (Zemplén)	5,750	Szolnokon	2,596
a tiszai közép „ (Jász)	5,570	Makón	2,071
a dadaai felső „ (Szabolcs)	5,124	Yiregyházán	1,970

korona volt, körülbelül fölöslegessé válik számításainknak a falusi községek egyedeihez való levezetése. A járások átlagai annyira uralják a helyzetet, annyira nyilvánvaló, hogy számos járásunk községeiben ezek egész sorozatának lakosságát a városokénál többre kötelezte a románok betörése, hogy kétségtelen: *ha a földműves nép jajszáva csendesebb is*, tompább és nem oly élesen hangzó, mint egyéb károsult osztályoké — már csak a szervezettség hiányánál fogva is, — mert hiszen az agrár érdekek védelmére csak legutóbb alakítottak meg a helyi érdekeltségig lenyúló mezőgazdasági kamarák, — a mezőgazdasággal foglalkozó vidéki lakosság keresztje nem hogy kisebb, de nagyon sok helyütt sokkal terheesebb volt, mint a városbelieké.

Első pillanatra mintha ellentmondana ennek a már számos oldalról igazolt állításnak az, ha a károknak az egy-egy károsultra eső átlagait vesszük:

A tj. városokban	263,005,
a rt. „	23,570,
a városokban	92,440,
a községekben	17,640

korona kárt számolt el általában egy kárvallott egyén. Úgy látszik tehát, hogy a törvényhatósági városok indexe mellett teljesen eltörpül a községeké. Ámde a kép egyszerre más színezetet nyer, ha az alábbi adatokat nézzük:

A tj. városokban 1000 lakos közül károsult volt	2'6,
a rt. „ „ „ „ „ „ „	27'5,
a „ „ „ „ „ „ „	25'7,
a községekben „ „ „ „ „ „ „	60'8

A népesség számához képest tehát a városok első csoportjában a román megszállás csak kisebb bonyodalmakat okozott; a rendezett tanácsú városok lakossága (a saját kárán) már sokkal általánosabban érezte a megszállás kellemetlenségeit, leginkább azonban a falu népe. Ha fentebb azt mondtuk, hogy általában egy háztartásra körülbelül 4 lakost vehetünk fel, a vidéken minden bizonnyal inkább 5 felé hajlik ez a szám. S ha annak felhasználásával arra az eredményre jutunk, hogy a falun élő családok minden harmadika kénytelen-kelletlen megismerkedett a román csapatok *módszereivel*, körülbelül véleményt alkothatunk magunknak arról a felfordulásról, melyet a román megszállás alatt a magyar községek élete mutatott. Lehetett-e ott normális gazdálkodásról szó a megszállás alatt, ahol jövő-menő csapatok lépten-nyomon bekopogtattak a házba valami kívánsággal, ahol a nép sohasem tudta: a szomszéd után ma nem rá kerül-e a sor. A *nyugalom*, az okszerű munkának ez a legfőbb kelléke, *eltűnt a falusi házak fedele alól*, hogy helyet adjon az örökös rettegettségnek, a bizonytalanságtól való félelemnek. Pedig akkor, mikor úgy okoskodtunk, hogy a falusi községekben minden harmadik család részesült a megszállás örömeiben, bizonyára alacsony becsléssel dolgoztunk. Nagyon valószínű, hogy az eljáró román csapatok elég hamar szereztek megbízható helyi ismereteket s nem ott akarták szekereiket (vagy alkalomadtán hátizsákjaikat) megtömni zsákmánnyal, ahol nem volt mit keresni.

Ha a falusi lakosságot jómódú, szerényvagyonú és szegényebb elemre bontjuk, nem kétséges, hogy az utolsó csoport számbelileg legalább oly erős, mint a másik kettő együtt. Voltak esetek, midőn a románok nem átallották a földhözragadt páriák egyetlen vánkosságát vagy fehérnemű-darabját is elvinni. De ezek az esetek mégis csak kisebb számokban fordultak elő s a szegények, a nyomorultak viskóit a románok jobbára elkerülték.

Nem a szegénységet jöttek ők Magyarországra tanulmányozni: abban volt otthon is elég részük. De ha így a kiválasztottak táborára felére szűkült, ezek között a románoknak annál alaposabb szemlét kellett tartaniok, hogy véletlenül üres kézzel ne távozzanak tőlünk. Merjük állítani, hogy a valamire való vagyónú polgárságnak szinte minden egyes tagja tartogat emlékezetében olyan nyugtát, melyet a román csapatok dehogy is egyenlítették volna ki.

A falusi jobbmódú osztály a birtokoselemben testesül meg. A birtokosságnak, a kisbirtokosoknak, a közép- és nagybirtokosokról nem is szólva, szinte egyetlen tagja sem dicsekedhetnék el azzal, hogy szárazon került ki a megszállás vízőzönéből. Ennek áramlása mindenhova elért: a lábasjószágot a román szigetre hajtotta, a terményeket feléjük úsztatta s a felszerelések is megtanultak olyan mozdulatokat végezni, melyekkel a románok életmentő karját megragadhatták. Bővebben talán nem kell magyaráznunk, mit jelent az a közgazdaság szempontjából, ha egy ország földművelő népének gazdasági helyzetében ilyen *borzasztó* lék támad, mint nálunk a román megszállás alatt. Az agrár népesség ugyan edzve van a természet szeszélyeihez, melynek mostohasága esetleg minden buzgalma ellenére sem engedi munkájának gyümölcsét betakarítani. Ámde a természet csapásai többnyire csak egy-egy év nyarán hoznak a gazdára szomorúságot — a föld mégis csak hálás: más években pótolja azt, amit gondozójának adni az idén elmulasztott — s csak ritkábban sújtják őt olyan téren is, amely az üzem investíciójához tartozik. A román megszállás vihara másnemű rombolást okozott: a gazdát nemcsak az esztendő hasznától fosztotta meg, hanem élő és holt felszerelésének megdézsmálásával állandó gondok elé állította. S a lótartó gazda, az igával dolgozó földműves s a gépeket használó birtokos *kára már nemcsak az egyéné volt:* évekre megcsökkent a mezőgazdasági termelés, ami az egész magyar közgazdaságnak pótolhatatlan vesztesége. Látni fogjuk majd, hogy a szántóföldnek nagy részét mennyire volt gazdaközönségünk kénytelen ma is ugaron hagyni; látni azt, hogy a munkaképes állatállomány hiánya hogy éreztette hatását a terméseredményekre; látni azt, hogy a mezőgazdaság produktumaival mennyire nem képes azt a kiegyenlítő szerepet betölteni *ezért* külkereskedelmi forgalmunkban, melyre egyébként hivatott volna. S ha látjuk ezt, az okot, az egyik, a döntő okot a megszállás történetében fogjuk megtalálni.

Minden további kommentár nélkül közöljük az alábbi számításokat, melyek — úgy hisszük — fedik az eddigi fejtegetéseket:

A ti. városok közül:		a rt. városok közül:	
Hód.nezövásárhelyen	107.7	Szentesen	256.2
Kecskeméten	35.4	Túrkevéen	211.0
Debrecenben	35.0	Mezőtúron	142.1
		Hajdunánáson	137.5

a községek közül :

Földeákon (Csanád vm.) . . .	368·4	Földesen (Hajdú vm.) . . .	259·5
Vencsellőn (Szabolcs vm.) . . .	348·7	Dombrádon (Szabolcs vm.) . . .	239·8
Büdszentmihályon (Szabolcs vm.)	326·4	Kabán (Hajdu vm.) . . .	191·0
Egyeken (Hajdú vm.) . . .	323·9	Gyomán (Békés vm.) . . .	173·4

károsult eset 1000 lélekre.

A történeti hűség kedvéért előadásunkban most az következők, hogy röviden az egyes károsultakkal is foglalkozzunk, feljegyezve azok neveit, akik Csonka-Magyarország megszállásának a terhéből a legtöbbet viselték. Ezen a helyen mégis kikapcsoljuk tárgyalásunk rendjéből ezt a felsorolást. Két okból is tesszük. Egyfelől azért, mivel így talán túlságos részletekbe buknénk kutatásunk, másfelől pedig azért, mert az egyes termelési ágak veszteségeinek megbeszélésével úgyis gyakran meg kell majd emlékeznünk személyükről. De itt is kell néhány szót ejteni róluk s leróni velük szemben a hálát hazafias magatartásukért. A károsultak összessége — a vidéken szinte mind a magyar nép-jellem megtestesítői, — hang nélkül tűrte sorsát; hang nélkül azt, hogy durva fejadó módjára éppen az ő személyén hajtsa be a megszállás tetszésszerint való adóját. Akkor, amikor ennek az adónak lerovása gyakran a lét és nemlét problémája volt, nem lett volna meglepő, ha a megszállás kárainak eloszlásában rejlő roppant igazságtalanság miatt a panasznak erősebb szavai is csendülnek fel. Nem így történt s az a néma egyetértés, mellyel a károsultak a sorsukban osztályos állammal szemben viselkedtek, *fényes bizonyítványa népünk magasabb moráljának*, az állami étellel szemben fennálló áldozatkészségének.

*

A román megszállás kármegoszlásának legfőbb kérdéséhez értünk, mikor a statisztika közvetlen újjmutatásával vizsgáljuk *a károk kiemelkedő csoportjainak* egymáshoz való viszonyát. A probléma egyszerűsítése céljából az általános ismertetés során nem fogunk kiterjeszkedni a kárcsoportok belső tagozódására, arra pl., hogy a mezőgazdaság kárai mikből tevődtek össze. A számok hatása — úgy hisszük — megragadóbb lesz, ha itt csupán a kárstatisztika épületének egyes *emeleteit* nézzük. Hogy az emeletek szobái milyen bútorzatot rejtenek, ennek kifejtését későbbre hagyjuk, félve attól, hogyha azokat helyükből már most kimozdítjuk, tárgyalásunk rendje kissé megzavarodik.

Táblázatunk a román megszállás kárait négyfelé bontja. Az első számoszlop nagyjában az őstermelés káaira vonatkoznék; a második a bányászat, ipar és forgalom kárait szolgáltató meg, a harmadik a közhivatalok jelentéseit foglalná egybe, az utolsó pedig az előbbi csoportokba be nem sorolható károsodásokat.

Nem mernők állítani, hogy a szétválasztás tökéletesen sikerült, amint hogy a közlés módja ellen is lehetne észrevételt emelni. A feldolgozásnál gyakran fejtörést okozott, hogy egyik vagy másik kártételt hova osszuk be. Pl. a malmokból elvitt

gabona- vagy lisztkészleteket és zsákokat, vagy az állami vasgyárakat, melyek ugyancsak kivették részüket a megszállás tortúráiból. A feldolgozás vezető elve az lévén, hogy lehetőleg teljes egészükben mutassuk ki azokat a károkat, melyek jelentőségét eleve külön kérdőponttal honoráltuk, az idézett példákban a gabonát és lisztet, stb. mindenkor a mezőgazdasági termelés kárai közé illesztettük. Az ipar talán megbocsátja ezt az erőszakosságot, s ha a magyar közgazdaság káraiból indulunk ki, logikusan tényleg csak így járhattunk el. Az ipar különben is az így elvesztett tételekért bőséges kárpótlást kapott akkor, mikor az állami és községi *üzemek* kárait, tekintet nélkül arra, hogy azokat a közintézmények fogalma alá is vehettük volna, mindig ipari jellegűeknek számoltuk el. Hasonló példákat esetleg még hozhatnánk fel, de szolgáljon mentségül, hogy a kárfelvétel feldolgozása olyan sok irányú szemlélődés kötelezettségét rótt a munka végzőire, hogy azok mindegyikének nem lehetett eleget tenni: a nagy irányelvek mellett néha eltörpültek a mellékesebb szempontok. Véljük, hogy adataink mégis kiválóan használhatók a célra, minthogy a nagy számok markáns színei mögött a kisebb jelentőségű események színei úgyis elfakulnak.

Számításainkban az *őstermelés* kárai közé sorakoztattuk a földművelés és kertészet, továbbá az erdészeti kárait s az állattenyésztését is természetesen, minthogy az állattartás és a földdel való gazdálkodás egymás ráutaltjai. A *bányászat, ipar és forgalom* kárainál az a megjegyzésünk, hogy ez a csoport — ami a forgalmat illeti — két okból sem kimerítő. Hiányzik belőle vasútüzemeink kára, de azt nem is tudnók földrajzi tagozódásában kimutatni, s másfelől a mező- és erdőgazdasági vasútaké is, — ez meg benső összefüggése folytán inkább az első csoportba való, amint hogy azok a fuvarszolgáltatások is, melyeket igában rótt le lakosságunk a román parancsnokságok rendeletére. A *közhivatali* kár csoport talán nem igényel külön megbeszélést, ha csak annyiban nem, hogy itt vettük fel az idegen csapatok által kirótt hadisarcok, adók és egyéb közigazgatási vagy pénzügyi járulékok összegét s hogy a közhivatalok fogalmát tágran értelmezve, az egyházi, valamint a közcélú társulati vagyoni kárait is ide olvastottuk be. Meglehetősen változatos anyag került az *utolsó* csoportba, bár sok vonatkozásában mégis egyező: nagyjában a magánvonatkozású károk egybehalmozása a csoport célja, de a magánháztartási, a személyes sérelmekből eredő és egyéb, külön rovatban fel nem dolgozható károkon (pl. vesztetéseken, zsarolásokon) és a magánépületek megrongálásának kárain kívül itt kellett elhelyeznünk a középületek tönkretételének adatait is.

Végül még egyet. E szakasz elején a károk törvényhatóságok szerint való megoszlásának abszolút számait már közöltük. Most talán elegendő lesz, ha az utóbbiakat csak a sommázatban közöljük s egyébként megelégedhetünk az arányszámokkal.

Törvényhatóság	az ős- termelésre	A román megszállás káraiból esett:		egyéb káro- sodásokra
		a bányászat, ipar és forgalomra	a köz- hivatalokra	
		a) %-okban		
Fejér vm.	97.2	0.1	0.1	2.6
Székesfehérvár tjv.	6.2	93.2	0.1	0.5
Győr vm.	26.5	—	—	73.5
Győr tjv.	0.7	99.1	0.0	0.2
Komárom vm.	99.5	0.0	—	0.5
Komárom tjv.	99.3	—	—	0.7
Veszprém vm.	69.7	0.3	0.5	29.5
Zala vm.	100.0	—	—	—
I. országrész	8.3	90.6	0.0	1.1
Esztergom v.n.	93.5	0.8	—	5.7
Hont vm.	100.0	0.0	—	0.0
Nógrád vm.	82.8	9.2	0.6	7.4
II. országrész	83.8	8.8	0.6	6.8
Bács-Bodrog vm.	95.5	—	—	4.5
Csongrád vm.	74.3	4.1	4.0	17.6
Hódmezővásárhely tjv.	71.6	8.7	2.3	17.4
Szeged tjv.	46.8	18.5	1.3	33.4
Heves vm.	85.2	1.8	1.7	11.3
Jász-N.-kun-Szolnok vm.	71.8	3.0	7.8	17.4
P.-P.-Solt-Kiskun vm.	61.0	14.1	18.9	6.0
Kecskemét tjv.	77.4	1.1	6.4	15.1
Budapest szfv.	1.9	79.5	17.1	1.5
III. országrész	34.5	44.6	14.1	6.8
Abauj-Torna vm.	94.3	0.7	0.0	5.0
Bereg vm.	30.6	0.9	61.5	7.0
Borsod vm.	35.9	60.3	0.8	3.0
Miskolc tjv.	70.3	5.9	3.4	20.4
Gömör vm.	87.9	3.0	5.1	4.0
Ung vm.	88.2	2.4	0.1	9.3
Zemplén vm.	87.9	1.7	5.8	4.6
IV. országrész	62.9	24.0	6.3	6.8
Békés vm.	69.4	11.0	2.6	17.0
Bihar vm.	57.1	26.7	7.5	8.7
Hajdu vm.	84.2	1.7	1.8	12.3
Debrecen tjv.	57.0	13.4	22.0	7.6
Szabolcs vm.	64.0	4.0	19.0	13.0
Szatmár vm.	72.3	2.8	1.8	23.1
V. országrész	66.4	8.1	12.6	12.9
Arad vm.	80.4	0.2	7.7	11.7
Csanád vm.	89.5	2.7	2.2	5.8
VI. országrész	89.3	2.6	2.4	5.7
Csonka-Magyarország.	43.9	37.8	10.9	7.4
Tjv. városok	9.7	74.6	12.8	2.9
Vármegyék	71.0	7.9	9.5	11.6
Rt. városok	63.5	10.7	11.6	14.2
Városok általában	19.5	63.3	12.6	4.6
Vidék	71.9	7.3	9.0	11.8
b) 1000 koronákban				
Csonka-Magyarország	3.879,312.6	3.351,894.2	972,359.3	658,500.8
Tj. városok	384,780.1	2.964,697.7	507,296.0	94,351.2
Vármegyék	3.494,532.5	387,196.5	465,063.3	564,149.6
Rt. városok	554,887.0	94,429.9	101,954.0	128,690.2
Városok általában	939,667.1	3.059,127.6	609,250.0	223,041.4
Vidék	2.939,645.5	292,766.6	363,109.3	435,459.4

Az *őstermelés* üzemei a román megszállást követőleg tehát csaknem 4 milliárd korona kárt könyvelhettek el, s a bányászati és iparforgalmi vállalatok is $3\frac{1}{4}$ milliárdnál többet tartottak nyilván; a közintézmények rovására csaknem egy milliárdnyi kárt írtak elő, a vegyes csoport összege pedig $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ milliárd korona között járt. Országos eredményben az őstermelés kárainak a többi kár csoporttal szemben csak relatív többségük van, sőt a törvényhatósági városokban szerepük egészen inferioris. Nem így a vármegyékben s különösen a járásokban, ahol az őstermelés arányszáma 75-höz közeleg s a rendezett tanácsú városokban, ahol a károk szintén csaknem eléri a kétharmadtöbbség határát.

A *bányászat és iparforgalom* végső arányszáma nem sokkal maradt mögötte az őstermelésének, míg a törvényhatósági városokban dominál; áttekintésünk egyéb közigazgatási csoportzataiban a károk jelentősége mélyen az országos átlag alatt való, — a rendezett tanácsú városokban is, melyek fejlődőben lévő ipara pedig hathatós segéde a nagyvárosok felé húzódó gyári termelésnek.

A *közintézmények* kárainál figyelemreméltó, hogy bár eltérések vannak, ezek nem túlzottak s a községektől a városok magasabbrendű típusai felé az arányok csak mérsékelt emelkedést mutatnak. Mindenesetre a futólagos szemléből is látszik, hogy a községekben a közhivatalok kárai — viszonylag — valamivel kisebb bajt okoztak, mint a városokban. Ha azonban arra gondolunk, hogy a tulajdonképeni vidék közintézményei a városokéhoz képest mennyire primitívek, szerényebb igényeket kielégítőbbek és rendszerint számbelileg is ritkábbak, már az is eszünkbe ötlík, hogy falun, ahol legtöbbször egy-egy kisebb rangú és semmi kultúrérzéssel nem bíró altiszt volt a korlátlan hatalmú parancsnok, a közintézmények (különösen az iskolaügy) súlyosabban szenvedtek, mint a városokban. Iskolapolitikánk minden céltudatos törekvése mellett is, — főként a tanítás technikai eszközeiben — oly sok tennivalónk volt már a békeidőkben is, hogy a vidéki iskolák felszerelésének az a tömeges elpusztítása, melylyel a román megszállás alatt találkoztunk, sokfelé aggasztó helyzetet teremtett s nem egyszer a tanítást is lehetetlenné tette.

Az *utolsó* csoportban sorolt károknál már ismét ingadozásokat látunk s a végleteket éppen a városok két típusa szolgáltatja, ezúttal annyiban mégis más alakban: hogy a rendezett tanácsú városokban feltűnően sok efajta kár merült fel, — a városi törvényhatóságokban aránylag jóval kevesebb. Ez utóbbiakban a nagyobb publicitás nyilván nagy akadálya volt oly cselekmények rendszeres elkövetésének, melyekből e károk származtak; a falusi községekben sokkal kevésbé, — a rendezett tanácsú városokban pedig, ezek számos egységének falusias jellege mellett a magánháztartási stb. károk talaját a lakosság bizonyos falusi jómódja is előkészítette s bízta a magasabb katonai pa-

ranesnokságoktól távol táborozó katonaságot „szabályos“ rekvizíciókra, vagy egyéni akciókra.

Szemlénknek az egyes *országrészekre* való kiterjesztése is érdekesnek ígérkezik, főképp abból a szempontból, vajjon a törvényhatósági városoknak a vármegyékével homlokegyenest ellenkező kármegoszlása e részben mennyire érezteti a hatását. Tényleg nagyon. Abban a két országrészben (a Duna balpartján és a Tisza-Maros szögén), melyek csonka területén nincsenek tj. városok, az őstermeléssel kapcsolatos károk mellett alig jönnek számba mások. A Duna balpartján ez elvégre nem sokat jelent, de annál többet a Tisza-Maros szögén, ahol a játék már (Csánádban) százmilliókra ment. A jellegzetes Tisza balpartján az őstermelés kárainak aránya valamivel az átlag alá esűszott, főleg Debrecen város hatása folytán, bár itt is éppen Hajdú vármegyében a mezőgazdaság és a rokontermelési ágak vesztesége olyan nagyarányú volt, hogy jelentőségükben mögötte messze kullognak az egyéb kárcsoportok. A Tisza jobbpartján haladják meg még az őstermelés kárai az abszolút többséget, de ha a vasiparáról nevezetes Diósgyőr nem esnék az országrész területére, a többség sokkal impozánsabb lett volna. A Duna—Tisza-közén számos vármegyével, sőt várossal találkozunk, melyekben az őstermelés kárai erősen vezetnek, a végső részesedés mégis kisebb, mivelhogy a budapesti ipar és kereskedelem vezetőkörei nem voltak *feledékenyek* a román megszállással szemben, mint azt vidéken a gazdák részéről gyakran tapasztaltuk. A Duna jobbpartján, bár a vármegyék községeiben szinte kizárólag az őstermelés körébe tartozó javakat rekvizálták a románok, ezek %-os aránya jelentéktelenné zsugorodik össze a két tjv. város ipari (Győr) és kereskedelmi (Székesfehérvár) kárai folytán.

A Dunán túl az iparforgalmi károk annyira túlnyomóak, mint az őstermelésiek sehol. A Duna—Tisza-közén emelkednek még azok relatív többségre s a Tisza jobbpartján alkotnak elég erős kisebbséget; egyebütt csak még a Tisza másik partjának törvényhatóságaiban figyelemreméltóak.

Ami a közhivatalok károsodását illeti, ezek súlya erősebben a Duna—Tisza-közén és a Tisza balpartján érzett. Bereg vármegye rendkívül magas arányszámát, valamint a szabolcsit is azonban eleve kissé le kell tompítanunk; az igazi ok mindkettőben merően gazdasági volt és nem valami speciális cél szolgálatában álló: tömegesen hordták el — vagonszámra — a románok innen a dohánybevéltőhivatalok készleteit.

Ha a megszállás kilengéseit akarnók — s kinövéseit — szemléltetni, erre bizonynyal az utolsó kárcsoport volna a legalkalmasabb, mely mindazokat a kis csínytevéseket is takarja, melyek a megszálló csapatoknak olyan kedvenc és jövedelmező iparága volt. Az ingó magántulajdon minden indok nélkül és jog ellenére történő kisajátításából, a személyes szabadságnak és biztonságnak megsértéséből, az életnek fenyegetéséből vagy éppen kioltásából,

s a holmiját vagy jószágát féltő embernek *peren kívüli* egyezkedéséből származó kártételek mind itt húzódnak meg, úgyhogy a károk %-os arányából némi következtetést vonhatunk az egyes vidékeken megfordult csapatok magaviseletére. Talán nem véletlen, hogy a károk aránya a Tisza balpartján és a Duna—Tisza-közén kúszik legmagasabbra. Ott, ahol a román csapatok hosszabb ideig tartózkodtak, ott, ahol volt idejük a lakosság viszonyaival foglalkozni, s a lakosságnak a szokásaival megismerkedni, ott találjuk azt, hogy efajta károk nagyobb arányban fordulnak elő. Voltak ugyan kivételek. Olyan kivételek, mikor a károk nagy tömegét az magyarázza meg, hogy „szabad rablás” engedélyezésével a parancsnokságok tudatosan járultak hozzá a zsákmány szaporításához. Mégis ezek az esetek ritkábban fordultak elő s az állandó, egyre ismétlődő — bár kisebb mérvű — szabálytalanságokból nagyobb halmaz ilyen kár alakult ki, mint az egyszerű torkonragadásból.

Némileg változik a kép, ha az egyes kárcsoportokon belül azt vizsgáljuk, hogy azokból mennyi volt a *közigazgatási* szempontból összevont *egységek* terhe:

Közigazgatási jelleg	Az őstermelési	A bányászat iparforgalmi	A közhivatali	Az egyéb
	károsodásokból esett %o-ban			
Tj. városok	9·9	88·5	52·1	14·3
Vármegyék	90·1	11·5	47·9	58·7
Rt. városok	14·3	2·8	10·4	19·2
Városok általában	24·2	91·3	62·5	33·5
Vidék	75·8	8·7	37·5	66·5

Az *őstermelés* kárainak oroszlánrésze ugyan a vármegyék gazdaságaira nehezedik, sőt ha a tulajdonképeni vidéket szemléljük is, több, mint háromnegyedrésziük. De az arány mégsem akkora, mint aminőt valójában várhatnánk. Csak néhány szimptómát kell evégből idéznünk, melyek megfontolása mindmegannyi ujjmutatás arra, hogy a vidék részesedése látszólag *alul* maradt azon a mértéken, melyet jogosan feltételezhettünk volna. Csak szimptómákat mondunk, nem abszolút igazságokat, melyeket pontos számadatokkal is támogatnunk lehet. De ha megközelítő becsléseink mind azt eredményezik, hogy okfejtésünk ezen vonalánál tényleg meg kell állnunk, már jogcímet is nyerünk arra, hogy az okok szövevényébe is kissé behatoljunk. Ha az őstermelő nép megoszlását szemléljük *azon* a területen, mely a román megszállás alatt volt, az azzal foglalkozó lakosságból csak 5·1% élt a törvényhatósági s további 8·9% a rendezett tanácsú városokban.¹⁰⁸ A bevetett szántóföldekből a városi törvényhatóságok határain belül 5·9%, a városok másik csoportjában pedig 12·5% terület el.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Az 1920. évi népszámlálás foglalkozásstatisztikai feldolgozása még nem készült el, azért az 1910. évi felvétel korrigált adataival dolgozunk. Számaink így nem lehetnek precízek, de mégis elég tájékoztatóak.

¹⁰⁹ 1920. évi adatok alapján.

Ha az állatállományt nézzük (megelégedhetünk itt a legmesszebbmenő összevonással), a városok két típusának arányszámai 6·6, illetve 8·3% mutatnak.¹¹⁰ A törvényhatósági városokban a mívelt s 100 holdnál nagyobb gazdaságokhoz tartozó szántóknak 2·4%-a, a rendezett tanácsú városokban pedig 5·9%-a fekszik.¹¹¹

Érvelésünk homlokterébe állított számítások közül az elsőkézzel foghatók: nem kétséges, hogy — bár zavaró körülmények fennforoghatnak, de azok alighanem kiegyenlítik egymást — az őstermelő népesség, az állatállomány s a bevetett terület nagysága, s másfelől az őstermelés kárainak megoszlása között egyenes aránynak kellene fennállania. De elvileg éppúgy arra is számíthatnánk, hogy ott, ahol a nagybirtok nagyobb tagokat foglal le a területből s ahol ezek termelési feleslege inkább izgathatta a megszálló csapatok képzeletét, — a vidéken tehát — statisztikánkból legalább olyan helyzet rajza bontakozik ki, mely a vidék megterhelését a városokéval arányosnak mutatja.

Hiszen vannak olyan körülmények, melyek némiképen okát adják a látszólagos ellenmondásnak. Így az, hogy a városokban rendszerint nagyobb létszámú csapatok vertek tanyát, amelyek nem sokat törődtek azzal, hogy a részükre követelt kontingens megszerzése milyen eszközökkel történik, s a városok sok ezernyi ellátatlanja részére honnan lehet majd élelmiszert előteremteni, nem törődtek azzal, hogy ezeket a hatóság esetleg *félkosztra* lesz (és volt) kénytelen fogni, ha a románok mohóságát kielégítette. Vagy az, hogy — az állatállomány kárainról szólva — leginkább városokban (pl. Székesfehérvárott, Debrecenben, Nagykőrösön és Kiskúnefelegyházán) voltak azok a méntelepeink, melyek kárai *értékben* különösen nagyok lévén, a városok (de nem a városi lakosság!) szerepét jobban kiélezték. A városokban székelő malmok gabona-, liszt- és zsákvesztései (ezeket tárgyszerint mind az őstermelés kárai között dolgozta fel statisztikánk) a városok részesedését ezen a téren szintén előtérbe hozták, holott nyilvánvaló, hogy a malmokban tároló készletek elzsákmányolása csak a malmok telephelyének kényszere folytán gyakorolt ilyen hatást s a faluk nem-termelő lakosságának is éreznie kellett a készletek hiányát.

A felsorolást még folytathatnók, de a példákból talán elegendő ennyi. Elismerjük e determinánsok hatását s mégis úgy hisszük, hogy mindezek — többi társukkal együtt — sem tudnak bennünket meggyőzni arról, hogy *nagyobb, döntőbb okok* nem működtek itt közre, melyek az arányok felsorakozását így irányították. Azt a szimptómát, melyről fentebb szintén megemlékeztünk, azt t. i., hogy a vidéken jóval nagyobb a közép- és nagybirtoknak a birtokállományban — s a bevetett területben — való részesedése, kiváltképpen meg szívlelendőnek tartjuk. Kétségtelen,

¹¹⁰ 1919. évi adatok szerint.

¹¹¹ 1920. évi adatok nyomán.

hogya a megszállítás terhének zömét — ha az őstermelés kárait nézzük — ezek a kategóriák vállalták. A magtárakban könnyen hozzáférhető gabona vagy takarmány, az istállókban tartott állatállomány minden bizonnyal olyan családok voltak a románok előtt, melyről nem szívesen mondtak volna le. Az intenzív gazdálkodás gépi felszereléseit is inkább ott találhatták meg a rekviráló osztagok, semmint a kisebb üzemekben, melyek azoknak maguk is híjával voltak.

Ámde számos adatunk van arról, hogy a románok a kisemberekkel sem bántak szörmentén. A bojáruralom emlőin nevelkedett s a föld népének elnyomásához szokott parancsnokságokról amúgy sem gondolhatnánk, hogy valami különös *szociális meghatottság* vezette volna őket eljárásuknál. Ha a rekvirálás egy-egy községre kivetett mennyiség formájában történt, eleve nem volt lehetőség arra, hogy a szolgáltatás alól bármelyik gazda is kivonja magát. Ha pedig patrulok vagy kisebb különítmények szálltak ki a *tettek* mezejére, még inkább ki volt téve minden telkes gazda, nem: szinte minden lakos annak, hogy neki is valami kis aprósággal ki kell segítenie a szegény, éhező románokat.

De vajjon számíthattunk-e józan mérlegeléssel arra, hogy épp ezeket a *morzsákat* (melyek azonban sok-sok morzsát tesznek ki s *kenyérre* dagadnak), mind össze tudjuk szedegetni kárstatisztikánkban. Azon a vidéken, ahol egykor a török adószedő szedte az adót s a nép nem átallotta azt a magyar királynak is leróni; ott, ahol századokon át martalócok vették ki a jobbágy szájából a keserves robottal megszolgált falatot s e jobbágyok utódai mégis a magyar faj nagyszerű, méltó reprezentánsai tudtak maradni, ott — a két nagy folyó partján — cseppet sem csodálkozhattunk azon, hogy éppen a kevésbbé tehetős elem gyakran fukarkodott kárbejelentéseivel. Elveszett, a jószág elveszett, úgysem kerül vissza; megették, legyenek boldogok vele, ha aprómarháról volt szó avagy élelmiszerről, — elmélkedett magában sok keménykötésű magyar paraszt s nem sietett panaszával a hatóságokhoz, mikor a románoktól, akik tehették volna, úgysem kapott igazságot.

Ha a dolgot közelebbről nézzük, nem is meglepő sok gazdának ez a viselkedése. Nemcsak a vállalatok ismerik a *leírás* fogalmát, mely őket arra készíti, hogy a berendezések értékét (elhasználódás címén) évenként csökkentsek vagy a rossz követeléseket mérlegeikből egyszerűen töröljék. A gazda, aki sokkal inkább mozog, minden más termelőnél inkább, derűs és borús napok hangelatában, szintén jól ismeri az *Isten verésének* százféle fajtáját. Kap-e a földműves, aki az állatbiztosításról hírből sem hallott, térítést elhullott barmáért; vagy a gazdálkodók ezrei, kiknek földjét a rakoncátlan Tisza áradása hónapokon át vízzel borítja be, a termés elmaradásáért? Négy év borzalmai között — a háború alatt! — a nép megszokta azt, hogy legbecsesebb javát, életét áldozza fel az ország érdekében, s sokfelé sehogysem ment az

emberek fejébe, hogy ha a családtagok halálát a megmaradtaknak szó nélkül kell tűrni, miért adnának be instanciákat egyéb veszteségekért. Úgysem kapunk érte semmit, miért fáradnánk vele, ez volt a tanyákon a vélemény s bizony *joggal állíthatjuk, hogy ezen a réven a megszállásnak az őstermelést sújtó kárai közül sok-sok apró tétele tűnt el a megfigyelők szeme elől.*

A számtalan eset, amikor a magyar parasztnak lakást és ellátást kellett adnia a jövő-menő román katonáknak; azok a kisebb tolvajlások, melyeket a falukba beszállásolt román katonák szinte kötelességüknek tartottak rendre elkövetni, ha összefognók valamennyit, kétségtelenül nem kis mértékben emelné az őstermelés körébe vágó károk összegét is. Egy-egy kerek kenyér, vagy oldal szalonna, szárnyasok is gyakran: vajh' ki mérte meg ezeket grammra a károsultak közül? A legtöbben örültek, hogy megszabadultak s ahogy a magános ház lakója, ahova a régi jó világban a betyár betért, fellelékezett, ha az vacsoráját elfogyasztva, békén távozott, *így hagyta feledésbe menni az alföldi magyar is a kényszerű vendéglátás vagy lakoma sok keserű emlékét.*

Hogy mennyire így van ez, s mennyire nem tudta a kárstatisztika híre mozgásba hozni az összes érdekelteket, arra a községi jelentésekben számos adalékot találunk. S hogy mégsem egyes *községek* előjáróságának szavait idézzük, hanem egy várost, tesszük ezt azért, mert a nagyjában falusias jellegű Hódmezővásárhely polgármesterének bizonyossága legélesebben tanúskodik a falusi nép lagymatag érdeklődéséről is. Beláthatatlan sora az eseteknek igazolta azt, hogy a román megszállás rekvirálásai korántsem merültek ki az ú. n. szabályos rekvizíciókban, mikor tehát a magyar közigazgatás közvetítését vették igénybe. Sűrűn burjánzott fel s néhol kizárólagos jelleget öltött a *szabálytalan* eljárás, melynek jellemvonása éppen az volt, hogy mellette gondosan kerülték hatáságaik ellenőrzését. S ha ezzel szemben Hódmezővásárhely tanácsa mégis úgy tapasztalta, hogy az egyéni kárösszeírás az egyes gabonafajták közül *búzában és rozsban 15, lisztben 90, árpában, zabban és tengeriben 70, s állatokban is 50—60%-kal kevesebb mennyiséget* mutatott ki, mint amennyiről csak közvetlen hivatalos feljegyzések tanúskodnak,¹¹² azt kell hinnünk, hogy az alföldi községekben, ahol természetszerűleg az adminisztráció egyszerűbb volta miatt sem lehetett úgy az egyének közelébe férkőzni, mint a városokban, általánosságban nagy tételek maradtak ki a felvételből. Hódmezővásárhelyen úgy ahogy pótolni tudtuk e hiányokat, de nem volt ez módunkban sok száz más község esetében.

Korábban¹¹³ foglalkoztunk már azzal a problémával, hogy

¹¹² Hódmezővásárhely tanácsának 1920. évi június hó 29-én 8313. t. ü. sz. a. kelt jelentése alapján.

¹¹³ L. e. könyv 100. lapját.

kárszámlánkat körülbelül milyen összeggel lehetne emelnünk, hogy az igazsághoz közelebb járjunk. Nem akarunk most ismétlésekbe bocsátkozni. De úgy véljük, gondolatmenetünk ellen nem igen lehet kifogást emelni. S ha nem lehet, már az okkal is tisztába jöttünk, mely a vidék látszólagosan kisebb részesedése mögött — az őstermelés kárainál — a számok mögött rejlnek. *Nem a románok kímélték a vidék mezőgazdaságát. Dehogyan. Ők ott sem szerénykedtek. De a vidék lakossága volt fáradtabb, eltörődöttebb a bejelentésekkel szemben, mint a városoké.*

Ha a vizsgálat fonalát nem ejtjük el s azt nézzük, hogy az egyes országrészek és törvényhatóságok közül melyek azok, ahol az őstermelésnek legtöbb kára halmozódott fel, csupán a legfontosabb adatokat soroljuk fel. Az országrészek közül

a Duna—Tisza-közének 1687·3,

a Tisza balpartjának 1298·9 s

a Tisza—Maros-szögének 551 millió koronás károsodása a károknak 90·9%-át foglalja le.

A városok közül Debrecen mezőgazdaságának veszteségeihez (171·8 millió korona) számos vármegye kárai sem érnek fel, s Hódmezővásárhely lakosságának is volt oka a búsongásra (87·3 millió korona), de míg az előbbi károsodásának tagozódásában az állatok viszik a vezérszerepet, utóbbinál jobban szóhoz jutnak a szemes termények. A vármegyék között a jól ismert névsor ismét felbukkan:

Jász-Nagykún-Szolnok vármegye	687·3	millió	koronával
Csanád vármegye	538·1	„	„
Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye	522·0	„	„
Békés vármegye	276·6	„	„
Hajdú vármegye	199·9	„	„
Zemplén vármegye	155·2	„	„

Mindegyikükben az állatrekvirálások címén bejelentett károk az őstermelés pusztulásának nagyobbik felét teszik, kivéve Zemplént, ahol Tokaj-Hegyalja volt az a bűvös szó, mely a románokat oda-csalogatta.

Ha az őstermelésnél még arról kívánunk tudomást szerezni, hogy a közel négymilliárdos kártömeg miképp gyűlt össze:

	az őstermelési károkból esett	az összes %-ban
a) szemes terményekre és egyéb élelmiszerekre	13·2	5·8
b) takarmányra	5·7	2·5
c) itálókra	6·1	2·7
d) állatokra	56·3	24·7
e) élelmészetre, fuvarokra és napszámokra	7·5	3·3
f) közlekedési eszközökre	2·9	1·3
g) mezőgazdasági gépekre	1·8	0·8
h) mezőgazdasági felszerelésekre	3·3	1·4
i) mezőgazdasági anyagokra	0·3	0·1
j) tüzi- és műfára	0·7	0·3
k) egyéb mezőgazdasági károokra	2·2	0·9

Az arányszámok az egyes csoportok jelentőségét megfelelő

világításba helyezik. Mikor azonban könyvünknek ezen a helyén feleslegesnek vélnők velük behatóbban foglalkozni, a számok alakulásának némely érdekessége elől már most sem térhetünk ki. Elfogulatlanul megállapítjuk azt az óriási csapást, mely állatállományunkat (s közte tenyészanyagunkat) a megszállás alatt érte. S mégis sokaljuk a különbség mérvét, amennyivel a földművelés mögöttese háttérbe szorul. A *földművelés kárai* (az *a*) rovat alá foglalt károk sem egészükben, de viszont a takarmánytermelés s a mezőgazdaság egyéb kárai igen) *csak mintegy 3—3¹/₂-szer mutatnak akkora összeget, mint a bortermeléséi*. Bármily jó véleménynel is vagyunk a megszálló csapatok szomjúságáról, mégsem hihetjük, hogy éppen a gabonafélék és takarmányfajták összeszedésénél lettek volna ennyire engedékenyek.

Látni fogjuk majd, hogy a román főparancsnokság mily tervszerűen hálózta be éppen a gabonarekvizíciók sikere érdekében az ideiglenesen román uralom alá került területeket. Éppenséggel nem hihetjük, hogy akkor, mikor a békeévek átlagában a szántóföldi termelés *értéke mintegy 25-ször nagyobb volt, mint a bortermelésé*, akkor a megszállás alatt a gabonatermés és takarmányhozam aránylag olyan előnyösen úszta volna meg a rablóhadjáratot. Nem így történt. Azok a jelentések, melyeket a községek a mezőgazdasági és közéleti helyzetéről leadtak, szinte egyhangúan panaszkodnak az élelmiszer- vagy legalább is a vetőmaghiányról (az igavonó erő megcsappanásáról persze nem is szólva). Am ha ezt az ellenmondást analizáljuk s visszagondolunk arra, amit fentebb a vidéken a kárfelvétel tatózó réseiről mondtunk, az összefüggés nem lehet kétséges: határozottan azt állíthatjuk, hogy *azokat a tételeket, melyek az őstermelés kárai közül a lakosság indolenciája folytán kiestek, leginkább az egy gazdasági év hozadékát jelentő termények között kell keresni*. Az állatkárok sorában aligha vannak — itt-ott ezen a téren is fordultak elő felületességek — kardinalis hiányok, az állótökhöz számító gazdasági felszerelésekben is aligha: ezeket a gazda jobban számon tartja, másképp is fogja fel (vagyonának mondja), mint az évről-évre megújuló termést, melynek változandóságához a legnagyobb mester, a természet, oly régen hozzászoktatta. Talán módunk lesz ezt a feltevésünket később más kapcsolatokban is beigazolni, bár annak helyességét eddigi érvelésünkkel is iparkodtunk valószínűvé tenni.

A *bányászat, ipar és forgalom* káraiból a törvényhatósági városokban székelő üzemekre és vállalatokra adataink szerint közel 90% jutott, a rendezett tanácsú városokra egészen jelentéktelen hányad, a községekre valamivel több, de szintén nem számottevő.

Ha tudjuk is azt, hogy a magyarországi ipartelepek fekvését kevésbé irányíthatta a külföldön annyira ismert vonzóerő, mely az ipari üzemeket a nyersanyagtermelő helyek felé tereli s nálunk tipikusan a városok voltak azok a központok, ahova a nagyipari

műhelyek tömörültek, mégis meggondolásra készítet bennünket adatainknak ez a frappáns változata. Ha az iparos népességet nézzük, a törvényhatósági városokban ennek 49·4, a rendezett tanácsú városokban 14·1, a vidéken pedig 36·5%-a lakott.¹¹⁴ Ha a 20-nál több segéddel dolgozó ipari vállalatokat: ezek munkáslétszámának 63·9%-a dolgozott városi törvényhatóságokban. Nemi túlzással azt mondhatnánk tehát, hogy ezek az adatok s a károk fellépésének arányai fedik egymást. Ámde az ipartelepek sorsával annyi munkáskéz sorsa van *szorosan* összekötve, hogy a helyzet *szociális szempontból* is aggasztóvá vált a megszállások után. Akkor, amidőn a városi ipari proletárelem munkaalkalmait veszélyeztette a rombolás hatása; akkor, midőn a gépek hiánya miatt a termelés csökkenésének kellett beállania; akkor, mikor számos viruló gyári üzemben a *mai* viszonyok között egyszerűsmindenkorra megszűnt a munka, — *a városi ipari telepek kifosztása nemcsak termelési, hanem társadalmi problémává is lett.*

Az a körülmény viszont, hogy a községek ipartelepei is elég nagy károkat szenvedtek, szintén figyelemreméltó. Annak az egészséges folyamatnak az akadályozásával volt ez egyértelmű, mely az ipar gyökereit a vidék talajába igyekszik belenevelni. A termelés szempontján kívül itt is fontosak a munkáskérdést illetők. A *vidék* érdeke, mely csak nehezen tudja az ipari munkások tartalmát megszerezni, s melyről a népelesleg mindig a városi Babylon felé tart, ezen a ponton is súlyos csorbát szenvedett azzal, hogy *nehezen összetoborzott szakmunkásserege — sokfelé — elszéledni kényszerült.*

A bányászat, ipar-forgalom kárai közül a legtöbb (2178 millió korona, 68%) a Duna—Tisza-közén állott elő, bár a Dunántúl hasonló kárainak összege is közel járt az egymilliárdhoz (905·3 millió korona, 27·0%). Egyéb országrészek közül a Tisza balpartjának kárai annyiban felötlők, hogy ott Debrecen (40·4 millió korona) aránylag szerényebb összeggel szerepel, s a károk sumája mégis oly jelentékeny (158·7 millió korona), amiből nyilvánvaló, hogy ez országrész vármegyéinek (vidéki) iparát és kereskedelmét is alaposan megrázta a megszállás ereje. A Tisza másik partjának kárai (91·5 millió korona) nem ebből a szempontból fontosak: itt a híres-neves diósgyőri vasgyár volt (mint említettük is már) a román törekvések főcélja. Ez magyarázza meg különösen Borsod vármegye előkelő helyét is az iparforgalmi károk statisztikájában (87·2 millió korona); egyéb vármegyék iparát és kereskedelmét a Tisza jobbpartján alig érte bántódás. A Duna—Tisza között felötlík Pest vármegye nagyarányú kára (120·4 millió korona), előre kell azonban bocsátanunk, hogy a károk túlnyomó részének forrása a főváros köré koncentrálódott s lényegileg a budapesti ipari körzethez tartozó ipartelepek fel-

¹¹⁴ Számításainkat itt is, mint fentebb általában, a román megszállás alatt volt területekre ejtettük meg.

szerelésének vagy készleteknek elzsákmányolása volt. Azt a súlyos gazdasági hatást, melyet a főváros közigazgatási területén fekvő üzemek munkájának megzavarása idézett elő, csak *kimélyítették a pestkörnyéki ipartelepek fekete napjai*, melyek a kör területén is megzavarták a gazdasági élet egyenletes mozgását.

Kárstatisztikánk külön is közölve a bányászat, ipar és forgalom körébe eső károkat, módunk van közölni, hogy közülük

0.1% esett a bányászat,

71.0% az ipar és

28.9% a kereskedelem és hitel intézményeire.

E számokban két dolog is szemet szúr. Az egyik a bányászati termelés kárainak teljesen alárendelt volta, a másik épp ellenkezőleg: a kereskedelem és hitel eszközeinek roppantul kiemelkedő aránya. Ha az ipar kárait 100-zal egyenlőssítjük, a kereskedelemnél 42.0-es számot nyerünk, ami jól érzékelteti jelentőségüket. A *bányászat* veszteségének mérsékelt voltán nincs mit meglepődnünk.¹¹⁵ Bárha a mai Magyarország bányaterülete szinte egészében megszállás alatt volt, a határterületeken a megszállás már nem volt olyan éles, mint beljebb. Hunyadban és Krassóban a románok elvégre annyi szemet szereztek tőlünk a békekötéssel, Erdély kincses földje pedig annyi más bányatermék kiaknázására nyújt nekik alkalmat, hogy a bányaművek üzemének megakasztása — ebből a szempontból rájuk nézve — másodrendű kérdés volt. *S viszont — különösen ami a kőszénbányákat illeti — elsőrendű volt éppen a bányamunka zavartalansága.* Ha a magyar föld gyomrából nem lehet rendszeres munkával kiaknázni a szemet, ha nincs a vonatok részére elegendő fűtőanyag, sikerülhet-e oly gyorsan és biztonsággal *hazamenteni* azt a sok értéket, melyet a románok egyéb gazdasági termelőerőinkből kivontak.

Itt tehát a románok okosan a maguk érdekét szolgálták; de a *kereskedelem* kárainál (mert túlnyomóan kereskedelmi jellegűek a kereskedelmi és hitel név alatt összevont adatok) nemkülönben. Mi volt a kereskedelemmel szemben a román érdek? Nyilvánvalóan az, hogy azokat a készleteket, melyeket a magyar vállalkozási szellem vagy előrelátás össze tudott halmozni s a háború után következő átmeneti idők számára millió nehézség között meg is őrizni, fürge mozdulattal tegyék gördülővé. Egyrészt a román gazdasági élet fog velük gazdagodni s másfelől a magyar sorvadni miattuk. Ha a magyar közgazdaság azután pótlásukra gondol, vagy kényszerítik arra az élet elemi követelményei, szenvedjen termelése olyan áruk újraelőállításával, melyek az annyira fontos nyersanyagot egyéb közszükségleti cikkektől vonják el; vagy romolják kereskedelmi és fizetési mérlege behozatal által, mikor azt az ország elkerülhetette volna.

A *közhivatali* károk csoportjában a törvényhatósági városok részesedése az abszolút többséget éppen hogy meghaladja; a ren-

¹¹⁵ L. erre vonatkozólag könyvünk 73. lapját is.

dezett tanácsú városokra a károkból elég magas arány esik, de még több a vidékre, melynek 37.5%-os hányada nem kicsinyelendő. Ha statisztikailag fel tudnók mérni azoknak az állami, községi és egyházi javaknak állagát, melyek közintézményekben fekszenek, nem kétséges, hogy a vidék jóval árvábbnak, szegényebben ellátottnak tűnnék fel, mint amekkora szerepet közintézményei a közhivatali károk körül játszanak. A községeknek jóval kevesebb jut az állami igazgatás szerveiből, egyszerűbb a saját intézményeik felszerelése, kezdetlegesebbek ott — ha egyáltalán vannak — a közegészségügyi berendezések, a kultúra elemi ismereteit szétárasztó iskolák sem foghatók a városokéhoz. S ha mégis úgy tapasztaljuk, hogy a károk között olyan nagy arányban emelkedik fel a községek része: oka csak az lehet, hogy a románok a vidéken, hol fokozott mértékben volna szükség ez intézmények fejlesztésére, ahol a népművelődés elemi fokát lehet megtámadni, tudatosan akarták lezülleszteni az ismereteket nyújtó s a haladást egyengető intézményeket arra a nivóra, melyet otthon oly jól alkalmaztak a paraszt nép lelkének sötétbentartására. Utóbb majd fogjuk tapasztalni, hogy vannak a közhivatali károk csoportjában olyan részletek, melyekhez talán nem fűzhetnénk ilyen refleksziókat, mint pl. az állampénztárak kárai vagy a dohánybevéltőké, de mégis annyira tipikus tünete volt a megszállásnak az iskolák tönkretétele, hogy ezt a célzatosságot már itt is ki kellett emelni.

A közhivatali károk közül, melyek sorában különben 5.9 millió korona ú. n. hadisarc (vagy önkényesen kivetett adó, illeték, stb.) is találtatott, — Budapest (432.8 millió korona) és Pest vármegye (161.9 millió korona) voltak ott a főrészesedők, — a Duna—Tisza-közéé az elsőség (686.3 millió korona). A Tisza jobbpartján (245.9 millió korona) névszerint Szabolcs vármegyét (53.5 millió korona), valamint Debrecen városát (66.3 millió korona) kell említenünk.

Az egyéb károsodások nagy labirintusában a gradáció ismét teljes: az arányok lépcsőzetesen (bár a községeknél hirtelen ugrással) emelkednek a törvényhatósági városoktól a vidék felé s a károkból, akárcsak az őstermeléséből, többet számoltak össze a rendezett, mint a törvényhatósági városokban. Különösen tanulságosak ezek az adatok, ha tovább bontjuk őket s a részleteken belül tekintünk a közigazgatási csoportok kárainak jelentőségére:

Károk csoportjai	Az »egyéb« megnevezéssel összefoglalt károk közül esett az általt megnevezett kárscsoportban					
	a) millió koronákban, b) ‰-ban a					
	tjv.		rt.			
	v á r o s o k r a		k ö z s é g e k r e			
	a)	b)	a)	b)	a)	b)
Magánháztartási károk	27.8	10.0	51.2	18.4	198.8	71.6
Személyes sérelmekből eredő károk	11.0	15.0	5.4	7.4	56.8	77.6
Épületkárok	24.2	19.0	24.6	19.3	78.2	61.7
Nem részletezhető károk	31.4	18.4	45.4	26.6	103.7	55.0

Laky: A megszállások kárai.

Faluhelyt aránylag gyakrabban tehát a személyes sérelmekből eredő károk fordultak elő, az ütlegekből, megkínóztatásból eredő betegségek gyógyítási költségei s a munkaképtelenség egyenértéke, — de az embertelen *gyilkosságok* kártérítési díjai is. Egyik legsötétebb pontja volt a román megszállásnak az a tömeges gyilkosság, melynek szennye a védtelen polgárság vérenek kiontásával kezükhöz tapadt. E gyilkosságok elkövetésével alább majd szintén bővebben foglalkozunk, de itt is rá kell mutatnunk arra, hogy egy ország népe, melynek hadserege így értelmezte a civilizációt, mely a harcban nem álló békés lakosság életét ocsó portékának tekintette, eljátszotta minden jogát arra, hogy az annyira vágyott Nyugathoz számíttassék: még sokáig kell tanulnia, művelődnie, míg a Kelet szokásait le tudja vetkezni.

A magánháztartásokat, azok szorosabban vett felszereléseit megrövidítő károk közül is több fordult elő a községekben, mint az utolsó csoportba foglalt károk közül átlagosan. Érthető okokból. A vidéken, ahol a katonai beszállásolás terhe sokkal inkább sújtotta — alkalmas középületek hiányában — az egyéneket, mint városokban, sokkal több kellemetlenséget, egyéni természetű kilengést, atrocitást, vagyonrongálást, stb. kellett eltűrnie a lakosságnak, mint a városokban, ahol a fegyelem úgy ahogy mégis korlátok közé szorította a megszálló csapatokat. Ékes példákat tudunk majd felhozni annak bizonyítására, hogy a városban való tartózkodás is mennyire nem fekézte a román katonaságot, sőt annak olyan elemeit sem, melyektől joggal várhattunk volna emberségesebb bánásmódot mások vagyonával szemben. Mégis a magánháztartások cikkeivel szemben *a legdurvább támadások* — mikor a csapatok a berendezkedéseket, ha nem tudták elhurcolni, vandál módon összezúzták — *többnyire a vidéken folytak le.*

Az épületkárok tagozódásában a városok szerepe már sokkal inkább kiválik s a külön nem részletezhető károk között is. De itt is megrögzítünk egy figyelemreméltó mozzanatot. A városokban az épületkárok általában a középületek állagára vonatkoztak s helyreállítási költségeik így az állam, vagy az egész városi közület terhe. Középületek káraival a vidéken is találkozunk, ámde itt a tulajdonosok között az állam ritkábban szerepel s *mikor a községi vagy felekezeti iskola, vagy a községháza renoválásáról van szó, az a lakosság kénytelen adókoronáival azt végeztetni, melynek a maga épületeinek javításával is elég baja akadt.* A vidék lakosságának nyakába tehát itt is kettős teher szakadt.

A nem részletezhető károk sorában — ha gyors asszociációval a kriminálstatisztikára gondolunk — az ú. n. *kultúrbbűnözések* determináló hatását látjuk a városokban érvényesülni. A megszállás krónikájának az a szép virágcsokra, melynek minden egyes virágszála a zsarolások és kényszerű megvesztegetések

hosszú sorozatából áll, különösen a városokban díszlett, mint ahogy a bűnügyi statisztika szerint is: azok területén burjánznak fel inkább e büntettek. Az említett károk igen nagy része ugyanis efajta forrásokból táplálkozott. Kicsit furcsán hangzik talán, hogy a vesztegetések pénzösszegét a magyar kárszámlán mint javunkra *aktív* tételeket szerepeltetjük. Hisz a vesztegetés, előnyöknek anyagiak ellenében való biztosítása a magyar büntetőtörvénykönyv szerint tiltott cselekmény, s nemcsak a megvesztegetettet, hanem a vesztegetőt is büntetés éri.

De vajjon ki vonhatná kétségbe, hogy mindazok, akik sikerrel próbálkoztak magukat *megértetni* a románokkal, sikerrel olyan értelemben, hogy a maguk, de a magyar közgazdaság javait is mentsék meg a rekvirálás alól, tulajdonképen az ország érdekében is jártak el? S ha a megszálló csapatok számos egyéne fejlett *iparággá*, jövedelmező mellékfoglalkozássá tudta fejleszteni a rekvirálás alól való mentesítéseket, nekünk kötelességünk erre a tényre rávilágítani, hogy ezzel is igazoljuk, *mennyire nem a komoly szükség, hanem egyéb érdekek is irányították a román megszállás munkáját*. Lehet-e feltennünk máskép, hogy gyári berendezéseket, melyekre már megvolt a szakértő véleményük, hogy méltók arra, hogy velük a román ipart fejlesszék; terményeket, melyeket szekerekre raktak volt; állatokat, melyeket már tulajdonba vettek (ki tudná az itt mutatkozó ezernyi változatot felsorolni), utólag mégis visszaengedtek, — ha a gazda nem volt szűkmarkú? Aligha; *de ezzel az eljárással a románok kezünkbe hatalmas jegyvert adtak egyéb cselekményeik elbírálására vonatkozóan is*.

*

Mielőtt könyvünk következő hasábjain a károk részletes ismertetésére térnénk át, még egy oldaláról akarunk foglalkozni egész eddigi fejtegetéseink egyik legfontosabb kérdésével, azzal, hogy *az őstermelés vagy az ipar az, mely a megszállások kapcsán a rövidebbet húzta*. Nem ok nélkül tesszük. A közfelfogásban ezernyi tévhit szállong, legendák szövődnek arról, hogy a magyar mezőgazdaság mennyire megerősödött, s milyen teljesítőképes; a gazdanép hogy megszedte magát; a földművelés kiheverte már minden baját. A tömeghisztéria, melynek sajátos, szomorú korszakunkban egyik tünete, hogy a nagy nyomorúságban mindegyik termelő-osztály társain szeretné megtakarítani azt az áldozatot, mely alatt maga nyög, élénkíti a fantáziákat, s az emberek nem veszik észre, hogy az ágaskodással maguknak ártnak. Az entente nagyjai s kicsiny csatlósaik feszülten figyelnek minden hangra, mely felőlünk hallatszik és sietnek tőkévé kovácsolni minden olyan jelet, mely hasznukra lehet. A kitűnő szövetségeseik, akik a sok marakodás s lappangó és nyílt válságok ellenére is eddig nagyon egységesek voltak, ha koncra volt kilátás, jól tudják, hogy körülnyírbált *országunk ipari élete nem lehet majd a szakács, mely nekik a table d'hotet készíti*. Az ő

*szemük is folyton a magyar föld felé kacsint, onnan akarnák elő-
énekelni a magyar jóvátételt. Önön érdeke ellen cselekszik min-
den magyar ember, bármilyen osztályhoz tartozzék is maga, mi-
kor könnyelműen, a kérdés horderejét alig latolgatva, foglal ál-
lást olyan problémákban, melyek ma korántsem csak magyar
belügy.*

Könyvünkben igazolni fogjuk, mennyire merész, s mi több: légbőlkapott az az állítás, hogy a magyar mezőgazdaság már kilábolt azokból a betegségekből, melyek kórokozói a háború és az ellenséges megszállás voltak. De már itt is — az általános részben — pár szót kell ejtenünk a mezőgazdaság és ipar kárainak viszonyáról, s a problémát lehetőleg leegyszerűsítve, megjelölni az utat, mely az igazság felé vezet. Teljesen méltányoljuk azokat a roppant károkat, melyeket a magyar ipar (különösen felszereléseinek elhordásával) a megszállás alatt szenvedett^{115/a} s behatóan fogunk még hatásaikkal is foglalkozni. De bármennyire is átérezzük a nemzeti termelés nagy veszteségeit az ipari élet megzavarása folytán, minden figyelmünkre érdemes az a sivár kép, melyet a mezőgazdaság leromlása mutat.

Néhány lappal előbb kiszámítottuk azt, hogy az őstermelés (szinte teljes egészében a mezőgazdaság) kárai az egyénileg összerótt károknak 43·9%-át teszik; az iparra 26·8% esik, — ezek a károk is figyelemreméltók. Alakítsuk át a könnyebb áttekinthetőség okából úgy e %-okat, hogy az őstermelés %-át 100-zal egyenlővé tegyünk; ekkor az iparé 61·0-re változik. Amiből azt következtethetnénk, hogy az ipari üzemek megközelítően kétharmadrész annyi veszteséget szenvedtek, mint a birtokosság. Ámde, ha a mezőgazdaság kárait tágabb értelemben fogjuk fel s nemcsak a gazdaságokban történt veszteségeket számítjuk hozzá, hanem a mezőgazdasági foglalkozást űző egyének egyéb kárait is, — s főképp a magánháztartási jellegűeket —, a legóvatosabb becsléssel emelnünk lehet az *őstermelés* kárait 500 millió koronával, amivel a kársoport arányszáma 43·9-ről 50-re ugrik fel. Az iparnál nem igen nyílik alkalom hasonló korrektúrára, minthogy a károk itt legnagyobbbrészt olyan üzemekben fordultak elő, melyeknek a tulajdonos (még ha az nem is részvénytársaság) magánéletével összefüggése nincs; az ipar arányszáma tehát marad továbbra is 26·8, minek folytán az *őstermelés és az ipar kárainak arányát többé nem a 100 : 61·0, hanem 100 : 53·6 számok fejezik ki, azaz az ipar körülbelül csak feleannyi kárt szenvedett el, mint az őstermelés (a mezőgazdaság).*

Arra nézve, hogy szabad-e az őstermelés kárait — ebben az értelmezésben — így kitágítanunk, kétséget nem érzünk. Olyannyira benső az összeköttetés a gazdaember magánélete és foglalkozásának gyakorlása között, annyira rezonál mindegyik a rezdülésre, mely a másikban támad, hogy jogsosan hihetjük azt,

^{115/a} L. erre vonatkozólag könyvünk 71. s k. lapjait.

hogy minden baj, mely a földműves életének és tevékenységének egyik vagy másik ágában a fejét felüti, párhuzamos hatást vált majd ki mind a kettőben. Azok a készpénzösszegek és a készletek értéke, melyek a magánháztartás egyenlegét rontották, a szorosán vett gazdálkodástól is elvonattak, mint ahogy egy marha elvétele vagy a gabonarekvirációk viszont kihatással voltak a gazda családi gazdálkodására.

Elmefuttatásunk kiindulási pontjául tehát nyugodtan vehetjük azt, hogy a mezőgazdaság kárai kétszerte nagyobbak voltak az iparosokénál. De vajjon, ha tudjuk, hogy a mezőgazdaságnál százezernyi egyénnel találkozunk, akinek kára volt, s az iparnál viszont a károsultak köre sokkal szerényebb, (ha a megfelelő foglalkozású egyének számához is hasonlítaniuk a károsultak számát, a különbség rendkívülien nagy) nem látunk-e eleve is olyan ösztönzést ebben, mely gondolkodásunknak irányt szab? Az ipari károkat tőkeerős, izmos vállalatok szenvedték el jobbra, melyeket a megszállás kárai szintén megráztak, — de szervezettségüknel és különösen a hiteléletbe való bekapcsolódásuknál fogva mégis hamarabb tudták úgy ahogy *átállítani* azokat a réseket, melyeket működésükben a megszállás ütött. Gépek erősebb kihasználása, a munkaidőben a váltás rendszerének alkalmazása is olyan lehetőségek voltak, melyek ideig-óráig pótolni tudták a hiányokat.

A mezőgazdaságban is találkozhatunk feles számban olyan esetekkel, mikor a nagybirtok sarca messze felülmúlt minden elképzelhető mértéket, mikor hatalmas birtokok jóformán állat és felszerelés, a cselédség élelem nélkül maradtak. De ki kételkednék abban, hogy a *mezőgazdasági hitel*, melynek a román megszállás után észlelt árképződés folytán a korábban megszokott szolid összegek helyett óriási kölcsönöket kellett volna folyósítania a megszorult földbirtokosnak, *sokkalta inkább bedugult előtte*, mint a gyári kérvényező előtt az ipari hitel. S ki kételkednék abban, hogy a kiskárosult gazda, aki igavonó barmát vagy ekéjét, szecsavágóját, stb. siratta a románok eltakarodásakor, még a nagybirtokosnál is rosszabb helyzetbe került, mint-hogy hasonló esetekben való hitelre az ő hitelszolgálatja különösen nem volt megszervezve. Ha a következő évek jó termése esetleg hozzájuttatta annyi előnyhöz, hogy kárát pótolni tudta s felszerelését kiegészíthette, örülhetett, mert különben máig nélkülözné gazdasága a legszükségesebb munkaerőt és munkaeszközöket. Ismételjük, hogy a mezőgazdaság körében efajta balesetek több százezer egyént sujtottak; a károk fellépése sokkal általánosabb volt; a megszállás ökle itt a gazdaosztály *egyetemére* csapott le, ami egyértelmű azzal, hogy a károk hatásainak semlegesítése is sokkal *átfogóbb* politikát igényel, mint aminőre az iparnál volna szükség.

Ámde sokkal kézzelfoghatóbb adatokat is tudunk annak bizonyítására felhozni, hogy a mezőgazdaságnak a megszállással

kapcsolatos kárai milyen súlyosan estek latba s ha adatainknak részben hibája is lesz az, hogy nem a románok által megszállt területre vonatkoznak, hanem Csonka-Magyarország egész földjére¹¹⁶, a belőlük kialakuló kép annyira meggyőző, hogy nyugodtan elfogadhatjuk további következtetéseink alapjául.

A háborús évek pénzügyi nehézségei között a magyar állam a Wekerle-féle jövedelmi-adótörvény fokozatos életbeléptetésére kényszerülván, 1915 óta közzétette ennek kivetési eredményeit. 1917-ben eszmeileg jövedelmi adó alá vonattak már a 10.000 koronás jövedelmek is, ami — az 1916. évi valutaviszonylatokat véve — körülbelül azt jelenti, mintha aranyparitásban évi 6—7000 koronás jövedelmeket is megadóztattunk volna. Az adóköteles jövedelem határán alul eső jövedelmek tömegéből mindenestre sűrűbben maradtak ki az adóköteles jövedelmek a mezőgazdaságnál, mint az iparnál vagy a kereskedelemnél, minthogy a termelést s főkép a termelés értékét tekintve az ipar körében sokkal nagyobb rész koncentrálódik a nagyobb vállalatok kezében, mint a mezőgazdaságnál a nagyobb gazdaságok uraiban. Az ország népességének foglalkozási megoszlása és társadalmi tagozódása: az önálló kisexisztenciák fokozottabb szerepe a súlypontot inkább nyomja el a mezőgazdaságnál a szerényebb jövedelmű egyének blokkja felé, mint az iparnál. Mégis, minden fentartás mellett is, ha azt látjuk, hogy az 1917-ben (de 1916-ra vonatkozóan) Csonka-Magyarországra nézve megállapított körülbelül 1590 millió korona adóköteles jövedelemből 338 millió korona esett a földművelésre és 766 millió korona az ipari, kereskedelmi, bányászati és egyéb kereseti foglalkozásokra, koncedálnunk kell, hogy oly jelenséggel állunk szemben, mely a *jövedelmek szempontjából* erősen redukálja azt a fontosságot, melyet a földdel való gazdálkodásnak olyan szívesen szoktak tulajdonítani.

Az idézett 766 millió koronából — sajnos, pontos számításokat nem végezhetünk — minimális becsléssel is 450—500 millió korona értékű jövedelmet kell olyannak tekintenünk, mely az ipari tevékenység forrásából bugyogott elő. Ami azt jelentené, hogy *az adóköteles ipari jövedelmek összege mintegy 50 %-kal haladná túl az ugyanolyan mezőgazdasági jövedelmeket*. Nem akarjuk, hogy az elfogultság látszatának legkisebb gyanuja is érhesse bennünket, s ezért tételezzük azt fel, hogyha a jövedelmi adó alapjának nyomozása az összes jövedelmeket — még a létminimum határán alul maradottakat is — elérte volna, a földbirtokból és az ipari munka alapján előálló adóköteles jövedelmek tökéletesen *fedték* volna egymást. Tételezzük tehát fel, hogy a két legfőbb termelési águnk tényleges tiszta hozadéka *paritáson* áll. Messzebb aligha mehetünk el; ám, ha eddig elmentünk, a kárstatisztikának az a tanulsága, melyet fentebb beve-

¹¹⁶ Sőt itt sem egészen pontosak, minthogy az őstáblák csak pénzügyigazgatóságok szerint való részletezéssel állottak rendelkezésünkre.

zettünk, különös nyomatékot nyer. *A mezőgazdaság kétszerte akkora károkat szenvedett, mint az ipar, holott termelőképességük egymással egyforma.*

Nem megdöbbenő-e ez a konklúzió, mely pedig fejtegetéseinkből logikusan folyik? S nem riasztó akkor is, ha a kárstatisztika szorosan vett mezőgazdasági természetű kárait hasonlítjuk össze az ipari károkkal, mikor az előbbiek nem teljes 100, hanem csak 70—80%-kal mulják felül utóbbiakat. Mindkét viszonyításból kitűnik, hogy a román megszállás éles karmai sokkalta erősebben vágódtak bele a mezőgazdaság testébe, mint az ipari üzemek életébe. A szomorú vesszőfutásban, melyben ipar és mezőgazdaság a megszállás alatt résztvenni kényszerült, mindkettőnek testéből patakzott a vér, de mélyebbre suhintott az ostor csapása, mikor a mezőgazdaságot találta. A sebekre ír máig sem adódott; de észreveszik-e ezt a *legfőbb törvényszék* szigorú bírái? Észreveszik-e azt, hogy ahol *legtöbbet* akarnak tőlünk elvenni, ott sajgott a sebek fájdalom legjobban s ott is tart legtovább? S észreveszik-e *benn*, az ország közgazdaságának irányító szervei, hogy a magyar mezőgazdaság gyógyítása körül legtöbb a tennivaló?

Az 1917. évi vagyonadókiivetés eredményei közül is érdekesnek véljük néhányat idézni, habár ez adatok kevesebb támpontot nyújtanak is az összehasonlításokra, mint a jövedelmi adók statisztikája. Az adóköteles vagyon megállapítása békebeli, 1914. évi, tehát aranykoronákban történvén, az alsó értékhatár (50.000 korona), — meglehetősen magas s a szerényebb vagyonú rétegek vagyontömegei esetleg nagyobb eltéréseket okozhatnának a vagyonnak források szerint való megoszlásában. Azokat az adatokat, amelyek szerint a Csonka-Magyarországra eső 17·2 milliárd korona adóköteles vagyonból a mezőgazdasági üzemi tőkékre 969 millió korona, tehát egészen egy milliárd sem esnék, az ipari és kereskedelmi üzemi tőkék értéke pedig 1559 millió korona lett volna, (amiből az ipari üzemi tőkék legalább 1·2 milliárdot foglalnak le, mivel az ipar szerepét a költségesebb berendezések, stb. folytán még jobban ki kell éleznünk, mint előbbi számításainknál), óvatosan kell kezelnünk, mert bizonyos az, hogy az üzemi tőkéknek nagy csoportjai maradtak ki az összegezésből. De ha itt esetleg a mérleg még jobban az őstermelés felé is hajlanék, mint a jövedelmeknél, mégsem valószínű, hogy a mezőgazdasági üzemi tőkék sommája olyan mértékben fölibe kerekednék az ipar tőkéinek, mint a károknál tapasztaltuk. Amivel újabb érvet szereztünk arra nézve, hogy a mezőgazdaság megpróbáltatása nagyobb zavart okozhatott *ott* a termelés belső erőiben, mint az ipari tőkéknek elzsákmányolása.

Látjuk, mennyire vigyázattal kell bánnunk a vagyonadóstatisztikával. Mégsem tudunk ellenállni a vágynak, hogy futólagos összehasonlítást ne ejtsünk közte és a jövedelmi adóstatisztika eredményei között, s a két forrás egybevetésével is vizsgáljuk az

ipar és a mezőgazdaság kárainak valódi jelentőségét. Adataink szerint az őstermelési célra szolgáló ingatlanok és üzemi tőkék összes értéke 6·0 milliárd korona volt Csonka-Magyarországon, az iparforgalmiaké 1·8 milliárd korona, miből az ipar része 1·4 milliárd lehetett. Megengedjük, hogy a vállalatok mérlegkészítési technikája, melynek sajátossága, hogy az ingatlanokat a valódi értéken alul szerepelteti, az ipari vagyon értékét is alányomja. De ha az adóköteles ipari vagyon értékét 2 milliárdra is toljuk fel, ez további következtetéseinken mitsem változtat. Mert mit látunk adataink kombinációja után? Látjuk azt, hogy a földbirtokvagyon mintegy 3·5%-os kamatozást hajtott, (azt is már a vagyonértékhez képest rosszabb koronákban), míg az ipar jövedelmezőségét 22·5—25%-kal fejezhetjük ki. Ott, ahol a termelés ennyire extenzív, ahol annyira szükség van a termelés legalább létező erőinek megőrzésére, ott: a mezőgazdaságnál még sokkalta fontosabb lett volna a vékony pillérek meg nem ingatása, mint az iparnál, mely termelését már intenzívebbé tudta tenni. *A valódság, mint jól tudjuk, mégis épp ellenkezőt mutat.*

Akkor sem lesz érdektelen szemlénk, ha úgy a mezőgazdaság, mint az ipar károsodásainak körén belül azokat a részleteket kapcsoljuk össze, melyek egyfelől az évi haszon alkatrészei, másfelől pedig az üzemek és gazdaságok üzemi tőkéjéhez tartozva, hivatásuk a termelés munkájának állandó segítése. Az iparnál a szétválasztás elég könnyű: az eltulajdonított gépeket, szerszámokat, valamint a nyersanyagkészleteket a felhasználás célja tekintetében éles különbség határolja el a raktárt jelentő ipari gyártmányoktól. E gyártmányok kárértéke 624·7 millió korona volt, az összes ipari károk 26·8%-a. A mezőgazdaságnál munkánk nem ennyire egyszerű. Amennyire joggal számítjuk itt egy *gazdasági év* reménységeinek megsemmisüléséhez a terménykárokat, italok elszállítását, (bár a bornál gyakran előfordult korábbi évek termésének zár alá vétele), a közvetlen élelmezést, fuvarokat és napszámokat s az ú. n. egyéb mezőgazdasági károkat is (a vetések, stb. tönkretételét), annyira bizonytalan az, hogy az állatállomány káraiból mennyit írhatunk az ú. n. évi szaporulat, az állatállomány természetes felújításának számlájára s mennyit a használati és tenyészállatokéra. Nem kétséges, hogy a tenyészállatállomány kárait ebből a szempontból szinte teljesen el kell különítenünk, mint ahogy az igásállatokat is, melyekre a háború depekoráló hatása folytán nálunk is ugyancsak szükség volt. Ha ily módon osztjuk ketté az őstermelés kárait, hozzávetőlegesen oda konkludálunk, hogy az üzemi tőkéhez számító készletek és felszerelések vesztesége egyezett az évi hozadékot tevő javak kárértékével.

Futólagos szemlélet is igazolja, hogy ami a nemzeti jövedelmet illeti, a mezőgazdaság részéből ebben a megvilágításban is sokkal nagyobb darab hasított ki, mint az iparéból, hiszen a két termelési ág kárainak aránya itt körülbelül 100 : 25.

A felszereléseknél nem ilyen a helyzet. Ott az ipar erősen előtérbe kerül, s a mintegy 100 : 80 arány arra vall, hogy e részben az ipar körül nagyobb bajok voltak. Hogy mégis úgy véljük, hogy e bajok — minden veszélyes következményük mellett is — az ipari termelés terén nem okoztak olyan soká tartó veszélyt, hitünket merítjük abból a rugalmasságból, mely az ipar jellemzője. A mezőgazdaság konzervatív; az ipar haladóbb a korral, alkalmazkodóbb a pillanatnyi szükséghez. Csak ennek tulajdoníthatjuk, hogy a magyar gyáripár termelésének értéke — aranykoronákban mérve — ma már ismét közel jár a békeévek 60%-ához. Négy év az ipari termelésnél is kiesett a fejlődésből s még mindig messze vagyunk a békebeli állapottól. De mernők-e mégis ugyanezt — mint az iparnál — mondani ilyen határozottsággal a mezőgazdasági termelés legtöbb ágazatára?

Bizonyos irányban tehát korrigálnunk is kell azt a meggyőződést, mely a mezőgazdasági termelésnek általánosságban mindenkor túlon túl nagy jelentőséget tulajdonított *produktív* foglalkozásaink között. Magunk is szilárdan azon állásponton vagyunk — s ezt sűrűn hangoztattuk —, hogy Csonka-Magyarország nagy szerencsétlenségében a mezőgazdaság fellendítésétől várjuk a friss levegőt, mely lankadt közgazdaságunkat át fogja járni. Konokul hisszük, hogy a magyar mezőgazdaságban még nagy erők rejlnek, melyek a felszínre hozva, nemzeti vagyonosodásunk új korszakának kapuit fogják megnyitni. De csak sok áldozat árán, fáradhatatlan munka s a multat megszügyenítő szorgalom mellett.

A közfelfogás szerint — s ezt támasztják alá Fellner számításai is¹¹⁷ — a mezőgazdaság *valaha* körülbelül pontosan ugyanazt a szerepet játszotta volna nemzeti jövedelmünk összetételében (60·0%), mint amekkora a mezőgazdasági népesség része összlakosságunkban (63·7). Az ipari termelés jövedelmezőségét aránya (23·3%), mely a népességi aránynál (16·1%)¹¹⁸ jóval magasabb, eklatánsan bizonyítja.

Amde bármily jó véleménnyel legyünk is különben afelől a céltudatos és komoly munka felől, melyet statisztikai hivatalunk végez, mégis kételkedünk, hogy az ipari termelés megfigyelése körül észlelése tökéletes volna. A mezőgazdasági termelés értékének megállapítására sokféle, egymással korrespondeáló támpont kínálkozik; a mezőgazdasági termelés a nyilvánosság színe előtt folyik s ha a módszer ellen nálunk — mint világszerte is¹¹⁹ — lehetne kifogásokat emelni, nagyban és egészben az kiállotta a tűzpróbát. Feltételezhetjük, hogy a mezőgazdasági statisztika termelési adatai (a vetésterületi statisztikához kapcsolódva) az összes gazdaságok adatait felölelik.

¹¹⁷ L. Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1916. 134. l.

¹¹⁸ 1910. évi adatok.

¹¹⁹ L. Buday L.: A statisztika elmélete és története. Budapest, 1922. 69. l.

De mondhatjuk-e ezt az ipari termelés statisztikájáról? Semmiesetre sem. Hogy csak néhány jellemző adalékkal szolgáljunk, hivatkozunk arra, hogy a gyárak termelési statisztikájából a malmok nagy része köztudomás szerint kimaradt, s ugyanúgy a téglagyárak közül is számos. Nem egy ipari vállalatunk akadt, — nem is éppen a legkisebbek közül — mely a termelés adatainak közlésével adós maradt. (Megtehették. A statisztikai hivatal csak újabban foglalta munkatervébe a gyáraknak ez irányban való kötelezettségét.) A középipar termeléséről jóformán semmi adatunk sincs, s a kézműiparét is csak aggályosan mérlegelhetjük. Ha Fellner a magyar ipar tiszta jövedelmét 1·7 milliárdra becsülte, magunk részéről az összeget nyugodtan emelnék 2·5 milliárd koronára, ami azt jelentené, hogy az ipari jövedelmek aránya a nemzeti jövedelmek között 32%-ra emelkedett fel, a mezőgazdaságiaké viszont mintegy 3%-kal — 57-re — csökkent.

Aki azonban a háborúelőtti évek termelési viszonyait tanulmányozta, figyelmét nem kerülhette el az a rohamos hódítás, melyet az ipar a nemzeti jövedelem fokozása körül elért. A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége nem igen változott, mert amit a gazdák a magasabb termény- és állatárak folytán mint több-bevételt elkönyveltek, azt jórészen felemésztette a termelési költségek megduzzadása. Az ipari termelés értékének és jövedelmezőségének növekedése másra vezethető vissza. A termelés koncentrálódására, a tőkékben való gazdagságra, s a gyártási eljárások tökéletesbitésére. Egészen bizonyos, hogy akkor, midőn a mezőgazdasági termelés a nemzeti jövedelem összetételében talán stagnáló összeggel, de viszonylagos erejében egyre csökkenve vett részt, az ipar jelentősége szakadatlanul emelkedett. Bizonyosra vesszük, hogy az a nagy különbség, mely előbb az ipar és mezőgazdaság termelésében az *utóbbi* javára állt fenn, fokról-fokra jobban lemorzsolódott s a háború kitörésekor az ipar és mezőgazdaság mint közel egyenrangú felek állottak egymással szemben.

De ha 1914 előtt kicsit túlzásnak is látszik ez a feltevésünk, a háború folyamán valósággá vált az. A háború alatt, mikor a bevetett terület évről-évre csökkent; mikor a föld megsínylette már a művelés hiányát; mikor a hadsereg szükségletére nemcsak a vágóállatokat, hanem a majdan igavonó barmokat is fel kellett áldozni, — a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való részesedése állandóan hanyatlott. Hiába hivatkoznak arra, hogy a gazdaosztály adósságait kifizette: ha sok ilyen eset fordult is elő, s a gazdaosztály bruttó-bevételei (névleges értékükben) emelkedtek is, ez az emelkedés nem tudta ellensúlyozni a másik erőt, mely a mezőgazdasági termelés jelentőségét egyre lejjebb taszította. A mezőgazdasági termelés aktivitásának különben is nagy akadálya volt az *ármaximálás*. A termelési költségek és az elérhető árak között mindjobban diszparitás támadt, s hogy ez így volt, igazolja az, hogy sokfelé nyilvánult meg gazdáinkban

a törekvés, hogy pl. a szemes termények termesztése helyett a földművelés egyéb ágait műveljék.

Az iparnál éppen ellenkező helyzettel találkozunk: az ipart a háború sok tekintetben még fejlesztette. A szükségletek növekedése folytán számos üzemben vált lehetségessé a termelés kiterjesztése. S ha a *békés* gazdasági élet szempontjából a termelés megduzzadásának számos részlete inproduktívnak is volt mondható, mégis kétségtelen, hogy az ipari termelés értéke a háború konjunktúrái mellett annyira kiszélesült, hogy a csonka mezőgazdasági termeléssel most már valóban egyenrangúvá lett.

S ha erre az eredményre kell jutnunk, arra a kérdésre is már választ kaptunk, immár végleges választ, hogy az ipar és mezőgazdaság közül melyik szenvedett hát többet. A mezőgazdaság. A mezőgazdaság, melytől évről-évre hiába várjuk a felszabadítást. *Ipari termelésünk, mondtuk, nem képesít arra, hogy abból jóvátételt fizessünk. De mennyire nem a mezőgazdaság sem, mely épp azt várja, szomjuhozza, hogy az ő nagy sérelmei tétessenek jóvá.*

2. Az őstermelés kárai.

Az imént megkíséreltük mérlegelni azt, hogy a román meg szállás kártömegének kiemelkedő *részei* mikép aránylanak egymáshoz. Láttuk a mezőgazdaság roppant megterhelését, a földművelését éppúgy, mint az állattenyésztését. Most a kitárt kapukat összebb zárjuk: az egyes termelési ágakon *belül* fogjuk keresgélni azokat a mozzanatokat, melyek azokra jellemzőek.

Tárgyalási rendünk első pontja a *mezőgazdaság* kárai s azok között is a termények kárai. Azután a holt leltárakat vesszük sorra, míg az élő-felszerelés kárait meglehetősen nehéz volna elválasztani az állattenyésztéstől s így majd ott beszélünk róluk. Az őstermelés kisebb jelentőségű ágazatainak káraival is foglalkozni fogunk — röviden — s viszont fontos része lesz kutatásainknak az árprobléma: az, hogy az őstermelés produktumai és üzemi cikkei milyen árakkal mutatkoznak be statisztikánkban. Az egyes üzemi alakzatok áldozatainak szemlélete — jobbára csak a nagy- és kisbirtoktipusról lesz szó — valójában már az indirekt kárhatások körébe tartozik s szintén szorosan összefügg az állatállomány káraival is. A mezőgazdasági termelőmunka leromlását *jobban* mással nem indokolhatnánk, mint a közvetett károk vizsgálásával. Még egyet. Tanulmányainknak ebben a részében — úgy véljük — gyakran sokkal markánsabban tudjuk felvételünk tanulságait megfogni, ha a károk értékadatai helyett azok *mennyiségi* adatait csoportosítjuk. A szemtermelés kárait inkább fogja megértetni bárkivel is az, ha a folyton változó koronaérték helyett az elhordott vagónmennyiségekre vagy métermázsákra hivatkozunk. Az értékelést azért több helyütt, — mikor a minőségi különbségekről lesz szó —, itt sem nélkülözhetjük. Ilyen esetekben idézni fogjuk adatait.

a) A búza- és rozstermelés kárai.

A földművelés terménykárainál mindenesetre a mennyiségi adatok összegezése a fontosabbik nézőpont. Közülük a *kenyér-magvak*, a búzát és a rozst feldolgozásunk összevonta. Ámde két okból is arra következtethetünk, hogy a *rozсреkviziciók a búzáé mellett teljesen háttérbe szorultak*. Az egyik közvetlen bizonyosság. Ha a reprezentatív eljárást használva, egyik-másik vidéken a feldolgozást búza és rozs szerint külön ejtjük meg: a rozstermelés kárai alig 2—3 s legfeljebb is csak 5%-át teszik a búzatermelésének. A másik közvetett úton érvel állításunk mellett: a rekvirált gabonamennyiségek átlagára is azt mutatja, hogy az elhordott rozs a búzához képest minimális volt. Fordít-suk szembe okoskodásunkat a mezőgazdasági statisztikának azzal a tanulságával, hogy a rozstermelés Csonka-Magyarországon a búzahozamnak 40—45%-ára becsülhető.¹²⁰ Az eredmény az, hogy a románok a kenyérmagvaink közül a *becsesebbeket* vitték el, azokat, melyeknek a külkereskedelmi forgalomban különösen tudtuk volna hasznát látni. Nyugodtan azt mondhatjuk, hogy a kenyérmagvakban történt rekvirálások szinte egészükben a búza-termelést sujtották. Káradataink a következők:

Országgrész, törvényhatóság	Búza és rozs	Liszt	Kenyér	Liszt és kenyér búzára átszá- mítva ¹²¹	Összesen kenyér- magvak
	m é t e r m	á z s	á k b	a n	
I. országgrész	1704	593	275	1035	2739
II. országgrész	4587	232	25	331	4918
III. országgrész	406050	17530	4949	27772	433822
Ebből:					
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	225310	7302	1824	13791	239101
Csongrád vm.	50143	506	215	866	51009
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	66520	3276	1565	5759	72279
IV. országgrész	4832	604	1638	2261	7093
V. országgrész	309876	9605	4913	17175	327051
Ebből:					
Békés vm.	158543	4308	3141	8536	167079
Hajdú vm.	43915	727	523	1434	45349
Szabolcs vm.	70391	1556	761	2751	73142
VI. országgrész	71559	4034	319	5662	77221
Csonka-Magyarország	798608	32598	12119	54236	852844
Ebből: tjt.	71559	6265	1847	9995	81554
„ rtv.	132285	6206	2315	10332	142617
„ vidék	594764	20127	8757	33909	628673

Statisztikánk szerint búzát és rozst csaknem 8000 vagónnyi mennyiségben vontak el a románok gazdaságainktól. A törvényhatósági városok gazdái mintegy 9%-kal járultak hozzá e kvantum beszolgáltatásához (Hódmezővásárhely egymaga 34.706 q-t adott), a rendezett tanácsúak 16.5%-kal s köztük különösen Mezőtúr

¹²⁰ Akár a békebeli, akár az 1920—22. évi terméseredményeket nézzük.

¹²¹ A lisztből 75 kg.-os kiőrlést számítottunk s $\frac{1}{2}$ kg. lisztre 1.5 kg. kenyéret vettünk fel. A szorzó-koefficiensek így a lisztből $\frac{1}{3}$, a kenyérből $\frac{2}{3}$ voltak.

(32.409 q), Szentés 21.710 q) és Túrkeve (20.251 q) kárai voltak jelentősek. A vármegyék közül — mint láthatjuk — Jász, Békés, Szabolcs, Pest stb. voltak a legfőbb áldozatok, melyek lakosságán kamatostul bevették a románok azt, amit a Dunántúl és a Duna jobbpartjának egyik-másik vármegyéjén behajtani elmulasztottak.

Némileg meglepő, hogy a rekvizíciók sorában a terményekkel szemben az őrlmények és a kész kenyerek szerepe milyen csekély. A lisztrekvizíciók összegezése nem mutat többet, mint a búza- és rozskárok 5%-át, a kenyér terményegyenértéke pedig még ennél is sokkal kevesebbet (%-uk az 1-et alig hogy meghaladja). A kárstatisztika belső összetételének ez a változata szintén ébreszthet bennünk gondolatokat. Állapítsuk meg, hogy a Tiszán túl az 1919. évi termés igénybevétele elvileg már a cséplőgépnél történt; azt, hogy a rekvizíciók legnagyobb része a gazdaságokat sújtván, ezeknek sohasem volt szokásuk — mint a malmoknak — raktáraikban lisztet nagyobb mennyiségben tárolni: a gabonakereskedelem tőlük csak terményt szokott átvenni; azt, hogy a Duna—Tisza-közéről a románok kivonultak már, mikor az igazi őrlési kampány megindult; azt, hogy a Tiszán túl a románok a kereskedelmi malmok közül is sokat tönkretettek és üzemszünetelésre vagy korlátozásra kényszerítettek, ami ott a gabona feldolgozásában általában zavarokat okozott; azt, hogy a románok, kiknek Magyarországon hosszú időre kinyult tartózkodása az entente akarataiba is ütközött, minél gyorsabban igyekeztek összeszedni — hiszen bizonytalan volt, mikor kell végleg távozniuk — megkaparintható javainkat. Ezek az okok, sok mással társulva, bizonyos mértékig érthetővé tennék, hogy az őrlmények aránya annyira mögötte marad a gabonáénak. De csak bizonyos mértékig s csak tompítani tudják a feltűnő jelenséget, melyről beszélünk. Ámde — kárstatisztikánk egy másik adatsortját hívva segítségül — azt is tényképpen fogadhatjuk el, hogy a románok a legkritkább esetben fordultak malmainkhoz azzal a kéréssel, hogy részükre őrlést végezzenek; *elvétve* találunk anyagunkban arra utalást, hogy malmaink ki nem fizetett őrlési díjak fejében jelentettek volna be követelést, (már pedig aligha valószínű, hogy a románok éppen e tekintetben lettek volna olyan megrendelők, akik a kereskedelmi szokásokat betartják), *úgyhogy azt kell hinnünk, hogy a megszálló csapatok élelmezésére elegendő volt az a liszt- és kenyérmennyiség, mely statisztikánkban szerepel s az egész búza- és rozstömeg, mely azon felül elrekviráltatott, a megszállással okszerűleg a legtávolabbról sem hozható összefüggésbe: kizárólagos célja gazdasági erőink gyengítése volt.*

Be tudjuk bizonyítani állításunkat más oldalról is. Akkor, ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a román hadseregnek körülbelül mekkora mennyiségű lisztre volt szüksége az alatt az idő alatt, ameddig Magyarországot megszállva tartotta. A tömén-telen rekvizíciókkal szemben, melyek a román hadsereg lelkiismeretét terhelik, szinte halljuk a kifogást, hogy *a rengeteg gabona*

a hadrakelt sereg élelmezésére volt szükséges. Sohasem adhatjuk fel azt az álláspontot, hogy a megszállás jogtalan volt s így a román államnak a megszállás költségeinek elszámolására nincs igénye; de hogy mégis igazoljuk, mennyire rosszhiszemű volna az említett kifogás, feldolgoztuk azoknak a hitelt érdemlő (katonai) feljegyzéseknek anyagát, melyek a megszálló csapatok létszámára vonatkoznak.¹²² Ezek szerint a Magyarország területén tartózkodó román csapatok száma ez:

1919. évi augusztus	hó folyamán	átlagosan	60.984 fő,	
„ „	szeptember	„ „	70.643 „	
„ „	október	„ „	46.164 „	
„ „	november	„ „	40.038 „	
„ „	december	„ „	26.600 „	
1920. „	január	„ „	26.600 „	
„ „	február	„ „	22.300 „	
„ „	március	„ „	10.000 „	volt.

Ha ezeket az adatokat a tiszántúli megszállás *előző* idejére akarjuk kiegészíteni, helyesen indulhatunk ki abból, hogy a románok a csucsaí offenzívát 40.000 emberrel kezdvén meg, az 1919. évi április hó derekától július hó végéig országunk földén táborozó román csapatok állományát aligha becsülhetjük átlagosan 50.000 embernél többre. Lehet, hogy a románok az első lökés sikerét kiaknázandó, az első időben a támadó főerőket még megerősítették s a vörösök júliusi támadása ellen is nagyobb erőket vonultattak fel; viszont a május és június hónapokban az orosz szovjettel szemben voltak kénytelenek jelentékeny csapatrészeket eltolni s ezzel kapcsolatban a megszálló katonaságot gyengíteni. Vizsgáljuk meg most már az így alakítható statisztikai sor átlagát s ahhoz az eredményhez jutunk, hogy a *megszállás első éve alatt körülbelül 40.000 főnyi* (pontosabban: 39.860) *román hadsereg tartása nehezedett rá országunkra.* Számítsuk a hadrakelt sereg búza- és rozsszükségletét bármily bőségesen: egy év alatt és fejenként 160 kg. búzára vagy rozsra, a hadsereg szükséglete nem lehetett több 64.000 q kenyérgabonánál. Statisztikánk szerint a rekvirált liszt és kenyér *gabona-egyenértéke* 54.236 q, imént idézett adatunknál 10.000 q-val kevesebb. Ámde, ha visszagondolunk a kárfelvételnek több ízben kifejtett hiányosságára, habozás nélkül mondhatjuk azt, hogy a jobbára (különösen járőrök és a különítmények rekvirálásainál) *kisebb tételekből össze tevődő liszt- és kenyérrekvirálásoknál még sokkalta több a valószínűség arra, hogy ezek bizonyos hányada elveszett a kárstatisztika számára.* Ott, ahol a kérdéssel foglalkoztunk, a kárfelvételnek ebből a forrásból támasztható hibaforrását 25%-ra becsültük. Emeljük táblázatunk adatát fel negyedrésszével, máris 71.000 q-t kapunk, akkora búza- és rozsmennyiséget tehát, amely

¹²² Az adatokat, melyek ezredenként, vidékenként s időrendben részletezik a román csapatok számát, a nemzeti hadsereg vezetősége bocsátotta 1920 őszén a statisztikai hivatal rendelkezésére.

túlontúl elegendő lehetett a megszálló román csapatok élelmezésére. De mire kellett akkor a többi 8000 vagon? Az a 8000 vagon, melyet a románok tőlünk az őrleményeken és kész kenyereken kívül elvittek? *Lehet-e ezt a 8000 vagon gabonát — valójában itt is legalább 10.000 vagonról szólhatnánk — másnak, mint előlegezett sarnak, joggal sarnak tekinteni, melyért a román állam nekünk felelős?*

El vagyunk készülve román részről arra a védekezésre, hogy ők csak a feleslegeket vitték el tőlünk; hogy mi bőségben úsztunk az ő szerény kívánságaik kielégítése után is; hogy egész eljárásuk ártatlan játék volt azokhoz a szenvedésekhez képest, melyeket a román nép élt át a világháború folyamán; s hogy általában a magyar mezőgazdaságnak semmi különösebb, tartós kárát nem jelentették e rekvizíciók. El vagyunk erre készülve s előre megcáfoljuk védekezésük egész rendszerét.

Hogy a román rekvirálások sűrű hálójában csak a *feleslegek* akadtak volna fenn, erre nézve több irányban is tájékozódhatunk. Nézhetjük azt, hogy egyes *nagygazdaságok*, melyek a szolgáltatások terhére közvetlenül rótták le, 1919. évi termésüknek mekkora részéről voltak kénytelenek lemondani, hogy legalább annak egy töredékét megtarthassák.¹²³

Gróf Dessewffy Aurél büdsztmihályi (Szabolcs vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	60,
Biró Mátyás fegyverneki (Jász vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	90,
Gróf Szapáry György pusztataskonyi (Jász vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	45,
Lederer Artur pusztatenyői (Jász vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	70,
Báró cs. Herzog Mór kéthalmi (Jász vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	60,
Özv. Geist Gyuláné kondorosi (Békés vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	80,
Gróf Berchtold Lipótné nagyszénási (Békés vm.) uradalmában a buza- és rozskészletek	500/0-át

rekvirálták el a románok, mitsem törődve azzal, hogy az uradalmak esetleg gazdasági segédszemélyzetük számára sem tudják saját készleteikből a szükségletet biztosítani. Csak a legkiemelkedőbb példákat soroltuk fel az imént s közülük is csupán azokat, amelyekről tudomást szereztünk. Éppen nincs kizárva, hogy azoknak a gazdaságoknak sorában, amelyeket kis adatgyűjtésünkbe nem vettünk fel, vagy amelyek kérdéseinkre nem adtak választ, sok mást hozhatnánk fel, melyek hasonló tanulsággal szolgálnának. De az idézett példákon kívül is csaknem az összes többi gazdaságok, melyeket vizsgálat tárgyává tettünk, kimutatták, hogy 1919. évi búza- és rozstermésük 20—30%-át a románoknak kellett átengedniük. Valószínű, hogy ezek az arányok ország-

¹²³ E helyütt a 123. lapon ismertetett reprezentatív kutatás adatait használom fel.

szerte érvényesültek, legalább is ott, ahol a románok huzamosabb ideig tartózkodtak.

Mi ennek a következménye? Annak, hogy a nem termelő lakosság s különösen a városi lakosság ellátásáról gondoskodó nagyobb gazdaságok termésében a megszálló csapatok ilyen erőszakosan turkáltak? Elbírhatta-e a közéleti helyzet az így előálló nagy hiányt? Hiszen ismeretes, hogy a lakosság iparforgalmi és egyéb elemei számára szükséges gabonamennyiségeket nem a kisbirtok, hanem a nagyüzemek állítják elő. Ha tehát a románok szemforgatva arra hivatkoznának, hogy íme: hagyunk mi eleget az egyes gazdaságoknak, eleget arra, hogy a tulajdonos és cselédsege éhen ne haljanak s gazdasági munkájukat is tovább folytathassák, mi joggal kérdezhetjük, hogy hagytak-e annyt, ami az ország szükségletét fedezhette? Hagytak-e annyt, hogy országos szempontból, a külkereskedelem szempontjából maradtak volna feleslegeink? Hagytak-e annyt, hogy az 1919. évi őszi vetőmagszükségletet biztosítani tudjuk s hagytak-e annyt, hogy magunknak ne kelljen segítségért a külföldre fordulnunk? A válasz minden kérdésre nemleges.

A döntő bizonyyságot szolgálhatja erre vonatkozólag az a szomorú körülmény, hogy Magyarország, melynek mezőgazdasági termelése szinte mindenkor — békeidőben is, mikor az alföldi gabonatermő reservoírnak kellett gondoskodni a Felvidékről és a délkeleti részekről — tudott annyt produkálni, hogy a kivitelre jutott belőle (a hirhede 1897. év volt kivétel mindössze, bár az ország belső részei ekkor is tudták volna magukat élelmezni), az 1920. év tavaszán lisztimportra szorult. Jól emlékezetünkben vannak azok a nehézségek, melyek a kommunizmus karjaiból és a megszállás nyomásától megszabadult Magyarország közellátását veszélyeztették. Ha a románok a tisztántúli és a duna-tiszaközi készleteket történetesen nem harácsolják el, vagy legfeljebb csak abban a mértékben vámolják meg, amire a katonaságnak magának volt szüksége, e fenyegető bajok nem léphettek volna fel. Nem kellett volna az emberi táplálékra szánt lisztfejkvótákat leszállítani s ezzel a háborús élelmezés által amúgyis elgyengített lakosságot még jobban elsorvasztani. (Ismét néhány példa: Budapesten 1920 tavaszán a lisztadagot havi 6·4 kg.-ra csökkentették s ami sokkal elszomorítóbb, a vidéken sokfelé 3—4 kg.-ot tudott csak a hatóság a nem-termelő lakosság számára kiutalni.) S nem kényszerült volna a magyar kormány arra, hogy akkor, mikor a magyar pénz vásárlóképesége, jórészen éppen a megszállás következtében beállott gazdasági pangás folytán, már veszedelmesen lecsúszott, a rombolás folyamatát lisztvásárlásokkal maga még tovább vigye.

A Hadi Termény rt. igazgatóságától szerzett adataink szerint a magyar kormány 1920 tavaszán 140.251 q lisztet vett meg az Unióban. Argentínában 17.727 q búzát s Jugoszláviától is vásárolt 29.984 q búzát és kukoricát (legalább $\frac{2}{3}$ részében búzát)

és 4316 q lisztet. Ha a külföldről behozott egész mennyiséget búzára számítjuk át, körülbelül 230.000 q-ra¹²⁴ becsülhetjük azt a búzamennyiséget, melyet ekkor az agrár Magyarországnak beszereznie kellett, hogy a lakosság legszükségesebb táplálkozását biztosítani tudja. Beszélhetünk-e ily körülmények között feleslegekről, mondhatja-e bárki azt, hogy a megszállás nem fokozta gazdasági életünk válságát?

Problémánk boncolását tovább is vihetjük. Az importszükséglet megdönthetlen bizonyosság arra, hogy gabonafeleslegünk nem volt, hogy a megszorított élelmezési adagok mellett sem tudtuk a megszállás után megmaradt készleteinkből kijönni. De most fordíthatunk egyet vizsgálódásunk körén s afelől érdeklődve, hogy a rekvizíciók — országos eredményben — mekkora részét tették a termésnek, új alapon világíthatunk rá azok jelentőségére. Némi akadályt képez itt számításainknál az a körülmény, hogy az 1919. évről sem vetésterületi, sem aratási statisztikánk nincs. Becslés útján azonban — különösen a vetésterületre vonatkozóan — elég megközelítő adatokat kaphatunk.

Csonka-Magyarország területén a búzával és rozssal bevetett szántók kiterjedése — a háború előtt — körülbelül 3·8 millió kat. hold volt.¹²⁵ A háború alatt a búzátermő földek nagysága évről-évre fogyott s 1917-ben már csak 2·37, 1918-ban pedig csak mintegy 2·3 millió hold volt.¹²⁶ Egészen bizonyos, hogy 1919-ben a búza-terület még kisebb lett — s talán a hanyatlás is meggyorsult —, minthogy az 1918. évi őszi munkálatokra nem maradhattak hatás nélkül azok a szomorú események, melyek ekkor a harctéren, majd az ország belső frontján is leperegtek. Bárhogy is mérlegeljük azonban ezek horderejét, feltételezhetjük, hogy legalább mintegy 2—2·1 millió kat. hold búzával bevetett föld hozamát remélhetjük a következő gazdasági évre s ugyanúgy 0·95 millió rozssal bevetett föld termésére is számíthattunk.

(A harcterről visszaözlő földművesnép jelenléte után azt várhattuk volna, hogy a termelés ismét a régi arányokban indul meg; ezt a pozitív erőt azonban alighanem semlegesítette a földbirtokmozgalmakban rejlő negatív hatás.)

Nehezebb elbírálni a terméseredményeket, mert hiszen közismert dolog az, hogy ezek átlaga a háború óta a korábban sem éppen nagy magasságból mélyen lesülyedt. Csonka-Magyarország átlagos búzatermése pl. 1913-ban 8·01, 1917-ben pedig csak 6·84 q volt holdankint; az átlag a rozsnál 7·47-ről 5·93-ra esett. Arról szó sem lehet, hogy az 1919. évről általánosságban azt mondhatnánk, hogy Istenadta, bőséges esztendő volt. Ámde sok hírünk

¹²⁴ Ez adatok és a statisztikai hivatal adatközlése között (Statisztikai Havi Közlemények 1920. évi 1. sz. 5. l.) eltérés mutatkozik. Részemről helyesebbnek véltem a felhasznált forráshoz ragaszkodni, minthogy az egész importakció a H. T. útján bonyolított le.

¹²⁵ L. Buday László: A megcsönkített Magyarország 106. l.

¹²⁶ Az adatokat a statisztikai hivatal előzőkenységének köszönhetem.

van arról, hogy ez az év — a Tiszán túl legalább — a szűkös évek után mégis enyhülést okozott. Pontosan — ismételjük — nem tudjuk megfogni a termésátlagokat, de aligha járunk messze az igazságtól, mikor feltesszük azt, hogy a végzetes 1919. év terméseredményei valamivel jobbak voltak az 1917. évinél is.¹²⁷ Tegyük tehát fel azt, hogy a búza termésátlaga 7, a rozsé pedig 6·1 q volt 1919-ben. Búzatermésünk mennyisége ilyformán mintegy 14 millió q, rozstermésünk pedig hozzávetőlegesen 5·5 millió q lett volna, mindössze tehát 19·5 millió q. Számításunk nem nyugszik megdönthetlen alapokon; lehet, hogy a tiszántúli (a háborús évekhez képest állítólag) kivételesen jó termés is csak önámítás volt: a kommunizmust is megismert s a megszállás alatt synylódó lakosság örült annak, hogy a háborús termésátlagot 1919-ben is éppen csak hogy el tudta érni.

De bármikép is formázzuk számainkat, az mindenesetre kétségtelennek látszik, hogy az 1919. évi termés legalább 17·5—18 millió q körül mozgott. Ennek a termésnek egy részét — júliusban, a korai cséplések következtében — még a vörös uralom elherdálta, minthogy az 1918. évi termés ekkorra már tökéletesen elfogyott. A Tiszán innen tehát az 1919/20. gazdasági évet már egy hónappal hamarabb kellett megkezdeni, mint más években szoktuk tenni, ami azt jelentette, hogy a készletekkel a leggazdaságosabban kellett volna bánni, hogy velük a következő évig kijöjjünk. Legalább 7—800.000 métermázsára vehetjük fel az így veszendőbe ment búza- és rozsmennyiséget, amivel fenti adatunk már 16—17 millió q-ra csökkenik. Ebből a kvantumból az 1919. évi őszi vetésekre 2·8 millió q-t használhattak fel (talán ennyit sem, mert valószínű, hogy a gabonahiány folytán nem tellett mindenütt a szokásos 1 q vetőmag egy hold földre), — a következő évi silány termés is erre enged következtetni —, holott valójában, ha a kenyérgabonaföldek normális vetőmagszükségletét nézzük, jóval nagyobb számmal kellene operálnunk, úgyhogy a lakosság ellátására 13·2—14·2 millió q állhatott rendelkezésre.

Elegendő lett volna az a gabonamennyiség a lakosság élelmezésére? Azt hisszük, igen. Az 1913/14. gazdasági évben¹²⁸ a lakosság átlagos gabonafogyasztása fejenként 165 kg. volt. A háború befejeződésével, mikor a magyar mezőgazdaságnak immár nem kellett többé gondoskodnia a többmillió osztrák-magyar hadsereg ellátásáról, ezt az átlagos fogyasztást, mint petitumot, ismét felvehetjük, sőt valójában annál nagyobból is indulhatnánk ki, minthogy az alföldi lakosság életmódjának közismert vonása, hogy jóval több búza- és rozslisztet fogyaszt, mint az egyéb terményekre is jobban ráutalt tót, rutén és oláh lakosság. Maradjunk meg a 165 kg.-os átlagnál s így is 13 millió q-ás eredményt kapunk,

¹²⁷ A gazdák a háború mostoha ideje alatt annyira elszoktak a normális évek termésátlagaitól, hogy kevés javulás is már feledtetni tudta velük a korábbi nélkülözéseket.

¹²⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1914.

mint amely búza- és rozsmennyiségre a lakosságnak szüksége lett volna. Ha a rendelkezésre állott gabonakészletek magasabb összegét vesszük, íme, szinte pontosan megkapjuk azt a mennyiséget, mely kárstatisztikánk szerint a románok kezére vándorolt át; ha azonban az *alacsonyabb* határt fogadjuk el, már 6—800.000 q hiánnyal kell számolnunk, akkorával tehát, *melyet kiegyenlíteni csak a fejkvóták leszállításával és importtal tudtunk.*

Okoskodásunk sarkpontja az a bebizonyított tény, hogy 1920 tavaszán gabonabehozatalra szorultunk. Ennek a ténynek a fontossága annál jobban emelkedik, minél inkább valószínűvé válik, hogy az 1919. évi termés nagyobb volt, mint amekkorát számításaink alapjává tettünk. *Annál inkább ki fog tűnni, hogy a román rekvizíciók még súlyosabbak, mint ahogy adatainkból látszik.* A terméseredmények numerikus változásánál minden 1000 (hát még millió) q plusz logikusan azt igazolná, hogy a román rekvirálások valódi tömege messze túlhaladta azokat a mértékeket, melyeket ki tudunk mutatni. Arra, hogy a termés kisebb volt, mint amiről fentebb beszéltünk, a románok aligha fognak kínálkozni: hiszen nyilvánvaló, hogy a kisebb termés csak az ő felelősségüket élezné ki, hogy ebből is oly sokat kiszállítottak. A dilemmából alig szabadulhatnak.

Ha számításainkat úgy végezzük, hogy a városi és a vidéki nem-termelő lakosság redukált fejkvótája alapján állapítjuk meg az 1919/20. évben országunk népessége által elfogyasztott gabonát, a tényleges, kielégített, szükséglet 10—11 millió q-ra zsugorodik össze; de ha ezt is csak úgy lehetett biztosítani, hogy külföldről hoztunk be lisztet és búzát, a román rekvirálásoknak olyan képe bontakozik ki előttünk, melytől magunk is megdöbbenünk, messze meghaladva mindazokat a találgatásokat, melyekkel a rekvizíciók valódi súlyát fel akartuk mérni. *Legalább 2 millió q-ra kellene így becsülnünk a román zsákmány nagyságát, kétszer akkorára, mint amennyi kárstatisztikánkból kitűnik.* Így volt-e tényleg, ma már hitelesen nem lehet megállapítani, csak az az egy bizonyos, most már elvitathatatlanul igaz, hogy e rekvizíciók igazi mennyisége nem 850.000 q, hanem ennél jóval több volt.

Látjuk ezekből, hogy Magyarországon a román megszállás gabonarekvirálásai milyen súlyos helyzetet teremtettek: nemcsak a kivitel lehetőségei dugultak be, hanem a lakosság élelmezése is válságba került, arról nem is szólva, hogy vetőmagra sem maradt annyi, amennyi kellett volna. Románia azonban világáig sírta a panaszát, hogy őt a központi hatalmak csapatai a háború folyamán — amikor legyőzetett! — teljesen kifosztották; hogy lakosságát éhinség fenyegette; hogy neki semmije sem maradt. Ezzel a hangulatkeltő védekezéssel röviden szintén foglalkozni szeretnénk s szemtől-szembe nézni azzal a kérdéssel, *hogy is állunk hát azzal a nagy inséggel, mely az 1916/1917. években Románia nyakába szakadt.*

Említettük könyvünk más helyén, hogy a német hadvezetőség, mely Románia megszállását intézte, pontos statisztikai fel-

jegyzéseket eszközölt azokról a javakról, melyek a román államtól elvonattak.¹²⁹ Az adatok szerint — a németekről, a szervezés mestereiről feltehetjük, hogy számításaikat pontosan végezték — a megszállítás folyamán történt

buzarekvizíciók ¹	mennyisége q-ban	millió q		millió q		q
		1916:	7.87	1917:	4.67	1918: 11.320
rozs	"	"	0.16	"	0.09	—
liszt	" 130	"	0.13	"	0.39	649
összes	"	"	8.16	"	5.15	11.969

volt. S hogy ezek az adatok az összes rekvizíciókat magukban foglalták, arra közvetlen bizonyosságul szolgál a kiadványnak az az észrevétele, hogy a kimutatott mennyiségekből a megszálló csapatok élelmezésére fordítottak 364.060 q búzát, 1860 q rozst és 210.070 q lisztet, amit, kétéves megszállásról és nagy hadsereg ellátásáról lévén szó, soknak éppenséggel nem mondhatnánk. Annál inkább nem, mert a készletek egy része az 1918. évi visszavonulásnál újból a románok kezére jutott.

De vajjon el tudta-e viselni Románia e rekvizíciókat anélkül, hogy közellátása veszedelembé kerüljön? A termelési és forgalmi statisztika e részben értékes felvilágosításokkal szolgál. A m. kir. földművelésügyi minisztérium kiadásában megjelent „A világ gabona- és egyéb főterményeinek termése” című rendkívül értékes közleménynek akármelyik, a békeévekre vonatkozó, az 1911., 1912. vagy 1913. évi kötetében lapozgatunk, megállapíthatjuk, hogy *Románia mindegyik gazdasági évének mérlegét, azonkívül, hogy a kivitelen 9—10 millió q búzát (vagy annak megfelelő lisztet) tudott elhelyezni, mindenkor még legalább 6—8 millió q búzafelesleggel tudta zárni*, melyet tartalékolva, a kivitel céljaira szükség esetén bármikor szintén felhasználhatott volna. E tartalékok jelentősége a háború alatt, mikor a román gabona megszokott piaci elzáródtak, még csak növekedett s nyilvánvaló, hogy az 1914., 1915. és 1916. évek gabonaterméséből *Romániának a háborúba való beavatkozása idején olyan hatalmas készletei voltak, melyek minden korábbi számításokat felülmúlnak.*

Ha előbb azt láttuk, hogy az 1914. év július 1-én — 10 millió q-ás kivitel lebonyolítása után — román területen még körülbelül 7 millió q búzamennyiség volt tárolva, mennyi lehetett 1916-ban, mikor a megtakarításokat az 1914. és 1915. évi termés is szaporította. Igaz, hogy a központi hatalmak csapatai nem a román állam egész földjét kerítették hatalmukba, de éppen a mezőgazdasági termelés szempontjából legértékesebb részeit s ha ilyenformán úgy okoskodunk, hogy Romániának (a központi hatalmaknak előbb uzsoraáron eladott gabonán kívül) a megszállott vidékeken is legalább 18—20 millió q búzája volt raktározva, egyáltalán nem túlozhatunk. E készletek nagyságát még fokozták az 1916. évi cséplés eredményei, úgyhogy Románia, melytől ami szövetség-

¹²⁹ L. az i. Wirtschaftstab für Rumaenien c. munkát.

¹³⁰ A lisztet búzára átszámítva.

geseink csak a fent kimutatott búzamennyiséget vették el, csupán hiszekény emberek előtt állhat elő olyan rémmesékkel, hogy a megszállás következtében lakosságát éhinség sujtotta. Éhinségről a következő (az 1917/18.) gazdasági évben sem lehetett szó, mert hiszen az aldunai róna termése ekkor is könnyen kibírta az 5 millió q-ás búzarekviziciókat s Romániának a megszálló csapatok kivonulása után is bőven maradt nemcsak arra gabonája, hogy lakosságát ellássa, hanem hogy a kivitelre juttasson belőle. De ha adatainkból erre a meggyőződésre kell jutnunk, — Romániának Csonka-Magyarország megszállása alatt tanusított eljárása a gazdasági szükségességeknek a legparányibb látszatát is elveszti. Romániának gazdaságilag nem volt oka arra, hogy a mi termésünket elhordja (köztudomású az is, hogy a román nép táplálkozásában a búza aránylag milyen alárendelt szerepet játszik), Románia csak azért fosztott ki bennünket, hogy körülnyírbált országunk életképességét gyengítse s azért, hogy *a tőlünk elhordott gabonát (s más javakat is) a külföldön áruba bocsátva, a maga gazdasági erőit támassza alá.*

Kanyarodjunk most már vissza kárstatisztikánk anyagához s ha kiindulásul a búza- és rozsrekviziciók számszerű tömegét vizsgáltuk, szemlénket egészítsük ki egy és más jellemző vonással, melyek munkánk rendszerébe illők. Ha előljáróban a vármegyék és városok *búzaadóját* ismertettük, ezúttal néhány járásról is meg kell emlékeznünk, mint amelyek lakossága kiváló szerepet töltött be a gabonaforgalomnak a románok által megszervezett rendjében. A Dunán túl nem találunk kiemelkedő esetekre, de a Duna balpartján már figyelemreméltó, hogy a megszálló csapatok a salgótarjáni járásban is felkutattak 1600 q búzát, ezen az ízig-vérig bányavidéken, melynek lakossága a gabonát mindig másfelől kapja. A Duna—Tisza-közéről a hatvani járást említhetnénk (12.229 q) s a pestmegyei dunavecsei járást (11.525 q), a Tisza jobbpartján azonban talán csak a szerencsi járást (2270 q). Annál impozánsabbak a tiszántúli járások számai, melyek közül a legnagyobbakat érdemesnek tartjuk megörökíteni:

Vármegye, járás :	Búza és rozs rekviziciók	Liszt mennyisége q-ban	Kenyér	Összes kenyér- gabona
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye:				
Tiszai alsó járás	35.895	253	211	36.420
Tiszai felső járás	57.183	569	538	58.420
Tiszai közép járás	43.313	521	313	44.286
Csongrád vármegye:				
Tiszántúli járás	22.952	223	24	23.271
Békés vármegye:				
Gyomai járás	19.502	386	40	20.052
Orosházi járás	70.663	3049	2255	76.732
Szarvasi járás	38.860	121	64	39.078
Szabolcs vármegye:				
Dadai alsó járás	17.456	433	69	18.094
Csanád vármegye:				
Battonyai járás	18.905	1256	3	20.582
Központi járás	22.531	13	121	22.656
Mezőkovácsházi járás	15.694	19	39	15.754

Vessünk bár futólagos pillantást csak erre a névsorra, nézzük földrajzi elhelyezkedésüket s figyelemreméltó tanulságot szerzünk. A búza- és rozsrekvizícióknak mennyiségileg nagyon jelentékeny része aránylag szűk — körszelethez hasonlítható — területről került ki, melynek átlója a Tiszának Tiszaderzstől a Maros torkolatáig terjedő folyása, körívének a legnagyobb mélysége pedig Orosházáig terjedt. E járás látszik különben annak a csomópontnak, mely felé a többi járások adatai gravitálnak; a szélen Kún-hegyes felé északon szintén nagyon erős volt a nyomás, délen valamivel gyengébb.

Nem szolgálna elegendő magyarázatul erre a tapasztalatra az, hogy a felsorolt területek tipikus gabonatermő vidékek, amelyek lakosságától tényleg több gabonát lehet elvenni, mint pl. Nógrád vármegye gazdáitól. A megszállás tartóssága sem nyújt elfogadható felvilágosítást, mert hiszen a megszállás éppoly soká, sőt még valamivel tovább tartott a Tiszántúl keleti felében, Szatmárban, Biharban, stb., ahol ennek ellenére ilyen túlhajtott rekvizíciókra nem találtunk. Mi sokkal kézzelfoghatóbbnak s valószínűleg helyesnek véljük azt az indokolást, hogy a román uralom azokat a területeket tüntette ki főkép bizalmával, amelyekről hamarosan meg kellett tudnia, hogy az övéi sohasem lehetnek. Az a zavaros és idétlen kísérlet, mellyel a román főparancsnokság a Tiszántúl egyes részeit (amikor a szép álomról, az egész terület megtartásáról már le lehetett mondaniuk), közvetlen román közigazgatás alá vonva iparkodtak Magyarországot vérző testéből kiszakítani,¹³¹ s a kiszemelt területek lakosságát emberségesebb bánásmóddal igyekeztek terveiknek megnyerni, a legjobban bizonyítja, hogy miért kellett az egyenlő teherviselés elvét félretéve, a két tiszai hídra támaszkodó nagy (belső) hídfő állás lakosságát a gabonarekvirálásokkal annyira megnyomorítani. *Azokat a kacsintásokat, melyekkel a román hatóságok a keleti határvidék lakosságát akarták meghódítani, busásan megfizettette a kaján szomszéd azzal a magyar lakossággal, mellyel szemben a román állam komolyan nem is mert hasonló gondolatokat táplálni.*

Kövessük ismét tovább adataink fonalát s — legalább néhány szemelvényben — mutassuk be azt, hogy az egyes vidékek termelését közelebbről milyen mértékben sujtotta a megszállás. Normális viszonyok mellett, mikor a kereskedelmi szellem élénk, mikor pontosan gördülő vasuti szerelvények szállítják az ország termelő helyei felől a piac felé a gabonát, e vizsgálatnak talán nem volna akkora értéke, mint 1919-ben és 1920-ban, mikor a román megszállás hagyatékaképen a gazdasági élet minden terén felfordulást találtunk. Érdekesebb volna talán szemlénk, ha a pontos terméseredményeket állíthatnánk szembe a rekvizíciókkal. De ha fentebb — országos eredményben — meg is mertük kockáztatni a számításokat az 1919. év termésadataira vonatkozóan, e részletekben

¹³¹ Erről a kérdésről alább még beszélni fogunk.

talán túlsokat vállalnánk, ha az összes törvényhatóságokban, két ismeretlennel dolgozva, akarnók a terméseredményeket megkapni. A terméseredményekben vidékenként és évenként elég nagy eltérések mutatkoznak (ha az alább tárgyalás alá kerülő vármegyék legtöbbjéről mondhatnók is, hogy terméshozamuk átlaga nem nagyon különbözik egymástól), s ezért előbb a változásnak nem annyira alávetett vetésterületi adatokhoz folyamodunk, azt kutatva, hogy a legtöbbet szenvedett törvényhatóságok sorában melyek azok, melyek területén 1—1 kat. hold búzával vagy rozs-zsal bevetett földre a legnagyobb tömegű rekvizíció esett.¹³² Adataink ezek:

Hódmezővásárhely : 143 kg.	Csongrád vm.	64 kg.
Jász-Nk-Szolnok vm. 107 „	Hajdú vm.	54 „
Békés vm. 107 „	Szabolcs vm.	44 „
Csanád vm. 100 „	Pest-Pilis-Solt-Kk. vm. 21 „	

Ha tudjuk azt, hogy a termésátlagok a Tiszán túl — talán csak Csanádot kivéve — évtizedek tapasztalatai szerint alacsonyabbak, mint az ország egyéb részeiben (a szikes talaj, a csapadék hiánya, a szélsőséges időjárás okai ennek), s a gazdaközönség ott már olyan termést is örömujjongással fogad, melyet Magyarország egyéb részeiben közepesnek sem minősítenének, teljes mértékben kidomborodik e számok jelentősége. A Tiszán túl, melynek termése tényleg Magyarország főtartaléka ma az ellátás szempontjából, de nem a termés bősége folytán, hanem mert ott *viszonylagos* feleslegek halmozódnak fel: a nagybirtokrendszer termeli főképp a főváros lakossága részére szükséges gabonát, — *a románok annyi gabonát, sőt többet is elvontak (holdankint számítva) a gazdaságoktól, amennyiért nem is oly régen ország-szerte, sőt a Tiszán túl ma is, haszonbérbe lehet venni egy hold földet.* Ahol a gazda megelégszik holdankint egy métermázsa terménybérrel, ott a román megszállás kifacsarta a citromból azt, amit lehetett, mikor mint *vélt* tulajdonos, a maga részére ennyi sápot kért az igazi gazdától.

Bármennyire is húzódozunk az 1919. évre vonatkozóan a terméseredményekkel összehasonlításokat tenni, mégsem állhatjuk meg, hogy bemutassuk azoknak a törvényhatóságoknak hozzávetőleges gabonaszükségletét, melyek a legtöbbet adóztak, hogy ily módon újból érzékeltesük azt a fonák helyzetet, mely e vármegyék magtárainak kifosztása által az egész ország szempontjából támadt. A Tiszántúl lett volna — mint már többször említettük — hivatott arra, hogy gabonatermésének ott felszabaduló részével kiegyenlítő hatást gyakoroljon gabonaellátásunk 1920. évi feszült helyzetében. De várhattunk-e s kaphattunk-e onnan komoly segítséget akkor, mikor a helyzetkép a következő volt:

¹³² A vetésterületi adatoknál a 177. lapon megindokolt 2—2·1 millió hold területből indultunk ki.

Törvényhatóság	Lakosság szükséglete	Vetőmag szükséglet 1 000	Román zsákmány q · b a n	Buza- és rozstermés ¹³³	Maradvány (+) vagy hiány (—)
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	627	240	237	1286	+ 182
Csongrád vm.	189	77	51	400	+ 83
Hódmezővásárhely tjv.	101	31	40	148	— 24
Békés vm.	503	162	167	855	+ 23
Hajdú vm.	272	92	45	460	+ 51
Debrecen tjv.	162	32	4	158	— 40
Szabolcs vm.	536	170	73	958	+ 179
Csanád vm.	208	78	73	533	+ 174

Rendkívül nagy horderejű következtetéseket vonhatunk le adatainkból. Maradjunk meg bár a román zsákmánynak csupán adatgyűjtésünk nyomán idézett adatainál, máris több olyan törvényhatóságra akadunk, melyek gabonamérlege passzívummal zárult. All ez elsősorban e két törvényhatósági városra: Debrecenre és Hódmezővásárhelyre, de Békés, mely ez utóbbit esetleg kisegíthette volna, szintén a legnagyobb bajokkal küzdött. Jászban sem volt valami rózsás a helyzet, aminthogy Csongrádban és Hajdúban sem, s mindössze Csanád és Szabolcs lakossága érezhetett relativ nyugalmat. Amde nem az villog-e ki ebből az összeállításunkból is, hogy a Tiszán túl az 1920. év élelmezési bajaiban csak nagyon szerény mértékben tudta támogatni az ország centrumát, s az, hogy a nemzeti hadsereg bevonulása után új életre ébredő magyar közigazgatás csak hűlt helyét találta azoknak a készleteknek, melyek oly jótékonyan befolyásolták volna gazdasági konszolidációnkat éppen a kezdő időkben, amikor különösen érdekünkben állott nem külföldre futni — üres kincstár mellett — élelmiszerért. S ha előbb országos szempontból vettük vizsgálat alá az ú. n. feleslegek kérdését, — mert hiszen balga ember tehetné csak azt, hogy a tiszántúli termelést csupán elszigetelve mérlegelje —, most íme látjuk azt, hogy a románok ott, ahol leginkább gazdálkodtak, sokfelé a lakosság szájától is elvonták a betevő falatot.

Mind e következtetésekhez úgy jutottunk, hogy nem vettük figyelembe adataink hiányosságát. Emeljük azonban táblázatunkban a román zsákmány számát kisebb vagy nagyobb százalékokkal, még jobban ki fog tűnni az, hogy a románok a Tiszán túl *tabula rasat* csináltak számunkra elvonulásukkor. Azok a feleslegek, melyek ott még számunkra maradtak, vajmi kevésnek bizonyultak volna — egyéb kormányzati intézkedések nélkül — arra, hogy az átalakulás lázában égő országunk feje felől a gomolygó fekete felhőket szétverjék. Nem nyernek-e így különös nyomatékot azok a jelentések, melyeket az egykorú közéletmezési helyzetről kaptunk? A csanyteleki (Csongrád vm.) előljáróság tarthatatlannak mondta azt; a kisteleki is a lehető legrosszabbnak minősítette: itt 4500 ellátatlan egyénről kellett gondoskodni. Mindszenten

¹³³ Kisegítésképen az 1921. évi terméseredmények adatait idézzük itt, valamivel korábban közölt országos adatainkkal összehangban.

1920 májusában fogytak el a készletek, pedig ott is 4000 nemtermelő lakott. Hódmezővásárhely egyenesen inségről beszélt. Nagyfűged és Nagyréde (Heves vm.) a vetőmagvak elhurcolásáról panaszkodtak. Bükkszék, Terpes és Szajla arról adtak hírt, hogy az ellátatlan lakosság száma, melyről a hatóságnak kellett gondoskodnia, emelkedett. Túrkeve és a járszági városok (az állatkárokon kívül) a rekvizíciókkal okolták meg azt, hogy a földek jórésze parlagon hevert. Nagyrév siralmas közéleti viszonyokról írt; Vezseny elképzelhetetlenül nehéznek mondta azokat. Tiszaszentimrén a földművelés megakadt. Domonyban (Pest vm.) a lakosság legnagyobb nélkülözéseknek volt kitéve. Ordason a gazdák is ellátatlanokká váltak. Dunaszentbenedeken vetőmag nem maradt. Pest megyének szinte minden községe panaszkodik a nehéz viszonyokról, ami azt a gyanút kelti, hogy a román megszállásnak talán itt is kellemetlenebb emlékei vannak, mintsem a kárstatisztika nyers adatai után sejtenők. Szabolcs vármegye községeinek jelentéseiben tallózva, válogathatunk a jelzők között, a rossz különféle fokozatait egész a kétségbeejtőig megtaláljuk szövegükben, csakúgy, mint Békés és Hajdú vármegyékében is. Csanádból idézzük Mezőhegyes nevét, ahol a virágzó mintagazdaság központjában a helyzet szintén nagyon súlyosra vált. Csak szemelvények ezek, kikapott részletek a nagy tömegből. De mégis fogalmat tudnak adni arról a vígasztalan képről, mely az új Magyarország népe elé tárult a megszállás után. A háború után bekövetkezett nagy nemzeti szerencsétlenségünk roppant nyomását növelték még a románok cselekményei, akik így az egyetlen nyugvó ponton, amit szörnyű bukásunkban megelhehtünk volna, húzták ki lábunk alól a talajt. Pedig mindaz, amit eddig elmondunk, a román megszállás kárainak csak egy változatára vonatkozik. Mennyit kellett Csonka-Magyarország népének vezetnie a románok egyéb irányú károkozásai miatt.

b) *Az árpa-, zab-, tengeri- és a burgonyatermelés kárai.*

Sorrendben most az következnek, hogy beszámoljunk röviden arról a rendszerről, ahogy a románok hozzájutottak azokhoz a készletekhez, amelyek *elbirtoklásáról* eddigi előadásaink folyamán szoltunk. Ennek a kérdésnek kifejtését mégis későbbre hagyjuk, mert célszerűbbnek véljük, ha a rendszer sajátosságait a mezőgazdasági termelés egész körére vonatkozóan jegyezzük fel. Nehéz volna e részben külön szólnunk a búza, az árpa, a takarmány, stb. zsákmányolási módjáról, mikor nyilvánvaló, hogy a románok egész eljárását azonos szellem hatotta át. E helyett tovább megyünk a földművelés kárai közül a többi főtermények kárait tekintjük át, — az *árpában*, *zabban* és *tengeriben*, valamint a *burgonyában* szenvedett károsodásokat.

Kárstatisztikánk fogyatékoságára kell itt is mindenekelőtt

rámutatnunk, arra, hogy a feldolgozás (a kérdőív szövegéhez simulva) megelegetett az árpa-, zab- és tengeri-revizíciónak együttes kimutatásával. Hiszen igaz, hogy az értékelés szempontjából e három termény körülbelül egyivású, de nem az: a kár-adatokhoz fűződő egyéb kombinációkat nézve. Arra persze eleve sem gondolhattunk volna, hogy olyan megkülönböztetéseket tegyünk, mint aminő pl. a sörárpa és takarmányárpa között fennáll, ám az értékelést tekintve is latba esnék a csöves és morzsolt tengeri fogalma, ami — sajnos — szintén elsikkad adatainkban. Egy és más érdekességet mégis ki tudunk hámozni adatainkból:

Országgrész törvényhatóság	Árpa-, zab- és tengeri- rekvizíciók q-ban	Burgonya-q-ban	Országgrész törvényhatóság	Árpa-, zab- és tengeri- rekvizíciók q-ban	Burgonya-q-ban
I. országgrész . . .	15.974	906	V. országgrész . . .	302.563	101.763
Ebből:			Ebből:		
Fejér vm.	8.296	543	Békés vm.	126.548	384
II. országgrész . . .	10.123	469	Bihar vm.	33.114	1.641
Ebből:			Hajdú vm.	62.139	2.333
Nógrád vm.	8.855	414	Debrecen tjv. . . .	19.722	1.786
III. országgrész . .	371.749	28.500	Szabolcs vm.	53.311	86.048
Ebből:			VI. országgrész . . .	122.925	473
Csongrád vm. . . .	47.400	846	Ebből:		
Hódmezővásár- hely tjv.	44.153	54	Csanád vm.	107.272	444
Heves vm.	24.978	2.902	Csonka-Magyar- ország	843.670	135.274
Jász vm.	100.136	5.119	Ebből:		
Pest vm.	125.563	15.554	Tjv.	97.930	5.992
Kecskemét tjv. . .	23.682	2.496	Vármegyék	745.740	129.282
IV. országgrész . .	20.336	3.163	Rtv.	89.452	2.422
Ebből:			Városok	187.382	8.414
Borsod vm.	8.293	406	Vidék	656.288	126.860

Adataink szerint az árpa-, zab- és tengeritermés kárai mennyiségileg körülbelül ugyanakkorák voltak, mint búza- és rozs-termésünké, a vidék szerepe azonban itt nem éleződik ki annyira, mint amott. A vármegyék között itt első helyre Békés kerül, — Pesttel csaknem egyenlő magasságban —, Jász kárait pedig Csanád vármegyéé is felülmúlják. A rendezett tanácsú városok között nem találunk kiemelkedő károkat. Az élen itt Hajdúböszörmény (18.964 q) és Szentes (12.126 q) vannak, a jászkun városok azonban egészen háttérbe szorulnak. Egyáltalában, ha adatainknak ezzel a csoportjával foglalkozunk, azokat a nagy kilengéseket, melyekről a búzánál beszéltünk, itt nem észlelhetjük. A megszállás terhe valamivel megosztottabbnak látszik, minek bizonyága, hogy még a Dunántúl és a Duna balpartjának vármegyéi is szerephez jutottak. De bizonyosság az is, hogy míg előbb a járásoknak hosszú sora vonult fel előttünk, melyek kárai immi-nensek voltak, mert csak az orosházi (71.198 q) és a battonyai (62.363 q) járások számai megdöbbentők, a többiekben a károk jóval kisebb méretűek. Rajtuk kívül csupán még a csongrádvár-

megyei tiszántúli, a jászvármegyei három jól ismert s a csanád-vármegyei központi járásban lépték túl a rekvizíciók a 20.000 q-ás határt. Annál több járásunk akadt, ahol közepes nagyságú károkkal találkoztunk s jellemző, hogy míg a búza- és rozsrekvizíciók számos járásunkat megkímélték, a most tárgyalt terményeknél alig egy-két járásunkról mondhatjuk ugyanezt.

Az egyes terményeknek a rekvizíciókban vett részesedését illetőleg itt sokkal inkább a találgatásokra lennénk utalva, mint a kenyérmagvaknál. Valószínű mégis, hogy a románok elsősorban a zabtermés iránt érdeklődtek, (melyet lovaik takarmányozásánál részben tényleg felhasználtak), mintsem a tengeri iránt, melyből otthon is bőséges készleteik voltak. Erre enged következtetni a hármass terményfajta közös átlagára (167 K), mely megközelíti a zab és árpa maximális árát. Ez az átlag csupán a Tiszán túl esik le mintegy 160 koronára, nyilván a tömegesebb tengeri-rekvirálások folytán, ami érthető is, ha arra gondolunk, hogy ez a vidék az, melyet a tengeritermelés hazájának tekinthetünk. A zabtermés megdézsmálása mezőgazdaságunk szempontjából különösen érzékeny veszteséget jelentett, mert jól ismerjük a nehézségeket, melyek a termés ki nem elégítő volta folytán a takarmánnyal való ellátás terén már a háború eleje óta mutatkoztak s az állatállomány erőbeli állapotát aligha emelő pótszerek alkalmazásához vezettek. Aki ismeri a magyar gazdának különösen lovaival szemben gyakran a rajongásig menő szeretetét, az meg tudja érteni a gazdasági javaknak azt a pusztítását, hogy lakosságunk a román megszállás után nem egy helyen a saját szájától volt kénytelen elvonni a kenyeret, hogy zab híján a jószágát bűzával vagy rozssal tudja élelmezni.

Nem félünk okoskodásunkkal szemben az ellenérvektől, hogy íme, miért panaszkodunk, hiszen 1920 tavaszán csak azért volt Magyarországon liszthiány, mert a gazdálkodók barmaikkal etették fel a gabonát. Nem félünk, mert volt módunk bebizonyítani, hogy a lakosság szükségletét mennyire nem fedezték a megszállás után maradt készleteink. Nem fedezték, s amit előadtunk, csak úgy volt lehetséges, hogy az állattartó lakosság magával szemben volt szigorú, *magán koplalta meg azt, amit állatainak, segítő társainak juttatott.* A román katonaság különben maga is szolgált példákkal arra, hogy az állatok a búzát sem vetik meg. Több helyről érkezett be jelentésünk, hogy a katonák lovaikkal etették fel a búzát vagy rozst, s amit a románok a rombolás szellemétől hajtvá cselekedtek meg, a bajba jutott gazdák a maguk kárára kényszerültek itt-ott megkísérelni.

Cseppet sem kételkedünk azon, hogy az árpa-, zab- és tengeri-rekvizíciókkal szemben is felmerülnek majd a kifogások, hogy azokat a megszálló csapatok állatállománya fogyasztotta el. De itt sem kell sokat tünődnünk azon, hogy mikép utasítsuk azokat vissza. Birtokunkban vannak a román hadsereg lóállományának adatai is, s úgy tudjuk, hogy a lovak magyarországi

fogyasztási napjainak létszáma legfeljebb 7 millióra becsülhető. S minthogy másfelől amellet sem kell erősködni, hogy a lovak csak zabon élnek, hanem ellátásuk rendjében egyéb, szálás takarmánynövényeknek is nagy szerepük van, azt hisszük, nem tévedünk, ha a most tárgyalt terményekből egy napra körülbelül 3 kg adagot veszünk fel. Ez 210.000 q terményt jelentene s végeredményben azt, hogy az árpa-, zab- és tengeri-rekvizíciók tömegéből is mintegy 633.670 q minden körülmények között határainkon kívülre került.

Az arány, melyben a megszállók által Magyarország területéről elvitt és itt tényleg szükségelt termények mennyisége egymáshoz viszonylik, jelen esetünkben a megszállók szempontjából előnyösebb, (itt hozzávetőlegesen a kimutatott károk 25%-áról mondhatnók azt, hogy országunk területén elfogyasztott javakra vonatkoznak, a búza és rozsnál 7—8%-ra), ami azonban éppenséggel nem jelenti azt, hogy itt a felvételnek esetleg még nagyobb hibaforrásával nem nézünk szembe, mint amott. Az a körülmény, hogy az abrak (s mint majd látni fogjuk), a szálastakarmány hiánya folytán az állattartás az 1919/20 gazdasági évben nagy válságba jutott (s a gazdák olcsó áráért is kényszerülve voltak elkötyavetyélni még megmaradt jószágait — sokszor potom pénzért —, mert a fizetőképes fogyasztás csökkentésével egyidejűleg léptek fel 1920 tavaszán a takarmányellátás körül a legnagyobb nehézségek),¹³⁴ arra vall, hogy tárgyalás alatt álló termények kárai sem merülnek ki abban, ha értéküket egyszerűen elszámoljuk, itt is messzebbmenő közgazdasági konzekvenciák fűződnek föllépésükhöz.

A rekvirálások kíméletlenségét igazolják azok az adatok is, melyeket néhány gazdaság káraitól közölhetünk:

Lederer Artur tiszavezesenyi (Jász vm.) gazdaságában	
az árpa- és tengeritermés	100, a zabtermés 100,
Magyar Föld rt. sarkadi (Bihar vm.) gazdaságában az	
árpa- és tengeritermés	1, a zabtermés 60,
Meisels Vilmos nádudvari (Hajdú vm.) gazdaságában	
az árpa- és tengeritermés	30, a zabtermés 60,
Steinfeld István debrecen-mácsi (Hajdú vm.) gazdaságában	
az árpa- és tengeritermés	30, a zabtermés 100,
Mocsáry Lajos fegyverneki (Jász vm.) gazdaságában az	
árpa- és tengeritermés	50, a zabtermés 25,
Biró Mátyás fegyverneki (Jász vm.) gazdaságában az	
árpa- és tengeritermés	85, a zabtermés 98,
Bóni gyártelep rt. gebei stb. (Szatmár vm.) gazdaságában	
az árpa- és tengeritermés	50, a zabtermés 100

%-át hordták el a románok, azt is dokumentálva, hogy különösképpen a zabtermés volt az, melyet érdekkörükbe vontak. Számos

¹³⁴ Pedig a korábban virágzó kivitel is teljesen megszűnt s az 1919/20. gazdasági évben csupán 1690 q zabot és 603 q tengerit (az egykori exporthoz képest nevétségesen kicsiny mennyiségek!) tudtunk külföldre szállítani.

olyan gazdaságunk volt, mely a vetőmagnak valót is vagy más gazdaságából volt kénytelen (a Dunántúlról) megszerezni, vagy a piacon megvásárolni s ezzel gazdasági helyzetét tovább rontani. A nagyarányú rekvizíciók, melyeket a románok a zabtermésben végeztek, bizonyos tekintetben súlyosabb hatásúak is voltak, mint a búzarekvizíciók. A zsákmányolások legérzékenyebben ugyan itt is a kiterjedtebb üzemeket sújtották, ámde tudvalevő, hogy a zabból aránylag a nagyobb üzemnek is többre van szüksége, mint az emberi táplálkozásra szánt gabonafélékből. A román zsákmányolás élesebb iránya így azt eredményezte, hogy a szabadforgalomba, az ország többi gazdáinak szükségletére, kevesebb készlet jutott, mintha — mondjuk — e rekvizíciók terhére az összes termelők termésük arányában viselték volna.

Kapcsoljuk hozzá eddigi fejtegetéseinkhez Románia terménystatisztikának azt a tanulságát, hogy ez állam az árpa-, zab- és tengeritermés terén sem volt sohasem behozatalra szoruló ország¹³³ s viszonyait csak kedvezőbbé tette az a körülmény, hogy a Bánság és Erdély megszállásával ismét oly területekhez jutott, amelyek termelése e javakban aktív volt — s úgy még tisztábban áll előttünk itt is az igazság, hogy a román hadsereget nem a gazdasági szükségesség késztette ez irányú rekvizícióira sem, hanem a törekvés, hogy a maga számára tőlünk forgalomképes javakat szerezhessen, azokat áruba bocsátva, fizetési mérlegét tudja javítani. Románia azzal sem hozakodhatik elő, hogy saját területének megszállása alatt a most tárgyalt terményekben túlságosan nagy veszteségei voltak. Két év leforgása alatt körülbelül 491.000 q árpáját, 210.000 q zabját és 5,130.000 q tengerijét¹³⁶ foglalták le a volt központi hatalmak csapatai, akkora mennyiségeket tehát, amelyek hiánya folytán az ország ellátásában zavarok nem támadhattak.

Szemlénket itt is kiterjeszthetjük abban az irányban, hogy a rekvizíciókat elszenvedett területeken a bevetett területhez képest hogy alakultak a károk. Igaz, hogy itt talán még inkább zavaró az a körülmény, hogy összevont adatainkat nem bonthatjuk széjjel; számításaink mégsem lesznek érdektelenek.

Törvényhatóság	Egy kat. holdra esett árpa-, zab- és tengeri rekvizíció q-ban	Törvényhatóság	Egy kat. holdra esett árpa-, zab- és tengeri rekvizíció q-ban
Csanád vm.	120	Csongrád vm.	52
Hódmezővásárhely tjv.	76	Szabolcs vm.	50
Debrecen tjv.	76	Jász-Nagykun-Szolnok vm.	38
Hajdú vm.	63	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	35
Békés vm.	60	Bihar vm.	28

A rekvizíciók súlya itt nem olyan ijesztő, mint a búzáénál észlelhettük, bár Csanádban az arány nagyobb, mint a búzáénál

¹³⁵ 1914. január 1.-én pl. árpából 2-50, zabból 2-08, tengeriből 6 millió q feleslege volt a kivitel céljára. L. az i. földművelésügyi miniszeri kiadvány 1913. évi kötetét.

¹³⁶ L. az i. Wirtschaftstab für Rumänien c. jelentést.

bármely más vármegyében. A súlypont maga is mintha valamivel keletebbre, a tiszántúli részek közepe felé tolódnék el, oda, ahol a búzakárok nem voltak annyira nyomasztók. A felsorolt törvényhatóságok viszonyyszámaiból képződő átlag is kevesebb volna, mint a búzánál idézetteké. Éppen ez a körülmény avatja azonban jelentősekké Hajdú és Szabolcs vármegye, valamint Debrecen város számait, melyek gazdái búzatermésüket ugyan aránylag inkább megtarthatták, viszont azonban a kiegyenlítést árpában és zabban kellett leadniuk. A románok — úgy látszik — jó filozófusok voltak. Ahol nem tudtak több kenyérgabonát elszedni lakosságunktól, mert „megállj”-t parancsolt a *nincs*, békés megértéssel vetették rá magukat egyéb terményekre, hogy ittartózkodásukat megörökítsék.

Kevesebb szót kell ejtenünk a *burgonyáról*, melyből statisztikánk valóban nem is nagy károkat mutat ki, mindössze 135.274 q-t. E mennyiség javarészt Szabolcs vármegye szolgáltatta, legfőbb burgonyatermő vidékünk; mellette kisebb kontingenseket állítottak ki Pest és Jász vármegyék. Ha fel is tesszük — mint ahogy valószínű, — hogy kárstatisztikánknak ez az adata sem nyújt teljes képet a megszállásról, hiába pótoljuk meg azt 25%-kal, vagy emeljük fel akár a kétszeresére, sehogy sem tudunk olyan eredményhez jutni, mely emlékeztetne a román csapatok egyéb cselekményeire. A Magyarországot előzőnlő román katonák létszámát 40.000 főre becsülve s a normális burgonyafogyasztást fejenként és havonként 10 kg-ra, 48.000 q burgonyaszükségletet találunk, melyet a rekvirálások tömegéhez hasonlítva, azt látnók, hogy a románok nem erőlködtek különösebben burgonyakészletünk megszerzése körül. Lehet, hogy ennek az oka az volt, hogy a burgonya Szabolcsban sokfelé még földben volt a románok elvonulásakor, az igazi ok azonban bizonyára az volt, hogy a *burgonya a románok értékelése szerint nem volt az a nemes-valuta*, mely után törni kellett volna magukat. Minek töltöttek volna meg feles számban vagónokat — gondolták magukban a románok — burgonyával, mikor egyéb, becsesebb javakat is beléjük tudtak zsúfolni. Ezen a ponton azonban érdemes kissé megállanunk s éppen az olcsó burgonya esetével megvilágítani azt, mennyire értették a románok a módját annak, hogy nekünk zavarokat okozva, a maguk számára előnyöket csikarjanak ki.

Köztudomású tény, hogy Szabolcsban évente átlag $2\frac{1}{2}$ —3 millió q burgonya szokott teremni. Csonka-Magyarország burgonyatermésének 15—20, sőt néha ennél is több %-a.

A vármegye termésfölöslege volt már hosszú évek sora óta az a tartalék, melyből a főváros szegényebb néposztályainak élelmezése körül is annyira fontos, e tömegcikk szükséglete fedeztetett. Budapest pedig 1919 őszén és az azt követő télen talán minden más időszaknál inkább rá lett volna szorulva arra, hogy a szabolcsi burgonyavonatok hozzanak enyhülést a közéletmezés nehéz válságába.

A románok maguk is érezhették, hogy ezen a téren valamelyes előzékenységet kell tanúsítaniok s a magyar közéleti minisztériumnak Szabolcs vármegye alispánjával folytatott tárgyalásai után *engedélyt (!)* adtak arra, hogy a vármegyéből 10.000 vagón burgonya Budapestre szállíttassék. Nem éppen önzetlenül tették ezt. Métermázsánsként 4 korona jutalékot kaptak;¹³⁷ ami egészen csinos kis összeggé kerekedett volna egy millió q burgonyánál. Úgy látszik azonban, ezzel a polgári haszonnal — melyhez juthattak — nem voltak megelégedve, mert 4000 vagón továbbítása után (mikor azonban már szabolcsi kormánybiztosuk 3·2 millió korona jutalékot fölvelt), hirtelen rájöttek, hogy a megszállt területek lakosságának vesztét jelentené a burgonya kiengedése. A szállításokat ezért november hó 3-án letiltották (a nyiregyházai katonai delegátus 468. sz. rendeletével) s a tilalmat később sem oldották fel. Mi lehetett az oka a tilalomnak, — a kérdés önkéntelenül felütközik. Vajon tényleg a lakosságot féltették-e, vagy egyéb érdekek mozgatták a románokat? Az előbbire aligha volt komoly ok, mert hiszen a megszállott részek felszabadulása után, már 1920 tavaszán, Szabolcs vármegye alispánja hamarosan tudott Budapest népén 3500 vagón burgonyával segíteni. Egyéb anyagi természetű okok játszhattak közre, melyek sorában nem utolsó lehetett az, mikor a románok a burgonyát erőszakkal az állomásokra hurcolták¹³⁸ csak azért, hogy az ott elfagyjon s az emberi táplálkozásra használhatatlanná váljék. Vasúti kocsit ugyanis nagy bölcsen nem adtak a szállításhoz s a tulajdonosoknak tehetetlenül kellett látniuk, hogy mennek készleteik tönkre. *A fagyott burgonya* a piac szempontjából nem sokat ér s így a gazdáknak olyan veszteségeik voltak, melyeket nem is számoltak el kárbejelentéseikben, holott az értékcsökkenés előidézése kétségtelenül a románok műve volt; de *sokat ér a szeszgyárak szempontjából* s Szabolcs vármegyében annak idején szélteben-hosszában keresték az összefüggést a tömeges burgonyaelfagyás és egyes szeszgyárak üzeleinek föllendülése között. Ha az összefüggés valóban megvolt, amit mi is föltételezünk, kárunk alighanem kettős: a szeszfőzés engedélyezése körül bizonyára merültek fel bizalmas költségek, melyeket a magyar fogyasztóknak kellett megfizetni s nem tudjuk azt, hogy az így a közérdekbe ütköző módon gyártott szesznek mekkora része került ki a magyar adóellenőrzést úgy, hogy némi megértéssel Románia felé szállították.

c) *Egyéb termények s a baromfiak stb. kárai.*

Kisebb jelentőségűek azoknál a kár csoportoknál, melyeket eddig tárgyaltunk, a termények közül a *zöldfőzelékféléknek, a gyümölcsnek és a hüvelyeseknek kárai*. Ezekről is kell azért rövi-

¹³⁷ L. Szabolcs vármegye i. jelentését. 224. és k. l.

¹³⁸ L. u. o. 131. l.

den szólnunk, az eddigi rendszerünkötől annyiban eltérő módon, hogy itt a tárgyalás súlypontját az értékadatokra helyezük át. Aszerint ugyanis, amint a hüvelyesek sorában a babot, borsót vagy lencsét, a gyümölcsfajták közül almát, körtét, dinnyét, szőlőt, stb., a zöldsézelékek közül pedig káposztát, kelt, tököt, parajt, stb. vettek igénybe többé vagy kevésbé a románok, — külön feldolgozás híján ma itt már a mennyiségek felől nem tájékozódhatunk — a kárértékben nagy eltérések mutatkozhatnak, melyek *csak* a súlyadatok közlése mellett teljesen elsikkadhatnak. Kiindulva tehát az alábbi adatokból:

Ország-rész	Zöldsézelék-rekvizíciók a) mennyisége drb.-okban, b)			Gyümölcs-rekvizíciók a) mennyisége q-ban, b)			Hüvelyes-rekvizíciók c) értéke 1000 K-ban	
	a)	b)	c)	a)	b)	c)	a)	b)
Duna jobbpartja	6960	755	162·7	620	546	655·9	36	16·1
Duna balpartja	6469	169	65·3	—	248	182·4	77	92·0
Duna—Tisza-köze	—	53126	5566·6	—	38514	23131·0	2716	2146·7
Tisza jobbpartja	—	1177	270·5	—	1874	1439·4	387	322·3
Tisza balpartja	—	3391	710·4	—	11207	6275·4	4218	3448·4
Tisza—Maros-szöge	—	9723	4023·3	—	809	483·3	3657	1348·1
Összesen :	13429	68341	10798·8	620	53198	32167·4	11091	7373·6

megjegyzéseinket az értékadatokhoz fűzzük.

A *zöldsézelékekben történt* rekvizíciók súlypontja a Duna—Tisza-közére esett. Ez az ország-rész a Tisza—Maros-szögével együttesen a kársoport értékének több mint 90%-át viselte osztályrészül. A kép azonban nem volna tiszta, ha meg nem említenők, hogy Borsod vármegye mezőgazdasága egymagában 4 millió korona efajta kárt volt kénytelen vállalni, míg a másik területen Pest vármegye mellett (2 millió K) Jász (1·9 millió K), sőt Budapest is (1 millió K) figyelemreméltó összegekkel járultak hozzá kárszámlánk e tételéhez. Budapestet lehetne-e mondani e tekintetben *termelő* városnak? Budapest lakossága mindenkor a legnagyobb mérvű behozatalra volt utalva a kerti gazdálkodás terményeit illetőleg. S ezért csak mulatnunk lehet azokon a szemforgató nyilatkozatokon, melyekkel időnkint a románok a főváros népének élelmezését emlegetve, holmi jószándékú rekvizíciókkal iparkodtak azon segíteni. Valószínű különben, hogy a kárszámlának Budapesten egy elég érzékeny hibájára hívhatjuk fel a figyelmet. 40.540 q zöldsézelékrekvizíció értékét a Commission speciale des réparations-nak átadott jegyzék mindössze — pontosan — 951.106 koronára becsüli, q-ként tehát mindössze 23 koronára. Oly alacsony s a viszonyoknak egyáltalán meg nem felelő ár ez, melyet el nem fogadhatunk. Minimális számítással is kárszámlánk ezen a ponton 10 millió koronával tévedett.

A *gyümölcsrekvizíciók* terén kimagasló a Duna—Tisza-közének szerepe, s Pest vármegye (13 millió K), Jász (3·3 millió K), Heves (3·1 millió K) és Kecskemét (1·8 millió K) mellett Debrecen (2·6 millió K), Szabolcs (1·5 millió K) és Békés (1·5 millió K) számai már háttérbe szorúlnak. Két feltűnő dolgot kell még itt

megrögzítenünk: egyfelől azt, hogy a városok gazdái (Miskolc, Hódmezővásárhely stb. városoké is) általában jelentős részt voltak kénytelenek leadni gyümölcstermésükből, s másfelől azt, hogy a gyümölcskárók általánosok voltak: a Dunán túl is (pl. Veszprémben és Fejérben) panaszkodtak a birtokosok arról, hogy gyümölcsfaik termését a románok Csáky-szalmájának tekintették.

A lakosság téli ellátása szempontjából bírnak fontossággal a *hüvelyesekben* történt rekvizíciók. Leginkább a Tisza balpartján fordultak elő, úgy, hogy a Duna—Tisza-köze itt második helyre került. Legérzékenyebb volt Szabolcs vármegye terhe (2·4 millió K), de Csanádé (1·3 millió K) is figyelemreméltó, míg az ismeretlenebb nevű vármegyék között itt Bihar (0·3 millió K), Szatmár (0·4 millió K) és Bereg is (0·2 millió K) előtérbe jutnak. Ez utóbbiak, mint eddigi fejtegetéseinkből kitűnik, a románok által enyhébben kezeltettek. Üres kézzel azonban a románok innen is röstelltek volna elvonulni s talán ezért szedtek össze Beregben 207, Biharban 485, Szatmárban pedig 704 q hüveljest.

*

Nem tartoznék szoros értelemben véve könyvünknek ehhez a szakaszához, de legcélszerűbben mégis ide illeszthetjük be azokat a károkat, melyeket a megszállás tej és tejtermékek, tojás, baromfi, zsír és szalonna, valamint egyéb (vegyes) élelmiszerek elrekvirá-lása által okozott. Ezek adatai a következők:

Ország-rész	Tej- és tejtermék-		Tojás- rekvizíciók drb.	Baromfi- zsír- és szalonna- a) mennyisége		Egyéb élelmiszer-	
	q	lit.		urb.	q	drb.	lit.
Duna jobbpartja	26	2450	52659	15197	11	76	—
Duna balpartja	17	17874	43609	9495	5	31	140
Duna—Tisza-köze	428	331063	1329151	669147	1751	4645	336
Tisza jobbpartja	96	23018	155234	52188	191	1157	—
Tisza balpartja	244	375290	952740	369525	1846	2438	—
Tisza—Maros-szöge	8	15416	165717	39342	186	957	—
Összesen	819	765111	2699110	1154894	3990	9304	476

b) értéke 1000 koronákban

Duna jobbpartja	88·0	111·6	605·3	88·3	218·9
Duna balpartja	131·9	115·8	610·5	48·3	87·0
Duna—Tisza-köze	2413·2	2731·9	42977·5	13370·8	9226·0
Tisza jobbpartja	450·5	334·5	3393·9	1506·2	2159·2
Tisza balpartja	1702·2	1383·9	23449·2	13004·5	4693·7
Tisza—Maros-szöge	165·7	254·1	2486·6	1977·0	3590·4
Összesen	4951·5	4931·8	73523·0	29995·1	19975·2

Anyagunknak e részlete legfontosabbnak a *baromfiállomány* kárait jelzi. Pedig a sokszor ismételt kifogás, hogy a felvétel nem teljes, itt is teljes mértékben fennáll. Ki hihetné egy pillanatig is, hogy a kárvallott közönség csak megközelítő összegben is be tudna utólag számolni arról, hogy aprómarhában mennyi kárai voltak. Ha statisztikánk arról beszél, hogy lakosságunktól jóval több, mint 1 millió drb. szárnyast (csirkét, kacsát, libát, pulykát stb.), vettek el a megszállók, ezt a számot valójában gondolkodás nélkül

emelhetnők fel legalább 1·5 millió egységre. A jólétnek, a választékos étrendnek mindenesetre magas foka szükségeltetné ahhoz, hogy fel tudjuk azt tenni, hogy a román hadseregnek tényleg szüksége lett volna akkora tömegű szárnyasra. Ha egykor *IV. Henrik* megelégedhetett annak a jószándékának kifejezésével, hogy vasárnap minden alattvalójának tyúk főjön a fazekában, a románok ennél sokkal többre tartottak igényt. Hiszen egy-egy katonájukra átlagosan 30—40 szárnyas jutott — közte súlyra is kiválók, — úgy, hogy azt merjük szinte állítani, hogy *a megszálló hadsereg hússzükségletét hónapokra ki tudta volna elégíteni, csupán a baromfi-hadjárat után*. Nem élcelődünk. Egy-egy baromfi átlagos súlyát — figyelemmel arra, hogy adataink szerint a románok inkább az értékesebb-fajta kedvelték, — legalább 2 kg-ra becsülhetjük. Így körülbelül 2·5—3 millió q húsmennyiséget kapunk, ami napi $\frac{1}{4}$ kg fogyasztást véve fel, tényleg sokáig elegendő lehetett volna a 40.000 főnyi hadsereg ellátására. Meg is mondhatjuk, meddig: 8—9 hónapig. *De akkor mire kellettek a többi állatrekvizíciók?*

Az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy a baromfikárok nagy tételének forrása nem kizárólag a román hadsereg intendatúrájának intézkedései. A megszálló hadsereg kisebb különítményeinek és egyes embereknek cselekményei is bőségesen hozzájárultak ahhoz, hogy e károk nagyszabásúak. Nagy urak voltak a falvakban járó katonák s gyakran adtak ki parancsokat arra, hogy a lakosság nekik mit süssön-főzzön. De meg akinek aprópénzre volt szüksége, a fedezetet könnyen megtalálhatta a baromfiudvarra tett kis elkalandozásban, ahol ellenállás nincs s a zsákmány csábító. A tiszántúli községek és városok hetipiacaain nemcsak bűnös úton megszerzett lovakat kínáltak eladásra a román katonák, akadt köztük nem egy olyan is, aki a hóna alá vett libával, vagy más szárnyassal akart ott üzletet lebonyolítani. Nem kell féltelnünk azért a magasabb román államérdekeket: maradt a zsákmányból bőven arra a célra is, hogy tőlünk baromfiakat elszálítsanak.

A baromfikárok sorában a Duna—Tisza-közén, különösen Jász (17·6 millió K) és Pest (14·4 millió K) vármegyék neveit kell felemlítenünk; az előbbiben a románok 300.000, az utóbbiban pedig 219.000 szárnyast mozgósítottak. A Tisza balpartján Szabolcs (10·7 millió K, 181.000 drb), volt a legdúsabb vadászterület, bár az ország egyéb vármegyéi közül Hajdúban, Békésben és Hevesben is 70.000 körül járt a lakhelyet cserélt baromfiak száma. Megszálló katonaságról lévén szó, meglepő a nagy buzgalom, amellyel a románok e háziállatokat összeszedték. A hadsereg élelmezése tudvalevőleg nem a szárnyasokra van alapítva s talán nem éréktelen utalnunk arra, hogy a központi hatalmak csapatai Romániában mindössze 28.233 drb szárnyast¹³⁹ rekviráltak.

¹³⁹ A Wirtschaftstab. für Rumänien adatai. A. 1918. évi kiadás.

elenyésző csekély mennyiséget tehát ahhoz képest, mely nálunk a románok kezébe került.

A *szalonna- és zsírrekvizíciók* mennyisége nem volna éppen nagy, ha kárstatisztikánk nyers adata után indulnánk; 3990 q mindössze, körülbelül annyi, amennyi a román megszálló hadseregnek itt-tartózkodása alatt kellett. Ámde a hadseregek tudvalevőleg *nem* közvetlen zsír- vagy szalonnaigénylésekkel szokták fedezni e szükségletüket, hanem inkább sertések lefoglásával (Románia területén annak idején mindössze 2110 q zsírt és hajat rekviráltak¹⁴⁰), s ha a mi megszállóink mégis ily úton-módon szerezték meg a már kitermelt zsiradékot, mi okuk volt arra, hogy azt a sok ezer hízott sertést is elvigyék tőlünk, melyekről majd alább szólunk? Egyébként a károk megoszlása különösebben tanulságosat nem nyújt; felerészük a Tiszántúl vármegyéit (elsősorban Szabolcsot), terhelte s ide sorolhatnók az országrészek — beosztás szerint a Duna—Tisza-közéhez tartozó Jászvármegye kárait is.

A vérbeli statisztikus egy pillanatig sem veheti pontosnak azt az adatot, hogy a megszállás Csonka-Magyarországnak több, mint 2½ millió drb *tojásáldozatába* került. Véltjük-e azt, hogy a lakosság csak megközelítő hűséggel be tudjon utólag számolni e cikkben történt káraitól. Nem kételkedünk benne, hogy *e részben esetleg 100%-os hibaforrással is állunk szemben*: sokfelé a nép ügyet sem vetett e károkra, (melyek pedig a közgazdaság szempontjából szintén bírnak súllyal), másutt pedig egyéb kárainak adatait rendezgetve, nem nagy fontosságot tulajdonított ezek összeírásának. Ámde a megszálló katonaság számára — rendszerint, — nem igen szoktak a tábori konyhák rántottát sütni s így (csak kimutatott számainkhoz is ragaszkodva), érdekes, hogy a fenti összegből egy katonára körülbelül 65 tojás jutott. Nem tudjuk, jut-e ma a magyar háztartások kamráiba egy év alatt átlagosan egy főre ennyi tojás? A tojásszüret egyébként legkiadósabb Pest vármegyében volt, amit azért kell följegyeznünk, mert itt a megszállás tartama rövidebb volt. De ha a Tiszán túl, így Szabolcs, de különösen más vármegyékben a pestmegyei számnál (426.500) jóval kisebbeket látunk, hihetjük-e azt, hogy ott a lakosságot ezen a téren kisebb kár érte. Aligha. Úgy gondoljuk, hogy a lakosságnak annyi gondot és bajt okozott egyéb kárainak összeírása, hogy e kártételek feljegyzését elhanyagolta.

Elég komplikált a *tej* és *tejtermékeket* érintő károk adata is. A 765.111 literben és 819 q-ában megadott kármennyiség sokmindenfélét foglal magában: tejet, tejfelt, tejszínt s másfelől vaját, turót, sajtot és egyéb készítményeket. A fontosabbik rész mindenestre a tejre vonatkozó, mely persze szintén távolról sem lehet pontosan tájékoztató. Ne gondoljunk most arra, hogy mennyi tej ment veszendőbe azzal, hogy a vasúti forgalom korlá-

¹⁴⁰ L. u. o.

tozása vagy beszüntetése következtében nem volt szállítható; ne arra, hogy a románok a tej forgalma elé korlátokat emeltek; ne arra, hogy a fejőstehenek ezreinek elzsákmányolása folytán a tejtermelés mennyire csökkent. Csupán arra gondoljunk, hogy a románok azokon a vidékeken, melyekről Budapest és más városok tejellátását szokták intézni, a tejtermelést is mennyire megdézsmálták s meg tudjuk érteni azt a nagy inséget, mely 1919 nyarán a fővárosban a tejellátás terén mutatkozott, *mikor csecsemők és lázas betegek nem tudtak hozzájutni egy korty tejhez sem* s egészségükkel, vagy életükkel fizettek a megszállásnak ide is kiterjedő gondos figyelméért.

Tárgyalás alatt álló táblázatunk utolsó számoszlópa megnevezésében is összefoglalt tétel. A legkülönbözőbb *élelmiszerek* szerepelnek itt, a sonkától és szalonnától a paprikáig és sóig, a leginyencebb falatoktól a legegyszerűbb táplálékig, — amire éppen szüksége volt a megszálló hadseregnek, vagy amit megkívánt annak egyik, vagy másik katonája. Itt persze merőben félrevezető volna, ha súlyadatokkal operálnánk. Úgy járnánk, mintha pl. egy csemegeüzlet árúraktárát akarnók csupán az összes ott tárolt javak mennyisége után felbecsülni. Az értékadatok már feltárnak bizonyos érdekességeket. Így különösen azt, hogy az aránylag kicsi (20 millió K-ás) kárösszegeből mily tetemes rész jutott városainkra. Budapest lakossága ily módon 1·65, Miskolc 1·5, Debrecen 0·53, Hódmezővásárhely 0·49, Kecskemét 0·26 millió korona ilyenmű kárt jelentett be. Csupán e városokban mintegy 20—22 %-a fordult elő ezeknek a károknak, ami könnyen érthető is, ha tudjuk azt, hogy az ingyenc falatok a városokban inkább megszerezhetők, mint vidéki helyeken. Az elsőség mégis Csanád vármegyéé, ahol a híres-neves mezőhegyesi mintagazdaság raktáraiban a románok bőven találtak kárstatisztikánkban itt feldolgozott cikkeket. Jász (2·7 millió K), Pest (2·3 millió K) és Szabolcs vármegyék (2 millió K) kárai azonban már nem sokkal mulják fölül Budapestét.

d) *A takarmánytermelés kárai.*

A mezőgazdaság terménykárainak fontos fejezete az, mely a *takarmányokra* vonatkozik. Nemcsak a károk bruttó-mennyisége folytán, de az azokhoz fűződő hatások miatt is. Oly országban, ahol az időjárás szeszélyei folytán mindig bajok vannak a takarmányellátás terén, nem maradhatott következmények nélkül az a nagy siker, melyet a románok a takarmány rekvirálása körül elkönyvelhettek. Adataink szerint teljes összegében *23.000 vagónra* volt tehető az a takarmánymennyiség, melyet a megszállás folyamán gazdaságaink a románoknak kiadni kényszerültek, olyan tömegűre tehát, mely hazai viszonyaink mellett már nagymérvű hiányt jelentett. Hány gazda volt kénytelen takarmány híján

jószágától megválni s a nagy kínálat folytán áron alul is túladni azon! Hogy azután az elkótyavetyélt állat helyett később sokkal drágábban kellett a gazdának másikat vásárolnia, az a megszállás ezerfelé szétágazó hatásainak bokrétájából csak egy szála cska, mely sok más társaival együtt hólabdaszerűen feszítette szét azt a kört, melynek központjában a megszállás ténye áll. De lásuk adatainkat:

Ország-rész. Törvényhatóság	Száraz takarmány-	Zöld- takarmány- rekvizíciók	Szalma- mennyisége	Korpa- q-b n	Egyéb takarmány-
Duna jobbpartja	37210	2198	5183	10	87
Ebből: Fejér vm.	21140	2190	4130	8	—
Duna balpartja	23573	740	4046	10	2
Ebből: Nógrád vm.	18121	441	3814	10	2
Duna—Tisza-köze	938641	56955	95075	690	9309
Ebből: Csongrád vm.	47787	3081	4202	5	529
Hódmezővásárhely tjt.	23119	346	2652	1	101
Heves vm.	85349	2113	6759	10	431
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	312753	35214	27231	518	2920
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	379672	15592	47148	156	4653
Kecskemét tjt.	65646	—	5116	—	513
Budapest szkf.	19151	605	1925	—	156
Tisza jobbpartja	58272	18136	4823	39	230
Ebből: Borsod vm.	23085	2778	1870	1	—
Zemplén vm.	21137	12182	1534	32	—
Tisza balpartja	696508	57537	126945	593	20066
Ebből: Békés vm.	155636	13771	40897	165	6061
Bihar vm.	55599	202	5106	40	1527
Hajdú vm.	109676	10552	26806	72	3198
Debrecen tjt.	107147	12272	17835	34	7431
Szabolcs vm.	250622	20557	31513	194	1647
Szatmár vm.	17828	183	4788	88	202
Tisza—Maros-szöge	90656	417	55165	15	6473
Ebből: Csanád vm.	88430	368	55031	11	6453
Csonka-Magyarország	1844860	135983	291237	1357	36167

A takarmányneműek elrekvirálásában a száraztakarmányé a vezetőszerep, a már betakarított s a gazdaságokban kezelés alá vett szénáé, sarjúé, lóheréé, baltacimé stb. A száraztakarmány mellett a szalmában történt károk még nagyobbak, míg a zöldtakarmány, a korpa s egyéb takarmányfélék (főkép a répa) kevésbbé érdekelték a megszállókat. A korpakárok csekély volta szinte szemet is szúr, de a malmokban, ahol esetleg abból nagyobb készleteket találhattak volna a románok, a búza mégis csak értékesebb-fajta zsákmánynak kínálkozott és sertéseinket sem azért hurcolták el ők, hogy a soványokat fel- s a zsírsertéseket korpával majd kövőbbre hizlalják. Az értékesítés módja egyszerűbb volt s így érthető, hogy a korpa inkább elkerülte egyéb jószágok sorsát. Különben is logikus, hogy a korpa-károk összege kisebb. Akkor, mikor a románok a felőrletlen gabonát vitték el nagy tételekben s a lakosság csak a legszükségesebb — a napi ellátásra szükséges,

— gabonamennyiségeket merte a malomba szállítani (bizonytalan volt az út addig s azután sem biztosabb), a malmok egy-szerűen nem is rendelkezhetek akkora korpakészletek fölött, melyek megszerzése végett érdemes lett volna külön akciót indítani.

A száraztakarmány kárainak területi tagozódása Pest és Jász vármegyék túlnyomó részesedését mutatja, s frappáns adatainknak az a tanulsága, hogy Debrecen egymaga annyi effajta kárt szenvedett el, mint Hajdú vármegye. A Hortobágy jelentőségét a románok ugyancsak jól megbecsülték. Aránylag kevesebb kárt állapítottak meg Csanádban: a megszállók ott egyéb ügyekkel voltak elfoglalva. A tiszántúli részek takarmánykárai bár nagyok voltak, mégis általában alatta maradnak annak a mértéknek, melyet eddigelé megszoktunk. Mintha a románok jókedvükben úgy intézték volna a dolgok rendjét, hogy ott, ahol a gazdaságokból több állatot emeltek ki (a Tiszán túl), a megmaradt állománynak bőkezűbben hagytak ennivalót, mint ott (a Duna—Tisza-közén), ahol az állatokat nem tudták úgy összeteterelni, s azért a takarmány elhordásával okoztak a gazdáknak gondot. A száraztakarmány-rekvizíciók elől különben egyetlen vármegyénk sem tudott szabadulni. Ahol a románok csak megfordultak, mindenütt gondoskodtak arról, hogy megbontsák a kazlak rendjét.

Annak szemléltetésére, hogy a takarmányrekvirálások a károsultak gazdaságait milyen mértékben sujtották, ezúttal is közlünk néhány egyéni adatot:

tulajdonosának neve	A gazdaság fekvése	Elrekviráltott a száraz- takarmánykészletek	
		100-a	zöld-
Gr. Berchtold Lipótné	Nagyszénás (Békés vm.)	70	11
Gr. Szapáry György	Pusztataskony (Jász vm.)	75	75
Dr. Geist Gáspárné	Kondoros (Békés vm.)	80	30
Stern Jenő	Téglás (Hajdú vm.)	80	50
Mocsáry Dénes	Fegyvernek (Jász vm.)	80	20
Steinfeld Ignác	Debrecen (Hajdú vm.)	90	90
Biró Mátyás	Fegyvernek (Jász vm.)	60	100
Herskovics Jenő	Kisvárdá (Szabolcs vm.)	100	80
Lederer Artur	Törökszentmiklós (Jász vm.)	100	100

A legkiemelkedőbb példákat idéztük. De adatgyűjtésünk többi eredményre is tanulságos. Kitűnik belőlük, hogy takarmányt országsszerte ürge kézzel raktak (vagy sokfelé inkább rakattak) szerekre a románok, gazdáink gondjait ezzel is öregbítve. Helyezzük bele magunkat gondolatunk szárnyán a román megszállás idejének viszonyaiba s meg tudjuk érteni a sok fejtörést, melyet a románok takarmányrekvirációkkal lakosságunknak okoztak. Akkor, mikor a megszállók *gyors elhatározású* cselekményei miatt korántsem volt olyan bátorságos valami a szabad legelők használata; akkor, mikor a barmokat sietve hajtották be fedél alá, ha hire jött, hogy a környéken járőr cirkál, — fokozott jelentősége lett volna az állattartás körül a természetes kászalók termésének s a mesterséges takarmánynak. De teljesíthették-e a rétek zökkenés

nélkül a feladatukat, s tudták-e mesterséges takarmánnyal együtt a takarmányozás szükségletét biztosítani, mikor a nagy állatállomány fölött rendelkező uradalmakban a *szénapréselők* ily alapos munkát végeztek?

Az arányok különben, melyeket táblázatunk közöl, más tekintetben is érdekesek. Egyetlen más mezőgazdasági terménynél eddig — melynek kárait vizsgáltuk, — hasonló arányokkal nem találkoztunk. Azt kell hinnünk, hogy a takarmányrekvizíciók mértéke sem merül ki azzal a 23.000 vagónnal, melyről fentebb beszámoltunk. Amde lett légyen a helyes összeg 30, vagy 40 ezer vagón, a különbség csak élesebb világításba helyezi a megszállítás kárainak ezt a csoportját. Közölt számaink alapján sem lehet vitás, hogy a románok a takarmányrekvizálás terén is tulajdonképpen *vagyonyszerzési akciót* bonyolítottak le. Így sem lehet kétes, hogy a román hadseregnek saját állatai ellátására nem volt annyi takarmányra szüksége, amennyit tőlünk elvett. Bármiképpen is okoskodunk, bármily dúsnak is véljük az állatok ingyen-élelmezését, mégsem valószínű, hogy a román hadsereg saját állatainak ellátására egy év leforgása alatt 5000 vagón takarmánynál többet fordított volna. Ismét azt látjuk tehát, hogy a megszállítás alatt saját mezőgazdaságunktól legalább 18.000, hihetőleg azonban ennél jóval több takarmány vonatott el, minden kényszerítő ok nélkül. Azaz mégsem. Ha ismerjük a románok gondolkodásmódját, nem lehet-e úgy vélekednünk, hogy a takarmányrekvizálásoknak mélyebb okai voltak. Az pl., hogy a románok jogosnak hitték, hogy elrabolt állataink eltartását a mi takarmányunkból fedezzék. Hatalmas meneszek kerültek volna ki elvitt lovainkból, számos pompás gulya szarvasmarháinkból s e részben elhiszük, hogy a románoknak addig, míg a sok szép állatot értékesíthették, jó szolgálatot tett a magyar takarmány is. De hol marad az erkölcs, hol az annyit fitogtatott kultúra, ha ez volt a megszállók valódi szándéka? Nem a rideg s gonoszul számító üzletember arca vigyorog-e felénk ebből a szándékból? *Az üzletemberé, aki a maga rossz-hiszemű követelését ostorral hajtja be adósán, s százszoros kamattal?*

A zöldtakarmányról külön is kell néhány szót ejtenünk. E károk összege tényleg elég csekély. De két okból ily csekély. A zöldtakarmányfélék közé csak azokat a jelentéseket vette fel a statisztikai hivatal, melyek numerikusan és pontosan megadták a szénában és egyéb zöldtakarmányban történt károk mennyiségét. De hol marad az a rengeteg kár, mely a rétek letaposása vagy más módon tönkretétele folytán állott elő? Azok, amelyeket a románok úgy követtek el, hogy a termést künn a mezőn leetették állataikkal? Egyik-másik részét meg tudjuk ugyan fogni e károsodásoknak s alább szólunk is majd róluk, de a megfigyelés itt mégis mindig csonka fog maradni. Ki hinné el pl., hogy a román katonaság Abaúj-Torna vármegyében mindössze egy q zöldtakarmányt fogyasztott el, Komáromban pedig éppen semmit s Csanád-

ban is csak 368 q-t. Aki a viszonyokkal csak kicsit ismerős, a kárstatisztika hiányosságát ezen a ponton is megállapíthatja.

A többi takarmánykárrol szólva, csak a legjellemzőbb adatokat ragadjuk ki gyűjteményünkéből. Így azt, hogy szalmát aránylag kevesebbet vittek el Jász-Nagykun-Szolnokból s kétannyit Csánádból, viszont a korperekvizíciók központja éppen Jász-Nagykun-Szolnok vármegye volt. Az egyéb takarmányfélék közül legtöbbet Debrecen gazdaságai szolgáltatottak ki, ami mindenesetre azt a gyanút kelti, hogy a felvételnek ez a része szintén aligha teljes.

Vajjon Csonka-Magyarország közgazdasága megérezte-e a takarmányrekvirálásokat? Erre a kérdésre is választ kell adnunk. S nem nehéz megadnunk. Aki a régi Magyarország gazdasági berendezkedését ismerte, az előtt nem titok az, hogy a takarmánytermelés hazánkban sohasem volt olyan bőséges, hogy abból a kivitel számlájára tudtunk volna nagyobb tömegeket áttolni. Amikor a békeidőkben Magyarországnak szálas takarmányban 180—200 millió q volt a termése,¹⁴¹ szénát (a külkereskedelmi statisztika ezzel az árúmegnevezéssel tarifálja a szálas takarmányféléket) sohasem tudtunk exportálni többet, mint 3—400.000 q-t,¹⁴² elenyésző csekélységet tehát a terméshez képest. A békeidőkben, mikor az elszakított területek buja legelői felett is mi rendelkezünk, s mikor a termésátlagok ezen a téren is messze fölibe kerekedtek később a háború alatt következetteknek.

Már a háborús időszak folyamán észlelhettük, hogy muhartermésünk hanyatlott, bár az esés itt kisebb volt; annál nagyobb azonban az őszi búkkönynél (ahol a termés mennyisége 1914-től kezdve fokozatosan vagy 35%-kal leszállt), a lucernánál (az eltérés itt mintegy 30%-os), a tavaszi és zabos búkkönynél (a különbség itt a legnagyobb: 50%-os); a lóheretermés (kb. 20%) sem volt kivétel az általános alakulás alól. Rossz sorsunk úgy hozta magával, hogy még ott is, ahol az emberi munkának vajmi kevés köze van a terméseredményekhez: a réti széna- és sarjúterméseredményeink is balfordulatot vettek 1917 után s az 1918. évi termés pl. 30—32%-kal mögötte maradt az 1914. évinek.¹⁴³ De lett volna bár a takarmánytermés 1919-ben ismét olyan bőséges, mint kövér esztendőkből, mondhatjuk-e, — látva a korábbi évek tapasztalatait —, hogy abból akkora fölöslegeink voltak, amennyit a románok elhurcoltak tőlünk.

Előttünk fekszenek immár az 1920—1922. évek külkereskedelmi forgalmának adatai,¹⁴⁴ s ha belőlük azt olvashatjuk ki, hogy a takarmánykereskedelem mérlege 1921-ben mindössze

¹⁴¹ L. az 1911—14. évi Magyar Statisztikai Évkönyveket.

¹⁴² L. az egyes évekről a Magyar Stat. Közleményeknek a külkereskedelmi forgalomra vonatkozó kötetét.

¹⁴³ A számításokat a statisztikai hivatal előzékenysége folytán Csonka-Magyarország területére vonatkozólag végezhettem.

¹⁴⁴ L. Statisztikai Havi Közlemények 1920. évi jan.—jún., 1921. évi okt.—dec. és 1922. évi okt.—dec. számait.

27.731, 1922-ben pedig 36.215 q plusszal zárult a javunkra, táplálhatott-e a magyar gazdaközönség ekkor vérmes reményeket arranézve, hogy a takarmányexport révén tudja adósává tenni a külföldet? Igaz, hogy az 1920. év első felében szénából 88.640 q-t küldtünk a külföldi piacra, sőt az exporttöbblet az év végéig 99.620 q-ra emelkedett. De láthatunk-e ebben, ismerve a későbbi fejlődést, egyebet, mint kétségbeesett kísérletet arranézve, hogy *a szegény, kirabolt Magyarország ideges kézzel kapkodta össze azokat a javait, melyeket süllyedő hajójából kidobva, az elmerülés, a katasztrófa idejének bekövetkezését akarta kitolni?*

Egy ország, mely állatállományának egy részétől megfosztva, s másfelől a nélkülözésekhez a háború során a takarmányozás terén is hozzászoktatva, az így felszabaduló takarmánytömegből is csak oly kis mennyiséget engedhetett át a kivitel céljára, — mely pedig más irányban megkönnyítette volna anyagbeszerzéseit —, az inség szélén állott s erőtlen testéből szivattyúzták ki a vért ellenségei, mikor itt sem ismertek vele szemben kíméletet. Iktasuk ide a központi hatalmak romániai hadjáratából azt a tényt, hogy a szövetséges csapatok Románia földjén két év alatt mindössze 102.840 q szénát yettek el a lakosságtól, s még inkább kirívóvá válik a mi megszállásunk embertelensége. Az elv ezen a téren is hiba nélkül érvényesült. Az az elv, hogy minden olyan jószágot, melynek felhasználásától a magyar közgazdasági élet a felszabadulás után némi enyhülést várhatna, biztos helyre kell elszállítani. Hogy ez milyen mértékben sikerült a román megszállásnak, annak azóta járt szomorú kálváriánk az igaz bizony-sága.

e) *A gyapjú- és dohánytermelés veszteségei.*

A takarmányrekvizíciók által okozott károk összegét felvéte-lünk nyomán mintegy 120 millió koronára becsültük. Aránylag szerény összegre tehát, minek okára még visszatérünk. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a nagytömegű takarmány bevagoni-rozása és elszállítása a román szállításvezetőség türelmét alapos próbára tette. Ámde gazdag zsákmányt ejtettek a románok olyan mezőgazdasági terményekben is, amelyek *faji értéke* nagyobb volt, amelyek kis térfogat mellett is nagy értéket képviselvén, alkalmasak voltak arra, hogy az egyéb javak *megmentése* körül fáradozó románokat nehéz munkájukért kártalanítsák. Különö-sen két ilyen hálás területére kívánunk hivatkozni e helyütt a román portyázásoknak. Szólni fogunk *az 1919. évi gyapjútermelés kisajátításáról s a dohánytermelés nehéz napjairól.*

Előre kell bocsátanunk, hogy azokat az adatokat, melyeket fejtegetéseinknek e részében fel fogunk használni, meglehető-s fáradsággal tudtuk csak — utólag — összekeresésgélni anyagunk-ból. A gyapjúkárokat pl. a feldolgozás nem egy helyen foglalta össze. Legtöbbnyire ugyan az ú. n. egyéb mezőgazdasági károk

sorában bukkantunk ilyen tételekre, de előfordult az is, hogy csak a feldolgozási tábla utolsó rovatában, az ú. n. egyéb károk címe alatt bújtak meg e károk. A kereskedelem kezébe átment (itt elsősorban a Gyapjúközpont Rt. értendő rajta) gyapjűmennységeket viszont a kereskedelmet ért károk tömegéből kellett kiemelnünk. Hasonló nehézségeink voltak a dohánykárok megállapításánál, minthogy ott, a két, elől említett gyűjtőrovat anyagain kívül át kellett néznünk az ipari károk (a dohánygyárak) anyagát, valamint a közhivatalokét is (dohánybeváltó hivatalok). Éppen nincs kizárva, hogy az óriási anyagnak egyik-másik olyan részlete is tartalmazhat gyapjú- és dohánykárokat, melyek esetleg elkerülték a figyelmünket. Itt tehát a bejelentésekben rejtőző hibaforráson kívül összeállításunk másikat — egy technikai hibaforrást — is tartalmaz, melyet szintén nincs módunk kiküszöbölni. Nem szabad tehát szem elől tévesztelnünk azt, hogy alábbi adataink nem lehetnek pontosak. Sőt pontatlanok lesznek abban az értelemben, hogy a valóságnak ezek is alatta maradnak. S ha mégis arra az eredményre jutunk majd, hogy a károsodások mérve így is rendkívüli volt, könnyű lesz értékelni a valódi méreteket, melyeket a károk tökéletes összefoglalása öltene.

Kutatásunk végén úgy találtuk, hogy Csonka-Magyarország megszállott területén a gyapjútermelést 36.557 q kár érte. Ennyiről van biztos tudomásunk, de a tódítás vádjának megkockáztatása nélkül mondhatnánk e károkat néhány ezer q-val többre is. Az egész eset megoldása nem képezett a románok számára különösebb problémát. Fennállott még a háborús gazdálkodás idejéből nálunk is az ú. n. Gyapjúközpont Rt., a vállalati szervezkedés tipikus háborús alakulata. Ennek raktárát kellett elsősorban kézrekeríteni s a busás hasznot ígérő vállalkozás máris nem volt eredménytelen. A Gyapjúközpont gyűjtőhelyei közül az egyik a fővárosban volt. Erre azonnal kimondták a bevonuló románok a zárlatot. Ámde a másik — készleteit tekintve alig kisebb — telep Székesfehérvárott feküdt s misem természetesebb, hogy a románok a bolsevisták üldözését Fejér vármegye területére is kiterjesztették. Hogy arrafelé — a dunántúli fehér ellenforradalom egyik fészkeben — hírmondót sem találtak a vörös katonaságból, az mellékes körülmény a román gazdaságtörténet szempontjából. A fődolog az volt, hogy a nagy diadalmenet ékességének emelésére arrafelé pazar zsákmányt leltek. A dolog emlékeztet a dunántúli román előnyomulás egyéb irányainak történetére. Az ürügy a középső irányban (Komárom vármegye felé) és a jobbszárnyon (győri előretörés) is az volt, hogy a románok a vidéket megtisztítják a szétugraszott vörös hadsereg maradványaitól. De a román pszichét ismerő egyének előtt eleve nem volt kétséges, hogy az igazi cél a kisbéri és bábolnai gazdaságok berendezésének megszerzése, illetőleg a modern ágyúgyár leszerelése voltak.

A *gyapjú-aukcio* tényleg jól ütött ki rájuk nézve. Székes-

fehérvárott és Budapesten lefoglalták a központ egész árúraktárát. Az előbbi városban 19.358 q zsír- és 658 q mosott gyapjú, Budapesten pedig 9467 q zsír- és 4666 q mosott gyapjú jutott a birtokukba, tekintet nélkül, hogy azt már a központ megvásárolta vagy még a termelők (s esetleg — 700 q-nál —, idegen honosok) tulajdonát képezte. A gyapjúközpontot a románok egyszerűen állami üzemnek deklarálták, javait államvagyonnak tekintették, ami felfogásuk szerint szabad prédát jelentett. Nem állott egyedül ezzel a megítélésével a Gyapjúközpont. Minden más háborús központ, — így a Haditermény Rt., az Anyagértékesítő Rt. és más központok is —, melyek elgondolásukban sem emlékeztethetnek az állami szocializmus-szülte vállalatokra, mert hisz mindmegannyi a fogyasztás helyes megszervezése, a készleteknek a helyzetkényszerítette elosztása érdekében létesített, szintén indexre került a románok nyilvántartásában. *Ha a magyar állam valaha is olyan gazdag lett volna, mint ahogy a románok azt velünk elhitetni szeretnék volna!*

A Gyapjúközpont, úgy látszik, jól működött, vagy lehet, hogy a románok voltak megelégedve azzal, amennyi gyapjút a központ szervei az 1919. évben *részükre* összegyűjtöttek, de tény az, hogy az ország egyéb részében alig találunk olyan vidéket, ahol magától a lakosságtól nagyobb mennyiségben vettek volna el gyapjút a románok¹⁴⁵. Valószínűleg azért, mert nem is igen találtak volna. Kisebb tételekről (mindössze néhány száz q-ról) Hajdú, Szabolcs, Békés és Bihar vármegyékből van tudomásunk.

Az elvitt gyapjűmennyiség értéke közel járt a 200 millió koronához (ebből 187.7 millió korona sújtotta a központot), akkora összeg volt tehát, mely a hazai közgazdaság szempontjából már csak ezért is fájó volt. De fájdalmas volt különösen azért, mert a gyapjútermés elhurcolásával ismét egy hatalmas ütőkártya esett ki kezünkől, mellyel gátat vethettünk volna valutánk rohamos esésének. A magyar textilipar fejlődésére ha nem is vet jó fényt, hogy a háború előtt gyapjútermésünk zömét exportáltuk s a mi gyapjűnkéből készült szöveteket, konfekcionált árúkat stb. drága pénzen fizettette meg velünk az osztrák és német ipar,¹⁴⁶ mégis milyen különbséget, tehetetelt jelentett a magyar közgazdasági élet szempontjából az, hogy exportunknak erről a fontos cikkéről le kellett mondanunk. Statisztikai adataink tényleg azt mutatják, hogy az 1920. év első felében csak nagyon kevés (22.103 q) gyapjút tudtunk a külföldnek átengedni

¹⁴⁵ Milyen szerencse, hogy a gabonaraktárak intézménye Magyarországon máig fejletlen. Ha az agrárpolitikának ezt a régi követelményét intéző körünk jobban felkarolták volna, — a Gyapjúközpont példája rá a bizonyosság! —, ki tudja, mi várt volna szerencsétlennépűnkre az 1919. év telén és 1920 tavaszán?

¹⁴⁶ Kétségtelenül megállapítható ugyan a törekvés arra, hogy a magyar textilipar kapacitása emeltessék, de az ország megcsonkításáig messze elmaradtunk az optimum, a mögött, hogy legalább a tömegárúkat tudjuk itthon előállítani.

s ily módon kereskedelmi mérlegünk javításán munkálni. Lehetett-e ez másképp? Lehetett-e másképp akkor, mikor Csonka-Magyarország egész gyapjútermelését a legvérmesebb számítással sem becsülhetjük többre évi 60.000 q-nál.¹⁴⁷ Ebből a mennyiségből le kellett vonni a háziiparszerűen feldolgozott részt, le kellett volna vonni a hazai ipar szükségletét, melyet most a korábban gyéren előfordult import sem támogathatott, — s tisztán áll előttünk, hogy a románok itt mindent elvettek tőlünk, amit csak elvehettek. Ha a távolabbi Dunántúl juhtenyészetének a haszna s az ország egyéb részein a gazdáknál eldugott gyapjútöredékek nem tudták volna kiegyensúlyozni a megszállók stratégiáját, a megszállás után arra ébredhattünk volna, hogy a kb. 1½ millió darabból álló magyar juhnyájakat az 1919. évben kizárólag a románok számára nyírták!¹⁴⁸

S hogy állunk a *dohánytermeléssel*? Kerek számban 210.000 q nyersdohány-kárt tudtunk kihozni utólag statisztikánkból, szemben Romániának egykor 38.000 q-ás veszteségével. A románoknak kapóra jött itt is, hogy Magyarország pénzügyi berendezkedésének a dohánygyártási monopólium régóta szerves része. Csupán a dohánybeváltó hivatalokat kellett megrohamozni s a gyárak nyersanyagraktáraiba ellátogatni, hogy egy esztendő gondos dohánykertészkedésének gyümölcsét ők bitorolhassák. Készen állottak ott már a dohánylevélkötegek, többnyire minőség szerint válogatva és csomózva s csak ládákba kellett rakni, máris román tulajdonná váltak. Az elrabolt nyers dohánykészletek értéke közel járt a 400 millió koronához (nem számítva a készárúkat és a berendezési tárgyakat), úgy, hogy *itt valójában közgazdasági életünknek egyik legnagyobb kártételével állunk szemben*. Dohánybeváltó hivatalaink szárítóhelyiségei és raktárai ürességtől kongtak a románok elvonulása után; belőlük 140.000 q nyersdohányt emeltek ki a megszálló csapatok. Rakamazról 45.025 q-t, Nyírbátorban 24.866 q-t s Szolnokon és Tiszaroffon sem sokkal kevesebbet. Ámde a dohánygyárak nem jártak különben: a fővárosi óbudai dohánygyárban kb. 45.000 q, a lágymányosi gyárban pedig 11.000 q nyers dohányt csomagoltak össze az ellenséges csapatok, persze arról sem feledkezve meg, hogy a gyártmányraktárak felett is szemlét tartsanak s hogy a magyar dohánygyártás titkait is átplántálják saját országukba gépeink elhurcolásával.

Idézett számaink valószínűvé teszik, hogy a románok dohányszenvédelyüket az egyes termelőknél már kevésbé tudták kielégíteni. Mégsem hagyták ezeket sem békében. Ahol csak megszimatoltak valami szívnivalót, elkobozták a lakosságtól, akár

¹⁴⁷ Tormay Béla a Magyar Statisztikai Szemle I. évf. 1—2. sz. 32. l. csak 50.000 q-ra becsüli a gyapjútermelés mennyiségét; szerintünk ez a szám mindenestre kevés.

¹⁴⁸ A megvert Romániától annak idején két év alatt 51.700 q gyapjút vettek el szövetséges csapataink.

saját szükségletre, akár a piac számára termelték azt. A tiszántúli részek minden járásában bukkantunk kisebb-nagyobb dohánykárokra, főképp azonban a hazai dohánytermelés fészkeiben, Szabolcsban, ahol szinte minden községben számos polgár akadt, akinek dohánytermését a románok füstölték el. A jásznagykunszolonokvármegyei Tiszaszentimrét külön is fölemlítjük. E községben a románok 4713 q dohányzsákmányt ejtettek.

Az imént 210.000 q-ra becsültük dohánykáraink mennyiségét. Nagy veszteség volt ez, de ha a normális idők termelését tudtuk volna a háborús években betakarítani, talán könnyebben el tudjuk vala viselni. Csonka-Magyarország dohánytermése 4—500.000 q között mozgott a háborút megelőző években, sőt 1912-ben a 600.000 q-t is meghaladta. 1913-tól kezdve itt is csökkenést látunk, amely 1915 után érezhetővé vált (ekkor csak 292.714 q volt a termelés).¹⁴⁹ A hanyatló irányzatot utóbb sem tudtuk feltartóztatni s a következő évek terméseredményei — bár az esés mérve enyhült — mindig kisebbedtek. Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy 1919-ben a dohánytermés legfőljebb 260—270.000 q lehetett. Ha ebből az összegből leütjük a románok által elvitt mennyiségeket, *alig maradt annyi nyersanyagkészletünk, hogy dohánygyárainkat úgy-ahogy foglalkoztathassuk.*

A régi Magyarország dohánytermeléséből bőven tellett arra, hogy a kivitel csatornáin egy részét áteresztve, külföldi tartozásaink fedezetére teremtsünk némi alapot. Évente körülbelül 3—400.000 q nyers dohány került kivitelre s a mellett a dohánygyárak is teljes üzemmel dolgoztak. A román megszállásnak logikus következménye lett, hogy az 1919—20. gazdasági évben egy grammnyi dohányt sem tudtunk kiszállítani, s dohánygyáraink (az épségben maradtak) a legnagyobb anyagihiánnyal küzdöttek. A *dohánycsempészség* jövedelmező üzletággá vált akkor s aki visszaemlékszik ezekre az időkre, meg fog elevenedni előtte a kép, mikor alkalmi ügynökök és utcai árúsok kínálták a közönségnek — méregdrága pénzért — lépten-nyomon a kerülő utakon hozzánk behozott dohányt, ezzel az államnak is rengeteg kárt okozva.

Ámde a románok alapos tisztogatása, melynek során a dohánylevélkészleteket összeseperték, más szempontból magára a termelésre is káros hatással volt. A veszteség folytán, mely az államot érte a beváltóhivatalok és gyárak kifosztásával, az államnak nem volt módjában a dohánybeváltási árakat olyan mértékben emelni, mely arányban lett volna ennek a sok fáradságot s közvetlen gondosságot igénylő termelési ágnek áldozataival. Ha korábban az állam elérte azt, hogy a dohánykertészkedést a néppel fokról-fokra jobban megkedveltette, azóta a fejlődés ellentétes: mind többen akadnak olyanok, akik felhagynak ezzel a nem könnyű s mégsem sok haszonnal kecsegtető foglalkozással

¹⁴⁹ A statisztikai hivatal adatai.

Magyarország csonka földjén 1920-ban 35.909, 1921-ben pedig csak 34.404 kat. holdon díszlettek dohányültetvények, holott az 1917. évben még 41.158, 1915-ben pedig 52.377 hold volt a dohány vetésterülete, a korábbi idők 65—70.000 holdas vetésterületeiről nem is szólva. A nem is oly régen virágzó dohánytermelés válsága szomorú tünet, mert termelési rendszerünk oly elágazásának — reméljük — időleges zavarát jelenti, amelynek elhanyagolása közgazdasági életünk egyik nagyértékű ösvényének megrongálásával járt.

f) *A mezőgazdaság kisebb jelentőségű károsodásai.*

A mezőgazdasági termelés károsodásainak egyik gyűjtőrovata az „*egyéb mezőgazdasági károsodások*“ megnevezést viseli. Minthogy az idefoglalt károsodások legnagyobb részben a természet-eredményeket érintették, leghelyesebbnek tartjuk velük e helyen foglalkozni. E károk összegét statisztikánk 86 millió koronára teszi, amiből azonban 8—10 millió koronát figyelmen kívül kell hagynunk, minthogy a magánosokat érdeklő gypajúkárakra vonatkozik s ezekről már fentebb beszéltünk. A károk területi tagozódását tekintve, kiválságosan előkelő hely illeti meg Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét, ahol — jelentéseink szerint — 26 millió korona ilyenmű kára merült fel, csaknem kétszer annyi, mint Szabolcsban (13·4 millió korona) s közel négyszerte több, mint Pest vármegyében (7·7 millió K). Mint rendkívül érdekes jellemvonását e károk alakulásának, meg kell azt említenünk, hogy ilyen vegyes összetételű kára a mezőgazdaságnak feltűnő nagy értéket képvisel azokban a vármegyékben, melyek lakossága egyébként kevesebb gyötrődésen ment keresztül. Szatmárban 5, Biharban 4·7, Zemplénben pedig 4·8 millió effajta kárt találtunk s ami legjellemzőbb, Budapesten is 4 millió koronányit. Nem önkéntelenül odairányul-e gondolatunk, hogy ahol a megszállás nem volt oly kegyetlen, mint egyéb részeken, a károsultak több figyelmet tudtak fordítani az idetartozó adatok összegyűjtésére.

Megkíséreltük egy-két vármegye anyagának átvizsgálása árán némi tájékozódást szerezní a felől, hogy miféle kártételek is csoportosulnak hát egybe e rovaton. Kísérleti anyagnak a Tisza balpartját választottuk, melynek 32·5 millió koronás károsodása ugyan alig nagyobb, mint Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéé, de úgy véltük, hogy 6 törvényhatóság adatváltozata mégis csak közelebb visz bennünket a célhoz, mintha csak egy nyomon indulunk el. A gypajúrekvizíciók kikapcsolásával a Tisza balpartjának kárai máris 26 millió koronára csökkennek. A legklasszikusabb példára Szatmár vármegye nagykárolyi járásában bukkantunk, melynek területén a románok 143 hold szőlőterületet egyszerűen leszüreteltek, ezzel a szőlősgazdáknak 4 millió korona kárt okozva. Mégsem voltak ötletnélküli emberek a románok! 5—6 millió koronára tehetjük azt a kárt, melyet a megszálló

csapatok a kertek, gyümölcsösök és a vetemények tönkretételével zúditottak a lakosság nyakába. Kérdés, mennyiben közelíti meg ez az adat is az igazságot? Mi úgy hisszük, messze áll tőle! A legeltetés szintén kedvenc szórakozásai közé tartozott a románoknak, akik nem igen néztek arra, hogy mennyire fájhat a földművelő nép szíve akkor, ha szép kalászos földjére hajtották be azok lovaikat. Ilyen címen 3·5 millió korona kárt írtunk össze ebben az országrészben. A vadállomány kárait 600.000 koronára tehetjük, de meg lehetett-e olvasni a számát azoknak a vadaknak, melyek a megszállás folyamán az idegenek puskacsöve elé kerültek? Mindössze két helyről kaptunk ilyentartalmú jelentést, ámbár feltételezzük, hogy a románok másfelé is buzgón gyakorolták magukat e testedző s nem is veszélyes sportban. Kerekszámban 900.000 koronára menne a *méhészet* kára; a románok mintegy 1200—1400 méhcsaládot a kaptárokkal és egyéb méhészeti felszerelésekkel együtt birtokukba vettek vagy elpusztítottak. Különösen a szabolcsvármegyei dadai felső járás nagy kárait kell itt megörökítenünk. Az, hogy a nagyszalontai járásban a románok 13.725 q cukorrépát is vasútra raktak (félmillió korona értékben), vagy hogy a biharugrai gazdaság haltenyészetéből 50 q halat vontak el; hogy a ligetaljai járásban napraforgómagolajat rekviráltak; hogy Hajdú vármegye központi járásában 97 hold erdőt végigpusztítottak ($\frac{1}{2}$ millió K), hogy a dadai felső járásban a zsilipek felhúzása által is okoztak 210.000 K kárt, magukban véve érdekes esetek s szintén a románok találékonyságának, egyéni érvényesülésre törekvésének jelei.

Általánosabb érvénnyel jelentkeztek azonban azok a károk, melyek a használatra átengedett vagy igénybevett közlekedési eszközöknek és jószágoknak (különösen lovaknak) megrongálásában vagy értékcsökkenésében mutatkoztak (2·5 millió K). A románok gondosan vigyáztak arra, hogy a szekereket — ha már igen — rozoga állapotban adják vissza gazdájuknak; sokszor egyszerűen kicserélték azokat. Lovakat agyonhajszoltak, tömegesen lesántítottak, vemhes állatokat sem kíméltek, úgy, hogy sok közülük elvetélt; gyakran vak állatot kínáltak vissza az ép, egészséges jószág helyett a tulajdonosnak. Mintha csak az a jószándék fűtötte volna őket, hogy a magyar kocsigyártóipart nem várt munkaalkalmakhoz juttassák s a magyar lótartó gazdákat arra kényszerítsék, hogy gazdaságaik számára új állatokat szerezzenek be! Sűrűn találkoztunk — egyes bejelentések kapcsán — annak bizonyágaival, hogy a románok állataikat lakosságunkkal élelmezgették. Az összeg, melyet ilyen címen ki tudtunk hozni, nem sok (150.000 K), de mégis messzemenő perspektívát nyújt. Mennyivel több ízben történtek tényleg ilyen esetek, mintsem tudomásunkra jöttek!

Azok a változatok, melyeket az imént felsorakoztattunk, a Tisza balpartján előfordult „egyéb“ mezőgazdasági károkhoz hozzávetőlegesen háromnegyed részét teszik. Tanulásaikat nyu-

godtan összefoglalhatjuk tehát. Kevés kivétellel olyan természetű károkról van bennük szó, melyek forrása csak a rombolás szelleme lehetett. Melyeket az idegen vagyont megbecsülő ellenség elkerülhetett volna. Melyek nagyon nagy részéből a románoknak sem volt semmi hasznuk, ha csak annyi nem, hogy a magyar gazda tehetetlen dühében fogcsikorgatva volt kénytelen túrni javainak pusztulását. Lehet-e helyeselni az ilyen eljárást? Okos volt-e ez a politika?

Sorját kell kerítenünk annak is, hogy pár szót ejtsünk az ú. n. *természetbeni ellátással* összefüggő károkról. (Nemcsak a köztisztviselői kar számára találták ki ezt az intézményt; a románok is — ha magukról volt szó — szívesen alkalmazták.) Ezeket statisztikánk mintegy 64 millió koronára értékelte, bár itt is erősködhetünk mellette, hogy mélyen a valóság alatt. Számtalan esetben találkoztunk helyszíni útjainkon olyan emberekkel, akik csodálkozó arccal bámultak reánk, ha a felől érdeklődtünk, hogy ilyen címen voltak-e káraik. A magyar embernek vérében van a vendéglátás, és sokszor nehezen értették meg, hogy a beszállásolt ellenséges katonák vagy az odatévedt járőrök, stb. élelmezése mégsem esik a vendégeskedés fogalma alá. Egyébiránt nem tartanók érdemesnek huzamosabb ideig időzni adatainknak e csoportja mellett. Különös értéket csak úgy tudna az nyerni, ha módunk volna az élelmezés értékösszegét szétbontani a kártömeg alkotórészei szerint. Erre azonban nem ismerünk eszközt s nem tudván azt kiszámítani, hogy mennyi gabonánk, állatunk, stb. ment így veszendőbe, sem pedig azt felbecsülni, hogy az ellátás igazi kárösszege mekkora volt, vizsgálataink tükrét másfelé irányíthatjuk.

g) *Mi történt a szőlő- és erdőműveléssel?*

Az őstermelés kárainak boncolgatása során eddig túlnyomórészt a földművelés terménykáraival foglalkoztunk, bár legutóbb az „egyéb“ mezőgazdasági károk között már rábukkantunk adataink néhány olyan részletére, mely az őstermelés két nagyfontosságú másik ágazatának, a szőlőtermelésnek és az erdőművelésnek káraitra vonatkozik. Most ez utóbbiakra fogunk rátérni, elsőnek a *szőlőművelés* káraitra.

Nem foghatnók rá a megszálló hadseregre, hogy fukarul bánt borkészleteinkkel. *Románia nyilván Magyarország egyik legnagyobb szőlőbirtokosának képzelte magát* s abban a hitben ringatódzott, hogy erkölcsi kötelessége az 1919. évi magyar bortermést megrabolni. Másképp nem tudnók megérteni — csak a dőre nagyzsolással — azt a pusztítást, melyet borpincéinkben végeztek. Ha valaha a filoxeravész dühöngése idején szőlőtermelőink könnyes szemmel nézték emberöltők befektetéseinek megsemmisülését, most megtanultak sírni olyan romboláson, melynek az ú. n.

hadi érdekekhez a legcsekélyebb köze sem volt. Adataink sokatmondók:

Országgrész, törvényhatóság	Az elrekvirált bor mennyisége értéke hl. 1000 K		Országgrész, törvényhatóság	Az elrekvirált bor mennyisége értéke hl. 1000 K	
Duna jobbpartja . . .	814	1298	Tisza jobbpartja . . .	45509	100692
Duna balpartja . . .	345	451	Ebből: Miskolc tjt.	1461	2174
Duna—Tisza-köze . . .	51760	59433	Zemplén vm.	42396	93528
Ebből: Heves vm. . .	9359	10728	Tisza balpartja . . .	34173	43172
Jász vm. . .	13060	14811	Ebből: Debrecen tjt.	6461	6819
Pest vm. . .	21998	25122	Szabolcs vm.	19454	27144
Kecskemét tjt. . .	5071	5359	Tisza—Maros-szöge	330	544
			Csonka-Magyar- ország	132961	205590

1300—1400 vagon bor volt tehát *legalább* is az a mennyiség, melyet a román megszállás számlájára írhatunk. A károk zöme Zemplén vármegyére esik, %-ban 32. A vármegye területén a tokaji járás a bortermelés, a világhírű tokaj-hegyaljai borvidék központja. A kárstatisztika logikus következményeként itt leljük meg a borrekvizíciók góciát; a tokaji járás egymaga 35.731 hl-rel járult hozzá a borkárok összegéhez. Tokaj, Mád és más ittfekvő községek pincéiben ugyancsak vigadtak a román katonák, akik nem elégedtek meg azzal, hogy előgördítették a pincéből a pompás asszúborokat rejtő hordókat (mikor előbb maguk is szakértelemmel végigkóstolták azok tartalmát), hanem elég kegyetlenek voltak arra, hogy az otthagyt hordók fenekét, vagy bordáit puskatussal sorba beütötték. A szomszéd földet messze a környéken kincset jelentő itallal öntözték meg a barbárok. De a szerencsi járás szőlőművelése sem szabadult olcsón (5.518 hl), s sorát osztották a Szabolcs vármegyének dadai alsó (3749 hl), kiskiráldai (2438 hl), nagykállói (3302 hl) és nyirbogdányi járásai (2440 hl) és Nyíregyháza város (4428 hl). Hajdúnak (központi járás: 2142 hl, hajdúböszörményi járás: 2167 hl) bortermő vidékei sem jártak különben. Heves vármegyében Gyöngyös városa (2786 hl) és a hevesi járás (2342 hl) lakottak azért, hogy a szőlőkultúrát magas fokra emelték. Jász-Nagykun-Szolnokban a tiszai alsó járásban csurgott legnagyobb sugárban a bor forrása (7893 hl) s Pest vármegye népe (biai járás: 3430 hl, nagykátai járás: 2813 hl, Nagykőrös város: 2230 hl) is ráfizetett arra, hogy eléggé merész volt valaha a homokba szőlőtőkét ültetni. Kecskemét (5071 hl) és Debrecen (6461 hl) városok a legerősebben sújtott területek közé tartoznak.

A tokaj-hegyaljai borvidék vesztesége plasztikusabban domborodik ki, ha utalunk arra, hogy Zemplén vármegyében, ahol a szőlőterület nagysága 8—9000 kat. hold körül ingadozik, egy hold területre körülbelül 4 5—5 hl kár esett. Igaz, hogy a Hegyalján voltak boldog évek, mikor a termés átlaga a 20 hl-t is elérte. De ezek ritka kivételek voltak s ha a békeévek tanúsága szerint Magyarország mai földjén átlag 5 hl mustot szüreteltek, túloz-

nánk, ha a termés normális átlagát legkitünőbb bortermő vidékünkön is 10 hl-nél többre becsülnők (az 1913. évi átlag: 4·61 hl). Amiből könnyű a tanulságot levonni. A tanulság lesújtó. Tokaj-Hegyalján 1919-ben az új termésnek legalább is felével felérő bort harácsoltak össze a románok, annyiban is súlyos károkat okozva, hogy az elbitangolt borok kizárólag korábbi évek terméséből valók voltak. A megszálló hadsereg 1919 novemberének közepe előtt eltakarodott a Tisza jobbpartjáról s a szüret ott tudvalevően akkorra még nem fejeződik be. Nem is lehet tehát másképp, mint hogy a román rekvirálások a raktárkészleteket illették. A szőlőterület szempontjából figyelemreméltó Debrecen város károsodásának átlaga (3·8 hl) és Szabolcs vármegyéé (1·5 hl); itt úgy látszik a hosszú megszállás ingerelte ellenségeinket új meg új földerítésekre. Pest vármegye (0·2 hl), Kecskemét (0·5 hl) és Heves vármegye (0·44 hl) kárátlagai jóval kisebbek. Az idő rövidsége, nagy segítőnk, ezen a téren megtette kötelességét.

Ha a bortermelés kárait az összes termeléshez akarnók viszonyítani, megbízható adatot nem találunk következtetéseinkre. A szüreti statisztika eredményei — talán a statisztika módszerében rejlő fogyatékok miatt is — nagyon hullámzóak s nem lévén még e statisztika adatai sem ismeretesek, az 1919. évről csupán a békebeli idők nyomán okoskodhatunk.¹⁵⁰ Ha Csonka-Magyarország musttermését az 1911/15. évek alatt 2 millió hl-re tehetjük, az 1919-es termésmennyiségnek hozzávetőlegesen 7—8%-a kerülhetett román kézre. Látszólag talán nem volna a megterhelés így nagy, de mint előbb kifejtettük, roppant nagy volt ott, ahol export-borainkat termelik. A homoki borok után, melyek a belső fogyasztás számára jönnek forgalomba, a románok nem futottak, de *annál inkább elhordták azokat, melyek a külföldi piacon arany- valutával voltak egyenértékűek.* Ott a román megszállás szinte katasztrofális hatású volt. S hiszi-e valaki, hogy a román állam éppen a borokat engedte könnyelműen elherdálni, s nem ragadta meg az alkalmat elárúsításuk hasznát saját javára kamatoztatni. A magyar bornak s kiváltképpen a hegyaljainak, mindenkor nagy keletje volt a multban Nyugaton s nem bírunk feltenni a románoktól akkora ügyetlenséget, hogy ebből a tőkéből nem harácsoltak volna a maguk számára előnyt. De félünk, nem látta-e ennek is kárát, a közvetlen veszteségen felül is, a magyar közgazdaság?

Vajjon kezelték-e szabályszerűen tovább a románok borainkat, melyeket áruba bocsátottak? Nem ártottak-e esetleg még akaratlanul a magyar bor jó hírének külföldön? Nem szenvedett-e a magyar borkereskedelem még az által is érzékeny sebet, hogy akkor, mikor a négyéves zárlat után a központi hatalmak országai ismét bele tudtak kapcsolódni a világforgalomba, e fontos cikkünk produktumait csak mérsékelt arányokban tudtuk gazdaságpoliti-

¹⁵⁰ Buday i. m. 110. l.

kánk eszközei közé beiktatni. Az 1920. év első felében, amikor a magyar állam görcsös kézzel kutatót árúkat után, amikkel a normális árucserét megkezdhesse, bort mindössze 587.567 q-t exportáltunk, holott a kivitel szempontjából — az 1919. év nagy részében a külvilágtól elzárva — két év termésének exportlehetőségei nyíltak meg előttünk. Am engedjük meg, hogy a bolsevista regime fizetési eszközül a bort is felhasználta (bár másfelől kétségtelen, hogy az alkoholtilalom a bor belső fogyasztását akkor csökkentette), s azt, hogy 1920. júniusában az ú. n. bojkott-mozgalom a magyar borkivitelnek is ártott. Mégis nyilvánvaló, hogy a kivitel szerény összege benső kapcsolatban áll a megszállítás kártevéseivel. A magyar borkereskedelem a háborút megelőző években körülbelül 1 millió q bort helyezett el a külföldön s 1921-ben és 1922-ben is az 1920. évi kivittelt erősen meghaladó adatokkal találkozunk (621.306, illetve 858.591 q), s hogy 1920-ban nem tudunk a belső piactól többet elvonni (abból is az 1919. évi termésre 350—400.000 q eshetett), meg kell állapítanunk ezúttal is a megszállítás bűnösségét.¹⁵¹

A borral kapcsolatban emlékezünk meg röviden *egyéb italok* lefoglalása által keletkezett károkról. E rekvizíciók mennyisége 4060 hl volt 21·8 millió korona értékben. Sok mindenféle ital neve torlódnék össze e kársoportnak alkotó részeire való bontásánál. Pezsgő, a legkülönbözőbb likőrök, konyak, sör, s legsűrűbben pálinka szerepelnek kárbejelentéseinkben. A kisüstön főzött pálinka elvételeivel a gazdaközönségnek okoztak kárt. De a szeszgyárak sem jártak jól; nem mindenütt elégedtek meg a román katonák, ha barátságosan és itallal fogadták őket. Úgy véljük különben, hogy felvételünk itt is hiányos. *Ki hiszi el, hogy a román hadsereg fiai fejenként és egyenként beérték volna a megszállítás ideje alatt 10 liter pálinkával?* Ez mindenesetre olyan állítás, mely ellen a román nép önérzete lázadna fel legelőbb. Gyanunk megerősödik s újabb tápot nyer, ha az adatok területi tagozódását nézzük. Heves vármegye 1067 hl-rel adózott volna s Szabolcs — a szeszgyártás egyik fészke — 398 hl, Budapest pedig éppen csak 17 hl-rel. A hiba, mely itt fennforog, aligha billenti javunkra a mérleget.

Értékét tekintve, kimagaslik a debreceni rekvizíciók összege (10·5 millió K); itt nagytömegű pezsgőt rendeltek meg a románok s fogyasztottak el fizetés nélkül. Csak mellékesen említjük fel, mint mégis olyan körülményt, mely a megszállítás kárainak sokfelé szétágazását jellemzően mutatja, hogy éppen a pezsgő városi fogyasztási (luxus-) adója körül felfogásunk — az egész összeg nem volt jelentős, de mint elvi kérdést érintő, nagyfontosságú — a Comission speciale des réparations francia képviselőjével éles ellentétbe került. Debrecen az adót — mint kárát — fel-

¹⁵¹ A románoktól az 1916/8. években elvett bor mennyisége 284.540 q volt; de hol maradnak a román borok minőség dolgában a mieinktől?

vette kárbejelentésébe. Gerard kifogásolta ezt s csak hosszas vitatkozás után sikerült előtte plauzibilissé tenni a magyar álláspontot, azt, hogy ebben az esetben nem közvetett kárról van szó; azzal, hogy a pezsgőt a románok elfogyasztották (vagy elvitték az üzletből, — mellékes) automatikusan adósai lettek — az adó erejéig — a városnak. Itt nincs szó kikészítési vagy gyártási eljárásról, amivel esetleg lehetne érvelni a felszámítás jogossága ellen (mint pl. ha a dohánylevelek elrekvirálásánál a jövedék hasznát számítanók ki ezek feldolgozása után); itt egyszerű tényről van szó, melynek felmerülése a kárt kétségtelenné teszi.

A bortermelés kárainak vizsgálatába kapcsoljuk bele a *hordók* elkobzása által keletkezett kárainkat. A megszállás alatt termelőink 13.314 darab hordót veszítettek el s ezeket statisztikánk 24.7 millió koronára értékeli. Legtöbb hordót azokból a törvényhatóságokból (Jász, Szabolcs, Heves, Zemplén) vittek el a románok, amelyek nevei a borkároknál is előtérben voltak s bár Zemplén (1587) adata itt másoké mögé szorul, az innen való hordók értéke (2.7 millió korona) már ismét első helyen van, mutatva azt, hogy a hordók átlagos úrtartalma jóval nagyobb volt, mint az elvitt borok mennyisége. Ez alapon feltehetjük, a dolog úgy áll, hogy a hordók száma magában vajmi kevesetmondó, ha nem ismerjük azok úrtartalmát. Azt hisszük, helyes alaptól indulunk ki, hogy a hordók úrtartalma körülbelül annyi volt, mint az elvitt borok mennyisége. Ez alapon feltehetjük, hogy a kárstatisztikában szereplő hordók átlagos úrtartalma 10 hl lehetett. Vajjon tudjuk-e valahogy igazolni is ez állításunkat? Igen. A bor és a hordók árviszonya 1919 közepén mintegy 5:1 volt azaz egy hl bor ötszörte több árért volt kapható, mint egy 1 hl-es hordó. S ha úgy látjuk, hogy elzsákmányolt boraink ára kárstatisztikánkban (a fajborokat kivéve) 1000—1200 koronával szerepel, egy hl hordó ára 200—240 korona lett volna. Ha számításainkat így végezzük, a hordók kárértéke gyanánt 26—28 millió koronát kellett volna kapnunk. De két okból is helyesnek véljük felvételünk (kisebb) értékadatát: egyfelől azért, mert a nagyobb hordóknál az árak természetesen némileg esnek s másfelől azért, mert károsult gazdáink figyelembe vették a nem egészen új hordók értékcsökkenését.

Még valamire kell itt rámutatnunk. Arra t. i., hogy a hordókárok, bár a magyar hordókészletekhez képest talán nem voltak nagyarányúak, mégis érzékeny kárát jelentették a szőlőgazdasági felszereléseknek. A háborús áremelkedések folytán a termelők már évek óta nem voltak abban a helyzetben, hogy hordóállományukat úgy felfrissítsék, mint korábban tették. Az állomány szinte évről-évre fogyott. E fogyást akkor tette a román megszállás teljesebbé, mikor erdőink elvesztésével a magyar kádáripár is válságba került. Amikor szőlőtermelőink a megszállás alatt elrabolt hordókat pótolni akarták, jöttek csak rá, hogy őket ezen a réven is mekkora veszteség érte. A hordók ára ugrásszerűen emelkedett, szinte

repült felfelé s hamarosan csaknem egy szintre került a boréval. *Nem volt túlságosan nagy, mint mondtuk, a hordókárok nagysága készleteinkhez képest. De elegendő arra, hogy a termelők szorult helyzetét jobban kiélezze.*

Az erdőművelés kárait lenne hivatott megjeleníteni kárstatisztikánknak az az adaléka, mely szerint a románok a megszállás alatt 84.553 ürköbméter tűzifánkat vonták el, 19·9 millió korona értékben, míg az igénybe vett műfa (szerszámfa) értéke 7·1 millió korona lett volna. A tűzifáról a bejelentések azt állították, hogy elenyésző csekély részét szállították volna csak el a románok (10%-át sem), szemben a műfánál a kétféle igénybevétel 80—20%-os arányával. Perbe szállunk a statisztikának ezzel az állításával s *lehetetlennek tartjuk, hogy a románok éppen a tűzifánál engedtek volna elveikből, melyek szerint nemcsak fogyasztani, hanem tartálékolni is kell.* Rövid kis számítás valószínűvé is teszi aggályoskodásunkat. A megszálló hadsereg létszámából indulva ki, sem gondolhatnók, hogy annak saját szükségletére több tűzifa szükségeltetett, mint 250—300.000 q fa, holott igazában annyi sem kellett. Nem kellett, mert a megszálló hadsereg 1919 telén, mikor a fűtési szezon kezdetét vette, erősen megcsappant. Nem: mert a hadsereg jelentékeny részei — ott, ahol kaszárnnyák nincsenek — magánlakásokban nyertek elhelyezést s csak a legkritább esetben találtuk a nyomát annak, hogy a házbirtokosok a beszállásolás e terhét káraik között elszámolták volna. De nem kellett azért sem, mert a románok furcsa szokásoknak hódoltak. Ahova megtelepedtek, egyáltalán nem vesződtek azzal, hogy tűzifát kérjenek. *A bútor, melyeket használtak, az íróasztal, a padok (ha iskolában laktak), az ajtók, ablakfélfák, stb. mindmégannyi kitűnő tüzelőszerek voltak az ő szemükben,* úgy, hogy fel kell tennünk azt, hogy a románok általában szívesebben használták e kiszáradt fadarabokat, mintsem bajlódtak volna az erdőről bekerült s esetleg nedves hasábokkal. De ebben az esetben már az is kétségtelen, hogy a statisztikánkban szereplő kb. 450.000 q tűzifa a románok egyéb, gazdaságpolitikai (?) céljait szolgálta. Annál inkább, mert felvételünknek azt a tanulságát, hogy a megszálló csapatok műfát is elhasználtak, szintén csak abban az értelmezésben vehetjük készpénznek, hogy az értékes anyagot elégették. Hogyne: ahol antik bútorok vázai és pompás selymei ropogtak a tűzön, ahol a megszállók tüzimádata olyan fejlett volt, hogy többnyire csak drága anyagokkal élesztették azt, ott a műfát — iparosaink pótolhatatlan készleteit — a románok szintén méltónak tartották arra, hogy lángjával a testük körül melegséget árásszanak. A műfa mennyiségét kárszámlánk a legkülönbözőbb mértékegységekben adta meg: m³, q, öl, szál, darab, méter egyformán előforduló egységek, s így nem tájékoztatók. De ha mégis kíváncsiak vagyunk arra, hogy az elzsákmányolt műfa mennyisége hozzávetőlegesen mekkora, talán helyesen következtetünk akkor, ha alapul a tűzifa és műfa árviszonylatát

vesszük. A műfa körülbelül *négyszer* olyan drága q-kint, mint a tűzifa. Statisztikánk szerint egy q tűzifa ára mintegy 50 K volt a megszállás idején; a műfáé 200 K lehetett. Végeredményben tehát azt mondhatjuk, hogy ily módon mintegy 37.500 q műfát veszítettünk el, ami nem lett volna nagy kár a régi Magyarország gazdasági területén, de azzá vált az erdőtől is megfosztott kis Magyarországon. A tűzifaellátás körül legtöbb kárt Szabolcs, Békés és Hajdú vármegyék jegyezhettek fel. Mindegyik olyan terület, mely maga is behozatalra szorult.

Az erdőművelés kárai között kell megemlékeznünk egy olyan eseményről is, mely tisztán rávilágít arra, hogy a román megszállásnak e téren is milyen veszélyes kinövésai voltak. Budapestről őrzünk egy jelentést, mely arról szól, hogy a svábhegyi erdőtulajdonosoknak nagy veszteségei keletkeztek abból, hogy a románok a tűzifát tolvajló csőcselékkel szemben nem engedték fellépni rendőrségünket, melynek különben fegyvereit is egy időre elkobozták. A budai erdőkben roppant nagy károk származtak a románoknak e furcsa patronage-akciójából s csodálkozunk azon, hogy a románok a szegényebb néposztályok ellátásának érdekében (!) effajta anarchisztikus eljárásokat védelmezni tudtak. Ha Budapest megszállása az 1919. év telére is elhúzódik, könnyen végzetes következményei lehetnek volna e különös szociálpolitikának. Így szerencsére csak az üdülni vágyó fővárosi közönség kap a környék erdeiben kevesebb árnyat s ez igazságos (?) is, mert hisz a románokjárta egyéb vidékeken is sokszor kilométerhosszat hiába keres a gyalogjáró ember enyhülést fák alatt: román balta vágta ki azokat gyökerestül, sokszor — amint az eldölt törzs mutatta — pusztapasszióból.

h) *Fuvarok és napszámok nyújtása.*

Az őstermelés kárainak sorában ismét nagyfontosságú csoport sodródik most felénk. Nem csupán a kár értéke az az erő, mely figyelmünket odatereli. Sokkal inkább azok a zavarok, melyeket termelési rendünkben e károk előfordulása okozott. A *fuvarokra* (s mellettük a napszámokra) gondolunk, melyek a megszállás folyamán állandó fenyegetésként meredtek lakosságunk elé. A megszálló csapatoknak ugyan a hágai konvenció is biztosítaná a jogot, hogy fuvarokat követelhessenek, de gondolhattak-e az egyezmény aláírói arra, hogy egy állam hadereje úgy vissza fog élni e jogosítvánnyal, mint azt a románok nálunk megtették? Sok községben akadtunk nyomára annak, hogy a románok az összes fuvarokat — minden komoly ok nélkül — a piactérre rendelték s napestig ott tartották. Másutt ugyanezt tették bizonyos meghatározott számú fogattal. Gyakran viszont 8—10 napos tényleges fuvarozásra kényszerítették a hajtókat, mitsem törődve azzal, hogy a kevés, megmaradt, jószágnak, melyet nem tulajdonítottak el, a gazda földje körül is bőven akadna munkája.

A fuvarok számát mesterségesen is szaporították azzal, hogy az esetleges szállítmányokat majd ide, majd oda irányították, s általában a szekereken túlnyomó részben nem a hadsereg szükségletét szolgáló terményeket, hanem — sokkal nagyobb mérvben! — a Románia belső fogyasztása vagy külkereskedelme számára elvont javakat szállították. *Kimondhatatlan nagy kára eredt e kegyetlen kiuzsorázási rendszerből Magyarországnak.* A mezőgazdasági munka — mint azt alább igazolni fogjuk jelentéseink szemelvényénél — sokfelé megakadt vagy egészen kátyúba került. S meg lehet-e olvasni azoknak az eseteknek számát, amikor a túlajtott fuvarozás következtében a lovak ereje megrokkant, lábaik tönkrementek s a szegény állatok időelőtt kidőltek? Az utakon járó kocsik sorsa sohasem volt biztos. Mindig tartani kellett attól, hogy a gazda a munkára küldött kocsiját hiába várja vissza. Számtalanszor megtörtént, hogy az úttest porába hanyták le a nagyúr-románok a szekerek rakományát s adtak ki parancsot a kocsisnak, hogy másfelé hajtson. Ha a lovak megtetszettek nekik, megtartották azokat maguknak, — ez csak olyan mellékes kellemetlensége volt az időknek, mellyel, sajnos, gazdáinknak mindenkor kellett számolniuk, s amely ellen orvoslást seholsem találtak.

Statisztikánk a fuverteljesítményeket nem egyöntetűen mutatja ki. Voltak községek, melyek a fuvarkárokat egy összegben mutatták ki (csupán a fuvarok értékét közölve), bár ilyen községünk kevesebb volt. Sokkal sűrűbben találkozunk olyanokkal, melyek a fuvarok számát tartották nyilván; ezek adatait fel kellett bontanunk egész- vagy félnapi fuvarokra, mire nézve támpontul a fuvarok értékösszege szolgált. Azok a községek, melyek a fuvarokat naponként feljegyezték (ez a helyesebb eljárás), szintén nagy számban fordultak elő, bár ezeknél sem tehetjük fel, hogy tudomással bírhattak volna mindazokról a fuvarokról, melyeket a lakosság a megszállás egész ideje alatt akarva, nem akarva a románok részére teljesített. Minthogy súlyt helyezünk arra, hogy a megszállásnak a terhét a nem eléggé kifejező értékösszeg mellett a fuvarok számával is bizonyítsuk, ahhoz a segítséghez folyamodtunk, hogy egy-egy napi fuvar árát 150 koronára véve fel, számítottuk ki azok tényleges számát. A következő adatokat nyertük:

Törvényhatóság	Fuvarok		Törvényhatóság	Fuvarok	
	értéke 1000 K	száma		értéke 1000 K	száma
Duna jobbpartja	1.569	10.460	Tisza balpartja	115.401	769.340
Duna balpartja	1.128	7.520	Ebből:		
Duna-Tisza köze	77.955	519.700	Békés vm.	35.540	236.933
Ebből:			Hajdú vm.	10.885	72.567
Hódmezővásárhely tjv.	4.124	27.493	Debreczen tjv.	9.759	65.060
J-Nk.-Szolnok vm.	39.543	263.620	Szabolcs tjv.	49.757	331.713
P.-P.-S.-Kiskun vm	21.418	142.787	Tisza-Maros szöge	13.261	88.406
Tisza jobbpartja	5.215	34.767	Csonka-Magyarors.	214.529	1430.193

Csonka-Magyarország megszállott részein tehát számításaink szerint közel $1\frac{1}{2}$ millió egéssznapi fuvart vettek igénybe a románok, s hogy még érthetőbben fejezzük ki magunkat, naponta átlag 4340 kocsi és szekér állott a rendelkezésükre. Józan ésszel el lehetne-e hinni azt, hogy lótartó lakosságunknak erre az óriási megterhelésre szükség volt? Ki hiszi azt el, hogy 40.000 főnyi hadsereg ellátására állandóan ekkora kocsiparkot kellett volna készenlétben tartani? A statisztika számai arra engednének következtetni, hogy *a román hadsereg minden 9-ik katonája számára naponta egy szekér hordta volna az élelmiszereket*, — oly merész állítás ez, melynek erősítgetésétől még talán a románok is visszahőkölnének. Az átlagok még ijesztőbbek a táblázatunkban külön kiemelt törvényhatóságokban. A megszállás egy-egy napjára

Hódmezővásárhelyen	83	Hajdúvármegyében	224
Jász- Nagykun-Szolnokvármegyében	798	Debrecenben	197
Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyében	1290	Szabolcsvármegyében	1005
Békésvármegyében	718		

fuvar esett.

Szinte karavánszerűen kígyóztak az úton a románok parancsára a magyarok kocsijai vagy alkottak szekértáborokat a várakozás óráiban. Roppant nagy Pest vármegye aránya (ahol a megszállás tartamát csak $3\frac{1}{2}$ hónapra vettük). Ha nagy is a vármegye területe, az látszik ebből az adatból is, hogy a románok sürgősen akarták zsákmányukat itt biztonságba helyezni. A vasut felé haladó kocsik ontották tartalmukat a rakodóhelyeken s aki e költözködést látta, elkomorodhatott. Ahogy a betörő ellenség elől mentette a régi idők magyar népe néha-néha holmiját szekérháton, úgy hordták innen a magyar gazdák fuvarai az állomások felé vagy a Tiszán túlra a föld és nép tengernyi kincsét. A különbség csak az volt, hogy most az ellenség vitte el azokat. A tisztántúli részekben Szabolcs, Jász és Békés vármegyék adatai egyformán hatnak. S erősebben még akkor, ha arra eszmélünk, hogy a fuvarok korántsem oszlottak meg oly matematikai pontossággal az egyes napok között, mint talán az átlag sejtetné. A nagy felvonulás az 1919. év őszén volt a legtöbb bajt okozó. Akkor, mikor a jószág a gazdaságban leginkább szükséges, mikor az őszi munkák idején a gazda a percet is órára szeretné átalakítani, akkor volt a románoknak is legsürgősebb a munkájuk, a *termésük* javát akkor takarították be. A téli hónapokban enyhült a nyomás, hogy új erőre kapjon február és márciusban — a kivonulás előtt —, amikor ismét felbecsülhetetlen veszteséget okoztak a gazdáknak a tömeges fuvarok.

A legsújtottabb törvényhatóságokban szerét ejthetjük annak is, hogy a fuvarok számát a lóállománnyal hozzuk kapcsolatba. Talán ez a viszonyítás fogja legtisztábban mutatni a fuvarok Isten-csapását. Az 1920. évi állatadatokkal dolgoztunk s így módon a románok által meghagyott lólétszám megterhelését számí-

tottuk ki a megszállás folyamán. Az egy éven aluli csikókat figyelmen kívül hagyva, esett egy-egy pár lóra fuvarteljesítmény:

Hódmezővásárhelyen	5	Hajdúvármegyében	11
Jászvármegyében	15 $\frac{1}{2}$	Debreczenben	17
Pestvármegyében	3 $\frac{1}{2}$	Szabolcsvármegyében	7 $\frac{1}{2}$
Békésvármegyében	13		

Debreczenben tehát minden pár lónak több mint két héten át kellett a románok rendelkezésére állani, — a valójában sokkal tovább, mert hisz az állatállomány statisztikája szerint a tenyészméneket (bár erre is volt példa!) és más kitűnő példányokat általában még sem kényszerítették fuvarozásra s ennek terhe kisebb kontingensre szorítkozott. A vármegyék között háromezer egyaránt nagyok az arányok s csak Pest megyében alacsonyabb az, amit a megszállás rövidebb tartama magyaráz meg. Számaink magukban is sokatmondók. De aligha túlozunk, ha azt mondjuk, hogy fenti átlagokat legalább kétszeresen kell vennünk, hogy a fuvart állítani tudó gazdák kárait szemléltetni tudjuk. Nemcsak a lovak már említett kategóriái esnek figyelmen kívül, de azoknak a nagyszámú gazdáknak lovai is, akiknek csak egy lovuk volt. *S ha ekkor azt látjuk, hogy egy-egy fogatnak 3—4—5 heti ingyen-fuvart kellett végeznie a román megszállás alatt, jobban megértjük azt a sok keserves panaszt, melyet lakosságunk éppen a fuvarok miatt emelt.*

Heves vármegyében Demjén község azt írta, hogy az állandó fuvarozások miatt a mezei munkálatok szüneteltek. Tarnaszentmiklóson a község összes igái minden harmadik napban kizárólag a román katonaság számára dolgoztak; az eredmény: a betakarítás és vetés elmaradt. Tiszaigaz is folytonos fuvarozásról ír, szintűgy Tiszaörs Jász-Nagykun-Szolnokban. Tiszabura az 1920. évi gyengébb terméshozamot vezeti vissza a fuvarokra. Kőtelek a szántás elmaradását jelenti. A pestmegyei Kartal a földet elhanyagoltnak mondta; Solt szerint az állatállomány tönkrement. A felsorolást nem vesszük tovább. E pár példa is elegendő bizonyosság arra, hogy a románok céljukat elérték. Céljuk a magyar mezőgazdasági termelőmunka tönkretétele volt s három irányban törték feléje. Két irány jelentőségét: a termények elszákmányolását és a fuvarok kíméletlenségét már mérlegelhettük. Nemsokára majd tapasztalni fogjuk, hogy a románok a tört a harmadik irányban is biztos kézzel döfték országunk közgazdasági életébe. Halálos biztonsággal sebeztek meg állatállományunkat.

A napszámokról csak futólag emlékezünk meg: 13·4 millió korona kárt jegyeztünk ezen a címen fel, ami 368·705 kézi napszámnak felelt meg. Csupán a kárstatisztikából is az tűnik ki tehát, hogy megszállóink naponta átlag 1000—1100 embert dolgoztattak ingyen, ami csak úgy érthető, hogy annyi *polgári* teendőjük akadt, amit legjobb igyekvésük ellenére (?) sem tudtak elvégezni. Szórványosan találkoztunk olyan jelentésekkel, hogy a

románok — népjogellenesen! — lakosságunkkal lövészárkot ásattak (leginkább a Tisza partján). Többnyire azonban arra használták fel a kirendelt kézierőt, hogy *nemes* cselekedeteikben segédkezzenek nekik. Hányszor kellett a gazdának a réten a saját szénáját a kocsira rakni! Hányszor az iparosnak adni munkaerőt ahhoz, hogy a motorját leszerelhessék! Sok példa akadt rá, mikor az elhajtott jószágot a mi csordásainknak kellett elhajtani, vagy kísérni a tulajdonosnak azt a szekeret, melyen az ő bútorait szállították, — hogy baja ne essék. A románok — mondhatjuk — furcsa gyönyörűséget találtak abban, hogy népünket így megkínózzák s *ha számon kérnék valaha tőlük, mi szükség volt arra, hogy ezt az 1000 főnyi tartaléksereget foglalkoztassák, aligha válaszolhatnának rá mást: egyébként tudtuk volna-e a megszállás annyira fontos művét eredményesen befejezni?* Jászban 965.000, Szabolcsban 93.000, Hajdubán 58.000 volt a napszámok száma!

i) *A felszerelések kárai.*

A mezőgazdasági üzem nagy veszteségei voltak azok a károk, melyek a *ponyvák* és *lószerszámok* elvételéből származtak. 2977 darab ponyváról és 13.520 pár lószerszámról állapítottuk meg, hogy román kézre kerültek. Kárunk értéke e két tételnél 5·1, ill. 49·7 millió korona. Nem nehéz megtalálni a jogcímet arra, melyen a románok a ponyvákat és lószerszámokat gazdáinktól elszedték. Elvégre az elrablott gabonaneműt és takarmányt — addig, míg vagonba rakták — meg kellett óvni az időjárás viszontagságaitól s a román gazdák között szétosztva otthon is tehettek még a ponyvák szolgálatot. A lószerszámot pedig Romániában szintén nem ingyen adják s ha már annyi lovunkat elvittek a románok, miért ne gondoskodtak legyen a hámokról is, amelyekbe fogják majd azokat? Mindkét kár csoportban kimagasló Jászvármegye szerepe: 1126 darab ponyva és 5240 pár lószerszám került itt terítékre.

A mezőgazdasági termelés kárai között mutatta ki statisztikánk a *zsákokat* is, bár ezen a ponton az ipar (malmok) s a kereskedelem (zsákkölcsönző intézetek) érdekei is találkoznak. A megszállás alatt 714.146 darab zsákkal lett a magyar gazdaság szegényebb, ami Csonka-Magyarország szükségletét nézve, nem csekély mennyiség. Itt is Jász vármegye zsákjai voltak a legkapósabbak (169.499 darab), noha Békés (85.901), Csanád (67.697) és Szabolcs (62.797) sem tehettek volna szemrehányást, hogy a románok velük szemben figyelmetlenek voltak. A zsák — ha nagyobb tömegben is áll — könnyen összezsugorolható. Ez a magyarázata annak, hogy a román csapatok Fejér és Győr vármegyékben is közel 5—5 ezer darabot szedtek össze belőlük. Rendkívül súlyos volt az a veszteség, melyet a *Hadi Termény rt.* szenvedett készleteinek lefoglalásával. Ahol csak a nyomára akad-

tak e nagy központunk zsákjainak, egyet sem hagytak meg belőlük. A Hadi Termény rt. így körülbelül 200.000 zsákját veszítette el, jórészen elsőrangú minőségűeket. Nagy vétke volt a társaságnak a románok szemében. E társaság bonyolította le a háború alatt Magyarország élelmezésének ügyét s ezért kellett lakolnia. Arról, hogy a háromnegyedmilliónyi zsák hiánya milyen zavarokat okozott gabonaforgalmunkban, talán nem kell bővebben nyilatkoznunk; annyira ismeretes a zsákoknak az a jó tulajdonsága, hogy állandó körforgásban vannak. *Az elrekvirált zsákok legalább 4—5-ször akkora forgalmat tudtak volna lebonyolítani, mint amekkora a darabszámuk volt.*

Leginkább a mezőgazdaság teherlapját gyarapították azok a károk is, melyek *szekerek és kocsik* eltulajdonításából származtak: 11.205 szekér vagy kocsi cserélt a megszállás alatt rövid úton gazdát, mutatva azt, hogy a fuvarnyújtás veszedelmes próbálkozás volt ott, ahol a románok parancsoltak. E közlekedési eszközök értéke 62·4 millió korona volt, átlag egy darabé tehát 5500 korona. Talán kissé magasnak is látszik ez az összeg. Ámde jól tudjuk, hogy e rovaton nemcsak tulajdonképeni (gazdasági) nehéz és könnyű szekereket kellett feldolgoznunk, hanem azt a nagyszámú egyéb kocsit, hintót stb. is, melyeket a románok oly bőkezűen osztottak ki maguknak győzelmi mámorukban. Homokfutók, könnyű landauerek, bérkocsisok téli és nyári kocsijai, régi bricskák, modern hintók, giggek és Eszterházy-díszkocsik: mindezek a típusok, sok egyéb mással együtt találtattak itt a románok bűnlajstromában.

Előttünk robognak még itt a főváros utcáin s széjjel az országban mindenfelé a büszke román katonák, kihívó arccal hajtva fogataikat, melyeket nálunk szereztek meg ugyan könnyű szerrel. Nem kellett rendőrtelhetség gyakran annak megállapításához, hogy a fogatnak ahány része volt, annyi felől került jogos birtokosához (!). A kocsi talán egy főúri kastélyból való (mely elé pompás lovak kíváncsoltak, — de úgy látszik, azokat elvette már más), s eléje idomtalan lovak fogva (sokszor nem is egyfajúak); a szerszám gyakran felemás (ki tudja, honnan kerültek egymás mellé?). A látvány annyira furcsa, — bár a bőrünkre megy a játék —, hogy a *jobb* összhanghoz szokott magyar ember nem tudja megállni, hogy el ne mosolyodjék rajta.

Statisztikánkhoz visszatérve, érdekes tanulság, hogy elveszett szekereink és kocsijaink száma csaknem egyezik a lószerszámokéval. Ha a románok nem is tudtak minden ló számára, melyet tőlünk elvettek, egyúttal szerszámot is keríteni, legalább annyi ló mögé, melyet elláttak szerszámmal, gondos előrelátással kocsit is szereztek. Nyilván el akarták kerülni, hogy a megszáporodott állatlétszámhoz mért szekérpark megrendelésével a román kocsi-érvártóipart zavarba hozzák. A kocsikároknak több mint egyharmadát (4253) Jászvármegye lakossága szenvedte el.

A mezőgazdasági felszerelések közül néhány szót kell szen-

telünk annak a sok mindenféle — ezer változatú — egyéb tárgy-
nak is, melyek a gazdaságoknak, bár kisebb értékű, de mégis nél-
külözhetetlen segédeszközei. Ezek kárait nem is tudjuk darabszám
szerint kimutatni s beérhetjük az értékadatokkal. Felvételünk
szerint e cikkek elvétele folytán is 36·2 millió korona kárunk volt,
Jászban 9·3, Szabolcsban 6·2, Csanádban 7·5 millió korona.
Hogy milyen tarka krónikát lehetne írni e kársoport közelebbi
tartalmáról, ha egykor valaki tudna magának időt szakítani arra,
hogy árúnevek szerint válassza szét az idetartozó bejelentéseket:
találomra egy példát idézünk, a *Magyar Cukoripar rt.* efajta
kárait, melyek anyagából vesszük a következő adatokat: A társa-
ságnak Szerencs központtal hét gazdasága van: a bekecsi, haran-
godi, földvári, prügyi, meggyaszói, lőrinkei és taktaszadai gazda-
ságok. Valamennyi modernül felszerelt üzem, mintagazdaságok.
Miket találtak ott a románok? Találtak csákányt, ásót, kapát,
magültető ásót, lapátokat, lópokrócokat, bőroket, húzóláncokat,
vendégrúdakat, szerdia-rúdakat, lőtisztítószerszámokat, baltát,
edényeket, fűrészeket, kalapácsot, lakatokat, sarlókat, saroglyá-
kat, mosdótálakat, csapokat, villákat, telefonszekerényt, jármokat,
ökörláncot, gyalút, vésőt, fúrót, kaszát, — s lehet-e mind fel-
sorolni, mi minden más felszerelési tárgyat. Ahova csak a romá-
nok a lábukat betették, mindenütt halomra gyűjtötték e tárgya-
kat. Miért? talán hadiérdekből? Mert hiszen a kaszát is ki lehet
egyenésíteni s a közelharcban a fejsze is félelmes fegyver lehet.
Lehetséges. Aki azonban a megszállás gazdasági hátterét vizs-
gálja, az előtt nem kétséges, hogy káraink e csoportja is egy lánc-
szeme annak a tervszerű munkának, mely a megszállás örve alatt
mindenünkből kiforgatni törekedett bennünket.

E különféle felszerelési tárgyak elvesztése egyformán suj-
totta a mezőgazdasági kis-, közép- és nagyüzemeket. Nem mond-
hatjuk ugyanezt a *mezőgazdasági gépekről*, melyek — egyik-
másik közönségesebb géptípus kivételével — jobbára nagyobb
gazdaságaink termelőképességét csökkentették.

Gépek megnevezése	Elrekvirált gépek						értéke 1000 K-banCsonka Magyar- országban
	d Csonka- Magyar- ország	a Csongrád vm.	r Jász vm.	a Békés vm.	b Szabolcs vm.	s Csanád vm.	
Gőzeke	29	—	1	6	4	16	7402
Mótorikus eke.	32	5	1	2	3	1	4746
Egyéb eke	4458	427	1118	675	856	1176	5582
Borona	2483	189	686	350	468	694	2472
Rosta	641	51	125	100	39	286	1661
Szecskaavágó	703	42	202	127	85	202	1210
Vetőgép	833	55	191	175	118	235	5679
Cséplőgépszekerény	238	27	37	48	22	44	17395
Lokomobil	124	3	16	32	10	37	9064
Benzinmótor	75	12	8	13	18	8	3318
Egyéb gépek	1716	177	370	195	154	617	11933
Mindössze	11332	988	2755	1723	1777	3316	70462

Tizenegyezernél több mezőgazdasági gépről tudjuk tehát pontosan, hogy a román zsákmányjegyzékbe kerültek. Kapcsoljuk ki e számból az ekéket, boronákat, rostákat, szecs kavágókat és az egyéb kisebb értékű gépeket, s akkor a többi gépek száma 1331-re csökkenik, de e géptömeg minden egysége a termelési rendszer komoly értékét jelentette. A gőzekék és motorikus ekék az intenzív gazdálkodás eszközei, s amikor a magyar mezőgazdasági termelés régi hibájaként hirdettük azt, hogy a *mélyszántást* nem igen kultiválta, minden egyes gépet, mely szerény üzemi szerelvényünkől elkallódott, kétszeresen kell sajnálnunk. Hogy a fejlettebb mezőgazdasági technika szántógépei közül aránylag kevesebbet veszítettünk el, az oka egyszerű: ritkák gazdaságainkban e masinák, legalább is ritkábbak, mint a vetőgépek, melyek összegyűjtésével a románok már nem fukarkodtak. A cséplőgép-szekerények, lokomobilok és benzinmotorok szintén nagy számban vándoroltak ki határainkon, — mert hiszen azt a románok sem mernék talán állítani, hogy a gépek a hadsereg *itteni* szükségletének fedezésénél használódtak el.

A vármegyék közül *Mezőhegyes* kifosztása Csanádnak szerezte meg itt az elsőséget. E kincstári birtokot a románok román államvagyonként kezelték, de ha a példából általánosítani lehet: furcsán kezelhetik Romániában az állami javakat, mikor Mezőhegyesen az egész idő alatt nem láttunk mást, mint a pompás felszerelésekkel űzött rablógazdálkodást. Ami Csanádban — a gépek elhordása — egy nagy üzemet sujtott, ugyanaz a sors érte a többi vármegyékben is a kiterjedtebb gazdaságokat. Amit a tulajdonosok nem tudtak idején eldugni, a gépek közül is le kellett belőlük adniok a váltságot. S ha itt nem is lelünk akkora arányokra, aminőkről a terményrekvizícióknál módunk volt beszélni, az olyan esetek nem voltak szörványosak, mikor a gépek 25—30%-át kellett a földesuraknak kiszolgáltatni.¹⁵² A nagybbszabású gépeket, mint említettük, a nagybirtok állította elő. De a román *osztó igazság* azért érvényesült s hogy a kispolgárság se bízta el magát, az ekéket (többnyire Sack-ekéket), boronákat és egyéb kisüzemekben is használatos felszereléseket viszont többnyire ezektől szedték el.

A mezőgazdasági gépek elzsákmányolásának kárait érzékenyebbé tette az a körülmény, hogy hazánk gépbehozatala a háború folyamán a békeidők importjának felére csökkenvén, a gazdaságok gépfelszerelésének kiegészítése vagy felfrissítése már a megszállást előző négy év leforgása alatt sem volt kielégítő. Akkor, mikor a megszállítás az amúgy is reorganizációra váró gépfelszerelés anyagát dézsmálta meg, szinte kikényszerítette azt, hogy a kiviteli feleslegeitől megfosztott magyar közigazdaság — önmaga alatt vágva a fát — a gépbehozatal megindítása által is vásárolja meg

¹⁵² Pl. gróf Dessewffy Aurél büdszentmihályi s az egri főkáptalan polgári (Szaboles vm.) uradalmában.

magának a hiányzó munkaeszközöket. Egy pillantás az 1920. és 1921. évek külkereskedelmi statisztikájára, meggyőz bennünket arról, hogy ezen a téren is sokat köszönünk Romániának.

Gépek megnevezése	Behozott gépek	darabszámai
	1920	1921
Motorekék	56	48
Gőzekék	19	3
Gőzlokomobilok	9	5
Gőzcséplőgépek	28	50
Vetőgépek	122	221

Akkor tehát, mikor Magyarországnak a legnagyobb energiával kellett volna takarékoskodnia a kereskedelmi mérlege passzív oldaláról letörölni lehetőleg minden olyan tételt, mely súlydó hajónkat csak jobban fenyegeti az elmerüléssel, kénytelenek voltunk eladósodásunk útján előrehaladni; a pótlás szüksége akkora volt, hogy azt hazai iparunk által nem tudtuk volna kielégíteni. A szükség elől nem térhettünk ki, könnyű ezt átlátni, ha tudjuk azt, hogy *Csanád vármegyében* pl. 1920-ban, mikor a gazdasági élet az első dermedés után már kezdett magához térni, mindössze 12 szántógépet találtak, az új beszerzésekkel együtt. Itt tehát *a gépek 75%-át elvihették a románok*. Cséplőgépszekrény a meg szállás után még 136 volt itt, úgy, hogy e téren 25%-os kárt állapíthattunk meg. Nem volt sokkal kedvezőbb a helyzet Szabolcs és Jász vármegyékben sem, úgy, hogy a gazdáknak, kik állat-állományuk színe-javától is megfosztva, a gépi termelés felkarolásával igyekeztek a termelés nivóját valahogy fenntartani, a felmentést meg kell adnunk, hogy a rossz valutáris viszonyok mellett is importáltattak gépeket. De nem a románoknak.

Néhány *kisebb jelentőségű* kársoporttal nem kell bővebben foglalkoznunk. Ezek adatait közölve:

Kársoport	Kárérték 1000 K-ban
Petróleum, benzin, szén	2106
Vetőmagvak (gabona és hüvelyesek kivételével)	7038
Különféle mezőgazdasági anyagok	2831
Mező- és erdőgazdasági vasútak	351
Különféle közlekedési eszközök (ladikok, kerékpárok stb.) . . .	3188,

munkánk ez állomásánál nem kell sokáig időznünk. Legfeljebb azt jegyezzük meg, hogy a vetőmagvak elrekvirálása főképp Csanád vármegyében dívott: itt e címen közel 4 millió korona kárt tartottak nyilván, közte leginkább a takarmánymagvakét.

Több figyelmet érdemelnek már azok a káraink, melyeket *autóink* elrekvirálása címen számláztunk. 328 automobilt vittek el a románok Csonka-Magyarország területéről, pénzértékben is nagy veszteséget (48·6 millió korona) okozva. A városok közül Budapesten 194, Győrött 13, Debrecenben 19, Hódmezővásárhelyen 9 autóról sütötte ki a román bölcsesség, hogy e kocsikon ellenük hadakoztunk, — és sorsuk máris eldőlt. Hajtóvadászatot

indítottak a románok az automobílok után s hiába igazolták a tulajdonosok, hogy — ha esetleg az autókat az ú. n. tanácsköztársaság urai a kommunizmus alatt igénybe is vették — azokat az újraéledt *Magyarország* a jogos gazdáknak már visszaadta. *Az igazolás egy okkal több volt a románok szemében arra, hogy kimondják a szentenciát.* Az autók javarészét (legtöbbjük személyautó volt s csak kevesebb közülük teherautó) birtokba vették. De az autó kapós jószág volt s adott esetekben — nem kellett féltetni románjainkat — egyéb eszközöktől sem riadtak vissza, ha egy gép megszerzésére nyílt kilátás. Íme két eset histórikuma:

U. A. budapesti lakos teljesen felszerelt autóját eladta K. román őrnagynak 95.000 korona árért s előlegül 8000 leut vett át tőle. A leszállítás előtt megjelent nála két román tiszt, akik érdeklődtek, hogy U. miként jutott az autóhoz. Ez okmányokkal igazolta jogos tulajdonát, a két tiszt azonban nem elégedett meg a felvilágosításokkal s az autót és az okmányokat is elvették tőle. Az ügy hadbírószági tárgyalás alá került, s a hadbírószág most már az eladó cég igazolását is kérte. De hiába terjesztették elő azt, a románok közben kivonultak a fővárosból s U. sem iratait, sem autóját nem kapta vissza. Sőt a dolog még érdekesebb fordulatot vett. Tárgyalás közben a bíróság egyik tagja *jóindulatúlag* figyelmeztette U.-t, hogy nem ártana, ha az előleget is letétbe helyezné. Amit a sok komoly arcától megijedt panaszos célszerűbbnek is találván megtenni, azóta elmélkedhetik magában a román igazságszolgáltatás pártatlanságáról.

Még egyszerűbben tettek szert egy pompás Mercedes-kocsira A. román hadbíró-főhadnagy és K. hadnagy. Ezek 1919 november hó 13-án este, a román hadsereg kivonulásának előestéjén, színleg alkudozásba bocsátkoztak D. J. garázs-tulajdonossal egy kocsira, melyet az nemrég vásárolt meg gr. Sz. E.-től. Rögtön próbautat is tettek s a Kálvin-tér felé futtatták a kocsit. Ott történetesen egy román járőrrel találkoztak, mely előtt megállva, D.-t leparancsolták autójáról s a soffőrt kényszerítették, hogy a Gellért-szálló felé, a román főhadiszállásra hajtson. Odaérve, a vezető szolgálatait is megköszönték s elkergetve őt, sajátkezüleg levakarták a kocsi ajtajáról a címet s másnap reggel nyugodt lelkiismerettel magukkal vitték hazájukba a budapesti idill értékes emlékét. Csodálkozik-e rajta Románia, melynek fiai ily szépen sáfárcodtak Budapest területén s szerte az országban sokszor még különbül is, hogy Magyarország népe mosollyal fogadja azokat az egyre vissza-visszatérő erőlködéseket, a román hadsereg 1919. évi *felszabadító* háborújáról? E hadjárat tényleg felszabadító volt, de csak a román hadsereg szempontjából. Felszabadította benne mindazokat az ösztönöket, melyekről mi korábban is tudtunk, de az oklevelet róluk a külföld számára csak saját rovásunk árán tudtuk kiállítani.

j) Az állattenyésztés kárai.

A kárstatisztika feldolgozásának egy és más fogyatékosága kötelességünkke tette, hogy az őstermelés kárainak nagy gyűjtő-rekeszeibe olyan károkat is belegyömöszöljünk, melyeknek a mezőgazdasággal és egyéb rokon termelési ágakkal vajmi kevés, vagy éppen semmi érintkezési pontjuk sincs. A legutóbb tárgyalta autókárok is ilyen természetűek voltak. Mielőtt azonban az őstermelés kárainak búcsút mondanánk, fordítsuk tekintetünket a román zsákmány gazdag étlapjának legpompásabb falatjára. Csonka-Magyarország állatállományának veszteségeire gondolunk, melyeknek termeléscsökkentő s gazdaságpolitikai következményeit ugyan majd csak könyvünk e fejezetének utolsó szakaszában fejtjük ki, de a következmények megértéséhez — mint a terményeknél és felszereléseknél tettük — behatóan meg kell vizsgálnunk előbb e károk terjedelmét és viszonylagos erejét is. Kétféle módszerrel is megközelíthetjük kutatásunk célját. Ha csupán az állatállomány kárait akarjuk szemléltetni, talán megelégedhetnénk azzal a leegyszerűsített számítással, mely az állatlétszámot (esetünkben az állatkárokat) *számos-marhákban* fejezi ki. Ennek az eljárásnak előnye, hogy a különféle állatfajok eltérő gazdasági súlyát kiegyenlíti, plasztikusan — egy összegben — mutatva meg az állomány jelentőségét, s különösen akkor becses, ha két ország állattenyésztésének fejlettsége felől kívánunk tájékozódni. De befelé, az ország gazdasági vérkeringését tekintve, legalább annyira fontos ismernünk azt, — sőt talán fontosabb —, hogy az állattenyésztés egyes ágai mikép kultiváltaknak s ha vész ütötte fel a fejét, milyen irtást végzett az bennük.

A kárstatisztika mérlegére is tehát előbb egyenkint rá kell helyeznünk a ló-, a szarvasmarha-, a sertés- és juhtenyésztés kárait, hogy összefoglalásul az egész állatállomány káraival is foglalkozhassunk. Még egyet. A vizsgálatok során a megszállás kárait elsősorban a sujtott területek viszonyaival vetjük egybe, ezek gazdálkodása érezte azokat elsősorban s legjobban is. Ámde a határok gyűrűi hamar tovább szélesbedtek s mivel az ország állatlétszámának nivellálódása viszont más helyről vonta el a jószágot, a károk felbecsülését az egész ország állatleltára szempontjából sem kerülhetjük el.

a) A szarvasmarhatenyésztés kárai:

Elsőnek a szarvasmarhaállományt vesszük sorra:

Ország-rész, törvényhatóság	E l r e k v i r á l t						összes szarvas marhák
	tenyész-bikák	faj (fejős) tehének	igás ökrök	űszők és tinók	borjúk	vágó állatok	
			d a r a b s z á m a				
Duna jobbpartja	117	687	443	503	63	338	2151
Ebből: Komárom vm.	112	426	428	242	27	44	1279
Duna balpartja	1	58	50	174	32	248	563
Duna—Tisza-köze	777	9151	7559	11290	1701	4355	34833

Országgrész, törvényhatóság	E r e k v i r á l t					borjúk	vágó állatok	összes szarvasmarhák
	tenyész bikák	faj- és fejős tehenek	igás ökrök	üszök és tinók	darabszáma			
Ebből:								
Csongrád vm.	113	545	803	1251	177	197	3086	
Hódmezővásárhely tjv.	161	533	280	890	152	184	2200	
Heves vm.	77	782	679	786	168	471	2963	
Jász-Nk-Szolnok vm.	337	3010	3276	4519	710	753	12605	
Pest-Pilis-Solt-Kisk. vm.	78	4048	2444	3571	428	1788	12357	
Kecskemét tjv.	10	200	73	241	61	960	1545	
Tisza jobbpartja	45	570	985	1270	230	529	3629	
Ebből:								
Borsod vm.	14	244	260	351	60	275	1204	
Zemplén vm.	14	225	558	651	155	135	1738	
Tisza balpartja	573	9153	8421	9481	940	3312	31880	
Ebből:								
Békés vm.	177	1441	1471	1502	219	536	5346	
Bihar vm.	4	225	218	370	40	186	1043	
Hajdú vm.	81	2433	1789	2639	350	1176	8468	
Debrecen tjv.	63	1018	463	393	44	495	2476	
Szabolcs vm.	243	4002	4388	4454	280	903	14360	
Szatmár vm.	5	34	92	123	7	16	277	
Tisza—Maros-szüge	237	2740	959	1410	250	206	5802	
Ebből:								
Csanád vm.	223	2670	941	1294	243	148	5519	
Csonka-Magyarország	1750	22359	18417	24128	3216	8988	78858	
Ebből: tjv.								
vármegye	1515	20604	17601	22548	2959	7278	72505	
rtv.	240	3264	1679	3457	365	758	9763	
vidék	1275	17340	15922	19091	2594	6520	72642	

Ha az ember a számokat latolgatja s a román megszállás különböző változatainak összefüggésére gondol, egy és más rejtély megvilágosodik előtte. Pl. az, hogy a románoknak miért volt szükségük annak a hatalmas mozdony- és kocsiparknak elszákmányolására, melyről majd a vasútak kárainál szólunk. A nagy gabona- és takarmánykészletek, melyek országunk határain átgyördültek, már nagyszabású felszerelést követeltek, de alig maradt mögöttük (az ipari berendezésekről most nem beszélve) az állatállomány *hazaszállításának* kocsiszükséglete sem. Bizonyos, hogy az elrekvirált állatok egy része gyalogsétát tett Románia felé, de a MÁV szolnoki feljegyzéseiből tudjuk, hogy a románok a feltűnést gyakran elkerülve, vonatot vonat után engedtek át a Tisza hirtelen összetákolt hídján, melyek mind a mi állatainkat vitték el Románia felé, — kiviteli illeték nélkül s minden tekintetben díjmentesen. Érdekes volna tudni, hogy Románia, ha van az 1919. és 1920. évekről reális külkereskedelmi statisztikája, mikép szerepelteti abban ezt a hasznos állatimportot. Nem lepődnénk meg, ha az így bevitt állatokat Románia tényleg kimutatná külforgalmi statisztikájában, ami azért volna praktikus, mert így hivatkozni lehetne arra, hogy Románia állatállománya a háború folyamán annyira kipusztult, hogy íme, most a szomszédok segítségére szorul. Hivatkozni lehetne arra, hogy a kereskedelmi mérleg *ezért*

romlik. S legfőképen a nagy nyomorúságra utalva, kérni lehetne jóvátételt. Nem tudjuk, így van-e, így lesz-e. De tudjuk azt, hogy az a 12—13.000 vagónnyi szarvasmarha, melyet táblázatunk részletez, a kárstatisztika sok más csoportjával együtt, szintén csak *csonka* bizonyossága a románok akcióinak. Ha első pillanatra szinte hihetetlenül hangzik is, azt mondhatjuk, hogy a kárfelvétel minden buzgósága még ezen a ponton is megtört az emberi gyarlóságon. Fentebb (a búza- és rozskároknál) idéztük Hódmezővásárhely polgármesterének jelentését a gabonakárbejelentések tökéletlenségéről. Most e jelentés tartalmából egyebet is felhasználunk. A polgármester az állatkárok összeírását is hiányosnak tartja (jegyzetben közöljük, miért).¹⁵³ Nincs okunk kételkedni a hatóság igazmondásában s véljük, hogy a város esete nem volt egyedülálló. S ne vonjuk le bár teljes egészében a jelentés következtetéseit, akkor is állíthatjuk, hogy *Csonka-Magyarország a román meg szállás árát legalább 100.000 darab szarvasmarha feláldozásával fizette meg.*

Maradjunk meg csak adatgyűjtésünk eredményeinél s így is ki fog válni a többi országrészek közül a megszállás gazdasági kárainak két főhőse. A tiszabalparti Szabolcs vármegye különösen szomorú nevezetességre jutott. A Nyírség rónáiról hajtották el a románok összes elveszett szarvasmarháinknak közel 20%-át. Jász és Pest vármegyékben a román kiürítési bizottságok — úgy látszik — egyformán tevékenykedtek, de a pestmegyei bizottság intézkedései fürgébbek lehettek, minthogy itt három hónap alatt összehozták azt a zsákmányt, amire Jászban egy esztendő kellett. Hajdú, Békés és Csanád vármegyék kárai is a megszokott nagy keretek között mozogtak, míg a kisebb számok tulajdonosai közül megakad a szem Komárom vármegyén, melynek kisbéri és bábolnai gazdaságát a románok pár hét alatt is jól ki tudták tapogatni, ha nem is oly fájdalmasan, mint a mezőhegyesit.

A törvényhatósági városok kárai felől táblázatunk felvilágosítással szolgál. A rendezett tanácsú városok közül azonban feljegyezzük Szentest (1234 darab), Mezőtúr (1171 darab), Hajdúnánás (992 darab) és Makó (974 darab) városok nevét, melyek szarvasmarhaállományából legtöbbet rekviráltak a románok. A járások adatai különösen érdekesek. Fejér vármegye kárai (619 darab) túlnyomórészt a váli járást tették szegényebbé (532 darab); Komárom vármegyei a gesztesi járás gazdaságait (1248 darab). Csongrád vármegye tiszáninneni járásai alig valamit szenvedtek (talán a francia csapatok közelsége fékezte meg itt a románokat), de annál többet a tiszántúli járás területe

¹⁵³ A jelentés azt, hogy a város 1918. és 1920. évi állatlétszáma között a szarvasmarhában 6062, lovakban 2009, juhokban 1157 és sertésekben 16.541 darab hiány mutatkozott, jórészt a megszállással magyarázta. Összehasonlítva ez adatokat a kárstatisztikával, azt kellene hinnünk, hogy az állatkárok *felének* bejelentése elmaradt. Ne legyünk ennyire pesszimisták, de a jelentés mégis gondolkodóba ejt.

(1232 darab). Heves vármegyében a hasonló névű járás volt a főkedvenc (1038 darab), Jász vármegye földjén pedig szinte verekedtek egymással a románok, melyik járásban okozzanak több kárt s a Tisza túlsó partján fekvő járasok mindegyikében 2000-nél több szarvasmarhát kellett leírunk állatlétszámunkból (tisza felső járás: 2377 darab). Pest megyében a helyzet az volt, hogy a főváros köré csoportosuló, továbbá a Dunára támaszkodó és a déli járasok gazdaságai épebben kerültek ki a nagy viharból, mint az északiak, a középfekvésűek és a kunsági járasok (abonyi járás: 1270, alsódabasi járás: 1173, nagykátai járás: 1126 darab). Zemplénben a legtöbb kár a szerencsi járásban (1051 darab) adódott elő. Békésben sem volt egyforma a megszállás munkája: az orosházi (1837 darab) és szarvasi (1532 darab) járasok rikitó számai mellett a többieké elfakulnak. Hajdúban viszont a jársági utasítások lehettek érvényben: mindenütt nagy számokat látunk, *a legnagyobbat a hajdúszoboszlói kerületben (2595 darab). Ezé a járásé a szomorú elsőség abban, hogy legnagyobbak voltak a szarvasmarhakárai.* Elsőségét sem Szabolcs vármegyének egy-két kivétellel (nyírbátori és tisza j.) igen magas számokkal jelentkező jársi körzetei (nagykállói járás: 2160 darab, dadai alsó járás: 2333 darab, nyírbogdányi járás: 2018 darab), sem pedig Csanádban a battonyai (2375 darab) és a központi járasok (1687 darab) nem veszélyeztetik.

Futólagos tekintet táblázatunk adataira is meg fog győzni bennünket arról, hogy a szarvasmarhaállomány kárainál korai volna még a számos-marhákra való átszámítással bajlódunk. A borjuk a károknak csak 4%-át teszik s így számuknak felére való redukálása a kialakult képen jóformán alig változtatna. Sokkal érdekesebbnek látszik ellenben annak a kérdésnek megfogása, hogy a szarvasmarhák különböző csoportjai milyen sűrűn hullottak bele a románok hálójába. Induljunk ki akár a végső eredményekből, avagy kezdjük meg e szemlét — találomra — akármelyik vármegyénél, fejünket csóváljuk. Annyira felöltik e rekvizíciókban is a románok kiváló gazdasági érzéke. Elvitték őket, elfogadták őket a vágóállatokat is s a borjukat sem utasították vissza. De mi az ezekben szenvedett veszteségek súlya a tenyésztés és használatokéhoz képest! A darabszámokból is lehet ezt látni, de sokkal inkább az értékadatokból:

Elrekvirált tenyészbikák értéke	31·5 millió K,	3·5%
„ faj- (fejős-) tehenek értéke	326·6 „ „	36·2%
„ igazsökrök értéke	285·1 „ „	31·6%
„ üszök és tinók értéke	167·9 „ „	18·6%
„ borjuk értéke	9·7 „ „	1·1%
„ vágóállatok értéke	81·0 „ „	9·0%
„ szarvasmarhák értéke	901·8 „ „	100·0%

A borjuk kárértéke (az összes szarvasmarhakárokhoz viszonyítva) alig 1%, a vágóállatoké pedig 9%, holott a darabszámoknál e két csoport arányszáma ennél jóval magasabb. Annál erő-

teljesebben nyomult előre a fejőstehenek és az igásökrök aránya (a darabszámoknál csak 28·3, illetve 23·3%), ami azt mutatja, hogy nemzeti vagyonunk állagában a románok ezen a réven nagyobb rombolást vittek véghez. S mondhatja-e vajjon Románia, hozakodhatik-e elő a megszokott mesével, hogy ő, a szerény vendég csupán azoknak az állatoknak felajánlását kérte tőlünk, melyek hadseregének hússzükségletét biztosították? Hiszen korábban¹⁵⁴ már láttuk azt, hogy a románok aprómarháink között is úgy pusztítottak, hogy annak révén is szinte el tudták volna magukat látni hússal. De ha esetleg a szárnyasokat a románok mind konzervvé dolgozták volna fel, — hogy rossz időkben nekünk azt készséggel felajánlják —, megközelítően kellett volna-e annyi marhát levágniuk, amennyit tőlünk elvittek. Elhisszük a románoknak, hogy a pünkösdi királyság magyarországi szép napjai alatt jól éltek, de mégsem azt: hogy egy-egy katonájuk több húst fogyasztott volna el egy év alatt egy q-nál. *Igy körülbelül 40.000 q húsmennyiségünk mehetett veszendőbe. Se több, se kevesebb ez, mint az elrekvirált borjuk és vágóállatok súlya*, mivel ezek átlagsúlyát legalább becsülhetjük 3½—4 q-ra. Ismét a megszokott, szomorú tanulság tehát, akárcsak a búzánál és rozsnál, vagy más terményeknél. A románok gondoskodtak arról, hogy katonáik ne korgó gyomorral térjenek a napi fárasztó munka után pihenésre. De gondoskodtak arról is, hogy a katonák a jó kosztot meg is szolgálják. A szolgálaton azt kell érteni, hogy a vágómarhákon kívül a szorgalmas legények kiváló fogékonyságot tanúsítottak a közgazdasági szempontból sokkal fontosabb tenyész- és haszonállatok összefogdosása iránt.

A magyar szarvasmarhatenyésztés fejlett volta tudvalevően leginkább abban gyökeredzett, hogy kormányaink (múlhatatlanok itt a Darányi-korszak érdemei) sem pénzt, sem fáradságot nem sajnálva, törekedtek évtizedek óta arra, hogy a fajt kitenyésszék, s külföldről történő anyaállat-importokkal is állandóan nemesítsék. Így lett a magyar marha húsrá, munkaképességre és egyéb gazdasági használhatóságra nézve is megbecsült világpiaci cikk, melyből a háborút megelőző években évente 350.000 darabot tudtunk a külföldi piacokon elhelyezni.¹⁵⁵ Ebből a szempontból kell súlyos veszteségnek minősítenünk kárainknak a *tenyészbikákra* vonatkozó részét. *A románok annyi tenyészbikát vittek el tőlünk, amennyit normális években egész Magyarország területéről szoktunk exportálni.* Hozzá a javát, a legszebb példányokat, a kiválogatott egységeket. Számos községünk volt olyan, mely tenyészbika nélkül maradt a megszállás után: a románok az egyet is elvitték. Másutt, a Tiszán túl főleg (nem egy községből van innen ilyen jelentésünk), a szarvasmarhákra vonatkozóan is *szabályszerű szemléket tartottak, amelyre az összes állatokat fel*

¹⁵⁴ L. könyvünk 194. lapját.

¹⁵⁵ L. dr. Szőnyi Gy.: A magyar külkereskedelmi forgalom története 1882—1913. Budapest, 1923. 24. l.

kellett hajtani, hogy a román állatorvosok ki tudják közülük jelölni a legérdemesebbeket. Hogy a szemlék a magyar állattenyésztésre nézve nem üthettek ki jól, arra kár volna szót pazarolnunk. De hogy Hódmezővásárhelyt s Jász, Pest, Szabolcs és Csanád vármegyékben a románok szinte pótolhatatlan rést ütöttek a tenyészbikaállományban, azt bárki el fogja ismerni, aki számadatainkat figyelemmel nézi.

A *tenyésztehenek* szintén oly cikke volt külkereskedelmi forgalmunknak, mely nagyban elősegítette országunk gazdasági egyensúlyát. A románok megtették velünk azt a szívességet, hogy szinte pontosan azt a mennyiséget, mellyel külforgalmunk mérlegé ez állatokban¹⁵⁶ a háború előtt zárulni szokott, most is beleiktatták megcsonkított országunk kivitelébe. Mit törődtek ők azzal, hogy ez az erőszakos export talán mégsem szolgálja külkereskedelmünk javát? Vezetőik nyilván kezükben a régi Magyarország statisztikai kiadványaival rótták ki ránk ezt az adót s egy pontot sem engedtek volna el ebből. Egy ország érdeke az, hogy a viláfgorgalomba termelésének kitűnő cikkeit állítsa bele, elmélkedhettek a románok tovább s így esett, hogy a kiviteli akció anyagát úgy állították össze, hogy akár Bukarestben kiállítást rendezhettek volna belőlük. Siemmenthali, hollandi, magyarfajta és egyéb faj- és fejőstehenek kényszerültek arra, hogy *állást változtassanak* s ha a románok értékelni tudták jó szerencsájüket, *ma ezeknek a teheneknek ivadékaival versenyezhetnek a magyar tenyésztéssel.* A tenyésztehenek elrekvirálásának súlya kifejezetten a Tiszántúlra tolodott el s fel kell jegyeznünk itt *Debrecen* városát, melynek *dúslegelőjű Hortobágyáról ezernél több fejőstehenet hajtottak el Románia felé.*

Az *üszők és tinók* az állattenyésztés reménységei. A jövődő anyaállatok és igavonó barmok. A háborúban megfogyott állatlétszám gyors helyreállítását csak úgy remélhettük, ha ez állatokból többet tudunk saját gazdaságainkban felnevelni, mint korábban — a kiegyenlített gazdasági viszonyok mellett — szoktuk megtenni. A hajlandóság erre népünkben meg volt s a húsarak emelkedése ezt a hajlamot még csak jobban megerősítette volna. De a sors nem úgy akarta. A románok lecsaptak állatállományunknak erre a részére is s olyan tömegben fosztottak meg bennünket tőlük, amire a külkereskedelmi statisztika sem adhatott nekik bátorítást.¹⁵⁷ Felötlik itt — a már ismert nevek mellett — Csanád vármegye nagy vesztesége.

A gazdálkodás folyamatában talán az *igásállatok* azok, melyeknek a gazda legközvetlenebbül is látja hasznát. Dolgos segítőitársai neki a föld megművelésében s a trágyatermelésnek is fontos eszközei. Nem szívesen adja ki a gazda ezeket kezéből,

¹⁵⁶ L. Magyar Statisztikai Közlemények külkereskedelmi kötetét.

¹⁵⁷ 1912-ben pl. mindössze 14.408, 1911-ben 4975, 1910-ben 18.050 darab üszőt és tinót szállítottunk külföldre s némi behozatalunk is volt.

minek legközvetlenebb bizonyosága, hogy míg a vágóökrök évente régebben több százezer darabbal szerepeltek kivitelünkben, az igásökröké a 20.000-et sem érte el. Ha mégis úgy látjuk, hogy a haszonállatok kárai darabszámra felülmúlták a békeévek exportját, ismét egy ujmutatás ez arra, hogy a román megszállás milyen ördögi tervszerűséggel forgatta ki javaiból szegény Magyarországot. Elvitték az igásállatokat, hogy ne tudjuk földjeinket megmunkálni úgy, amint kellett volna. Elvitték egyes gazdaságokban olyan tömegesen, hogy annak életműködését megbénították. Elvitték, s helyettük inkább borjúkat és vágóhídra való silány állatokat hagytak meg, hogy az újabb szaporulat után, melynek felnövésére a gazdáknak várni kell, hivatkozni tudjanak arra: íme Magyarország milyen boldog ország, mennyi állatja van; nem rágalom-e az, hogy ott mi fosztogattunk, nincs-e elegendő jószágá arra, hogy abból nekünk is adjon?

Az abszolút számok is feltárják azt a nagy szerencsétlenséget, mely a megszállás következtében állattenyésztésünk s ezen át egész mezőgazdasági termelésünk nyakába szakadt. De mennyivel inkább az alábbi számítások, melyek segítségével azt mutatjuk be, hogy az 1918. évi állomány 1000—1000 egységére mennyi rekvizíció esett. Az 1918. évi adatokat vagyunk kénytelenek használni, egy évvel azelőttieket tehát, semmint a megszállás gyötrelmét éreztük. Ez mindenesetre némi hibaforrást képez. Valószínű, hogy az állomány a háború utolsó évének tavasza után, a végső erőfeszítések idején tovább fogyott még s a vörös uralom is csökkentette a létszámot. Viszont a nagy háború 1918 októberében mégis véget ért, s vele állatállományunknak négy éven át tapasztalt abnormális igénybevétele is, úgy, hogy a román megszállás idejéről feltételezhettük, hogy körülbelül az 1918. évi állatlétszámból válogathattak a románok. S ha ez így van, roppant jelentőséget, nyernek alábbi adataink:

Törvényhatóság	E z e r d a r a b			
	tenyészbikára esett a románok	fejőstehénre által elvitt álla	igásökrökre	szarvasmarhára
Hajdú vármegye	200	148	253	186
Debrecen tjv.	202	208	335	168
Csanád vármegye	536	180	182	146
Hódmezővásárhely tjv. . .	1000	63	251	121
Szabolcs vármegye	223	92	269	118
Jász vármegye	367	75	159	114
Kecskemét tjv.	44	27	65	92
Békés vármegye	232	130	46	68
Pest vármegye	34	40	98	49
Csongrád vármegye	335	32	124	66
Komárom vármegye	615	44	60	40
Heves vármegye	115	26	63	40
Zemplén vármegye	41	11	73	35
Megszállott területek . .	130	40	81	52

Szarvasmarháink közül a román megszállás következtében minden huszadikat elvesztettünk. Az arányt azonban csak az

tompította le ennyire is, hogy a románok számos olyan területünket is megszállták, ahol nem volt idejük akciójukat oly alapossággal megszervezni, mint a tiszántúli részekben, ahol tartósabban be tudtak rendezkedni. Rendkívül érdekes jellemvonása adatainknak az, hogy *a szarvasmarhákban okozott károk ott vágtak letelepedésükbe közgazdasági életünkbe — Hajdú vármegyében és Debrecen városában, — ahol az ú. n. erdélyi román főparancsnokság székel.* Ez mindenesetre arra vall, hogy a legfőbb hadvezetőség koncepciója volt az, hogy a magyar marhaállomány oly fájdalmasan megcsónkíttassék. Hajdú vármegyében közel 20, Debrecenben 16-8%-a a marhaállománynak rekviráltatott el, ami valóban óriási adót jelentett gazdáinkra. Ha Romániának legkisebb gondja is lett volna arra, hogy nobilis ellenfél módjára őrizze meg a megszállás alatt saját méltóságát, engedhetne volna-e úgy szabadjára a háború fúriáit, mint ahogy megtette? Nem érezte-e, hogy ezzel súlyos felelősséget vállalt magára? Nem azt-e, hogy ekkora terhek alatt roskadozva, Magyarország kénytelen a világ előtt sebeit feltárni?

Még szomorúbb a kép, ha adataink részleteibe mélyedünk. Hódmezővásárhelyen a románok egyetlen tenyészbikát sem hagytak, Csanádban és Komáromban is a felüknél többet elvitték, s hozzá a legpompásabb példányokat, melyek közül számos: díjat is nyert tenyészállatkiállításokon. Ezenkívül a legtöbb vármegye tenyészbikáinak ötödrésze román kézbe került. A fejőstehenek között is nagy volt a *vásár* (itt Békés vármegye gazdaságai is sokat szenvedtek), de még nagyobb az igásökrök sorában, melyeket *oly kedvvel fogdostak össze a románok, hogy a katasztrófa centrumába esett vármegyék mindegyikében az igásállatok közül a megszállás után hiányzott a harmadik (Debrecen), negyedik (Hajdú, Hódmezővásárhely, Szabolcs), ötödik (Csanád) vagy hatodik (Jász) ökör.* Olyan vidéken tehát, ahol a románok takarították be a termés javát s a takarmányban is ők dúsultak; ahol a fuvarokat tetszésszerűen bőkezűséggel rendelték ki a maguk számára s ahol az a tény maga, hogy ott tartózkodtak, a termelést és forgalmat ezerféleképpen akadályozta, tudta a legnagyobb sikert feljegyezni a megszállás az állatrekvizíciók terén is. Románia nem panaszkodhatik, hogy hiába tolta előre csapatait a vörös háború ürügye alatt Magyarország szívéig, sőt azon is túl. A jutalmat nem várta. Okos volt. Megszerezte maga sokkal gazdagabb formában, semmint valaha álmodta.

Feltűnhetik adataink szemlélése közben, hogy a részletek arányszámai szinte rendre nagyobbak, mint a végső átlag. Bár, aki fejtegetéseinket eddig figyelemmel kísérte, az előtt nem lehet rejtély ennek oka, mégis megmagyarázzuk. A dolog nyitja abban van, hogy az állatállománynak kevésbé értékes részeit, különösen a vágóállatokat és a borjukat — mint említettük — a románok inkább békében hagyták. Ezeknek az állatoknak viszonylagosan enyhébb aránya nyomta le az egész szarvasmarhaállomány meg-

terhelésének átlagát s a románok ezzel módot adtak nekünk arra, hogy meddő teheneket tenyészcélokra használjunk, vagy öreg, munkaképtelen ökrökkel szántsuk fel földjeinket.

A megszállás munkáját már eddigi viszonyításaink is éles világításba helyezik. De nem tudjuk megállni, hogy ezúttal is ne idézzük külön néhány gazdaság példáját, igazolni akarva, hogy a nagyobb birtokosságot a románok mennyire pórere vetköztették egyévi uralmuk alatt.

Uradalom megnevezése	Rekvizíciók aránya (%-ban)		
	a faj- és fejőstehenek	az ígás- ökrök	a bikák
	k	ö	t
Gróf Berchtold Lipótné, Nagyszénás (Békés vm.)	96	70	75
Gróf Szapáry György, Pusztataskony (Jász vm.)	80	70	75
Özv. Geist Gyuláné, Kondoros (Békés vm.)	35	65	75
Stein Jenő, Téglás (Hajdú vm.)	60	50	—
Mocsáry Dénes, Fegyvernek (Jász vm.)	90	100	100
Biró Mátvás, Fegyvernek (Jász vm.)	100	90	100
Lederer Artúr, Törökszentmiklós (Jász vm.)	80	80	50
Haas Ignác, Nyíregyháza (Szabolcs vm.)	60	64	60
Báró Herzog Mór, Kéthalom (Jász vm.)	80	25	—
Egri főkapitány, Polgár (Szabolcs vm.)	—	62	—
Wolfinger Alajos, Nagyszénás (Békés vm.)	40	35	50

A felsorolt gazdaságok legtöbbje pár ezer holdon foglalkozott földműveléssel, akkora területen tehát, melyen az állatlétszám hirtelen csökkenése szinte végzetes következményekkel járt. Hiába próbáltak ezek, és más gazdaságok is, magukon vásárlásokkal segíteni: minden új vásárlás csak növelte az állatárakat s így a termelést is drágította; hiába bémunkával: ennek árát is feljebb-feljebb szorította a román megszállás nyomában támadott általános gazdasági pangás. Ott, ahol a nagybirtokokhoz a románok hozzá tudtak férni, olyan hanyatlás járt a nyomukban, hogy azt e birtokok s rajtuk át az ország közgazdasága sokáig nem tudja kiheverni. Adataink körülbelül sejtetik azt, hogy a szarvasmarha-állomány kárainak zömét is elsősorban a termelés oroszlánrészét végző nagyobb birtoktestek viselték el. A kisebb gazdák viszonylag kevesebbet szenvedtek. Nem valami különös vonzódás vezette a románokat a kisgazdákkal szemben, mikor így jártak el. Az uradalom, melynek istállóiban több állat zsúfolódott össze, egyúttal védtelenebb is. Könnyű ott nyomozni, ahol nagyobb a készlet s azt nem lehet úgy elrejtteni, mint az egyes embernek a maga jószágát. Adott alkalmakkor a románok nem aggodalmaskodtak: a szegény özvegynek tejelő tehénkéjét is elrabolták. De az egyes gazdák jószágát mégis mintha jobban tiszteletben tartották volna. Talán még a háború óta megtanulták őket respektálni.

Korábbi vizsgálódásaink során mindenkor módját ejtettük annak, hogy a rekvirálások közvetlen hatásai között rámutassunk arra, hogy a román zsákmányolás kivitelünk képét hogyan homályosította el. Talán sehol olyan feltűnő gonosz hatásról nem szól-

hat a beszámolónk, mint a szarvasmarhaállománynál. *Csonka-Magyarország 1920-ban nem tudott marhát a külföldre szállítani!* Vagy beszélhetünk-e komoly értelemben kivitelről abban az agrárállamban, ahol a békeidők harmadmilliós marhaexportjával szemben mindössze 3782 darab marhát (közte borjút is) tudott az ország gazdaközönsége a kivitel céljaira összegyűjteni?¹⁵⁸ S tudott-e lendíteni jelentősebben gazdasági romlásunkon az a csekély kivitel, mely a békeidők 130—170 millió koronás aktivájával szemben mindössze 3—4 millió aranykoronát képviselt? Valaki esetleg azt mondhatná a jóakaróink közül: persze a magyarok nem vittek ki a külföldre marhát, de ők az okai, — miért fogyasztottak el oly sokat; a magyar nép a nagy összeomlás után sem tanult s takarékoskodás helyett élmezésének bőségébe fulladt bele a nagy marhafölösleg, melyet okosabb beosztással idegenben pénzzé tehetett volna. Egy pillantás a budapesti közvágóhíd nyilvántartásába szétveri ezt a gyanúsítást, mint a korai napfény a ködöt. Budapesten a háború kitörése előtt évente 80—90.000 *nagy* szarvasmarhát vágtak le, sőt volt olyan esztendő (1910), mikor a vágások számhatára a 100.000-es mesgyén is felülemelkedett. Kikapcsoljuk a háborús éveket, mikor a szarvasmarhákra sokkal rosszabb idők jártak (1915: 242.307 darab) s mégis roppant tanulságos az 1920. évi adat, mely szerint a vágások száma 58.241-re csökkent. Számításaink szerint a budapesti közvágóhíd forgalma (nagy marhákban) Csonka-Magyarország összes vágásainak körülbelül egyharmada volt. Nincs okunk feltenni, hogy a fogyasztás a főváros területén kívül is ne korlátozódott volna. A vidéken az embereknek — ha lehet azt mondanunk — még több okuk volt arra, hogy jószágállományukat jobban óvják, vagy tartózkodjanak a húseledeltől. Mire lehet ebből következtetnünk? Mi egyébre, mint arra, hogy 1920-ban Csonka-Magyarországon mintegy 60.000 szarvasmarhával kevesebbet vágtak le, mint békeidőben szoktak. A magyar nép tehát nemcsak a kivitelről volt kénytelen 1920-ban lemondani, de húsfogyasztását is nagy önmegtadadással a legszűkebbre fogta, hogy némileg ki tudjon lábolni azokból a bajokból, melyeket a megszállás hozott fejére az előző évben.

Eddig csak az ú. n. *nagy* marhákról beszéltünk. De ne higyük, hogy a lakosság borjухúsban kapta meg azoknak a tápanyagoknak ellentértékét, melyeket marhahúsban elvesztett. A borjúvágások száma korábban vetekedett a nagy marhákéval, Budapesten pedig éppen 40—50%-kal felül is multa azt. A háború alatt, mikor az állatállomány fenntartása érdekében a fiatal állatokat védeni kellett, a borjúvágások száma rendkívül megcsökkent, s a fővárosban a békeévek 120—140.000 darab vágásával szemben eleinte csupán 50—60.000 borjút vágtak le s csak akkor, amikor a nagyobb állatállomány kimerült, látunk ismét (1917-ben és 1918-ban) 100.000-es számot. 1920-ban a budapesti közvágóhídon újból csak

¹⁵⁸ Statisztikai Havi Közlemények. 1920. évi július—decemberi füzet, 7. l.

29.045 darab borjút dolgoztak fel, (a borjúvágások tekintetében a vidék alig múlja felül a fővárost), úgy, hogy nyilvánvaló, hogy az állatállományának javától megfosztott Magyarország újra minden erejével arra törekedett, hogy a borjúk felnevelésével tudja betölteni azokat a réseket, melyeket állattenyésztésén a megszállás szakított.

Messze vezetne annak kifejtése, hogy az egyéni gazdaságok s rajtuk keresztül az ország közgazdasága szempontjából mekkora kárt jelentett az, hogy a gazdaságok nem tudták az évi szaporulatból azokat az állatokat áruba bocsátani, melyek forgalombahozatala üzletmenetüknek bázisa. De nyilvánvaló, hogy annak egyik oka, hogy a mezőgazdasági termények ára azóta szakadatlanul emelkedik — s az áremelkedés végső pontja egyelőre beláthatatlan — nem kis részben a most vázolt gondolatmenet következménye. A mezőgazdasági termelés egyik fontos benső támaszpontját veszítette el s ha nem akarta, hogy a talaj egészen kicsússzék lába alól, újra meg újra fedeznie kellett magát. Örökös circulus vitiosus támadt ebből; az egyik hullám maga után vonta a másikat.

Olyan fontosnak tartjuk adataink most tárgyalt csoportját, hogy szemlénket még tovább is kiterjesztjük. 1921-ben a szarvasmarhakivitel 36.770 darabra emelkedett.¹⁵⁹ A magyar állattenyésztés tehát még mindig nem tudta megközelítően sem betölteni azt a szerepet, mely gazdaságpolitikai hivatása. Csonka-Magyarország állatlétszáma a régi Magyarországnak körülbelül egyharmada¹⁶⁰ s a marhaexport egyhatoda sem az egykorinak. A vágások száma sem emelkedett, úgy, hogy azt kell látnunk, hogy Magyarország még most is azokat a sebeket gyógyítgatta, melyek a megszállás óta nem hegedtek be.

Pedig volt egy körülmény, mely nagyon is indokoltá tette volna azt, hogy ez évben a szarvasmarhakivitel sokkal erősebben lángoljon fel. Az 1921. év tavaszának emlékezetes pénzügyi forradalmára célzunk, mely a gazdákat arra kényszerítette, hogy barmaikat az előző évi áraknál jóval alacsonyabb árban adják el. Ha mégis azt látjuk, hogy a kivitel oly szerény keretek között pergett le; ha azt, hogy a gazdaközönség minden áldozatot meghozva igyekezett az állatállomány nivóját ismét javítani, újból arra az eredményre jutunk, hogy a megszállás rabláncá sokkal kegyetlenebbül meggyötört bennünket, mint a könyvünkben közölt adatokból kitűnik. A háború már nagy átalakulásokat idézett elő állatállományunk belső összetételében s az egyes fajok természetes és gazdaságszerűleg indokolt összhangját megbontotta; de a zavart a megszállás oly tökéletessé tette, hogy a jövő érdekében összetett kézzel kellett túrnunk, mint sülyed mind mélyebbre a magyar közgazdasági élet jelentősége a világforgalom szempont-

¹⁵⁹ Statisztikai Havi Közlemények. 1921. évi október—november havi sz. 7. l.

¹⁶⁰ L. Buday L.: A megcsónkított Magyarország. 113. l.

jából. Az 1922. év volt az első, amikor a szarvasmarhakivitel olyan eredményt tudott felmutatni (110.432 darab),¹⁶¹ mely a békeidők átlagának körülbelül megfelel. Mikor azonban a sok nélkülözés árán idáig eljutottunk, marhakivitelünkkel már csak fékezni tudtuk a zuhanást, melynek ereje fokról-fokra lejjebb züllesztette közgazdasági életünket. A zuhanás gyorsaságát mely a szabad esés törvényei szerint egyre nőtt, időnkint ugyan megllassítottuk, de a magyar közgazdaság válsága akkor már oly veszedelmes és végzettől terhes lón, hogy azt olyan kis kövecskék, mint pl. marhaexportunk megindulása, nem tudták megállítani.

Románia területén a megszállás alatt (erről is emlékezzünk meg), a központi hatalmak csapatai¹⁶² 95.107 darab szarvasmarhát rekviráltak. Két év leforgása alatt ez sem volt kis szám. De Románia, mely a trianoni béke jogán 2 millió darab magyar szarvasmarhát vett uralma alá, talán így is bőven kárpótlást nyert szenvedéseiért. Románia bizonyára buzgón fog arra hivatkozni, hogy íme, a magyar statisztika is bevallja, hogy ő több szarvasmarhát veszített el, mint amennyit zsákmányolt tőlünk; neki tulajdonképpen még követelni valója volna. De aki figyelemre méltatta fejtegetéseinket, azzal is tisztában lehet, hogy a *következmények* is beigazolták azt, hogy állatkárunk magában is sokkal több volt, mint amiről statisztikánk beszél; hogy mi a legértékesebb anyagot veszítettük el s hogy nekünk sehol sem kínáltak tálcán a szövetséges és társult hatalmak olyan *pótlási* területet, mint Erdély bércei között Romániának.

Még néhány szót csupán a szarvasmarhákban történt kárainkról. Az imént azt mondtuk, hogy a románok marháink javát vették el tőlünk. Nem túloztunk most sem. A károk összege e csoportban 901:8 millió korona volt, közel egymilliárd korona tehát, akkora, melyhez hasonlóan naggyal eddig egyetlen kárcsoportnál sem találkoztunk. S ha a szarvasmarhák káradatait akként bontjuk szét, hogy külön vesszük a tenyész- és nem-tenyészanyagot, azt látjuk, hogy míg darabszám szerint a tenyészállatok részesedése körülbelül 24% volt, addig az arányszám az értéknél 60%-ra ugrik fel. Két és félszerre nagyobb súllyal esnek számításba tehát a tenyészállatok az érték-, mint a mennyiségi adatoknál. Mint-hogy köztudomású, hogy ekkora különbség nincs a két típus között a forgalomban, ebből a megállapításból is azt kell következtetnünk, hogy a román megszállás ott csapott ránk legkeményebb ütéssel, ahol a segítség legnehezebb; ott, ahol alig volt módunk védekezni az elkerülhetetlen hatások ellen.

β) A lóállomány veszteségei.

Ha az imént joggal szörnyűködtünk el a magyar szarvasmarhatenyésztés kárainak nagyságán, még inkább világossá válik

¹⁶¹ Statisztikai Havi Közlemények. 1922. évi október—novemberi szám. 7. l.

¹⁶² L. a Wirtschaftstab für Rumänien i. munkát.

előttünk a román megszállásnak kizárólagosan gazdasági célzata, ha kárszámlánkban tovább lapozunk s a loállomány veszteségeit vizsgáljuk. Ha előbb azt mondtuk, hogy a szarvasmarha-zsákmány értéke akkora volt, mint eladdig egyetlen más kárcsoportunkban sem, immár ezt az állításunkat is meghaladottnak látjuk, ha tudjuk azt, hogy Csonka-Magyarország területéről a románok által elvitt lovak értéke 1034 millió korona volt, tehát az egymilliárdos határt is túllépte. A lótenyésztés fejlett volta annyira integráns része volt a magyar mezőgazdaságnak, hogy nem szabad a fáradtságot sajnálnunk, hogy a megszállás óta tagadhatatlanul észlelt megroppanásának legfőbb indító okát közelről szemléljük:

Országgrész, törvényhatóság	E tenyész- mének	l r tenyész- kancák	e k kincstári lovak	v i hátas- lovak	r á igás- lovak	l t csikók	összes lovak
Duna jobbpartja	235	242	28	8	237	139	889
Ebből:							
Komárom vm.	52	240	—	1	175	135	603
Székesfehérvár tjv.	118	—	—	—	—	—	118
Duna balpartja	5	22	9	4	97	—	137
Duna—Tisza-köze	1041	2076	120	476	20039	1208	24960
Ebből:							
Csongrád vm.	90	160	—	4	942	176	1372
Hódmezővásárhely tjv.	94	257	1	85	541	76	1054
Heves vm.	49	181	20	11	2066	74	2401
Jász vm.	601	1011	8	266	80 3	667	10556
Pest vm.	191	450	91	108	7734	213	8787
Kecskemét tj.	15	15	—	—	666	—	696
Tisza jobbpartja	108	189	56	19	1701	131	2204
Ebből:							
Borsod vm.	86	97	48	7	622	36	896
Zemplén vm.	8	46	5	8	836	82	985
Tisza balpartja	509	2266	51	543	14357	569	18295
Ebből:							
Békés vm.	118	962	6	247	3391	236	4960
Bihar vm.	111	87	14	40	1671	23	1946
Hajdú vm.	62	235	7	34	2987	62	3387
Debrecen tjv.	69	387	6	41	1033	54	1590
Szabolcs vm.	119	425	3	167	3487	169	4370
Szatmár vm.	30	170	15	14	1788	25	2042
Tisza—Maros szöge	214	556	9	197	2951	1043	4970
Ebből:							
Csanád vm.	200	500	6	178	2835	1038	4757
Csonka-Magyarország	2112	5351	273	1247	39382	3090	51455
Ebből:							
Tjv.	303	661	7	128	2401	132	3632
Vármegyék	1809	4690	266	1119	36981	2958	47823
Rtv.	727	712	9	260	8134	388	10230
Vidék	1082	3978	257	859	28847	2570	37593

Az első pillanatra is rendkívülinek látszik az a veszteség, amelyet loállományunk szenvedett el. A ló közgazdasági jelentősége, különösen ami a munkabírást illeti, a szarvasmarháját felülmúlja s ha visszaemlékszünk arra, hogy a háború pusztításai is erősebben sujtották lovainkat, mint a szarvasmarhákat, — mihez járul még az, hogy a ló szaporodási aránya is kisebb, mint

a szarvasmarháé —, tisztán áll előttünk, hogy könyvünknek ebben a részében a megszállás oly káros jelenségével állunk szemben, melynek gyógyíthatása bizonytalan sikerű. Érdekes, hogy a románok mintha csak érezték volna, hogy mikor lovaink zsákmányolását végzik, mekkora igazságtalanságot követnek el, — azt mondhatnók, hogy a rekvirálás írott szabályait, (aránylag!) látszatra sehol sem tartották be annyira, mint ebben az akciójukban. Voltak ugyan esetek, mikor (mint pl. a ménesbirtokoknál és méntelepeknél) a románok minden formalitás mellőzésével a gazdaságok loállományát egyszerűen bevagonirozták és elszállították. De megszokottabb volt az az eljárás, hogy az egyes községekbe vagy kiszemelt központi fekvésű községekbe (Jászárokszállás és Karcag voltak a legnevezetesebb helyek) román lósorozó bizottságok szálltak ki, melyek az oda parancsokkal vagy fenyegetésekkel bekényszerített lóanyagból kiválogatva a legszebb példányokat, az állatuktól megfosztott gazdáknak fájdalomdíjul bonokat osztogattak, — szövegük előre nyomott volt s többnyire csak az értéket írták utólag be —, előszóval, plakátokon és sajtóközleményekben hitegetve az embereket azzal, hogy a papirlapokat valahol majd be is fogják váltani. Az esetek nagy részében a károsultak e blankettákkal írásosan is igazolni tudták a károkat, bár természetesen a lovaknál is sűrűn találkoztunk olyan kártételekkel, melyek egyszerű rablás vagy (enyhébben szólva) egyéni túlkapások eredményei lévén, előidézöik óvakodtak attól, hogy bármiféle pozitív nyomot hagyjanak maguk után.

A károk megítélése szempontjából — magyar részről — azonban körülbelül egyre megy, hogy azokat a román hatóságok, vagy hatósági jogkört maguk számára vindikált román katonai egyének követték el. A veszteségek okának különbözősége vajmi keveset segít azon a bajunkon, hogy statisztikánk szerint a megszállás folyamán 51.455 lovunkat vették el a románok. Jász vármegye — a legtöbbet szenvedett terület — lakossága sem érne vele sokat, ha ezen a kérdésen elmélkednék, mint ahogy Pest vármegye közgazdasági élete sem kevésbé rövidült meg azzal, hogy a lórekvirálások egyik vagy másik típusa vergődött ott túlsúlyra. E két vármegye loállományának kárai messze kimagaslanak — a számszerűség szempontjából — a többi közül. A többiek sorában azonban már Békés és Csanád vezetnek, Hajdút és Szabolcsot megelőzve. Nagy károkról számolhatunk be Heves vármegyében is; a törvényhatósági városok között Debrecen kárai még jobban kimagaslanak, mint a szarvasmarhákénál. Érdekes azonban megjegyeznünk azt, hogy míg a szarvasmarhákókból (darabszám szerint) a városi törvényhatóságok körülbelül 9 %-kal részesedtek, s a loállománynál is csaknem 8 az arányszámuk, addig a rendezett tanácsú városok szolgáltatása (12, illetve 21 %) sokkal nagyobb volt lovakban, mint szarvasmarhákban.

A vármegyéken belül a járási helyzetképet tanulmányozva, Komárom vármegyének szinte összes kárai a gesztesi járás községeiből kerültek ki (603 darab). Veszprém városában 25 tenyészmént találtak a románok. Csongrádban a Tiszán innen eső járásokban a lovakat se bántották, de annál inkább kárpótolták magukat Szentes városában (852 darab). Heves vármegyében a hevesi járás (831 darab) volt a legjobban jövedelmező terület, bár az egri és gyöngyösi járasok sem szabadultak olcsón. Jász-Nagykun-Szolnokban a jársági alsó járás kárai (1832 darab) csaknem egy szinten vannak a tiszai közép járással (2217 darab), sőt a tiszai felső járáséit (1821 darab) meg is haladják. Karcag (796 darab), Kisújszállás (556 darab), de különösen Mezőtúr (1106 darab) városok gazdái több lovat adtak ki, mint sok más járás községei együttvéve. Pest megyében az elsőség egyenesen egy városé (Nagykőrös 1319 darab), sőt Kiskúfélegyháza adatait (915 darab) sem éri el itt egyik járás sem (a dunavecsei, kiskúfélegyházai, monori és abonyi járasok voltak a főszereplők). Borsod vármegyében a miskolci és mezőkövesdi járasokban hallottunk több panaszt, bár egyiktől sem vittek el a románok 350-nél több lovat. Zemplénben a szerencsi járás lóállománya már csaknem 600 darabbal apadt. Békés vármegye járasai közül Oroszáza (1073 darab) és Szarvas (1191 darab) járasaiban fejtettek ki a román lósorozók legélénkebb tevékenységet, de a békéscsabai és gyulai járasokat (és székhelyeiket) leszámítva mindenütt máshol nagyobb szabású károkat láttunk. Biharban a sárréti, derecskei, biharkeresztesi és berettyóújfalusi járasok kárai csaknem az egész vármegyéet jelentik, ami nem is csuda, mert hisz a többi járasok földjét egészben vagy részben elvágta tőlünk a trianoni olló. Hajdú vármegye hajdúszoboszlói járasa (1445 darab) mellett a többi részen a károk egyenletesen oszlottak meg. Körülbelül ugyanazt mondhatjuk Szabolcs vármegyéről, ahol egyetlen valóban kiemelkedően kárt szenvedett járásról sem tudunk; külön talán a nagykállói és nyírbogdányi járasokat említhetjük föl. Szatmár vármegye kárait viszont a mátészalkai járás (1192 darab) nyomta előre. Csanádban úgy a battonyai (1821 darab), mint a központi (1358 darab) járasok nevezetessékké váltak, bár Makó városának sem kellett messze mögöttük szerénykednie (1059 darab).

A számos-marhákra való átszámítást e helyütt is fölöslegesnek tartva, áttérünk annak a sokkal fontosabb kérdésnek taglalására, hogy az elrekvirált lovaknak milyen volt a megoszlása táblázatunk csoportjai szerint. A lóállomány kárainak darabszám szerint való összeállítása itt is némileg — sőt talán inkább, mint a szarvasmarháknál — félrevezető lévén, közöljük a kárszámla értékeit abban a rendben, mint föntebb is tettük:

Tenyéshémetnek értéke	114.1 millió K	11.1%	Hátaslovak értéke	38.7 millió K	3.7%
Tenyéshkancák	181.9	17.6	Igáslovak	598.6	57.9
Kincstárilovak	4.2	0.4	Csikók	96.3	9.3

Az értékstatisztikából azonnal kitűnik az a roppant csapás, mely lótenyésztésünkre nehezedett a megszállás alatt. Elveszett tenyészhémetneink értéke — a viszonylag alacsony darabszámokhoz képest — annyira előrelendült, s a tenéshkancák értékaránya is annyival meghaladta a darabszámok után számított százalékot (10.4%), hogy a károk valódi súlypontja ide terelődik át. A magunk részéről a tenéshkancák értékösszegét még keveseljük is. A kifejezetten tenéshkancák átlagos értéke ugyanis oly lényegesen fölül szokta múlni az igáslovakét, hogy föl kell tenünk azt, hogy valami zavaró körülmény nem engedte kibontakozni a tenéshkancákban szenvedett károk jelentőségét. Azt hisszük, nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy az említett rovatba becsúszhatott néhány olyan tétel, mely tulajdonképpen igáslovakra, vagy egyéb más olcsóbbfajta lovakra vonatkozhatik. Bár azt is koncedálnunk kell, hogy a románok az igásállatok közül is biztos kézzel válogatták ki a legbecsesebbeket, s a melegvérű lovaknál általában drágább hidegvérű (mura-közi, belga, írlandi stb.) igásállatok nagyobb ára is közrejátszhatott abban, hogy az igáslovak kárösszege annyira jelentős. A hátaslovak magas értéke is szemet szúrhat. De elég előrebocsátanunk itt annyit, hogy ezen a rovaton dolgozta fel statisztikánk elhurcolt versenylovainkat, ami már magában is eleget mond.

A magyar közgazdasági életnek mindenkor egyik legérdekesebb s európai hírnévre is szert tett működési területe volt a lótenyésztés. Állami és nagyszámú magánméntelepek, kincstári ménészgazdaságok, mindenütt feltalálható fedező-állomások, külföldi nagyszerű csődöröknek importálása, s a hazai versenypályákon kitűnt telivérnek a telivér- és félvértenyésztésbe való bevonása — a lótenyésztési politika sok más eszközével párosulva — tették lehetővé azt, hogy lótenyésztésünk amellet, hogy a mezőgazdaság szükségletét (s a hadseregét is) kielégítette, mindenkor az export-hálózatnak is becses vonala volt. A magyar állam eminenter állami feladatnak tekintette a lótenyésztés istápolását s célja érdekében évtizedeken át nem riadva vissza a költségáldozatoktól, sikerült elérnie, hogy a külföldi kereskedők mindenkor szívesen vásároltak tőlünk lovat s gazdaközönségünk is mindjobban kezdte átérzeni a nemesebb véráramokkal keresztezett fajták nagy gazdasági előnyeit.

A lótenyésztésnek ebből az állami támogatásából folyt, hogy a román megszállásnak itt még könnyebb helyzete volt a lefegyverzett Magyarországgal szemben, mint egyéb állatok kárainál. Csupán azokat a községeket kellett kezükbe keríteniök, melyek a tenyésztés központjai s íziben tömegesen jutottak kezükbe azok a tenéshállatok, melyek mint egy régtől tartó céltudatos politika produktumai, annál inkább ingerelték a románok zsákmányszom-

ját. A románok azonban külön is jogot formáltak arra, hogy azt a tenyészanyagot, melynek a magyar államhoz bármilyen köze volt, birtokukba vegyék. Mintha kitűnő kémszervezettel hálózta volna be a megszállott területet, embereik mindenfelé olyan tenyészállatok után kutattak, melyek állami vonatkozásait kisúthették s függetlenül attól, hogy a kommunista regimenek igazán vajmi kevés érdeme vagy része volt a magyar lótenyésztés felvirágoztatásában (sőt a tanácskormány a lótenyésztés fejlesztését a kipróbálás útján célzó versenyeket beszüntette s a budapesti versenypályát felszántatta), — a visszaállított magyar királyságot az úgynevezett tanácsköztársaság felelős jogutódjának tekintve, durva kézzel tépték le nagy Széchenyi Istvánunk óta folyó munkánk gyümölcsét. Annyira szorosan összefüggő a méntelepek anyagának elzsákmányolása az egész lótenyésztés jövőjével, hogy káraink e csoportjának ismertetését nem kezdhetnők el fontosabb kérdéssel, mint ezek károsodásainak elmondásával.

Ismeretes az a kiváló szerep, amelyet *Mezőhegyes* a magyar lótenyésztés ápolása körül betölt. A mezőhegyesi tájfajta tenyésztés mindenkor lótenyésztésünk egyik ékessége volt, az innen származó lovaknak úgy szemrezépsége, mint használhatósága folytán. 1134 lovat hurcoltak el innen a kincstári gazdaságból a románok! A zsákmányban volt 302 darab anyakanca, s közülük 107 Nónius, 40 Gidran, 6 angolfajú és 149 angol félvér, nagyrészen a Derby-nyerő Carrasco, a kitűnő flyer Mac G. és a félvértenyésztésben elsőrangúan bevált Furioso leszármazottjai. A fiatalabb kancák között, melyek Romániába kerültek: 3 éves kanca volt 59, 2 éves 88, 1 éves 122, választott pedig 92, ami jól mutatja, mennyire az volt a románok törekvése itt, hogy gyökerestől kiírtsák a tenyésztésnek még csak a lehetőségét is. A fiatalabb kancák sorában a Nónius-fajúak többségben voltak (169 darab), mint Gidrán-vérűt csak 70-et, angol félvérűt pedig 122-t törzskönyveztek közülök. A mének sorjában a törzsmén-állományt 15 egységgel fogyasztották meg a románok (2 Gidránnal, 1 angol-arabssal, 5 angol félvérrrel és 7 Nóniussal), de gondjuk volt arra is, hogy az ott levő 5 próbamén tenyészértékét saját országuk számára biztosítsák. A többi zsákmányban még 116 darab 3 éves, 102 darab 2 éves, 117 darab 1 éves és 81 darab választott mént írhattunk össze; fajuk szerint 7 arabs, 1 angol-arabs, 56 Gidrán, 120 angol félvér és 232 Nónius-mént. A ménesbirtokon talált 2 községi és 1 teljeskorú ménnek sem irgalmaztak, s hogy a pusztítás művét még tökéletesebbé tegyék, 32 használati lovat is magukkal vittek. Csak a teljesség kedvéért említjük itt föl, hogy a gazdaság számár-tenyésztésére is szemet vetettek a románok: egy arabiai és egy eredeti perzsa törzsmént és 6 kancát ezek közül is elvittek, mint ahogy az öszvérek közül is 6 hámos állatot. Hasonló hibátlan munkát a megszálló csapatok legföljebb egy-két ipartelepünk kifosztásával végeztek s ha a tőlünk szerzett

jóságokkal szakszerűen tudnának bánni, fölbecsülhetlen értékű tenyészananyagot szereztek a maguk számára csupán Mező-hegyesen.

A *bábolnai* ménesgazdaság törzsállományának veszteségei ezek voltak: egy eredeti arabs törzsmén, egy lippicai próbamén s egy angol-arabs törzsmén, összesen tehát 3 darab törzsmén. A ménállományt fogyasztotta még 20 darab választott s ugyanannyi szopós ménnek elrekvirálása is; köztük 12 volt az annyira kedvelt lippicai faj fenntartását célzó mén. Az anyakancák vesztesége 66 volt (21 lippicai és 35 arabsfajú), mihez járult még 25 választott és 20 szopós kancának elrekvirálása (25 darab arabs, 20 lippicai fajú). A használati lovak közül itt 17 darabot vittek el a románok, valamint 2 öszvért is. A Bábolnán ejtett román zsákmány azonban ezzel nem merül ki: az aranyosgyéresi volt magyar állami ménes anyagából annak idején idementett lovak közül is sok jutott román kézre (30 darab), valamennyi lippicai fajú s közte 18 anyakanca. Bábolnai veszteségünk így összesen 201 lovat tett ki.

A *kisbéri* állami ménes sem szabadult olcsón. Az anyakancák közül 40 angol félvérűt kellett itt kiadnunk, a kiváló apamén Dunure, Horkay, Fenék, William Rufus, stb. vérenek továbbfejlesztőit. 4 darab egy éves angol félvérű mén között a Királydíjnyerő Blondel ivadékait is láttuk, szintűgy az 5 ugyanolyan vérű választott mén és 9 választott kanca között. 2 szopós mén és 9 szopós kanca közül a legtöbb Dorian Gray véret vitte volna tovább. A mén-reproduktorok között a törzsállományhoz tartozott a telivér Dugoselo. Dugoselo és Nautilus s mellettük 5 félvér mén is a tenyésztés céljait szolgálta. A zsákmány kiegészítő részei itt 17 használati ló (persze mind félvér) és 12 öszvér voltak, az utóbbiak leginkább fejlődésben lévő állatok.

A *székesfehérvári* méntelep-osztály törzsanyagára is ugyancsak rájárt a rúd. Angol telivér törzsménei közül 15-öt zsákmányoltak el a románok, köztük a jó versenyformájú és származású A Sportot és Waterloot is. Az osztály angol-félvérű ménállománya 52-vel csökkent; 34-et Székesfehérvárról vittek el a románok, a többi egyes gazdától, akik azokat bérelték. 11 más törzsmén Gidrán- vagy arabsfajú volt. Ide volt besorozva a volt homoródi osztály anyaga is, mely Pervátpusztán állomásozott, vagy — részben — gazdáknak adatott ki. Ezek is mind elzsákmányoltattak; összesen 71 mén, köztük a volt kitűnő akadályversenyló Lotus és még egy másik angol telivér, a többi leginkább angolfajta vagy Nónius. A komáromi osztálytól a csehek elől megmentett s a községek és tenyésztők között kiosztott anyagból 29 darab (főleg Nónius) mént zsákmányoltak el a románok, akik ügyesek voltak arra, hogy a Nyitráról áthozott 7 mént (4 lippicai) is összeszedjék. Hasonló sorsra jutott az eperjesi ménteleposztály 21 fedezőménje, melyeket Győr vármegyétől Abaújig találtak meg. Remeteségen kezelték a volt túrjaremetei osztály ménálló-

mányát. A túlnyomó rész ebből már korábban a csehek vagyónát gazdagította; a nekünk maradt lovak közül 5-öt vittek el a románok.

A *debreceni* méntelepparancsnokság debreceni osztályának állományából 51 angol félvér, 24 Nónius, 9 arabs félvér és 3 angol telivér apamént vesztettünk el, ez utóbbiak sorában Barteket is, Matchboxnak Szent István-díj-nyerő fiát. Ez a parancsnokság jelentette be a volt nagyszalontai osztály veszteségét is. Ez osztály anyagának zöme már Bihar vármegye tulsó felének román uralom alá való kerülésekor elveszett számunkra. Az ideítélt terület gazdáinak kiadott mének közül további 105 ménről kellett lemondanunk (2 telivér, 2 Nónius, 3 Gidrán, 6 arabs félvér és 92 angol félvérű). A parancsnokság volt rimaszombati IV. osztálya jelenleg Szirmabesenyőn székel. A zsákmány itt 98 törzsmén volt (2—2 angol és arabs félvér, 81 angol és 3 arabs félvér, 4 Gidrán és 6 Nónius).

A *nagykőrösi* méntelep-parancsnokságtól is súlyos károkról érkeztek jelentések. A nagykőrösi törzsszállományból 91 egységünk tűnt el a megszállás alatt (12 angol telivér, — Ragtail, Maglód és mások —, 10 arabs félvér, 5—5 Gidrán és Nónius, a többi angol félvér). A békéscsabai osztály területén 84 ménünknek mondhattunk búcsút (9 angol telivér, 17 Nónius, 2 arabs s a többi angol félvér). Külön meg kell itt említeni a magyar lótenyésztésnek azt a rendkívüli módon érzékeny kárát, mely Hári János II.-nek, az egykori St. Leger-nyerőnek elvesztésével érte. A mai Magyarországnak nem igen áll módjában, hogy mint korábban tette, angol és francia importokkal emelje tenyésztése színvonalát. Annál inkább volna szüksége arra, hogy a belföldön kiváló eredményeket elért méneket tudja intenzíven kihasználni. E mén ivadékaik nálunk csak 1922-ben kerültek először pályára s olyan nagy menőképeességük, hogy kétszeresen fájdalmas elvesztése a magyar lótenyésztés szempontjából. A kiskúndorozsmai osztályban végül 73 mén elrekvirálását tudták megállapítani a románok kivonulása után (4 telivér, 13 Nónius, 4 arabs félvér, 2 Gidrán, 50 angol félvér).

Röviden összegezve adatainkat, arra az eredményre jutunk, hogy a román megszállás alatt állami méntelepeink összesen 1279 darab mént és 831 darab kancát vesztek el tenyészanyagukból. Hogy ez mekkora kárt jelent tenyésztésünk szempontjából, ennek eldöntését nyugodtan rábízhatjuk az elfogulatlan bírálatra.

Lótenyésztésünk megnyomorításának képe azonban még így sem teljes. Eddig csak az állami intézményekről szoltunk, de beszélnünk kell még külön azokról a káresetekről is, melyek a magánosokat sújtották. A románok a magánméneseket sem kímélték. Nagymúltú ménesek, a magyar lótenyésztés európai hírnevű őrhelyeinek anyagát elhurcolták, sőt tovább mentek; versenyllovakat is tömegesen elrabolták, a tréningtelepekről (főképp Alagról) vitték el azokat a példányokat, melyekhez hozzá tudtak

férni. A román rekvirálásoknak ez a változata roppant érdekes a későbbi fejlemények folytán s ezek vázolását az egész román megszállás kárainak elbírálása szempontjából perdöntőnek tartjuk, s a most következő fejtegetéseink élére helyezzük.

A kárfölvétel során a versenylovak kárainak megállapítása körül feltűnt, hogy a károsultak egyik-másik bejelentésüket utólag visszavonták, azzal az indokolással, hogy a románok a kárt — azt vásárlás formájába öltöztetve — kiegyenlítették. Ameddig a kárstatisztika adatait is lezártuk, mintegy 10 ilyen esetről volt tudomásunk (azóta pedig, ha jól tudjuk, a románok kivétel nélkül mindegyik versenylóra vonatkozó tartozásukat így intézték el). Nem jószándékból tették. A Magyar Lovar-Egylet vezetősége nem késett a románok eljárását a legilletékesebb fórum, az angol Jockey Club tudomására hozni s a tiszteletreméltó testület gavalér voltát a hadban ellenfelével sem tagadva meg, bojkott alá helyezte mindazokat a lovakat, s azok ivadékait is, melyeket a románok erőszakkal vettek el tulajdonosaiktól. A románok észbekaptak s hamarosan egyezkedni kezdtek az érdekeltekkel s valószínűleg fájó szívvel, de kénytelen-kelletlen megfizették azokat a vételárakat, melyeket elébük szabtak.

De ha ez a nemzetközi presszió napnál világosabban beigazolta, hogy a románok rekvirálásai, melyek a magántulajdont semmibe sem vették, jogtalanok voltak; *ha a románok maguk elismerték, hogy felelősek s fizetniük kell azokért a károkért, melyeket a magyar közgazdasági élet egyik ágának okoztak —, nem ugyanolyan joggal áll-e ez a tétel egyéb cselekményeikre is?* A románok, ismételjük, ezen az egy ponton levonták a megszállás kártevéseinek konzekvenciáit. De ha már ezt az igazságot a magunk javára fordítjuk, lehet-e különbséget tenni a versenyló és a szegény ember barma között? A fej alól kiráncigált vánkos, a szájától elvont búza, a sokféle takarmány esetében a helyzet vajjon más-e? Lehet-e menteni az ipartelepek elpusztítását, az állami javak szétzilálását, melyek éppen úgy a nemzetközi jog védelme alatt álltak, mint a versenylovak? A románok talán nem is gondolták, milyen ingoványos talajra ágáltak, mikor karjuk a telivérek felé is kinyúlt. A románok a versenylovakért teljes kártérítést adtak; erre kötelezvék minden más, kártokozó bűnük ellenében is!¹⁶³

Gróf Berchtold Lipót árpádalmi (Csongrád vármegye) uradalmában a románok ennek virágzó ménesét teljesen tönkretették. A zsákmányban szerepelt itt a kitűnő Neveletlen fedezőmén, Gouvernant, a híres francia apamén egyik legsikeresebb magyarországi ivadéka. Sorsában 13 anyakanca osztozott, a legtöbb a tenyésztésben is nagyszerűen bevált s számos olyan, mely az Angliában is keresett Bona Vista vérét fejlesztette volna tovább.

¹⁶³ Feldolgozásunkban azokat a lovakat szerepeltetjük, amelyeket az ententának átadott magyar kárszámla magában foglal.

9 darab egy éves mén és 3 darab egy éves kanca s 3—3 darab szopós mén és kancacsikó egészítették még ki a listát, valamennyi a legmodernebbül tenyésztve. *Fáy Béla* kisteleki méneséből 10 anyakancát vittek el a románok, közöttük olyanokat, melyeket korábban közvetlenül Angliában, a telivér-tenyésztés őshazájában, vásároltunk. Az országos lótenyésztés szempontjából talán legfájdalmasabb volt *Blaskovich Aladár* tápiószentmártoni ménesének a kifosztása: itt 9 oly anyakancát veszítettünk el, melyek a magyar lótenyésztés felejthetetlen Kincsemjének egyes leszármazottjai voltak. Özvegy Baghy Béláné pusztakengyeli ménese 1 fedezőmén és 4 anyakanca elvesztését jelentette be, Geist Gáspár örökösei (Gáspártelek) szintén egy fedezőménét és egy kancáét; báró Harkányi János kára egy anyakanca és 3 darab éves kanca volt abonyi ménesében. Gróf Károlyi István nagymágócsi ménesében 3 anyakancát és 1 darab éves méncsikót találtak a románok, a sokszor említett gróf Szapáry György tenyésztése 4 darab jó származású kancával rövidült meg, Baghy Gyula pusztakengyeli gazdasága 3 darab fiatal kancával. Horthy István tábornok szintén az erősen károsultak közé tartozott: 5 anyakancája és 3 darab fiatalabb méncsikója került a románok kezére. Tápiógyörgyén néhai Györgyey Illés örökösei írhattak le ménesük állományából 4 darab anyakancát. Egyéb, a telivértenyésztéssel rendszeresen foglalkozó uradalmakban is akadt 15 tenyészkanca, 2 fedezőmén, 4 csikó és 3 darab egyéb telivér, melyekre a románok szemet vetettek.

Alag község idomítótelepei különös megtiszteltetésnek örvendtek: állandóan ott lebzseltek a románok emberei s szinte alig akadt istálló, melyből néhány lovat el nem vezettek volna. 54 versenylovat (30 mént és 24 kancát) tett ki itt a román rekvizíciók végső összege s e számból gróf Jankovich-Bésán Endre és Horvát Ákos kára 7—7 darab, Őszi Kornél pedig 6 telivér volt. A zsákmányból Badacsony, Tökfilkó, Tökmag és Uposz elsőrangú versenylovak voltak, számos nagy versenyünk nyertesei s hivatottak arra, hogy a tenyésztést is méltóan szolgálják; a kancák legtöbbje is olyan, melyektől sokat várhattunk a tenyésztésben is. E telivérek kárértékét minimális számítással is 12 millió koronára becsülhetjük, nem szólva arról a veszteségről, mely azzal ért bennünket, hogy a lovak immár idegen állam javára kamatoztathatják a bennük rejlő tenyészértéket.

Ha eddig a galopp-versenylovak kárait ismertettük: a román megszállás megtette a magáét az ügető versenylóanyag kiválogatása körül is. Különös szerencse, hogy az ügetőversenylovak javarésze a kommunizmus alatt Bécsben treniroztatván, a megszálló csapatok ezek közül nem találtak itt olyan sokat, mint angol telivért. A *gróf Dessewffy*-féle újszászi uradalomban mégis szert tettek 5 darab amerikai telivér ügetőlóra, melyekről érdemes följegyezni, hogy valamennyi herélt volt s ilyképen a tenyésztésben szerepre nem hivatott. Hogy a román zsákmánybizottság mégis

elrekvirálta őket, okát csak abban lelhetjük meg, hogy itt is könnyűszerrel akartak szert tenni olyan paripákra, melyekkel aztán büszkélkedni lehet Bukarest utcáin. *Jékey László* győrtleki uradalmából 6 üető tenyészlóvat rekviráltak, melyek közül 1 darab tenyészmen, 2 versenyló és 3 tenyészkanca volt.^{163/a}

Nagy számmal kaptunk azután jelentést olyan esetekről, amikor a földbirtokosok vagy kisebb gazdálkodók lóállományából a románok telivér vagy félvér lovakat vittek el. Utólag meglehetősen nagy vesződséggel próbáltuk ezeket az adatokat összeszedni s teljességükről egyáltalán nem állhatunk jót. Mégis figyelemre-méltó az, hogy ezekről a gazdától is 110 angol telivérű mént és 153 kancát, továbbá 183 félvérű mént és 638 félvérű kancát zsákmányoltak el. Adataink pedig csak a kifejezetten tenyészanyagra vonatkoznak. A magyar lótenyésztést azonban éppen az tette olyan jóhírűvé, hogy az igáslóállomány is jelentékeny részében keresztezve volt arabs, angol telivér vagy más importált ménék véraramaival s valószínű, ha az összes károsodásainkat tudnók abból a szempontból tagolni, hogy mennyi volt közte nemesebb vérű ló, ijesztően nagy számokkal találkozunk.

A tenyészanyag kárait — azt hisszük — eléggé tárgyaltuk. A lókárok egyéb csoportjai közül az úgynevezett *kincstári* lovak veszteségei (azoké, amelyeket a hadügyi kormány tartásra a gazdáknak adott ki) kisebb jelentőségűek; nagyobb számokkal csak Jász- és Borsod vármegyékben találkozunk. A *hátaslovakban* szenvedett káraink végső összege sem rendkívüli, bár valószínű, hogy ha az elvitt lovakat össze tudnók vetni az összes, hátaslovakként használt lovak számával, ezen a téren aránylagosan nagymérvű károkról számolhatnánk be. Sokkal figyelemre-méltóbb a *csikókban* történt károsodások képe: míg a szarvasmarháknál csupán körülbelül 4% volt a borjúrekviziciók aránya, addig a csikóké az összes lovak számában kifejezve 6% (ha az összehasonlítás némileg sántít is, minthogy a csikók korhatára a közfelfogás szerint tovább nyúlik, mint a borjúké). Kimagasló e részben Csanád vármegye szerepe: az összes elmaradt csikók harmadrésze innen került ki.

Közgazdasági szempontból egyenesen abnormálisan nagynak kell azonban minősítenünk az *igáslovakban* szenvedett kárainkat. A szarvasmarhaállomány káraiból csupán 23.3% esett az igás állatokra, a lóállomány kárainál pedig 76.7%. Ha gondolunk arra, hogy az igásokok száma mennyivel fölülmúlja az igáslovakét az ország állatlétszámában, még komorabban rajzolódik elénk e rekviziciók nyomása. Legtöbb igásállatunkat Jász vármegye gazdaközönségétől vették el a románok, de majd annyit Pest vármegyében is, ami újból bizonyítja, mily szakértelemmel használták ki a románok azt az időt, mely a Tiszán innen eső

^{163/a} Egyéb zsákmány volt: Gróf Dessewffy testvérektől Királytelken 1 am. telivér üető, 18 félvér; Horváth Józseftől egy üető versenyló.

részek megszállásánál rendelkezésükre állott. A tiszántúli Békés és Szabolcs vármegyéknek együttvéve sem volt annyi lókáruk, mint Pest vármegyének: ez az adat mindennél többet mond.

Vizsgálódásainkat ezen a téren is kiterjeszthetjük az összes lóállomány és a rekvizíciók arányára, külön kiemelve a tenyészméneket.

Ország rész, törvény- hatóság	Ezer darab lóra tenyészménre esett a románok által elvitt állat	Ország rész, törvény- hatóság	Ezer darab lóra tenyészménre esett a románok által elvitt állat
Duna jobbpartja . . .	14 383	Tisza balpartja . . .	132 214
Komárom vm.	67 468	Békés vm.	103 245
Duna balpartja . . .	9 19	Bihar vm.	101 653
Duna—Tisza-köze . .	96 479	Hajdú vm.	178 57
Csongrád vm.	62 162	Debrecen tjv.	188 519
Heves vm.	85 118	Szabolcs vm.	139 250
Jász-Nk-Szolnok vm.	223 902	Szatmár vm.	165 909
Pest vm.	88 148	Tisza—Maros-szöge .	109 699
Hódmezővásárhely tjv.	122 1000	Csanád vm.	193 714
Tisza jobbpartja . .	47 216	Megszállott területek	93 250
Borsod vm.	40 404		

A románok által megszállt területen tehát csaknem minden tizedik lovunkat elrekvirálták s nem egy vármegyénk volt, ahol a románok az állománynak majdnem ötöd-, sőt negyedrészt is elhajtották. Jász vármegye síksága, Debrecen rónái és Csanád mélyföldje voltak azok a helyek, melyeken a rombolás munkája legtökéletesebb volt, de a figyelmes szemlélő táblázatunkból azt is kihámozhatja, hogy a megszálló csapatok, ha lóról volt szó, nem ismertek tréfát azokon a vidékeken sem, amelyek a trianoni határhoz közel esvén, 1919 és 1920 telén a román aspirációk közepontjában voltak. Szatmár vármegye lótartó gazdái viszonylag sokkal többet, s Bihar vármegyéé ugyanannyit szenvedtek, mint Békés vármegyéé. A tenyészméneket sújtó károk mértéke egyenesen megdöbbentő volt: a megszállott területek tenyészménállományának pontosan negyedrészt hordták el a románok, ami érthetővé teszi azt, hogy a megszállás örömeiben különösen részesedő törvényhatóságoknál még sokkalta nagyobb arányszámokkal találkozunk. Jász-Nagykún-Szolnok vármegye tenyészménállományából s Szatmár vármegyéből is alig valamit hagytak meg a románok, Hódmezővásárhelyt pedig mindegyik fedezőként elvitték s a város lakosságának nagy áldozatok árán kellett újabb állatokat szereznie, hogy a lótenyésztés teljesen meg ne akadjon a város határában. Hogy a kisbéri és bábolnai méneseik kifosztása milyen hatással volt a Duna jobb partjának a románok által megszállt részein, azt táblázatunk szintén szépen szemlélteti: kétötöd része az itt felállított tenyészméneknek került a román megszállás rövid ideje alatt idegen kézre.

Könyvünk módszeréhez híven ez alkalommal is néhány számadattal beszámolunk arról, hogy egyes nagyobb gazdaságok lóállományát a megszállás milyen mértékben sújtotta. Egyenesen

meg kell döbbernünk azokon a jelentéseken, melyeket be tudtunk szerezni:

Uradalom megnevezése	Lórekvizíciók százaléka	
	a tenyész- anyagban	az ígás- lovakban
gróf Dessewffy testvérek, Királytelek, Szabolcs vm.	50	50
Lederer Artúr, Tiszavezsény, Jász vm.	100	100
Biró Máttyás, Fegyvernek, Jász vm.	100	95
Haas Ignác, Nyiregyháza, Szabolcs vm.	96	96
Steinfeld István, Debrecen, Hajdú vm.	50	75
Mocsáry Dénes, Fegyvernek, Jász vm.	95	95
gróf Szapáry György, Pusztataskony, Jász vm. .	60	50
Bóni gyártelep rt., Gebe, Szatmár vm.	20	100
Egri főkáptalan, Polgár, Szabolcs vm.	62	35

Ha végignézzünk a felsorolt uradalmak adatain, azonnal szembetűnik, hogy bár neveikkel könyvünk más hasábjain is sűrűn találkozunk, egyetlen egy esetben sem tapasztalhattuk azt, hogy a rekvizíciók aránya olyan roppant magas lett volna, mint a lóállomány kárainál. Különös jelentőséget ad megfigyelésünknek az, hogy amilyen mértékben szüksége van a mezőgazdasági termelésnek mai rendszere mellett a gazdaságnak lovakra, olyan mértékben nehéz éppen a lótenyésztés terén pótolni a hiányokat, melyeket elemi csapások, ragályos betegségek, a túlhajtott kivitel, vagy — esetünkben — a háború pusztításai után, a rekvirálások okoztak. A lótenyésztés sokkal érzékenyebb, mint akár a szarvasmarháké is, a kényszerű megállásokért itt súlyos adót kell fizetni s a ki Csonka-Magyarország lóállományát nézi, a legnagyobb elfogultság mellett sem mondhatná azt, hogy itt a helyzet különösen rózsás. De ha országos szempontból ennyire kellemetlen és maradandó következményekkel járt a megszállás, mit szóljunk az egyéni gazdaságokhoz, melyek üzemi számításainak egyenlegét szintén teljesen felborította lovaiknak szinte pótolhatatlan volta? A hazai anyag kimerült, külföldről nem tudtunk behozni s a megszokasodott kereslet természetszerűen egyre följebb szorította a lovak árait, amelyeket a gazdáknak meg kellett venniök. Íme, itt is egyik oka a román megszállást követő áremelkedéseknek, melyek láncolatába szervesen illeszkedett bele a most tárgyaltukrészlet is. Különben káraink e csoportjánál is ismételhetjük többször hangsúlyozott megfigyelésünket, hogy bár a nagyobb birtokok lóállományát számos helyt egyszerűen szinte fölpackolták a románok, a kisembereket sem hagyták békén, s gondoskodtak éjszakáik álmatlanná tételéről. Ezt már az is sejteti, hogy a románok minden fontosabb gócpontban tartottak lovatásokat. De ennél inkább mutatják azok a Tiszán túl egykor elképzelhetetlen jelenetek, mikor a földművelő egyéves csikóját befogva, vagy tehenét és girhes lovát egymás mellé kötve (néha szamarakkal vagy öszvérekkel való kombinációt is láttunk) hajtottak búsan földjeik felé. És ezt a szegény gazdanépet nyomorították meg még a románok tömeges fuvarozásokkal, melyekről már előbb szóltunk.

A lótenyésztés vajjon külkereskedelmi forgalmunkban milyen

szerepet töltött be? A békeévek átlagában körülbelül 50—60 ezer darab volt ló kivitelünk és a behozatal mellett egészen eltörpült. Lóállományunk mégsem lehetett egészen kielégítő, hiszen a háborút közvetlenül megelőző években a lóbehozatal egyre növekedett. Vessük egybe a külkereskedelmi forgalom adatait a román meg szállás károsodásaival s itt is ugyanazt az érdekes tanulságot látjuk, melyről már a szarvasmarhaállomány kárainál szóltunk: a rekvizíciók tömege bámulatosképpen földte azt a mennyiséget, mely a románok kezén veszett el. A románok még a versenylovaknál is tartották magukat a béke-export 50—60 darabjához. A tenyészméneknél azonban már nem fukarkodtak s a tenyészkancáknál sem; az előbbieket közül mintegy 40-szer, a tenyészkancák közül pedig közel 50-szer annyit vittek el tőlünk, mint amennyi a normális évek kivitele volt. A kivitel számai természetesen a régi Magyarország egész forgalmára vonatkoztak; nem úgy, mint a rekvizícióké, melyek csak csonka országunkat érték. Hatásuknak tehát már ebből folyólag is messzire kinyúlónak kellett lenniök. Ha ahhoz hozzávesszük még azt, hogy a háború pusztításai a lóállományt erősen megtizedelték, még tisztábban áll előttünk a károk egész jelentősége. Míg előbb lóállományunk a gazdasági munkák végzéséhez elegendő számban állt rendelkezésre s a természetes szaporulat folytán módunk volt jelentékeny mennyiségű lovat határainkon túl is eladni, a megszállások után itt is gyökeres változások álltak be. 1920-ban mindössze 2000 darab lovat szállítottunk külföldre, s bárha ez a szám 1921-ben 9000-en fölülmel emelkedett, ez évben Csonka-Magyarországba be is hoztak csaknem 2000 darab lovat, annyit tehát, amennyire hosszú időn át nem találunk példát az *egész* Magyarország áruforgalmában. Valószínű, hogy a kivitelnek ebben az összegében már benne szerepelnek bizonyos jóvátételi szállítások, de ha itt nem is, bizonyosan benne vannak az 1922. év 13.000 darabot meghaladó kivitelében, melynek részletei szerint sok lovat vittünk ki Olaszországba, Jugoszláviába és Görögországba, csupa olyan államba tehát, melyek számára tényleg róttunk le az év folyamán jóvátétel címén lószállítást.

r) *A sertés- és juhtenyésztés károsodásai.*

Állattenyésztésünk harmadik nevezetes ágának, a sertés-tenyésztésnek kárai, jelentőségükben messze mögötte maradnak az imént tárgyalt tenyésztési ágazatoknak. Statisztikánkból legalább így látszik, bár nem lehetetlen, hogy a „repülő” malacoknak és egyéb sertéseknek hozzászámításával számaink itt is nagyon kikerekednének. Adjuk legelőbb adataink végső áttekin-tését:

Országgrész, törvényhatóság	hízott sertések	E l r e k v i r á l t			tenyész- kanok m	tenyész- kocák a	összes sertések
		sovány sertések s	malacok z	á			
Duna jobbpartja	149	394	9	200	550	1302	
Ebből: Komárom vm. . .	18	14	5	200	477	714	
Duna balpartja	109	57	2	1	31	200	
Duna—Tisza-köze	6594	12313	3370	259	3880	26416	
Ebből: Jász vm.	2420	7176	2731	139	2559	15025	
Pest vm.	1687	2497	248	38	471	4941	
Kecskemét tjv. . . .	129	276	26	—	11	442	
Tisza jobbpartja	482	1283	466	30	766	3027	
Ebből: Zemplén vm. . . .	364	744	279	22	433	1842	
Tisza balpartja	5747	7813	2230	316	4694	20800	
Ebből: Békés vm.	1124	1562	267	67	692	3712	
Hajdú vm.	1429	1626	610	52	736	4453	
Debrecen tjv.	1048	926	492	32	571	3069	
Szabolcs vm.	1530	3179	662	155	2402	7928	
Tisza—Maros-szöge	1414	2411	240	171	734	4970	
Ebből: Csanád vm.	1145	2403	240	169	732	4689	
Megszállott területek . . .	14495	24271	6317	977	10655	56715	

A törvényhatóságok kiemelésénél főleg a tenyészanyag veszteségeire voltunk tekintettel. Ha fejtegetéseink homloklterébe is ezt a szempontot állítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a román megszállás, bár a sertés-tenyésztést nem tekintette olyan hálás területnek, melyen elkalandozva érdemes és lehet a magyar közgazdasági életen mélyen vágó sebeket ejteni, mégis e téren sem végzett tervszerűtlen munkát.

A közel ezer darabnyi kár a tenyészkanokban s a 10.000-et meghaladó a tenyészkanokban, — ha az arány mögötte is marad a szarvasmarháknál tapasztalt arálynak, de a lovakét tetemesen, majd kétszerte meghaladja. A szaporulat, a jövő fejlődés biztosítása szempontjából pedig a sertés-tenyészanyag elrekvirálása még sokkalta nagyobb veszélyt rejt magában, mint egyéb állatoké. A sertésállománynak a forgalomba, a fogyasztópiacra kerülő része olyan gyorsan cserélődik ki és újul fel, hogy az értékes tenyészanyag megóvása itt még fokozottabb figyelmet érdemel. Hogy pedig a románok éppen ennek a jól kipróbált tenyészanyagnak megszerzésére törekedtek, az részben közölt táblázatunk anyagából is kihámozható. Ebből is kiviláglik, hogy mekkorák voltak a kiváló komárom- és csanádmegyei (a híres kisbéri, bábolnai és mezőhegyesi) tenyészetek kárai. De meggyőzően beszél erről kárfelvételünknek számos jelentése, melyek igazolják, hogy a megszálló csapatok a yorkshirei tenyészanyagot például mindig elébe helyezték a mangalicának. Am gondoljunk a sertésállománynak bármelyik fajtájára, akkor is kétségtelen, hogy legalább 150—160.000 darabra becsülhetjük évente azoknak a malacoknak számát, melyek leállításától a románok rekvizíciói következtében elestünk.¹⁶⁴ A *sertésrekvirálásokkal, hogy*

¹⁶⁴ A sertések két év alatt rendszerint 5 ízben ellenek s egy ellésnél átlag 7—9 malacot adnak. Közölt számunk tehát minimumnak tekinthető.

úgy mondjuk, olyan forgótőkétől estünk el, mely minden évben meghozta volna bőven a kamatját. Külkereskedelmi forgalmunknak kedvezőtlen alakulása, amiről majd alább szólunk, határozottan bizonyítja e réven keletkezett s máig érezhető károsodásainkat.

Nem lehetetlen, bár nem valószínű, hogy a románok elég oktanak voltak ahhoz, hogy az elvett tenyészanyagot nem egészében a *faj* fenntartására használták fel. Talán könnyelműek voltak s egy részüket elfogyasztották; a szakszerűtlen kezelés folytán vagy a szállítás közben is sok elhullhatott közülük. Mégis mekkora s évről-évre megismétlődő haszna van a román közgazdasági életnek abból, hogy a román hadsereg e tenyészanyagot, melynek pénzben kifejezett értéke is tekintélyes volt (53·4 millió K) megkaparintotta. Ha csak 100.000 darab malacra is vesszük fel évente a *ma* is jelentkező szaporulatot, csodálkozunk kell a román nép merészségén, mely egyre-másra sző terveket holmi állatjóvátételek felől. *Csonka-Magyarország népe ma is állandóan adózik jóvátétel címén Romániának. Mert vehetjük-e másnak azt a vesztéseget, mely a most vázolt gondolatmenetnek logikus következménye?*

Az imént azt mondtuk, hogy a román katonák esetleg a tenyészállatokat is leölték a sertések közül. Lehetséges. De nem volt rá szükségük. Más alkalommal már volt módunkban kimutatni azt, hogy a román hadsereg 8—9 hónapra akár a baromfirekviziciókkal is ki tudta volna elégíteni hússzükségletét.¹⁶⁵ A szarvasmarhaállomány kárai után most már fokozott élességgel jelentkezik a kérdés, hogy mit céloztak hát az egyéb állatrekviziciók. Próbáljunk csak számítást végezni a hízott és sovány sertések, valamint a malacok súlymennyiségéről és ismét olyan adatokhoz jutunk, melyek szomorú elégtételül szolgálnak azoknak, akik mindenkor a román rekviziciók indokolatlanságára hivatkoznak. Vegyük fel a hízott sertések átlagsúlyát bár a legkisebbre (120 kg-ra), a sovány sertéseket csupán 60 kg-ra, a malacokét pedig 15 kg-ra (mert hiszen a románok nyilván nem szopós malacok összegyűjtésére adtak parancsot). S ha ezeket a nagyon szerény átlagsúlyokat is vesszük alapul, több, mint 33.000 q súlymennyiséghez jutunk s legalább 40.000 q-hoz, ha az átlagos súlyhatárt valamivel feljebb toljuk. Bármiképen is formázzuk tovább most már számainkat s ütünk le a húsfogyasztás szempontjából értéktelen részekre bizonyos mennyiségeket s választjuk külön a legalább 8—9000 q-ra becsülhető fehérterméket, a megmaradt húsmennyiség akkora, — legalább 20—25.000 q —, amely szintén bőségesen elegendő lehetett volna arra, hogy sokáig ellássa finom nyersanyaggal a román katonáknak otthon bizonyára nem annyira dús étlapját. Mivel azonban a románok — mint jól tudjuk — tetszés szerint válogathattak a kacsa-

¹⁶⁵ L. könyvünk 194. lapját.

liba-, pulyka-, hízott marha-, borjúhúsok között is s a halászat termékeit sem zárták ki étrendjükből, hiba volna tőlünk, ha az igazságot e helyen is nem szögeznők le: azt, hogy *a románoknak nem volt szükségük a rekvirált sertésekre sem, vagy legfeljebb csak nagyon kis hányadukra.*

Rendszerünkhöz híven, fűzzük hozzá eddigi fejtegetéseinkhez, hogy:

a) a hízott sertések értéke 64·1 millió K, a sovány sertéseké 62·3 millió K, a malacoké 4·9 millió K, az összes sertéseké (a tenyészanyaggal együtt) pedig 184·7 millió K;

b) a járások közül a legjobban sujtottak voltak Jász vármegye tiszai közép (5050 darab), tiszai alsó (3079 darab), tiszai felső (2285 darab) és jászszági alsó (2040 darab) járásai s melléttük Csanád vármegye battonyai (3353 darab), Szabolcs vármegye dadai alsó (2371 darab) és dadai felső (1557 darab) járásai, továbbá a zemplénvármegyei szerencsi (1669 darab), a hevesvármegyei hevesi (1008 darab), a békésvármegyei orosházi (1419 darab) járások, valamint Szentes városa (1218 darab) látszanak olyan területeknek, ahol az adószedésnek ez ósdi, de mindenkor használt, *természetes* módját a románok leginkább gyakorolták;

c) a sertésállomány megdézsmálása azokban a gazdaságokban, ahol erről adatokat gyűjtöttünk, szintén a törzsalomány tönkretételét célozta. Ez különösen abban nyilvánult meg, hogy a tenyészkanok és tenyész kocáknak sokfelé — leginkább a románok főfelvonulási terepén, Jász és Hajdú vármegyékben — 100%-át elvitték a románok s az arány általában 40—60% között mozgott. A piaci célokat szolgáló állományt viszonylag kevesebb károsodás érte, de a mérték itt is leginkább a 25—30% felé tört.

S tovább mehetünk is már vizsgálatainkban, kutatva a sertésállomány kárainak nagyságát, az elvesztett állatokat, az 1918. évi állománnyal vetve össze:

Ország rész, törvényhatóság	Ezer darab tenyész- kanra esett rekvizíció	tenyész- kocára esett rekvizíció	sertésre általá- ban	Ország rész, törvényhatóság	Ezer darab teny- kanra esett rekvizíció	teny- kocára esett rekvizíció	ser- tésre általá- ban
Duna jobbpartja .	54	6	3	Tisza jobbpartja .	16	18	15
Komárom vm. .	476	43	13	Tisza balpartja .	35	34	31
Duna balpartja .	1	1	20	Hajdú vm. .	44	43	57
Duna—Tisza-köze .	20	19	25	Debrecen tjt. .	46	110	107
Jász vm. . . .	46	58	71	Szabolcs vm. .	81	66	46
Csongrád vm. .	26	9	22	Tisza—Maros-szöge	84	30	37
Hódmezőv.-hely tjt.	45	30	27	Csanád vm. . .	88	34	32
				Megsz. területek .	32	20	21

A gazdaságilag jóval kisebb értékű sertésállomány tehát ebben a viszonyításban több kíméletet élvezett románjaink részéről, amit annál inkább esodálnunk lehet, mert a trianoni fejsze a régi Magyarország sertésállományából sokkal kisebb részt

hasított ki a számukra (23·2%), mint például szarvasmarháink közül (33·4%).¹⁰⁶ Ez érthetővé tette volna a románok részéről, hogy némi pótlást megmaradt vagyonunkból is igénybe vegyenek. Egyébiránt a tenyészkánok — táblázatunk hármass felsorolása szerint — a legkapósabbak voltak, a tenyész kocák kiszemelése pedig körülbelül az egyéb sertésekével egyenlő mértékben történt.

A törvényhatóságok sorában így már Debrecen város került az élre, ahol a sertések közül minden tizedik a román zsákmánylistát szaporította. Első pillanatra szerény a végső átlag Komárom vármegyében, de ennek területén a megszállás mégis súlyos nyomokat hagyott: a tenyészkánoknak csaknem a felét elhajtották innen. Ebben a vonatkozásban még Csanád vármegye nevét kell külön felemlítenünk, míg a tenyész kocáknál Debrecen mellett Szabolcs vármegyét. Jász és Hajdú vármegyékben, ahol a legnagyobb katonai egységek táboroztak, s a hadsereg ellátásának is több szerepe lehetett a rekvizíciók körül: itt világosan megállapítható az, hogy a nem tenyészanyag körében sokkal hatásosabban tapogatták ki a románok gazdaságaink felszerelését, mint a tenyészanyag sorában.

Ha gondolunk a sertések gyors szaporodására, szinte meglepődünk azon, hogy a külfölddel lebonyolódó sertésforgalmunk a román megszállás után a viszonylag kisebb károk ellenére is eleinte szinte megbénult s csak lassan kezdte ismét azt a szerepet betölteni, melyet gazdasági helyzetünk érdekében várnunk kell tőle. *Az 1920. év folyamán a magyar sertéstenyésztés nem tudott idegen piac számára egyetlenegy sertést sem átengedni; 1921-ben is csak 10.570-et s csupán 1922-ben látjuk a sertés-exportban ismét külföldi árúcsereink egyik oszlopát.* Az ebben az évben kivitt 70.602 darab sertés¹⁰⁷ ugyan még mindig messze mögöttes áll azoknak a várakozásoknak, melyeket a régi Magyarországi sertésforgalma alapján fűzhettünk forgalmunk e tényezőjéhez,¹⁰⁸ mégis, úgy látszik, hogy a magyar sertéstenyésztés kezdte behegeszteni a megszállás sebeit. 1922 végén ugyan még távol voltunk attól, hogy a sertésforgalmat olyan értékes gazdasági erőnként kezelhessük, mintsem előbb megtehettük, de a lassú fejlődés is ígéretet jelentett a jövőre nézve.

Az exportnak ez az ellanyhulása annál többet mondó, mert a sertésállományt a húsfogyasztás csökkentésével is óvtuk, hogy a ráncszakadt bajból úgy ahogy ki tudjunk lábolni. A budapesti sertésközüvágóhídon a békeidőkben (egyre emelkedő tendenciával)

¹⁰⁶ L. Buday László: Magyarország küzdelmes évei. Bpest, 1923. 77. és k. l.

¹⁰⁷ L. a közölt adatokra vonatkozólag a Magyar Statisztikai Havi Közlemények több ízben i. füzetét.

¹⁰⁸ Magyarország sertés kivitele 5—600.000 darab volt a békeévekben. Állatállományunk 51·0%-át megtartván a békekötés után is, legalább 250.000 darab sertés exportálására számíhattunk volna. (L. a Magyar Statisztikai Havi Közleményeknek a békeévekre vonatkozó kötetét s Buday L.: A megcsonkított Magyarország c. munkájának 115. l.)

1910-től 1913-ig 333.750 darabról 491.189 darabra nőtt meg a levágott sertések száma. 1919-ben e szám 78.636-ra apadt, s 1920-ban is csak 131.461 volt, jeléül annak, hogy a fogyasztás rendkívül korlátozódott. Bizonyára része volt ebben annak, hogy a lakosság fizetőképessége egyre romlott, de a legfőbb okot mégis a megszállás káraiban kell látnunk, melyek a gazdákat az állomány kiegészítésére kényszerítvén, a piacra csak kevesebb és drágább árú kerülhetett.

S be kell számolnunk végül egy sajnálatos eseményről, mely a legközvetlenebbül függ össze a sertésrekvirálásokkal. 1919 telén és 1920 tavaszán Magyarország nagymennyiségű zsírt volt kénytelen külföldről behozni, hogy Budapest lakosságát el tudja látni. Az Országos Sertésforgalmi Iroda adatai szerint a triesti A. Caraco trieszti cég 3864 q, a Magyar élelmiszerszállító rt. 6724 q, a Magyar város- és községfejlesztési rt. 4450 q, Armour és tsa cég Chicagóból 1971 q, Swift és tsa cég (ugyanott) 989 q, a Rimamurány-Salgótarjáni vasművek rt. 259 q amerikai zsírt, a Hadi Termény rt. 2006 q, az Élelmiszerfelhozó Egyesület 24 q, a Magyar-Olasz Bank pedig 25 q jugoszláviai zsírt importált a fővárosba. Az egész import értéke *akkori* valutaárfolyam szerint mintegy 262 millió magyar korona volt, súlyossá tette azonban az a körülmény, hogy kb. 980.000 dollárnyi összeget dollárban kellett a szállítóknak fizetnünk. Hogy az egy millió dollár előteremtése nem használt a magyar korona értékének, arra nem kell szót vesztegetnünk.

Allattenyésztésünk utolsó nagyobb ágazatának, a *juhtenyésztésnek* káraival rövidebben végezhetünk. A károk bár itt is nagyon figyelemreméltóak voltak, s annyiban súlyosak is, mert hegyi legelőink elvesztésével a magyar juhtenyésztés egyúttal állatainak kétharmadáról is lemondani kényszerült,¹⁶⁹ de a károk topográfiai megoszlása annyira egyéni vonásokat mutat, hogy szemlénk határai jóval szűkebbek lehetnek. E károk 67·2 millió koronát érő tömege az alábbi helyekről került ki:

Országgrész, törvényhatóság	juhok	E l r e k v i r á l t			összes juhok
		bárányok	tenyészkosok		
		s	z	á	m
Duna jobbpartja	798	353		7	1158
Duna balpartja	200	2		2	204
Duna—Tisza-köze	23029	2231	498		25758
Ebből: Jász vm.	12389	1322	351		14062
Tisza jobbpartja	4974	1367	59		6400
Tisza balpartja	30088	8324	544		38956
Ebből: Szabolcs vm.	17593	5055	398		23046
Hajdú vm.	6989	1250	16		8255
Tisza—Maros-köze	3189	603	134		3926
Megszállott területek	62278	12880	1244		76402

¹⁶⁹ L. Buday L.: Magyarország küzdelmes évei, 80. l.; a pontos arány 72·3%.

A juhállomány kárainak kétharmadát tehát (60%) a külön megnevezett három vármegye gazdái viselték. Mellettük még Békés (5630 darab), Borsod (4502 darab), Csanád (3921 darab), Pest (4431 darab), Csongrád (3918 darab) és Heves vármegyéről kell megemlékeznünk s velük a névsor, melyet egyáltalán idézhetünk, jóformán teljesen ki is merült. A járások közül megörökítjük a szabolcsvármegyei dadai alsó járás nevét, ahonnan 14.108 juhot hajtottak el, míg a ritkábban előfordult kerületek közül a borsodvármegyei mezőcsáti járást (3713 darab), mely e réven feltűnően nagy adót rótt le a románoknak.

Egyáltalán megállapítható, hogy ha már a juhtenyésztésnek általában olyan a jellege, hogy kiscgazdaságokban kevésbé folytatattatik, a románok e téren is alkalmazkodtak a gazdasági viszonyokhoz s mivel nem lett volna célirányos a lakosságnál esetleg szétszórtan tenyésztett juhok után kutatni, inkább azokon a nyájakon ütöttek rajta, melyek a nagybani tenyészetek tőkéi voltak. Itt azután annál lelkiismeretesebben végezték dolgukat. Egy példa erre: az egri főkáptalan folyáskerületi gazdaságából (Szabolcs vármegye, Polgár), mely óriási, 19·6 millió koronás károsodásával, egyébként is a legtöbbet károsult gazdaságaink közé tartozik, a románok egy tételben 9228 darab juhot vittek el, az állománynak felét. Hasonló esetekkel másutt is találkoztunk, úgy, hogy nyilvánvaló, hogy a románok gyökeresen akarták ott, ahova a kezük elnyúlt, tönkretenni az elárvult magyar gyapjútermelést.

Több, mint 36.000 q gyapjút zsákmányoltak a megszálló csapatok Csonka-Magyarország földjén és sokat tesz ki az elrekvirált juhok évenkénti gyapjútermésének mennyisége is. Aki figyelemmel kíséri azokat a törekvéseket, melyekkel Magyarország mentesíteni akarja magát kereskedelmi mérlegének egyik legterheesebb tétele, a textiliák behozatala alól, az fájdalommal fog gondolni termelésünknek erről az újra meg újra érvényesülő káráról. A külkereskedelmi statisztika adatai érdekesen szemléltetik a megszállás hatásait:

Év	K i v i t e l		m e n n y i s é g e	
	nyers juh- q	stb. bőr	gyapjú q	juh, bárány- stb. drb
1920	8700		36890	1445
1921	31045		68472	11267
1922	4252		42593	33246

Az egész Magyarország juh- és báránypótléka 100—200.000 darab, juh-, stb. bőrexportja 20.000 q, gyapjúkivitele pedig 70—80.000 q körül mozgott. A megszállás után Magyarország — hogy külföldi pénzhez jusson — szinte egész gyapjútermelését külföldre tolta át, 1922-ben azonban érvényesülni kezdett az az okosabb irányzat, hogy az országra mégis többet ér az az eljárás, ha a gyapjúnak itthoni feldolgozása által akarjuk megtaka-

rítani azokat a nagy pénzüsszegeket, melyeket a textilárúk behozatala követel meg. A fejlődésnek ebben a stádiumában hiányzik a gyapjútermelésnek az a része, melyről a megszállás folytán kellett lemondanunk.

Szokásunktól eltérően csak utolsó helyen emlékszünk meg arról az arányról, melyet a juhállomány kárai alkotnak az állatok létszámához képest. Tesszük ezt azért, mert míg egyéb állatkárainknál az 1918. évi állatlétszámi adatokat elég megbízhatóknak tartottuk arra nézve, hogy a károk mérlegelésénél azokból induljunk ki, a juhoknál ezt nem vélnők egészen helyesnek. Emlékezetes, hogy a juhállományban a kommunizmus is mekkora károkat okozott, midőn válságának tetőpontján — hosszú heteken át — ürühússal akarta táplálni a főváros népét. A juhállomány 1918. és 1920. évi adatai között tényleg olyan felöltő a különbség, hogy azt kell hinnünk, hogy a megszállást megelőző időkben már az úgynevezett tanácsköztársaság gazdálkodása is alapjában rendítette meg azt. A normális fejlődés, vagy legalább a stagnáció helyett körülbelül 25%-os fogyásról számoltak be az utolsó juhösszeírás eredményei. Nagyon valószínű tehát, ha azt mondjuk, hogy az alább következő néhány aránnyal:

Vármegye	Ezer drb állatra esett rekvizíció	Vármegye	Ezer drb állatra esett rekvizíció
Szabolcs vm.	323	Csongrád vm.	58
Hajdú vm.	153	Borsod vm.	46
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	114	Zemplén vm.	45
Békés vm.	76	Heves vm.	34

egyáltalán nem tudunk beszámolni a károk valódi súlyáról.

Szabolcs vármegye juhállományát látszólag még így is nagyon megdézsmálták a románok; sőt feltehetjük, hogy az itt tartott juhoknak $\frac{2}{3}$ része jutott legalább a románok kezére. Hajdú és Jász vármegyék kárai is nagyon tekintélyesek voltak.

A teljesség kedvéért iktassuk ide, hogy állatállományunk kárait még 64 *öszvér és szamár* is szaporította (értéküket statisztikánk 950.000 koronára becsülte, ami nem is nagy összeg, ha visszagondolunk arra, hogy nagyobb részük faj-, tenyészanyag volt), a károk azonban oly jelentéktelenek, hogy több szót nem kell rájuk vesztegetnünk.

Zárjuk le az állatkárookra vonatkozó fejtegetéseinket azzal, amiből kiindultunk. Jellemezzük néhány tömör számmal a magyar állatállomány veszteségeit, úgy az állomány, mint a károk adatait *számosmarhákra* számítva át. E számítás szerint 2 darab szopós borjút, 5 darab sertést, 10 darab juhot és egy-egy darab lovat vagy borjún kívül egyéb szarvasmarhát kell *egy* számos-marhának vennünk.¹⁷⁰ Ilyenformán Csonka-Magyarország a román

¹⁷⁰ L. a Magyar Stat. Közlemények 51. köt. 13. l.

megszállítás során 147.691 darab számos-marhát veszített el. Csonka-Magyarország számos-marhaállománya adataink szerint 1918-ban 3.597.000 darab, a románok által megszállott területeké pedig 2.650.917 darab volt. A megszállott területek állatállományának kárát tehát az 1000 : 56, Csonka-Magyarországit pedig az 1000 : 41 arányok fejezik ki. Az arány nem lett volna elviselhetetlen. De csak úgy, ha jogos cselekményről lenne szó; ha az arány nem takarná el a károk igazi jelentőségét, a tenyészanyag elhurcolását s az ennek nyomában járó deklaszifikálódást; s ha a rekvirálások rendszertelenségükkel nem tették volna tönkre számos gazdaságunkat, amit a románok némi kímélettel elkerülhettek volna.

k) Az őstermelés kárainak egyéb szempontjai és jelentőségük.

α) Az értékadatok összefoglalása.

Ha az őstermelés egyes ágazatainak kárstatisztikájában kiemelkedő mozzanatoknak a károk mennyiségét tartottuk, most, mikor azokat a kérdéseket vesszük sorra, melyek a különféle ágazatokat egyformán érdeklik, a legfőbb számokat a károk értékéről is közölni fogjuk:

Károk összege millió koronákban:

Ország-rész, t.jv.	Szemes term., búza, rozs, árpa, zab, tengeri	Egyéb élelmi- szer	Ital	Tenyész- állatok	Nem tenyész- állatok	Takar- mány	Gépek, fel- szerelések anyagok	Egyéb	Össze- sen
Fejér vm.	1'80	0'92	0'36	2'54	4'03	2'72	0'21	1'13	13'71
Székesfehérvár t.jv.	0'19	0'03	0'06	5'02	0'39	0'14	0'04	0'44	6'31
Győr vm.	0'11	0'29	0'53	0'98	0'32	0'21	0'05	0'06	2'55
Győr t.jv.	0'04	0'05	0'01	0'04	0'11	0'05	2'71	2'92	5'96
Komárom vm.	0'97	0'41	0'30	24'88	20'66	0'90	1'46	0'85	50'43
Komárom t.jv.	0'08	0'01	—	0'04	0'01	—	0'01	0'01	0'16
Veszprém vm.	0'45	0'40	0'12	0'74	0'73	0'63	0'05	1'03	4'15
Zala vm.	0'01	0'01	—	—	—	0'02	—	—	0'04
I. orsz. rész összesen	3'65	2'12	1'38	34'27	26'25	4'67	4'53	6'44	83'31
Esztergom vm.	0'28	0'11	0'11	0'08	0'47	0'71	0'06	0'31	2'13
Hont vm.	—	0'04	0'08	0'03	0'10	0'15	—	0'04	0'44
Nógrád vm.	2'54	1'28	0'28	2'14	6'23	2'97	0'31	1'32	17'07
II. orsz. rész összesen	2'82	1'43	0'47	2'25	6'80	3'83	0'37	1'67	19'64
Bács-Bodrog vm.	0'03	0'01	0'05	0'24	0'13	0'01	0'01	0'07	0'55
Csongrád vm.	18'78	7'48	2'15	23'74	57'78	5'02	9'29	15'45	139'69
Hódmezővásárhely. t.jv.	14'39	3'84	0'81	18'79	24'45	2'32	12'52	10'20	87'32
Szeged t.jv.	0'15	0'11	0'14	0'09	0'46	0'18	0'11	0'36	1'60
Heves vm.	9'57	11'25	11'35	19'58	62'57	12'60	5'61	13'93	146'46
Jász-N.-K.-Szo/nok vm.	64'76	34'42	17'65	103'78	265'07	23'19	44'68	133'80	687'35
Pest vm.	36'68	41'52	26'65	75'90	213'04	64'05	11'31	52'82	521'97
Kecskemét t.jv.	5'71	5'73	5'40	3'51	22'79	7'37	1'32	1'79	53'42
Budapest szfv.	1'24	4'13	0'96	0'16	3'35	4'84	2'20	32'11	48'99
III. orsz. rész összesen	151'31	108'49	65'16	245'59	649'64	119'58	87'05	260'53	1687'35
Abauj-Torna vm.	0'20	0'37	4'05	1'16	2'53	0'35	0'21	0'67	9'54
Bereg vm.	0'38	0'40	0'22	2'49	4'32	0'26	0'71	1'08	9'86
Borsod vm.	2'05	3'43	0'95	10'75	25'28	2'91	1'52	5'08	51'97
Miskolc t.jv.	0'86	2'55	2'24	0'02	2'15	0'86	0'35	0'24	9'27
Gömör vm.	0'06	0'21	0'10	0'25	0'50	0'12	0'04	0'22	1'50
Ung vm.	0'04	0'22	0'03	0'25	0'84	0'14	0'02	0'34	1'88
Zemplén vm.	1'45	3'25	94'33	6'82	30'31	2'96	5'62	10'45	155'19
V. orsz. rész összesen	5'04	10'43	101'92	21'74	65'93	7'60	8'47	15'08	239'21

Károk összege millió koronákban:

Országgrész, tjv.	Szemes term. búza, rozs, árpa, zab, tengeri	Egyéb élelmi- szer	Ital	Tenyész állatok	Nem tenyész állatok	Takar- mány	Gépek, fel- szerelések anyagok	Egyéb	Össze- sen
Békés vm.	55:18	8:68	1:66	41:14	89:66	11 74	16:22	52:28	276:56
Bihar vm.	11:82	2:10	0:80	11:49	30:77	4:40	2:54	12:61	76:53
Hajdú vm.	18:71	8:96	7:33	36:93	92:35	6:70	7:28	21:65	199:91
Debrecen tjv.	4:15	9:65	17:27	39:46	51:11	18:56	8:79	22:78	171:77
Szabolcs vm.	22:41	29:90	29:48	95:29	203:06	23:78	25:79	86:43	516 14
Szatmár vm.	2:35	2:49	1 16	5:39	31:31	1:76	1:99	11:49	57:94
V. orsz. rész összesen .	114:62	61:78	57:70	229:70	498 26	66:94	62:61	207:24	1298 85
Arad vm.	3:23	0:24	0:02	3:42	5:13	0:19	0:09	10:50	22 82
Csanád vm.	35:00	14:09	0:74	172:15	226:55	16:70	45:97	16:93	528:13
VI. orsz. rész összesen .	38:23	14:33	0:76	175:57	231:68	16:89	46:06	27:43	550:95
Cs.-Magyarország összesen	315:67	198:58	227:39	709:12	1478:56	219:51	209:09	521:39	3879:31
Tjv. összesen	26:81	26:10	26:90	66:97	104:82	34:32	27:95	70:91	384:78
Rtv. összesen	43:16	35:99	22:27	102 29	210:39	31:39	30:71	78 69	554:89
Városok összesen	69:97	62 09	49:17	169 26	315:21	65:71	58:66	149 60	939:67
Vármegyék összesen . . .	288:86	172:48	200:49	642:15	1373:74	185:19	181:14	450:48	3494:53
Vidék	245 70	136:49	178 22	539:86	1163:35	153:80	150:43	371:79	2939:64

Az egyes törvényhatóságok szerepe némileg másképp bontakozik ki, mint mikor a mennyiségi adatokat néztük. A szemes-termények kárértéke például annyira Jász, Békés, Pest és Csanád vármegyékbe tömörül, hogy a négy törvényhatóság e károk közel kétharmadát viselte el. Egyéb élelmiszerek kárösszege Pest vármegyében volt legnagyobb s Békés és Csanád vármegyéket itt Szabolcs vármegye kárai messze megelőzik. Az italkároknak csaknem fele Zemplén vármegye bortermelőit sújtotta; Szabolcs és Pest vármegyék, valamint Debrecen város még itt a kiemelkedőbb nevek. A tenyészállatok hatalmas kárösszegénél a szomorú elsőség Csanád vármegyéé, mely itt Jásznak elébe került. A nem-tenyészállatok kárai sorában viszont a négy főkárosult vármegye (Jász, Csanád, Pest, Szabolcs) mintegy 200 milliós kárt írt össze. A takarmánykárok összege Pest vármegyében egymagában annyira becsültetett, mint a Tisza balpartján. A tulajdonképeni mezőgazdasági felszerelések kárai Jász és Csanád vármegyékben magaslottak ki a többiek közül, bár Szabolcs vármegye üzei sem szabadultak olcsón.

Érdekes volna számításokat végezni abban az irányban is, hogy egy-egy törvényhatóság területén belül a károk összetétele mikép alakult. Aki nem sajnálja a fáradságot, arányszámításai e részben is tanulságosak lesznek. Könyvünk terjedelme nem engedi meg, hogy e pontnál tovább időzzünk. Sietnünk kell, s foglalkozunk immár az *árproblémával*.

β) Az árprobléma a gyakorlatban.

Az őstermelés kárainak mérlegelése során csak itt-ott, elvétve volt módunkban eddig foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy a románok által elrekvirált jószágaink átlagban milyen értéket képviseltek. Részben szándékosan is kerültük e vonatkozás érin-

tését, minthogy a statisztikai hivatal buzgósága ellenére sem lehetett volna a kártárgyak értékelésében azt az egységességet biztosítani, ami talán a jóvátételi külön bizottság előtt szimpatikus lett volna. Részletesen kifejtettük más helyütt,^{17/a} azokat a gazdasági okokat, melyek következtében a piaci áralakulást egy ország határain belül sem vélhetjük annyira egy szinten mozognak, mint az elfogultság gondolhatná, mely egy vagy más helyen jegyzett hivatalos árak béklyóiba akarná bezárni az áralakulás sokszor rakoncátlan erőit. Valójában semmiféle aggályt sem érzünk adataink megbízhatósága iránt, — már ami a megszállításban érdekelt Romániát illeti. Káraink végső áratárgyaiból ki fog tűnni, hogy ha vesztes félről beszélhetünk, csak Magyarország lehet az, mely ezen a réven is a rövidebbet húzta. Világosan ki fog tűnni az, hogy ha az áralakulás — a helyi piaci árak hullámsága és minőségi különbségek folytán — nem is lehetett egyenletes: a pozitív eltéréseket, a magasabb eltéréseket bőségesen parirozták az ellenkező irányban hatók, melyek az árakat csaknem minden vonalon a várható normális árak alá nyomták.

Kiindulási pontul válasszuk kárstatisztikánknak alábbi adatait:

A jószág megnevezése	Országos átlag	Legmagasabb	Legalacsonyabb	Átlag aránykoronában átszámítva	A jószág megnevezése	Országos átlag	Legmagasabb	Legalacsonyabb	Átlag aránykoronában átszámítva
Buza és rozs q . . .	198	234	180	23·8	Hátasló drb . . .	31063	121537	9000	3730
Liszt q	424	868	159	50·9	Igás- és kocsló drb . . .	15168	21237	3000	1821
Kenyér q	323	1200	109	38·8	Csikó drb	31176	72197	5000	3742
Árpa, zab, teng. q . .	167	258	135	20·4	Szamar és öszvér . . .	14837	28571	900	1787
Burgonya q	111	428	62	13·3	Tenyészbika drb . . .	17988	34587	10000	2159
Tojás drb	1·81	5	1	0·22	Tenyésztehén drb . . .	14609	24960	7275	1754
Baromfi drb	64	107	25	7·7	Tenyészmen drb . . .	53657	121715	15000	6441
Zsír, szalonna q . . .	7512	10450	4487	901·8	Tenyészkanca drb . . .	33990	131065	12804	4080
Hüvelyesek q	664	1187	315	79·7	Tenyészkanca drb . . .	4765	12093	970	572
Bor hl.	1546	4285	1018	185·6	Tenyészkecske drb . . .	4484	8108	1729	538
Egyéb ital hl.	5334	15000	300	640·3	Tenyészkecske drb . . .	2114	6871	381	254
Száraz takarmányq . .	107	229	45	12·8	Szekér és kocsi drb . . .	5559	20000	1500	667
Zöld takarmány q . . .	59	241	28	7·1	Autó drb	130768	300000	30000	15698
Szalma q	42	144	19	5·0	Gőzeke drb	258247	1200000	10916	30641
Korpa q	120	181	57	14·4	Motorikuseke drb . . .	188369	300000	2380	17804
Igás ökör drb	15473	31322	8000	1857	Egyéb eke drb	1254	2138	200	150
Vágó ökör drb	9213	15000	4000	1076	Borona drb	996	2400	366	120
Vágó bika drb	9504	17150	5125	1141	Rosta drb	2596	3352	159	312
Vágó tehén drb	8855	20000	4989	1063	Szecska drb	1719	2471	150	206
Úszó és tinó drb	6959	13460	3888	835	Vetőgép drb	6815	10410	1700	818
Borjú drb	3011	7558	1400	361	Csőplógépszekr.	73087	173115	6000	8774
Hízott sertés drb	4422	6234	3289	531	Lokomobil drb	73092	119216	29910	8774
Sovány sertés drb . . .	2566	6591	1000	308	Benzin stb. motor . . .	44246	180000	23350	5311
Malac drb	782	1324	382	94	Ponyva drb	1718	6014	40	206
Juh drb	952	4406	368	114	Lószerszám pár	4245	9000	500	510
Bárány drb	415	1423	190	50	Zsák drb	35	50	18	4·2
Kincstári ló drb	15593	45625	11000	1872	Hordó drb	992	2644	245	119

Vajjon magasak voltak-e azok az árak, melyekkel Magyarország a román megszállás kárait összegezte? Vajjon túloztunk-e akkor, mikor a fenti átlagok alapján képeztük számlánk rovatait? Rosszul járna-e Románia, ha ez árak szerint állapítanák meg felelősségét? S nem vesztett-e el sokat követeléséből Magyar-

^{17/a} L. könyvünk 100—106. l.

ország azzal, hogy a statisztikai hivatal csupán e számokkal operált?

Afelől senkinek sem lehet kétsége, hogy a háború égzengése a *világgazdaság* termelési és forgalmi rendjére is romboló hatást gyakorolván, a javak rendkívüli elhasználódásával s másfelől a termelés csökkenésével kapcsolatban mindenütt, ahova a nagy vetélkedésnek a hullámai csak elérték, az áralakulásban is emelkedő irányzatnak kellett érvényesülni. *A javak árának háusmozgalma* volt ez, mely a semleges és győztes államokban sem szűnt meg mai napig sem teljesen, csúcspontját azonban az 1919. és 1920. években érte el, — a háború után tehát, mikor a nemzetek a normális termelési rend útjait keresgelték. Hogy a világdrágaság mennyire általános volt és mennyire nem vonhatta ki béklyói alól magát egyetlen ország sem, néhány számadattal igazoljuk, melyek az 1901—1910. évi árak átlagát 100-zal egyenlősítve, mutatják az árak későbbi eltolódását.¹⁷¹

Ország.	Búza		Zab		Liszt		Cukor		Marhahús		Disznózsír	
	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920
Anglia	244	269	288	317	—	—	368	704	209	260	373	358
Franciaország	320	354	353	391	164	320	266	417	371	545	432	615
Hollandia	338	297	332	280	—	—	186	219	292	272	382	—
Egyesült Államok	274	280	179	205	246	261	186	264	246	235	308	212
Ausztrália	133	197	199	189	129	195	140	210	201	262	188	282

Ország	Juta		Gyapjú		Nyers-selyem		Múfa		Öntött vas		Újságpapír	
	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920	1919	1920
Anglia	—	—	419	500	215	320	—	—	252	387	—	—
Franciaország	552	829	557	786	327	626	533	636	467	663	324	—
Hollandia	—	—	450	—	—	—	391	424	—	—	305	561
Egyesült Államok	284	242	242	198	224	209	256	432	173	247	164	255
Ausztrália	—	—	168	172	—	—	—	464	306	318	—	—

Szándékosan mellőztük Magyarországot és a többi, sorsában osztályos államot, a Németbirodalmat stb. Ezeknél a valuta leromlásának következményei a kép tisztaságát eltorzítanak. A tanulság azonban így világos. A drágaság ereje feltartóztatlanul tört magának utat azokban az országokban is, ahol a pénz értéke nemzetközi viszonyításban egyáltalán nem, vagy csak alig változott. *Hiába volt olyan szilárd a hollandi forint, a font vagy dollár, — vásárlóképessége a háború alatt s a háború utáni első években nagyot esett* s a lakosság csak kétszer, háromszor, sőt négyszer olyan drágán tudta megvásárolni az elsőrendű élelmiszereket, mint valaha. Az ipari nyersanyagoknál és a félgyártmányoknál a lendület még erőteljesebb volt: itt ötszörösen nagyobb árakat is láttunk.

Ha az áraknak ez alól a boszorkánytánca alól sehol sem volt is kivétel, nyilvánvaló, hogy az az állam, mely mezőgazdasági terményeiből felesleggel rendelkezett, a háború után előnyös helyzetbe kerülhetett volna másokkal szemben, melyek behoza-

¹⁷¹ Az adatokat illetőleg l. Institut International de Statistique Bulletin de l'office permanent. Mai 1923. La Haye 1923.

talra szorultak. *A világháború befejeződése után Európa üres magtárhoz volt hasonló*, s termei sóvárogva várták az árukat, melyekkel megtöltessenek. Sok vonatkozásban volt módunk már kifejteni azt, hogy Magyarország közgazdaságától milyen kíméletlen bőkezűséggel vonta el Románia a megmaradt erők javát s ha másfelől hangoztattuk azt, hogy Magyarországnak nem voltak feleslegei, a gazdasági rekonstrukció politikája okvetlenül azt parancsolta volna, hogy *a csonka magyar állam* saját népével szemben a fogyasztást legszűkmarkúbban kezelve, nélkülözhető javaival az európai piacra siessen s valutát, vagy magának szükséges iparcikkeket és nyersanyagokat szerezve, kapcsolódjék be ismét a nemzetközi termelés munkájába. Ebből azután sok más is következik: mindenekelőtt az, hogy ha Magyarországnak a háború synylódései között a maga érdekében esetleg (de nem biztosan!) praktikus volt is a mezőgazdasági termelés szabad áralkulását megfékeznie, ugyanolyan mértékben érdeke lett volna kihasználnia azokat a konjunkturákat, melyeket szerencsés fekvése s termelésének agrárjellege nyújtottak. Ha a háború alatt a földbirtokos osztály joggal békétlenkedett azon, hogy akkor, mikor az iparcikkek ára nálunk sem hallgatott holmi szelid figyelmeztető szavakra, hanem bátran gömbölyödött egyre izmosabb számokká, maximális árak állták útját a szabad árképződésnek, — a külfölddel s különösen Romániával szemben a belső forgalomban kialakított *mezőgazdasági kényszerárak* még kevésbé, percgig sem lehettek érvényesek.

Láttuk például a búza árának világszerte megnyilvánult növekedését. A kárstatisztikában szereplő áratlag mintegy 23·8 aranykoronának felel meg, holott az export-búza ára már a háborút megelőző években is 23—25 korona volt. Az a búza tehát, amelyet a románok körülbelül 55—60 *svájci frankért* értékesíthettek s *tudtunk volna mi is eladni, ha abban a megszállás bennünket meg nem akadályoz, kárszámlánkon fele annyi értékkel sem szerepel*. A legnagyobb igazságtalanságnak tartanók, ha — legalább a megszállás közvetett kárainak mérlegelése során — el nem ismertetnék a magyar nemzetnek joga arra, hogy az ilyformán keletkezett kárait felszámíthassa. Úgyis csak megközelítőleg teheti, hiszen ily módon csupán egy év gazdasági forgalmának minuszát jegyezhetné fel. De hol marad az a rengeteg további kár, mely abból keletkezett, hogy *a megszállás folytán gazdasági életünkben kiesett 1919/1920. gazdasági év alatt pénzünk értéke gyors mozgással indult el azon a lejtőn*, melyen azóta sincs megállás. E károk értéke felbecsülhetetlen, de újra, meg újra rá kell mutatnunk akkor, mikor egyre többen esszük a szegénység, a nyomor kenyerét.

Ne higyük azonban, hogy a búza talán valami kivétel, ahol ilyen kiáltó volt az ellentét a kárstatisztika értékelése és a *károk valódi jelentősége között*. *A liszt káregységértéke (50·9 K)* bár felülmúlta az egykori aranyparitást (24—32 K), a világrágra-

ságnak mégis messze mögötte maradt. Az árpánál (itt a kárstatisztika árai megközelítették a békeárakat) a helyzet csak oly rossz volt, mint a búzánál. A burgonyánál a kárfelvétel árátlaga ugyan meghaladta az úgynevezett aranyparitást (6—11 K), de a proletárnép e fontos élelmicikkének árnívója Angliában is 1919-ben kétszeresére, Hollandiában pedig négyszeresére nőtt meg.¹⁷² A hüvelyesek árátlaga is hiába büszkélkedik a békebelihez képest már kétszer nagyobb összeggel: a semleges és győztes államokban az emelkedés ennél is sokkal nagyobb volt.¹⁷³ Az élelmiszerek árképződésének vizsgálatában különben is a szemes-termények bírnak kárstatisztikánkban döntő fontossággal s nem az imént felsorolt kisebb jelentőségű kártételek; azoknál az árak statisztikája mind hátrányunkra alakult. A bornál is megdöbentő a kép. A megszállás kárszámlája legfeljebb a békebeli 30—40 koronás boráraknak (de volt 100 koronás borexportunk is!) felét tükrözi vissza, holott a világrágaság itt sem szerénykedett. Itt tehát csak körülbelül $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ részét mutatja kárszámlánk igazi kárunknak.

A drágaság elfajulásáról szerkesztett táblánkat nézve, ki hinné azt, hogy az élőállatok áremelkedése is nem tartott lépést egyéb javakéval? S mit látunk viszont kárstatisztikánkból? Volt ugyan egy-két állatfajtánk (a borjúk, sertések, malacok), ahol az árak átlaga körülbelül megfelelt az áralakulás törvényeinek; ahol az aranykoronára átszámított árak a békeforgalom árait többszörösen meghaladták; ahol tehát bennünket csak kisebb veszteségek értek. De aki figyelemmel kísérte előadásunkat, emlékezni fog arra, hogy éppen ezek az állattípusok voltak azok, melyek megszerzése körül a románok nem serénykedtek. A vágóállatoknál az áreltolódás már csekélyebb mérvű volt, tehát ki nem elégítő s a háborús pusztulásnak annyira kitett lovaknál is (különösen az igáslovaknál) közel estek a kárstatisztika árai a békeárakhoz. *Mintha nem is rohant volna el fölöttünk négy borzasztó háborús esztendő.* A tenyészméneknél és tenyészkancáknál valamivel erősebben billenik könyvünk adatai felé a mérleg; ezek — különösen a kancáknál — nagyobbak a békeáraknál. Csakhogy itt meg arról nem lehet megfededkeznünk, hogy az a lóanyag, mely évente vásárra s azután külföldre került, minőségében aligha érte el azt a gyűjteményt, mely a románok céltudatos akciójának gyümölcse volt. Ménesek féltett gyöngyeit aligha lehet mérni a normális forgalom megszokott eszközeivel. A lehetetlenséggel határos pontosan megállapítani azokat a károkat, melyek bennünket állatállományunk megtizedelése mellett az alacsony árakból folyólag sújtottak. De nem lehet bennünket túlzással vádolni, ha itt is azt mondjuk, hogy *állatállományunk*

¹⁷² L. az imént i. munkát.

¹⁷³ L. u. o.

kárértéke sem szerepel akkora értékkel felvételünkben, mint amennyit a világpiacon képviselt.

A szemlét akár tovább is folytathatnók. A takarmánynál, a mezőgazdasági felszereléseknél — bármerre esik tekintetünk, mindenütt csak azt kell éreznünk, hogy *megrövidültünk* (hiszen kárstatisztikánk árai alig különböztek a békeáraktól!), s ha a magyar közgazdasági élet — tőkék birtokában — külföldről akarta volna megszerezni a hiányzó javakat, a szállítók nem oly olcsón adták volna azokat, mint mi azt a románoknak felszámítottuk. Különbséget talán csak a mezőgazdasági gépeknél vehetünk észre. Egyik-másik géptípusnál (például a gőzekénél) az átlag a békeparitást körülbelül ötszörösen fölözi, itt tehát nem lehet okunk annyi panaszra. De kárainknak ez a csoportja csak elenyésző csekély részlet, elvesző parány abban a nagy tömegben, melynek majdnem minden tétele számszerűségében távolról sem hirdeti megpróbáltatásunk mérvét.

Könnyű már most levonni azokat a következtetéseket, melyek fejtegetéseinkből önként folynak. Könyvünkben 3·8 milliárd koronára becsültük azokat a károkat, melyek a magyar őstermelést a román megszállás alatt érték.¹⁷⁴ Más helyen¹⁷⁵ azonban megmagyaráztuk azokat az okokat, melyek bizonyossá teszik, hogy kárainknak legalább 25%-a kimaradt az összeírásból. Valószínű, hogy a kimaradt bejelentések legfőképpen az őstermelés kárait jelzik kisebb értékűnek a valóságnál, úgy, hogy itt nyugodt lelkiismerettel dolgozhatnánk akár 50%-os, vagy ennél még magasabb %-u különbözettel.¹⁷⁶ Ám maradjunk meg az őstermelésnél is csupán 25%-nyi vélelmezett különbözethél; az őstermelés kárai így is már 4·75 milliárd koronára szöknek fel, — 950 millióval többre, mint amennyiről beszámolóinkban eddig szoltunk. Nincs okunk arra, hogy az alulértékelésből származó káraink tárgyalásánál ettől a számunktól eltérjünk s ha ez utóbbi károk értékét a legmesszebbmenő óvatosság mellett 1 : 0·5 arányban képzeljük viszonylani statisztikánk őstermelési káraihoz, újabb 2·37 milliárd (1919. évi augusztus havi értékelésű) vagy más szóval 284 millió aranykorona kárról szerezünk tudomást. Az a Magyarország, mely közgazdasági életének talpraállítása érdekében mindent elkövet arra nézve, hogy külföldi kölcsönhöz jusson, pezsgő életet, a jövőt jelentő kölcsönhöz, — mert csak külföldi tőkék bevonulása enyhíthetne mai szorult helyzetén, — az igazság nevében is kérheti ime azt a támogatást, melyre a megszállás ördögi munkája miatt van szüksége.

Szándékosan foglalkoztunk elsőnek ártáblázatunknak az átlagos árakra vonatkozó adataival, mert hiszen kézenfekvő,

¹⁷⁴ L. e. könyv 150. l.

¹⁷⁵ L. e. könyv 100. l.; egyéb helyeken eszközölt fejtegetéseink szerint ez az arány tényleg minimumnak veendő.

¹⁷⁶ Könyvünk 179. l. bizonyítottuk, hogy a búzánál és rozsnál pl. a 25%-os aránynál sokkal nagyobb volt a be nem jelentett károk %-a.

hogy ha a végső számítások káraink felszámítását mérsékeltnek mutatják, el kell csitulni azoknak a hetvenkedéseknek, melyek a kárananyag belsejéből kibányászott árák egyike-másikának magasságába kapaszkodnak. Nem lett volna értelme annak, hogy az egyéni bejelentések sűrű rengetegébe elmerülve, azokból válogassuk ki a kuriózumokat. Elegendőnek véltük, ha csupán az adatoknak vármegyei összefoglalása után emeljük ki a végleteket jelző számokat. S hogy felületes szemlélet azt ne mondhasa, hogy a túlon túl széthajló árák felvételünk gyengeségének jelei, néhány reflexiót szükségesnek véljük ezekhez is hozzáfűzni.

A búzánál az *árkilengések* egyáltalán nem voltak nagyok. A 200 koronás maximális árat — az entente jóvátételi bizottságának kívánságára — kénytelen-kelletlen alkalmaznunk kellett. De mégsem mindenütt. Ott például nem, ahol a románok nemesített vetőmagokat zsákmányoltak el (például Csanád vármegyében); a fővárosban, melynek éhező lakossága álmában sem gondolt arra a kommunizmus után, hogy 200 koronáért búzához juthat; vagy tipikus ipari és bányavidékeken (például Esztergom és Borsod vármegyékben), hol a nem-termelő lakosság számára összegyűjtött gabonát hordván el a románok, ezzel olyan inséget támasztottak, mely nem sokat kérdezősködött az úgynevezett hatósági árák felől. A lisztárak nagy ingadozása nem igényel bővebb magyarázatot, hiszen a búzánál érintett hatóokokon kívül másik is érvényesült itt: a lisztfajták különbözősége. A falusi gazda, akitől rozslánglisztet rekviráltak el, természetesen nem támaszthatott akkora igényt, mint a malom, melynek csupa búza-nulláslisztjét szállították el. A kenyérárak felső végétét Budapest mutatta 12 koronás árral kilogrammonként, egyébként az átlagok országszerte nem térnek el különösebben. Aki azonban emlékszik arra, hogy az állítólag tejben, vajban úszó magyar Kánaán fővárosában milyen megbecsült kincs volt a megszállás idején egy darab kenyér, az nem fogja sokallani a fővárosi árat.

Az árpa, zab és tengeri ára országszerte meglehetősen egyenletesnek látszik. Hódmezővásárhely minimális (135 K) árátlagát az onnan elvitt csövestengeri magyarázza meg, s viszont Komárom maximumát nemesített vetőmagvak elpredálása. A burgonya ára minden időkből elég szeszélyes alakulást követ, s akkor, mikor az ország fő burgonyatermő vidékének, Szabolcsnak termése az ország egyéb részeitől elzáratott, lehetett-e azt várni, hogy az ott kialakult 62 koronás ár mindenütt uralkodó lesz. Amint inkább olyan területeken jártunk, melyek lakossága burgonya-behozatalra szorult, látjuk a burgonya árszóját (így Komáromban, Hontban és Budapesten, stb.) feljebb és feljebb szállni.

A tojás ára a vidéken 2 korona körül mozgott s csak a városokban (Budapesten 5, Miskolcon 3, Debrecenben 3 K) vett gonoszabb fordulatot. Aki azonban tud arról, hogy a közlekedésnek a románok által előidézett züllött állapota a tojásforgalmat is megbénította s arról, hogy a baromfiállomány épsége körül sem

bizonyultak szenteknek a megszállók, az nem fog csodálkozni e jelenségen. Nem nagyok aránylag az eltérések a baromfikárok értékelésénél; a vármegyei átlagok zöme 60 korona körüli, ami annál érdekesebb, mert az átlagok kialakításában elvégre nagy szerepe lehetett a baromfifajták különbözőségének. Mégis figyelemreméltó, hogy a tiszántúli vármegyék *mindegyikében* az átlagos ár az országos átlag alatt marad. Itt tehát már érvényesült az a nyomás, melyet a románok az árakra — kényszerintézkedésekkel — gyakoroltak, s aminek alább egyéb bizonyságait is látjuk még. A zsírnál és szalonnánál például az egy Szabolcsot kivéve, minden tiszabalpárti vármegyében s Jászban és Csanádban is az átlagos ár már 15—20%-kal az országos ár mögött kullog; Esztergom maximuma valójában mit sem mutat, mert hiszen ott a zsírrékvirálások minimálisak voltak. A hüvelyeseknél is körülbelül mellékes, hogy a budapesti ár annyira magas: sokkal fontosabb, hogy Csanádban, ahonnan e rekvizícióknak közel egyharmada került ki, az átlagos ár (369 K) csaknem az országos átlagnak felére bukott alá. A borárakat kárstatisztikánk átlagával igen alacsonyoknak jelzik. Legtöbb vármegyében 10—12 korona körüli volt az ár, s azt senki sem róhatja fel bűnünk gyánánt, hogy Zemplén vármegyében elég merészek voltunk 22 koronás árral dolgozni. A legmagasabb ár Abauj-Tornában adódott, itt azonban kisebb mennyiségekről volt szó. Az egyéb italok árátlagának indokolására talán elég annyi, hogy az italok sorában sör, ecet, tiszta alkohol, pálinka és pezsgő, stb. húzódnak meg.

A szarvasmarhák árátlagainál tisztán felismerhető az a gazdasági jelentőség, mellyel az egyes típusok közgazdasági életünkben bírtak. Némileg talán feltűnő az, hogy az igás- és fejőstehenek ára annyira magasabb a vágóállatokénál. Békeidőkben tudvalevőleg a vágómarhák ára (ha hízott marhákról volt szó) többnyire egyenlő volt az említett állatokéval. De a háború nélkülségei után, az állandó takarmányozási nehézségek mellett nehezen ment 1919-ben az ipari jellegű hizlalás. Az igásállatok és a tenyésztanyag közül pedig a románok gondoskodtak arról, hogy nekünk csak a satnyát hagyják meg. Az igásállatok legértékesebbjei Mezőhegyesről, Bábolnáról és Debrecenből kerültek ki; itt is látjuk a kimagasló árakat. A legáltalánosabb ártípus 12—13.000 korona volt, elég szerény összeg tehát. A vágóökrök, vágóbikák és vágótehenek átlagárai vidékenként eléggé különbözők voltak. De nem természetes-e ez, ha tudjuk, hogy a vágóállatok árát elsősorban a súly dönti el. A nehezebb állatok árát a gazdák semmiféle statisztika kedvéért nem számíthatták olcsóbban, mint a soványakét. Adatgyűjtésünk egységességét azonban az üszők és tinók, valamint a borjúk árátlagai világosan ismét bizonyítják; az előbbieik ára általában 5—7000, utóbbiaké 2500 korona körül ingadozott s csupán az igásállatoknál felsorolt törvényhatóságokban másznak feljebb az átlagok, — a fajállatok magasabb értékének megfelelően. Mindkét csoportnál a tiszántúli

vidékeken alacsonyabb árakat jegyeztünk fel, ami összhangban lehetett ugyan azzal a forgalmi korlátozással, mely e területeket elvágtatta a belső piacoktól, de aligha van összhangban a magyar közgazdaság érdekeivel. A sertések ára is döntő befolyása van a súlynak s hiba volna az árak egyenlőtlenségéből másra, mint erre a hatóokra gondolni. A juhoknál a kiváló merinó-juhtenyészet értékessége tolta fel az átlagot Csanádban a maximumra s valószínű, hogy egyébként is a faj különbözősége irányította itt az árkilengéseket, szintűgy a bárányoknál.

A kincstári lovak átlaga az egyes vármegyékben is túlnyomórészt az országos átlag felé hajlott s noha néhány vármegyében abnormális magas számokat jelez statisztikánk, azt hisszük, hogy azok félreértés következményei: e magas árú lovakat helyesebben a tenyészmének között kellett volna feldolgozni. A háttas lovak ára sohasem volt olcsó: luxustárgy a háttas ló s így érthető a 15—20.000 korona között hullámvázó leggyakoribb átlag. Pest vármegye 121.537 koronás átlaga mégis kikivánczozik a többi közül, csak hogy a gyanakvás azonnal elcsöndesül, ha tudjuk, hogy az alagi versenypárik ára szöktette fel ily magasra az átlagot. Az igáslovak átlagai egyértelműen 10—15.000 korona között helyezkednek el. Egy-két dunántúli és dunabalsági vármegye túlságosan alacsony átlaga rontja itt az összbélyomást, bár nem lehetetlen, hogy (alig pár igásló elvételéről lévén szó Győrben, Esztergombán, stb.) valami ösztövért lovat értékeltek úgy gazdája, kinek jószága egyéni akció keretében tűnt el. A komáromvármegyei 33.462 koronás átlagot viszont vonhatná-e valaki kétségbe, aki a magyar lótenyésztés központjait ismeri? A Tiszán túl Békés és Hajdú vármegyék felette alacsony (11.000 koronás) átlagai joggal felkeltik a figyelmet. A csikók ára szintén: Csanádban egy csikó átlagos értékét 72.197 koronára mondja statisztikánk. Ámde Mezőhegyesről a románok csupa szépen nevelt, majdan a tenyésztés céljait szolgáló csikókat hordtak el, melyek árát a ménésparancsnokság igyekezett a valósághoz híven megszabni. A tenyészmének értékelésében 40.000 korona volt a legsűrűbben előforduló átlag, de Békésben és Hajdúban is jóval kisebb összegű. S ha egyfelől megértjük Csanád vármegye 121.715 koronás átlagát, ahol az arabs és angol fajú fedezőmének százait zsákmányolták el a románok, hitetlenül kell rázni a fejünket Komárom vármegyén. Ki hiszi el, hogy Békés és Bátorina értékes egységeinek ára átlagban a 40.000 koronát sem érte el? Az itteni bejelentések — úgy látszik — nagyon is gavallérok voltak a román megszállókkal szemben. A tenyészkanckánál Komárom vármegye átlaga (46.290 K) már inkább látszik helyesnek, ha Csanád vármegyének (131.065 K) most is messze mögötte marad. Nyilvánvaló, hogy itt kárstatisztikánknak oly belső hibaforrásával állunk szemben, melyet nincs módunk kijavítani, de ez is beszédes bizonyossága kárzámlánk mérsékelt voltának. A kanckák átlaga különben nagy változatosságot tár elénk; aszerint, hogy

hol vittek el (például Csongrád vármegyében Berchtold Lipót gróf árpádhalmi méneséből) kiválóbb tenyészanyagot, az árátlag magasabbra szökkenik s általában nagyon érzékenynek mutatkozik.

A takarmánykárok átlagárainál jellegzetesen villanik elő a román megszállás árszabályozó tevékenysége. A kárstatisztika vezérelve lévén, hogy a kárértékelés alapjául az 1919. évi augusztus havi árak vétessenek alapul, a tiszántúli törvényhatóságok becsületesen tartották magukat az utasításokhoz s így történt, hogy míg a száraz takarmány átlagos ára a Tiszán innen eső részekén 120—150 korona felé törekedett, a tiszántúli vármegyék legtöbbszörében az akkori árviszonyokhoz mérten nagyon csekély árakat számítottak fel. Békés vármegye például a maga 166.000 q száraz takarmánykárát q-ként 45 koronával számlázta, ami talán megfelelt a vármegye területére korlátozott forgalomnak, de egyáltalán nem a széna, stb. valóságos értékének. Ha e vármegye szénatermését exportálhattuk volna, — de vele együtt bármelyik másikat is! —, külföldön jóval többet tudtunk volna elérni Békés vármegye 3·5, vagy az országos károk 8—9 aranykoronás árátlagánál. A zöld takarmányrekvizíciók átlagárát — az onnan elszállított mennyiségek túlnyomósága folytán — még erősebben uralják a tiszabalparti rendkívül alacsony (30—40 K-ás) árak. Vajjon realisak lehettek-e ezek az árak, mikor az ország nyugati részében a mostoha viszonyok s a takarmányhiány ez áraknak háromszorosára hajtotta fel az árakat, Budapesten pedig éppen hat-szorosára? S vajjon nem hiába adták-e ki felesen pénzüket a meg nem szállott részek gazdái, akik takarmányt vásárolni kényszerültek, annak következtében, hogy a magyar kereskedelem nem tudta a hazai piacok felé továbbítani e terményeket s sok más terményünket is?

A szalma ára felvételünkben egyöntetűbbnek látszik s Budapest 144 koronás átlaga ritka kivétel. A korpa leggyakoribb ára 80—90 korona körül mozgott. A gazdasági felszerelések között ismét a szekerek és kocsik ára körül észleltünk élénk ingadozásokat. De ha emlékszünk arra, hogy statisztikánknak ez a rovata a dízhintókat egybefoglalta az egyszerű talyigákkal, nyugodtan tovább mehetünk. Az autók árátlagánál nem a magas összegeken ütközhetünk meg, hanem egyik-másik rikítóan alacsony átlagon. Nagyon rozogának kell gondolnunk például az oly autót, melyet — mint Esztergomban — 30.000 koronára értékelhettünk volna. Hiszen ily árat Magyarországon békében is fizettek egy automobilért. Félő, hogy az ily kocsik gazdái csak a beszerzési árakat vallották be, bölesen megfelelkezve arról, hogy ez összeg sokszorosával sem tudták volna kárukat pótolni. Hasonló jelenségekre a mezőgazdasági gépek sorában is lépten-nyomon rábukkanhatunk s ha esetleg magunk is némi idegenkedéssel fogadjuk Debrecen város 1,200.000 koronás átlagárát a gőzekénél, annál inkább kételkednünk kell Jász vármegye és Békés adataiban, ahonnan elrekvirált gőzekék állítólag csak 15.000, illetőleg

10.916 koronát értek volna. A motoros ekék áratlagai vármegyeszerte már egységesebbeknek látszanak s Csongrád vármegye 2380 koronás átlaga alighanem a kártárgy hibás bevallásának köszönheti létét; ott nyilván csak egyszerű ekék elrekvirálásáról lehetett szó. A boronák, rosták és szecs kavágók kevesebb fontossággal bíró áratlagairól jegyezzük fel azt, hogy a Tiszán túl ez üzemi tárgyakat is jóval alacsonyabbra értékelték a tulajdonosok, mint egyebütt. A külvilágtól sokáig elzárt károsultak nem tudtak a megszállás után azonnal fogalmat alkotni káruknak valódi mérvéről. A vetőgépeket legmagasabbra Csanádban és Hódmezővásárhelyt értékelték, — Budapestén (1700 K) annál alacsonyabban, de itt hiába is keresnénk olyan intenzív mezőgazdasági termelést, melynek kitünőbb gyártmányokra lett volna szüksége. A cséplőgépszekrények áratlagai között rendkívüli ellentétek húzódtak meg. De ha a kézi cséplőgépek szerény instrumentumaitól a modern gépek típusai felé haladunk, a rejtély könnyen megfejthetővé válik. A lokomobilok ára már távolról sem annyira ingadozó; itt inkább az a tanulság, hogy míg a Tiszán innen az átlagot rendszerint 80—100.000 korona között számítottuk ki, a Tisza balpartján mintha mindenütt fele ilyen drága lokomobilok álltak volna a gazdaságok szolgálatában. A benzinnmotorok árában nem ennyire éles a különbség, s Borsod vármegye 180.000 koronás átlaga társ nélkül marad.

A ponyvák különfélesége, nagyságban és minőségben eltérő volta, — hogy az elhasználódásról ne is szóljunk —, eredményezte azt, hogy e fontos gazdasági felszerelési cikk áratlagai az egyes vármegyékben annyira tarka képet mutatnak. A vasúti kocsikat letakaró nagykiterjedésű darabok és egy-egy kisebb gépet takaró vásznak között elvégre tényleg jelentkezhetnek árdifferenciák. Szintúgy a lószerszámoknál, ahol az egyszerű kivitelű készleteken kezdve pompás, ezüstveretű kollekciókon végezhetné krónikánk. A zsákok ára egyike azoknak a csoportoknak statisztikánkban, melyeknél a szem nem botlik meg a számok széthúzóadásán; ami különbség itt előfordul, nyilván annak következménye, hogy helyenkint a juta-, lenvászon- vagy papirzsákok jutottak túlsúlyra a rekvizíciókban. A hordóknál a helyzet már egészen más. Aszerint, amint a románok öblös vagy kevésbé bő űrtartalmú hordókat használtak fel arra, hogy segítségükkel borainkat elszállítsák, emitt egészen csekély, amott annál izmosabb számokat látunk. A szén ára sem hódolt azoknak a szabályoknak, melyek árát általában irányítani szokták s melyek szerint árkülönbözetet legfeljebb a vasúti fuvar eltérő összege okozhatna (a minőségen kívül); a készletek csekély volta, a szénhiány mellett itt is a forgalom akadályai idézhettek elő az árakban változást. A tüzfánál szintúgy; itt, ahol ugyan az árak általánosságban 200 korona fölé emelkedtek, — főképp a Tiszán túl —, amerre erdők hiányában s a behozatal elé emelt korlátok folytán a tárolt készleteknek okvetlenül drágáb-

baknak kellett lenniük az országos átlagnál. Eppen ezért hibásnak kell minősítenünk Debrecen város jelentését, mely szerint ott a tűzifa m³-e 30 korona lett volna; az örökös fahiánnyal bajlódó alföldi metropolísról nem hihetjük el, hogy 1919 őszén ott a fát szinte ingyen osztogatták volna.

A napszámok átlagos értéke 30 korona körüli volt, — halvány ellenszolgáltatása annak a munkának, amit románjaink követeltek a parancsukra kirendelt lakosságtól.

r) Szemelvények a románok gazdasági vonatkozású rendeleteiből.

Több ízben kellett utalnunk arra a kirívó különbségre, melyet a románok által tartósan megszállott vidékek s a csak rövidebb ideig román uralom alatt tartott területek áralakulása között statisztikánk alapján észlelhattunk. Az árak alacsony voltában kétségtelenül felismerhetjük a román főparancsnokság intézkedéseinek hatását. A román hadsereg, a hágai konvenció vonatkozó szabályait teljesen mellőzve, nemcsak a nemzetközi jognak azokhoz az írott betűihez nem tartotta magát, melyek szerint a megszálló katonaság csak a forgalmi árak megfizetése mellett rekvirálhat, de a magyar közigazgatás jogkörét merőben kisorsozta, a gazdasági közigazgatás terén is lépten-nyomon tevékenységet fejtett ki. Erdemesnek véljük e tevékenység egyik-másik részletével foglalkozni, annál inkább, mert Szabolcs vármegyén kívül mindössze Hajdúban^{176/a} szereztünk tudomást arról, hogy e történelmi szempontból is fontossággal bíró adalékokat összeszedjék.

Alig vonult be a román hadsereg Debrecen városába, május hó 5-én a VII. és XVI. hadosztályok által megszállott községekben (Dumitrescu Constantin tábornok aláírásával) hatalmas plakátok fenyegették haditörvényszék elé való állítással s 2—6 hónapig terjedő elzárással és pénzbüntetéssel azokat, akik a hirdetményben megszabott *árakat* nem tartják be. A hirdetmény bő részletezéssel hatvanhétféle élelmiszer árát sorolta fel s hogy minő alaposan, jellemző, hogy különbséget tettek a hordóban és tömlőben kezelt juhtúró, I. és II. osztályú árpakása között, stb. Nyilvánvaló, hogy a románok a maximális árakat nem a maguk számára írták elő, mert hiszen ők amúgy sem fizettek, vagy ha fizettek is: csak töredékét a maguk által megállapított áraknak. De gazdasági forgalom egészséges alakulásának bizonyára ártottak ötletszerűen megjelölt árakkal, mikor a marhahús árát kg-kint 9—14 koronára maximálták, holott a tényleges forgalmi ár már 25—30 korona körül járt; a réti széna 170 koronás árából 50-et csíptek le a románok, a szalma 90 koronás árából is

^{176/a} L. a Debreceni Képes Kalendárium 1921. évfolyamának cikkét a 40—58. l. Z—i—s: Az oláhok Debrecenben.

több, mint a felét (40 K-át) s a felsorolást még soká folytat-
hatnók.¹⁷⁷

A román katonai főparancsnokságnak valamivel később megjelent rendelete¹⁷⁸ (szeliden a gyárosok, kereskedők és iparosok figyelmébe ajánlva) a román hadsereg szükségletének biztosítására *az anyag- és árúkészletek bejelentését* adja ki parancsba. Be kellett jelenteni mindennemű gazdasági és mezői eszközöket; feldolgozott anyagokat (ablaküveget, Bergmann-csőveket, hajtószíjakat, köteleket, stb.); az elsőrendű félig feldolgozott anyagokat; mindennemű terményt és takarmányt; élelmszert (még a gyümölcsöt is!); közlekedési eszközöket (talicskákat is) és „különféléket“, melyek közül a rendelet a posztót, zsákot, ponyvákat és szenet nevezi meg s egyebekben egy „stb.“ szócskával az érdekeltekre bízta, hogy mindennemű javaikról jelentést tegyenek. Szinte humorosan hangzik, de tény: a románok *egy nap leforgása alatt* kérték e vagyonkimutatásokat (iparvállalatoknál az üzemi berendezésekről is) s a késedelmeskedőknek a legszigorúbb büntetést helyezték kilátásba. Valószínű, hogy a románok később is elfogadták a pontos jegyzékeket, de jellemző, hogy milyen mohó sietséggel akartak birtokába jutni a fontos adatoknak, hogy mit, hol lehet megszerezniök s *aki tisztában van azzal, hogy a gyakorlatban mit jelentettek az efféle tájékoztatások*, az azzal is tisztában van, hogy a tényleg bekövetkezett konfiskálások folytán hamarosan az áralakulás körül is bizonyos mozgalmakat okozott a készletekre lecsapó Damokleskardja.

A románok gazdasági berendezkedése azután fokról-fokra haladt előre. Június hó 29-én az egykorú sajtóban arról olvashatunk,¹⁷⁹ hogy Mosoiu kormányzó-tábornok *az összes gabona- és terményneműeket zár alá vette*. A rendelet megjelöli a vetőmag céljaira visszatartható s a családtagokat megillető gabonamennyiségeket. Nem mondhatnánk, hogy a románok túlzott gavallériával állapították volna meg a fejquotákat. Egy családtagra például mindössze 120 kg búzát vagy rozsot hagytak volna, ami a termelő lakosságnál alig fele a tényleges szükségletnek; 75 kg burgonyánál is jóval több egy-egy ember évi szükséglete. A feleslegeket a románok — amint a rendelet mondta — maximális áron rekvirálni fogják, minek sikere érdekében elrendelték a cséplőgépek ellenőrzését s ami még klasszikusabb: azt is, hogy a termést községenként egy helyre kell összehordani, hogy az bármikor áttekinthető és hozzáférhető legyen. A románok rendkívül nagy súlyt helyezhettek a termés biztosítására; a községeket *félmillió leu-ig terjedő bírsággal* fenyegették meg, ha a rendelet végrehajtását bármi módon akadályozzák.

¹⁷⁷ L. a Debrecenben megjelent Egyetértés c. lap 1919. évi május 9-i számának 4. l.

¹⁷⁸ L. u. a. lap 1919 június 1-i számának 1. l.

¹⁷⁹ L. a debreceni Egyetértés aznapi számának 2. l.

Július 2-án a debreceni sajtó azzal a kéréssel foglalkozik, melyet a város és Hajdú vármegye vezetősége a román főparancsnokság elé terjesztett a rekvirálások enyhítése érdekében. Az eredeti román terv szerint a vágóállatoknak 75, az igásállatoknak 30, s a tenyészanyagoknak 50%-át rekvirálták volna el s egyben (Hanzu tábornok által aláírt hirdetményben) egy ökör után 500, egy bika után 2000, egy ló után 500 K, egy ménló után 1000 K, az élősértés kg-ja után pedig 1K 60 fillér térítési díjat ajánlottak fel. Mindenesetre érdekes számítási művelet alapján. Fentebb említett maximáló rendeletük szerint a románok a sózott marha egy kg-jának árát (élősúlyban) 7 koronában, a sovány marháét 5·50 koronában, a hizott disznóét élősúlyban 12 koronában szabták meg. Önmagukkal jutottak tehát a románok a legélesebb ellentétbe, mikor a rekvirálásról lévén szó, az árakat oly alacsony összegekben írták elő.

Július hó 12-én ismét érdekes eseményről szereztek tudomást a Tiszántúl lakói. A románok intézkedve, hogy a debreceni dohánygyár mely termékei tartassanak vissza hadseregük számára, egyúttal a dohányigazgatóság óriási mérvben megnövelt kiadásainak ellensúlyozásául *elrendelték a dohányáraknak 40—80%-kal való felemelését*. Az igazi okot persze elmulasztották közölni a nyilvánossággal, de az köztudomású volt. A románok a dohánygyártmányok nagy tömegeit s a beváltóhivatalok raktárkészleteit is elkönfiskálván, maguk is átlátták, hogy a fogyasztásra megmaradt árúkat drágábban kell árúsítani. Nem valószínű ugyan, hogy így a dohányjövedéket kárpótolni tudták volna temérdek káráért, mégis jellemző ez az adalék abból a szempontból, hogy a románok mily könnyű szívvel akarták bűnük *váltásdíját* a magyar közönségre áthárítani.

Az az általános felzúdulás, mely a románoknak az 1919. évi termés lefoglalását kinyilvánító parancsát követte, látszólag a főparancsnokságot jobb belátásra készítette. Július 22-én arról vettünk hírt, hogy a zár alá helyezést hatálytalanítani akarják és csak a román hadsereg részére *megállapított kontingenst* kell az új termésből a polgári hatóságoknak a románok részére beszolgáltatni. Hogy a *gyakorlatban* mikép értelmezték a románok ennek a kontingensnek megszerzését, arról eleget beszéltek könyvünk lapjai.

Közben a románokat néha jótékonyági rohamok is meglepték. Erre vall legalább Porumbaru mérnökkari kapitány augusztus hó 30-án kibocsátott felhívása, melyben a mérnök, mint a VI. számú rekviráló bizottság vezetője, hivatalosan s nyomatékosan, a következők terhe mellett, felhívja mindazokat, hogy aiktól gazdasági gépeket, motorokat, gépszíjakat, stb. rekviráltak el s azt már *ki is fizették*, szabályszerű *nyugtáikkal* nála sürgősen jelentkezzenek. Aki a románok gazdálkodását a megszállás alatt ismeri, alig hiheti el, hogy a románok annyira gondatlanok lettek volna, hogy számla nélkül — előre —

fizessenek ki valamit. Sokkal inkább valószínű, hogy az egész manőver csak porhintésre szolgált, a nagyközönség előtt enyhíteni akarván azokat a visszaéléseket, melyeket a román katonai hatóságok a rekvirálások körül elkövettek. Viszont az sem lehetetlen, hogy a felhívás mögött az a jámbor szándék rejtőzködött, hogy a román gazdasági hivatalok az ártalanul betévedő károsultaktól ilyen módon szerezzenek *ingyen-számlákat*, hiszen könnyen föltehető, hogy számlákkal azok a károsultak mennek majd oda, akiknek még követelésük van.

Rendkívül érdekes a debreceni Egyetértés szeptember hó 10-én megjelent számának az a közleménye, mely tudósít arról, hogy Debrecen város és Hajdú vármegye területén *gabonát vásárolni a parancsnokság engedélye nélkül nem szabad*. Mindazokat, akik a katonai parancsnokság írásbeli engedélye nélkül ott gabonát vagy bármi más élelmicikket akarnak beszerezni (mondja tovább a rendelet), még azokat is, akiknek a kormányzótanácstól van erre engedélyük, le kell tartóztatni s a debreceni katonai parancsnoksághoz kísérni, az általuk esetleg beszerzett gabona vagy más élelmicikkek és igazolványok pedig elkobzandók. Józan ésszel mérlegelve, a rendelet azt jelentette, hogy *a gabona- és élelmiszerforgalmat teljességgel a katonai hatóságok kerítették kezükbe*. S hogy nem ok nélkül tették, erre enged következtetni a most idézett (szeptember hó 2-án 1012. szám alatt kelt) rendeletnek az a további közlése, hogy az államvasútak illetékes közzei kötelesek minden Nagyváradra irányított szállítmányról jelentést tenni a debreceni főparancsnoksághoz. Ha kedvünk volna rá, akár mulathatnánk is a rendeletnek ez utóbbi részén. Nem úgy hangzik-e az, *mintha a katonai parancsnokság saját közzeiben sem bízott volna eléggé, hogy azok csak úgynevezett legális, már tudniillik saját szempontjukból legális szállításokat fognak lebonyolítani* s az ellenőrzés gyakorlására a magyar hatóságokat (!) hívta fel?

Szeptember 9-éről ismét érdekes rendelet akadt a kezünkbe,¹⁸⁰ mely megállapítja azt a sorrendet, melyben a város határában található összes lovakat a rekviráló bizottság elé kell vezetni. A rendelet figyelmezteti a lakosságot a pontosságra, mert az elő nem vezetett lovakat térítés nélkül fogják a románok rekvirálni s a tulajdonost azon felül még külön 10.000 korona birsággal is sújtják. *A birságok kiszabásában a románok — úgy látszik — sokkal adakozóbbak voltak, mint a rekvirált állatok ármezabásában*, mert hiszen (mint fentebb említettük) egy rekvirált lóért mindössze 500 vagy legfeljebb 1000 korona térítési díjat helyeztek kilátásba. Csakhogy rendszerint ezeket sem fizették meg.

Valamivel később arról szereztünk tudomást, hogy a románoknak ismét aggályaik voltak a gabonatermés biztosítása körül.

¹⁸⁰ L. az Egyetértés szeptember 10-i számának 2. l.

Szeptember 25-én Vladesc őrnagy aláírásával rendelet megy ki a termelőkhöz, hogy a cséplés befejeztével *termésükkel* a városi lisztirodánál négy napon belül *számoljanak el*; a rendelet megszegői szigorú büntetés alá estek volna.¹⁸¹

A tiszántúli részek *gyapjútermésének* a román érdekek szempontjából való őrizetbe vétele végett Alimanescu ezredes már június hó 22-én elrendeli, hogy a gyapjútermelők és kereskedők kötelesek a román rekviráló központoknak az összes tulajdonukat képező gyapjúmennyiséget a rendeletben megjelölt *rekviráló központoknál* letétbe helyezni, bármi néven nevezendő eladás vagy vétel tilos, megkötött ügyletek megsemmisíttetnek.¹⁸² Az érdekes *jogszabály-alkotást* az ezredes azzal magyarázta, hogy az utóbbi időben a katonailag megszállott zónában sok egyént fogtak el, akik a gyapjút ott összeszedték s azt csempészés útján különböző (!) helyekre küldték. A hadbíróság esetleg két évig terjedő fogházzal és 10.000 leu pénzbüntetéssel torolhatta volna meg ezt a román felfogás szerint törvényellenes eljárást. Könyvünk más helyén említést tettünk, hogy a (magyar) gyapjúközpont nagy kártömegén kívül gyapjút aránylag kevesebb helyen tudtak a románok rekquirálni. Feltehetjük tehát, hogy a „csempészek” mégis ügyes emberek lehettek, akik a félelmes katonai zóna ellenőrzését ki tudták kerülni, mert hiszen egyébként sokkal több, közvetlenül a magánosokat érintő, gyapjúkárőről is kellett volna kapnunk bejelentést. Megszívlelendő azonban mindenestre a rendelet indokolása, hiszen az *a gyapjúkereskedelmet lapidáris rövidséggel csempészetnek minősíti*. A csempészés vagy Magyarország belseje felé irányulhatott volna, — de beszélhetünk ebben az értelemben csempészésről; vagy a tulajdonképeni Románia felé, amikor viszont furcsa fogalmakat kellene alkotnunk a román kereskedelmi szokásokról, melyek ezt a jól ismert üzletágot tiltott kereskedésnek deklarálta volna.

Abból a tarka egyvelegből, mely a megszállás után közsé-geink irattárában meglelhető rendeletekből élénk tárul,¹⁸³ most az úgynevezett 18. számú rendeletet ragadjuk elő, melyet Michaescu tábornok írt alá 1919 szeptember 15-én. Kitűnik ebből, hogy a románok milyen szerető gonddal aggodalmaskodtak a megszállott területek *állatállományának megóvása miatt*. A rendelet abból indul ki, hogy a megszállott területen a mészárosok naponta túlnagy számban vágnak szarvasmarhát, holott a húsban való pazarlást sehol sem engedik meg a tenyészmarhák érdekében; a rendelet utal arra, hogy egyes üzerek nyereszkezdésből fiatal állatokat is levágnak, holott a jövő és a megszálló csapatok élelmezésének védelmében szükség van a húsellátás zavartalanságának biztosítására s említést tesz végül arról is, hogy

¹⁸¹ L. az Egyetértés szeptember 30-i számának 1. l.

¹⁸² Az eredeti rendelet szövege alapján.

¹⁸³ Sajnos, csak néhány község irattárát tudtam átvizsgálni; de ott is érdekes anyagot találtam.

az állatlétszám sokat apadt az egész megszállott területen, — leginkább ott, ahol a vörös hadsereg garázdálkodott. Mindezek folytán a tábornok jövőben csupán a hetenkinti háromnapos szükségletnek megfelelő húsmennyiség kitermelését engedi meg, s ezt a mennyiséget a körleti rekviráló bizottságok fogják megállapítani. *Szeptember 20-tól kezdve minden marhavásár eltiltatik.* Ez az a pont azonban, ahol a rendelet elárulja magát s ordítva kiabálja igazi célját. A marhavásárok eltiltásával a rekviráló körletbizottság csupán annak engedheti meg az állateladást, aki a rekviráló bizottságnak már leadta az azt megillető 20% kvótát. Nyilvánvaló, hogy az állatállomány kímélésére, *de nem a tábornok által felsorolt okokból*, hanem a román hadsereg rekvizíciói folytán, valóban volt és pedig nagy szükség volt. Könyvünkben volt módunk kimutatni, hogy a magyar nép minden erejével azon volt, hogy a maga gyomrán takarékoskodja meg a nagy pusztulást, melynek megszállás alatt szenvedő tanuja volt. *Mikor azonban a románok a marhavásárok betiltásával újabb feltételekhez kötötték az állatforgalmat, valójában a zsarolásnak egy újabb módját eszelték ki, mert hiszen a román igazgatás előtt vajjon ki tudta volna szavahihető módon igazolni azt, hogy állatállományából azt a bizonyos 20%-ot már tényleg beszolgáltatta.* Mikor tehát a románok egyfelől az állatforgalmat teljesen megbénították, s másfelől — az újabb, további rekvizíciókkal — az állatárak alakulására is ismét befolyást gyakoroltak, az állatok árait messze azok fölé a határok fölé nyomva föl, amelyek az ő szabványaikban szerepeltek.

A románok gazdasági berendezkedése azonban egészen más irányokban is megtermette ékes gyümölcseit. Ki hinné például, hogy egy megszálló hadseregnek gondjai közül az első egyike a *munkabérek szabályozása*? A románok — talán azt igazolandó, hogy a szovjet-rendszernek mily halálos ellenségei — május hó 1-ei hatállyal érvénytelenítették a március hó 20-a óta fizetett munkabérek s úgy a gyári és ipari, mint a mezői, gazdasági, szőlő- és kerti munka bérét szabályozták. Nehéz megmondani: miért, hiszen a rövid és dicstelen múltú tanácsköztársaság bukása után a magántulajdon rendszere ismét jogaiba lépven, a munkabérek ismét automatikusan a szabad egyezkedés tárgya lettek s a román megszállás nyomában járó gazdasági válság amúgyis termelte a munkanélküliséget, ezzel a munkabérek színvonalát is lenyomva. A román munkabérszabályozás semmiféle gyakorlati eredménnyel nem járhatott, mint ahogy mindenkor aggályos hatósági szóval elintézni a munkabér kényes kérdését. Az egész akciónak inkább csak *tüntetésszerű* jellege volt: megmutatni a lakosságnak, hogy a román hadsereget milyen világnézeti különbség választja el az összeomlott rendszertől. Mégis érdekesnek tartjuk idézni a rendeletnek a *mezőgazdasági* munkabérekre vonatkozó megállapításait, melyek élénk fényt vetnek a sívár

román mezőgazdasági munkásviszonyokra.¹⁸⁴ A rendelet szerint a felnőtt mezőgazdasági munkás 16 korona napibérre tarthatott volna igényt, s ezért az összegért napkeltétől naplementéig (tehát átlag 13—14 órán át) kellendett dolgoznia. A mezőgazdasági munkának minő mélységes aláértékelése szükségeltetett ehhez a szabályozáshoz, mikor a gyári és ipari termelés körében a *közönséges* (napszámos) munkáért is a románok óránként 2 koronát fizettettek volna s 10 órán túl terjedő munkáért külön 50% pótdíjat. A szőlőmunkás például az ipari napszámossal szemben az utóbbi bérének alig felét kaphatta volna meg. Azt hisszük, a románok mégis tudatosan intézték így a dolgok rendjét. Hiszen tekintet nélkül arra, hogy az említett *éhbérért* dehogy is lehetett volna a Tiszán túl — ekkor már 120—140 koronás búzaárak mellett — munkást kapni, a papirosrendelet jó alkalomnak mutatkozott arra, hogy a románok a mesterségesen leszorított árakat megindokolhassák. Hiszen tudjuk, hogy ők rekvirálásaikkal a maguk megszabta árakat sem fizették meg, vagy csak nagyon ritkán fizették meg. De a román óvatosság mégis résen volt: hátha egykor mégis fordul a kocka, s felelni kell a túlkapásokért. Jó lesz akkorra bizonyítékokról gondoskodni, hogy íme a magyarok túlsokat követelnek rajtuk.

Hogy a megszálló román csapatok gazdasági politikája mennyire nem volt eszközeiben válogatós, ha részükre haszonról s nekünk: megrövidítésünkről volt szó, annak felejtethetlen példája az 1919 őszén Budapest székesfőváros éhező lakossága számára a tiszántúli részek gabonakészletéből ígért támogatás története is. A budapesti lapokban a románok világáig kürtölték nagylelkőségüket, hogy *saját* gabonánkból átengedtek a főváros részére 300 vagon. Egymillió korona *jutalék* ellenében a románok valóban hozzájárultak ahhoz, hogy a Hadi Termény Rt. 200 vagon gabonát összegyűjtsön és Budapestre szállítson (*a jutalék a románok által számított 80 koronás egységár mellett 125 vagon búzával volt egyenértékű!*); egyszerre azonban rájöttek arra, hogy itt jobb üzletre van kilátás s a maradék 100 vagon gabonát egyszerűen elrekvirálták.¹⁸⁵ A románok tehát maguk mutattak arra jó példát, miképen kell a forgalomba kerülő gabonát *megdrágítani*, mert hiszen így nyilvánvaló, hogy a Budapestre jutott 200 vagon búzának kellett viselni mind a 425 vagon költségeit! Szabolcsban azután, ahol ez a sikeres betörés lefolyt, tovább is kísérleteztek. 1919-ben a vármegye lakosságától 80.000 q árpat és zabot is követeltek, holott köztudomású, hogy a vetésterületnek csupán 3, illetve 9%-a lévén ott e terményekre szánva, a vármegye azokból maga is nagymérvű behozatalra szorult.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Nyomatott Debrecen város és a Tiszántúli ref. egyházmegye könyvnyomdavezetőségénél 1919.

¹⁸⁵ L. Szabolcs vármegye alispánjának i. jelentésének 54. l.

¹⁸⁶ L. u. o. 65—66. l. és 73—74. l.

Lesz még módunk írni arról a nagy sérelemről, hogy a románok *Magyarország földjén belül* külön *vámokat* állítottak fel. De hogy ennek az atrocitásnak a mezőgazdasági termelésre is milyen zavaró hatása volt, ideiktatjuk a román határőrszakasz hirdetményét 1919 december hó 4-ről, mely szerint azok a lakosok, akik a demarkációs vonalon *túl* (de Magyarország földjén!) akarnak menni munkaeszközeikkel és állataikkal, hasonlóképen azok, akik az említett vonalon innen akarnak jönni, a közlekedés szabadsága részükre bár biztosítatik, — de csak a felállított őrszemek állomáshelyein, ahol nevüket lajstromba foglalják. Szegény emberek mentükben és érkezésükben kötelesek voltak az átvitt eszközökkel és állatokkal *ugyanazon* őrszemnél jelentkezni, ahol a vonal első átlépésekor is jelentkeztek.¹⁸⁷ Ki hiszi, hogy efajta intézkedések a termelés érdekeit szolgálták volna?

De magyar szempontból talán még örülnünk is kell azon, hogy a románok ilyen körülményessé tették ezen az erőszakos demarkacionális vonalon való átlépést. Ott, ahol az ideiglenes magyar és román határok egymással érintkeztek, sűrűn fordultak elő kellemetlenségek, melyek minden egyéb megfontolás ellenére is kívánatosná tették, hogy a határszéli átmeneti forgalom minél szűkebb korlátok közé szoríttassék. Azok a hiszékeny magyar földbirtokosok, akik úgy vélték, hogy az ideiglenes határok által kettészelt birtokuk állatállományát a gazdasági szükségességhez képest akadálytalanul használhatják úgy a magyar, mint a román impérium alatt álló területeken, sokszor alaposan megijázták s a túlnan került állatokat a románok vagy csak magas összegű váltásdíj ellenében engedték vissza, vagy pedig véglegesen ott marasztalták. Hiába volt nem egyszer az entente-missziók közbelépése, — ha különösen kirívó esetekről volt szó —, a románok a javak gyűjtésének ezt a módját nem engedték gazdasági programjukból kitörülni.

Am a románok, ha már a határon át — de saját földjén mozgó — lakosságnak oly sok borsot törtek az orra alá, gondoskodtak arról, hogy a belső területek népe is ismerkedjék meg a román gazdasági rendtartással. Kisebb baj volt talán, hogy az örökösen a tanyák körül sompolygó katonák nem tették éppen barátságossá a mezőkön való munkálkodást. Nagyobb volt az, hogy a románok minden eszközzel egyszerűen meg akarták akadályozni azt, hogy a magyar lakosság csak úgy, ahogy is el tudja végezni a maga teendőit. Vagy mi egyebet jelentett volna a román megszálló hadak parancsnokságának az a képtelen rendelkezése, mely szerint a megszállott területek 12 éven felüli lakosságának *arcképes igazolványt* kell a maga részére szereznie. Egy ország, egy vidék, melynek népe lépten-nyomon ki van téve annak, hogy felelősségre vonják, hogy igazoltatják, aligha tudja azt a minimális nyugalmat élvezni, mely minden értéktermelő foglalkozás-

¹⁸⁷ L. u. o. 86—87. l.

nak előfeltétele. Valószínű, hogy a románokat egyéb szempontok is buzdították arra, hogy a magyar lakosságot így szórakoztassák; az igazolvány kiállítása díjhoz volt kötve s így az egész művelet haszonnal is járt. Mégis mi a *krajcáros* játékon túl a valódi károkat látjuk, azt, hogy 1920 kora tavaszán a románok felkészültek arra, hogy szántóföldjeiken a lakosságot sorra igazoltassák. A javított vetésforgónak érdekes neme volt ez.

Am közben azt is kitalálták, hogyan lehet a magyar gazdasági élettől javakat úgy is elvonni, hogy azzal a maguk politikáját dezavualják. Románia a megszállás káraitól való védekezésében mindig azt hangoztatta, hogy ő mint győztes ellenfél vonult be országunkba s élvezte mindazon előnyöket, melyek a diadal hőseit megillették. De nem ejt-e gondolkodóba bárkit az az eljárása, hogy *a vörös hadseregből ejtett hadifoglyokat szétében a magyar közigazgatás által élelmezette?*¹⁸⁸ A vörös hadsereg katonái miatt különben sem fájt nagyon a fejük, azoktól maguk sem tartottak. De ha a fogolyellátás gondját a mi nyakunkba varrták, ezzel önkéntelenül azt is megcáfolták, mintha komoly háborút viseltek volna Magyarország ellen! Nem is viselhettek s ezt — egy jelentéktelen kavicsba elbukva — maguk is elismerték. Valóban úgy volt. Az egész felvonulás csak kísérlet volt Magyarország megfojtására. *Nem a vörös hadseregtől féltek a románok, hanem a terror alatt szunnyadó magyar akarattól.* A vörösökkel végezve, sietve összefogdosták a volt közös hadsereg és a honvédség tisztjeit s ezeket Románia belsejébe hurcolva, Krajovában és más helyeken hónapokig fogva tartották.¹⁸⁹ Talán ellenértékül azért, hogy a hareban ejtett foglyaikat velünk tartatták el.

Eféle cselekményeik a lakosságot állandóan nyugtalanságban tartották. De mennyire egyes parancsnokságok gyilkos rendelkezései is, melyek szinte életünkre törtek. A 223. számú román parancsnoksági rendelet (19.411/1919. sz.) például a 16. divízió 663 napi élelmezésére 2000 q búzát, 419 q babot, 1200 q húst és 40 q zsírt követelt azonnali szállításra. Aki csak kissé tud számolni, azonnal látja a rendelet képtelenségét. Közel két évi élelmezésre kértek a románok itt élelmiszert, de olyan összevisszaságban, melyet józan ésszel nem lehet követni. A parancsot teljesíteni kellett;¹⁹⁰ azután gondolkodhattunk esetleg rajta, mikép is fogják a románok a nagytömegű húst a romlástól megóvni. Egy más rendelet Máramaros vármegye élelmezésére követelt 150 vagón gabonát. Mintha a románok azt még akkor magyar területnek tekintették volna!¹⁹¹ Az indok azonban egészen kézenfekvő volt, amiért a románok a magyar föld zsírját minden módon kiszívni

¹⁸⁸ Szabolcs és Pest vármegyékben és másutt is.

¹⁸⁹ L. Szabolcs vármegye i. jelentésének 121. l. Egyéb forrásaink is hivatkoznak erre az atrocitásra.

¹⁹⁰ L. Szabolcs vármegye i. jel. 130. l.

¹⁹¹ L. u. o.

akarták. Hiszen adataink vannak arról, hogy például az árpa és zab vetőmagkészleteket, melyeket potom áron vagy többnyire ingyenesen rekvirálták el a termelőktől, ügynökök közbenjöttével uzsoraáron adták tovább idegen területek megszorult népének, maguk fölözve le annak az árpolitikának hasznát, mellyel olyan ügyesen tudtak lavirozni.¹⁹² Az értékesítést azonban szélitiben-hosszában gyakorolták, s aki nem hinné, emlékeztetjük arra, hogy a magyar dohánytermésből — mely kezükre jutott — csupán 170 vagónért is 46 millió koronát kaptak Cseh-Szlovákiától, bárha ez az állam bizonyára mérlegelte azt, hogy *eltulajdonított* jószág-ról van szó s így csak alacsonyabb árat kínált.¹⁹³

A románok tudták, hogy miért dolgoznak, s el is követték mindent, hogy a zsákmányt biztonságba helyezték. Frunzescu ezredes, Szabolcs vármegye katonai megbízottja például mily klasszikus tömörséggel szövegezte meg a vármegyéhez intézett 1063. számú rendeletét. Adjon ki rendeletet — úgymond — az alispán, hogy a faluk összes szekerein szállítsák a terményt a megjelölt helyre. Használják a szekereket és kisvonatokat, hogy összegyűjthető legyen az előírt kontingens; halasztásról szó sem lehet. Oros községet az ezredes 200.000 korona pénzbírságra¹⁹⁴ ítélte, mert nem bírt elég terményt kiadni. Mindezt a béke, a megértés, a felszabadítás jegyében!

Még csupán néhány mozaikdarabka a román megszállásnak gazdasági életünket megtámadó intézkedései közül. Ismeretes, hogy a kommunista uralom mennyire ártott Magyarország érdekeinek a töméntelen úgynevezett *fehérpénz* kibocsátásával. E pénz bevonása az újraéledt törvényes rendnek egyik sürgős teendője volt. A románok azonban tudták a módját annak, hogy lehet hasznot sajtolni abból a *pénzkomédiából*, melynek hagyatékát a tanácsköztársaságot felváltó törvényes uralom likvidálta. Micháescu kormányzó-tábornoknak dátum és szám nélkül kiadott parancsa¹⁹⁵ szerint a megszállott területeken csupán az Osztrák-magyar bank régi (kék) nyomású bankjegyei s az egyik oldalukon nyomott bankjegyek közül csakis azok foroghatnak, melyek le vannak bélyegezve valamelyik vármegye pecsétjével; a szovjet-bankjegyek, azok, melyek a kibocsátó intézet kliséivel készültek ugyan, de (a 200 koronásoknál) 2000-es, illetve (a 25 koronásoknál) 3000-es sorozatúak, érvénytelenek. A gyakorlatban a románok úgy értelmezték a szabályt, hogy a maguk részéről csak régi kibocsátású bankjegyeket fogadtak el, de tévedésből sem fizettek volna mással, mint a szerintük is érvénytelen szovjet-bankjegyekkel. Ezekből elég nagy készleteket zsákmányoltak, különösen a Tisza átlépése után. Ilyképen azután a pénzforgalmat tel-

¹⁹² L. u. o.

¹⁹³ L. u. o. 132. l.

¹⁹⁴ L. Szabolcs vármegye jelentésének 168. l.

¹⁹⁵ Nyomatott a Hegedűs és Sándor rt. nyomdájában, Debrecen, 1919.

jesen összekúszálták. Egyfelől mesterséges pénzsűkét idézték elő a Tiszán túl (mert a rendelet kiválóan ezekre a területekre vonatkozott), másfelől *a maguk által is semmisnek mondott pénzhamisítványoknak újra meg újra a forgalomba való tolásával a javak értékét emelték*, minthogy a termelő vagy eladó természet-szerűleg más vámon akarta azt a veszteséget behozni, melyet egy helyütt szenvedett. Nem természetes következménye volt-e ennek az eljárásnak is, hogy a mezőgazdasági és egyéb termékek ára is egyre nőtt, tekintet nélkül azokra a próbálkozásokra, melyekkel a románok azt kényszerrel megakadályozni igyekeztek?

Am a románok leleményessége kimeríthetetlen volt, ha a magyar közgazdaság vérkeringésének megállításáról volt szó. A román megszálló hadsereg szinte légmentesen elzárta a Tisza folyásától keletre eső vidéket Magyarország egyéb részeitől. Az áruszállítást Budapest felől nem engedte meg a Tiszán túlra. Ugyanakkor azonban gondoskodott arról, hogy a forgalmat ott teljesen megnyomorítsa. Michaescu tábornok 1919 augusztus hó 22-én 5918. szám alatt kelt parancsa szerint¹⁹⁶ „megállapítást” nyert, hogy a román királyság által nagy anyagi áldozatok árán megszerzett ruházati és élelmicikkek a megszállott területekre szívérognak át s itt nagy agiotage-zsal adatnak el, holott rájuk a tulajdonképeni Romániában és Erdélyben is nagy szükség van s ott ez árúk megfizethetetlenek. Ezért jövőben tilos bármit is a régi államból *direkt* a megszállott területekre kiszállítani, különben az árúk elkoboztatnak; de tilos az árúkat a megszállott területekről is kivinni a debreceni központi rekviráló bizottság engedélye nélkül. Hogy a magyar vidékek lakossága se szenvedjen hiányt, a rendelet megengedte, hogy a lakosság szükségletét Cseh-Szlovákiából szerezze be s Erdélyből is, ha az erdélyi kormányzótanácson kívül az említett debreceni bizottságtól engedélyt nyert arra. Ki hinné el, hogy a megszállott területek lakossága Erdélyből vagy a régi Romániából kapott volna élelmiszer-csempészárút? A jól kiesztelt manőver célja nyilvánvaló volt. Amit a románok meghagytak rekvirálásaik után a tiszántúli termelőknel, s amit azok — megélhetésük és gazdaságaik üzemvitele érdekében — eladni kényszerültek, mesterségesen maguk felé akarták terelni s a forgalom szabályozása címén is még külön sápot szerezni. Az a körülmény, hogy a gazdasági érintkezés kapuit az anyaállam felé lezárva, a sorompókat Cseh-Szlovákia felé nyitva tartották, nekünk szintén csak ártott; az élelmezés terén ekkor ugyancsak megszorult nagy ellenségünk juthatott így olcsón élelmiszerhez, a szükség napjaiban nem várt segítséget kapva.

A románok azt mindenestre elérték ez ötletes és sok más hasonló rendelkezésükkel, hogy a normális gazdasági cirkuláció teljesen megakadt a megszállott területeken. Gondjuk volt azonban arra is, hogy annak a pár embernek is elvegyék a kedvét az

¹⁹⁶ L. Szabolcs vármegye i. jelentésének 188—189. l.

utazgatástól, akit esetleg üzleti érdekei arra kényszerítettek volna, hogy az utazást megkísértse. Az erdélyi kormányzótanácsnak az erdélyi csapatok főparancsnokságával 1919. évi június hó 29-én (7035 és 8131 sz. a.) közösen kiadott rendelete szerint (aláírták Maniu Gyula s Marderescu és Panaitescu tábornokok) egy-egy vármegye területén s a szomszédos járások felé is, ha ott valamely kereskedelmi centrum van, a közlekedés általában szabad, de a 12. éven felüli utasoknak személyazonossági igazolvánnyal kell rendelkezniök.¹⁹⁷ Más megyékbe való utazáshoz már közlekedési igazolvány szükségeltetik, aminek megszerzése korántsem volt egyszerű feladat, minthogy a rászorultak hatféle változaton törhették a fejüket, hol is kell az igazolványt kérelmezniök, s esetleg azon, hogy mikép tudnak eljutni ahhoz a hatósághoz, mely az igazolvány kiadására jogosult. Sokan bizonyára kénytelenek voltak a megszállás idejére egyáltalán lemondani arról, hogy útra kelhessenek; másokat az a fortély gyötörhetett meg, hogy az úgynevezett *szabad* közlekedési igazolványok csupán egyszeri útra szóltak s azután kezdhette ki-ki újra a maga kálváriáját, ha csak gyorsabb útját nem tudta megtalálni az írások megszerzésének. Bejegyzett kereskedelmi cégek alkalmazottai, ha közvetlenül a termelőktől vásároltak (de ki tudta volna ezt megállapítani?) 4 hónapra kaphattak volna szabad közlekedésre jogosító igazolványt. A rendelet hatályát augusztus hó 20-án kiterjesztik a Duna-Tisza közére is, annyiban még megszigorítva, hogy a katonai hatóságok engedélye nélkül itt jóformán csak a szomszédos községbe volt szabad átmenni. Október hó 28-án azután — közvetlenül a tiszáninneri részek kiürítése előtt —, a 34. sz. főparancsnoksági rendelet a Duna-Tisza közén kegyesen felszabadítja a személyforgalmat; a Tiszán túlra azonban továbbra is útlevélkényszert tart fenn, szintúgy az onnan Magyarország belseje felé utazókra vonatkozólag, a kik azután egy sereg román katonai parancsnokság között válogathattak, hol próbáljanak útlevél elnyerése végett szerencsét. Vizsgálva e rendeletek értelmét, valószínű, hogy románjainkat *rendkívüli* hadiérdekek (de persze olyanok, melyeket csak ők láttak!) késztették arra, hogy a lefegyverzett Magyarország népét így okkal-móddal házi tűzhelyükhöz szoktassák. Másképp nem tudnók okát adni annak, minek zárták lakosságunkat négy fal közé. A gazdasági forgalom legfőbb szükségletét, a jószágátmeget, úgy is maguk részére sarcolták el s a vasuti szállítási eszközök javarésze is az ő kezükön kallódott el. De talán mód lett volna egy és más vagyontárgyunk megmentésére, ha legalább a személyek szabadabb mozgását engedték volna. De ezt sem engedték meg.

¹⁹⁷ Egy szeptember hó 1-én Michaescu tábornok és Alimanescu ezredes által aláírt rendelet szerint a szomszédos községbe való utazásnál *illetőségi* bizonyítvány szükségeltetik!

d) *Egyes gazdaságok indirekt kárainak áttekintése.*

Azok a rendelkezések, melyekkel a megszálló román csapatok Magyarország közgazdasági életét kényük-kedvük szerint kizsákmányolhatták s amelyek csonka vázlata is megközelítő képet nyújt a megszállás kárainak számokban ki nem fejezhető változatairól, némely vonatkozásukban elsősorban bár a románok gazdasági berendezkedését világítják meg Magyarország földjén, — sok tekintetben azonban azoknak is vezérfonalul szolgálhatnak, akik a megszállás *indirekt* káraival kívánnak foglalkozni. Tárgyalási rendünk eddigi menetéből különben itt is, ott is kiütközött egy és más célzás a megszállás bizonyos közvetett hatásaira, mint-hogy a közvetlen károk jelentőségét — néha — okvetlenül és azonnal ki kellett éleznünk az előbb említett hatások érintésével. A közvetlen károk elszigetelt szemléletéből pl. kiléptünk akkor, mikor a mezőgazdasági termelés cikkeinek külkereskedelmi forgalmát vázoltuk a megszállás után, — de számos más irányban is szinte önkénytelenül átsodrótunk a károk két csoportját elválasztó határmesgyén. Most, hogy az őstermelés kárainak vizsgálatában a végszóhoz értünk, tudatosan is fel kell derítenünk azokat az összefüggéseket, melyek e részben a statisztika számára hozzáférhetők.

Könyvünk más helyén kifejtettük azokat az okokat, melyek dacolnak minden jószándékkal, melyek az indirekt károk pontos megállapítását célozzák. Oly bonyolult, kúszált és mégis finoman egybefonódó a gazdasági élet organizmusa, hogy a statisztika mai szervezete mellett még normális életműködésének megfigyelése is lépten-nyomon zökkenőbe botlik, — nemhogy a kihagyások, zavarok számontartása. Sok tekintetben meg kell tehát elégednünk azzal, hogy rámutatunk az ösvényre, melyen a megszállás kárai tömegesen torlódhatnak, — de bár szemünk előtt a nyáj, nem tudjuk kezünket rátenni.

Többször idézett quasi-reprezentatív statisztikai észlelésünk keretében (mely azonban leghelyesebben írásbeli ankétnek volna mondható) kísérletet tettem arra, hogy az ösvények egyikét-másikát megközelítsem. A válaszok, melyeket kaptam, fogytékosak és sokban kiegészítésre szorulnának. Mégis alkalmasnak vélem azokat arra, hogy most következő fejtegetéseim élére vegyem. Nyilvánvaló például, hogy az egyéni gazdaságoknak s rajtuk keresztül az ország közgazdaságának is kára származott abból, — ha másképp nem, az árakra gyakorolt nyomás következtében —, ha a gazdaság a megszállás után nem rendelkezvén elegendő terménykészletekkel, saját szükségletére is vásárolni kényszerült. Főlölség és hiány két oly véglet, melyek szerepcséréje okvetlenül hatással volt a gazdaságok üzleti számítására. Ha elemi csapás csupán egy-két gazdaságot kényszerít arra, hogy veszteséget pótolja, rendszerint csak maga jár pórul; de ha egy ország termelő gazdaságai csoportosan szenvednek el ily kárt, hatása

alól az összesség sem vonhatja ki magát. Ime a példák. Gróf Szapáry György pusztataskönyi uradalma, melynek 4474 hold kiterjedésű földjéből 2938 holdon szántóföldi művelést űztek, rengeteg kárán kívül arra kényszerült, hogy 222 q búzát, 279 q árpát, 200 q zabot vásároljon vetőmagnak s ezenkívül még 675 q csöves és 200 q szemes tengerit. Jellemzők az árak is, melyekért szükségletét fedezni tudta: a búzáért körülbelül 700, árpáért körülbelül 800, a zabért körülbelül 500 koronát kellett fizetnie, a búzá-nál nyilván még 1919 kora őszen, *ami meggyőzően mutatja, hogy a kárstatisztika 200 koronás árátlaga mennyire a tényleges árak alatt maradt.* A „Bóni“ gyártelep és mezőgazdasági részvénytársaság szatmárvármegyei egyesített gazdasága — szintén hatalmas, 4664 holdas birtoktest — búzában, árpában, zabban és tengeriben szintén segítségre szorult s nagytmegű erőtakarmányt is kellett beszereznie, hogy üzeme fenn ne akadjon. Özvegy csáköi Geist Gyuláné kondorosi birtoka (nagysága 2596 hold) a rekvirálások által támasztott hiányt akként pótolta, hogy az állatállománytól elvonta az erőtakarmányt, a cselédség gabonajárandóságát pedig tavaszi búzából és őszi búza-ocsú megrostálásából fedezte. Mocsáry Dénestől (Fegyvernek, Jász vármegye) azt a rendkívüli jellemző választ kaptam, hogy a gazdasági szükségletére a románok által meghagyott gabona és takarmánymennyiség elég volt. Miért? Egyszerű okból. Úgyszólván semmi állat sem maradt ott s így cselédség is alig kellett, — a legtöbbet szélnek eresztette gazdája. A birtok nagy részét — egyéb megoldás híján — feles művelésre kellett adni. Steinfeld István debrecenmacsi gazdaságában (2983 hold) sem maradt vetőmagnak való s idejében beszerezni sem tudván azt a gazda a környéken, minden okszerű üzemterv mellőzésével részes művelésre kellett az egész birtokot kiadnia. Herskovics Jenő gazdasága (Kisvárdá, Szabolcs vármegye) a velencei testvérgazdaság készleteiből kényszerült meríteni. Gróf Berchtold Lipótné árpádhalmi gazdasága (2910 hold) gabonakölesönt vett igénybe, hogy cselédjeinek konvencióját kiadhassa s a kölcsönnel a következő gazdasági év hozadékát terhelte meg. Fried Leó tiszacsegei 4700 holdas uradalma rendkívül nagy pótlásokra kényszerült: 300 q búzát, 350 q rozsot, 250 q zabot és 1000 q tengerit kellett megvennie, hogy üzemét folytathassa. Gróf Wenckheim József kigyósi uradalma (13.489 hold), melynek területéből 1400 hold rét és 3032 hold legelő, különösen a takarmányozás körül került bajba. Ameddig a korpából futotta, azzal pótolták a hiányzó takarmányt, később azonban itt sem kerülhették el a vásárlást. Meisels Vilmos gazdasága (Nádudvar, 1300 hold) úgy vetőmagot, mint takarmányt piaci árakon szerzett; báró csetei Herzog Mór (Kéthalom, 4198 hold) erőtakarmányt vásárolt. A Magyar föld részvénytársaság sarkadi hitbizományi béruradalma a „szükség törvényt bont“ jelszavával — mivel a beszerzés általán megnehezült (mennyire jellemző adaléka az időknek!) —, szűkösebbre fogta az állatok adagait; —

de kérdéses, hogy helyesen járt-e így el? Gróf Dessewffy Aurél büdsszentmihályi uradalma (9270 hold) is hiányos táplálékra fogta állatait, minthogy a terményforgalom zár alá helyezése következtében nem tudta a szükséges terményeket megvásárolni; a rossz takarmányozást az állatok azóta is sínylik. Impozáns számokat közölt velünk özvegy Wenckheim Frigyesné békési uradalma (16.513 hold). 830 q búzát (1400 koronás egységárban), 250 q zabot (á 1400 K), 350 q árpát, 771 q tengerit (á 700 K), 49.814 köteg tengerikévé, 1700 q répaszeletet, 95 q répaszörpöt kellett beszerezni, hogy a megszállás bajaiból ki tudjon lábalni! A költségek mintegy 2·6 millió koronát emésztettek meg!

Mindezt olyan gazdaságok tulajdonosai kényszerültek megtenni, akik máskor talán rossz álomnak vették volna, hogy efajta beszerzésekre kell gondolniok.

Am a mérték ezzel még korántsem telt be. Rengeteg pénzébe került földbirtokosainknak az, hogy az állatállományban történt károkat, úgyahogy, pótolni tudják. Gróf Dessewffy testvérek királytelki uradalma (6945 hold) állatokra és gépekre több mint egy millió koronát költött. Biró Mátyás fegyverneki mintagazdasága (452 hold), melyet a románok teljesen szét dúltak, állatok beszerzésére félmillió koronát adott ki, holott birtokának javarésztét szintén feles művelésre osztotta ki. Az egri főkáptalan folyáskerületi hatalmas uradalma (31.253 hold) 7·2 millió koronáért vásárolt állatokat, köztük 230 igásökröt. Wolfinger Alajos nagyszénási uradalmának (5190 hold) pénztára is a szarvasmarhák pótlását érezte meg leginkább $2\frac{1}{4}$ millió korona rendkívüli kiadással. Schwarz Lajos nagyszénási uradalmának (2858 hold) számadását az állatok beszerzése (100 ökör, 90 anyasertés, 10 ló, 150 anyabirka báránnyal) $2\frac{1}{2}$ millió koronával terhelte meg. Özvegy gróf Wenckheim Frigyesné olyan tömegben kényszerült birtoka számára állatokat beszerezni, hogy a vásárolt állatok száma sok más gazdaság egész fölszerelésével vetekszik; 18 millió koronáért 39 drb lovat, 28 drb tenyészmarhát, 269 drb ökröt, 174 drb tinót, 302 drb juhot és 476 sertést vett a grófné uradalma, mely így sem tudta kiegyenlíteni a megszállás hatásait s a birtokállományból, melyen intenzívebb gazdálkodást tervezett, 8294 holdat haszonbérbe kellett adnia. Herzog Mór báró főkép igásökrökre s tehenekre és gulyabeli marhákra adott ki a románok elvonulása után 5·1 millió koronát. A Magyar föld részvénytársaságnál a pótlást a saját tenyésztés végezte, de ennek produktumai így elvesztek az értékesítés számára. Gróf Dessewffy Aurél 140 jármos ökör vételárát fizette ki. A debrecen-macsi uradalom csak lovakra $2\frac{1}{4}$ millió koronát költött s hogy sertés-tenyésztését ismét talpra tudja állítani, 3 milliót; a szarvasmarhák árát — oly drágák voltak! — nem tudta megfizetni! Mocsáry Dénes az állatállomány $2\frac{1}{2}$ millió korona értékű kiegészítése mellett egyéb gazdasági fölszereléseket is vagy fél millió korona árban vásárolt. Özvegy Geist Gyuláné is szinte egész állatállo-

mányának fölfrissítésére kényszerült, mikor 200 drb növendékmárhát, 30 drb tehenet és 60 drb kocát vett gazdasága számára. A „Bóni“ gyártelep is új beruházások címén számolhatott el körülbelül 6 millió koronát, mikor 58 lovat (köztük 38 mura-közit), 102 igásökröt és 3 bikát állított be újonnan állatállományába. Szapáry György gróf gazdasági egyenlegét ló-, szarvasmarha- és juhvásárlásra fordított 3·5 millió korona kiadás rontotta.

Milyen végtelen sorozata vonul fel ez adatokból a küzködésnek, a gondnak, a próbálkozásnak, az akarásoknak, hogy gazdaságaink a múlt emlékei közé sorozhassák a megszállás rombolásait. Pedig az idézett példák a károsultaknak csak elenyésző töredékére vonatkoznak. Másutt sem történt egyébként, ahol a románok megfordultak. Nyüzsgő, megbolygatott rajhoz volt hasonló Magyarország őstermelőinek élete a megszállás után: mindenki kapkodott, hogy mentse meg, óvja meg a pusztulás után azt, az emberi munka képesíti.

Azt talán senki sem gondolja, hogy minden károsultnak a saját zsebéből tellett arra, hogy a rengeteg költséget, melyet a megszállás romjainak ez az eltakarítása követelt, mind előteremtse. Bizonytal voltak ilyen esetek, de az ilyen szerencsés kivételeknél is egyéb termelő céloktól, más rendeltetéstől kellett elvonni a tőkét, a veszteség tehát ott is nyilvánvaló. A legtöbb gazdaság azonban kölcsönpénzhez volt kénytelen nyúlni s birtokát nagy összegekkel megterhelni olyan ügyből folyólag, mely ugyancsak kívül esik az emberi gondoskodás és gazdasági számadás körén. Nem tartanók ildomosnak, hogy a neveket egyenkint felsoroljuk, de adataink birtokában hitelesen megállapíthatjuk, hogy a megszállás után földbirtokosaink nem csekély része folyamodott hitelműveletekhez. Volt, aki nem ezt cselekedte, s családi birtoka egy részének eladásával segített magán, vagy bízva a jövőben elhalasztotta gazdaságának rekonstruálását. Nagy kérdés, hogy jobban jártak-e?

Bármennyire is igyekeztek azonban gazdaságaink a megszállás hatásait tompítani, ez teljesen nem sikerülhetett nekik. Látni fogjuk majd, hogy a románok távozása után mennyi föld maradt parlagon, nyilván a munkaeszközök elherdálása következtében. De a megmívelt föld megmunkálása is távol maradt azoktól a követelményektől, melyeket az okszerű gazdálkodás támaszt a termeléssel szemben. Hát még ott mennyi hézag támadt a termelés munkájában, ahol korábban intenzív gazdálkodás folyt, vagy ahol a háború után akartak áttérni a belterjesebb művelési rendszerekre. Nem egy gazdaságunk, ahol előbb a legmodernebb termelési szisztémákkal dolgoztak, panaszkodik jelentésében, hogy a megszállás a legegyszerűbb gazdálkodást is megakadályozta. Másutt, Léderer Artúr pusztatényői 5324 holdas gazdaságában például, mely állatok beszerzésére (71 igás- és tenyészló, 175 ökör, 200 tinó stb.) is 14 $\frac{1}{2}$ millió koronát fordított, emiatt

elmaradt a bëlvizek levezetése és a tervbevett csatornázás. Üzemek, melyek (például a Magyar föld részvénytársaság birtoka) berendezkedtek a gőzekével való mélyszántásra, szén- és kenőolajhiány miatt nem tudták garnitúráikat használni. Volt olyan gazdaság, melynek konzerv-gyártási, kertiház és fiadztató-telep létesítési terveit húzta keresztül a megszállás, azonkívül, hogy tehenészete tönkrement, cukorrépatermelése abbamaradt, dohányültetvényei elpusztultak, épületei megrongálódtak s a szántógépeit nem tudta pótolni. Másutt a gazdaságnak a mezőgazdasági ipar felé való orientálódását állította kényszerű pihenő elé a megszállás; friss terhei nem engedték meg a csáki uradalomnak, hogy a tervbevett malomipari- és cukorrépatermelést megkezdje, kendergyárát felállítsa s a cserép- és tégláégetést bevezesse. Volt olyan gazdaság (a „Bóni“ gyártelepé), mely szántómotorekét nem merte használni a megszállás alatt, félve attól, hogy észreveszik és elveszik. A pusztataskonyi uradalom is hosszú időre kénytelen volt elraktározni azt a tervét, hogy gépi és állatfölszerelését 25%-kal emelje; örülne, ha máig pótolni tudta volna rettenetes veszteségeit. A királytelki gazdaságban megakadt a tehenészet fejlesztése, az amerikai üetöménes visszaesett s építkezésről s az épületek javításáról sem lehetett szó. Nagyszénáson hiányzott a szén a mélyszántáshoz. Sokfelé a gépek vásárlása és a műtrágyázásra való áttérés tolódtott el, minthogy a pénz másra kellett. Ne higyük, hogy ezek a szép tervek, melyeket a megszállás megghiusított, csupán légvárak voltak, a reális alapot nélkülözök. A háború folyamán a magyar mezőgazdasági termelés annyira beigazolta életképességét s az ellenséges gyűrűbe bezárva annyira nyilvánvaló volt, hogy gazdasági újjáéledésünknek és a népek versenyében való megállhatásunknak is egyik pillére lesz a magyar mezőgazdasági munka kimélyítése s másfelől annyira kitűnt, hogy a világtermelés csökkenésével párhuzamosan anyagiilag is jobban ki fog fizetödni a földdel való foglalkozás, hogy biztosra vehettük mezőgazdasági termelésünk renaissance-át. De ma is hiába várjuk.

A nagybirtokoknak, amelyekről eddig leginkább beszéltünk, a cselédség egyik legföbbs támasztéka. Földbirtokosainknak mindenetre nagy érdekei fűzödték hozzá, hogy cselédállományukat a megszállás bajain lehetőleg érintetlenül mentsék át, hiszen a megszokott munkássereg szorgalma elsösorban ígérhette azt, hogy az üzem mielőbb ki fogja heverni a megszállás csapásait, — már ami az emberi erő lehetőségeit illeti. Valószínű, hogy sok földbirtokosunkat az okos előrelátás arra buzdította, hogy bár áldozatok árán is, tartsa munkáslétszámát s inkább időleges napszám-munkást fogadott föl kevesebbet. Ez persze az úgynevezett *regieköltségek* növekedésével járt, minthogy gyakran a kisebb térre szorult termelés hozadékából kellett ugyanakkora cselédség ellátását fedezni, mint korábban szükségeltetett. Más helyekről beérkezett jelentéseim birtokában mégis úgy láttam, hogy a meg-

szállásnak a mezőgazdasági cselédkérdésre kétféle, ellentétes hatása volt. Sok üzem — kénytelen-kelletlen —, mégis csak csökkentette cselédségének számát, ha másért nem, azért, mert a románok a cselédházakat összerombolták, vagy azért, mert az üzem részben feles gazdaságba ment át. Nem valószínű, hogy a felesek a volt cselédség soraiból kerültek volna ki, s ha így keserű iróniával azt mondhatjuk is, hogy a románok elősegítették a magyar földbirtok egészséges megoszlását, másfelől kétségtelen, hogy a cselédség tömeges elbocsátása a szociális megelégedésnek sem egyengethette útját. Igaz, hogy az elbocsátásokat némileg ellensúlyozta a másik hatás. Az, hogy számos gazdaság viszont megerősítette cselédlétszámát, *hogy emberi veritékkel pótolja azt a munkakülönbözetet, mely a fölszerelések elszákmányolásának volt természetes következménye.* De lehet-e a szántóföldi gazdálkodásban eredményesen pótolni a gépek és állatok hiányát, nem kétségbeesett toldás-foldás-e ez s mindenekfölött drága?

Hogy gazdaságainknak minő *egyéb* kárai keletkeztek a megszállás örömeiből folyólag, íme néhány példa. A sűrűn előforduló panaszt, hogy a gépszántáshoz szükséges szén a románok sem a maguk bányáiból nem engedték leszállítani, sem Magyarország belső területéről, — már említettük. Volt olyan gazdaságunk, melyben sertésoltóanyag híján ezerszámra hullottak el a sertések, holott Budapesten nagytömegű ilyen szer volt felhalmozva, csak-hogy a románok nem tűrték szétosztását. Volt gazdaság, melynek abból támadt nagy kára, hogy a románok miatt nem használhatta saját legelőjét, szántóján pedig fogadott igákkal kellett dolgoztatnia, melyek rossz munkát végeztek. Olyan földbirtokosok, kiknek birtoka a Tisza két partján terült el, azzal is sok kárt szenvedtek, hogy a románok az érintkezést teljesen megszakították a birtok részei között s az egyik rész szinte magára utalva vegetált tovább, vezetés nélkül. Számos jelentésem utal arra, hogy a szabadforgalom korlátozása folytán a termények értékesítése körül érték a gazdákat érzékeny veszteségek, mihez más források hozzáfűzik még a kényszerű vásárszüneteket is. Gyakran a megszállás kárai maguk után vontak egyéb károkat is: a gazda kényszereladásokat eszközölt, hogy kárát úgy, ahogy pótolhassa, tartva attól, hogy a késlekedés még többjébe kerül. Az üzemmel kapcsolatos melléküzemek, például a szeszgyárak működése elé is sokféle akadályok gördültek. Volt gazdaság, mely termelési rendjét illetőleg egészen tanácstalanul állott, nem tudva, mihez kezdjen, — a megszállás sokáig tartott — az örökös rekvirálásoktól való félelmében. Ott, ahol a románok az árvízvédelem gátjain lövészárkokat ástak, ezek rendbehozása került sokba, s addig is veszélyben forgott a védekezés műve. Nem egy jelentésünk jajdul fel azon, hogy a talaj elgyomosodott, elvizenyősödött a kellő művelés hiánya miatt, a trágyázás elmaradása és a munkaerő híján pedig ki is merül. Volt gazdaság, mely egész cukorrépatermését földben volt kénytelen hagyni a megszállás bajai miatt. A megmentett ter-

ménykészleteknek és jószágoknak sokszor az ártott, hogy hosszabb ideig földalatti odúkban rejtegették azokat. Csak halvány színek ezek a megszállás kárainak értékeléséhez, s magukban a jelentésekben is fakók a leginkább megfogható károsodásokhoz képest; a vetésterületek, a terméseredmények és az állatlétszám megfogyásához képest.

e) *A vetésterület, a terméseredmények és az állatállomány megfogyatkozása.*

Elsőnek ezek közül — immár országos vonatkozásban — a vetésterület csökkenésének kérdését vesszük sorra.

A vetésterület alakulásában mutatkozó eltérések vizsgálatánál mindenekelőtt a módszerrel kell tisztába jönnünk, amellyel itt el kell járnunk. Az összehasonlítás alapjául hiba volna tölünk a békebeli, például 1913. évi viszonyokat egyedül irányadóknak elfogadnunk, mert hiszen ezekhez képest a helyzet 1919-ig — a háború alatt — amúgy is tetemesen romlott. Leghelyesebb volna alighanem az 1918. évi adatokra támaszkodnunk, amit meg is tettünk már imitt-amott korábbi tárgyalásunkban, csak hogy az ezévi vetésterület számait nem tudtam a statisztikai hivataltól megszerezni vármegyéenkénti tagozással s így kénytelen voltam az 1917. évi számokhoz igazodni. Nagyon emelte volna mérlegelésem becsét, ha, mint reméltem, megkaphattam volna munkámhoz az 1922. évi vetésterületi statisztika végleges eredményeit is. Sajnos, a statisztikai hivatal még mindig nem volt abban a helyzetben, hogy ezeket rendelkezésemre bocsáthatta volna, s így meg kellett elégednem két esztendő, az 1920. és 1921. évek adatainak felhasználásával.

Legalább olyan fontos kérdés, mint a kutatás időbeli határainak megállapítása, az anyag belső elrendezésének elgondolása is. Részemről úgy véltem, hogy a vetésterületi statisztika számait, — legalább a végső számokat —, országunk egyes részeinek a román megszálláshoz való különböző viszonya folytán szintén gondosan kell tagolnunk. Kétségtelen ugyanis, hogy ott, ahol a románok nem garázdálkodtak, az 1920. évben (1921-ről nem is szólva) a vetésterület nagyjában változatlan maradt, nem úgy, mint a megszállás színterén, ahol több-kevesebb hanyatlásról kell beszámolnunk. A megszállás alá került vidékek között azonban legalább két kategóriát szintén fel kell állítanunk, a Tiszán innen eső területeket a tiszántúliaktól elválasztva. Az elválasztás nem lehet tökéletes, minthogy a vetésterületi statisztika általam felhasznált adatai csak vármegyéenkénti tagozással készültek. De talán nem követek el nagy hibát, ha a Tisza folyása által kettészelt vármegyék közül Jászt és Csongrádot teljes egészében (a megszállás jellegére való tekintettel) tiszántúli területnek veszem, viszont a többi érdekelt vármegyét (Borsodot, stb.) a Tiszán innen esőnek.

Még egyet. A vetésterület adatai bizonyára országszerte csökkentek az 1917-re következő 1918. évben is s így esetleg aggalynak látszanék az egész hanyatlást, mely az 1920. évig észlelhető, mind a román megszállás számlájára írni. Ez igaz, valamint az is, hogy az 1919. év tavaszán a kommunizmus gazdasági berendezkedése is ártott mezőgazdasági termelésünknek. Mégis úgy vélem, hogy a kifejtett okból nagyobb hibaforrással nem kell számolnunk. Egyfelől azért nem, mert az 1918. évi csökkenést éppen a vetésterületnél bőven ellensúlyozhatta a hazaözlő katonaság munkaereje, másfelől pedig azért, mert az 1919 őszen és 1920 tavaszán a kifosztott gazdaközönség munkásságának fokozásával, buzgalmával igyekezett a fenyegető termelési csőd elől menekülni. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy az 1920. évi hanyatlásnak a mozgóterületei majdnem kizárólag a román megszállás volt.

Adatainkhoz még egy megjegyzést fűzünk hozzá. Csonka-Magyarországnak a háború után következő két évre vonatkozó vetésterületi adatait statisztikai hivatalunktól megkapván, úgy tapasztaltam, hogy azok azzal a helyzetszülte, de a *ma* perspektívájában teljesen pontosnak mégsem mondható módszerrel készültek, hogy — mintegy a szerb megszállás alatt lévő Baranya, Bácska, Torontál és Somogy vármegyéken áthúzódó háromszög földjének kiegyenlítéséül — az 1921 őszen Német-Ausztriához csatolt vidékek vetésterületét számították Csonka-Magyarországhoz. Minthogy az említett háromszög a román megszállás szempontjából amúgy sem jön figyelembe, helyesebbnek véltem, ha alább következő fejtegetéseimnél teljesen számításra kívül hagyom, viszont azonban Moson, Sopron és Vas vármegyéknek csak azokat a részeit dolgozom fel munkámban, melyek országunk szétdarabolása után is nálunk hagytak. Kerek számban (és békebeli állapotokat véve) 1·2 millió kat. holdra becsülhető az a földterület, mely így vetéstatistikánkból kiesik, amit sietek hangsúlyozni azokkal szemben, akik vetésterületünknek egyéb forrásokból merített adataira támaszkodnak. Mi már most a helyzet?

Földrajzi megoszlás	Összes vetésterület kat. holdakban				A vetésterület változása ‰-ban az			
	1913	1917	1920	1921	1913/17	1917/20	1920/21	1913/21
			években					években
Megszállott területek (a Tiszán innen) . . .	3,589.783	3,379.482	3,194.509	3,271.438	— 5·9	— 5·5	+ 2·4	— 8·9
Megszállott területek (a Tiszán túl) . . .	3,161.234	2,781.514	2,599.629	2,771.342	— 12·0	— 6·5	+ 6·6	— 12·3
Meg nem szállott területek	1,247.613	1,224.690	1,195.151	1,218.462	— 1·8	— 2·4	+ 1·9	— 2·3
Összes területek . . .	7,998.630	7,385.686	6,989.289	7,261.242	— 7·7	— 5·4	+ 3·9	— 9·2

Megállapíthatjuk, hogy Csonka-Magyarország vetésterülete a háború folyamán közel 8‰-kal megfogyott már 1917-ig is s valószínű, hogy a fogyasztás aránya a háború végéig 9‰-hoz járt közel. Az ugar különösen a Tiszán túl nyert kiterjedésben. A tiszántúli részekben 1917-ben pontosan 12·0‰-kal kevesebb földet munkáltak meg, mint négy évvel előbb. Szinte meglepő itt a

hanyatlás s okát nem volna könnyű meglegelni, ha csak abban nem, hogy a Tiszán túl inkább díván a nagyobb birtoktesteken való gazdálkodás. ezek cselédsége a katonai fölmentések körül kevésbé élvezte azokat a kedvezményeket, melyekben az önálló gazdálkodók részesültek. A tanulság azonban nagyon fontos, az tudniillik, hogy a magyar mezőgazdasági termelés egyik erősségében a termelés menetét már a háború alatt is komoly válság fenyegette. A Tiszán innen eső vidéken is nagy volt az esés, táblázatunk harmadik sorában feldolgozott (Moson, Sopron, Zala, Tolna, Fejér, Vas) vármegyék mezőgazdasági termelése azonban jóval ellenállásra képesebbnek bizonyult.

Ha az 1917. évet az 1920-szal hasonlítjuk össze — bár most is minden vonalon csökkenésről kell beszámolnunk, — e csökkenés arányszámai nem annyira szétszóródók, mint az előbb, sőt joggal ébreszthet feltűnést az, hogy míg egyfelől a Tisza két partja koré csoportosuló területeken a vetésterületnek a román megszállással összefüggő esése nagyjában egyező, addig a megszállás által nem érintett részekben szintén volt némi csökkenés. Éppen ez az utóbbi körülmény mutatja azonban talán legtalálóbban azt, hogy a megszállás hatásai *általánosak* voltak, melyek alatt egész területünk sínylődött. *Az a zavar, mely a megszállás nyomában egész országunk életét áthatotta, a bizonytalanság a jövő felől, az árakban és a munkabérekben való hirtelen drágulás, még inkább pedig az a szükség, hogy a dunántúli vármegyék állatállományuk nélkülözhető részével segítsék ki a román iga alól fokozatosan fölzsabadosuló földek birtokosait, együttesen arra munkáltak, hogy a megszállás által közvetlenül nem sújtott vármegyékben sem jutott annyi földbe vetőmag, mint különben várható lett volna.* Legyünk objektívek. A Dunán túl bizonyára az ott négy hónapig tartó kommunizmus is hozzájárulhatott a csökkenéshez, mégis úgy hisszük, hogy főntebb kifejtett gondolatmenetünk döntőbb lökést szolgáltatott ahhoz.

A Tiszán innen eső megszállt területeken, mint láttuk, a románok otttartózkodása után a termőföldeknek csaknem akkora része maradt megműveletlenül, mint a Tiszán túl, ahol a megszállás a következő év elejéig húzódott. Ámde a dolog könnyen megmagyarázható. A Tiszán túl — hogy úgy mondjuk —, már a háború alatt is sokkal telítettebb, imminensebb veszélyű volt a termőföldek elparlagosodása, mint amott; ez tehát már magában is bizonyos védő-erőként hatott. Ha igaz volt a föltevésünk, hogy a mezőgazdasági munkásságból is többen hivatnak be katonai szolgálatra, a leszerelés után is több munkáskéz tódulhatott ide haza. Az őszi munkálatokat a megszállás különben is egyformán gátolta a Tisza két partján. Sőt azt is fölemlíthetjük, hogy az 1919. évi nagy inségben, mikor az ország $\frac{3}{5}$ rész termőföldjének kellett a milliós Budapest ellátásáról is gondoskodni, a Tiszán innen fekvő területeken — a kelet felé menő forgalom elzárása folytán — a vetőmag előteremtése is nagy fejtörést okozott intéző

köreinknek. Mindezek azt igazolják, hogy a megszállás két körzetében gazdálkodóknak egyformán volt okuk a búsulásra, ha bevetetlen földjeikre tekintettek. Hogy azonban a megszállásnak a Tiszán túl mennyire nyomasztó hatása volt, láthatjuk az 1921. év adataiból is. Az előző évvel szemben — hála az ott elterülő földek és művelők öserejének — *szinte egy szökkenéssel behozódott a Tiszán túl a román megszállás okozta hanyatlás*, bizonyosságul annak, hogy ha a megszállás nem történik meg, 1921-ben ott már megközelítettük volna a normális viszonyokat. Így 1921-ben a vetésterület még 12·3%-kal maradt mögötte az 1913. évnek. A Tiszán innen megszállott területen a javulás gyengébb tempójú volt; ez azonban megfelelt annak a nivellálódási folyamatnak, melyben a vetésterület eke alá fogásának különbségei — előbb vagy utóbb — elsimulnak. A románok által meg nem szállott szöglet vetésterülete 1921-re természetszerűleg szintén javult, ha nem is olyan mértékben, amint talán várható lett volna. A nagyobbarányú fejlődést minden bizonnyal az általános gazdasági helyzet elmérgesedése nem engedte meg, melyet — a trianoni békeszerződés igazságtalanságai mellett a megszállás következményeképpen — ekkor már egyre elevenebben éreztünk.

Foglaljuk össze az elmondottakat. Csonka-Magyarország (redukált) vetésterülete az 1917. évvel szemben 1920-ban 396.397, 1921-ben pedig 124.444 kat. hold minust mutatott. Valójában azonban ezek a számok sem fejezik ki a megszállás igazi hatásait. Ki kételkednék abban, hogy ha a megszállás poharát nem kell kiürítenünk, két évvel a háború után már csaknem magunk mögött hagytuk volna (legalább ami a bevetetlenül maradt földeket illeti) a háborús emlékeket. *Az igazság tehát az, hogy 1920-ban mintegy 500—650.000, 1921-ben pedig 400—450.000 kat. hold lehetett annak a vetésterületnek a nagysága, mely a román megszállás szomorú hagyatékaképpen még mindig kiesett termelésünk rendjéből.* Mintha két közép nagyságú vármegyénket talajvíz törte volna fel, úgy veszett el e rengeteg föld termő ereje közgazdasági szempontból. Ebben az értelemben a román megszállás hatásai tartósan érvényesülnek, s hiába jeleznek minden bizonnyal az 1922. évi adatok újabb haladást, *vetésterületünk ismét csak kisebb, — és még évekig kisebb lesz! — mint lehetett volna a megszállás nélkül.*

Néhány, a megszállás alatt különösen nagy rázkódtatásokat átélt törvényhatóság adatait külön is idézzük:

Törvényhatóság	Változás ‰-a a vetésterületben az 1917/20. 1920/21. évek alatt	Törvényhatóság	Változás ‰-a a vetésterületben az 1917/20. 1920/21. évek alatt
Jász vm.	— 9·6 + 10·5	Hajdú vm.	— 10·7 + 8·1
Csongrád vm. . . .	— 5·5 + 7·5	Debrecen tjt. . . .	— 13·0 + 27·7
Kecskemét tjt. . . .	— 10·5 + 2·6	Szabolcs vm. . . .	— 9·7 + 5·6
Békés vm.	— 3·6 + 4·6	Szatmár vm. . . .	— 1·9 + 4·3
Bihar vm.	+ 5·1 + 8·8	Csanád vm.	— 2·5 + 3·2
Nógrád vm.	— 36·9 — 1·0	Arad vm.	— 44·0 + 10·4

Laky: A megszállások kárai.

Egyik-másik tiszántúli törvényhatóságban tehát (különösen Debrecenben, Hajdúban és Szabolcsban) a megszállásnak a vetésterületre gyakorolt csökkentő hatása élesen megfigyelhető. Hogy az összefüggés mennyire nem tagadható, emlékeztetünk könyvünknek arra az adatára, mely szerint éppen az imént említett helyeken volt az állatlétszámhoz képest a szarvasmarharekvizáció a legkíméletlenebb.¹⁹⁸ Viszont nem szembetűnő-e adatainknak az a változata, hogy Biharban, ahol a megszállás (s még inkább Nógrádban) keztyűs kézzel dolgozott, a bevetett földek nagysága nem fogyott meg, hanem emelkedett is 1920-ra? Nem tesz-e vallomást az igazunk mellett, mikor azt mondtuk, hogy a megszállás valódi hatását hiba volna egyszerű kivonási művelettel mérni. Igen, hiszen más vármegyékben (Zemplénben, Abauj-Tornában és egyebütt is) azt tapasztaltuk, hogy a magyar nép szorgalma kettőzött erővel igyekezett földjének minden parcelláját ismét megmunkálni s elhihetjük, hogy ez rövidesen sikerült volna is neki, ha a megszállás közvetlen pusztításai s azok nyomában járó gazdasági válság nem tépték volna fel előtte a haladás útját.

A vetésterület csökkenésének, vagy helyesebben — később — ki nem elégítő fejlődésének jelentőségével sokkal jobban megismerkedhetünk, ha legalább a főterményeket egyenkint is vizsgálat alá vonjuk, kutatva azt, hogy a gazdaságilag értékesebb vagy kevésbé értékes termények vetésterülete megfigyelésünk időszaka alatt mikép alakult.

Termény megnevezése	Revetett terület kat. holdakban. A vetésterület változása ‰-okban							
	1913	1917	1920	1921	1913/17	1917/20	1920/21	1913/21
Búza	2,260.700	2,041.130	1,662.955	1,718.651	-9.7	-24.0	+3.2	-24.1
Rózsa	1,071.499	1,008.812	892.309	844.050	-5.8	-11.5	-5.4	-21.3
Árpa	865.253	692.126	803.633	762.807	-20.0	+16.7	-5.1	-11.8
Zab	510.384	469.880	464.886	480.562	-7.9	-0.0	+3.4	-5.8
Tengeri	1,311.359	1,102.247	1,291.563	1,306.347	-15.9	+17.2	+1.0	-0.4
Burgonya	365.519	358.616	372.737	411.464	-1.9	+3.9	-16.4	+12.6
Cukorrépa	105.013	69.091	46.901	63.444	-34.2	-32.1	+35.4	-39.5
Lóhere (takarmányra)	145.023	186.591	185.876	204.314	+28.7	-0.3	+9.9	+40.1
Lucerna (takarmányra)	193.701	176.603	223.781	267.196	-8.8	+26.7	+19.5	+37.9
Takarmányrépa	160.332	156.609	159.075	203.291	-2.3	+1.6	+27.8	+26.8
Csalamádé	123.064	102.609	116.922	148.895	-16.6	+13.9	+27.3	+21.0
Tavaszi és zabosbüköny	313.479	229.471	191.593	253.046	-26.8	-16.5	+32.1	-19.3

Csak a legfontosabb termények adatait állítottuk össze; éppen eléggé tanulságosak. A földművelés egyes ágazatai korántsem tudtak egyformán ellenállni a háború hullámmészának. A gabonafélék közül a kenyérmagvak termesztése — kivált a rozsé — még a háború harmadik évében is megközelítette a normális állapotot, talán az erőteljes kormányintézkedések következtében is, melyek a gazdaközönséget, az ellátás érdekében, a kenyérgabona

¹⁹⁸ L. könyvünk 230. l. Csanád vármegye adata mintha ellenkeznék gondolatmenetünkkel. Ámde figyelmeztetnünk kell arra, hogy az állatkárok jelentékeny része itt a mezőhegyesi kincstári gazdaságra esett, melyet eleinte a románok is államjóságnak (persze saját államjóságnak) tekintvén, az állatrekviziókat csak később, az őszi munkálatok után végezték.

termelésének lehető fenntartására szorították. Ez az utóbbi körülmény, párosulva a hadsereg szükségletével, magyarázza meg azt, hogy a zabtermelés is viszonylag kevésbé szenvedett, sokkal kevésbé, mint az árpáé, melyből 1917 tavaszán már ötödrésszel kevesebb földön ringott kalász, mint négy évvel előbb. Nagyon megfogyott a tengeri vetésterülete: hiányzott a munkáskéz, mely kapálását el tudta volna végezni. S hogy a burgonyaterület csaknem standardnak látszik, egyik jele az időknek: az olcsóbb táplálékot nyújtó e tömegélelmezési cikk felkarolása az általános elszegényedéssel járt együtt. A cukorrépa-termelés redukálódása viszont már az ipari termelést is erősen befolyásoló tünet. A takarmányféleknl változatosabb a kép. Egyik-másik takarmányféle termelése (különösen a szénáé és sarjué, valamint a tavaszi és zabos búkkönyé) lényegesen korlátozódott, másoké pedig (például a lóheréé) meglepetésszerűen megnőtt vagy legalább is (mint a takarmányrépáé) tartotta pozícióját. Mindenesetre megállapítható, hogy a gabonatermelés inkább megérezte a háborús nehézségeket, mint földművelésünk egyéb ágazatai, hiszen ha vetésterületünknek négy év leforgása alatt tapasztalt s kerek számban 610.000 katasztrális holdra becsülhető csökkenését vizsgáljuk, e csökkenést csaknem egészében hat főterményünk adja ki s mintegy 400.000 katasztrális holddal hanyatlott csupán a búza, rozs, árpa és zab vetésterülete. A helyzet itt tehát leginkább feszült volt.

De nem volt annyira az, hogy a román megszállás folytán még tovább nem romolhatott volna. Az 1920. év vetésterületi statisztikája a magyar földművelés céljaiban szinte katasztrófális eltolódásokat hozott. A búzaföldek nagysága még a háborús kiterjedésnek is háromnegyedére esett vissza s a rozssal bevetetteké is — fentebb látjuk, mennyire — összébb szorult. Kétség sem fér hozzá, hogy ennek a rendkívüli változásnak a megszállás volt az oka. A gabonájuktól, állataiktól megfosztott gazdáknak 1919 őszén csak alig-alig volt módjukban elvégezni a legszükségesebb mezőgazdasági munkákat s innen van az, hogy a búza és rozsföldek felszántása olyan tömegesen elmaradt. Hogy földművelő népünk 1920 tavaszán, mikor a román hadsereg visszavonult, erejéhez mérten iparkodott a mulasztást pótolni: ezt világosan látjuk abból, hogy a tavasziak közül az árpa és zab vetésterülete mennyire megnőtt s a zabé is tartotta legalább a háborús nivót. De semmiféle szorgalom nem tudta meg nem töréntté tenni a megszállást s elűzni annak hatásait. 1920-ban mintegy 400.000 holddal kisebb területen arattak búzát nálunk (csak a megfigyelési körzetünkön belül) s az árpa favorizálása legfeljebb csak a rozstermelés számára elveszett területeket tudta pótolni. A tengeritermelés fellendülése is gyenge vigasz a búza-termelés ellanyhulásáért, a burgonyatermesztése nemkülönben s ha a gazdasági értékesség kérdését egyelőre ki is kapcsoljuk, hat

főterményünk vetésterületében még így is körülbelül 200.000 holdnyi eltérés mutatkozik a háborús évekkel szemben.

A földmívelés helyzetének megítélésében az is érdekes, hogy egy némely takarmányfajtánk termelése a megszállást követő évben emelkedett. Nyilvánvaló, hogy ebben az alakulásban része van országunk megcsonkításának is. Rétet és legelőt különösen sokat veszítettünk. De a román megszállásnak mégis nagy a felelőssége az 1920. év vetésterületi megoszlása körül. *Ha az előző gazdasági évben közvetlen rekvizícióval akadályozta meg, hogy a magyar gabonatermelés produktumai az európai piacon megjelenve, gazdasági konszolidációnk művén dolgozzanak, a megszállás következményei a következő évben is feketeszályként ránk csavarodtak s nem engedték meg, hogy a magyar mezőgazdasági termelés kihasználhassa azokat az előnyöket, melyek számára az európai piac hozzáférhetősége révén még mindig kínálkoztak.* Milyen különbséget jelent vala Csonka-Magyarország gazdasági talpraállásánál, ha csupán annyi földünket borították volna ekkor búza- és rozstáblák, mint 1917-ben, holott a háború megszűntével jogosan várhattunk volna — mint az összetésterület számainál kifejtettük — erőteljes fejlődést is.

Az 1921. év vetésterületi statisztikája a bizonytalan tapogatózás képét mutatja. Mintha a magyar mezőgazdasági termelés maga sem lenne azzal tisztában, hogy a megcsonkított ország földjén hogyan hozza egyensúlyba a különféle termelési ágakat. A búzaföldek nagysága nő, a rozssal bevetetteké csökkenik, az árpa vetésterülete pedig szintén emelkedve, a gabonaterület ki-egyenlítődéset a zabtermelés kimélyülése hozza meg. Egészen véve azonban a gabonatermelés nem tud kibújni azokból a béklyókból, melyekbe a román megszállás vetette s — *talán a trianoni Magyarországra egyéb gazdasági szükségparancsát is követve* — állandosulni látszik az az irányzat, mely a takarmánytermelésnek juttat termelésünk rendjében a korábbinál jóval nagyobb szerepet. Nem nehéz bizonyítani, hogy ebben az alakulásban a románok ittlétének nagyon nagy része volt. Hiszen a románok azáltal, hogy igásállataink legszebb példányait elhordták, a munkaerő intenzitása tekintetében állatállományunkon sokkal nagyobb sebet ejtettek, mint ami a statisztika adatainak száraz regisztrálásából ki-világlanék. A megmaradt igák kisebb munkaképessége magában is érthetővé tenné, hogy a mélyszántást inkább megkívánó búza- és rozstermelés csak akadozva tudja azt az utat megtalálni, melyen előbb haladt. Hogy az elveszett jószág pótlásául nem tudunk gépeket beállítani, ebben a megszállás szintén bűnös, mert *a termelés technikájának fejlesztésére szintén csak friss közgazdasági atmoszféra mellett lehet gondolni, s nem az általános elernyedés idején, ami a megszállást követte.* Abban azonban, hogy a magyar mezőgazdasági termelés olyan kiváló figyelemben részesítette a takarmánynövényeket, más oldalról is felismerhetjük a megszállás hatását. Az állatállomány megroppanása s a

selejtesebb anyag felülkerekedése szükségszerűen maga után vonta azt, hogy az ország sietve pótolja a hiányokat, ami a takarmány-félék előtérbe kerülésével járt.

Néhány vármegye adatai — melyek a megszállás középpontjában állottak — a főterményeknél különösen sokatmondók:

A)

Törvényhatóság	Búza- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a		Rozs- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a		Árpa- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a	
		1917/20	1920/21		1917/20	1920/21		1917/20	1920/21
Jász-N.-K.-Sz. vm.	182.448	-30.6	+12.7	13.795	-10.3	-5.3	81.186	+40.6	+3.0
Csongrád vm.	56.332	-15.0	+6.4	21.455	-13.2	-9.4	20.446	+17.7	+4.4
Hódmezővásárhely tjt.	25.621	-24.5	+8.8	128	+48.9	+58.6	24.168	+85.5	-24.6
Kecskemét tjt.	6.622	+0.1	-46.6	26.941	-22.9	-16.8	10.201	+4.2	+15.5
Békés vm.	153.847	-13.4	-7.1	6.051	-5.9	-32.5	61.834	+33.2	-8.0
Bihar vm.	74.145	+5.9	+12.0	18.078	+22.7	+12.7	28.387	+21.6	-9.3
Hajdú vm.	64.698	-28.6	+12.6	12.314	-6.4	-11.7	22.474	+51.5	+2.8
Debrecen tjt.	21.102	-23.7	+4.8	7.980	-23.6	-11.4	5.952	+29.4	-4.0
Szabolcs vm.	28.396	-34.9	+12.8	105.435	-13.7	-8.5	20.800	+16.2	+7.8
Szatmár vm.	31.289	-16.1	+7.2	22.838	+5.8	+4.5	5.015	-24.3	+7.9
Arad vm.	12.630	-46.1	-7.3	613	-36.3	+8.0	2.679	-44.7	+1.4
Csanád vm.	69.253	-14.5	+0.5	2.300	+34.8	-32.8	19.999	+44.4	-17.6

B)

Törvényhatóság	Zab- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a		Tengeris- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a		Burgonya- vetés- terület 1920-ban kat. hold	Változás ‰-a	
		1917/20	1920/21		1917/20	1920/21		1917/20	1920/21
Jász-N.-K.-Sz. vm.	28.203	+1.7	+22.9	123.172	+54.7	+0.9	8.543	+16.7	-0.4
Csongrád vm.	9.456	+3.8	+17.4	60.236	+55.2	-13.0	3.780	-25.4	+33.8
Hódmezővásárhely tjt.	9.478	+89.6	-41.1	24.636	-34.9	+23.2	52	-22.4	+307.3
Kecskemét tjt.	3.500	+52.4	+33.5	12.349	-5.6	+19.3	4.891	-10.3	-0.4
Békés vm.	28.799	+31.0	-5.7	122.518	+10.4	+0.6	2.451	+32.8	+84.8
Bihar vm.	15.628	+16.5	+0.3	77.351	+44.4	+1.4	5.201	+6.4	+32.9
Hajdú vm.	7.975	+26.2	+11.4	57.797	+29.3	+1.8	4.826	+22.0	+15.9
Debrecen tjt.	2.609	-12.8	+62.4	14.568	-3.6	-1.2	1.148	-26.5	+142.4
Szabolcs vm.	16.017	-15.9	+25.7	70.181	+21.1	-1.2	74.883	-10.7	-4.1
Szatmár vm.	10.461	-11.6	+16.8	28.219	+37.2	-2.8	17.408	+9.8	-3.6
Arad vm.	951	-38.5	+42.5	11.163	-49.2	+25.2	263	-27.3	-5.7
Csanád vm.	9.213	+15.5	+3.1	60.719	+6.3	-3.9	1.604	-11.2	+27.8

Ha az előbb azt láttuk, hogy Csonka-Magyarország búza-vetésterülete 1920-ra 24.0%-kal megfogyatkozott, most nem egy vármegyénkben a 30% körül járó arányszámokat is megfigyelhetünk. Különösen Jász vármegyében fájdalmas e hanyatlás, mert ennek földje a megnyírbált Magyarországnak ma legfőbb búza-termő vidéke. Ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha újból kifejtetnők, hogy a búzaterület csökkenése éppen a táblázatunkban felsorolt törvényhatóságokban azért volt aggodalmat keltő, mert itt a háborús romlás is már kirívó nyomokat hagyott; itt tehát a termelés megszokott medrére való visszatérés fokozott jelentőségű lett volna. De ismételten rá kell mutatnunk Bihar vármegye kivételes helyzetére, melyet a román megszálló csapatok reményeikben már Románia testéhez tartozónak véelve, a termelés munkájában (talán nem is annyira az állatállomány kímélése, mint inkább az *egyéni* nyugalom zavartalanabb volta által) nem okoztak oly

megrázkódtatást, mint másutt. Külön felemlítjük Pest vármegyét, ahol az 1917. évvel szemben 1920-ra 28·4%-kal emelkedett a búzaterület. Ha azonban tudjuk azt, hogy éppen e vármegyékben a háború folyamán csaknem a felére redukálódott a búzával bevetett terület, meg kell értenünk a gazdák törekvését arra, hogy a roppant eltérés kiegyenlítését tűzték ki célul. A módszer egyszerű volt: a rozson takarították meg azt, amit a búzán visszanyertek. Többet a megszállás miatt ők sem tehettek, sőt a búzán sem tudták mind visszanyerni azt, ami a rozsterületből elveszett. Hogy a búzaterületnek speciális megfigyelésünk körzetében észlelt nagy visszaesése mennyire természetellenes volt, ezt az 1921. évi adatok bizonyítják. Az országos átlagot többnyire tetemesen meghaladó arányokban bontakozott ki ismét a Tiszán túl a búza-termelés.

A rozstermelés alakulásának legfőbb tanulságát Pest vármegyének imént jelzett példája szolgáltatja. De a rozsterület Szabolcs vármegyében — második legfontosabb rozst termelő vidékünkön — is sokat veszített jelentőségéből, pedig Szatmár vármegye adata amellett szól, — Biharét nem is említve —, hogy ott, ahol a megszállás enyhébb volt, e termény őszi munkálatait is simábban tudta földművelő népünk ellátni, mint kevésbé szerencsés osztályostársai. A rozsterület nagysága az 1921. évben általában csökkent a Tiszán túl. Gazdáink számítása úgy hozta magával, hogy munkakészségük nagyobb részét fordítsák az ősziék közül a búzára, mint a rozsra, s így történt, hogy a sívár munkaerőviszonyok és megtépzott felszerelések mellett a békeidőkhöz képest most már a rozstermelés a búzáévál egyező mostoha sorsra jutott.

Az árpatermelés jellegzetes előrelendülése tipikus törvényhatóságainkban még inkább kidomborodik. Ha Csonka-Magyarországon végeredményben 16·7%-kal több földbe vetettek árpát 1920-ban, mint 1917-ben, ez az arányszám egészen eltörpül a tiszántúli vármegyéké mögött, ahol nem egy helyütt 40—50%-kal is több földön termeltek árpát, sőt Hódmezővásárhely határában 83·5%-kal többön. S nem érdekes tünet-e a Tiszántúl termelése szempontjából, hogy míg az ország egyéb részeiben 1921-ben a földműves lakosság már túltette magát a kényszerhelyzeten, a Tiszán túl még ekkor is több vármegyét látunk, melyet mostoha viszonyai arra szorítottak, hogy árpaterületét kiszélesítse. Nem különösen az igaerőben mutatkozó nagy hiány hatását láthatjuk-e ebben, ami a megfogyott állatlétszám mellett ősszel, — amikor még a folyó év gazdasági munkálatai torlódnak —, sok teendőt a tavasz idejére tol át?

A zabvetéseknek is nagy becsületük lett a megszállás után Csonka-Magyarországon s ha előbb a tiszántúli törvényhatóságoknak csupán egy része — de a vetésterület tekintve, jelentősebb része — sietett magát fedezni azzal, hogy legalább zabot vetett el megmunkálható földjében, 1921-ben már egyéb vidékek

is fokozottan tértek át ennek a gabonafajtának termelésére, több helyütt (például Szabolcsban és Szatmárban, stb.) a békeviszonylatot is meghaladó mérvben.

A tengeritermelésnek nagy nekilendülése 1920-ban szintén e megszállás hatásaiban nyerte a csiráját. Gazdaközönségünk ösztönszerűen fordult ez erőtakarmány intenzívebb termelése felé s el is érte azt, hogy 1920 őszén már körülbelül ugyanannyi táblán törtek kukoricaszárat, mint valaha jobb időkben. De, hogy a tengerinek a szemesterményekkel szemben ez a kedvező helyzete 1921-ben állandósulni látszott, abban mezőgazdasági termelésünk s nemzeti jóvedelmünk, valamint külkereskedelmi forgalmunk szempontjából sem láthatunk valami különösen biztató jelenséget, mert nagy kérdés, hogy tengeritermelésünk viszonylagos térnyerése pótolni tudta-e azt az értékkülönbséget, mely a búza- és rozstermelés kényszerű csökkenéséből eredt.

A burgonyatermelés adatainak törvényhatóságok szerint való változatából végül szintén kiolvashatunk némely tanulságot. Ott, ahol a burgonyaföldek aránylag kisebb területet foglaltak le (mint például Szatmárban, Biharban, Békésben), az elmaradt őszi vetések pótlásával több földbe tudtak gazdáink burgonyát vetni, mint a háború alatt. De ott, ahol a burgonya egyik legfőbb termelési cikk (Szabolcsban), a megszállás hatásai még ezt a növényt sem engedték olyan bőségben virulni, mint előbb. Annyi volt a hátralekös teendő Szabolcs vármegyében, annyi sok a más terményekre fordítandó munka, hogy mellettük hátrányt kellett szenvednie a sok emberi fáradságot igénylő burgonyatermelésnek is. Egyébként megállapítható, hogy számos vármegyénkben, ott, ahol a burgonyatermesztés korábban nem volt annyira honos, 1921-ben ez észrevehetően teret nyert. Különösen városainkban, Hódmezővásárhelyt és Debrecenben. Népeiségünk táplálkozásának gyengülésére vall, hogy ennek a minimális tápértékű élelmiszernek a biztosítására immár országszerte olyan nagy súlyt helyeztek.

A vetésterületi statisztika adatai világosan igazolják, hogy a román megszállás következtében termelésünk nem fejlődhetett olyan arányokban, amint a háború után várhattuk volna. Ha szigorúan vennők a dolgok logikáját, *tulajdonképpen azt mondhatnók, hogy az 1920. évi vetésterület megcsonkulásából folyó hátrányok közvetlenül sújtották közgazdaságunkat s csak a későbbi évek minuszai tekintendők olyanoknak, amelyekkel egybekapcsolódó veszteségeket indirekt károknak vehetjük.* Mégsem tesszük ezt, bárha nyilvánvaló, hogy a munkának erőszakos eszközökkel, vagy akár csak egyszerű megfélemlítéssel járó megakadályozása közgazdasági értelemben éppen oly — bár csak időleges — elvonását jelenti a jószágkészleteknek, mintha a gazdálkodó egyénnek más javait orozzák el. Nem tesszük, mert úgy véljük, hogy így annál inkább meg tudjuk alapozni a közvetett károokra való igényünket. Az igényünket arra, hogy a sorsunk eldöntésére hivatott tényezők ne pusztán efemer, tűnő eseménynek tartsák a magyar-

országi román hadjáratot, hanem olyan cselekménynek, melynek tompa dőreje még mindig morajlik a magyar közgazdaságban.

Ha a terméseredményeket nézzük a főbb terményeknél, önkéntelenül ismét odahajlik ítéletünk, hogy a megszállást követő évek hozamára a megszállás műve szintén hatással volt. Nem vagyunk annyira elfogultak, hogy a *termésátlagok* változását is teljes egészében a megszállás teherlapján könyveljük el. De azt sem ismernők el, hogy a megszállás nélkül a magyar mezőgazdaság ma nem volna előbbre, — nemcsak a művelés alá vont területek nagysága, hanem a földben rejlő erők jobb kibányászása tekintében is.

Mezőgazdasági termelésünk legfőbb cikkeinek terméseredményei (még mindig a redukált országterület alapulvételével) imígyen alakultak:

Termény megnevezése	Terméseredmény millió q				Termésátlag q kat. holdanként			
	1913	1917	1920	1921	1913	1917	1920	1921
Búza . .	17.7	13.7	9.1	11.4	7.8	6.7	5.4	6.6
Rozs . .	7.8	5.9	4.4	4.8	7.2	5.8	4.9	5.7
Árpa . .	7.5	3.3	4.2	4.0	8.7	4.8	5.2	5.3
Zab . . .	3.9	2.8	2.7	2.4	7.6	4.4	5.7	5.0
Tengeri . .	15.1	6.4	11.5	6.3	11.5	5.8	8.9	4.8
Burgonya .	18.6	8.5	16.9	10.6	50.9	23.7	45.3	25.7

A háborús gazdálkodás terméseredményeinket minden vonalon csökkentette, az ősziéknél is észrevehetően, de sokkalta inkább a tavasziaknál. Annyira következetesnek látszott ez a fordulat, hogy méltán csodálkozhatunk az ellenkezőjén, mely 1920-ban elénk tárult. *Az 1920. év aratási eredményei az őszi terményekből vígasztalan képet mutattak — nagy romlást az 1917. évvel szemben —, valamennyi tavaszi vetés termése ellenben javult, legtöbbször lényegesen jobban, mint ahogy az ősziéké rosszabbodott.* A javulás a tavasziaknál sem volt kielégítő s ebben bizonyára ludas a megszállás, bárhogyan vizsgáljuk is a dolgot, — de mennyire inkább az: az ősszel elvetett terményeknél, melyeknek szomorúan végződő learatása egy csapásra letörölte a reménykedő magyar közgazdaság egéről azokat a rózsaszínű felhőket, melyektől — valutánk megmentése körül — oly sok segítséget vártunk 1920 nyarán. Az a roppantul sanyarú helyzet, melybe Magyarország közlelmezése a rossz gabonatermés miatt az 1920/21. gazdasági évben keveredett, s mikor az egész, magyar közigazgatás alá tartozó országterületnek csupán 15.5 millió q kenyérgabona állott rendelkezésére s *ami nemcsak a kiviteli álmódosásokat fojtotta el csirájában, hanem a gabonaforgalmat továbbra is a belföldön is vaskorlátok közé szorította,* — erős a meggyőződésünk, egyenes következménye a megszállásnak, a hiányos mezőgazdasági munkálatoknak. Hiszen, hogy egyenlő feltételek mellett a búza- és rozsföldek hozamának is legalább úgy, sőt talán erősebben is kellett volna emelkedniük, mint az árpával és zabbal

bevetettekéinek, ennek némi bizonyosága az 1921. esztendő. A búza- és rozstermelés ekkor már magához térve a gonosz kábultságból, melybe a megszállás döntötte, az előző évi átlagoknál sokkal különbeket produkált. Ezek az átlagok most tehát már elérték azt a magasságot, melyet a háború alatt. Ott voltunk immár három évvel a háború után, mint annak kellős közepében. De nem kellett-e kínosan gyötrődnünk e *nagy* eredmény láttán, melyet már rég a lomtárba tehattünk volna, ha a megszállás tréfája évekkel nem vet vissza minket.

S hogy a megszállást utólag csakugyan jogosan tesszük felelőssé termésátlagaink lehanyatlásáért, arról számos adalék áll rendelkezésünkre. Közülük íme néhány. A Dunántúlnak számos vármegyéjében, ahova a megszállás vonala már nem tudott ki-nyúlni, vagy ahol nyomása csak gyengébben érezhető vala, — mint Hontban, Mosonban, Győrben, Veszprémben és Biharban —, a búza termésátlaga alig változott meg s a rozsé javult is 1920-ban. Hajdú (1917: 5·1 q, 1920: 3·1 q), Debrecen (1917: 6·4 q, 1920: 2·5 q), Szabolcs (1917: 5·2 q, 1920: 2·6 q) búzatermelése; vagy Pestben (1917: 9·8 q, 1920: 5·6 q), Csongrádban (1917: 7·2 q, 1920: 4·6 q), Csanádban (1917: 9·4 q, 1920: 6·7 q), a rozstermelés viszont annyira hanyatlott, hogy a rossz termésben nemcsak a magyar szem látja a megszállás hatását.

Kockázatos dolog bár most levonni okoskodásunk következtetéseit, mégsem húzódunk tőle. A román megszállást tartjuk felelősnek azért, hogy a magyar földművelés az 1920. év nyarán nem tudta azt az értéket kitermelni, melyre az ország közgazdaságának annyira szüksége lett volna. Vajjon mennyi lehetett ez az elveszett érték? Roppant nagynak kellett lennie, mert hiszen 1920-ban a mezőgazdasági termékek ára, akár a szénát vagy más takarmányneműt, akár a gabonaféléket vagy a kapásnövényeket nézzük, még mindig az egykori aranyparitás fölött állott s csak 1921-ben indult meg az általános s ekkor is hullámozó árcsökkenés. Arra nem is vállalkozhatnánk, hogy a földművelés minden egyes terményére vonatkozólag külön-külön becsüljük fel a *nem-termelésből* származó veszteségeinket. Néhány fontosabb terménnyel kísérletet téve azonban, talán egész termelésünket sújtó hátrányok felől is tájékozódhatunk.

Gabonaterményeink közül a búza, rozs és zab vetésterülete körülbelül 500.000 katasztrális holddal kevesbedett a megszállás folytán az 1920. évben s csak részleges ellenértékül szolgált az árpa 111.500, s másfelől a tengeri 190.000 hold körül járó gyarapodása; öt főterményünknel a vetésterületnek mindenestre mintegy 180—190.000 katasztrális hold fogyásával kellett számolnunk. Nyilvánvaló, hogy vetésterületünknek ebben a számban kifejezett redukálódása a valóságnak mögöttemarad, minthogy a búzaföldek átalakulását árpa- és tengeritermőkké, nem lehet egyenlő értékűnek venni. Már a termés különböző gazdasági becse is óvatosságra intene. De, hogy a *minimumot* legalább meg tudjuk

fogni, fogadjuk el a megszállásból eredő veszteségünknek főtermé-
nyeinknél mindössze azt, hogy 1920-ban búzatermő földjeink
fogytak meg 180—190.000 katasztrális holddal. A csonka vetés-
terület azonban maga sem tudta művelőinek azt a hozamot adni,
amit a normális gazdasági munka mellett kellett volna. Látszik,
hogy a tavaszi vetések termésátlagai általában meghaladták az
1917. évét. Nem jogos-e tehát azt állítanunk, hogy búzatermésünk
betakarításakor is legalább olyan termésátlagok kialakulását vár-
hattuk volna — a megszállás nélkül —, mint 1917-ben, amit külön-
ben termelésünk a következő 1921. évben meg is ismételt? Búza-
termésünkéből — ez az okoskodásunk érdeme — a megszállás
hatása következtében 1920-ban holdankint legalább 1·2 q elsik-
kadt! Csupán a bevetett földeknél. A bevetetlenül maradt táblá-
kon az egész várható termés! Kerek számban 3·2—3·3 millió q-ra
becsülhetjük tehát azt a búzamennyiséget, mely a magyar föld
számára az 1920. évben elveszett.^{198/a} Elveszett oly időben, mikor
ennek a kontingensnek a nemzetközi forgalomba való bocsátása
gazdasági súlyedésünknek nemcsak útját tudta volna állni, hanem
egy jobb korszak záloga is lett volna. Szeretnők ennek a búza-
quantumnak értékét ugyanolyan értékelésű koronákban kifejezni,
melyben egész kárstatisztikánk adatait. A búza ára az 1920. év
vége felé s különösen 1921 tavaszán kezdett korábbi magasságából
engedni. Világszerte esett a búza ára akkor már 15—20%-kal.
Ha tehát ehhez tartjuk magunkat — függetlenül a belső forga-
lomnak ezer más tényező által irányított áralakulásától —,
búzánk értékét az 1920. évi aratásra következő kampányban mint-
egy 160—170 (1919. évi augusztus havi értékelésű) koronára
becsülhetjük. Ámde éppen gabonakáraink értékelésének kérdésénél
kifejtettük azt, hogy a külkereskedelmi érintkezésben mennyire
hamis, félrevezető s a magyar érdekeket sértő volna az, ha tapad-
nánk a magyar maximális árakhoz. Úgy hisszük, mostani meg-
beszélésünkben is jogosan járunk el, mikor e módszerünk alapján
kibukkanó árnak legalább kétszeresét vesszük fel, mint olyan ár-
nak, mely kárunknak megközelítő mértéke. S ha ennyire jutot-
tunk, megállapíthatjuk, hogy *körülbelül 1·1 milliárd koronára, s*
ami fontosabb, nyers számítással is 132 millió aranykoronára
tehető az az összeg, melyet a román megszállás számlájára írha-
tunk csupán főterményeinknél. Pedig a szalmát és szénát, ami
szintén jelentékeny értéket képviselt volna, merőben figyelmen
kívül hagytuk s azt a gazdasági élet szempontjából felismerhető
egyéb előnyt is, mely abból származott volna, hogy a búzát mi
őrölhettük volna lisztté.

Ámde a földművelés 1920. évi indirekt káraink kérdése nem
merül ki csupán az imént tárgyalt termények tárgyalásával.

^{198/a} Ne feledjük el, hogy csupán a vetésterület közvetlen csökkenését vet-
tünk figyelembe. Ha a remélhetett 1920. évi *emelkedést* számítanók, még jóval
nagyobb eredményhez jutnánk!

Hiszen megírtuk, hogy 1920. évi vetésterületünknek a háborús évekéhez képest fogyása legalább 400.000 katasztrális hold volt s az imént csak 180—190.000 katasztrális holddal foglalkoztunk, a megmíveletlenül maradt földnek tehát csak kisebbik felével. E területnek elmaradt haszna szintén a magyar közgazdasági életnek volt nagy kára. Mennyire becsülhetjük ezt? S vajjon miféle terményt kell alapul vennünk, hogy túlsokat ne követeljünk? A vetésterületnek terménynemenként való tagolásánál látjuk, hogy a gabonaneműekkel szemben főképp a takarmányfélék termelése 1920-ban fejlődést mutatott. Sőt adatainkat kiegészíthetjük azzal, hogy a közlésünkbe bele nem foglalt takarmányfajták — s különösen a takarmánymagvak — termelése is kedvezőbben alakult 1920-ban, mint 1917-ben. A hüvelyeseknél s a kender- és lenfonálnál ugyanezt látjuk. Kapcsoljuk hozzá ehhez a megfigyelésünkhöz azt a tapasztalati tényt, hogy az utóbb említett termelési ágak hozadékának pénzértéke katasztrális holdankint rendszerint eléggé jelentékenyen felül szokta múlni a búzatermelését, s akkor talán senkinek sem lehet kifogása az ellen, ha elveszett vetésterületünk egész állagát a búzatermelés szempontjából tekintjük kiesettnek az 1920. év folyamán. *S ha ilyenformán arra az eredményre jutunk, hogy az 1920. év folyamán a fentebb kiszámított összeg 493 millió magyar (59 millió arany) koronával emelkedik: így mindössze 16 milliárd (1919. évi augusztus havi értékelésű) magyar korona, más szóval 191 millió aranykorona termelési érték hiányzott mezőgazdasági termelésünkben s fogalmat alkothatunk arról a pusztításról, melyet a román megszállás jóval megszűnte után is, közgazdasági életünknek okozott.* 1920. őszén 191 millió aranykorona export- valuta birtokában a magyar állam mennyivel inkább tudta volna saját háztartását rendbehozni; mennyivel inkább tudták volna magángazdaságaink a szükséges beruházásokat eszközölni; mennyivel inkább tudtuk volna importszükségletünket készfizetéssel kielégíteni; mennyivel több jutott volna ipari termelésünknek, a kereskedelemnek; mennyire derűs arcok váltották volna fel azt a szorongást, mely gazdasági életünket akkor s azóta egyre fenyegetőbben áthatotta!

Jól tudjuk azonban, hogy a román megszállásnak földművelésünkre gyakorolt hatása nem szűnt meg az 1920. évvel. Hiszen abban, hogy vetésterületünk még 1921-ben sem tudta elérni az 1917. évi színvonalat, nyilvánvalóan a megszállás nyomását láthatjuk. Sőt az így előtűnő 124.500 kat. hold különbség most már nyilvánvalóan kevés is volna a megszállásból eredő káraink kiszámításához. Vetésterületünk az 1921. évben 272.000 kat. holddal javult az 1920. évvel szemben. Ámde ez utóbbi év a normális várakozáshoz képest kerek 400.000 holdnyi fogyást jelzett s akkor, mikor ismét a lassú fejlődés útjára léptünk, hiba volna tőlünk, ha ezt a mínuszt — mindaddig, míg vetésterületünk ismét egészében nem műveltetik —, a román megszállás indirekt kár-

számláján nem szerepeltetnők. Arról, hogy vetésterületünk megcsonkításának szinte egész terhe ezúttal is búza- és rozstermelésünkre hárult, statisztikánk elegendő igazolással szolgál. A takarmányfélék vetésterületének gyarapodása részben egyik-másik takarmánynövény elhanyagolásában, részben az árpának ismét hanyatló vetésterületében nyerte fedezetét. S ha másfelől — bár jogunk volna az ellenkezőre — ebben az évben megelégszünk azzal, hogy a román megszálláson keressük a hiányzó vetésterületnek csupán az országos termésátlaggal (6·6 q) kiszámított búzatömegét, azt kell hinnünk, hogy az így megállapított 2·60—2·70 millió q búza mindenesetre azoknak a károknak a minimális ellenértéke, melyeket földművelésünk még az 1921—22. gazdasági évben is elszenvedett a román megszállás folytán. A termésünkből elmaradt búza értékét kutatva, előre kell bocsátani, hogy 1921 őszén már világszerte érezhetőbbé vált a gabonapiac olcsóbbodása bár nagyjában azt mondhatnók, hogy a búza világrágasága ekkor 1·6-szerese volt a békeparitásnak. S ha most ezzel a módszerrel a búza q-ját 35—36 arany koronára vesszük föl, ez 1921. év folyamán még mindig mintegy 91 millió aranykoronára, vagy más szóval körülbelül 758 millió (1919. évi augusztus havi) értékelésű magyar koronára becsülhetjük azt az összeget, mely közgazdasági életünk vérkeringéséből kiszakadt. Vajjon nem joggal hivatkozunk-e a magyar állam nevében arra, hogy a román megszállás sok-sok évig nem gyógyuló sebeket ejtett termelésünkön. S vajjon nem a román megszállás a bűnös-e abban is, hogy termelésünk intenzitását az annyira kívánatos műtrágyázással sem tudtuk fokozni? Nem tudtuk volna az importot megfizetni s bár a hazai gyárak termelése egyáltalán nem volt a szükségletre elegendő, 2 millió q műtrágya behozatalával szemben (mely ugyan az egész Magyarországra vonatkozott) 1920-ban semmi és 1921-ben is mindössze 118.159 q foszfátföldet s valami kevés egyéb műtrágyát (klórkáliumot, káli-trágyát és Thomassalakot, stb.) hoztunk be külföldről.

Ha összeadjuk azokat a tételeket, melyek mindegyike eddigi előadásunk során a megszálláshoz fűződő indirekt káraink egy-egy részlete, máris csinos summa kerekedik belőlük. 950 millióra mondtuk azt a veszteséget, mely mezőgazdaságunkat kárai be nem jelentéséből folyólag érte (a); 2·38 milliárd koronára a károk alulértékeléséből származót (b); a földművelésnél az 1920. évben 1·6 milliárd (c), az 1921. évben pedig 0·76 milliárd (d) — mindig 1919. évi augusztus havi értékelésű — korona közvetett kárt számítottunk ki, a 6 milliárdhoz közel járó tehát. Pedig igazán nyers módszerrel dolgoztunk, nyerssel a szónak abban az értelmében, hogy csupán az indirekt hatásoknak azokat az elágazásait vettük figyelembe, melyeknek a megszállással való összefüggése vitán felül álló.

Állatállományunk létszámának változása szintén ebbe a gondolatkörbe való. Viszont a statisztika mai állapota szerint — sajnos — még sincs módunkban abszolút biztonsággal ebbe a

kérdésbe bevilágítani, minthogy az annyira kíváncsi egyöntetű összehasonlítási alap hiányzik. Az 1911. évi állatszámolás óta a magyar statisztikai hivatal állatszámolást nem tartott s ha a háború alatt több ízben is, valamint a háború óta 1920-ban voltak úgynevezett állatösszeírások, ezek felvételi célzata nélkülözvén a legfontosabb statisztikai elméleti kelléket, az érdekelküliséget, eredményeink csak bizonyos óvatossággal kezelendők. A háborús és háború utáni állatösszeírások ugyanis (melyek közül rendelkezésemre az 1918. és 1920. évi felvételek állottak) eminenter közéletmezési célokra készülvén, félé volt már a felvételek idején is, hogy nyert eredményeik valamivel nem múlják-e felül a valóságot. A rekvirálások és ármaximálások idején nem lett volna csoda, ha egyik-másik gazdánk az állatok számára lefokozott abraktakarmány mennyiségét kis ügyeskedéssel, állatlétszámának nagyításával, igyekszik gyarapítani. Valószínű, hogy így történt. De amilyen mértékben nem jelentett különösebb bajt az országunkra nézve, hogy az állatösszeírók pár ezer (vagy nem tudjuk hány) darabbal több egységben lajstromozták állatainkat, éppannyira kellemetlen az ma ránk nézve, mikor a megszállásnak az állatállományra gyakorolt hatásait akarjuk kibogozni. Különösen baj az, hogy nem tudjuk adataink eltorzulásának kulcsát az egyes összeírások alkalmával megmérni. Valószínű mégis, hogy az adatoknak ez a — mondhatnók — megjavítása inkább divott 1920-ban, mint 1918-ban. Az emberi természetből folyó, hogy a rossz példának is utóbb több az utánzója, mint első ízben az elkövetője.

Van azonban még egy körülmény, mely mellett nem szabad elsiklanunk, mikor az összehasonlítás kényes útjára térülünk. Az 1911. évi állatszámolás végrehajtásának időpontja február hó 28-a volt, elég korai időpont tehát ahhoz, hogy a tavaszi leellések a statisztikában csak kevéssé éreztessék hatásukat. Az 1918. és 1920. évi állatösszeírások jóval később készültek (április derekán), aránytalanul nagyobb számban keveredtek be tehát anyagukba az egészen zsenge állatok, melyek numerikusan bár emelték az állatok számát, de a számok tartalma korántsem fedte az állomány korábbi tagozódását.

Mi az előadottakból folyó következtetés lényege? Az, hogy az 1918. és 1920. évi állatstatisztika adatai csak tompítva fogják jelezni azt a jelentőséget, melyet az állatállomány alakulása körül a háború, majd a román megszállásnak tulajdonítanunk kell. De az adatok még így is nagyon figyelemreméltók. Kiszámítottuk Magyarországnak azon a részein, melyek román megszállás alatt állottak, az állatlétszámnak békebeli, háború alatti s a megszállást követő időre vonatkozó adatait s az alábbi nagyon jellemző számokat kaptuk:

Év	Szarvasmarhák	Lovak a) s z á m a	Sertések	Juhok
1911 . .	1,418.636	669.544	2,296.015	1,875.098
1918 . .	1,520.262	552.756	2,653.618	1,407.266
1920 . .	1,373.461	544.289	2,296.592	1,159.984
b) s z á m á n a k f o g y á s a				
1918—1920 —	146.801	— 8.467	— 357.026	— 247.282
c) k ö z ü l e l r e k v i r á l t a t o t t a r o m á n o k á l t a l				
	78.858	51.455	56.715	76.402

Statisztikánk szerint a háború alatt a magyar szarvasmarha- és sertésenyésztés nemcsak nem csökkentetett volna, hanem emelkedett. Bár az időnkint életbeléptetett vágási tilalmak, hústalan napok és egyéb kényszerrendszabályok fékezően hatottak állatállományunk felőrlődésére, s bár az állomány összetétele kétségen kívül más volt, mint békeidőkben, ezt a számszerű fejlődést az előzőleg kifejtettük okokból gyanúval kell fogadnunk. Magunk részéről biztosra vesszük, hogy állataink valóságos létszáma nem érte el az 1918. évi állatösszeírás által jelzett kereteket. De ha ezt itt koncedáljuk, koncedálnunk kell az 1920. évi állatösszeírásnál is, úgy, hogy az utóbbi két évet tekintve, nagyjában mégis kiegyenlített hibalehetőséggel számolhatunk. Hozzávetőleg tehát azt mondhatjuk, hogy az 1920. és 1918. évi összeírások különbözete tájékoztat bennünket a megszállás okozta károk felől.

Némileg talán feltűnő az, hogy lóállományunk látszólag oly kevésbé fogyott meg a megszállás után. De figyelmeztetünk arra, hogy a háború után a katonai ellátásban levő lovak közül (amelyek az 1918. évi összeírásban nem szerepelhettek) sok a gazdák által megvásároltatván, e jogügyletek automatikusan emelték a polgári lakosság kezében levő lóállományt. Mindenesetre tény, hogy lóállományunk még így sem érte el az 1918. évi nivót, amit csak a megszállásnak tulajdoníthatunk. Annál inkább érezhetővé vált a román rekvizíciók hatása a szarvasmarha- és a sertésállományban. A szarvasmarhák között 1920-ban csaknem 150.000-rel kevesebbet találtak gazdaságainkban, kétszer annyit, mint amennyi a románok kezén elsikkadt. Hogy pedig valaki azt ne higgye, hogy ez a két adat egymással ellenkezik, emlékeztetjük a fejős tehenek nagy számára, melyeket a románok tőlünk elvittek s másfelől arra a többször beigazolt állításunkra, hogy állatkáraink egész terjedelmét is hiába akarnók kárfelvételünkből kihámozni. A fejős tehenekkel együtt az 1920. évi tavaszi szaporulat is csökkent, az a körülmény pedig, hogy kárstatisztikánk az állatállomány károsodásainak egész összegét sem tudta megfogni, közelebb hozza egymáshoz a rekvizíciók és a létszám apadásának adatait. Jellegzetes az a különbség, amely a sertéskárok nagysága és a sertésállományunkban észlelt szembeszökő fogyás között mutatkozik. Az ímént említett okokhoz: a tenyésztanyag elhur-

colásához (ami a sertések gyors szaporodása folytán kétszeresen fájdalmas) és a felvétel ki nem merítő voltaához itt egy harmadik is csatlakozik, a takarmányozás elégtelensége, minek következtében vidéken az állatok felnevelése sokfelé megakadt. A juhoknál a létszám szintén erősen csökkent; itt azonban az úgynevezett tanácsköztársaság rablógazdálkodása a román megszállással egyként büns.

Eddigi fejtegetéseink a román megszállás alatt állott egész területre vonatkoztak. Ámde könyvünk egyéb adatai valószínűvé teszik, hogy a megszállás gyújtópontjaiban az állatállomány sokkal többet szenvedett, mintha csak a végső eredményeket analizáljuk. Íme néhány adat:

Törvényhatóság	Ló	Szarvasmarha állomány változása	Juh % -okban	Sertés 1918/20
Csongrád vm.	- 13·1	- 30·9	- 38·0	- 52·8
Hódmezővásárhely t.jv. . .	- 12·8	- 31·9	- 8·0	- 33·4
Heves vm.	+ 5·2	- 8·4	- 13·0	- 9·5
Jász vm.	- 20·3	- 28·5	- 45·9	- 33·6
Pest vm.	+ 1·3	- 19·3	- 25·0	- 48·3
Kecskemét t.jv.	+ 5·6	- 11·2	- 14·5	- 42·1
Borsod vm.	+ 5·2	+ 1·8	- 14·2	- 7·6
Zemplén vm.	- 8·4	- 3·8	+ 14·7	- 12·5
Békés vm.	- 11·4	- 21·2	- 31·6	- 10·9
Bihar vm.	+ 17·3	+ 10·6	+ 13·8	+ 10·6
Hajdú vm.	- 10·9	- 23·2	- 27·0	- 15·2
Debrecen t.jv.	- 12·8	- 1·7	+ 22·0	+ 2·6
Szabolcs vm.	- 10·5	- 12·4	- 29·7	- 23·1
Szatmár vm.	- 4·7	+ 12·2	- 5·5	- 0·4
Arad vm.	- 12·2	- 27·0	+ 7·6	- 15·3
Csanád vm.	- 15·2	- 41·1	- 28·9	- 21·2

Lóállományunk Jászban egyötödrészával fogyott meg a megszállás után, ha az összehasonlítást az 1911. évi számlálással ejtjük meg, pontosan egyharmadrészával (33·4%). A békeviszonylathoz képest csaknem ugyanekkora Szabolcs (33·2%) és Szatmár vármegyék (31·4%) lótenyésztésének összezsugorodása; ezekben már a háború alatt is annyi változás történt, hogy a románok munkája teljessé tette a pusztulást. Csanádban viszont a háború alatt sikerült — úgy, ahogy — a háború folyamán a romlást fékezni (1918-ig a fogyás csak 7·2% volt), de a románok gondoskodtak arról, hogy lótenyésztésünknek ezt az őrhelyét is alapjainban megingassák; 1920-ban már itt egyötödrésszel kevesebb lovat írtak össze, mint 9 évvel előbb. Azokban a vármegyékben, ahol a románoknak vagy nem volt idejük, vagy az akaratuk hiányzott hozzá (Heves, Pest, Bihar vármegyék), hogy lótenyésztésünket felforgassák, a lóállomány 1918-cal szemben mindenütt fejlődést mutat. Ami kiváltképpen ugyan a katonai ellátásból visszakerült lovaknak tulajdonítható, — de ezek más vármegyékben is nagy számban fordultak elő, csak hogy ott nem kerülhették el sorsukat.

Elszomorító az adat, mely Csanád vármegye szarvasmarha-állományának csökkenésére vonatkozik. Több, mint kétötöd-részével kevesebb szarvasmarhát írtak itt össze 1920-ban, mint 1918-ban, holott e vármegye állatlétszáma a háború utolsó évében felülmúlta a békebeli színvonalat! Ha visszaemlékezünk arra, hogy kárfelvételünk az állománynak mindössze 15%-át¹⁹⁹ könyvelte el a megszállás számláján, önkéntelenül vagy a kárstatisztika egy nagy hiányosságára gondolunk, vagy arra, hogy a tiszántúli részeken még a megszállás ideje alatt megindult az erők elrendeződésének az a folyamata, mely a megmaradt kevesebb állatot úgy, ahogy elosztani igyekezett a szükséghez mérten. Valószínű, hogy a két ok egyformán működött. Csanád vármegyén kívül Jászbán, Hajdúban és Aradban látunk még riasztó arányokat, viszont Debrecenben alacsonybat. Nem előbbi magyarázatunkat támasztja-e alá Debrecen esete? E gazdag város birtokosainak inkább volt módjukban vétel útján pótolni káraikat, mint a szegényebb vidéki lakosságnak.

A szarvasmarhaállomány számának fogyását tárgyalva, néhány szóval a fejős tehenekre is kitérünk. Ezek száma 1920-ra Csanádban 28·5, Hódmezővásárhelyt 27·4, Csongrádban 25·6%-kal zuhant le az 1918. évvel szemben, éppen elegendő mérvben arra, hogy a regenerálódást is veszélyeztesse.

Juhtenyésztésünk — azokat a vidékeket emelve ki, ahol ez nagyobb fontosságú volt — Jász, Szabolcs és Pest vármegyékben hanyatlott vissza leginkább, Jászbán 45·9%-kal, tehát csaknem a felére. Ámde, ha itt joggal fel is tételezhetjük, hogy e nagy esés nem csupán a megszállás függvénye, Szabolcs vármegyében a 29·7%-os esést — ahol a tanácsuralom csak rövid életű volt — nyugodt lelkiismerettel róhatjuk fel a román megszállás terhére.

A sertésállomány csökkenését Jászbán a megszállás ténye magában véve is indokolja. Pest vármegyében és Kecskeméten azonban, ahol a sertésrekvirálások tudtunkkal nem voltak olyan nagyarányúak, mint amott, bizonyára része volt a hatalmas különbségben a megszállás közvetett hatásainak. A Tiszántúl tengeritermésének feleslegétől elzárt országrészekben a sertés-tenyésztésnek okvetlenül meg kellett éreznie a forgalmi korlátozásokat.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy állattenyésztésünk súlyosan megcsinylette a román megszállást. S hogy ellenségeink körében ennek ellenére vissza-visszatér az a gyanúsítás, hogy a magyar állatállomány kitűnő, s számbelileg elég erős arra, hogy jóvátétel címén ellandóan újra megraboltassék, erre vonatkozólag csak egy döntő ellenérvet sorakoztatunk fel. Lehet-e ott beszélni az állomány érintetlenségéről, ahol a fiatal állatok számbeli bősége takarja be félig-meddig azokat a réseket, melyeket az elmúlt ziva-

¹⁹⁹ L. könyvünk 230. l.

tarok okoztak? Csonka-Magyarország 1911. évi szarvasmarhalétszámából csupán 28·1% volt 2 éven aluli állat, az 1920. évi állományból azonban már 43·2%, a zsengekorú állatok aránya tehát felével megnőtt! Ahol a szarvasmarhaállományban ekkora változások történtek s ahol emellett a tenyészanyag java került idegen kézre, hosszú idők munkájának kell egymásra halmozódnia, míg az állattenyésztés egykori nívója helyreáll.

A szarvasmarha-, stb. állomány károsodásainak ismertetésénél módját kerítettük annak, hogy a külkereskedelmi forgalom adatainak közlésével is érzékeltessük azt a visszaesést, melyet mezőgazdasági termelésünk állattenyésztési ágazatának forgalma jelez. Ha akkor azt vélelmeztük, hogy az állatforgalom megcsappanása a megszállítás következménye, az állatlétszám adatainak áttekintése után sejtésünk meggyőződéssé válik. Mégsem tartanók könnyű feladatnak azt, hogy felbecsüljük a külforgalom elsatnyulásából származó közgazdasági kárainkat. A probléma korántsem oly egyszerű, hogysem egyszerű számtani műveletekkel megfejtethetők. Nyilvánvaló mindenekelőtt, hogy ha állattenyésztésünk veszteségeit reális értékükben vettük fel statisztikánkba, ezzel tulajdonképpen lemondtunk a szaporulat révén támasztható minden további igényünkről. A lovát vagy marháját eladó gazda — ha állatja tenyészértékű — árkalkulációjába ezt a körülményt rendszerint beleszámítja. Furesa volna, ha az eladó a vevőtől minden újabb csikó vagy borjú után pótdíjak fizetését követelné. Csakhogy a gazdát a normális idők eladási ügyletébe a maga jószánta vezeti s rossz gazdának minősítenék a szomszédai azt, aki egy évben jószágainak eleitől megválva, máskor ölbetett kézzel lenne kénytelen nézni, hogy megszokott vevőkörét mint hódítják el okosabb konkurrencsei. Csonka-Magyarország állatexportjának nagyon sokat ártott az a kényszerű pihenő, melyben a román megszállítás alatt és azt követőleg volt része. S különösen sokat abban a tekintetben, hogy amíg a magyar állattenyésztés ismét exportra tudott felszedelőzködni, egyfelől az utódállamok közül Románia és Jugoszlávia (jó részben a mi volt nemzeti vagyonunkból megnőtt) állattenyésztésének versenyével is kellett megküzdenie, másfelől az állatexporttal idejében alá nem támasztott valutánk a súlyedés végzetes vonalán egyre mélyebbre szaladván, jószágtárgyaink — s így állataink is — fokról-fokra olcsóbb pénzen kerültek külföldre s a kereskedelmi mérlegben hivatott szerepüket mindjobban elvesztették.

De ha ennyiben már kerülgetjük a román megszállítás felelőségének kérdését, közelebb érünk ahhoz, ha arra gondolunk, hogy exportunk szünetelésében, majd törékeny próbálkozásaiban a megszállításnak okvetlenül mégis része volt. Távol áll tőlünk a szándék, hogy Csonka-Magyarország normális állatforgalmának egész hasznát — mely elmaradt — a románokon keressük, de talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy 1920-ban — a megszállítás hatásait

kiheverendő — várható állatforgalmának mintegy feléről voltunk kénytelenek lemondani. 1921-ben ez az arány szűkült, de még a múlt évben is bizonyára negatív erőként hatott kivitelre kerülő állataink kiválogatásánál a három év előtti román hadjárat kísértete.

S van még egy szempont, amelyről meg kell emlékeznünk. Mikor kárstatisztikáinknak az értékelés ki nem elégitő voltából folyó kiegészítését tárgyaltuk, az állatállományról (a hiányzó bejelentések pótlására szolgáló 25%-on kívül) a mezőgazdasági termelés egyéb ágazataihoz hasonló módon, az állatkárok összegét is 100%-kal emeltük. Első pillanatra talán némi túlzással, de mivel a mezőgazdasági károk dús változatú tömegében nagy számmal szorogtak olyan tételek, melyek drágulása koeficiensét nem fejezte volna ki híven a 100:200 arány, számításunkat helyesnek tarthatjuk. Ámde amíg a mezőgazdasági termelés produktumai közül a gabonának és más hasonló terményeknek a rendeltetésük az, hogy az aratást követő évben forgalomba is kerüljenek, ki merné ezt ugyanolyan határozottsággal állítani egy már a háború alatt is megrongált tenyésztési ország állatairól? Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a román megszállás alatt elrekvirált állataink egy része — ha egyáltalán forgalomba került volna — az utat az eladótól a vevőig nem 1919-ben, az 1919. évi árak mellett tette volna meg, hanem csak 1920-ban, amikor a Nemzetközi Statisztikai Intézet forrásmunkául vett Bulletinjének közlése szerint az állatárak jóval magasabbak voltak, a szarvasmarháknál például a békeáraknak a négyszerese felé közeledtek (természetesen aranykoronákra gondolva). Ha azonban ebből folyólag nem kovácsolunk magunknak újabb tőkét arra, hogy elrekvirált állataink értékét emeljük, két ténytet mégis megállapítunk. Az egyik az, hogy ebben a megvilágításban érték-számításunknak fentebb említettük sebezhető pontja szilárdabbá válik. A másik pedig az, hogy az 1920. évben a román megszállás miatt elmaradt (s számításainkban redukált) állatexportunk már ezekkel a magasabb árakkal bonyolódhatott volna le. Megírtuk, hogy normálisan várható exportunknak mintegy felére becsülhetjük 1920-ban ezt a veszteséget, melynek a megszállás az oka. A szarvasmarhaforgalomban körülbelül 120.000 darab lenne az a mennyiség, melyre számíthatnánk külkereskedelmünkben. Ennek a fele 60.000 darab volna. De számoljunk csak 50.000 darabbal s szorozzuk meg ezt a számot a békeparitásnak vett 400 korona két és félszeresével, 1000 koronával s íme, 1920-ban már ismét 50 millió aranykoronányi (közel 420 millió magyar korona) közvetett kárról szereztünk tudomást. Éppen ilyen joggal számíthatunk ki az 1921. évben 25.000 szarvasmarha után 25 millió aranykorona (210 millió magyar korona) s talán 1922-ben is 10.000 szarvasmarha után 10 millió aranykorona (84 millió magyar korona) károsodást. 1922-ben szarvasmarhaexportunk látszólag már teljes erővel feléledt, ismét figyelmeztetünk azon-

ban arra, hogy exportunk adatai magukban foglalják a jótételi szállításokat is, amit sok optimizmussal sem lehetne közgazdaságunk javára írni.

Lóexportunknak körülbelül 40%-a maradhatott volna meg a megszállítás nélkül Csonka-Magyarországon. Ez mintegy 20.000 darabnyi forgalomnak felelne meg. Tényleges forgalmunkban megközelítően ekkora számmal sem találkozunk, még 1922-ben sem, mikor lovakat isadtunk ki jótétel címen a győztes államoknak. Itt tehát aránylag kisebb számokkal kell dolgoznunk közvetett káraink mérlegelésénél, viszont a lovak áremelkedése még a szarvasmarhákét is fölözvén a nemzetközi piacon, az egykori 540 koronás átlagárat legalább háromszorosán kell vennünk. S ha másfelől a lóexportnak a megszállással összefüggő csökkenését (minthogy a háború hatása itt erősebb volt) 1920-ban 8000, 1921-ben 6000, 1922-ben pedig 4000 darabra becsüljük, a világforgalomtól való eltávolodás folytán a 3 év alatt további 29·2 millió arany- (több, mint 243 millió magyar) koronával rövidültünk meg. Ma, mikor 30—40 millió koronányi nemes valuta is olyan fontos tényező volna talpraállításunknál, tekintélyes összeg ez.

S nem kell-e látnunk a román megszállítás hatását — nem csupán a közvetlen rekvizíciókét, hanem a megszállással összefüggő sok minden bajunkét — a sertésexport elgyengülésében. A sertéskivitel számra a háború előtti években messze felülmúlta a szarvasmarhákét, s ma az kullog fáradtan az utóbbi mögött. Pedig a trianoni béke papíron sertéseinknek közel felét hagyta meg nekünk s marháinknak csupán harmadrészét. Ne ringassuk magunkat illúziókban, feledjük el századunk elejéről az évi 5—600.000 (sőt 1913-ban közel 900.000) darabnyi sertéskivitel s gondoljunk csak a *sertésvész*t követő évek 200—250.000-es számot jelző kivitelére: ez alapon is remélnünk lehetne azt, hogy kivitelünk a megszállítás után is 100.000 darab sertést rakhatott volna vagonokba. Hol álltunk ettől az elmúlt években! S lehet-e ezért kifogásolni, ha azt mondjuk, hogy elmaradt exportunkból (súlyedő skálával) az 1920. évben 60.000, 1921-ben 40.000, 1922-ben pedig 30.000 sertéssel többet küldhettünk volna külföldre, mint amennyit valóban? E sertések átlagos értékét az 1920—22. években körülbelül 400 aranykoronára vehetjük fel, ami kereskedelmi mérlegünk szempontjából 52 millió arany- (428 millió magyar) korona újabb elmaradt hasznót jelent.

Juhkivitelünk összeroppanásában a román megszállításnak kétségkívül sokkal kisebb a része. Mégis elfogadhatónak látszik az a föltevésünk, hogy ezen a címen a három év leforgása alatt körülbelül 20—25 ezer darab juh esett ki kiviteli forgalmunkból. Értékük talán nem sok, 2—2·5 millió arany- (16·5—20·5 millió magyar) korona; nekünk mégis fájó és nem pótolható veszteség.

Kerek számban tehát 170 millió arany- (1405 millió 1919. évi augusztusi értékelésű) koronában állapíthatjuk meg a magyar

állattenyésztésnek csak az exportból eltűnő hasznát. S ez összeg az állattenyésztés produktumainak értékesíthetéséből folyó gazdasági előnyöknek csak egyik részlete. Ha nem is bajlódhatunk azzal, hogy az indirekt károknak többi változatát pénzben értékeljük, ez a végső adatunk, párosulva a földművelés elmaradt haszna címén 191 millió aranykorona kárunkkal, méltó választ ad arra a kérdésre, hogy Magyarország közgazdasági élete ma miért annyira beteg s a keresve-keresett medicinának miért nem hoznak enyhülést betegségében.

Még egy szót. Bizonyosra veszem, hogy számításaim nem fognak osztatlan helyesléssel találkozni, különösen abban az értelemben nem, hogy vajjon jogosult-e mezőgazdasági termelésünk elmaradt hasznát világparitási aranyértékben kifejezni. Álláspontom tényleg vitatható, annál inkább, mert a belső forgalmi árak átszámításával szinte minden vonalon jóval alacsonyabb árakat eredményezne, mint amelyek segítségével én operáltam. Ámde az elfogulatlan közgazda tisztában van azzal, hogy bár az úgynevezett világparitási árak csak a kereskedelem szabadságának legalább a háború előtt szokásos értelme mellett érvényesülhettek, Magyarországot kedvező földrajzi fekvése mindenestre képesítette volna arra, hogy az importra szoruló államok szükségletének fedezésében tevékeny részt vegyen. Ha visszaemlékszünk arra, hogy 1919-ben és 1920-ban az Északamerikai Egyesült Államokban is teljes erejével tombolt a drágaság s csak az 1921. év májusától engedett észrevehetőbben, hiba volna tőlünk, hogy éppen azokban az években, mikor a megszállítás indirekt kárait a legelevenebben éreztük, a maximumtól, az optimumtól: az európai import-államokban jelentkező árkonjunkturák kihasználásától eszmeileg eltérjünk. S ha én számításaimban ezt a lehetőséget lehetőleg ki is használtam, s látszólag nem ügyeltem arra, hogy hiszen a svájci, hollandiai, stb. gabonaárakban már benne foglaltatik az importgabona fuvardíja és kereskedői nyeresége is, szolgáljon mentségül az, hogy a termelésünkből kimaradt mennyiségeket viszont oly minimális számokkal vettem mindenütt fel, hogy a két hibaforrás bizonyára kiegyenlíti egymást s ha nem, az előny nem szegény országunk javára esik.

S hogy mennyire indokolt a magyar koronának a kikapcsolása az indirekt károk mérlegeléséből, annak jellemző bizonyossága a korona-valuta végzetes lezuhanása, melyet ugyan más, illetékebb szakírók, sokszorosán vizsgálat alá vettek, de mégsem tartjuk feleslegesnek, ha némely adatait könyvünkben is közöljük, rámutatva az összefüggésre, mely a megszállítás és a korona elértéktelenedése között fennáll. Jelezve, hogy adatainkat a statisztikai hivatal közvetítésével a m. kir. állami jegyintézettől kaptam, 100 magyar koronának svájci frankban való viszonylata a zürichi jegyzés szerint ez volt:

1919		március	hó	1.	2·53
augusztus	hó	1.			12·67
szeptember	„	1.			10·73
október	„	1.			8·48
november	„	1.			6·15
december	„	1.			4·30
1920		április	„	16.	2·80
január	hó	3.			2·99
február	„	5.			2·38
		május	„	3.	2·50
		június	„	1.	3·40
		július	„	2.	3·65
		augusztus	„	3.	3·40
		szeptember	„	1.	2·48
		október	„	1.	2·00
		november	„	2.	1·30
		december	„	2.	1·40

Az 1919. év folyamán a magyar pénz, ekkor még a Osztrák-Magyar Bank jegyei, közösen értékelve süllyedtek egyre lejjebb. A helyzet ekkor az volt, hogy Magyarország akármilyen erővel iparkodott volna kivitelét fokozni, — ha az eladások korona-értékben történtek volna, Ausztria pénzpolitikája minden érdekét tönkresilányíthatta volna. Kicsit átgondolt gazdaságpolitika azonban megengedhette volna-e, hogy ebben az időszakban — látva az osztrák romlást — a magyar export a közös valuta ellenében pocskoltassék el? Ha a megszállás nem jön közbe, a magyar állam kormánya is lehetett volna olyan bölcs, mint Cseh-Szlovákiáé, mely a kivitel erőteljes fokozásával s e révén nemes valuták vásárlásával érte el pénzügyi konszolidációjának tiszteltreméltó fokát. Ha Magyarországnak 1920 tavaszán, mikor az Osztrák-Magyar Bank jegyeinek felülbélyegzésével Ausztriával közös valutánk lényegében megszűnt, az 1919. évi mezőgazdasági termelés produktumainak külföldre eladásából a normális forgalomnak megfelelő arany- vagy nemes-valutatartalékai lettek volna, az 1920. év márciusától észlelt valutajavulás nemcsak pünkösdi királtság számba nem ment volna, hanem már kezdettől fogva erőteljesebb arányokban bontakozva ki, az új termés feleslege által még jobban megalapozódott volna.

A kétkedés talán aggodalommal kísérte volna pénzünknek a javulását s talán lettek volna olyan érdekek is, amelyek számításait inkább megtalálták a folyton romló korona mellett. Sűrűn hallottuk a dodonai jóslatot, hogy ha közgazdaságunknak újra erőrekapása valutánk becsének hirtelen emelkedésében is kifejeződnék, ennek súlyosan adnók meg az árát a jóvátételi terhek ki-rovása idején. Balga félelmek. A jövedelemelosztás forradalmi alakulása következtében (minek egyik oka a román megszállással is összefüggő valutaromlás volt), olyan rikító ellentétek keletkeztek a társadalom egyes osztályainak keresete között, hogy a szociális elégtelenségnek ez a meglevő s még egyre fokozódó baja is sok áldozatot megért volna, ha valutánk javításával elejét tudjuk esetleg venni. Ez mindenesetre nagyon fontos szempont. S nem kevésbé fontos az is, hogy mindig jobb — ha kellemetlen is — akár csak félig tele kézből adni, mint az üres tarisznyából is a morzsákat előkotorászni. A következmények megmutatták, hogy kereskedelmi mérlegünk javítása körül a magyar ipar, minden dicséretreméltó törekvése ellenére sem tudta egyelőre azt a

hiányt betömni, mely mezőgazdasági termelésünk produktivitásának csökkenése folytán előállott. Nem tudta egyelőre a mezőgazdasági export elsatnyulásából eredő veszteségeket sem az ipari behozatal visszaszorítása, sem az ipari kivitel emelése által kiegyenlíteni. Nem tudta, mert hiába, a megszállás után neki is tengernyi nehézséggel kellett bajlódnia. S ez elegendő alap nekünk arra, hogy a román megszállásnak az őstermelést sújtó kárainak tárgyalását lezárva, még egyszer emlékeztessünk a megszállásnak gazdasági életünket alapjaiban megrázó hatásaira.

3. A bányászat, ipar és forgalom károsodásai.

Tárgyalási rendünk fontos állomásához értünk. A bányászatnak s az iparnak és a forgalomnak a román megszállásban gyökerező káraival fogunk most már foglalkozni. Könyvünk e szakaszának első fejezetében²⁰⁰ nagy vonásokban már megvilágítottuk azt a jelentőséget, mellyel e termelési és forgalmi ágazatok kárai közgazdasági életünkben bírnak. Részletes fejtegetéseink során a károk természetével közelebbről kell megismerkednünk.

A közgazdasági tanulmányokban megszokott sorrendtől eltérően elsőnek az ipar kárproblémáját vesszük vizsgálat alá. Nemcsak az iparnak mai termelésünkben megnövekedett szerepe, hanem kárainak a bányászattal s a kereskedelem és hitel intézményeivel szemben fenyegető jellege is kíváncssá tesz ezeket. Sőt az utóbbiaknak még a vasutüzem, a posta és távirat kárainak megbeszélését is elébe helyezzük, minthogy nyilvánvaló, hogy pl. a kereskedelemnek a megszállás után észlelt nehéz helyzetében az egyik gátló tényező éppen vasutforgalmi eszközeinknek a románok által történt elprédálása volt.

a) *Az ipar károsodásai.*

a) *A területi megoszlás.*

Mielőtt az ipar károsodásainak területi tagozódását vázalnánk, kárstatisztikánk módszerére vonatkozólag kell egy és más megjegyzést tennünk, noha már előbb is²⁰¹ céloztunk arra, hogy a kárstatisztika ipari adatait — feldolgozástechnikai okokból — nem lehet fillérig pontosnak vennünk. Rámutattunk arra, hogy az ipar némely kárait az őstermeléséi között kellett szerepeltetni, — de egyben a kiegyenlítés akaratlan eszközeire is. Ez utóbbiakat most ki kell egészítenünk. Ha pl. a magyar gyáripari termelés korábbi statisztikáját nézzük (már pedig ipari károsodásaink tipikusan a gyáripart érték), nem láttuk felsorolásában az építőipart, a szállodaipar pedig éppenséggel kívül esett annak fogalmi körén. Minthogy ezekben az iparokban a románok szintén elég sok

²⁰⁰ L. a 133—171. l.

²⁰¹ L. könyvünk 148—149. l.

kárt okoztak, szükségesnek véltük károsodásaikat külön is kiemelni. S helyet szorítottunk az ipari károsodások között — bár eljárásunk tényleg nem helyes — némely szánbányaüzemnek, melyek központi igazgatósága Budapesten székelvén, bejelentéseiket csak későn, a fővárosi összeírás idején adták meg. Budapesten mégis csak furcsának látszott volna kőszénbányák dolgaival előhozakodni. Az ipar kárai szempontjából azonban nem esik nagyobb súllyal latba ez a — tagadhatatlanul — feldolgozási hiba. Hiszen alapjában nagyon kicsi összegről van szó, amely az ipari károk milliárdjai mellett eltörpül.

Nagyobb hiánya az ipari károk feldolgozásának az, hogy nem eléggé differenciál. A részletezésnek az a csekélyisége, mely kimerül az *a)* ipari gépek és szerszámok, *b)* ipari nyersanyagok, *c)* ipari gyártmányok s *d)* egyéb ipari károk elhatárolásával, talán elegendő volt a kárainkat ellenőrző entente-bizottságnak, mely az egyéni bejelentések anyagát is végigbúvárkodhatta, de nem a károkat méltatni akaró kutatásnak, annál inkább nem, mert a területi feldolgozás láncai közé zárva elsikkadt az adatoknak az az érdekessége is, melyet egyfelől a nagy- (közép) és kisipar, másfelől az ipar egyes főcsoportjainak előtérbe hozatala nyújt. Könyvünk anyagában több irányban is megkíséreltük ezeken a hiányokon segíteni. Az ipari gépek adataiból pl. külön összeállítást készítettünk, mely az ipari termelést legjobban sújtó e károkról közelebbi tájékoztatást nyújtand. A berendezések és felszerelések s a szerszámok és egyéb eszközök értékeit szintén kiszámítottuk. Ezenkívül a nagyobb károsultaknál egyenkint szeretnénk rámutatni arra, hogy egyéb káraiknak mik a főbb tételei, mint-hogy a kétségkívül legérdekesebb teljes *tarifálásszerű* feldolgozásról a sok vesződség miatt le kell mondanunk.

Végül megjegyezzük még, hogy az ipari (s a hasonló természetű vasuti, stb.) károk megbeszélésénél fejtegetéseink súlypontját kénytelenek vagyunk az értékek adatokra visszaterelni. A károk feldolgozásának rendszerét nem tudtuk volna — már a felvétel eltérő volta miatt sem — olyan gazdagon kiépíteni, mint az őstermelésnél, s ezért e károkat mindig az 1919. évi augusztus havi értékelésű koronákban fejeztük ki, nem feledkezve meg azonban arról, hogy, ahol csak lehetséges, a károk mennyiségi adatairól is említést tegyünk.

Csonka-Magyarország iparának a román megszálló csapatok a következő károkat okozták:

Törvényhatóság	Ipari gépek és szerszámok	Ipari nyers- anyagok	Ipari gyárt- mányok	Egyéb károk	Összes
<i>a) kár értéke 1000 koronákban</i>					
Duna jobbpartja	809.291·2	38·9	28·1	508·0	809.866·2
Ebből: Győr tjt. . . .	809.288·2	35·6	—	468·4	809.792·2
Duna balpartja	0·6	14·0	1.839·7	17·1	1.871·4
Ebből: Nógrád vm. . . .	0·6	14·0	1.829·0	14·0	1.857·6
Duna—Tisza-köze . . .	530 820·5	209.203·0	548.268·3	47.190·5	1.335.482·3

Törvényhatóság	Ipari gépek és szerszámok	Ipari nyers- anyagok	Ipari gyárt- mányok	Egyéb károk	Összes
a) kárértéke 1000 koronákban					
Ebből:					
Csongrád vm.	3.808·3	408·2	138·2	457·6	4.812·3
Hódmezővásárhely tjv. . .	6.071·0	401·6	1.560·2	918·8	8.951·6
Heves vm.	754·6	171·2	433·2	256·5	1.615·5
Jász-Nk.-Szolnok vm. . .	12.807·7	996·2	2.668·8	4.836·4	21.309·1
Pest-Pilis-Solt-Kisk. vm. .	10.044·4	7.426·7	83.732·9	16.297·1	117.501·1
Budapest szfv.	497.281·5	199.762·2	459.734·9	23.779·4	1.180.558·0
Tisza jobbpartja	40.692·8	4.131·0	30.169·9	13.579·3	88.573·0
Ebből:					
Borsod vm.	40.386·1	4.041·4	29.600·0	12.883·1	86.910·6
Zemplén vm.	173·2	29·8	295·3	616·3	1.114·6
Tisza balpartja	62.011·6	4.661·0	43.206·6	19.793·3	129.672·5
Ebből:					
Békés vm.	34.182·6	1.551·7	791·6	2.898·4	39.424·3
Bihar vm.	49·8	17·2	33.495·6	1.621·3	35.183·9
Hajdú vm.	177·1	420·7	54·9	1.755·4	2.408·1
Debrecen tjv.	11.798·6	588·4	2.851·9	6.853·3	22.092·2
Szabolcs vm.	15.541·6	1.996·0	4.894·9	6.605·4	29.037·9
Szatmár vm.	261·9	87·1	1.117·7	59·4	1.526·1
Tisza—Maros-szöge	6.129·6	5.629·0	1.156·3	469·1	13.384·0
Ebből: Csanád vm.	6.129·6	5.629·0	1.151·6	462·5	13.372·7
Csonka-Magyarország . . .	1.448.946·3	223.676·9	624.668·9	81.557·3	2.378.849·4
Tjv.	1.324.578·8	200.884·2	464.327·1	32.757·0	2.022.547·1
Rtv.	46.317·7	2.073·5	29.373·3	6.756·2	84.521·0
Városok összesen	1.370.896·5	202.957·7	493.700·7	39.513·2	2.107.068·1
Vm.	124.367·5	22.792·7	160.341·8	48.800·3	356.302·3
Vidék	78.049·8	20.719·2	130.968·2	42.044·1	271.781·3
b) kárértéke a területi megoszlás % -ában					
Csonka-Magyarország . . .	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Tjv.	91·4	89·8	74·3	40·2	85·0
Rtv.	3·2	0·9	4·7	8·3	3·6
Városok összesen	94·6	90·7	79·0	48·5	88·6
Vármegyék	8·6	10·2	25·7	59·8	15·0
Vidék	5·4	9·3	21·0	51·5	11·4
c) kárértéke a káros csoportok % -ában					
Csonka-Magyarország . . .	60·9	9·4	26·3	3·4	100·0
Tjv.	65·5	9·9	23·0	1·6	100·0
Rtv.	54·8	2·4	34·8	8·0	100·0
Városok összesen	65·1	9·6	23·4	1·9	100·0
Vármegyék	34·9	6·4	45·0	13·7	100·0
Vidék	28·7	7·6	48·2	15·5	100·0

Az ipar károsodásai között a törvényhatósági jogú városok részesedése sokkal elhatározóbb, mint mikor a bányászat, ipar és forgalom kárait együttesen mérlegeltük.²⁰² Viszont a rendezett tanácsú városok ipari kárai csak harmadrészannyiak, mint a tulajdonképpeni vidéké, ami rendkívül jellemző adat, ha tudjuk is, hogy a vidék jelentőségét a főváros környékén fekvő iparos községek

²⁰² L. könyvünk 150. s. k. l.

telepeinek kifosztása idézte elő. A törvényhatósági városok ipari üzeleinek e megsarcolása azonban más szempontból rendkívül fájdalmas is. Ha a kár csoportok közgazdasági fontosságát szemléljük, közöttük *nem kétséges az ipari gépekre és szerszámokra* vonatkozó csoport első helye. *S itt a közigazgatásilag elsőbrendű városok ipari vállalatai a károknak valóban országnrészét viselték el.* Amint az ipari termelés szempontjából kevésbé döntő kár csoportok felé haladunk — a nyersanyagok, a gyártmányok, s egyéb ipari károk felé — a törvényhatósági városok e szomorúan előkelő helyről fokozatosan lejjebb csúsznak s az egyéb ipari károknak (az értéket tekintve nyilván legkevésbé számbajövő csoportjánál) helyüket a vidéknek engedik át. A vidék szerepe különben az ipari gyártmányok kárainál is elég figyelemreméltó volt, viszont a nyersanyagokat és a gépi berendezést tekintve jóval csekélyebb.

Az előadottakból folynak körülbelül további következtetéseink. Így az, hogy a városok ipari kárainak jellegzetessége az, hogy telepeik munkaképességét a románok alapiában akarták meggingatni a gépek elhordásával. Még a rendezett tanácsú városokban is több, mint a fele a károknak volt ilyen természetű, a törvényhatósági jogukban éppen kétharmaduk. Aránylag nagyon kevés volt az ipari nyersanyagok részesedése az ipari vállalatok káraiban, ami annak a nagyon is közelfekvő gyanúnak ad kifejezést, hogy a románok, mit sem törődve a háborús összeomlás és a kommunizmus által fojtogatott magyar ipari termelés érdekeivel, a megmaradt kevés nyersanyagból is elvitték azt, ami elvihető volt s így akarták — ezen az úton is — tétlenségre kárhoztatni üzeinket. De hogy az üzemek esetleg úgy se segíthessenek magukon, hogy gyártmányaikat és raktárkészleteiket árúba bocsátják, — erre a románok gondossága szintén kiterjedt. Nem hiába külön megszervezett kiürítő bizottságok (*Commission Centrale Industriale d'Evacuer* és különítményei) képviselték a román érdekeket a magyar ipari termelés színhelyein. Kitűnő szakértelemmel tudták zsákmányukat összeválogatni. Az ipari gyártmányok értéke, amelyeket a románok elrekviráltak, mintegy háromszorosan felülmulta a nyersanyagokét. Amit mi nem úgy értelmezünk, hogy a románoknak a nyersanyagok nem kellett volna, hanem úgy, hogy nyersanyagot nem találtak többet, mint-hogy a gyárak a gyártmánná átalakított nyersanyagokat nem tudták úgy pótolni, a hogy más időkben szokták. *A gyártmányok nagyarányú rekvizícióival tehát a románok, hogy úgy mondjuk, forgótőkéjüktől fosztották meg a vállalatokat.*

A területi megoszlást tekintve, az összes ipari károk közül a Duna-Tisza közén 56·1% fordult elő, s ebből is 49·6% Budapestben. De rendkívül nagy volt — Győr város kárai folytán — a Duna jobbpartjának %-a is (34·1), míg a többi országrészek közül a Tisza balpartja 5·5, a Tisza jobb partja pedig 3·7%-kal szerénykednek. Az ipari gépek sorában a Duna jobb partja még

előbbre rukkolt: 55·8% volt itt ez országrész kárainak aránya, míg a Duna-Tisza közén csak 36·6%. A Dunántúl kárai különben csaknem gépek és berendezések elhurcolásából állottak elő, nem úgy, mint az ország szívében két nagy folyónk között, ahol egyéb kársoportok is dús vadászterületei voltak a románok szenvedélyének. A Tisza két partján is hasonló a kép, bár itt az elrabolt gépek értéke nagyobb jelentőségű volt, mint a Duna-Tisza közén. A Duna balpartján a károk tárgyai csaknem mind gyártmányok voltak; a Tisza-Maros szögén viszont érdekes a nyersanyagok több, mint 40%-os aránya.

A törvényhatóságok sorában 1·2 milliárd koronát megközelítő káraival Budapest a vezetős szerep, de Győr városa sem marad messze mögötte: itt a károk a 800 millió koronát meghaladták. Sőt az anyag szétválasztását egészen szigorúan keresztülvéve, Győr ipari kárai értékükben a fővárosiakat meg is haladták, mint-hogy pl. a budapesti károk között láttam feldolgozva Weiss Manfréd csepeli acél- és fémműveinek 400 millió koronás kárait, s ez üzem telephelye elvégre mégsem fővárosi terület. A törvényhatósági városok közül említésreméltó még Debrecen iparának 22 milliós károsodása. A vármegyék közül Pest vármegye ipari kárai bár összegükben tekintélyesek, annyiban elviselhetőbbek voltak, hogy főként ipari gyártmányokból alakultak. Nem úgy, mint Borsod vármegyéé, ahol a gépberendezések elzsákmányolása okozta a károknak csaknem felerészét, — annyiban is romlást jelentve, hogy a károk jóformán kizáróan egy telepet sújtottak. Békés, Szabolcs, Jász és Bihar vármegyék ipari kárai még a nagyobbak közül valók s bár közöttük Bihar számadata talán megkapja a szemet, sietünk előrebecsátani, hogy e vármegye 35 milliós kára: valójában nem kár, mert az itteni rekvirálásokat a románok csaknem egész összegükben megfizették. A sarkadi cukorgyár volt az a szerencsés, melynek készleteiben a románok fenéig turkálván, a bemutatott számlákat becsülettel kifizették is. Sarkad község ma — sajnos — határszéli község, melyet a románok a magukénak tekintettek. S itt fizettek is. Sarkad azonban magyar község maradt. *S nem követelheti-e a többi ipartelep, melynek Romániával elintézetlen számlái vannak, hogy velük szemben is úgy tartsa be Románia a kereskedelmi szokásokat, amint azt szerencsés társukkal tette?*

Egy fokkal lejjebb lépve a közigazgatási beosztás lépcsőin, a vármegyéken belül seregszemlét tartunk az erősen károsult járások és rendezett tanácsú városok fölött. A Dunán túl az összes károkat szinte Győr város szívta fel magába. A győri ágyúgyár s néhány másik ipartelep, melyek a románoknak sok munkát adtak, voltak a villámhárító, mely a Duna jobb partjának többi iparteleit jóformán tehermentesítette. A Duna balpartjáról is csupán a salgótarjáni járásból érkezett jelentősebb (1·8 millió K) kárról értesítés. Az itt felvonult oszlopok jóval gazdagabb zsákmányra leltek délebbre, Budapest környékén. Az *ipari károknak*

máskülönben is érdekes vonása, hogy egy-egy hely — mint centrum — megrohanása mellett sok más vidék ipara olcsóbban szabadult, gyakran csaknem ingyen. Ami persze úgy értelmezendő, hogy a románok jól kiválogatták a helyeket, ahol érdemes volt szakértő (az ipari gépek leszereléséhez is értő) katonaságukat foglalkoztatni.

Csongrád vármegye kárainak túlnyomó része (4·2 millió K) pl. Szentés város iparát sújtotta. Heves vármegyében a két város (Gyöngyös és Eger) mellett a tiszafüredi és hatvani járások azok, ahol az ipar kára említésre méltó. Jász vármegye földjén a tiszai közép (3·9 millió K), a tiszai alsó (1·9 millió K) s a jászsági alsó (1·1 millió K) járások ipartelepei voltak a leginkább károsultak, a városok közül Mezőtúr (9·4 millió K) és Szolnok (3·2 millió K) vállalatai, a többi járások és városok kárai a felsoroltakhoz képest lényegtelenek voltak. Pest megyében néhány járás, így a gödöllői (40·1 millió K), a kistérségi (23·0 millió K), a biai (5·2 millió K) járások a többiekkel szemben élesen kiválnak; utóbbiakban általában csak pár korona ipari kárt irtak össze. A városok között közel hasonló a helyzet. Újpest (28·5 millió K) és Cegléd (1·5 millió K) mellett Vácott, Kiskúnfélegyházán és Nagykőrösön volt még néhány százezer korona ipari kár, Kiskúnhalason és Cegléden szinte semmi. Abauj-Torna, Bereg, Gömör és Ung vármegyék ipari kárai teljesen alárendeltek voltak. Borsodban a miskolci járásban hirtelen magasra nyúlik fel statisztikánk adata (86·8 millió K, Diósgyőr) s e járáson kívül a Tisza jobb partján Zemplénben még a tokaji (0·7 millió K) és a szerencsi járásban (0·4 millió K) vallottak be valamelyest ipari károsodást.

Békés vármegyében Békéscsaba város (27·6 millió K) a közép-károsult helyekhez tartozik, s hozzá csatlakoznak a gyomai (7·8 millió K), szarvasi (2·0 millió K) és orosházi (1·7 millió K) járások. A többi járások ipara fölött símán mult el a megszállás ideje. Bihar vármegye ipari kárai csaknem kizárólag a nagyszalontai járásból toborzódtak; Hajdú vármegye csekélyebb összegű kárai azonban eléggé megosztódtak. A 2·4 milliós összegből Hajdúböszörményre jutott 1·1 millió K, Hajdúnánásra és a központi járásra pedig egyformán körülbelül 0·5 millió K. Szabolcs vármegyében, a román megszállás e kedvelt területén azután nagyobb számmal látunk az ipari károkból részüket jobban kivett vidékeket. A nyírbogdányi járásban 14·4, a nyírbátoriban 5·6, kisvárdában 3·2, a nyírbaktaiban 2·5 millió korona kárát összegeztük az ipari vállalatoknak, s a dadai felső járás és a vármegyei székhely, Nyíregyháza, iparosai is milliós károkat jeleztek. Szatmár vármegyében a mátészalkai járás (1·2 millió K) volt a rekvizíciók központja. Csanádban pedig a battonyai járás mellett (8·4 millió K), melynek figyelemreméltó ipari kárai voltak, a központi járás (1·3 millió K) is felemlíthető.

Alljunk meg itt egy pillanatra. Említettük azt a feltűnő

jelenséget, hogy a román megszállás körzetébe tartozott területek közül sok olyan vidék akadt, ahonnan szinte semmi ipari jellegű károsodásról nem érkezett jelentés. Ezek a helyek többnyire olyanok, hol iparunk tényleg elég gyenge lábakon állt, ahonnan tehát sok elvinni való amúgy sem akadt volna. *Nem hiszünk kárstatisztikánk e negativizmusának.* Igaz, hogy a zsákmány szempontjából sokkal több értéket ígérték a jól felszerelt gyárak, mint a kisipar műhelyei, s mégsem fogadjuk el, hogy ez utóbbiak annyira szerencsésen úszták meg a megszállás mostohaságát, amint kárstatisztikánk után tán gondolni lehetne. Ha az ipari károk komplexumát (alább tesszük ezt majd) szétválasztjuk a nagy- és kisipari termelés telepei szerint (már amennyire lehet), elenyésző szinte a kisipar terhe a nagyiparéhoz képest. *Egyik-másik iparosnak a tiszántúli községekből jövő panasza azonban azt sejteti velünk, hogy a vidéki kézművesek mégis csak több kárt szenvedhettek, mint amennyiről adataink szólnak.* Kaptunk olyan írást, melynek bizonyossága szerint a mestert kovácműhelyéből, szabóüzletéből, vagy más hasonló vállalatából a megszálló csapatok egyszerűen kiharancsolták s anyagát és szerszámaikat a megszállás egész ideje alatt önkényesen használva, nemcsak kereseti tevékenységéből szakítottak ki többkevesebb hónapot, de raktárkészletét is elpusztították. Az ingyenmunkáknak is, melyre a románok a kisiparosokat kötelezték, se szeri, se száma nem volt, s ezek közül tényleg mégis szintén kevésről futott be a statisztikai hivatalhoz tudósítás. Merjük állítani, hogy a kisipar körében, melyben érdekképviselői nem voltak annyira fürgék, mint a nagyiparéi közül különösen a Gyáriparosok Országos Szövetsége — mely lankadatlan érdeklődést és buzgalmat tanúsított előbb az egyes ipartelepek berendezéseinek s anyag- és raktárkészleteinek megmentése, majd utóbb a károk nyilvántartása körül —, ismételjük, *a kisipar kárai közül szintén sokra mehet azoknak a tételeknek összege, melyek a kárstatisztika számára teljesen elvesztek.* Pedig ugyancsak érdekes dolgokat tudhattunk volna meg belőlük. Gyakran egy egészen kis adat — ha létrejöttek körülményei érdekesek — a megszállás jellemzésére kiválóan alkalmas.

Hogy sok igazság lehet most vázolt gondolatmenetünkben, annak bizonyosságát nyújtja az a számításunk, mely szerint a megszállott területek iparát sújtó károk tömegéből a gyári jellegű üzemeket ért károsodásokat az egyéb jellegűektől elhatárolva, a nagyipari telepek káraival szemben a kisipariak egészen eltörpülnek. Nem mondjuk, hogy számításunk egészen pontos; hiszen a munka egyszerűsítése céljából a budapesti ipari károkat egészükben a nagyipart érdeklőknek vettük; ez azonban aligha lehet lényeges hibaforrás. Számításaink eredménye azt mutatja, hogy az ipari károk 2·38 milliárdnyi értékéből 2·36 milliárd korona esett a gyári típusú üzemekre s csupán körülbelül 20 millió korona a kisiparra. Az arány annyira kirívó, hogy kárstatisztikánk adatainak mérlegelésénél nyugodt lelkiismerettel foglalkozhatunk

— minthogy a hihetőleg hiányzó kisipari bejelentéseket nincs módunk megszerezni — csupán a gyári termelést érintő károk ismertetésével.

β) *A károk ipari főcsoportonként.*

A gyáripari károk tárgyalásánál azonban nem elégedhetünk meg az adatok területi tagolásával, annál inkább nem, mert hiszen a tanulások amúgy is minden ponton egyeznének azokkal, amelyeket az összes károknál már vázoltunk. Szükségesnek látszik, hogy a károkat *ipari főcsoportonként* bontsuk szét. Ez irányú adataink a következők:

Ipari főcsoport	A károk összegéből esett %-ban														esett az ipari főcsoportok %-ában													
	Károk össze- szége 1000 K	a munka- gépekre	berendezés- sekre	szerszámokra	nyers- anyagokra	gyártmány- nyokra	egyéb ipari károkra	Munkás- gépekre	Berendezés- zésekre	Szerszámokra	Nyers- anyagokra	Gyártmány- nyokra	Egyéb ipari károkra	Összes ipari kára														
Vas- és fémipar .	1.336.175	46.6	18.0	0.1	8.1	26.3	0.9	78.4	65.6	19.0	37.4	42.3	15.5	56.5														
Gépipar .	459.019	19.2	4.0	0.7	13.5	57.1	5.5	11.1	5.0	60.2	21.4	31.5	32.1	19.4														
Kő- és agyagipar .	14.581	27.5	19.0	3.8	17.0	16.3	16.4	0.5	0.8	10.3	0.9	0.3	3.0	0.6														
Fa- és csontipar .	2.455	32.4	8.4	4.6	15.2	10.9	28.5	0.1	0.1	2.1	0.1	0.0	0.9	0.1														
Bőr- stb ipar .	33.942	—	—	—	0.1	99.2	0.7	—	—	—	—	4.1	0.3	1.5														
Fonó- szövőipar .	101.880	34.0	2.4	—	6.1	50.1	7.4	4.4	0.6	—	2.1	6.1	9.6	4.3														
Ruházati ipar .	83.718	8.0	4.9	0.1	3.1	83.1	0.8	0.8	1.1	1.6	0.9	8.4	0.9	3.5														
Papíripár . . .	47	—	—	—	—	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—														
Élelmezési ipar .	94.288	18.2	16.7	0.4	2.2	47.1	15.4	2.2	4.3	6.0	0.7	5.3	18.5	4.0														
Dohánygyárak .	121.782	8.3	0.3	—	85.2	4.7	1.5	1.3	0.1	—	36.0	0.7	2.4	5.2														
Vegyészeti ipar .	100.242	3.8	79.7	—	0.2	8.9	7.4	0.5	21.8	—	0.1	1.1	9.4	4.2														
Sokszorosító ipar .	7.993	69.6	2.4	—	5.6	17.2	5.2	0.7	—	—	0.2	0.2	0.5	0.3														
Vendéglőlőipar .	3.903	—	20.6	—	—	—	79.4	—	0.2	—	—	—	3.9	0.2														
Szénbányászat .	1.885	—	31.3	—	27.6	—	41.1	—	0.2	—	0.2	—	1.0	0.1														
Építő ipar . . .	1.519	0.9	61.2	2.8	4.3	—	30.8	—	0.2	0.8	—	—	0.6	0.1														
Nem részl. ipar .	1.212	2.6	—	—	—	4.0	93.4	—	—	—	—	—	1.4	—														

A nagyipari károknak tehát több mint a fele a vas- és fémipar körében állott elő, csaknem ötödrészüket a gépiparban s erősebben érdekelt ipari főcsoportoknak látszanak még az élelmezési ipar (sőt valójában ezek kárait emelik a dohánygyárak kárai is), továbbá a fonó- és szövő-, a ruházati és a vegyészeti iparok. Rajtuk kívül csupán még a bőripart említhetnők fel, — a többi iparcsoport kára az összkárok szempontjából lényegtelen.

A nagyipari károk közül Budapesten és vidéken is egyformán 1-18 milliárd koronányit jegyeztünk fel. Ennyiben tehát érdekes egyenlőségről szólhatunk. Nem így a károk megoszlása tekintetében. Budapesten a két legjobban sújtott ipari főcsoport aránya, a vas- és fémiparé (35.5%) és a gépiparé (32.5%) csaknem egyező, míg vidéken a vas- és fémipar kárai (77.4%) messze megelőzik a gépiparét (6.4%). Egyéb különbségek: Budapesten a vegyészeti ipar (7.6%) és a ruházati ipar (7.1%) kárai nagyon figyelemre-méltók s a dohánygyáraké (9.3%) is, ha viszont az élelmezési üzemek általában könnyebben szabadultak is (1.0%). A vidéken az élelmezési ipar kárai (6.9%) a gépiparét is meghaladják; a romának erre a fejlődésképes vidéki iparágunkra ugyancsak erő-

sen ráfeküdtek. A fonó- és szövőipar szerepe is összecuslik ($3\cdot2\%$), a ruházati iparé pedig az arányszámítás szempontjából egyáltalán figyelembe se jön.

A vas- és fémipari károk nagy jelentőségét már láttuk. Különösen azonban a *munkagépeknél* szembeszökő ez, ahol több, mint háromnegyede a károknak ez ipari főcsoport telepein keletkezett. A gépiparra már jóval kevesebb esett a munkagépek káraiból s e két iparon kívül legfeljebb még a fonó- és szövőipart és az élelmezési ipart említhetjük fel, mint amelyek elrablott gépeinek értéke a román zsákmányt nagyobb összegekkel gyarapította. A budapesti károk között a két vezető ipar szerepe még túlnyomóbb, mint az országos eredményeket nézve, bár különbség az, hogy a fővárosban a gyáripari munkagépek értékaránya az országos átlagának éppen kétszerese. A vidéken viszont — bár a vas- és fémipar helyzete sokkal nyomasztóbb volt, mint Budapesten — a munkagépek között a gépipari károk aránya egészen elhalványul; a fonó- és szövőipari és élelmezési ipari gépek kára volt itt jelentősebb.

A *berendezések és felszerelések* kárainak kétharmada ismét a vas- és fémipar telepeiről elhordott jószágok értéke. De hogy a vegyészeti ipar is hallasson magáról e károk több, mint ötödrészt a maga számára foglalta le. Sőt, ha a budapesti ipartelepeket vizsgáljuk, a berendezéssel kapcsolatos károk $70\cdot9\%$ -a éppen a vegyészeti ipart érte, a gépipart $14\cdot8\%$ -uk s a vas- és fémipar e fajta kárai $0\cdot3\%$ -kal érték be. A vidéken a helyzet merőben ellentétes volt. Itt a most tárgyalt károk $94\cdot1\%$ -a a vas- és fémiparból táplálkozott.

A *szerszámok és egyéb eszközök* kárai ismét másképp alakultak. Az elsőség itt a gépiparé, háromötöde esvén a károknak erre az iparra. A háttérbe szorult vas- és fémipar mellett kiemelkedik a kő- és agyagipar $10\cdot3\%$ -os aránya. Budapesten a helyzet nagyjában ugyanez s csak a vas- és fémipar szerepe esik még egy fokkal hátrább ($10\cdot5\%$) a másik két idézett iparral szemben ($73\cdot0$, ill. $13\cdot1\%$). A vidéken a kép ismét eltérő. A vidéki ipartelepek szerszámrekvizícióiból $38\cdot9\%$ jelentette a vas- és fémipar s $30\cdot0\%$ a gépipar kárát, de mögöttük fenyegetően magaslik fel az élelmezési ipar aránya ($20\cdot2\%$) s figyelemreméltóan a fa- és csontiparé ($7\cdot0\%$).

A román megszállásnak áldozatul esett *nyersanyag-készletek* főképp három helyről rekrutálódtak össze. Elsősorban természetesen a vas- és fémipari üzemekből, de csaknem ugyanolyan értékben az állami dohánygyárakból is, mely utóbbiak részesedése ezen a ponton a gépiparnak messze elébe került, Budapesten a dohánygyárak nyersanyag-kárai egyenesen $52\cdot0\%$ -át tették az összes nyersanyag-károknak s itt a gépipar ($27\cdot9\%$) és a vas- és fémipar ($16\cdot3\%$) helyet cseréltek. A vidéken a vas- és fémipar túlnyomósága ($84\cdot9\%$) mellett alig vesszük észre a gépipar ($6\cdot8\%$) és a textilipar ($6\cdot3\%$) csaknem egyező arányait.

Az *ipari gyártmányok* kárai között a vas- és fémipar és a gépipar izmos arányszámai mellett a bőr, textil, ruházati és élelmezési iparok szerényebb aránya is szemet szúrnak. Budapesten, ahol a gépipar részesedése ($45\cdot3\%$) a vas- és fémiparénak ($25\cdot0\%$) fölibe kerekedik, a ruházati ipar ($15\cdot6\%$) és a textilipar ($11\cdot4\%$) számai már nagyobb terhet is jelentenek. A vidéken a vas- és fémipar aránya ($62\cdot3\%$) ismét annyira kimagasló, hogy csak távol tőle törekednek egy szintre a gépipar ($15\cdot6\%$) és az élelmezési ipar ($11\cdot1\%$) arányai, melyeket a bőripar ($8\cdot7\%$) is megközelít.

Az *egyéb* ipari károk vegyes tömegéből a gépipar mellett különösen az élelmezési és a vas- és fémiparok káraitól beszélhetünk. Budapesten a gépipar telepein írták össze a károknak nagyobbik felét ($56\cdot8\%$) s utána a textilipar ($9\cdot9\%$) és vendéglősipar ($8\cdot2\%$) következnek. Vidéken az élelmezési ipar ($32\cdot3\%$) került az élre, a vas- és fémipar ($25\cdot6\%$), a vegyészeti ipar ($128\cdot0\%$) és a gépipar ($9\cdot6\%$) előtt.

Fordítsunk egyet a vizsgálat tükrén s az egyes *ipari főcsoportokon belül* szemléljük a károk tagozódását. A kép elég változatos. A vas- és fémiparban a károknak közel fele esett a munkagépekre, dokumentálva ez iparnak megpróbáltatását. Jelentős volt a gyártmányok részesedése is, több, mint negyedrésznyi. A budapesti telepek tulajdonképpen még többet szenvedtek, mint-hogy itt a munkagépek elszállításából eredt a károk kétharmada ($64\cdot5\%$). A vidéki üzemeknél a munkagépek értékaránya ($38\cdot2\%$) kisebb, viszont itt a berendezésekben és felszerelési tárgyakban okoztak több kárt a románok.

De százalékos arányban a munkagépek szerepe a vas- és fémiparnál is jobban kiemelkedik a sokszorosító iparban, melynek rekvizíciói úgy alakultak, hogy a gépekre a károknak több, mint kétharmada jutott. Budapesten $66\cdot1$, a vidéken éppen $73\cdot0\%$. A gyártmányok elég magas arányát is a vidéki rekvirálások ($26\cdot5\%$) idézték elő.

Közel egyformán megviselteknek látszanak a megszállás után a fonó- és szövő-, valamint faipar. Mindkettőben a károknak mintegy harmadrésze vonatkozott munkagépekre. De míg a textilipar helyzetét az is súlyosbította, hogy gyártmányait sem kímélték a románok, a faiparnál e tekintetben jobb viszonyokról számolhatunk be. Mindkét iparban különben a budapesti telepek munkagép-adója (faipar: $17\cdot1$, textilipar: $14\cdot4\%$) lényegesen enyhébb volt, mint a vidéken ($42\cdot2$, ill. $67\cdot7\%$), viszont a faiparban Budapesten az „egyéb” károk ($71\cdot0\%$), a textiliparban pedig ($78\cdot9\%$) a gyártmánykárok terhe volt rendkívül érezhető.

Sorban következő helyen a kő- és agyagipart kell felemlítenünk, mint amelynek kárai közül több, mint negyedrésznit munkagépek elvesztése miatt jelentettek be. Országos eredményben a károk itt meglehetősen egyenletesen oszlottak el az egyes kár csoportok között. Nem így Budapesten, ahol a károk $51\cdot2\%$ -a

nyersanyagokra vonatkozott s a vidéken sem, ahol ez iparunk kárai között 40·8%-os arányt értek el a munkagépek.

A gépipar és élelmezési ipar a munkagépek kárainak értékarányát tekintve, szorosan egymás mellé kerültek. Egyikben sem volt döntő jelentőségű a gépek aránya; a hasonlatosság a gyártmányok közel egyező értékarányában is kifejeződik. Budapesten azonban a gépipar jóval több értékű munkagépet vesztett viszonylagosan is (22·1%), mint vidéken (4·6%) s termelését veszélyeztette a nyersanyagok tömeges elhordása is (14·6%). Vidéken a gépipar kárai inkább gyártmányok elhordásában (79·3%) jelentkeztek. Viszont az élelmezési ipar budapesti üzemei munkagépet ugyan egyáltalán nem veszítettek, de annál többet berendezési tárgyokban (69·1%); ellentétben a vidéki vállalatokkal, melyekben a gépi erő kára is 20·9%-ot tett s a gyártmányoké (51·1%) még többet.

Egyéb iparokban a munkagépek értékaránya — az országos eredményeket nézve — sehol sem érte el a 10%-ot, csak megközelítette ezt a határt a ruházati iparban és a dohánygyáraknál. A vidéki dohánygyárak kárainak mégis 70·9%-át foglalták le a gépek. Viszont nagyon sokat veszített Budapesten és vidéken egyformán sokat — berendezési tárgyokban az építőipar, nyersanyagokban (kivált Budapesten) a dohánygyártás s szinte kizárólag gyártmányokat vittek el a bőr- és papiripari telepekről.

Egészben véve azt látjuk, hogy ipartelepeink kárainak a munkagépek 33·6, a berendezések 15·5, a szerszámok 0·2, a nyersanyagok 12·2, a gyártmányok 35·2, egyéb károk pedig 3·3%-át tették. Budapest és a vidék telepei között különbség munkagépek és gyártmányok értékaránya tekintetében alig van. A berendezési tárgyak és nyersanyagok elrekvirálásában már inkább. Előbbiek budapesti aránya 9·5, a vidéki iparé 21·5, a nyersanyagoknál pedig 16·9, illetőleg 7·5% volt. A végső tanulság az, hogy látszólag a vidék ipartelepei több pótolhatatlan vagy alig pótolható kárt szenvedtek, mint a budapestiek. Ezt a tényt még aláhúzza az a körülmény, hogy a román megszállás alatt volt területen csupán vidéken találtunk olyan üzemeket, melyeket a románok tökéletesen leszereltek, mint a győri ágyúgyáron kívül pl. a békéscsabai selyemfonódát is.

Közbeiktatjuk itt, hogy sokszor, — bármennyire fenyegető is a károk között a munkagépek értéke vagy értékaránya — magában nem mutatja ez sem a nagy akadályt, mely a gépek elrekvirálása folytán a termelőmunka elé meredt. *Sok esetben egy-egy fontos géprész, vagy a géphez tartozó szerszám eltulajdonítása is tehetetlen ócskavassá degradálta az előbb még fürge és fáradhatlan gépet;* ha pl. a románok olyan szerszámokat vettek el, melyek a precíziós gépek tartozékai, vagy egyszerűen a gépszíjakat vágták le a lendítő-kerekekről, melyek pótlásáról a nagy anyaghiányban nem lehetett gondoskodni.

A károknak ipari főcsoportonként való tagozódása vidékenként

sem érdektelen. A vas- és fémipari károknak három gócpontja van: Győr városa (807·7 m. K), Budapest (418·3 m. K) és Borsod vm. (88·2 m. K). A gépipar kárai Budapesten koncentráltak (382·7 m. K), Pest megye (65·1 m. K) és három város (Győr: 4 m. K, Debrecen: 3·3 m. K és Hódmezővásárhely: 2·7 m. K) még itt az erősebben károsultak. A kő- és agyag-, stb. iparban Budapest üzemei 4·4, Békés megyéé 3·5, Nógrád vármegyéé 1·8, Hajdúé és Debrecen városé pedig 1·2—1·2 millió korona kárt jelentettek. A fa- és csontipari telepek Budapest mellett (1 m. K), Csanád (0·8 m. K) és Pest megyében (0·5 m. K) panaszkodtak leginkább. A bőripar kárainak középpontja Pest megye (33·9 m. K), helyesebben Ujpest városa volt. A fonó- és szövőipari vállalatok kárai Budapesten (64·5 m. K), Békés megyében (29·4 m. K), Csanádban (6·4 m. K) és Csongrádban tömörültek. A ruházati ipar kálváriáját szinte kizárólag Budapest vállalatai járták meg (83·7 m. K). Az élelmezési ipar kárainak megoszlása annyira szétfolyó, hogy a főbb adatokat így közöljük:

Törvényhatóság	Károk összege millió K	Törvényhatóság	Károk összege millió K
Bihar vm.	35·7	Hódmezővásárhely tjt.	2·9
Szabolcs vm.	18·6	Debrecen tjt.	2·7
Budapest szfv.	11·9	Zemplén vm.	1·3
Békés vm.	5·9	Szatmár vm.	1·2
Jász-Nk.-Szolnok vm.	4·7	Csanád vm.	1·0
Csongrád vm.	4·2	Hajdú vm.	0·9

A vegyészeti ipar kárai ugyan túlnyomórészt Budapesten keletkeztek (89·7 m. K), de Szabolcs (5·3 m. K), Pest (2·9 m. K) és Szatmár (2·4 m. K) vármegyék is jól felsorakoztak. A sokszorosítóiparban Békés vármegye (3·6 m. K) Budapesttel vetekszik (3·9 m. K). Az építő- (1·4 m. K) és vendéglősiparban (3·8 m. K) Budapest versenytárs nélkül áll. Az állami dohánygyáraknál azonban Budapest (110·1 m. K) mellett a debreceni gyár (10·5 m. K) kárai is tekintélyesek voltak.

Valahogy úgy érezzük, hogy helyén való volna immár, ha módot tudnánk találni arra, hogy azok a károk, melyek a megszállítás alatt ipari termelésünket érték, mikép viszonylanak az egyes ipari főcsoportok erejéhez és teljesítőképességéhez. Az út, melyen ezt a problémát megközelíthetnők, nem könnyű és nem is egyvonalú. Nyilvánvaló, hogy az ipartelepek vagyoni erejének, berendezései modernebb vagy kevésbé modern voltának s magának a termelt javak összességének — s különösen azok értékének — szempontjai mind olyanok volnának, melyeket itt honorálnunk lehetne s kellene is. Mikor azonban teljes méltánylással kísérjük azokat a korszerű reformokat, melyek segítségével statisztikai hivatalunk az iparstatisztika újabb rendszerét kiépíteni igyekszik s melyek látható eredményei remélhetőleg a közel jövőben köz-

kinccsé válnak, sajnálattal állunk szemben azzal a tájékoztatlan-sággal, mely ma az iparstatisztika felé kíváncsian forduló kutatókra vár. A tudomány munkásai számára még mindig nem eléggé hozzáférhetők azok az adatok, melyek Csonka-Magyarország háborús és háború előtti termelésére vonatkoznak s bizony magunk is csak sötétben tapogatódzunk, mikor valami fogantyúra akarunk lelni, melybe kapaszkodva vizsgálatainkat végezzük.

Buday László munkája, a „Magyarország küzdelmes évei“, közli²⁰⁸ Magyarország 1913. évi termelési adatait ipari főcsoportok szerint. A termelési statisztika korábban művelt alakjában ugyan egyáltalán nem biztos támpont az egyes iparágaknak a termelt többletértékekben való részesedésének megítélésére, minthogy a termelés értékében a nyersanyagok értéke is bennefoglaltatik (ez okozza például azt, hogy az élelmezési iparnak — a malomipar révén — olyan kiváló szerepe volt gyári termelésünkben) s ezenkívül az 1913. évet követőleg — a háború alatt főleg — egyes iparágaink (az úgynevezett nehézipariak leginkább) olyan rugalmassoknak bizonyultak, hogy a gyáripari termelvények 1918. évi megoszlása alighanem erősen elváltozott. Mégis érdemesnek tartjuk közölni forrásunk adatai nyomán azt az arányt, melyben az 1·9 milliárd aranykoronában kimutatott termelés értékében az egyes ipari főcsoportok részesedtek:

Ipari főcsoport	A termelés értéke %-ban	Ipari főcsoport	A termelés értéke %-ban
Vas- és fémipar	13·4	Ruházati ipar	1·3
Gépgyártás	13·2	Papirosipar	0·6
Kőipar	3·8	Élelmezési ipar	50·0
Faipar	2·2	Vegyészeti ipar	6·7
Bőripar	2·4	Sokszorosító ipar	2·2
Fonó-szövőipar	4·2		

Ismételjük, hogy az összehasonlítás nem lehet teljesen kongruens, ha a most idézett arányokat kárstatisztikánk adatai mellé tesszük. Hiszen az arányok csupán a termelt javak értékének viszonyát szemléltetik, a kárstatisztika pedig a gyártmányokon kívül sok más jószágérték elvesztéséről is beszámol. De úgy hisszük, hogy egyéb híján ezek az adatok is némi útbaigazítással szolgálnak, minthogy végső elemzésben mégis csak az egyes iparok gazdasági jelentőségének vázlatos képét adják, melyet a megszállás veszélyeztetett. Valószínű, hogy a háború folyamán az arányok különösen a vas- és fémipar és gépipar javára tolódtak el s az 1918. évi termelési statisztika ez iparcsoportok termelésének viszonylagos erejét jóval magasabb %-kal fejezné ki, — mindazonáltal figyelemreméltó, hogy a vas- és fémipar mennyivel inkább szenvedett a megszállás alatt. *Vegyük fel akár azt a kedvező esetet, hogy a háború végefelé a vas- és fémipari telepek termelése*

az ország gyáripari produkciójának 25—26%-ára nőtt meg a béke-idők 13·4%-ával szemben — kétszeresére tehát —, akkor is a román megszállás tudatos eljárására vall, hogy ezt az erős iparunkat olyan súlyos megpróbáltatásnak vetette alá. A gépgyártás — a régi Magyarországnak szintén hatalmas ipara — sem menekült olcsón. Súlyos áldozatokat hoztak a ruházati ipar telepei is, amelyek a károk közül háromszor annyit vállaltak, mint a termelésből, sőt a textilipar körében végzett pusztítások aránya is körülbelül fedi a termelési arányt. A vegyészeti és bőripari üzemek is nyilván elég nagy megrázkódtatást szenvedtek s a kő-, fa- és sokszorosítóiparokon kívül csak az élelmezési ipar vállalatai azok, melyek a megszállás után relative könnyen lélegzettek fel. A román megszállás céltudatossága itt sem tagadta meg magát. Hiszen a *fejlett* (?) román kultúrának nyomdavállalataink tönkretétele nem lehetett érdeke; faiparunk nagy dimenzióinak amúgy is beakonyult erdőterületeink elszakításával s a jórészt Budapesten összpontosuló kereskedelmi malmok üzembevételének is halálos dőfést adott a bácskai és bántási gabonatermelő medence elvesztése. Minthogy ezeknek az iparoknak tehát a szükség parancsa folytán rekvirálásuk nélkül is el kellett satnyulni (a románok szerint), inkább egyéb ipari üzemek munkájának megbontására — melyekből Magyarország remélhetőleg több haszna lett volna — szentelték idejük javát.

Alább részletesen fogjuk közölni a magyar iparnak gépvészteségeit. Vegyük előre később közlendő anyagunkból csupán a motorokra vonatkozó adatokat s így is néhány érdekes megfigyelést tehetünk. Csonka-Magyarország gyáripari telepein az 1913. évben összesen 6072 motor volt használatban.²⁰⁴ E motorok közül — ahogy az anyag utólagos feldolgozása után meg tudjuk állapítani — a románok kezére a következők kerültek:

Megnevezés	Vas- és fémipar	Gépipar	Kőipar	Faipar	Élelme- zési ipar	Vegyé- szeti ipar	Sokszo- rosító ipar	Összes telepek
Diesel-motorok	1	3	—	—	1	—	1	6
Dynamók	351 ²⁰⁵	2	2	—	4	2	1	362
Villanymotorok	74	21	4	—	5	—	5	101
Mozdonyok	2	—	—	—	—	—	—	2
Szívógázmotorok	—	1	—	1	—	—	—	2
Nyersolajmotorok	—	1	—	—	—	—	—	1
Generátor-gázmotorok	—	2	—	—	—	—	—	2
Transformátorok	18	1	—	—	—	—	—	19
Komp. gőzgépek	—	—	1	—	—	—	—	1
Gőzgépek	1	—	—	—	1	—	—	2
Összesen	447	31	7	1	11	2	7	506

Sajnos, nincs adatunk arról, hogy e gépek lóereje mennyi volt, bár abból, hogy túlnyomó részüket a vas- és fémipartól és a gép-

²⁰⁴ L. Buday L. Magyarország küzdelmes évei 104. 1.

²⁰⁵ Ezenkívül 471 dinamórész.

gyártástól vonták el, arra lehet következtetni, hogy a motorok összesen 402.688 lóerejéből többet veszítettünk el, mint a darabszámok 8%-a nyomán sejtethetők. Éppen olyan kár, hogy nem ismerjük — hivatalos közlésből — Csonka-Magyarország ipar-telepeinek motorikus erejét iparcsopontonként. De bizonyosnak látszik anélkül is, hogy a nehézipari üzemek kárai ebben a megvilágításban is nagyon terhesek voltak. A többi iparok kárai bizonyára szintén, minthogy itt sűrűbben találkoztunk olyan üzemekkel, melyek anyagát nem tudtuk célunknak megfelelően szétbontani.

Az összehasonlítás útjait keresgélve, adatokat szereztem az ipari részvénytársasági vagyonnak ipari főcsoportonként való megoszlásáról. Nem mondhatnám, hogy e számok aggálynélküliek. Hiszen az 1918. évi felvételtől származván, Csonka-Magyarország ipari részvénytársasági vagyonát a valóságosnál jóval nagyobbának tüntetik fel, minthogy a vállalatok igazgatósági székhelyük és nem telephelyük szerint dolgoztattak fel. De a %-os megoszlás mégis nyújt némi tájékoztatást:

Ipari főcsoport	A vagyonból esett %-ban a főcsoportra	Ipari főcsoport	A vagyonból esett %-ban a főcsoportra
Vas- és fémipar	14'6	Ruházati ipar	6'1
Gépgyártás	20'4	Papirosipar	1'7
Kőipar	5'5	Élelmezési ipar	24'0
Faipar	9'2	Vegyészeti ipar	12'1
Bőripar	1'0	Építési ipar	3'6
Fonó- és szövőipar	6'5	Sokszorosítóipar	1'2

Ebben a világításban már némileg jobban megérthetővé válik a vas- és fémipar, valamint a gépgyártás kárainak nagy aránya. S viszont az élelmezési ipar is súlyosabban károsultnak látszik, mintha a termelési adatokat nézzük. Rajtuk kívül még a vegyészeti- és a textilipar megterhelése volt nagyobb arányú, ami azért fájdalmas, mert ezek telepeiből amúgy is túlsókat vett el tőlünk Trianon.

γ) Szemelvények az ipar kárainak részleteiből.

A román megszállás hálójába esett magyar ipar kárainak közelebbi megismerése végett érdemesnek tartottuk a kápanyag tartalmában is kutatásokat végezni. Nem volt módunk az egész anyagot tárgy szerint feldolgozni; egy ember erejét sokszorosan meghaladó feladat volna ez. Részletesebb feldolgozással megelégedtünk tehát a munkagépeknél, az egyéb károk fontosabb adatait idézendő pedig — mintegy mutatóványul — a *nagykárosult* üzemek főbb kártételeiről számolunk be.

Se szeri, se száma nem volt azoknak a munkagépeknek, melyekre a románok szemet vetettek, s bár egyenkint való felsorolásuk is hasznos volna, könyvünk terjedelme arra kényszerít

bennünket, hogy csak azok számát közöljük, melyekből többet vittek el a román katonák.

Gépek megnevezése	Vas- és fémipar	Gép- ipar	Fonó- és szövő- ipar	Ruházati ipar	Élelme- zési ipar	Egyéb- ipar	Összes ipar- telepek
Esztergapadok	1403	335	—	—	3	1	1742
Marógépek	421	560	—	—	—	2	983
Fűrógepek	254	168	—	—	3	2	427
Gyalógépek	84	50	—	—	2	2	138
Köszörű- és csiszológépek	133	43	—	—	2	1	179
Leszűrő-gépek	95	14	—	—	—	2	111
Körforgó kenőgépek	5	—	—	—	—	—	5
Csavarvágógépek	51	21	—	—	—	—	72
Csavaranyavágó-automata	8	1	—	—	—	—	9
Vésőgépek	70	79	—	—	—	—	149
Gőz- és légkalapácsok	34	18	—	—	—	—	52
Présgépek	74	2	—	—	—	1	77
Szivattyúk	28	2	—	—	7	—	37
Sajtológépek	482	30	—	—	—	13	525
Mérőgépek	148	—	—	—	—	—	148
Anyagvizsgálógépek	2	—	—	—	—	—	2
Idomesztergályozó-autom.	15	—	—	—	—	—	15
Hidegsajtológépek	10	—	—	—	—	—	10
Lyukasztógépek	—	9	—	—	—	—	9
Beeresztőgépek	—	2	—	—	—	—	2
Felvonógépek	—	—	—	—	—	2	2
Hajtókerék	—	—	—	—	70	—	70
Koronghúzógepek	—	22	—	—	—	—	22
Számozógépek	6	1	—	—	—	—	7
Központosító-gépek	2	2	—	—	—	—	4
Izzítógepek	12	—	—	—	—	—	12
Lemezválogépek	17	2	—	—	—	—	19
Simitőgepek	—	1	—	—	—	—	1
Automata töltőgepek	50	—	—	—	—	—	50
Facsavar-automata	39	—	—	—	—	—	39
Facsavareztergályozó-aut.	20	—	—	—	—	—	20
Varrógépek	—	—	173	177	—	—	350
Varrógépfejek	—	—	1754	—	—	—	1754
Cipőgyártógépek	—	—	—	281	—	—	281
Hengerelőgepek	4	—	—	—	—	—	4
Daruk	6	5	—	—	—	—	11
Ventilátorok	2	—	—	—	—	—	2
Vágóautomaták	10	—	—	—	—	—	10
Edzőkályha	1	1	—	—	—	—	2
Fordítókorongok	—	1	—	—	—	—	1
Hydraul. szögecselőgepek	—	2	—	—	—	—	2
Egyéb gépek	571	40	12	—	35	17	675
Összes gépek (a motorok ki- vételével)	4057	1411	1939	458	122	43	8030

Megdöböntő statisztika ez (s nem is teljes, mert több volt vállalat, mely gépeinek kárát egy összegben adta meg), s még inkább azzá válik, ha újból utalunk arra, hogy a komplett gépek mellett nagytömegű géprész szintén a románok birtokába került. A közlőműveket, melyekből csak a győri ágyúgyárból 2362 darabot hurcoltak el a megszállók, sem vettük be kimutatásunkba, de

ugyanott például présgéprész, ejtőkalapácsrész, emelőgéprész, stb. *sokkal nagyobb darabszámban került a románok kezére, mint teljes gép* — s az arány más telepeknél is kedvezőtlen volt —, ami óva int attól, hogy gyárainknak a munkagépekben szenvedett veszteségeit *csak* a fenti számok alapján bíráljuk el. Közzölt adataink is különben annyira beszédesek, hogy bővebb kommentárt fűzni hozzájuk feleslegesnek tartjuk, s inkább néhány ipartelep káraival foglalkozunk közelebbről.

(Vas- és fémipari üzemek.)

A *győri ágyúgyár* ipartelepeink közül a legtöbb kárt szenvedte, s a megszállás után a termelés szempontjából teljesen megsemmisült. A pompás telepnek csupasz falai maradtak meg csupán a románok elvonulásakor, padlózatán a kiszakított gépek üres helye tátongott felénk, s falain egypár árván ottmaradt vasszög emlékeztetett az egykor lüktető munkára. Rengeteg volt itt a román zsákmány. Csak teljesen felszerelt motort 344-et, s gépet 1930 darabot raktak vagonokba, a tömérdek géprészről nem is szólva. Sok telefonkészülék, kapcsoló- és biztosítóberendezések; majdnem 20.000 darab izzólámpa; 25 kilométer hosszú kábel és 15,7 km szigetelt vezeték; többszáz darab szárazelem, tíznél több szállítókocsi (köztük autók); finom ipari, mérnöki, optikai és fényképészeti műszerek ládaszámra; egy teljesen modern laboratoriumi berendezés szintén Romániába vándoroltak. Sok vasúti kocsit foglalt le a fémek szállítása: ólom 7, csapágyfém 4, vörösréz 6,2, sárgaréz mintegy 32, aluminium legalább 2, bronz közel 30, nikkel 131 tonna gördült ki a gyár udvaráról. Kőárúk, üvegárúk, faárúk — mindmegannyi a berendezések értékes része — szintén kocsiszámra. A gyár 2000 kg enyvkészlete és 210 üveg vegyszere (leginkább savak), 780 köteg gépszíja s 130 köteg gumicsőve, valamint a munkások több ezer emberre számított ágyfelszerelése is elveszett. Az elvitt ócskavas tömegét 2 vagonrakományra becsülték, a vasgerendákét 1 vagonra, a *vas- és acélrudakét 86 (!) vagonra*; vas- és acéllemezek, sodronyok és csövek további 3 vasúti kocsit foglaltak le, az épületszerkezetek kettőt. Bergmann-csövek ezerszámba, 103 üllő, 2960 darab satu, 23 vagonnyi egyéb szerszám, öntött, kovácsolt és egyéb vasárúk — hosszú volna minden tételt külön felsorolni — mennyei ajándékként hullottak a románok ölébe, s hogy az öröm teljessé váljék, közel 300.000 darab kézifegyver- és 2185 darab ágyúövedéket, 808 srappelt, 15.951 darab gránátot találtak a gyár raktáraiban (egy hadakozó állam szemében milyen csekély készlet ez!). Ám egyetlen kész ágyút sem, hanem csupán ágyúrészeket, melyek számaait azonban félünk közölni, mert különben még ellenségeink az adatokat kész ágyúkra vonatkoztatva, azt mondhatnák, hogy a *győri ágyúgyárban* talált ágyúparkkal — akkora volt számuk — Magyarország a világalalomra törekedett.

A károk összegét tekintve, a *győri ágyúgyár* után *Weiss*

Manfréd csepeli acél- és fémművei következnek 403 millió koronával. 1516 munkagépet szedtek össze itt a románok, csupa elsőrangút, 267 millió korona értékben, csupán esztergapadot 436-ot s a modern termelésben annyira fontos marógépek közül 85 darabot. A rekvirált szerszámok és alkatrészek értéke 25·6 millió korona volt, a katonai vonatkozású tárgyaké (mozgókonyhák, főzőkonyhák, sütőkemencék, stb.; mindmegannyi ártatlan jószág) 103 millió korona. De szükség volt a román gazdasági életnek nyersanyagokkal való ellátására is, ha már a gyárat ennyire megkopasztották. Ezt a célt szolgálta 634 tonna sárgaréz, 161 tonna vörösréz, 36 tonna Bessemer-réz, 206 tonna ólomantimon, 43 tonna ólomöntvözet, 35 tonna horgany, 12 tonna ólom, 55 tonna Weiss-bronz, 21 tonna bronzhuzal és 520 tonna vas és acél, valamint 48 tonna műtrágya, 24 tonna natr. bisulfát, 13 tonna klórmész elszállítása az üzem helyiségeiből. A románok nem hiába helyezték katonai ellenőrzés alá e gyárat, a magyar ipari élet egyik legkitűnőbb alkotását! Ezt annál inkább okosan tették, mert így módjuk nyílt arra, hogy az üzemmel nagytömegű ingyenmunkát végeztessenek. A vállalat ezen címen kerek 1 millió korona követelést írt elő a románok terhére. A cég 51·3 millió koronás gyártmánykárái jórésztben katonai természetűek voltak. Igaz ugyan, hogy 60 darab peronoszpora-fecskendőn is megakadt a románok tekintete, de ezek száma és értéke elenyésző csekély volt a többi zsákmányéhoz képest. 3·8 millió darab 8 mm élestöltény (tár nélkül), 3·4 millió darab új hüvely (M 93), 6·2 millió darab új lövedék (M 93), 25·6 millió darab éles csappantyútöltés, 2·6 millió darab külső csappantyúhüvely, 130 tonna vörösréz-idomrúd, 5686 tonna vascsavar, 20 tonna vas-idomrúd, körülbelül 34.000 db sárgaréz-hüvely különböző kaliberű ágyúlövedékekhez, számos tábori sütőkemence, sokszáz főzőláda már egy háborúban győző állam szempontjából is értékes hadizsákmány lett volna, nemcsak az olcsó babérhoz jutó Románia számára volt az. A gyárból különben még ezen kívül egyéb (51·4 millió korona értékű) hadianyagot is elhordtak a románok, mely a volt cs. és kir. közös hadügyminisztérium rendelése volt. Nagyon fontosnak tartjuk munkánk szempontjából is idézni azt a gondolatmenetet, amely alapján a gyár gépeinek 1919-i árait megállapította. A *gépeknél* — úgymond — *a világdrágaság 1:4 arányt alkotott a háború végét követő évben*, ami mellett a valutaromlás is figyelembe veendő; voltak olyan gépek is, melyek ára 1919-ben már 62-szerese volt a békebelinek, s a legkisebb emelkedés is tizennégyszeres volt. A gépeknél — véljük — a gyár mindenesetre kimerítette az árkülönbözetből eredő magasabb korona-kárértéket. Nem úgy a fémeknél, a vasnál, acélnál és egyebeknél, ahol — más támpont híján — csak a proletárdiktatura maximális áraival dolgozhatott, aligha a maga előnyére.

A *Coburg Fülöp herceg-féle bánya- és kohóművek rt.* budapesti telephéne 8·8 millió koronás kárából a nagyobbik részt 142 munka-

gépnek elkobzása okozta; a zsákmány kiegészítő részei itt is a szerszámok, s másfelől nagyértékű drótsavarhuzalok voltak. A rekvizíciók egész tömege 30 vagonot kötött le. Érdekes, hogy a rt. értékpapírtárcájából körülbelül 52% Cseh-Szlovákia területén lévén plaszirozva, ennek kormányképviselte védőlevelet adott a gyár részére; ezt azonban a románok — hol volt akkor még a kis-entente! — nem respektálták. A gépek külföldi származásúak, leginkább amerikaiak voltak, melyek beszerzési nehézségeire való tekintettel a gyár a természetben való visszaszolgáltatás vagy a pótlást lehetővé tevő teljes kártalanítás mellett foglalt állást. A gépek *állítólag egy Bukarest közelében fekvő csavargyár kibővítésére szolgáltak volna* s ezért kellett a Cöburg-művek teljes csigafúró és menetvágófúró készleteit is elszállítani. Egyszerű módja az iparfejlesztésnek. Nagyon jellemző még a gyár jelentésének az a része, hogy *a rekvirálók a tényleges súlyoknál mindig kevesebbet írtak be jegyzőkönyveikbe.* Csak nem külön számlára kívántak dolgozni?

A *Felten és Guillaume* kábel- stb. gyár rt. (kára 1 millió K) 2·3 tonna aluminium, 17·5 tonna rézkatoda, 25 km hosszú vörösrézvezeték, 55 km hosszú aluminiumvezeték, 12 km hosszú izzólámpahuzal, 16 km ólomkábel, stb. elrekvirálását jelentette be. A *Magyar radiátorgyár rt.* 2·1 millió koronás kárából 0·3 millió korona szerszámokra, 0·8 millió modellekre, 0·5 millió korona nyers és ócskavasra esett. Nyersvasat 116 tonnát, 30 tonna töredékvasat, 110 tonna gránáttöredéket, 40 tonna olvasztókokszt emelünk ki a rekvizíciókból szám szerint is. Rendkívül alacsonyak a rt. jelentésének értékadatai közül a szerszámok és egyéb kereskedelmi forgalomban levő árúk árai: mindössze 4—5-szöröse a békebeli áraknak. *Schuller József* jól ismert író-tollgyára a háború folyamán gépfegyverhevedereket állított elő; ezekből több ezer darabot foglaltak le nála. Író-tollait azonban nem bántották a románok. Mi célja is lett volna annak? Az *Első Magyar Betöntőde rt.*-ra ráparancsoltak, hogy cca 3000 kg különféle fajtájú kész betűt és nyomdai szereket szolgáltatasson ki (139.715 K). S hiába svájci honos e gyár tulajdonosa, mitsem törődtek ezzel.

A vidéki vas- és fémipari telepek között kimagaslanak a *diósgyőri vas- és acélgyár* 88·2 millió koronás kárai. E gyártelepről 435 darab munkagépet (köztük 45 elektromotort 2 mozdonyt, 267 esztergapadot, 27 marógépet, stb.) szállítottak el románok, összesen 38·7 millió korona értékben. Sín- és kapcsolószerkezeteket is 260, váltókat és más vasúti műszaki berendezéseket 36, szöglet- és U-vasakat 49, rúdvasakat 38, nyersvasat 56, szemet 6, Chamotte-téglát 50 vagonnal gyűjtöttek össze. A különféle villamos erőátviteli és világítási cikkekben 2·2, csupasz és szigetelt kábelekben és sodronyokban 3·3, műszaki cikkekben 1, csiszolókorongokban ugyanannyi, szerszámokban 0·6 millió korona kárt okoztak a rekvirálók, — hol egy hadnagy, hol egy kapitány, hol olyan román

tiszt, aki nevét sem mondta meg —, akik a gyár vezetését arra is kényszerítették, hogy saját munkásaival végeztesse ezt a harkírt. Nem volt elég; a messze környék román katonasága lépten-nyomon látogatást tett a gyárban, ha műszaki szükségleteinek kiegészítéséről, vagy kisebb-nagyobb gyári munka elvégzéséről volt szó. Temérdek autót javítottak ki 3 hónap alatt (némelyiket több ízben és újra), tonnaszámra kellett vazelint, ásványolajat és kocsi-kenőcsöket kiadni s a román tisztok a sétapálcákat, képrámákat, sakktáblákat (a képeket hozzájuk persze másutt rekvirálták!) szivardobozokat, stb. szintén Diósgyőrött szereztek be, vagy alakították át. A gyárnak ezeken a címeken is közel 1 millió K kára volt. A diósgyőri kárjelentés különben minden egyes munkagépnél és számos más tárgynál is szintén feltünteti azok leltári értékét, szembeállítva az 1919. évi augusztus havi forgalmi árral. Meglepők az árkülönbözöttek. Ha például az esztergapadokat, akár a Norton-rendszerű, akár a Hendey-, Lodge—Schiple-, Wöhlenberg- vagy Böhringer-féléket stb., vagy a marógépeket az anyagból kikülönítjük, azt tapasztaljuk, hogy általánosságban ezek leltári (tehát amúgy is hihetőleg alacsony) árait a bejelentés a tényleges forgalmi árak megnyerése végett körülbelül 8-cal vagy 9-cel szorozta. Ez mindenesetre mérsékelt szorzó-koefficiens. Ha a gyár a gépeket a rekvizíciók pillanatában külföldről pótolni akarta volna, nem kétséges, hogy az aranykoronákban számított régi ár többszörösét kellett volna fizetnie, s nem csupán a koronaromlás egyszerű különbözötét! Nem habozunk kijelenteni, hogy ezen a címen — akárcsak a mezőgazdaságnál — a román károk számlájában számos tétel az iparnál is jóval a valóságos forgalmi árak alatt szerepel, ha nem is oly tömegben és általánosan, mint amott.

A *pestszentlőrinci Magyar löszergyár rt.* bejelentésében érdekes kártételre akadtam. Az üzem 14·7 millió koronás karából 3·2 millió korona munkagépek eltulajdonításából állott elő; 168 munkagépet vittek el innen a románok, köztük 39 motort. *De a megmaradt gépeket is törték-zúzták, hogy így használhatatlanná tegyék azokat.* Ezen a címen a gyár 1·5 millió korona kárt számított fel, de biztos, hogy ez az összeg csak kis ellenértékét jelenti a termelésből is kiesett gépek elmaradt munkájának. A *Lipták és társa rt.* 2·5 millió koronás káranak kétharmada is munkagépek elvesztéséből keletkezett; e gépek száma 83 volt, de 26 villanymotor is volt köztük. *Orenstein és Koppel* mezei és iparvasútak gyára is lakolt azért, hogy a magyar közgazdasági élet elismert tényezője. A zsákmány clou-ja 184 billenőkocsi volt itt, részben fék nélkül, részben fékkel. Mivel indokolják vajjon a románok ezt a különös rekvizíciót?

(Gépipari üzemek.)

A *Fegyver- és gépgyár rt.* 215·7 millió koronás kárait idézzük itt első helyen. Munkagépei közül 1044 darabot veszített el ez a

híres (Diesel-motor gyártása révén világhírű) üzem, mindössze 69·5 millió korona értékben. A legkülönbözőbb típusu gépek közül válogatták ki a románok a maguk kollekcióját, — angol, német márkák közül és jobbára a legújabb beépítésű gépek közül. A gyár Diesel-gépei közül is éppen egy 500 HP és egy 140 HP géphez ragaszkodtak; értékük magában is 7 millió korona volt. 60 elektromotor, melyet a felszerelések leltárából emeltek ki a románok, szintén 1740 HP-t képviselt. Egy komplett mezei vasút — 3 km hosszban — kocsikkal, váltókkal és fordítókorongokkal sem érdektelen része a gyári berendezés kárainak. Az anyagkészletből szerszámacélt, acéllemezeket, gyorsesztergaacélt, tégelyöntöttacélt, folytacélt, rugó acélsodronyt, stb. a románok 600 tonna mennyiségben (8·2 millió értékben) vittek el; vörösréz-félgyártmányokat 55 q-t, sárgarezet és ebből félgyártmányokat 52 q-t; vörösrézből már 12 tonnával, ólomból és ólomhuzalból pedig 41 tonnával. A gépszíjakból 55 q tünt el a románok kezén, *precíziós-reszelő 109.200 (!) darab* s hogy a románok teljesen megadják rekvirálásaik karakterét: *5632 m² katedrál-üveg és 5988 m² sodronybetétes üveg* — ma is szinte megfizethetetlen holmik —, készen arra, hogy azt a gyár kitatarozásánál felhasználják, szintén búcsút mondhatott Budapestnek. A gyár — munkásai számára, rajtuk a nehéz időkben segítettő — nagyobb készletet tárolt ruházkodási cikkekből; az erre a célra vásárolt bőröket (11 q) ruha- és fehérműanyagokat (1500 m), stb. a románok természetesen a magukénak tekintették. Magyarország katonai leszerelését akarták biztosítani a románok 71.000 darab puskaagyfa, 3850 darab puskacsőszorító, 5100 darab kézi lőfegyver, 2160 Frommer-pisztoly, 7900 darab szurony, 1 Frommer-gépfegyver, 10 Mitrailleur és 91·5 millió koronát érő kész, félig kész és kovácsolt fegyveralkatrész elrekvirálásával. Az entente jóvátételi külön bizottsága sokalván a gyár munkagépeinek 1919. évi értékelését, a Fegyvergyár egyik válasziratában kifejtette, hogy a beépített gépek értékét nem lehet csupán a raktáron levő árúk értékével mérni. Kettős okból nem. Egyfelől, mert a gépek üzemképes felállítása, alapozása, a közlőművek, szíjtárcsák, stb. is sok pénzbe kerülnek, s másfelől azért sem, mert a gépen levő szerszámok és készülékek, azok beállítása és a gépekhez tartozó idomszerek szintén nagyon költségesek s átlagosan a csupasz gép egyharmadát teszik. *A gépek békebeli és a háború utáni ára (mikor azok már üzemben voltak) között tehát — hacsak a szerszámok stb. mind külön nem értékeltetnek — jóval nagyobb különbségnek kell lenni, mintsem első pillanatra talán gondolni lehetne.*

A Roessemann és Kühnemann vagongyár rt. budapesti telepét aránylag nem érte túlsok károsodás, mindössze 0·7 millió korona. 39 munkagépére s 208 tonna acélbányasínre és laposhevederére (ez utóbbiakra vasúti szállítás közben) tették rá a románok a kezüket, ezeken kívül azonban a kényszerű munkaszüneteléssel járó *regie- és egyéb veszteségek megtérítését is szorgalmazta a gyár*. A gyár utalt a tüneményes áremelkedésre is, mely ellene szegült a kísérl-

nek, hogy pótolni tudjuk a megszállók által elvitt tárgyakat. *A gépek forgalmi ára gyorsabban szaladt a magasabb régiók felé, mintsem akár a valuta romlása után gondolhattuk volna.* A gyárnak kárstatisztikánkban 619·4 ezer koronára becsült gépei például 1920 júniusában, mikor a magyar korona mintegy ötödész akkora értékű volt, mint a felvétel idején, már csak 4·4 millió koronáért lettek volna beszerezhetők, egy évre rá pedig, a Hegedüs-féle koronajavítás fénykorában, már csak 10—12 millió koronáért. Magam részéről úgy hiszem, hogy — bár a korona valóságos külföldi vásárlóképessége sokszor kisebb volt, mintsem például a zürichi jegyzés mutatta — e diszparitás nyitja az adott esetben mégis csak az, hogy a gyár a maga jószágait kissé alacsonyan értékelte. Párosulva a világháború lezajlása után az ipari termelésnek mindenfelé tapasztalható feszültségével, ez eredményezte azt, hogy *a román rekvirálás emlékeinek likvidálása — ha egykor teljesen sikerülni fog — sokkal több pénzébe fog kerülni a magyar közgazdasági életnek, mint statisztikánk után hihetnők.*

A Schlick—Nicholson gép-, stb. gyár 2·6 millió koronás kárából 26 gépen kívül 103 tonnára menő híd- és 10 tonna gőzkazánalkatrészeknek, 122 tonna hűtőtorony-vasszerkezetnek, 11 tonna darukocsialkatrésznek — mindmegannyi gyártmánynak tehát — elszállítását emeljük ki. Ez utóbbiaknál hiába magyarázta meg a gyár vezetősége a kiürítőbizottságnak, hogy a lefoglalt küldemény egy gépgenerátor adagoló daruhídjának a része s csak speciális viszonyok között használható, a románok nem mondtak le róla. S viszont jellemző, hogy a románok, mikor ki akarták puhatolni, mit lesz érdemes a gyárból elvinni, milyen dajkamesékkal állottak elő. Egyfelől az állítólag Romániából származó gépek után nyomoztak volna, főképp azonban azt akarták — szemre — felbecsülni, hogy *Románia és Magyarország között milyen gazdasági összeköttetéseket lehetne létesíteni. Az összeköttetés tényleg megvalósult. De inkább csak abban az értelemben, hogy a magyar közgazdasági életnek Romániába hurcolt javai hirdetik ott a két állam szoros kapcsolatát.*

A Ganz és Társa—Danubius gép-, stb. gyár rt. 19·3 millió károsodást jelentett be; munkagépei 95 egységgel — köztük 4 elektromotorral, 11 amerikai motorral és 10 induktorral — csökkentek, mindössze 6·3 millió korona értékben. Óriási mennyiségű (10·2 millió korona értékű) anyagot is elvittek a románok a gyártelepről; gömbvasat 325, laposvasat 463, vaslemezt 390, rácsvasat 145, csavarvasat 165, acélt 19, gépcsöveket 44, vörösréz-félgyártmányt 5, szegecsset 28 tonnával, stb. A gépek árát az üzem általában a békeárak tizenkétszeresével vette fel; a nyersanyagokat pedig éppenséggel túlalacsonyan, minthogy az árvizsgálóbizottság által nyilvántartott egységárakkal dolgozott, melyek a megszállást megelőző időkből származván, a célnak már csak ezért sem felelhettek meg.

Ijesztően nagy károkat — végösszegük 120·7 millió korona —

szenvedett a *Magyar Államvasutak gépgyára*. 212 munkagépe közel 7 millió értéket képviselt. A berendezésekre és szerszámokra is rá járt a rúd; az előbbieken 9·4 millió, az utóbbiakban 2·3 millió korona kárt állapítottak meg. Csak a gyalúkésekben okozott károk értéke közel járt a 2 $\frac{1}{4}$ millió koronához; az elvitt csiszolókorongok értéke 1·4, a gépszíjaké 1·7, a szerszámacélé 2·8, a fémeké 3·8, a rúdvasé és vaslemezeké 2·4, a folytvascsöveké 3·9, a szegecské és csavaroké 1·3, a ponyváké 1 millió korona stb. volt. Az ipari gyártmányok gazdag (78·8 millió korona) összegéből 28 millió korona 16 darab rendes nyomtávú mozdony és 3 darab szerkocsira esett, 2 millió korona pedig ezek alkatrészeire. Végtelenül érdekes s jellemző, hogy a románok a gyár műszaki hivatalából 1945 darab mozdonyszerkocsi-rajzot is elvittek, *ilykép a szellemi tulajdon kisajátítását is bevezetve működési körükbe*. Nagy összegű károkat szenvedett az üzem mezőgazdasági gépgyártási ágazata, mely 30 gázlokomobilt, 29 cséplőgépet, 12 gőzekemozdonyt, 15 lakókocsit gőzekékhez, számos fa-kazalozót, cséplődörzsféket és rostát adott ki. Egyik legnagyobb tétele volt a gyárnak az a 2700 tonna vashídszerkezet, melyet a MÁV. a samáci Száva-hídhöz rendelt meg, mely azonban természetesen jó szolgálatot tett volna egyebütt is. A gyár kárbejelentéseinek értékelése alacsonynak látszik. A munkagépek értékét a vezetőség általában csak a békeárak hatszorosára becsülte, nagyon mérsékelten tehát. Az anyag- és gyártmány-értékelés szintén nagyon óvatos, ami egy államtulajdonban levő vállalat részéről esetleg érthető, de a valóságot aligha fedi.

A magyar repülőipar telepei közül a *Magyar Repülőgépgyár* rt. albertfalvai telepe 16·7 millió korona károsodást állapított meg. 16 repülőgép, 4 hidroplán és 13 motor kallódott el itt s rengeteg kész alkatrész is: az utóbbiak magukban 9·4 millió korona értéket képviseltek. A *Magyar Lloyd* repülő- és motorgyár rt. káranyagában 16 Berg-féle és 4 darab Phönix-repülőgép fordult elő s tekintélyes mennyiségű nyersanyag. A *Magyar Általános Gépgyár* rt. mátyásföldi üzeme, mely a legjobban károsult vállalataink közé tartozik, szintén kultiválta a repülőgépgyártást, de meg is járta. 35 teljesen felszerelt aeroplán és 42 kész repülőgépmotor értéke 25·5 millió korona volt; a repülőgéprészeké 5·4, a nyersanyagoké 2·5 millió korona. Talán éppen a rekvirálások sikerén felbuzdulva, a románok nagyon is számon tartották, hogy a vállalat ért az aero-technikához s a repülőgép-instrumentumok és autók kijavítása címén is többmillió korona anyag- és munkabérkiadást okoztak neki.

Wörner J. és Társa gépgyár rt. üzeme, bár csak 1 millió korona körüli károkat írt össze, jelentése mégis rendkívül érdekes. Akár csak a fentebb említett Roessemann-cég, ez az üzem is pontosan kimutatta az elrekvirált holmijainak a megszállást követő áremelkedését. Számításaiból kitűnt, hogy 1920 tavaszán az anyagpótlás az 1919. évi áraknak négy-ötszörösét kívánta volna

meg, a következő év tavaszán pedig az árkülönbözet, noha valutánk javult, hét-nyolcszorosára volt becsülhető. A Hegedüs-féle pénzpoltika megfelelő gazdasági alapotottság nélkül nem tudta a külföldi viszonylatba nyúló beszerzések értékét úgy lenyomni, mint ahogy a valutakurzus sok egyszerű átszámítása után gondolhattuk volna; másrészt (ez különösképen a hazai vállalatok által előállított javakra vonatkozik) *a megszállítás hatása következtében is egyre emelkedő munkabérek termelésünket általában megdrágították. Az ipari javaknak ez a világparitás felé való közeledése ugyan természetes tünet, akkor azonban, mikor a román megszállítás által elvesztett gépeket sokféle máig pótolni nem tudó üzemek érdekét nézzük, fokozott mértékben tódul előtérbe iparvállalatainknak az az általános óhaja, hogy káraik a románok által természetben tétessenek jóvá.*

Az *Unió Magyar Villamossági* rt. 2·5 millió korona kárának nem annyira összege, mint inkább története érdekes. E gyár a győri ágyúgyár elektromos felszereléseit befejezván, az ezen munkánál felmaradt, valami más gyárak berendezésére szolgáló anyagait az ágyúgyár területén, külön erre a célra készült raktárban hagyta. A gyárat leszerelő csapatok azonban, tekintet nélkül, hogy a raktár idegen tulajdont képez, azt is feltörték s tartalmát el is vitték. Jellemző, hogy a csapatok parancsnoka, kit a részvénytársaság felelősségre vonatott, *az egész dolgot egyszerű tagadás-sal akarta elintézni.* A dolog ezzel azután rendben is volt.

A *Gánz-féle villamossági* rt. kára 0·6 millió korona volt. 9 darab dynamóját, 1 transzformátorát, 19 motorját és különféle felszerelési alkatrészeit s egy darab speciális szerkezetű 40 tonnás szállító vagonját hurcolták el a románok. A gyártelep udvaráról vitték el a románok a nagyenyedi villamostelep tulajdonát képező Diesel-motor alkatrészeket (0·3 millió K), — de kérdés, hogy azokat (erdélyi magyar városról lévén szó) rendeltetési helyükre juttatják-e.

A *Herkules-művek gépgyár* rt. 136.000 koronás kárában 21 munkagép fordult elő. A gépek többségét a gyár olyan túlzottan alacsonyán értékelte, hogy jogosan kételkedhetünk adatainak helyességében; 2400 K-ás marógép-ár mégis csak kevés volt 1919 nyarán, még ha használt gépről van is szó, — mert hisz a pótlás gépeknél csak újakkal történhetik.

Hasonló aggályt táplálunk a *Hungária automobilgyár* rt. (jelenleg „Adler“ automobilmek vezérképviselte) bejelentéseivel szemben is. A gyár telepéről a románok 9 darab (részben teher, de jobbra személyautót) hajtottak ki s közülük a többséget 25—40.000 koronára, még akkor is alacsony összegre értékelték tehát, ha figyelembe vesszük, hogy a kocsik kijavított gépek voltak. A gyár 0·65 millió korona kárából 163.605 K esett automobil-munkálatokra.

A *Magyar Siemens és Schuckert Művek* vill. rt. 2·5 millió koronás károsodásából 29 tonna vörösréz és 11 tonna alumínium

értéke 1·25 millió korona, huzaloké, kábeleké és vezetékeké 0·4 millió, szerelési anyagoké pedig 100.000 K volt. Érdekes a gyár jelentésének az a része, hogy bár üzemét a kommün bukása után ismét fel akarta — a munkásság érdekében is — venni, ebben a román katonaság megakadályozta.

A budapesti gépipari károk közül névszerint felsorolunk még néhányat. *Első Magyar Gazdasági Gépgyár r.-t.*, 1·9 millió korona kára volt, nem az összeg nagysága miatt, mint inkább azért, mert az itt elrekvirált mezőgazdasági gépekre a magyar termelő munkának is ugyancsak nagy szüksége lett volna. Hat darab benzinmotor-lokomobilt, 2 gőzlokomobilt, 5 drb cséplő-gépalkatrészt és sok egyéb más gyártmányt vettek itt a románok indexre. A gyár jelentése hangsúlyozza, hogy némely kártárgyai-nak értékelésénél nyilvánvalóan tévedett a saját hátrányára, pl. a kézi malmoknál, ahol — 1918 évi rendelésől lévén szó — az akkori árakat állította be kárszámlájába. *A Láng gépgyár r.-t.* 0·64 millió kárt szenvedett. Két modern munkagépen kívül 660 darab (18 tonna) H-vasát és egy bérelt vasúti kocsi-ját is elrekvirálták. *Bründl János* műszaki egészségügyi berendezések gyárából 27 tonna vaslemezt hurcoltak el. *Az Ericson* villamosági r.-t. negyedmillió kára, mely villanyos berendezési tárgyakra vonatkozott, azért figyelemreméltó, mert a gyár svéd tulajdonban áll, s ezt a románok is tudták. *A Fehér Miklós* gépgyár r.-t. 0·5 millió koronás károsodása közvetve mezőgazdasági termelésünket sújtotta. 7 darab benzinlokomobilját, 4 cséplőgépét, 2 benzinmotor-ját és 22 egyéb gépét vitték el a románok. A vállalattal folytatott levelezés során kiderült, hogy az értékelés jóval a forgalmi árak alatt történt. *A Vulkán gépgyár r.-t.* (részvénytöbbsége osztrák kézben) 0·3 millió kára kizárólag 30 üzemi gépének lefoglalásából eredt. *A Telefongyár r.-t.* 0·4 millió koronás kárában löszeralkatrészeken kívül természetesen sok telefonalkatrész (különösen szárazelem) fordult elő. *Stowasser János* hangszergyárát — éppen üzemi célja miatt — nyilván szintén hadiüzemnek tekintették a románok s nagybőgöket, gordonkákat, hegedűket stb. vittek onnan; a gyáros 24.000 korona kárában csak az *előállítási költségekkel* számolt.

A vidéki gépipari telepek közül nevezetesebb károsultak voltak Cegléden a városi villanygyár, melynek egy Diesel-motorját és sok más berendezési tárgyát hurcolták el a románok. Hódmezővásárhelyen a Kalmár Zsigmond és Társa terménytisztító gépgyár és vasöntőde, mely öt motorán kívül 31 munkagépét veszítette el, valamint közel 200 rostát s számos lóheremagtisztító-, lenmagtisztító- és zsákológépet. A *MAV. Gépgyár vezérügynöksége Debrecénből* 2 gőzekemozdony, 2 Kemna-eke lefoglalását jelentette. Az ugyancsak *debreceni Mezőgazdasági gépgyár*nak 1·3 millió korona kára volt; 1265 eke, 116 vetőgép, 34 répavágó, 11 szecskavágó, 29 daráló, 10 ültetőgép került itt a románok birtokába, — a munkagépeken kívül, melyek között 2 dynamó is volt.

A gyártelep a kárértékelést feltűnően alacsonyan végezte; egyáltalán nem lehet helyes adat az, hogy egy dynamó értéke 10.000 korona vagy akár az ekéké vagy szecsavágóké 4—500 korona lett volna 1919 augusztusában. *Gyöngyös város elektromos műveiben* egy Diesel-motort a románok szintén kiszemeltek, viszont a *győri vagón- és gépgyár rt.* telepéről 9 posta- és kalauz-, 6 drb III. osztályú, 18 fedett teherkocsit és ezenkívül 15 motorekét könyvelhettek el a románok a maguk javára.

(Kő- és faipar.)

A kőipari telepek közül a *Magyar kerámiai gyár* r.-t. kőbányai telepe kárát kerek számban 3 millió koronára becsülte. A gyárnak gránát- és keramit-üzeme volt, s ezek testvériesen osztozkodtak a károkon. A gránátüzem kárainak nagyobbik fele (1.3 millió K) anyagokra esett; a románok 71.630 drb gránát-hüvelyt és 181 tonna buga- és karikahüvelyt zsákmányoltak s úgy az anyagokat, mint a berendezéseket teljes egészében elvitték. A keramit-üzem 1.6 millió korona kárából is anyagvesztés volt a kellemetlenebb, főleg 183 tonna gömbacél elrekvirálása. Az üzem téglaszárító fészereit a románok erősen megrongálták. Az értékelés itt sem látszik kifogástalannak. A gránát-üzem kárainak értékét a gyár a volt közös hadügyminisztérium részére készített számlák alapján állapította meg s a bennük foglalt egységárak aligha felelhettek meg az 1919. évi augusztus havi állapotnak.

A *hódmezővásárhelyi agyaggyárosok* telepéről a megszálló csapatok 300.000 korona értékben berendezési tárgyakat, — 4 motort, 36 gépkereket, gépszíjakat stb. — hordtak el; a *parádi üvegyárból* — egyebek mellett — dísztalakat és üvegvezákat, de a vállalat egész fuvarozó fölszerelését is; a *zagyvapálfalvi üvegyárból* (1.8 millió korona értékben) 28.000 m² táblaüveget.

A legkülönbözőbb helyeken fekvő téglagyáraktól is érkeztek károkról jelentéseink. A *hódmezővásárhelyi gőztéglagyár és cserépgyár* r.-t. közel 400.000 koronás kárában 2 dynamó is előfordult. A *debreceni gőztéglagyár* 1 millió koronás kárának felét egy modern rendszerű gőzgép tette s az üzem egyéb gépeit is elveszítette. A *hajduböszörményi téglagyár* telepén (0.8 millió korona kár) a románok egyszerűen fölszedték az egy km hosszú dupla iparvágányt s minthogy most már úgy sincs szükség rájuk, — gondolták — 3 drb vasuti kocsit is magukkal vittek s azokat deszkákkal rakták meg. Békéscsabán a *Wagner és Tsa* gőztéglagyárban az épületet rongálták meg súlyosan. Hajdúnánáson *Schlachta János* téglagyárában a körkemencét, szárítót és raktárt tették tönkre. Rákoscabán *Goldmann András* gyárában gépszíjakat vagdostak le; a *pestszentlőrinci* részvénytársulati téglagyárban és ugyanott *Balázs Imre* üzemében egyéb berendezési tárgyakat szedtek össze. Szolnokon a *kereskedelmi bank* r.-t. telepén gépeket szereltek le negyedmillió korona értékben, Kisújszálláson

a város téglagyárában garázdálkodásuk nyoma mindenütt meglátszott s hogy működésükre rátegyék a koronát, Gyomán, *Bárdos és Brachfeld* téglagyárában, 3·2 millió korona kárt kellett összegeznünk. A gyár modern üzem volt. Talán ez volt az oka, hogy összes gépi berendezéseit s gépészeti alkatrészeit leszerelték a románok s 15 vasuti kocsiban Bukarest felé irányították. Az értékes rakományban volt egy szívógázmotor a hozzávaló generátorral és légindítóval, — egymaga 0·85 millió korona értékű —, 4 cserépprés és egy téglaprés a közlőművekkel, egy komplett sárkavaró, földőrlő-hengerek, emelőgépek stb. A téglaprésház, a körkemencc, a hűtőberendezés és a fedett szárítók is tönkrementek.

A faipari üzemek közül a *Meister testvérek* faárúgyárából (Budapesten) a románok 10 munkagépet hurcoltak el. *Thék Endre* jól ismert bútorgyára félmillió korona károsodást jelentett be. Beadványa azonban egyéb okból érdekes. Kárainak túlnyomó része úgy keletkezett, hogy az üzem két földszinti gyárhelyiségét (31×14 méter) a bevonuló csapatok istállólul rekvirálták. A használat folytán, mely az egész megszállás alatt tartott, a 75 mm vastag pallókból készített tölgyfapadlózatot a román katonák részben fölfeszítették és eltűzelték, a megmaradt padlózatot pedig trágyalétől teljesen használhatatlanná vált. Hogy a penészgombák továbbterjedését megakadályozza, a gyár kénytelen volt a padlózatot újjal pótolni. Csupán ahhoz 140 fuvar kellett, hogy a helyiségben fölgyülemlett sok piszkot eltávolítsák. A csanádvarmegyei Apátfalván *Stein Zsigmond* fűrésztelepe több mint 800.000 korona kárt szenvedett, csupán az üzem kárait tekintve, minthogy azonkívül a tulajdonos magánháztartását sem kímélték a románok. Egy 60 HP szívógázmotor sorsát két gatter-fűrész, egy kút-fűrőberendezés és nagytömegű épületfa osztotta.

(Bőr-, textil- és ruházati ipar.)

A bőrgyári telepek közül kettőről emlékezünk meg: mindkettő újpesti cég s egyformán nevezetes alapításai a magyar ipárnak. A *Wolfner Gyula és tsa* bőrgyár kárai (28·9 millió korona) nemcsak összegüknél fogva, hanem azért is fontosak, mert velük egyik, a közellátás szempontjainál fogva különös figyelmet érdemlő iparágunkban támadt zökkenő. 50.000 kg-ra becsülhetjük azt a bőrmennyiséget (talpbőrt, talpbélést és felsőbőrt stb.), melyet a románok a gyárból elvittek, 25.908 pár bakancs, 17.208 gyártásban levő gyermekcipő és 14.902 pár kéregbevágott cipő, nagyon sok cipőalkatrész (2·9 millió K), az úgynevezett tanácsköztársaság szervei által pedig a kelenföldi gyárba átszállított gyári berendezési tárgyak közül 6·8 millió korona értékű ingóság szintén veszendőbe ment. A *Mauthner testvérek* bőrgyárában a románok 4·9 millió korona kárt okoztak 19.689 kg talpbőr, 2420 kg és 30.331 láb² felsőbőr, 6470 kg szíjbőr és 3470 pár bakancs lefogásával.

A fonó-szövőipari károk között a *Nemzeti textilművek r.-t.* 64·2 millió koronás kára magaslik ki. Azzal a törekvéssel szemben, mely a gyárnak állami üzemi jelleget kívánt tulajdonítani, a gyár mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy az állam ellenőrzési joga mindössze abban nyilvánult meg, hogy jogában állott rendelkezéseinek szakszerű kivitelét közegeivel felülvizsgáltatni. Augusztus hó 9-e után eleinte ritkábban, szeptember 1-étől 19-éig azonban naponta ismétlődtek a gyárban a románok látogatásai s ekkor napról-napra terjedelmesebb jegyzőkönyvek számolhattak csak be a rekvirálásokról. Textilfonógépekben 8·9 millió korona kár merült fel a telepen, többek között 173 drb teljes varrógép, 1754 varrógépfej, 1829 varrógépállvány, 4 drb villamos kéziszabógép, 1 tiloló, 3 szövő-fonógép és sok egyéb géprész elvitele folytán. 160.000 orsó cérna értéke 2 millió korona volt, 42.449 kg lenkócé 580.000 K, 225.000 m szövete 29 millió korona, egyenruháké és leszerelési öltönyöké 8·9 millió, fehérneműké 2·8, hozzávalóké 8·2 millió korona. Néhány adatot idézünk a gyár áraiból is. Egy méter fekete kamgarnszövetet 218 koronára, egy zubbonyt 342, polgári személyeknek készült nadrágot 291 koronára értékeltek, ami inkább alacsony, mint magas árnak mondható. Mikor a gyártól az entente-bizottság a gépek beszerzési árait tudakolta, ezeket megadta ugyan, de rámutatott arra, hogy alapjában ez a kérdés csak másodszorban fontos; *fontosabb az, hogy a gépek, melyek pótlásáról elvileg azonnal gondoskodni kellett volna, milyen áldozatok árán lettek volna beszerezhetők.*

A *békéscsabai selyemgubóraktárnak és selyemfonódának* kárai a magyar kárszámlát 28·4 millió koronával emelik. A gubóraktár kárai 3·4 millió korona értékűek; a gépberendezést, közte egy teljes Pellegrino-fójtó berendezést is, a románok elhurcolták. A többi kár a fonódát érte; a leszerelés költséges munkáját is a fonódának kellett végeznie. A gépberendezésben kerek számban 20, ingókban 4 millió korona kár történt itt. A fonókatlan-berendezés, gőzgépek, kazánok, gőzcsohálózat, szíjjak, stb. mind kitelepítettettek. Nem érdektelen, hogy *a fonóda berendezése Achilla Riva olasz állampolgár tulajdonát képezte, ez a körülmény azonban egyáltalán nem zavarta meg a románokat munkájukban.*

A *mezőhegyesi kendergyár r.-t.* kára 5·6 millió korona volt; főbb tételei: 1890 q kenderkóc, 12.414 q kenderkóró és 300 q tilolt kender. A *Pannónia* (nagy-laki) *kender- és lengyár r.-t.* telepén 328 drb lenáztató ballont rongáltak meg a románok (0·8 millió K). *Vácott a szövő és kötőgyár r.-t.-től* 9327 pár harisnyát rekviráltak el 181.140 K értékben. Debrecenben *Stern József és testvére kefégyár r.-t.* üzemére gépek és gyártmányok elvonásával mértek csapást.

A ruházati ipar körében közel félmillió korona kárt szenvedtek egyenkint (jórészen munkagépeik elvesztésével) a *Lauko-féle* és a *Poll és Márkus-cipőgyárak*. Egyetlen bűnük volt, hogy fölsereléseikre a románok — melyeket a román megszállást előzően

erőszakkal vettek el tőlük — a kelenföldi cipőgyárban találtak rá. *Schmitt és Tsai kelenföldi* nagyüzeme azután, amelyet a szovjeturalom a cipőelőállítás központjául szemelt ki, keservesen lakolt azért, hogy Csonka-Magyarországnak egyetlen versenyképes cipőgyára volt azóta, hogy a temesvári Turul-cipőgyár és a Renner-féle gyár elszakított területre estek. *Pedig a bőripari társaság nem is volt kizárólagosan magyar érdekelttség:* társtagjai voltak a zágrábi Königl. Landesbefugte Agramer Lederfabrik rt. és a Nagybossányer Lederfabriksaktiengesellschaft is, csehszlovákiai és jugoszláviai érdekeltségek tehát. Mindezzel a románok mit sem törődtek, s ha *Loree* ezredes, az amerikai misszió tagja közbe nem veti magát, a gyárból nemesak 82·5 millió korona értékű anyagokat, segédanyagokat, gyári felszerelést stb. vittek volna el, — amivel amúgy is lehetetlenné tették az üzem termelő munkájának folytatását —, hanem sokkal többet. A legkülönbözőbb gépek közül 476 darabot (6 millió K értékben), s egyéb gyári berendezési tárgyat 3·9 millió korona értékben mindenesetre biztonságba helyeztek a románok; bakancsot 68.927 párt, csizmát 24.605 párt. *Az itt és a két újpesti gyárban talált készárúkkal egész akkori hadseregüket fényesen elláthatták volna.* Rengeteg — 33·3 millió K értékű — kiszabott cipő- és csizmafelsőréssz, 2·3 millió koronát érő fonál és más segédanyag, 3·5 millió koronára becsült katonai felszerelési tárgyak — bőrből — voltak a zsákmány még kiemelkedő részei. A szállítás 216 vagonot vett igénybe. A gépek értékelése a békeárak 10-szeresével történt.

(Élelmezési ipar.)

A *Leipziger Vilmos* szeszgyár és finomító 34 drb (à 150.000 K), a *Krausz és Moskovits* szeszgyár r.-t. 10 drb (à 200.000 K) tartánykocsiját vesztette el. A Leipziger-cégnek valójában csak 13 saját tartánykocsiját vették el a románok, a többi olyan szerelvény volt, melyet a MÁV.-tól és a Magyar Vasuti Forgalmi r.-t.-től bérelt. Az *Első Magyar Részvényserfőzde* telepéről a románok lovakat, kátrányt és 900 q burgonyát (0·6 millió K), *Dreher Antal* sörgyárából is inkább nem szigorúan ipari vonatkozású javakat rekviráltak el (0·3 m K), *Kugler Henrik* 500 kg cukor-kárát csak érdekessége miatt említjük; egy szállítmányból, mely 5000 kg volt, foglaltak le ennyit a románok, tehát a változatosság kedvéért nagyon liberálisak voltak a 10%-os vámmal. A *Kőbányai Polgári Sörfőző r.-t.* 183.000 K-át tevő kárbejelentéséből azt jegyezzük fel, hogy ez a gyár számlákkal igazolta, hogy a *szénát*, melyet 1919 augusztusában a román rekvizíció miatt be kellett szereznie, *q-ként 300 K-ával vásárolta*, jóval magasabb áron tehát, mint amely statisztikánkban szerepel. *Huber Antal* kétszersült gyára gépberendezési tárgyakban 76.650, felszerelésekben 142.260, anyagkészletében 81.080 korona, egyéb javakban 24.000 korona kárt szenvedett. *A gyár belső — iroda és magánlakásul szolgáló — helyiségeit a*

románok feltörték. A Fővárosi Sörfőző r.-t. (0.3 m K) kárait a románok úgy erőszakolták ki, hogy az igazgató lakosztályával szemben gépfegyvereket állítottak fel s lövésre készenlétbe helyezték azokat. Haggemacher Henrik sörgyárában, mikor a románok azt éjnek idején elhagyták, kinyitották a vízcsapokat, a víz elöntötte a pincét s a személyzet éberségén múlt, hogy nagyobb katasztrófa nem történt. Törley József és tsa pezsgőgyárában a románok 21.061 üveg pezsgőt vásároltak, az 1.2 millió korona vételárból azonban 622.000 K-val adósak maradtak. A románok jól éltek Magyarországon.

A vidéki élelmezési ipar üzemei közül a győri Szeszgyár és finomító r.-t. 10 szesztartálykocsiját nem látta többé viszont. Geiger Jenő szandai gazdaságával (mely maga 18.9 millió kárt szenvedett) kapcsolatos mezőgazdasági szeszgyárban a románok 1.1 millió kárt okoztak; csak a gépberendezés kárai 325.000 koronára rúgtak. A debreceni Török-pezsőgyárban a tisztántúli csapatok szereztek maguknak 5465 üveg pezsgőt „önköltségi árban“, másszóval csaknem ingyen. Úgy látszik, Debrecenben a tokaj-hegyaljai borszállítmányokat is feltartóztatták pillanatnyilag: s minőt vettek belőle az itteni csapatok; erre vall legalább, hogy a gyártól 500 tokajibor-üveget is követeltek. Tiszabőn Herzfeld Jenő szeszgyárában néhány kisebb gépen kívül az összes gépszíjakat levagdosták a románok. Anarcson Diener Ede és fiai szeszgyárában egy nagyobb gépen és sok gépszíjon kívül 22 hl szeszt zsákmányoltak. Jéken Liphay Béla szeszgyárában 162.000 K értékű rongálást végeztek. Nyírkarászon Mondschein József szeszgyárában 100 hl szeszt foglaltak le; Nagykállón a központi szeszőzdeben 52 hl gyümölcspálinkát; Újfehértón a ref. egyház szeszgyárában 10 hl szeszt; Tokajon a cognac-gyárban 50 hl cognacot stb.

A Borsod-Miskolci és Debreceni István-gőzmalomban 1 millió korona kárt jegyeztek fel; főleg az anyagkészletet dézsmálták itt meg. A raktárhelyiségeket istállónak használták, szokásaikhoz híven persze. Ungerleider Gábor Berta-malma (Debrecen) fél millió korona kárt jelentett; magánjáró lokomobilját és 2 dynamóját is elvették. Az Első Békéscsabai Gőzmalomban főképp fölszerelési cikkeket és terményeket rekviráltak (2 millió K); Szarvason a Robitsek-féle malomban (0.6 millió K) egy 60 HP stabil gőzgépet és 2 drb (55 HP és 20 HP) Siemens-Schuckert villanymotort is; ugyanott a Tiszavidéki hengermalomban is lába kelt egy értékes motornak; Gádosron a Sütőczki-malmot Diesel-motorjának leszerelése tette üzemképtelenné. A Tiszavidéki Hengermalom és Tárház r.-t. (Karcag) 1 millió K kárából 278.000 K esett berendezési tárgyakra s ami érdekesebb, 440.000 K diszkrét kiadásokra. Ez utóbbiak egyik tétele: A malom meg akarván kapni lisztszállításainak árát a román intendaturától, egy román főhadnagyot kért meg számlájának kisürgetésére. Pénzt ugyan nem kapott, de az eljáró tisztnek 88.000 K költséget fizetett. A malom nagyobb tömegű őrlést is végzett a románok számára; az őrlési díjjal azon-

ban azok csaknem mindig adósak maradtak. A *Hungária Egyesült Gőzmalmok r.-t.* bejelentésében is jellemző tételre bukkantam. *A gyár felszámítja üzemi berendezésének leszerelése, valamint visszaszerelése alkalmával fölmerült költségeket.* Vajjon mi módon tudta megmenteni a gyár már-már veszendőbe ment gépeit stb.? A jelentés hallgat erről. A *hódmezővásárhelyi Bauer-malom* 1 millió koronás kárából — modern üzem volt ez is — 2 (à 35 HP) motor és 9 más gép értéke volt a károk nagyobbik fele; ugyanott a *József alföldi gőzmalom és fűrészgyár* üzemét (1·7 millió K) egy drb 185 volt 82 amp. dynamó-géppel, egy Ganz-féle hengerszékkal és 4 más géppel csonkították meg. *Szabó Nándortól* (Cegléd) — különben szintén egyike legtöbb kárt látott gazdáinknak — egy teljesen villanyerőre fölszerelt malmot zsákmányoltak el a románok. Szentesen a *Székely-féle* gőzmalom- és fűrészmunkáló-telepen (1·7 millió K) gőzmalomgépeket 1 millió, fűrészgépeket (6 drbot) 160.000 K értékben foglaltak le; ugyancsak itt az *Első budapesti gőzmalom r.-t.* üzemének 2·1 millió korona kára volt egy 80 HP kondenzátor-gőzgép, egy drb 10 légkönyomású gépkazán, egy drb kapcsolókkal ellátott dynamó, 3 hengersizék, egy drb lisztkeverő-gép és sok más gép leszerelése és anyagok elvitele folytán. A r.-t. kárjelentése 560 tételt sorol fel.

A cukorgyárak közül a *sarkadi* cukorgyárat azért említjük fel ismét, mert ennél a telepnél a románok — bár gyártmányaiért fizettek —, mégis megtalálták a módját annak, hogy legalább viszonzásul szintén pénzt szerezzenek tőle; 1·4 millió korona adót róttak ki rá. A *Magyar cukoripar r.-t.* szerencsi gyárában 202·5 q, a mezőhegyesi ipar r.-t. ottani cukorgyárában 541 q cukrot rekviráltak. *Hellsinger Pál* rákócifalvi paradicsom- és konzervgyárában nagyszámú hordót, sok paradicsompépet szedtek össze s elvitték a telep egész telefonhálózatát. A szolnoki *Vármegyei mezőgazdasági és iparfejlesztő r.-t.* konzervgyárában 2 dynamót vittek el, tönkretették a főzelékszárítót és sok gyártmányt csomagoltak össze (0·6 millió K). Debrecenben a *Vendéglősök és hentesek műjégygyárában* ($\frac{1}{4}$ millió K) is zavarokat okoztak munkagépek eltulajdonításával. A *Hajdúnánási Konzervgyár r.-t.* telepén a berendezési tárgyak és a gyártmányok közül válogattak össze 268.725 K értékű anyagot.

Szándékosan beszéltünk kimerítőbben az élelmezési ipar káiról. Hiszen ez az iparunk az, mely a vidéken is erősebb gyökeret vert. S nem fejezhetnők be méltóbban ismertetésünket mással, mint a *demecesteri* káposztasavanyító gyár esetével.

Szabolcs vármegyének káposztatermelésre kiválóan alkalmas talaja már évekkel a világháború előtt igen intenzívvé fejlesztette Szabolcs vármegyében a káposztatermelést, ami viszont a rentábilis gazdálkodás biztosítása céljából parancsoló szükségképpen tette itt egy káposztasavanyító gyár fölállítását. A vármegye gazdaságosságának ez a kívánsága a háború folyamán végre valóra is vált, mikor Demecesteren egy modern s a technika minden vívmá-

nyával fölszerelt és Európában egyedülálló méretű káposztasavanyító gyár létesült. A legszebb reményekre jogosító gyár létének azonban nem sokáig örvendhettek a termelők, mert a mintaszerű ipartelepéből a román csapatok elvonulása után alig maradt meg más, mint a pusztá falak, néhol még ezek sem, vagy csak hibásan és súlyosan megrongálva. A barbár pusztítás részletes leírása meghaladja könyvünk kereteit, de nem volna lehetséges már azért sem, mert az okozott károk pontos megállapítása a gyár iratai, följegyzései, leltárai, stb. nagyrészenek arómán megszálló csapatok által történt megsemmisítése folytán — még máig sem volt lehetséges. Az a 15·9 millió koronás összeg, amelyet a statisztikai hivatal a demecseri káposztasavanyító gyár kára gyanánt kimutatott, csak egy része annak a kárnak, amelyet a román megszállás ennek a virágzó ipartelepnek okozott. Ebben az összegben csupán a leszerelt és elszállított gépek 11,847.000 koronás, illetve a jelenleg még fennálló épületekben okozott károk 1,451.900 koronás, a teljesen elhordott barakkok 1,102.550 koronás, illetve a kövezetben és vasuti fölszerelésben (vágányokban) okozott károk 1,500.260 koronás tétele szerepel. Ellenben még mindig nem volt pontosan megállapítható a gyártelepnek az a kára, amelyet Drokk Miklós hadnagy demecseri helyőrségi parancsnok szellemi és tényleges vezetése mellett alakult bünszövetkezet által rendezett kiárusítás és árverés okozott a gyártelepnek.²⁰⁶

(Egyéb iparok.)

A vegyészeti ipar telepei közül a *budapesti mészárosok és hentesek csontfeldolgozó gyára r.-t.* 4 millió korona kárt jelentett be; 30 tonna gelatin és 15 tonna bőrenyv lefoglalásából származik a károk túlnyomó része. A *Kőolajfinomítóipari r.-t.* 49·5 millió koronára értékelte 110 drb elveszett tartánykocsiját. *Dr. Helvey Tivadar* vegyészeti gyárának fölszereléséből a románok 3 tartánykocsit és 2000 m² kátrányos fedéllemez vonta el. A *Hazai Kőolajipar r.-t.* gyárából 91 tonna benzint, 85 q autó- és gépolajat, 7 q gépzsírt, 23 q kőolajat stb. vittek el a románok. A *magyaróvári volt lőporgyár* (jelenleg Magyar Mezőgazdasági és Vegyipari r.-t.) Csepelen tárolt s 9 vasuti kocsit megtöltő gépalkatrészeit vesztette el; ezek értéke 3·6 millió korona volt. A *Merkur vegyészeti laboratórium* vesztesége 32.386 drb üres kozmetikai doboz (!) volt. *Krayer E. és Tsa* gyár megbizottjától, mikor számlával jelentkezett a román parancsnokságnál, minden írását elszedték. A *Magyar petroleumipar r.-t.* 5 millió koronás kárjelentése tele van számkra értékes adatokkal. Közülük nem azt tartjuk legfontosabbnak, hogy a vállalat 51 tartánykocsija a románok kezén eltűnt; nem is a 167 tonna benzin, 2 tonna petroleum, 3 tonna autólaj stb.

²⁰⁶ L. ez ügyre vonatkozóan bővebben Szabolcs vm. i. jel 213. sk. 1.

elhurcolását. Sokkal meglepőbb az, hogy *a románok ugyanazt a benzint, stb. rekvirálták el a gyártól, melyet kevésbé előbb maguk szállítottak annak.* Az eset annyira kirívó volt, hogy mikor a gyár képviselői Bukaresten megjelentek az ügy rendezése végett, a román automobil-osztály főnöke maga is hitelesnek és jogosnak ismerte el követelésüket. Ezt az érvet különben a gyárnál eljáró entente-bizottság is magáévá tette. De — sajnos — hányan vannak károsultjaink között olyan szerencsések, akik ügyeit — ha az elismerés plátói értelemben is veendő — olyan becsületesen gondolkodó ember bírálja el Romániában, mint az automobil-főnök? *A cég különben az indirekt károk kérdését is érinti akkor, mikor tartánykocsijainál fölemlíti azok bérvesztését;* ez egységenként az 1919—21. évek átlagában naponta 300 korona lett volna. S rámutat arra, hogy saját kocsik hiányában magának kellett német és lengyel tartánykocsikat és dunai tankhajókat bérelnie, ami sok pénzbe került, a sok elveszett üzleten kívül is.

Említettük másutt, hogy a megszállást követő időkben a magyar közgazdasági életnek nem tellett pénze műtrágyabehozatalra. Nos, a románok gondoskodtak arról, hogy meglévő készleteinktől is megfossszanak bennünket: a *Magyar Nitrogén Műtrágyaipar rt.* 45 tonna mésznitrogénjének román kézre jutását jelentette be. S hogy a magyar festékipar is megemlegesse a román megszállás napjait, a *Strobentz testvérek* vegyészeti festékgár rt. budapesti raktárából 2000 kg lenolajkencét, 2959 kg fekete és szürke olajfestéket és 964 kg egyéb festéket szállíttatott a parancsnokság saját rendelkezésére. A kencét a gyár kg-onként 23, az olajfestéket 15, az egyéb festéket 2—8 koronával számlázta — mélyen a napiárak alatt — s el is érte, hogy elismerésül egy bont kapott. A vidéki vegyészeti ipartelepek közül az újpesti *Chinoín-gyárban* (kára 0.6 millió K) nagymennyiségű gyógyszert: depirint, atropint, arsitimint, isopirint stb. és berendezési tárgyakat is rekviráltak a románok. Ugyanott *dr. Keleti és Murányi* vegyészeti gyárában 70.000 darab lysoform-üveget foglaltak le, mely fertőtlenítőszernek a híre — úgy látszik — hozzájuk is eljutott s legalább a hozzávaló üveget akarták megszerezni. Erzsébetfalván az *Olea rt.-nak* 0.6 millió korona kára volt; 51.486 kg benzin, 7687 kg benzol, 16.488 kg motorolaj, 1825 kg autózsir, stb. Szabolcs vármegyében a *kisvárdai szappangyárban* a gyártáshoz szükséges olajat és szódát, valamint 85 q kész szappant szedtek össze a románok; a *nyírbaktai kőolajfinomító rt.* telepén a gépekben és felszerelésekben okoztak 1 millió korona kárt; a *kemecsei petróleumfinomítóból* egy dynamót, 2 vasuti tartánykocsit, gépszíjakat és ásványolajat vittek el eléggé jelentékeny értékben, Nyírbátorban a *Bóni gyártelep és mezőgazdasági rt.* (összes kára 4.6 millió K, de részben mezőgazdasági termésetű), ipari jellegű kárai közül a nagyobbak voltak: 1 dynamó és 5 darab elektromotor, 5 darab tartánykocsi, 105 q napraforgómagolaj, 20 q repceolaj, 108 q színszappan és 20 q szesz; értékük

körülbelül 2·9 millió K volt. Mátészalkán a *szalkai gyártelep és mezőgazdasági rt.* (1·5 millió K) 1000 q, a gyártási célokat szolgáló burgonyát, 25 q kendermagot és 175 q napraforgómagot adott ki. A gyulai *Reisner-féle* gyufagyárban sok készárú veszett el; a debreceni trágyagyárban munkagépek.

A sokszorosító- és műiparban az első szó a *Magyar Földrajzi Intézetet* illeti meg 1·1 millió koronás kárával. Ez összegből 880.000 korona 1 darab George Mann et Co. Leeds gyártmányú Off'set gépre vonatkozik, ennek motorára és minden más tartozékára. A gépet az intézet közvetlenül a háború előtt 2500 angol fontért vásárolta s a fontot 325 koronás árfolyammal átszámítva, kapta a kárértéket, *nyilvánvalóan nem élezte ki eléggé a világrágaságot*. 100 darab litográfiai kő, a rajtuk levő metszetekkel s összesen 13.068 kg nyomdai papír (170.000 K) kerekítették ki az intézet kárait. A kövek árát az intézet szintén a beszerzési árak alapján számította ki, a papirosokét pedig a maximális árak alapján, ennyiben is a valóságnál kisebb értékben véve fel kárai nagyságát. Erdemes fölemlíteni, hogy a kövek vésetein többek között Magyarország posta- és távirdai beosztása, a magyar koronázási jelvények rajza, a Tátra hegyrajza, Magyarország történelmi térképe, Afrika falitérkép-rétegvonalai voltak láthatók. Miért kellett ezeket a románoknak éppen Budapesten megszerezniök? A *Hamburger és Birkholz* papír- és nyomdaipar rt. 0·6 millió K kárt jelentett be. Egy Off'set litográfiai rotációs gép, egy litográfiai gyorsajtó, 20 darab gravürkő és 12.000 ív famentes papír voltak a kár alkatrészei. A bevallás nem volt teljes. Az ügy sürgősségére való tekintettel a gyár eredetileg nem tett említést egy rendkívül jellemző kártételéről. A románok, mivel az Off'set gépet nem tudták teljesen szétszedni s annak nagyméretű állványait a gyárhelyiségből kivinni, úgy segítettek magukon, hogy az épület falát utcai frontján hosszában kibontották, olyan barbár módon, hogy a háromemeletes ház összedüléssel fenyegetett. Sok munkával és költség árán lehetett csak a házat az összedüléstől megmenteni. A leszerelt gépek alkatrészeit (körülbelül 5000 darabról volt szó) a románok egymás hegyére-hátára hányták vasuti vagonokba, össze-vissza rendetlenségben más telepekről elhordott géprészekkel, úgy, hogy szakértői vélemény szerint az értékes anyag szinte ócskavassá devalválódott. Az *Athenaeum nyomdai rt.* üzeméből a románok 1 darab Rockstroh—Schneider-féle nyomdai gyorsajtot és 3 más kisebb gépet vittek el, valamint egy vagon papírt 0·4 millió K értékben. Mennyi papírra volt a románoknak szükségük, hogy kifosztásukat adminisztrálni tudják! A *Franklin-Társulat* nyomdájából elrekvirált holmik közül ideírjuk 1 darab Viktória sajtó- és 1 darab könyvkötőfűrógép, a *Légrády-testvérek* nyomdájában egy tömöntő berendezés és 1 ólomlemez fűrészelő-gép, a *Pátria nyomdában* egy Horizont-gyorsajtó, egy villanymotor és körülbelül 7000 kg papír, a *Weisz L. és F.* nyomdában egy darab elektromotorral

fűlszerelt cinklemezcsiszológép és egy vagón papiros lefoglalását, hogy ezután a vidéki nyomdák közül *Kner Izidor* gyomai nyomdájának kifizetéséről emlékezzünk meg. A tulajdonos lakását a románok kirabolták. A nyomdaüzemmel szemben pedig, bár formailag betartották a rekvirálások szabályait, amennyiben 3-6 millió korona kára fejében 540.000 koronát megfizettek neki, de a károk 85%-ának árával ma is adósai. *Megvásárolták (!)* a valószínű árak heted-nyolcadrészéért: 3 gyorsajtóját, 6 téglasajtó-ját, 1 amerikai Liberty-sajtó-ját, 2 aranyozógépét, 1 stereotyp-gépét, 2 vágógépét, 1 cinkograf-gépét és 6 más gépét, 35 szekrény-és anyagállványát, 279 betűszekrényét (telve 8806 kg betűvel), 16 állványát (460 kg anyaggal), közel 1 millió darab borítékját, 15.000 ív papírját s rengeteg egyéb árúját. Mintha a megszorult tulajdonos önkéntes árverést tartott volna, oly tömegben és olcsó pénzért jutottak a románok hozzá az értékes portékákhoz. A *debreceni városi nyomda* fényképfőlvételekkel is megörökítette a románok pusztításainak hatását gyári helyiségeiben. Felfordulás; rombolás képe mindenütt. Az épület helyreállítása maga 360.000 koronába került. A románok itt a főszűrt a berendezési tárgyakra helyezték; egy Diesel-nyersolajmotoron s 4 villanymotoron kívül 2 q vízhuzalt s a gépteremben lévő összes villanyberendezést, kapcsolókat, vízvezetéki berendezést, stb. elhurcolták.

Az *építőipar* körébe vágnak *Bene Károly* és *Tsa* vállalkozók 0-4 millió K kárai. 220 m³ gömbfát és 157 m³ egyéb fát (tölgydeszkát, stb.) s nagytömegű egyéb építési anyagot halmoztak össze a vállalkozók telepéről s azt legénységi szállások építésére használva fel, folytatólágosan eltűzelték. Mikor a románok a munkatelepen megszálltak, a felszerekben fekvő értékes anyagokat kihányták s azokat vagy azonnal felhasználták, vagy kocsikra rakva elszállították. Az őrt, aki a rablás ellen tiltakozott, lelövéllel fenyegették. Wekerle-telepen, ahol ez történt, gyakran akartak az építési anyagokból a polgári lakosságnak a román katonák kisebb-nagyobb mennyiséget eladni. *Fábián Lajos* vállalkozó mérnök (Budapest) raktárterületéről a románok 70 q keskenyvágányú sínt, 506 db vasúti tölgytalpfát és más felszerelési tárgyakat vittek el, azonkívül, hogy vasútját a románok tönkretették (kára 150.566 K volt). *Peterek és Wagner* mérnök építőmesterek az Országos Levéltár budai új épületénél dolgoztak; összes anyagukat 3 hónapra a románok vették igénybe s mire hiányosan visszakapták, a használat folytán erősen megrongálódtak. *Dr. Sándor Ödön és Szalai Gyula* mérnökök (Budapest) telepén 200 q portland-cementet rekviráltak s az őket jellemző figyelmességgel ugyanakkor összetörtek 380 darab 6 cm vastagságú beton-válaszfaltáblát. Újpesten *Fischer Márton* épületasztalosnak okoztak 225.000 K kárt, 137 darab vörösfenyő-oszlópa, 54 m³ szilfadeszkája, kész kettősajtói és egyéb jószág-tárgyai bánták a megszállást. Kiskúnfélegyházán *Ujszászy és*

Majláth építésszek felszerelése csorbult meg 147.450 K értékű anyaggal, leginkább épület és állványfával. Pestszentlőrincen *Kollin és Török* mérnök-vállalkozók 1.4 millió koronás kárában egy 50 HP gőzlokomobil, 1470 q sín és 7 cm hosszú hordozható vágány adódott elő.

A szállodák közül a *Hungária nagyszálló* rt. kárai emelkedtek a legmagasabb összegre. Közvetlenül a román megszállás előtt e szállodában a szovjetkormány székhelye volt s e szálloda az ú. n. tanácsköztársaság négyhónapos időszaka alatt is már 3½ millió korona kárt szenvedett. Alig jöttek be a románok, ott folytatták, ahol elődeik elhagyták. A szálloda most is elvonatott tulajdonképeni rendeltetésétől, vendéget nem fogadhatott, éttermei és kávéháza a nagyközönség elől elzárattak. E mellett a román parancsnokság arra kényszerítette a szálló vezetését, hogy egész üzemét tartsa fenn és bocsássa rendelkezésére, nem tekintve arra, hogy a vállalat akkor pénzügyi nehézségekkel küzdött. A szállót körülbelül 1.8 millió korona kár érte ilyenformán, nem szólva arról a veszteségről, mely egy más ügyből folyólag keletkezett. A szovjetházparancsnok augusztus hó első napjaiban gyorsan menekülve, pénztárszekrényében 4.8 millió úgynevezett fehérpénzt hagyott vissza. Az 1875. évi XXXVII. t.-c. 308. §-ában gyökeredző megtartási jognál fogva ez összeget a szálloda igazgatósága két nagyobb pénzügyintézetnél helyezte el, a románok azonban a szálloda követelésével nem törődve, a pénzt onnan elvitték. (Egy érdekes példája ez annak, hogy a románok miképen jutottak készpénzhez Magyarországon.) Tanulságos az a rendszer, melynek keretében a szálloda előbb említett kárösszegét megállapította. A szállodai épület negyedévi lakbérértékének, adójának és jelzálogi kamatjának összegén kívül kiszámította a tisztán és karbantartási költségeket, a biztosítási díjat, a személyzeti fizetéseket és ellátást, a világítási s tüzelőanyag-költségeket, a mosás díját, a betegsegélyző-járulékokat és a vízdíjakat, melyek a románok otttartózkodása alatt fölmerültek s hozzájuk vette még a leltárban talált hiányokat. Mindenestre mintaszerű eljárás ez, csak abban a hibában szenved, hogy *teljesen figyelmen kívül hagyja az üzleti nyereséget, mely szállodai üzemnél esetleg közvetlen kárnak tekintendő.* A szálloda jelentése azonban még egy szempontból felötlő. A románok — úgy látszik — a szállodában magukat élelmeztek. Honnan került elő az a sok jó élelmiszer, amit ők elfogyasztottak? Tartunk tőle, hogy ezen a ponton is kárstatisztikánk nem nyilvánvaló hiányát érintettük. A *Royal-nagyszálló* 215.240 K kárt jelentett be, ebből szobák káraitra 68.590 K esett, a többi elhurcolt és tönkretett berendezési tárgyakra vagy azok kijavítására. Lifteket összeváltottak, parketteket vízzel árasztottak el, stb. A szálloda nyilván sok kárt szenvedett azáltal is, hogy kávéházi helyiségében a románok útlevélhivatalt rendeztek be, de ezen a címen kártérítést nem követelt. Az *Astória-szálló* kárai 827.286

koronára rugtak. A szobák és éttermek lefoglalása 611.320 K, az elloptott tárgyak leltára 138.466 K-ával volt egyenértékű, a többi összeget a szálloda helyreállításokra adta be. A leltári tárgyakból körülbelül 800 darab ezüstneműt, 600 darab porcellánt, 1200 darab üveg neműt, 350 darab fém neműt és 250 darab szoba-leltári tárgyat sinkófáltak el vagy zúztak össze a beszállásolt román katonák. *Frenreisz István* Gellért-szállodája ugyanolyan sorsra jutott, mint a Hungária-szálloda. A románok teljesen kisajátították, a kiszolgálásért semmit sem fizettek s a tulajdonostól megkövetelték, hogy frakkos pincérekkel szolgáltassa ki őket. Kárát a tulajdonos 384.277 koronára becsülte, mint maga is megjegyzi, minimális összegben, minthogy csak az ilyen károkat számolta el. Csak a felszerelési tárgyak közül 6900 darab tűnt el a megszállás alatt. A *Metropole-szálloda* 264.706, a *Bristol-szálló* pedig 153.152 koronában összegezte kárait. Vidékről alig egy-két helyről kaptunk hasonló bejelentéseket. Valószínű, hogy a vidéki szállodák legtöbbszörének kárai kimaradtak a fölvetélből.

A *szénbányászat* körében a *Salgótarjáni kőszénbánya* rt.-nál 0·9 millió korona közvetlen ipari (bányászati) jellegű károsodást mutattunk ki. Az üzem szállítmányai közül a románok 2657 q szenet, 600 q portland-cementet, 150 q meszet, 100 q szörplétakarmányt stb. tartóztattak fel. Sokkal érdekesebb a részvénytársaság kárszámlájának az a része, amely szerint a románok portyázása miatt *vasuton szállított anyagait* s a munkások élelmezését szolgáló élelmicikkeket *a megszállás tartama alatt őrséggel volt kénytelen kísértetni*, ami nem volt éppen olcsó eljárás. A statisztikai hivatal nem az ipari károk között, hanem a személyes sérelmekből eredő károk között mutatta ki a vállalatnak azokat a kiadásait, melyeket a románok által Pálfalváról elhurcolt s Hatvan községben minden jog ellenére kivégzett 6 munkásának családtagjai számára temetési költség, s özvegyi és árvaellátás címén folyósított s folyósítani fog. E kiadások összes tőkésített összege 9·2 millió korona lenne. Egyáltalán nem vettük fel a bányarészvénytársaság kárai közé azokat a károkat sem, melyek a bányának Erdélyből feladott, előre kifizetett 578.000 m³ bányafarendelésének a románok által történt elkobzásából származtak, minthogy e károk eredete Csonka-Magyarország megszállását megelőző időkre nyúlik vissza. De mindenesetre ebből az adatból is kitűnik, mennyi nehézséggel kellett megküzdeni gazdasági életünknek a háborút követő zavaros időkben ellenségeink miatt. A vállalat említést tesz egyik jelentésében a közvetett károkról is, melyek úgy keletkeztek, hogy *a megszállás folytán fontos üzemi előkészítő és feltáró munkálatok megakadályozottak*. A román megszállás — írja a jelentés — a bánya technikai berendezéseinek fejlesztését gátolta meg, miután a rekvirálásokkal, a forgalmat korlátozó igazolási eljárásokkal, a szállítási eszközöknek (vagónok, kocsik, lovak stb.) igénybevételével

csak a legszűkebb keretek között mozgó termelésre nyílt mód. A kidolgozott műszaki program illuzóriussá vált s állandó üzemi zavarokkal küzdve, csak az üzem fenntartására lehetett szorítkozni. A termelés fokozása céljából szükséges technikai berendezési munkálatok, továbbá a munkáslakások és egyéb üzemi objektumok építése lényeges késedelmet szenvedett s ezen munkálatokat csak esztendői késéssel, nagy pénzáldozatokkal s nehéz körülmények között lehetett folytatni. *A bányák termelőképességének megbénításából eredő e károkat a vállalat a számla-szerűen kimutatott kárnak többszörösére, legalább 15—20 millió koronára becsülte.* Mivel pedig, ha az üzem fenntartását és fejlesztését ellátó beruházásokat a proletárdiktatúra után végre lehet vala hajtani, a bányatermelés hamarosan magasabb nivón állott volna, — szerinte a román megszállás okolandó azért, hogy Magyarország egész ipari és magánszénellátása 1920-ban kritikus helyzetbe került; a magyar ipart és gazdaságot így ért károkat számokban kifejezni nem lehet.

Az *Észak-Magyarországi Egyesített Kőszénbánya* és ipar-vállalat rt. címén statisztikánk e részében körülbelül negyed-millió korona összegű kárt dolgoztunk fel. A károk közül 99 q használt és 98 q új acélsín, valamint 16 q heveder a fontosabb tételek.

A *dohánygyárak* közül azok káradatait, amelyek nyersanyagot is vesztek megszállás folytán, könyvünknek a dohánytermelésre vonatkozó szakaszában már felhasználtuk. A budapest-lágymányosi, valamint az óbudai dohánygyárak valóban ezen a címen károsultak leginkább, miként alábbiakból látszik:

Gyár megnevezése	Munka- gépek	Károk értéke millió koronákban		Gyárt- mány	Egyéb károk	Összes károk
		Fel- szerelések	Nyers- anyag			
Budapest Erzsébetváros	—	—	—	3'1	—	3'1
„ Lágymányos	—	—	22'4	1'4	—	23'8
„ Óbuda	1'8	—	81'4	—	—	83'2
Debrecen	8'3	0'4	—	—	1'9	10'6
Eger	—	—	—	—	1'1	1'1

A munkagépek és a felszerelések megdézsmálása tekintetében leginkább a *debreceni* dohánygyárat tépázták meg; a románoknak 78 darab munkagépét szolgáltatva ki, köztük egy 6 HP légszivattyús gőzgépet, egy hatalmas dynamógépet teljes felszereléssel, s 38 darab villamosmotort, amelyek együttesen szintén 100 HP voltak. A legkülönbözőbb fajtájú szivarka-készítő és dohányvágó gépek, nagytömegű (680 kg) gépszíj és sok más felszerelési tárgy osztoztak a gépek sorsában, különösen pedig gazdasági cikkek; csomagolásra szolgáló vastag köteleket közel 1½ millió korona értékben foglaltak le. Látszólag igen csekély volt a gyártmányok kárösszege, 51.000 korona sem egészen, de a gyárnak magának sem voltak készletei, minthogy azokat a dohányárúraktár bocsátotta forgalomba, melyet viszont a románok (a

közhivatali károknál látni fogjuk) alaposan kifosztottak. Az *óbudai* dohánygyárban a románok összesen 23 darab dohánygyári gépet szereltek le, főként szívarkahüvely-, töltő- és dohányvágógépeket. Az elveszett nyersanyagból 21.422 kg legfinomabb-, 168.258 kg finom-, 20.638 kg középfinom török-, a többi pedig kisázsiai dohánylevél volt. A *lágymányosi* dohánygyárban, mely finom magyar szivarok gyártására van berendezve, a tengerentúli dohánylevelekből csomagoltak össze 220.714 kg mennyiséget, de a gyár kész szivarjai közül $\frac{3}{4}$ millió darab szintén a román hadsereg szellemének frissességét lett hivatott ébren tartani. Az erzsébetvárosi dohánygyárban közel másfél millió darab elsőrangú magyar szivar, köztük különlegességi szivarok is százezerszámra, jutottak a románok birtokába s nem lehetetlen, hogy e drága kincs gondos csomagolásával elvesztegetett idő juttatta e gyárat abba a szerencsés helyzetbe, hogy nyersanyagából semmit sem kellett leadnia.

A magyar dohányjövedék különben a román megszállás következtében jóval több kárt szenvedett, mintha a dohánygyárak, a beváltóhivatalok és az árúraktárak kárait egyszerűen összegezzük, — noha ez is igen jelentékeny összeg, a 420 millió koronához közel álló. Az utólag Romániához csatolt területeken fekvő dohányjövedéki hivatalok nyersanyag- és gyártmánykészleteinek tetemes része Magyarország belső vidékének fogyasztására szolgált volna s oda már ki is utaltatott, de az elszállítást a frontösszeomlást követő felfordulás teljesen lehetetlenné tette. Sajnálatos, hogy a dohányjövedéki igazgatóság ez irányban pontos, számszerű, felvilágosításokat nem tudott nyújtani, hiszen nyilvánvaló, hogy *a kérdéses javak hiába lépték volna át Csonka-Magyarország határait*; az ide beözönlő román hadsereg csak úgy román tulajdonként kezelte volna azokat, mint a gyárakban, stb. talált egyéb készleteket. S ki kételkedhetik abban, hogy a dohánygyárak kárának helyes összegét korántsem fejezi ki az a kerek számban 120 millió koronás összeg, melyet fentebb idéztünk. Hiszen a dohány a nemzetközi kereskedelemnek keresett exportcikke s aki a magyar dohánykivitelnek újabban észlelhető erőteljes fellobbanását figyeli, tudni fogja, hogy a rekvirálások nélkül (már 1920-ban is) idegen valutában kifejezve, sokkal drágábban tudtuk volna például Regália-Media szivarjainkat értékesíteni 3 koronánál. A kérdésnek ez a része természetesen már az indirekt károk gondolatkörébe vág, de itt sem árt megjegyezni, hogy legalább a közvetlen károk 100 százalékára becsüljük a megszállás kárvetéseivel kapcsolatos s pénzben kifejezhető hatásokat.

Kárstatisztikánk ipari feldolgozásában utolsóként szerepel a külön nem részletezhető iparok csoportja. Javarészen *a fővárosi* (községi) *üzemeket* dolgozta fel itt a statisztika, ha nem is mindenben helyesen, mert pl. az elektromos művek helye a gépgyártás, azaz ipari főcsoportban lett volna. A statisztikai hivatal az ipari károk között a szorosan vett ipari károsodásokat mutatta ki

és ha mi itt a teljesség kedvéért másról is említést teszünk, az autók, termények, stb. a kárszámla más rovatainak anyagában szerepelnek. A székesfőváros központi autóüzeméből a románok 5 darab kitűnő márkájú gépkocsit vittek el. A házinyomdában egy bárcanyomógépet foglaltak le és sok nyomtatványt térítés nélkül készítették. A kertészeti üzemtől szerszámokat vettek el; az ültetvényekben városszerte sok kárt okoztak. A szemétfuvarozó üzemtől terményeket követeltek. A köztisztasági hivatalt 5 Büssing-teherautójától fosztották meg. Az élelmiszer-üzemnél 1.4 millió értékű árút rekviráltak s negyedrészt sem fizették meg. A műszerüzem anyagraktárában 400.000 korona értékű műszert, lepedőt, stb. igényeltek. A gázművekkel szemben viszont előzékenyek voltak; két autóját — bár megrongálva — visszaadták. Az elektromos-műveknek 332.668 koronás kifizetetlen áramfogyasztási számlája volt a megszállás után. A konyhakerti gazdaságok közül a szentlőrincinek mintegy $\frac{1}{2}$ millió, istvánmajorinak pedig kb. 1 millió korona károsodása volt. De a főváros többi üzei is kisebb-nagyobb kárt szenvedtek.

(A regiekárok.)

Láttuk, hogy egyes vállalatok berendezésébe és anyagkészletébe milyen erőszakos kézzel nyúlt bele a rekvirálás. S ha nem is beszélünk most azokról a komoly gazdasági következményekről, melyek a megszállással együtt járó megkötöttség szükségyszerű velejárói voltak; ha nem szólunk arról, hogy a magyar ipari, s rajta keresztül az *egész* közgazdasági életnek milyen veszteségei támadtak abból, hogy a forgalom ezerféle korlátozása folytán ipartelepeink sem szénhez, sem nyersanyaghoz nem tudtak hozzájutni; ha szóval nem foglalkozunk a román megszállás tágabb értelemben vett felelősségével — gyáraink a rekvirálások folytán mennyi munkalehetőségtől elestek — néhány konkrét esetben rámutatunk arra, hogy rekvizíciók nyomán támadó üzemszünetelésen vagy üzemkorlátozások következtében mily sok regieköltséggel kellett vállalatainknak megküzdeniök, olyanokkal tehát, melyeket — némi jóakarattal — közvetlen károknak is tekinthetnénk. S nemcsak azoknak, amelyek adatait módunkban van idézni; valószínűen mindegyiknek, ahol a románok fellépése kíméletlen volt.

Weiss Manfréd lőszer-, acél- és fémművei r.-t. érdekesen fejti ki ezeket a kárait. A gyár a kommunizmus bukásakor leltározási munkálatokat kezdett, ezeket azonban a fosztogatások miatt be kellett szüntetnie. A kivonulás után teljesen új felvételt eszközölt, melynek költségei 85.000 koronára rugtak. Ez elvégre nem lett volna nagyobb összeg. Ámde a megszállás alatt, s azt követőleg szükségessé válván a gyár újbóli berendezése, — s részben megszállás folytán beállott szénkrízis miatt is, — az üzemet 1920. január végéig szüneteltetni s viszont bizonyos munkabére-

ket és tisztviselő illetményeket fizetni kellett, azonkívül, hogy a világítás és az erőátvitel sem szűnhetett meg teljesen. Az első címen 4·7, a másodikon 3·5, a harmadikon 7·4, mindössze tehát 15·6 korona költsége merült fel az üzemnek, melyet kétségtől regiekárnak számíthatunk. A Coburg-művek csavarüzemének termelőképesége a rekvizíció előtti állapottal szemben harmadrészével csökkent. Ennek ellenére kénytelen volt hosszabb időn át az üzemfenntartással járó összes kiadásait változatlanul fedezni, vagyis az igazgatási költségeket, a tisztviselői fizetéseket és a regiemunkabérek a rekvizíciókat megelőző mértékben teljesíteni. Az így felmerült többletkiadások, melyek a termelés csökkenése miatt fedezetlenül maradtak, közel félmillió koronára mentek hat hónap leforgása alatt. A Teudloff—Dittrich armatura-, stb. gépgyár nagyon gavallér volt a románokkal szemben. Mikor a regieköltségek felől tudakozódtunk nála, úgy válaszolt, hogy bár a románok megparancsolták neki, hogy üzemét szüntesse be, ilyen alapon nem kíván kárigényt bejelenteni s megelégszik direkt kárainak megtérítésével. A Hungária automobilgyár viszont túloz akkor, mikor a románok részére javítási munkákat végezve, hivatkozik arra, hogy e munkák teljesítése következtében egyebet nem tudtak végezni s így a hasznot hajtó termelés e gyárban teljesen szünetelt; a felszámított munkabérekben a kára kifejeződik.

Annál tisztább a helyzet a Roessemann és Kühnemann-gyárban. A vállalat ugyan tisztviselőinek és munkásainak törzsét nem bocsátotta el, de erősen redukálta, mert gépeinek elvitele folytán az üzem annyira megbénult, hogy a románok kivonulása után az idő 3 hónapon át az áthelyezések és a megmaradt gépek új csoportosításával telt el, valójában tehát csak regiemunkával. A regiekiadásokhoz a gyár a tisztviselők és az igazgatóság fizetésén és a regiebéreken kívül hozzászámítja még — helyesen — az általános és műhelyregie anyagok árát, az átalakítások, karbantartás, biztosítás, üzletkiadások, leírások, adók és kamatok költségét s mind e címen a 3 első hónapra 374.100 korona regiekárt számít ki. November és december hónapokban kezdett ismét a gyár produktív munkát végezni, s havonta átlag 159.800 K regieráfizetése volt; 1920 első negyedében 170.300, a második és harmadik negyedben pedig havonta 161.600 K. Az 1920. év augusztusáig bezárólag a gyárnak összesen 1·9 millió K regiekára volt, s ha figyelembe is vesszük, hogy ez az összeg az előző évi augusztus havi koronákra átszámítva aligha több, mint 0·6 millió korona, mégis annyiban nagyon jellemző, mert mutatja, hogy *a regiekárok sem olyan hamar szűnnek meg, mint talán egyik-másik nagyipari vállalatunk is gondolná. A regiekárok tovább gyűrűznek s hisszük, nem egy vállalat van, mely öntudatlanul bár, de ma is érzi a hatásokat, amikor az előidéző okról már el is feledkezett.* Különösen áll ez az 1920. és 1921. évekre, amikor a folytonos tisztviselői fizetésjavítások és munkabéreme-

lések, valamint a regieanyagok ugrásszerű áremelkedése folytán a regiek abnormálisan emelkedtek, a produkció pedig általános piaci okokból, de sokfelé — a most tárgyalt gyárnál is — legértékesebb gépek elhurcolása miatt nem tudott vele lépést tartani.

A Wörner-gyár rt. a regiekárokat 6 hónapra számította ki. Az üzem időlegesen teljesen szünetelt, s továbbra is csak a munkások egyötödét tudta foglalkoztatni. A gyár így 533.792 koronában állapította meg regiekárait, rámutatva arra, hogy ez közvetlen kár, minthogy az elmaradt hasznáról, — mely a fizetések teljesítésének üzleti felfogás szerint járuléka lett volna — nem tesz említést. A Schlick-Nicholson-gyár regieszámítása új szempontokat tár fel. A fizetéseket és béreket, valamint az áthelyezési költségeket $2\frac{1}{2}$ hónapos üzemszünete alatt 549.000 koronára teszi. De bár — véleményem szerint nem helyesen — a gépek elhurcolásának hatásait ezen a ponton tovább nem viszi, két más érdekes körülményt mégis kiemel. A megszállás folytán *a gyár szerződés-szerű munkálatainak végzése későbbi időpontra tolódván el, a szállítás csak lényegesen nagyobb önköltségi árak mellett volt lehetséges*, amit a rendelők nem vettek figyelembe. Csak egy rendelésnél felmerült így a gyárnak kb. 0·4 millió korona vesztesége. A vasszerkezeti műhelyben pedig kb. 1000 q hídépítési anyag elrekvirálása következtében kellett a megkezdett munkákat elhagasztani s az anyagpótlás csak hónapokkal később válván lehetőséggé, újabb $\frac{3}{4}$ millió korona kár érte a gyárat. Regiekárnak mondja találóan a gyár azt a 120.000 K költséget, mely a rekvirálások részbeni elhárítására szükségeltetett.

A Ganz és tsa—Danubius 18·7 millió korona regiekárról tudósított bennünket. A románok 2364 tonna vasanyagát és 52 tonna nyersanyagát vitték el s mivel ezért üzemét redukálni volt kénytelen, a Máv-val kötött szerződés értelmében szállítandó kocsi építését nem tudta a megrendelt kocsitípusok arányszámának megfelelő program szerint folytatni. 483 vasuti kocsi építése így (1920. júniusában) visszamaradt, s a munkába ölt 18·7 millió korona összeg (bér és regie) veszendőbe ment. *Nem csupán ott kell nyomoznunk regie-károk után, ahol a gyárakat a megszállás munkagépektől fosztotta meg, hanem egyéb anyagok elvitele esetén is.* S jellemző, hogy a regie-károk összege csaknem 100 %-ban fedi a közvetlen károkét, ami e károk jelentőségét erősen kiélezi.

A Magyar Rádiátor Gyár rt. rendkívül megsínylette a megszállás következményeit. A gyár legtöbb munkagépeinek legfontosabb alkatrészeitől és összes modelljeitől is megfosztatván, egyrészt a berendezés üzemképtelen volta, másrészt a nyersanyagok teljes hiánya miatt merőben munkaképtelenné vált. Az üzem 1920 június 30-ig kereken egy esztendőn át szünetelt s ugyanez év március haváig még a helyreállítási munkák sem kezdődhettek meg. Csupán július 1-én lehetett az üzemet olyan állapotba hozni, hogy a munkát fölvehette, de szeptember hó 1-éig továbbra is a rendbehozások munkálatai tartottak. A szeptemberben megkez-

dett üzem már kis részben a produktív munkát is felvette s ekkor az üzemi kiadásoknak ca 20%-a esett erre, — jórészen az újonnan beállított gépek segítségével. Ám a fejlődés azontúl is lassú volt, mert a gyár az elvitt kokszkészleteket és különleges nyersvasat nem tudta pótolni. 1921 augusztus 1-ig összesen 3·2 millió regie-kár merült fel itt, s ha ebben az összegben különböző értékelésű koronák is futnak össze, nyilvánvaló, hogy az 1919. évi augusztusi értékelés szerint is a gyár 5—600.000 korona kárt szenvedett.

A győri vagon- és gépgyár rt. $\frac{3}{4}$ millió regie-kárról tett jelentést s e kár létrejöttének körülményei is rendkívül érdekesek. Ismereteseek azok a nehézségek, melyek az 1919. év őszén a vasuti szerelvények elhurcolása folytán egész vasutüzemünket szinte megbénították s a szénszállítást is bizonytalanná tették. A románok kitalálták a módját, hogy ott, ahol a maguk érdeke úgy kívánta, a szükséges szenet előteremtsék. *Győrben pl. a város villanyvilágítása számára 43 vagon szenet rekviráltak a vagongyártól*, nem törődve azzal, hogy ily módon azt hosszú tétlenségre kényszerítették.

A Herkules-művek rt. gyára 3 hónapig szünetelt a rekvirálások következtében s $\frac{1}{2}$ millió korona regie-kárt számolt el. A Magyar Kerámiai gyár rt., mikor 1920 március hó 1-én gyárát újra üzembe helyezte, a korábbi 36 kerámit-sajtó helyett üzemét csak 29 darabbal folytathatta; az általános kiadások és igazgatási költségek azonban nem változtak s az év végéig 129.299 korona kárral kellett kalkulálnia. A Nemzeti Egyesült Textilművek $\frac{1}{2}$ millió regie-kárt számított ki; de csak a fizetéseket és munkabéreket vette alapul.

Fábián Lajos indokolása rávilágít azokra a speciális vonatkozásokra, melyek a megszállás kártevéseinek tartozékai. Kárai a Fegyvergyárnál vállalt iparvágányépítési munkálatoknál keletkeztek. E munkálatok közel állottak befejezésükhöz, de a talpfák és többi anyagok elhordása miatt a vállalkozó a munkát csak a következő év márciusában hajthatta végre. *Addig azonban a már egyszer megépített vágányokon és részeiken az időjárásbeli és egyéb elháríthatlan viszonyok hiányokat idéztek elő*, melyeket az iparvágányok átadása előtt meg kellett szüntetni. A regie- és helyreállítási költségek 123.906 koronát emésztettek meg, koronaértékben majdnem annyit, mint amennyi a közvetlen károk summája volt.

Folytathatnók a felsorolást, de a példákból talán ennyi is elég. Bizonyos, hogy a regie-károk a megszállás kárainak oly általános kísérői voltak, melyek alól egyetlen üzem sem vonhatta ki magát, melyre a megszállás karja ránehezedett. Fogasabb kérdés annak megoldása, hogy országos összegben mennyire becsüljük e károk értékét. Csak az idézett esetekre támaszkodva is, azt látjuk (az összehasonlítást könnyű megtenni a gyárak előbb közölt káradataival), hogy a *regie-károk és direkt-károsodások aránya kis*

számoktól egészen 100%-ig fölemelkedik. Pedig nem is tudtunk adatokat közölni olyan üzemek efajta káiról, melyeket a román rekvirálások ugyan egészen tönkretettek, de mégis hosszú időnek kellett elteltie, míg különféle felszámolási, stb. munkálataik befejeződtek. Mégis, számszerűleg beillesztendő a regie-károkat kárszámlánkba, *úgy véljük, nem túlzunk, ha a megszállás direkt kártevéseivel kapcsolatos regie-károkat az ipar összkárainak mintegy 15%-ára vesszük fel.* Ez semmi esetre sem látszik magas kulcsnak, — ha az ipar kárainak összege így 354 millió (1919. évi augusztusi értékelésű) koronával emelkedik is, — mert hiszen kétségtelen, *mert az ipar regie-kárai nemcsak azokból a rekvirálásokból táplálkoztak, melyek az ipartelepen tényleg előfordultak, hanem egész közgazdasági életünk megsarcolásából.* Akkor, amikor a románok gabonakészeteinket elrabolták, dohánytermésünket elhurcolták, a forgalom eszközeit kezünkből kiszakították s az egész belső forgalmat is megbénították: akkor már nemcsak azokat az ipartelepeket készítették üzemredukcióra, melyeket különben is megkárosítottak, hanem befolyással voltak egész ipari termelésünk ellanyhulására. Aligha valószínű, hogy ha a károkat ebben a perspektívában néznők, megelégedhetnénk a fenti (körülbelül 42·5 millió aranykorona) regie-kár kimutatásával; az összeg így jóval magasabb volna. Minthogy azonban a kérdésnek ilyen irányú tárgyalása sok ponton érintkezne a trianoni békének gazdasági életünkre gyakorolt hatásaival is, ezt mellőznünk kell.

δ) Az ipari károk hatásai.

(A felvétel kiegészítése.)

A gyáripár kárainak kárstatisztikánkban jelzett összege tehát, a regie-károk folytán lényegesen emelkedik még. Ámde — akárcsak a mezőgazdaságnál — az iparnál is találunk olyan mozzanatokat, melyek valószínűvé teszik, hogy a román kárszámla végösszege két irányban egyébként is kiegészítésre szorul. Az egyik a kisipar érdeke. Ennek kárait a statisztikai hivatal felvétele megközelítően sem tudta megállapítani. Nem lehetséges, hogy a magyar kisipar a román megszállás alatt mintegy 20 millió korona kárt szenvedett volna csupán. Lehet, hogy a románok a kisipar teljesítményeit helyenkint több megértéssel fogadták, mint a gazdaemberek szolgáltatásait; a közvetlen munka végzése tette talán, hogy az iparosok munkáját valami nagyon szerény összeggel meg is fizették (amint erről helyszíni utaimon is több ízben meggyőződtem.). Bizonyos azonban, hogy ha a kisiparosoknak a megszállással összefüggő károsodásait egész összegükben ismernök, a 20 millió koronánál jóval többet kellene számolnunk. E magasabb összeg éppúgy lehet a bejelentett károknak kétszerese, mint háromszorosa, — esetleg többszöröse is. De ha *az elmaradt*

bejelentések végösszegét csak a legalacsonyabbra, 20 millió koronára is vesszük fel, még nem számoltunk kárszámításunknak egy másik, sokkal jelentékenyebb, hiányával, mely nem az elmaradt kár bevallására, hanem a szabályosan megtett nagyipari bejelentések nem kielégítő értékelésére vonatkozik.

Többször érintettük már azt a kérdést, vajjon az ipari károk bevallása az 1919. évi forgalmi áraknak megfelelően történt-e. Láttuk, hogy a forgalmi árak fölvétele *nem történt egységes alapon*, amennyiben a békeárakkal szemben egészen minimális differenciáktól kezdve láttunk 20—24-szeres különbségeket is, — igaz, hogy ez utóbbiakat vajmi ritkán. A jóvátételi külön bizottság, amikor azt a kérdést tárgyalta, teljesen téves útra térült. A bizottság az ipar károsodásainál, különösen a gépeknél, — mindenféle amortizációs vitákba bocsátkozva, melyek azonban a gépüket elvesztett vállalatokra édes-kevés jót jelentettek —, még azokat a nagyon szerény árszámításokat is megnyírbálta, melyek szerint gyáraink káraikat kalkulálták. A bizottság szerint — papirkoronákban — a románok által elvitt munkagépek 5—7-szer annyit értek 1919-ben, mint öt évvel előbb. Ez a felfogás esetleg részben helytálló lett volna, ha a románok lelkén csupa olyan gép száradt volna, amelyek Magyarországon vagy Csonka-Magyarországon állítottak elő, bár hiszen a búzának a békebeli 10-szeresen meghaladó maximális ára is mutatta, hogy az ipari termelés sem lehetett olyan olcsó, mint a bizottság szerette volna. A románok által leszerelt gépek közül azonban sok volt a *külföldi* márka, s jogos tulajdonosaik percig sem kételkedhettek abban, hogy a pótlásért súlyos árakat kell majd fizetniök idegen valutában s a külföldi árak a világdraugasághoz fognak igazodni; mint ahogy igazodtak is.

Megkísértem hozzávetőlegesen fölbecsülni az arányt, melyben elvitt munkagépeink bejelentett kárértéke a beszerzési árakhoz viszonylik. S úgy találtam, hogy a *békeáraknak legföljebb 10-szeresére tehető átlagosan az 1919. évi augusztus havi forgalmi árak végösszege*. Tekintettel arra, hogy valutánk leromlása magában is nyolcszoros emelkedést tett volna indokolttá, ezt a különbséget nem fogadhatjuk el reálisnak. A legnagyobb óvatosság mellett is bátran mondhatjuk azt, hogy a *munkagépeknek a megszállás alatt érvényben volt árai a békebeliét 15—16-szorosan meghaladták*. Ilyenformán csupán 100%-os világdraugaságot vettünk figyelembe s számításunk méltányos voltát senki sem vonhatja kétségbe. S ha nem: a *munkagépek kárértéke máris 50%-kal emelkedő, miáltal a magyar kárszámlában szereplő 793.6-ról (+396.8 m. K) 1.19 milliárd koronára ugrik fel. A berendezések és felszerelések, valamint a szerszámok kárainak értéke bizonyára szintén hibás. Minthogy azonban kárainak e tömegében fokozott mértékben kell számolnunk a belföldi termelés produktumaival, az emelés százalékat tompítanunk lehet s 25%-os arány valószínűleg helyes mérték lesz. E károk összege tehát 372 millióról 465 millió koronára nő meg. A gyártmányok és az egyéb ipari károk*

kárértékéhez nem is nyulnánk hozzá, feltételezve, hogy üzeink ezek értékét nagyjában helyesen vették fel, bárha itt is zavarólag hatottak azok a maximális árak, melyekre szintén többször hivatkoztunk már; a 910 millió koronás kárérték itt változatlanul maradhatna. Nem járhatunk azonban így el a nyersanyagok 288·6 millió koronás kárértékénél, annál inkább nem, mert a román megszállás olyan fontos üzemi anyagoktól fosztott meg bennünket, melyeket sokszor szinte a gépeknél is hamarabb kellett pótolni. Egy gyártelepen, melynek munkagépeit megritkították, a munka — kevesebb eredménnyel bár, de — folyhat. Nem így akkor, ha az üzemi anyagokban támadt végzetes hiány. *A nyersanyagok túlnyomó része olyan cikk volt, melyet a vállalatoknak külföldről kellett megvásárolniuk s így ismét meg kellett hajlaniuk a világdrágaság kényszere előtt.* Viszont másfelől éppen a nyersanyagok értékelésénél úgy találtam, hogy ezek koronaértékemelkedése messze elmaradt a valutáris különbözet indexe mögött is, amit egynémely elavult ármaximálási rendelet betűjéhez való ragaszkodás idézett tán elő, de amit e helyen rektifikálnunk kell. *Nyersanyagkárainknak értékét így legalább is a kárszámlába felvett 288·6 millió korona kétszeresére tolhatjuk fel, 577·2 millió koronára tehát.* A több ízben igazolt tapasztalat, hogy az elrekvirált tárgyak áremelkedése a megszállást követő években messze meghaladta a korona árfolyamváltozását, részben bizonyára azon nyugszik, hogy az 1919. évi árak megállapítása sem épült fel helyes rendszeren.

Fejtegetéseink érdeme az, hogy *a gyáripár 2·36 milliárd korona kárát 688·4 millió hozzáadásával 3·05 milliárdra kell emelnünk.* Ez az összeg, mely a kárstatisztikában szereplő összegnél 29·1%-kal nagyobb, mindenesetre inkább megközelíti a valóságot, mint a statisztikai hivatal felvételében jelentkező adat. Ha azonban a megszállás direkt kárait ebben a magasabb összegben jelöljük meg, revideálnunk kell azokat a számításainkat is, melyek a regie-károk számszerű összegét voltak hivatva kideríteni. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a regie-károk címén idézett 354 millió (1919. évi augusztusi értékelés) korona is 457 millió (ugyanolyan értékelésű) koronára duzzad meg, úgyhogy *a regie-károkkal együtt a magyar nagyiparnak a román megszállással összefüggő károsodásait nyugodtan becsülhetjük 3·5 milliárd koronára.*

Nyilvánvaló azonban, hogy amint az őstermelésnél úgy az iparnál sem zárultak be a megszállás most *egy* számadatba öntött kárai azzal, hogy elkövettettek. Sőt sok valószínűség amellet szól, hogy az ipari üzemek megzavarásának utólagos hatása talán még több veszélyt rejtett magában, mint aminővel az őstermelés egyes ágazatainál találkozhattunk. Hiszen az *ipari termelés éppen a megszállást közvetlenül megelőzőleg esett át a kommunizmus megrázkódtatásán*, mely az ipari üzemekkel szemben sokkal komolyabban, azok munkájára nézve sokkal fenyegetőbben nyúlt bele

a magángazdálkodási rendbe a *szocializálás* címén, mint az őstermeléséibe. Mihez még az is járult, hogy az ipar, mint másodfokú termelési tényező, az adott viszonyok között, a régi Magyarország feldarabolása után, sokkal több nehézség árán tudta volna — a rekvirálások nélkül is — kidolgozni azokat a terveket, melyek jövőendő munkálkodásának alapja. Ezek a körülmények mindenestre nagyon kívánatossá tennék, hogy az ipari termelés statisztikájának rég várt eredményei minél hamarabb közzététessenek, a lehetőséghez képest módot nyújtva arra, hogy a termelvények mennyisége alapján a békebeli viszonyokkal szemben is összehasonlításokat tehessünk. Igaz ugyan, hogy tudomásunk szerint az ipari termelési statisztika legutóbbi felvétele az 1921. évre vonatkozik s szigorúan véve nem alkalmas arra, hogy annak a sok nyomorúságnak, próbálkozásnak és küzködésnek, melyek éppen az 1919. és 1920. évben gyáriparunknak voltak a kenyeré, képét megállassuk benne. De amint a szórványos közlésekből megállapítható, iparunk még ebben az évben is megérezte s ma is érzi azokat a hátrányokat, melyek a megszállás alatt sújtották s *aranyértékben kifejezett termelése messze mögötte maradt az egykorinak*. A legutolsó időben iparunk tagadhatatlanul tovább fejlődött s remény van rá, hogy legalább azt a pozíciót — ha többet nem — ismét el fogja foglalni Csonka-Magyarország közgazdasági életében (termelésének aranykoronákban kifejezett értékét tekintve), melyet a régi Magyarországnak a mai szűk határok közé szorított területre redukált termelése jelentett. De aki azt a céltudatos munkát látja, mely a magyar ipari termelés vezetőit áthatja, ha egy oldalról talán gondolkodóba is esik (a fogyasztó érdekeit nézve) azon az elzárkózási politikán, melyet az ipar maga részére követel, másfelől azonban szívesen hajtja meg az elismerés zászlaját, tudva azt, hogy az iparnak — a megszállás mélységeiből felemelkedendő — milyen hatalmas erőfeszítéseket kellett tennie. Aki a kárstatisztika tanulságain csak kissé gondolkodik s aki figyelemre fogja méltatni azokat az igénytelen megjegyzéseket, melyek keretében alább vázolni igyekszünk a nehézségeket, melyek a megszállást követő időben csupán a károsult üzemekre is szakadtak, meg fogja érteni azt is, hogy időlegesen az iparral szemben bárha talán szemrehányásokat is hallunk, — *az iparnak szüksége volt arra, életérdeke volt az, hogy megtépázott erejét minden eszközzel igyekezzék öregbíteni*.

Átérezve annak fontosságát, hogy az ipari károk hatásairól adatokat gyűjtsek, akár csak a mezőgazdasági üzemeknél, úgy a nagyobb kárt szenvedett ipartelepeknél is kísérletet tettem arra, hogy a közvetett károk szövevényes komplexumának egy és más részletét feltárjam. Adataimat a magyar kir. közp. statisztikai hivatal szíves közvetítésével az érdekeltektől szereztem meg s a gazdag anyagból érdemesnek tartom a fontosabbakat idézni, az üzemekkel, mint az őstermeléssel, egyenként foglalkozva, minthogy adataik egybefoglalása nem látszott volna célszerűnek.

(A termelés csökkenése.)

Az első kérdés, melyre nézve a károsult üzemektől választ kértem, a termelés mennyiségének és értékének változása volt a megszállás után, — szemben az előző évekkel. Egy számba tömöríteni a produkció mennyiségét s összehasonlításra alkalmas korona-értékben kifejezni annak értékét, nem könnyű feladat. Úgy vélem, mégis sikerült hasznos adatokat nyernem.

Weiss Manfréd acél- és fémműveinek jelentése pl. mennyire tanulságos. Az üzem termelésének értéke

1913-ban: 40·4, 1917-ben: 208·0, 1919-ben: 2·2,
1920-ban: 6·8, 1921-ben: 10·5

millió korona volt, a termelést mindenkor békeértékekre visszavezetve. Látjuk az eruptív fejlődést a háború alatt, a szinte teljes összeomlást a kommunizmus és a megszállás évében, majd ismét a biztató lendületet. S hogy e gyárnál a nagy visszaesés odiumát jogosan hárítjuk rá a román rekvirálásokra, annak bizonyossága, hogy az üzem munkagépei közül ugyan *csak* 30, a szerszámoknak pedig *csak* a felét vették el a románok, ám a munkateljesítményben 80%-ukat. De bár a két irányú adatközlés logikusan fedi egymást, *mégsem merjük a roppant hanyatlás okát kizárólagosan a megszállásban keresni*. Részben azért nem, mert a békeértékre való átszámítás talán nem lehet egészen pontos; (hiszen, ha pontos volna, azt jelentené, hogy a termelés mennyiségének csökkenése legalább is kétszerese még az értékcsökkenésnek, minthogy a termelés a drágaság miatt világviszonylatban is többbe került, mint valaha), de azért sem, mert abban, hogy e jelentős üzem csak oly nehezen tudott ismét lábra kapni, bizonyára része volt Magyarország sok egyéb gazdasági bajának is.

A Coburg-művek adatai is megerősítik ezt. A gyár termelése 1913-ban 3·9, 1917-ben 6·07, 1919-ben kb. 0·75, 1920-ban 1·4, 1921-ben pedig 1·8 millió koronát képviselt, holott munkagépeiből csak 21%-ot, a szerszámokból pedig 30%-ot veszített el s munkateljesítményben is csak 30%-ukat. E gyár a megszállást követő évek termelésének értékét papirkoronákban adta meg s mi számítottuk át egy-egy év átlagos valutakurza alapján aranykoronákra. Hogy azonban ezek az aranykoronák mennyire nem aequivalensek az egykoriakkal, ennek jellemző bizonyossága a termelés súlymennyiségének visszamaradása. A békebeli termelésnek 1919-ben 8·5, 1920-ban 11, 1921-ben pedig 30%-át tudta az üzem felmutatni. Bármennyire is valljuk azt, hogy a román megszállásnak soha el nem muló bűnei vannak közgazdasági életünk lezüllesztése körül, nem mernők állítani, hogy a rettenetes zuhánásban egyedül a megszállás a ludas. A győri ágyúgyárnál persze éféle aggodalmak nem bántanak bennünket. Termelése 1917-ben 28, s 1919-ben még kb. 4 millió aranykorona volt, hogy azután helyet adjon teljes inproduktivitásnak; e gyár, mint köz-

gazdasági életünk faktora, teljesen megsemmisült. A diósgyőri m. kir. vas- és acélgyárnál is egyelőre csupán szép álomkép-számba megy a boldog békeévek 36·2 millió koronás termelése. 1919-ben 5·1, a következő években pedig 8·9, illetőleg 13·2 millió aranykoronára becsülhető a produkció értéke, de ezekben az összegekben is érvényesül a világdrágaság zavaró hatása, mint-hogy (bár 1919 óta lassú emelkedés észlelhető), még 1921-ben is csak hatodrésze volt a termelés mennyisége az 1913. évinek. Az üzem munkagépeinek ugyan csak 23%-át szerelték le a románok, de a lövedékgyártásra szolgálókat egytől-egyig s ilyképpen a termelés egy fontos ágának funkcionálását lehetetlenné tették. E részben a rekvirálások hatásai kézzelfoghatók. S annyiban is nyilvánvalók, hogy bár a gyár helyes érzéssel rövidesen pótolta legalább a telepről elvitt motorokat, nem állott módjában azt tenni a nyersanyagkészletekkel, melyekből pedig 30—80%-nyi részt vontak el a románok. S ha a diósgyőri vasműveknél mégis koncedáljuk, hogy az üzem teljes kibontakozásának egyik fontos akadálya gazdasági elszigeteltségünk, mit szóljunk, a vas- és fémipar körében maradva a Magyar Rádiátor-gyárhoz, mely kifejezetten a megszállítás kártérítésének számlájára rója fel azt, hogy 1922-ben sem tudott még kilábolni a rekvizíciókból folyólag reázúduló bajokból.

A gépiparban is tanulságos széttekintenünk. Itt azonban néhány ipartelep eredményeit előrebocsáthatjuk.

Ipartelep megnevezése	A termelés értéke millió koronában				
	1913	1917	1919	1920	1921
Roessemann és Kühnemann	2·2	2·8	0·30	0·55	0·55
Máv. Gépgyár	45·5	31·8	14·1	3·0	10·9
Wörner J. és Tsa.	0·8	3·5	0·25	0·1	?
Herkules művek	0·7	4·6	0·2	0·2	0·6
Fegyver- és Gépgyár	5·0	18·0	1·25	1·6	2·3
Ganz és Tsa Danubius	28·4	25·4	1·9	5·8	11·4

Adataink plasztikusan tárják fel a helyzetet, melyben ez ipartelepeink a megszállítás után kínlódtak. S vannak olyan tudósításaink, melyek világosan rámutatnak arra, hogy a megszállítás valóban egyik fontos tényező volt a termelő munka ellanyhulásában. A Roessemann és Kühnemann-féle gyár pl. arra az eredményre jutott, hogy az üzemben folytatott esztergályos- és gyalumunka 40—40, a kerékfúró- és kovácsmunka 50—50, a maró- és csiszológymunka 100%-os csökkenését az 1919. évben határozottan a megszállítás idézte elő s tartotta ében a következő évben, addig, míg a gyárban lassankint, néhány újonnan megszerzett gép segítségével s a megmaradtak átcsoportosításával, a termelés iránya ismét kedvezőbbre fordult. Nem csoda; az üzem munkagépeinek teljesítőképessége 50—60%-a, s nyersanyagkészleteinek is fele került a románok birtokába. A Máv. Gépgyárnál a tényleges dekadencia valójában még kiterjedtebb, mintsem fenti számainkból látszik (azokban a világdrágaság érvényesül).

	A t e r m e l é s m e n n y i s é g e a mozdonyépítési hidépítési mezőgazdasági gépgyártási o s z t á l y b a n v o l t q		
1913	352.000	51.009	76.100
1917	231.000	33.035	36.333
1919	67.000	10.260	14.800
1921	32.000	14.044	22.400

Megengedjük, hogy a Máv. mozdonyépítési üzeme ki nem forrott gazdasági kapcsolataink miatt kényszerűen esett vissza (bár a jugoszláv mozdonyok kijavítása újmutatás arra, hogy megfelelő ügyességgel lehetne ezt a nagy hírnévre szert tett gyártási ágazatot is munkaalkalmakhoz juttatni), de az esés mégis fájdalmas. S ha a felelősséget sem itt, sem az egyéb termelési ágazatoknál sem háríthatjuk a csökkenés egész terjedelmében a rekvirálásokra, — másrésztől tény az, hogy az elkobzott gépek munkateljesítményükre nézve gépgyártásának az egyes osztályok gépparkjának 25—30%-át tették. A Wörner-gyár termelésének 50%-os csökkenésében az általános gazdasági helyzetet kívül a rekvizícióknak nyilván szintén részük volt. Viszont a Herkules-művek, ahol a megszállók munkája kíméletesebb volt, arra jó példa, hogy a regenerálódás mennyivel hamarabb volt ilyen üzemekben keresztülvihető, mint egyebütt. A Fegyver- és Gépgyár r.-t. is kétségtelenül a megszállás koldusa volt, minthogy a 30%-os géprekvizíció itt a munkateljesítmény 80%-ával volt egyenértékű s használható szerszámainak és nyersanyagkészletének is csaknem egész állaga elveszett. A Ganz—Danubius olyan információval szolgált, hogy a termelés csökkenése nagyjában egyezik a munkáslétszáméval. E létszám azonban a rekvirálások után éppen felére esett vissza s 1921-ben sem érte el a 8 évvel előtti állapot $\frac{2}{3}$ részét.

Kő- stb. ipartelepek közül felemlítjük a Bárdos és Brachfeld r.-t. gyomai téglagyárát, mely felszerelésének 100%-át elvesztvén, nem is gondolt arra, hogy a tiszántúli részeknek ezt az egyik legnagyobb és legszebben berendezett téglá- és cserépgyárát, ma is, amikor az építő ipari munka megindulásával a gyár termelvényeire fokozott mértékben volna szükség, újból üzembe helyezhesse. Erre Szolnokon a Kereskedelmi bank és takarékpénztár r.-t. téglagyáránál sem nyílt mód a múlt év derekáiig s tekintettel arra, hogy az üzem egyáltalán nem tudta pótolni elrabolt gépeit és szerszámain (az állomány 25, ill. 60%-át), 1920-ban a téglagyárát lebontották. Hasonló sorsra jutott Kisújszállás város téglagyára, mely a román megszállás miatt teljesen használhatatlanná vált. A telepen *eleinte kéziüzem fenntartásával* próbálkoztak, de mikor az üzem újra való berendezéséről volt szó, fedezet híján nemcsak, hogy ezt nem tudták megvalósítani, hanem a város, hogy pillanatnyi pénzzavarán segítsen, a téglagyárát 1921-ben lebontatta s a használható anyagokat eladta. Annak a községi üzemi politikának, melynek szép teljesítményeitől magyar városi pénzügyek fejlesztése körül oly sokat vár-

tunk, ime egy ponton megroppanása. A debreceni gőztéglagyár r.-t. termelése is kb. harmadára csökkent a rekviziciók következtében, ha az 1917. évi termelést is nézzük; ha a békebeli viszonylatokra gondolunk, 10—15%-ára, amiben persze már nagy része van az általános gazdasági pangásnak.

Két úpesti nagy bőrgyárunk szintén megérezte a rekviziciókat. Nem is lehet másként, ha azokat az ijesztő nagy károkat nézzük, melyek e telepek anyagkészleteit érték. A Mauthner Testvérek és Társai r.-t. gyára a megszállást követőleg 75%-os üzemredukcióra kényszerült; az arány a következő években lassan 60, ill. 50%-ra enyhül, ha az utóbbi arányokban már egyéb hatások közreműködését is kell látni. A Wolfner-gyár termelése (részben szintén a megszálláson kívül eső tényezők folytán) sem tudja az egykori nivót megközelíteni.

A magyar államkincstár békéscsabai selyemfonódája, melynek békebeli termelése az 1 millió korona körül járt, a megszállás miatt teljesen kiesett a hazai termelés rendjéből, ugyanezt mondhatjuk Schmitt és Társa kelenföldi cipőgyáráról, melyre pedig ugyancsak nagy szükség lett volna a lakosság ellátása körül.

Az élelmezési ipar terén Szarvason a Tiszavidéki henger-malomban csak időleges zavar támadt, minthogy a tulajdonos r.-t. a románok által elvitt gépeket és szerszámokat rövidesen pótolta. Nem tehetette meg azt a szintén szarvasi Robitsek-malom, mely összes munkagépeit elveszítvén, több mint egy éven keresztül szünetelni volt kénytelen. Az Első békéscsabai gőzmalom r.-t. termelése ismét más vonatkozásban sínylette meg a megszállást; itt a gabonahiány miatt zsugorodott össze 1919-ben és 1920-ban a termelés. Ez viszont könyvünknek azt az álláspontját fedi, hogy közgazdasági életünk különféle ágazataiban (a gabonarekviziciók is ilyenek voltak) okozott hatások egybefüggenek, bár sokszor szinte a lehetetlenséggel határos az összes vonatkozásokat biztos mozdulattal összefogni. A Borsod-Miskolci és Debreceni István gőzmalom r.-t. is figyelmeztet arra, hogy 1919-ben a megszállás miatt csak fele annyit örölhetett, mint az előtte való s az utána következő amúgy is mostoha években. Simon András gőzmalomüzeme azonban (Szarvason), melynek a románok szinte mindenét elvitték, 1920-ban is szünetelt s csak 1921-ben lehetett 50%-ban nagy áldozatok árán a malomüzemet felvenni, — a cséplőgép- és gépjavító-üzem pedig ezután sem volt megindítható.

A Győri szeszgyár és finomító r.-t. utal azokra a szállítási nehézségekre s az ezekből fakadó érzékeny károokra, melyek a tartánykocsik elhurcolásából erednek s hivatkozik arra, hogy egy tartánykocsi kölcsöndíja a megszállás idején s azután is kb. 3 svájci frank volt; ez az összeg tehát mindaddig indirekt kárként szerepel, ameddig a restitúció meg nem történik. Ugyanez a helyzet a vegyészeti ipar telepei közül a Magyar petróleumipar rt.-nál is, melynek már a háború alatt is 35%-kal megcsönkült tar-

tánykocsi-parkjából a románok további 25%-ot igényeltek még. Igaz, hogy a magyar petróleumipari vállalatok helyzete a világháború után nagyon válságossá vált a nyersolajbehozatal nehézségei folytán. De mikor egyfelől a most tárgyalt vállalatnak — tartánykocsijainak birtokában — lett volna rá módja az azokba fektetett tőkét hasznosítani, másfelől *e kocsiik igazi hiányát akkor fogják a vállalatok érezni, amikor a mai nehéz termelési viszonyok megszűntével az üzemek ismét teljes kapacitással dolgozhatnának majd.*

A nyomdaipar körében Kner gyomai nyomdája kívánczik első helyre, mely munkagépeiben 60, szerszámaiban 80, anyagkészleteiben pedig 90%-os érvágást szenvedett. A nyomda fölött már a román megszállás első 5 hónapja sem múlt el simán, mivel a vasuti forgalom szünetelése miatt üzemét felére kellett redukálni, ami azonban nem jelentett munkabérmegtakarítást. A rekvirálások megkezdése után az üzem két hónapig teljesen be kellett zárni. A nyomda elhurcolt gépeit azóta sem tudta pótolni s csupán betűanyagot vásárolt, minthogy e nélkül a termelés egyáltalán lehetetlenné vált volna. A gépek hiánya igazában csak az 1922. évtől volt észlelhető, amikor a korábbi évek termeléséből tárolt közigazgatási nyomtatványkészletek teljesen elfogyván, a nyomda tanácstalanul állott a mutatkozó szükséglettel szemben, melyre az 1919. évi nagy debacle miatt nem volt még fedezete s amely még fájdalmasabbá tette, hogy a közben horribilis árra emelkedett gépeit nem tudta újakkal pótolni. *A vállalat egyideig tehát tőkéit fogyasztotta el, hogy egyáltalán működni tudjon s egyszer azon vette észre magát, hogy sem abból többet már nem meríthet, sem pedig újabb tőkéket nem tud a maga számára előállítani.* A Magyar Földrajzi Intézet rt. üzemében történt rekvizíciók eredményei gyanánt a nyomások száma 21.000-ről naponként 10.000-re esett vissza.

S hogy a román megszállás közvetlen beavatkozás nélkül is mennyire nyomást gyakorolt — s milyen sokoldalúan — a termelésre, erre nézve az Észak-Magyarországi Kőszénbánya rt. eseteire utalunk, melynek üzemében ugyan a románok nem léptek fel aggresszíven s mégis a termelés jelentékenyen csökkent, *mert a falusi munkások a lakhelyükön történt atrocitások miatt nyugtalanná válva, a munkából kimaradtak.*

A dohánygyárak közül a leginkább érdekelt debreceni dohánygyár termelési adatai mindennél többet mondanak. A gyár termelési adatai 1913-ban 49.593, 1917-ben 47.352, 1919-ben 4783, 1920-ban 14.156 és 1921-ben 30.401 q volt. A megszállás éve az első pár hónapot leszámítva, tehát csaknem teljesen elveszett a termelő munka számára s 1920-ban is csak akkor tudott komolyabb munkát végezni, amikor az állam a gyárat ismét nyersanyaggal látta el s gépeinek pótlását is megkezdte. 1919-ben a normális termelés 5, s a következő években is csak 23, illetőleg 90%-át látjuk s a pipadohány gyártásnál is a hiány 1919-ben

70%-os volt. A dohánylugvizkivonat- (thanaton-) gyártás a gyárban teljesen megszűnt. *Aranykoronákban kifejezve legalább 25 millióra, a világdrágaságot figyelembe véve pedig 50 millió koronára becsülik azt a veszteséget, mely a magyar államot csupán a debreceni dohánygyár üzemének megbontásával érte.*

Le kell már most vonnunk adataink következtetéseit s a kiragadott esetek alapján felbecsülni a termelésnek azokat az indirekt kárait, melyek a román megszállással kapcsolatosak. A helyzet itt sokkal nehezebb, mint amellyel az őstermelésnél állottunk szemben. A háborús leromlás után ott nagyban és egészben már az 1919. évben várhattunk volna javulást, nem úgy, mint az iparnál, ahol az igazi válság első esztendeje éppen a megszállás éve volt. S a trianoni Magyarország gazdasági vészőfutása is sokkal inkább éreztette bágyasztó hatását az iparnál, mint amott. Erre a körülményre már az egyes ipartelepeknél is utaltunk. De fokozott mérvben meg kell tennünk, mikor számszerű adatokkal akarunk előhozakodni.

Azoknak az ipartelepeknek termelése, melyeket a megszállás közelebről sujtott, *az 1913. évi statisztika szerint Csonka-Magyarország ipari produkciójának körülbelül egyharmada, 600—650 millió aranykorona lehetett.* Meggyőző példáit láttuk annak, hogy az üzemek termelése mennyire hanyatlott a románok kivonulása után, főképp a vas- és fémipari és a gépipari üzemeké, mert az élelmezési iparnál (ipari termelésünk e fontos ágánál) természetszerűleg kisebb mértékű volt a csökkenés. Sőt figyelembe kell vennünk azt is, hogy *a békebeli termelés értékének a háború után — a világdrágaság folytán — legalább 1200—1300 millió aranykorona felelt volna meg.* Ekkora értéket kellett volna javakban az üzemeknek termelniök, hogy a békeparitáson maradhassanak. Számításokat végeztem — rendelkezésre álló adataim alapján — a különböző ipari főcsoportokhoz tartozó telepek termelésére vonatkozóan (azokéra, melyek a megszállást közvetlenül is éreztették), s úgy találtam, hogy ezek termelése az 1919. évben 20—25, a következő évben 35—40, 1921-ben pedig 45—50 %-a lehetett a békebelinek. Az összes ipartelepeket tekintve, a kép aligha ennyire sötét. Csakhogy a javulás sokban arra vezethető vissza, hogy számos új ipartelepünk is keletkezett (főleg a textiliparban) s a megszállás viharaitól megkímélt üzemek is hamarabb tudtak magukhoz térni. Mennyi írható a jelzett nagy csökkenésből a megszállás számlájára?

Positív, megdönthetetlen arányokra senki sem esküdhetnék itt meg, s inkább érzés dolga, jó úton járunk-e, mikor tapogatózunk. Annyi bizonyos, hogy a megszállás óta eltelt évek mind-egyikében másképp — és pedig enyhülő tendenciával — jelentkezett a károk hatása és sülyedő skálát kell felállítanunk, hogy ezzel tisztába jöjhessünk. Talán nem vagyunk éppen rossz nyomon, ha azt hisszük, hogy ez elmaradt termelés bűnét 1919-ben 40, 1920-ban 20, 1921-ben pedig 15%-os arányban számíthatjuk fel

a románok terhére. Nyilvánvaló, hogy az 1919. évet, a román aktivitás évét, jobban ki kell éleznünk, mert hiszen ekkor a románok már pusztá jelenlétükkel is ezer gáncsot vetettek az ipari termelésnek is. S ha a termelés hiánya 1919-ben kb. 950, 1920-ban 800, 1921-ben pedig mintegy 650 millió arany korona lehetett a károsult üzemekben, arra az eredményre jutunk, hogy a magyar közgazdasági élettől a három év alatt $380 + 160 + 97.5 = 637.5$, tehát jóval több, mint félmilliárd aranykorona értékű termelési lehetőséget vontak el a románok. Roppant nagy összeg, békeárakra vonatkoztatva is 300 millió, azaz évente átlag 100 millió aranykorona, ami sok tekintetben sötétebbé teszi az ipari rekvirálások hatását, — az indirekt hatásokat nézve —, mint az őstermeléséit.

Hogy pedig ezt az összeget, mint minimumot fogadhatjuk el a termelés csökkenésének mérvére, arra egyéb támpontok is kínálkoznak. Így az, hogy a megszállás következtében nem csupán a most kiszámítottuk közvetlenül károsult, hanem valamennyi ipartelepünk szenvedett, ezek működését is szükségszerűen megbénította az ellenséges invázió. Az alól a nagy depresszió alól pedig, mely utólag szakadt a nyakunkba, színe egyetemlegesen nem vonhatták ki magukat üzeimeink. S mit szólunk ahhoz, hogy a megszállás a rákövetkező első években megtörte az *iniciatívát*, minden gazdasági haladás kútfejét? Az ipar a sebek gyógyíttatásával volt elfoglalva s nem volt ideje terveket kovácsolni. Vagy ahhoz, hogy ott, ahol mulhatatlanul szükséges volt az elveszett anyag pótlása, az erre a célra elvont tőkék más gyümölcsöző cél istápolását gyengítették meg? Ezeket a hatásokat, melyek érvényesülése pedig mind millió, meg millió aranykoronát vett ki a zsebünkből, nem tudjuk utolérni. De épp ezért jogos a megfogható indirekt károk összegéhez való ragaszkodásunk.

(A megszállás hatása a munkásviszonyokra.)

Az időszak, melyben a románok Csonka-Magyarország földjét előzőnlötték, a gyári munkásságra is végzettel teljes lőn. A Tiszán túl ez három hónappal hamarabb következett be, mint azon innen. De a Duna-Tisza közén a rövidlejárátú román uralom is a munkásviszonyokban olyan erjedést okozott, mely társadalmunknak ezt az értékes rétegét a válság felé sodorta. A válság fekélye két helyen is felszakadt. Egyfelől a megszállás és a rekvirálások következtében beállott pangás az iparban munkanélküliséget teremtett; másfelől pedig pénzviszonyainknak ugyanazon okkal kapcsolatos elfajulása a munkásság kenyerét tette feketébbé. Röviden szeretnénk foglalkozni ezekkel a problémákkal is, megjegyezve, hogy bár a háború utáni munkanélküliség statisztikájáról máig sem tudunk — adatok hijján —

pontos képet adni, a megélhetés árának és a munkabéreknek emelkedésére s a két kérdés összefüggésére immár a magyar statisztikában is tartalmas anyagot hordtak össze a Pester Lloyd és a Szakszervezeti Értesítő havi közlései, dr. Dálnoki-Kováts Jenőnek immár szintén rendszeressé vált számításai²⁰⁶ Gál Benő táblázatai²⁰⁷ és legújabban dr. Kováts Norbert tanulmányai,²⁰⁸ kiknek kutatásai sokkal több oldalról engedik e kérdést megvilágítani, mint amire nekünk könyvünkben tér kínálkozik.

A munkanélküliségről a gyáripari károsultaktól szerzett adataim közvetlen bizonyossággal szolgálnak. Közlöm tehát ezek legfontosabbjait, megjegyezve, hogy ha a munkásviszonyokat a kártvallott üzemekben is érintette legközelebből a megszállás, gazdasági életünk ingadozásából eredő bajok ellen a többi telepeket sem vértette fel semmiféle erő s ezek munkásszüksége is kétségtelenül csökkent. Ha tehát az utóbbi helyütt olyan arányú üzemkorlátozásokra, melyekre amott, nem is gondolhatunk, fel kell tennünk, hogy *a magyar munkapiacra a megszállás alatt s azt követőleg olyan munkakínálat keletkezett, mely újabbkori gazdaságtörténetünkben párját ritkítja.*

Üzem megnevezése	Átlagos munkaslétszám						
	1913	1917	1919 július	1919 szept.	1919 dec.	1920	1921
Weiss Manfréd acél- és fémművei	4008	22755	6551	471	1160	5425	5722
Coburg-művek rt.	552	626	403	14	76	152	220
Győri ágyúgyár	—	5000	1749	1749	229	186	50
Diósgyőri vasgyár	8700	9000	6060	4700	4800	6280	5565
Magyar Radiátorgyár rt.	140	170	80	20	4	40	150
Roessemann és Kühnemann	437	335	113	113	55	127	130
MÁV gépgyár	5972	5996	5617	5002	4307	3972	3998
Wörner I. és Társa	566	460	112	93	108	191	284
Fegyver- és Gépgyár rt.	1380	4500	3782	35	303	1224	1323
Ganz és Tsa—Danubius	3562	3531	2894	—	1799	1885	2235
Lipták és Tsa rt.	650	5300	963	560	620	1329	900
Debreceni gőztéglagyár rt.	350	40	70	6	14	65	72
Mauthner Testvérek és Tsa	320	825	568	280	260	376	582
Wolfner Gyula	1071	6720	3900	480	570	800	900
Első békéscsabai gőzmalom	86	198	149	132	—	146	139
Simon András gőzmalma	17	20	20	20	—	—	4
Magyar petróleumipar rt.	304	178	167	119	87	102	108
Debreceni dohánygyár	820	824	599	617	702	624	766
Kner nyomda	110	120	110	110	20	40	45
Magyar Földrajzi Intézet	75	36	70	62	50	34	37

A háborús ipari konjunktúra, mely oly sok munkaalkalmat teremtett, már a megszállást megelőzőleg megszűnt. A munkaslétszám a megszokott kereteket kezdte betölteni, ha itt-ott a

²⁰⁶ L. a Közgazdasági Értesítő füzeteit.

²⁰⁷ Stat. gyűjtemények I—III. Kiadja a Magyarországi Szakszervezeti Tanács 1921—23.

²⁰⁸ Adalékok az ipari munkabérek hullámvázához. M. Stat. Szemle 1923. 3—4. sz. és Újabb adatok az ipari munkabérekéről. M. Stat. Szemle 1923. 5—6. sz.

békeévekkel szemben a békére való átmenet természetes következményeképpen, még nagyobb munkássereg foglalkoztatását is látjuk, s az 1919. év júliusának adatai a munkaviszonyokat ezért nem jelezték súlyosnak. Bizonyára része volt ebben a proletárdiktatúra kényszerintézkedéseinek, amelyek a vállalatokat a szocializálás örve alatt kényszerítették munkásaik megtartására, ha a munkalehetőség tényleg nem is volt meg, azaz az esetleges munkanélküliséget szemfényvesztésszerűen eltűntették. De ha az 1919. év július havára vonatkozó adatokat ezért óvatosan is kezeljük, *meg kell döbbsenni azon a nagy létszámcsökkenésen, melyet ipartelepeink a meg szállás alatt s utánna keresztülvittek.* Ezrekre rugó munkáscsapatokkal dolgozó üzemek munkáslétszáma olvadt le egész jelentéktelenné s csupán a fenti üzemek műhelyeiből is mintegy 16.000 munkásnak kellett kivonulni. *A helyzet egyéb telepeken sem alakult másként s föltehető, hogy Csonka-Magyarország ipari munkáslétszámában a meg szállás után igen jelentékeny tömegek álltak munka nélkül.*

Eleinte talán a munkásság szempontjából ez nem képezett imminens veszélyt, bár gazdaságilag hátrányos volt, minthogy a multból félrerakott tartaléktőkét volt kénytelen fogyasztani a munkásság. Amint azonban az idő mult s a munkásságnak elég széles kategóriái még mindig nem tudtak elhelyezkedni, a hátrányos következmények úgy rá, mint egész társadalmunkat illetően megnyilatkoztak.

Az ipari munkásság megélhetésének az a biztos talaja, mely éppen a háború folyamán alapozódott meg, megingott. A nagy munkakínálat folytán a munkabérek egyáltalán nem emelkedtek az élet drágulásával egyenlő arányban, ami a munkásság szociális érdekét kedvezőtlenül befolyásolta. Ugyanakkor azonban — bárha statisztikailag ezt a kérdést nem tudjuk megfogni — ipari munkásságunkban bizonyos hajlandóság mutatkozott a kivándorlásra, tekintettel azokra a munkaalkalmakra, melyek pillanatnyilag főleg Cseh-Szlovákiában mutatkoztak. Az ipari munkásság e kivándorlási mozgalmának jelentkezése annál inkább fájdamas tünet volt, minthogy kivándorlásunk historikumában közismert tény, hogy az a kivándorlásban a népességi aránynál jóval kisebb mértékben vett részt,²⁰⁹ holott éppen ez az elem lett volna az, melyet az amerikai munkapiac is szívesen felszívott volna. A román meg szállás következményei tehát párosulva azzal az elzárkózási politikával, melyet az utódállamok minden magyar érdekekkel szemben tanusítottak, látszólag egy olyan társadalmi problémát is kiéleztek, melyről sok valószínűség szólt amellet, hogy immár nyugvópontra érkezett. Hisszük azonban, hogy azok a szép eredmények, melyeket a magyar ipar azóta felmutatott, alkalmasak voltak arra is, hogy ezt a gazdaságtársadalmi fejlődésre nem kívánatos mozgalmat elfojtsák.

²⁰⁹ L. Laky D.: Tizenöt év kivándorlásunk történetéből. Bpest. 1918 33 l.

Az ipar most említett fejlődésének azonban, — gazdaságtársadalmi szempontból bár érdeke fűződött hozzá Csonka-Magyarországon, mint Ausztriában és a Németbirodalomban is a nézőpontjai voltak. Mi tette a magyar ipar fejlődését annyi válság után egyáltalán lehetővé? A közfelfogásban átment tudatszerű a *rossz korona*, amiben valóban van is sok igazság. Magyarországon, mint Ausztriában és a Németbirodalomban is a termelési költségek volóban olcsóbbak voltak, mint az entente és semleges államokban. De aki a magyar ipari munkabérek hullámzását figyelemmel kíséri, az megállapíthatja, hogy az alacsonyabb termelési költségek egyik főtenyezője a külföldi viszonylatban nagyon is mérsékelt munkabérek voltak. E munkabérek egyik kikényszerítő eszköze nyilván a román megszállás volt, mely magában is nagy munkanélküliséget teremtett, a másik azonban a *kommunizmus alatt nagy családódon átment munkás-ság jobb belátása, mely arra készítette, hogy szűkebb élelmezésért, feketébb kenyérért is résztvegyen Magyarország újjáépítésében*. Kézzelfogható bizonyságaink vannak erre. A vas- és fémiparban pl. 1920 márciusában a szakmunkás órábéré 4·5, 1923 februárjában pedig 75 korona volt; a napszámosoké ugyan-ezen idő alatt 3·70 K-ról 55 koronára emelkedett. Az élelmezési iparban az almolnár órábéré 1920 augusztusában 8·70, 1923 februárjában 92 korona volt. A nyomda- és rokonipar körében a gépszedő 1920 januárjában hetenként 152, 1922 novemberében pedig 6294 korona bért kapott. Az önálló munkát végző bádogos- és szerelősegéd órábéré 1920 októberétől 15·4 K-ról 1923 februárjára csaknem 10-szeresére (151 K-ra) nőtt meg. Numerikusan tehát az ipari munkásság bére soha nem sejtett régiókba szökkent fel, de aki a munkabérek *névfleges* értéke helyett a *redl*-béreket vizsgálja, menten rájön arra, hogy a munkabérek mellett, melyek a legfontosabb életszükségletek kielégítését is csak fogyatékosan engedték meg, az ipari munkásság is, — ha talán nem is olyan kínzó mértékben, mint a közszolgálati alkalmazottak — messze elmaradt a békeidők elég szerény standardjától is. A standardnak ez a lecsökkenése volt az egyik alapja annak, hogy a magyar ipar ismét magához térhetett a megszállás kábultságából s ipari munkásságunk magasabb célokat is átértő érzületére vall, hogy ezt elősegítette.

(A megszállás egyéb hatásai az ipari termelésre.)

Néhány szemelvényt nyújtok még arra nézve, hogy a rekvizíciók egyik-másik ipartelepünket milyen intézkedésekre kényszerítették, a megszállás következményeit, úgy, ahogy eltűntetendő. A Magyar Rádiátor-gyár modellekért, gépek alkatrészeiért, szerszámok pótlására, és új gépekért 10 millió korona kiadást eszközölt. A Diósgyőri vasművek szerszámgepeket vásárolt 38·3 millió korona értékben. Weiss Manfréd acél- és fém-

művei csak a legszükségesebb gépeket és felszerelési tárgyakat szerezte be (illetőleg gyártotta maga) s az is rengeteg felesleges költségekbe került. Cegléd város villanytelepe 3·5 millió korona áldozattal tudta pótolni az elvitt Diesel-motorját. A Lipták-gyárnak gépeket kellett átalakítania az elhurcolt precíziós gépek helyett, ami két millió koronájába került. A Ganz és Társa—Danubius elrekvirált anyagait 20-szorosan nagyobb áron pótolta. A Fegyver- és Gépgyár csupán nyersanyagokra 50 millió koronát fordított, de emellett elvitt gépei helyébe nem tudott másokat vásárolni. Egyenesen mamut-számokat látunk a Máv. gépgyárnál, melynek — igaz, rosszabb koronaértékben, de — 514·4 millió koronájába került a románok kezén maradt anyagok újrabeszerezése. A Roessemann és Kühnemann-gyár nem tudta elvitt gépeit új példányokkal pótolni, de használt gépeket adott neki éppenséggel ingyen.

Egyéb iparágakban sem volt máskép. Az Újlaki téglagyár és mészégető r.-t. pl., melynek cserépszárítókereteit tüzelték el a románok, másfélmillió koronaért kényszerült helyettük újakat beszerezni; a debreceni gőztéglagyárnak csak a felvonó-készülék rendbehozása közel félmillió koronát kellett költenie. A m. kir. állami kincstár a szétzüllesztett békéscsabai selyemfonóda helyett szövődét szerelt fel (140 székkal), s 20 millió koronát folyósított erre a célra. A Robitsek-féle malom 1·2 millió koronaért szívógázmotort s 0·3 millióért gépszíjakat vásárolt. Simon András gőzmalma egy gőzgépre és egy cséplőgépre adott 1·1 millió koronát. A debreceni dohánygyár vezetősége is hamar rájöhett, hogy a románok által elvitt gépek pótlását nem olcsó pénzért eszközölheti; csupán néhány vágó- és szivarkészítő-gépért 19 millió márkát (a márka akkoriban a koronánál négyszerte többet ért!) és 1·1 millió koronát utalványozott.

A legutóbbi példa találónan mutatja, hogy *a rekvizíciók pótlása sok esetben csak idegen valuták ellenében sikerülhetett*. Nem volna értelme, hogy vállalatunkint felsoroljuk azt, hogy egyikük-másikuk mennyi márkát, fontot, stb. volt kénytelen a külföldre átutalni, hogy rendeléseit megkapja. De adataimból világosan úgy látom, hogy ahol a román megszállás rekvirálásának hatását vállalatunk úgy-ahogy kiegyenlíteni akarták, nem térhettek ki az idegen valutában való fizetés kötelezettsége elől. *Német, svájci, amerikai, angol, stb. valuták vándoroltak ki így országunkból* — mindmegannyi bár produktív, de tulajdonképpen felesleges célra — *elősegítve kereskedelmi mérlegünk romlását vagy esetleg — adósság formájában — fizetési mérlegünk passivitását emelve.*

Sok vállalat hazai pénzügyintézetektől vett fel kölcsönt, hogy üzemét újra berendezni tudja s ha ezek a ma szemszögéből nézve jobban is jártak, mint amelyek a terhektől megijedve nem investáltak, viszont termelésüket természetesen megdrágította a váratlan adósság.

S hogy a megszállítás okozta károk számos vállalatnál dugába döntötték azokat a terveket, melyeket a vezetőség az üzem fejlesztéséhez fűzött, azt talán mondanunk sem kell. Cegléd város villanytelepe pl. több községgel kötött megállapodást elektromos energia szolgáltatása céljából; a hálózat kiépítéséről most már szó sem lehetett. A Lipták-gyár a megszállítás előtt megkezdte a béketermelésre való áttérést; ez a munka hosszú időre megakadt a gépek hiánya miatt. Az intenzív termelés programja a Roesseman és Kühnemann-gyárban is megghiusult egyelőre, Weiss-Manfréd acél- és fémművek szerint pedig a fejlődés évekre megszakadt. *A győri ágyúgyárnak tartalmas terveze volt a teljes béketermelésre, mely mellett 10.000 munkást tudott volna foglalkoztatni; a szép terv — közgazdaságunk alig kiegyenlíthető hátrányára — kútba esett.* A Kner-nyomda is éppen nagyszabású üzembővítés előtt állott, mikor a megszállítás erőszaka oly kíméletlenül rácsapott. De másutt is, szerte az országban, nemcsak a közvetlenül károsult üzemekben, hanem egyebütt is, száz és száz terv szunnyadt az ipar vezetőinek lelkében. *S ahol nem a kényszerű pótlások sorvasztották a vállalatok erejét, a koronavaluta rohamos esése volt az oka annak, hogy a fejlődés csak akadozva bontakoztatott ki. A magyar iparban, mely ki tudott mégis valahogy emelkedni a megszállást követő zűrzavarból, eleven erők lakoznak: ezt megmutatta maga a tény, az ipar egyre javuló teljesítményei. De mekkorára nőhettek volna fel ezek mára, ha az iparnak nem kellett volna a megszállítás miatt magát annyi nehézségen átverekednie.*

Ha külkereskedelmi statisztikánk szűkszavú és sajnos nagyon is összevont alakban megjelenő közléseit nézzük, sok adatot jegyezhetünk ki belőlük mégis, melyek mindazt bizonyítják, hogy a magyar közgazdasági élet mennyire kényszerhelyzetben volt, amikor a megszállítás után a külfölddel a javak kicserélését megkezdte. Normális időkben talán örültünk volna annak, hogy magyar földre nagy tömegben hoztunk be gőzmozdonyokat és szerkocsikat, stb., de aki az alábbi adatokat nézi:

Stat. szám	Áruk megnevezése	Behozatal			Kivitel		
		1920	1921	1922	1920	1921	1922
337	Gőzkazánok stb.	9505	7187	7177	2453	5498	10404
338	Gőzmozdonyok stb. . . .	73454	1973	67653	7	25710	79585
339	Stabil gőzgépek és egyéb motorok	3878	5159	3922	1583	6095	16798
340	Mezőgazdasági gépek . . .	35427	19940	15387	6923	34487	83863
341	Textilipari gépek	4786	8088	26732	10	854	1518
344	Malomipari gépek	3393	1268	2095	5038	9433	28552
345	Fémmegmunkáló gépek . .	10973	13526	8915	2100	8782	6659
348	Dynamók,transzformátorok	4688	5040	4148	3681	10304	13911

az meg fogja érteni a magyar nép elkeseredését a román megszállítás kárai miatt. Az egyik legfejlettebb magyar iparról van szó. Fogadjuk el gazdaságilag indokoltnak azt a feltevést, hogy a

textilipari gépek behozataláért fizetett költségeink idővel bőségesen meg fognak térülni ez iparágak fejlődésével, amit az 1922. év behozatala is kilátásba helyez. *De katasztrófálisnak kell minősítenünk azt az óriási importot, melyre gőzmozdonyokban és motorokban kényszerültünk az 1920. év folyamán* s melynek, hogy minden bizonnyal a megszállítás kártevései voltak az előidézője, ezt a behozatal 1921. évi ellanyhulása világosan mutatja. S a mezőgazdasági gépekét, melyek beözönlését szintén kétségtelenül az szöktette fel annyira 1920-ban, hogy míg egyfelől a termelő munkában használt vagy áruként kezelt gépeket a románok tömegesen elhurcolták, másfelől éppen azokat az ipartelegeket is, melyek e gépek előállítására berendezkedtek, rekvirálásaikkal megnyomorították. A malomipari gépek jelentős importja további tünete a megszállítás utólagos hatásainak. Ugyanakkor történt ez, mikor a belföldi ipar válsága miatt, mely annak export-útjait szinte teljesen eltorlaszolta, fokozott szükség lett volna arra, hogy legalább a behozatal ellen tudjunk gátat vetni. Nem sikerült. Az életfenntartás ösztöne kívánta meg tőlünk, hogy beengedjük ez árukat, mint ahogy a nyomdabetűkből is 4.088 q-t, közúti, teher- és személyszállító járművekből 1630 darabot, sőt téglából — ebből a fontos exportcikkünkéből is — 7855 q-t, — jóval többet, mint azóta bármelyik évben. Hogy exportra is dolgozó ipartelegeink munkaerejét mennyire megörölte a megszállítás utóbajaival való küzködés az első időkben, ez adatainkból szintén szépen kitűnik. Az 1922. év adatai sejtetik, mire lett volna képes a magyar gépipar közgazdasági életünk vérkeringésének élénkítése körül, ha a megszállítás nem jön közbe. A fejlődés vonala meredeken előre törő s mélységes sajnálkozással kell tudnunk azt, hogy a termelés fellendülése és ezzel kapcsolatban a kivitel fokozódása csak akkor következett be, amikor az rajtunk már csak keveset segíthetett, — kevesebbet, mint amennyit két évvel előbb ártott a kényszerű behozatal.

S mit nyert viszont Románia valójában azzal, hogy ipartelegeinket oly lelketlenül kifosztotta? Tudta-e a sok értékes anyagot, melyet tőlünk vonatszámra elvitt, otthon is a termelő munka szolgálatába állítani? Aligha. *Még jóval a megszállítás megszűnte után — 1920 végén is — kaptunk a károsultaktól jelentéseket, hogy mentsük meg javaikat a teljes pusztulástól.* Nyitott, fedetlen vasuti kocsikba összezsufolva, okos termelés kezében kiszámíthatatlanul sokat érő gépek és alkatrészek, anyagok, stb. heverték pályák hosszában rakományuk összerozsdásodva, az idő viszontagságaitól megrongálódva.

Románia, mikor nemzeti vagyonunk egy jelentékeny részéből kiforgatott bennünket, nem rendelkezett elegendő gazdasági műveltséggel ahhoz, hogy szerencséjét ki is tudja aknázni. Bizonyára voltak a zsákmánynak olyan részei, melyek szakértő kezek közé kerülve, ma Románia gazdasági jólétén dolgoznak. Olyanok is, melyeket Románia vagy a zsákmányban érdekeltek pénzért

értékesíthettek. De sajnos, az elhordott javak túlnyomó tömege, — egy magasabb kultúra eszközei, — rossz helyre jutottak Romániában s a világgazdaság szempontjából mint termelési eszközök devalválódva, legfeljebb (ócskavas alakjában) nyersanyagként kezddhetik meg az átalakulásnak azt az útját, mely a javaknak örök tulajdonsága. *A románok túltették magukat azon a közgazdasági elven, hogy az álló tőkék csak lassan, hosszú idő multán, változhatnak ismét át forgó-tőkéké. Ők a folyamatot meggyorsították.* De annál nagyobb a bűnük, mert csupán a rombolás, a pusztítás, a leépítés volt ime a cél, mely munkájukban vezérelte őket.

S az ipari termelés káraitól végleg elbucsuzva, rövid pár szót kell szentelnünk még annak a kérdésnek, vajjon Románia ipara, területének megszállása alatt, milyen károkat szenvedett. Elismerjük, hogy különösen a román ásványolajtermelést elég érzékeny károk sújtották az 1916—1918 évek alatt, amikor 1·1 milliót, nyers- és géphajtó-olaját, könnyü- és nehézbenzinjét, petróleumát, stb. elrekvirálták. A farekviziók (kb. 190.000 tonna) is nagyobb jelentőségűek voltak, míg a gépek és gépalkatrészek súlya, melyet Romániától elvettek, kb. 11.000 tonna lehetett.²¹⁰ E rekviziókat azonban tudvalevőleg Németország végezte s hogy mennyire tudatában van Románia annak, hogy Magyarország területére alig valami került a Romániából elhordott anyagok közül, annak legdöntőbb bizonyága azok a tárgyalások, melyeket Románia a magyar kormánnyal ipari felszereléseinek visszaadása tárgyában már hosszabb idő óta folytat. Az *úgynevezett Rokka-komplexumon kívül* (egy Békéscsabára áthelyezett gyár felszerelése is), melyben 149 darab textil-gépről volt szó 150.000 aranykorona értékben, *mindössze 18 más gépről állította Románia azt, mintegy 15.000 korona értékben, hogy azok Magyarországra vitettek.* S ha ezeket a kis számokat nézzük, elenyészőket azokhoz képest, amelyeket mi mint magyar károkat könyvünkben kommentáltunk, azt kell hinnünk, hogy Románia a magyar közgazdaságon állt kegyetlen bosszút, hogy elvesztett javait Németországtól — hova karja már nem nyulhatott el — rövid úton nem tudta visszaszerezni.

b) A bányászat károsodásai.

E címen statisztikánk 2·6 millió korona kárt könyvelt el, elég jelentéktelen összeget arra, hogy termelésünk ez ágának károsodásait röviden letárgyalhassuk. A szénbánya-üzemek szintén csekélyeb mérvű káraitól már fentebb amúgy is említést tettünk. A károk összegéből 0·3 millió korona esett gépekre, 2·2 millió korona berendezésekre és felszerelésekre, a többi egyéb termé-

²¹⁰ L. a Wirtschaftsstab c. i. jelentést.

szetű volt. A károknak zöme az Észak-Magyarországi Kőbánya és Magyar Tarmac r.-t. üzemét csonkította meg (2·3 millió koronával), melytől a románok egyebek mellett 40 HP két ütemű iker Borinder-nyersolajmotorát, 3 nagy dereglyéjét, gép- és hajójavító műhelyét kobozták el, ezzel üzemét rendkívül megnehezítve.

A bányászati termelés bizonyára igen nagy méretű indirekt károkat is följegyezhetett volna a megszállással kapcsolatosan. Ezek bővebb kifejtését azonban fölöslegesnek véljük, minthogy bányászatunkat legnagyobb csapás mégis csak a békeszerződésből folyólag érte s a szénbányaiparnak a megszállással összefüggő bajait már előbb amugy is érintettük.

c) *A közlekedési eszközök károsodásai.*

a) *A vasutak.*

A magyar vasutakat ért nagy veszteségeket először könyvünk bevezetésében tárgyaltuk. Megírtuk, hogy az 1918. évi novemberi fegyverszüneti egyezményvel ellentétben a háború megszűnése után idegen csapatok árasztva el országunk területét, vasuti vonalaink, valamint a megszállott területeken található szerelvényeink lefoglalásával máris rengeteg kárt okoztak a vasuti üzemnek s ez által közgazdasági életünknek. E károk összegét 4 milliárd koronára becsülik.²¹¹

Az al- és felépítmények 1919. évi augusztusi értékeléssel sok milliárdot érő tömegeinek idegen tulajdonba való jutása, egyes vasuti hálózatuk széttépése, valamint az elfoglalt területeken talált mozdonyoknak, kocsiparknak és számos műhelyberendezéseinek elsajátítása magukban is olyan csapást jelentettek a magyar vasutakra, melyről bizonytalan volt, vajjon ki tudja-e az üzem majd heverni.

Úgy látszik azonban, hogy Románia még azt a keveset is soknak tartotta, ami a forradalmak által marcangolt Magyarország területén a szerződés ellenére történt előnyomulás után az ú. n. demarkációs vonalon belül megmaradt s iparkodott, — Magyarország mozdony- és kocsiparkjából a szétosztás után öt amúgy is megillető részt, még inkább győzelmes (?) hadjáratának ürügye alatt — minden a keze ügyébe kerülő vasuti anyagot Csonka-Magyarország földjéről is elhurcolni.

Amint a felrobbantott szolnok—szajoli hidat, úgy, ahogy forgalomképes állapotba hozták, egy furcsa *repatriáló mozgalom* indult meg azon át: a románok mozdonyaink, személy- és teherkocsijaink ezreit mentették át a Tiszán túlra, más szóval erőszakkal elvették tőlünk.

²¹¹ L. Kelety Dénes: A megcsonkított államvasutak. Budapest, 1921. 3. sk. 1.

S a román legfőbb hadvezetőség vasuti megbizottja, Stanulescu román államvasuti igazgató, Bukarestből nyert felhatalmazás alapján ugyan szóban és írásban kijelentette, hogy 1919 szeptember hó 26-án reggel 8 órától kezdve többé sem kocsit, sem mozdonyt el nem rekvirál, hanem a szolnoki és csongrádi Tisza-hidakon ezután átlépő kocsikat természetben fogja kiegyenlíteni; s bár Vasilescu ezredes vezérkari főnök is írásbeli kezeséget vállalt azért, hogy a rekvizíciók megszűnnek, november hó 23-áig, addig tehát, amíg a románok a Tiszán inneni területeket is megszállva tartották, az az időpontig elhurcolt (alább ismeretendő) vasuti anyagon kívül még további 21.972 vasuti kocsit vittek át a hidakon, mely számból csak 10.766 darabot pótoltak mással s így e révén is 11.206 kocsi veszteségünk támadt. Csak lassan, húzódozva szánták rá a románok magukat arra, hogy a kocsikat, melyek jogtalan elvételét Szolnokról történt kivonulásuk után 1919 november hó 16-án a román államvasutak részéről Bozianu Scarlat kapitány és Jonescu Juon felügyelő jegyzőkönyvileg elismerték, nekünk visszaadják. Am a kiegyenlítés máig sem ért véget; Románia még ma is kb. 3000 vagonnal tartozik nekünk a rekvizíciókon felül; immár négy éve vonták el azokat a forgalmunktól, még a román felfogás szerint sem jogosan.

Talán fölösleges külön is hangsúlyozni, hogy a rekvirált kocsik legtöbbje nem üresen, hanem zsákmánnyal dúsan megrakódva robogott el Románia felé. A tőlünk elvett üzemképes kocsikat vagy a románok tömték tele rekvirálásaik gyümölcseivel vagy a már rendes szállítás közben megrakott kocsikat gurították tovább Románia földje felé. A Máv. néhány lekiismeretes tisztviselője — életének kockáztatásával — a lehetőséghez képest pontos feljegyzéseket készített a Tiszán átmenő kocsik jelzéséről s tartalmáról s ezek a feljegyzések bizonyosságai annak, hogy a magyar közgazdasági élet tényleg elszenvedte azokat a károkat, melyekről írtunk.

Mielőtt azonban a magyar vasuti üzemeket ért tulajdonképeni károk vázolására térnénk át, szükségesnek látszik kiemelni azt, hogy a vasutak kárainak végső összege is sokkal nagyobb, mint amekkora a rendelkezésünkre álló adatokból kitűnik.

Azoknak a nyilván roppant összegekre rugó károknak értéke, melyek az ú. n. *fosztogatási jegyzőkönyvekbe* foglalt veszteségekből, továbbá a *peresített követelésekből*, valamint a *reklamált árukból* tevődnek össze, — amelyeket tehát a Máv.-on kerestek gazdáik — hiányzik a vasutak kápanyagából. S noha a magyar közgazdasági életre nagy hátrány származik abból, hogy a vasuti raktárakban kifosztott s útközben elrekvirált áruk statusát megközelítő módon sem tudtuk máig megállapítani, bele kell ebbe nyugodnunk, mert a felek elmulasztották ezeket külön bejelenteni s az ezirányban elrendelt adatgyűjtés sem járt konkrét eredménnyel.

Fontos ennek a körülménynek a kiélézése, minthogy az

őstermelés és ipar kárainak már igazolt hiányossága mellett ime egy újabb tétele van előttünk: veszteségeinknek, mely a kárszámlában nem jelentkezhetik.

A különféle hazai vasutak kerekszámban 7·2 milliárd koronára becsülték azt a károsodást, melyet a román csapatok üzemüknek okoztak. Hogy ez az összeg mekkora megsarcolását jelentí vasútainknak, csupán egy jellemző adatnak idézésére szorítkozunk. A magyar vasutak összes beszerzett, befektetett üzemi tőkéje a háború elején mintegy 5 milliárd korona volt, — természetesen az egész ország területét számítva —, miből a Máv. vonalaira 3·3 milliárd korona esett.

E beruházásoknak (figyelembevée a nagyobb költségeket is, melyekbe az elszakadt országrészekben épített hegyi vasutak kerültek) legfeljebb kétötödét vehetjük a mai Magyarország területét érintő befektetésnek, körülbelül 2 milliárd aranykorona beruházási tőkét tehát. S ha ezzel szemben azt látjuk, hogy a román rekvirálásoknak (habár ezek egy része nem a beruházások, hanem a rendes üzletmenet kapcsán beszerzett javakból is állott), a valutakülönbözetet figyelembe véve, mintegy 900 millió aranykorona (a világdraugaságra ügyelve pedig 1600—1800 millió) az értéke, tisztán áll előttünk, hogy a beruházási tőkék közel fele ily módon veszendőbe menvén, a megszállás vasútainkat jóformán a tönk szélére juttatta, melyből csak szívós munka és erős akarat tudta azokat megmenteni.

A vasútüzemünket a román megszállásból folyólag ért károk csaknem egészükben (6·9 milliárd korona) a Máv.-ot sújtották. A Máv. kezelésében álló helyiérdekű vasutak kára a 205·4 millió koronát haladta meg. Magánkezelésben álló vasútainkat: a Déli vaspálya társaságot (1·85 millió korona), a Győr—Sopron—Ebenfurt-i vasutat (2673 korona), az Arad—Csanád-i egyesült vasutakat (86·3 millió korona) és a Nyiregyházvidéki kisvasutakat (0·29 millió korona) kisebb károk érték.

A Máv. kárainak zöme a *gördülő anyag*, a járművek elvételeből keletkezett. A mozdonyok közül összesen 1302 került román kézre; csaknem valamennyi (1016) I. rangú mozdony volt. A mozdonyparkban — tényleges állománya 1919 augusztus hó 1-én 2755 egység volt — végzetes pusztításokat végeztek a románok. Száma annyira összezsugorodott a rekvirálások után, hogy a használhatatlan mozdonyroncsokon kívül mindössze 410 üzemképes mozdonya maradt a megszállás után Magyarországnak; messze nem elegendő arra, hogy a forgalom velük úgy ahogy is le legyen bonyolítható.²¹²

E mozdonyok értékét a Máv. 1·25 milliárd koronára becsülte, de értékelése nem fedte az effektív károkat, melyek a gépek esetleges pótlásánál felmerülnek. Az államvasutak ugyanis az elsőrangú mozdonyok egy-egy darabját (1919 augusztusában) körül-

²¹² L. Kelety Dénes i. m. 6. l.

belül 1 millió koronára értékelték, a másodrendűeket 600.000 koronára. Ha ezeket a számokat összevetjük azokkal az előállítási költségekkel, melyekbe a Máv.-gépgyárban egy-egy mozdony került 1920-ban (5·5 millió, illetőleg 2·7 millió korona), még inkább pedig, ha az 1921. évi tavaszi termelési költségeket nézzük (11·2, illetőleg 7·7 millió korona),²¹³ tisztán áll előttünk, hogy a mozdonyok előállítási költségének emelkedése a valuta-romlás folytán vélelmezhető arányokat túllépte.

Hasonló jelenséggel találkozunk a kocsipark kárainál, ahol ez a kérdés talán fokozottabb mértékben is merül fel, minthogy a románok 16.882 úgynevezett *idegen* kocsit is elrekviráltak tőlünk. Egy kocsi (személy-, szolgálati és teherkocsi) átlagos értékelése a Máv. kárányaga szerint mintegy 80—100 ezer korona lett volna 1919 augusztusában, holott 1921 tavaszán már ez összegnek sokszórosa sem volt elegendő arra, hogy az elvesztett kocsikat pótolni lehessen. Ebben az időben a kocsigyáraknál egy normál-típusú III. o. személykocsi 1·6, egy szolgálati kocsi pedig 0·9 millió koronába került már, a Máv.-ot egyre nehezebb helyzetbe sodorva. Nyilvánvaló, hogy a Máv. nagyon szerény mértékkel mért akkor, mikor kárszámláját összeállította *s talán túlontúl is figyelembe vette azt az értékcsökkenést, ami a leltári tárgyak használata következtében beáll.* Ha a Máv. tényleges kárait akarta volna megállapítani, magasabb szorzókkal lett volna kénytelen az 1914. évi értékeket megszorozni, mint ahogy a valóságban tette. Meg tudom érteni tehát azt a felfogást, melyet a Máv. a jóvátételi bizottság budapesti küldöttsége elé terjesztett jelentésében magáévá tesz akkor, mikor a Máv. összes kárait aranykoronákban fejezve ki, azokat 2·9 milliárdra becsüli. Mert hiszen kétséget nem szenved, hogy a módszer, mely a Máv. üzemi berendezéseinek kárainál is jobbra csupán a békeértékeknek a valuta-romlás folytán beállott elváltozásával számolt kárszámlájában, eredendő hibában szenved. A világrágaságot itt is figyelembe kell venni. S ha talán nem is megyek oly messze, mint a Máv. utólagos rektifikációjában tette, mindenestre helyes volna, hogy a Máv. kárszámláját — mint a többi vasútüzemét is — legalább 75%-kal felemeljük; a károk valóságos értékét csak így kaphatnók meg.

A mozdony- és kocsipark értékelésének aggályosságát toljuk előtérbe, mivel a járművek — mint alább következő adatainkból látjuk — a Máv. kárainak nagyobb felét teszik:

A károk megnevezése	összege 1000 K-ban	A károk megnevezése	összege 1000 K-ban
I. Pályafenntartás	50.423	a) Áruk és rakományok	?
a) Alépipítmény	45.641	b) Leltári tárgyak	401.221
b) Felépipítmény	267	c) Forgalmi és biztosító berendezés	2.067
c) Magasépipítmény	4.515	III. Vontatás és műhely	6.833
II. Forgalom	403.288		

²¹³ L. u. o. 17 l.

A károk megnevezése	összege 1000 K-ban	A károk megnevezése	összege 1000 K-ban
IV. Anyagok	2,005.638	VII. Üzleti pénzek . . .	1.168
V. Járművek	3,965.494	VIII. Élelmezési anyagok	1.960
a) Mozdonyok	1,245.329	IX. Viteldíjak	483.000
b) Kocsik	2,719.165	X. Összesen	6,924.379
VI. Vasúti alkalm. kárai	6.575		

A járművek tehát közel kétharmadrészét (57·3%) képviselik a Máv. összes kárainak, mutatva azt, hogy a román meg szállás olyan ponton ütötte szíven az üzemet, ahol a gyógyítás legnehezebb s ahol a cél — a magyar vasúti forgalom megbénítása — legbiztosabban volt elérhető. A mozdonypark kárainak számszerű adatait fentebb már közöltük; most kiegészítjük azt a kocsipark veszteségeinek részletezésével:

Rekvirált kocsik megnevezése	száma	Rekvirált kocsik megnevezése	száma
a) Máv. kocsik:		Tartány teher	529
Udvari	20	Fűtő kazán teher	35
Termes	45	Máv. kocsik összesen . . .	17285
Háló	33		
I. osztályu személy	98	b) Idegen kocsik:	
I/I. „ „	284	Személy	217
II. „ „	341	Ebből osztrák államvasút . .	117
II/III. „ „	18	Posta és kalauz	129
III. „ „	1019	Fedett teher	7924
Kalauz	533	Nyitott teher	6790
Posta	128	Tartány teher	1815
Fedett teher	7754	Idegen kocsik összesen . .	16875
Nyitott teher	6448		

A kocsiparknak ez a nagyarányú elzárkózása azt eredményezte, hogy a román harácsolás után a Máv.-nak mindössze 2031 személykocsija maradt s abból is csupán 615 volt üzemképes. A Máv. valaha 100.000 egységet meghaladótt teherkocsiparkja is 17.070 egységre olvadt le s ha ezt a számot emelte is az itt futó idegen kocsiállomány, a megszállás megszűnte után viszont csupán körülbelül 10.000 üzemképes saját kocsija volt a Máv.-nak. Nyilvánvaló, hogy ez a súlyos veszteség a Máv. kárai szemlélésének egyik *sarkpontja*, melynek hatása a tényleges károkozásokon felül messze tovább vibrált közgazdasági életünk minden vonatkozásában. Eredménye volt egyfelől az, hogy vasúti forgalmunk hónapokon át megdermedt s másfelől, hogy a kocsijavítások és új beszerzések abban az időpontban hátrítottak igen nagy terheket a Máv. költségvetésére, amikor a forgalom kényszerű korlátozása s a regie változatlan összege mellett különösen szükség lett volna a legökonomikusabb gazdálkodásra. A Máv. pénzügyi bajai a román megszállás után lettek akutakká s ha a bajok gyökeréig hatolunk, a pénzügyi eredmények meddősége ellenére is meg kell állapítani, hogy derekas munka volt az, mely az üzemet a megszállást követő züllött viszonyok után a forgalom megbízható tényezőjévé tette.

A Máv. kárainak második nagy csoportja az *anyagokban* szenvedett veszteségek voltak. 973 millió koronára ment a felépítményi anyagok elzsákmányolása (a talpfáké, sineké és keresztetéseké), melyekre a háborús leromlás után a Máv.-nak magának is égetően nagy szüksége volt s a pótlást legnagyobbbrészt külföldről kellett beszerezni. Az anyagok sorában szerepel a fémek 84, a vas- és acélananyag 224, a faanyag 110, a távirda-, telefon-, villamos-, jelző- és világítási anyagok 135, a szolgálati ruhák 165, a járművekhez tartozó alkatrészek 60, az ócska anyagok 84 millió koronás értéke, stb. E számok a szintén bőségesen elvitt kő- és földnemű, tüzelési, világítási, kenési, tisztogatási, festék, üveg- és irodai és sok más egyéb anyaggal együtt világosan mutatják, hogy a románok a magyar államvasutakat egy-szerűen *beszerzési központjuknak* tekintették, ahonnan minden szükségletüket gond nélkül kielégíthetik.

A *leltári tárgyak* 400 millió koronás tételének tagozódása is nagyon érdekes és sok tekintetben arra is alkalmas, hogy vele kapcsolatban az ipari termelés szomorú tanulságait is még jobban kiélezzük. A románok a szolnoki és a debreceni javítófőműhelyeket (valójában hatalmas ipari üzemeket) szinte teljesen kifosztották s a gépészeti felszerelésekben (motorokban, munkagépekben) 150 millió, szerszámokban és munkaeszközökben pedig 57 millió korona kárt okoztak. Sajnos, nem volt módunkban e gépek darabszámát megállapítani. *Ha azonban visszaemlékszünk arra, hogy a magyar ipar gépberendezési kárainak értéke csupán négyszer akkora volt, mint a Máv. gépészeti felszereléséé, máris fogalmat alkothatunk magunknak e károk nagy jelentőségéről.* A leltári tárgyak kárainak további nagy csoportjai voltak a bútortartó, fűtő-, világítási és egyéb leltári berendezések elhurcolása vagy tönkretétele (127 millió korona); a távirda- és telefon-, stb. berendezések lefoglalása (55 millió korona); továbbá műszerek, mérő- és rajzeszközök (11 millió korona), hogy a felsorolást a könyvekkel, térképekkel, rajzokkal, valamint utasításokkal és szabályzatokkal zárjuk, mely utóbbiakból szintén sokat vittek el a románok, túlsokat arra, mintha azokat csupán saját szabályzataik átdolgozásánál kívánták volna használni.

Függetlenül attól, hogy a románok a Máv. főműhelyeit alaposan kitisztogatták, gondoskodtak arról, hogy a műhelyek (különösen a budapesti István-teleki főműhely) munkahiányban ne szenvedjenek. Teherautók páncélozása; a legkülönbözőbb javítási munkálatok mozdonyokon, autókon, kocsikon; sok más egyéb munka, mint például a román őrség által a miskolci pályaudvaron szórakozásból felgyújtott vasúti kocsik újraépítése, voltak e foglalkoztatás részletei, melyek a Máv.-nak körülbelül 7 millió költségébe kerültek.

S hogy a *pályafenntartásban* okozott károk tartalmából is nyujtsunk némi ízelítőt, íme ezek néhány érdekesebb tétele. A románok útátjárókat felrobbantottak; sodronyhálózatokat el-

szakítottak; sorompókat összetörtek; kerítéseket feltűzeltek; vágányátszeléseket tönkre tettek; vízdarúkat kidöntöttek; állatrakodókat szétbontottak; állomási épületekben törtek-zúztak; a személyzeti laktanyában nemkülönben; kisebb, katonai szempontból kevés jelentőséggel bíró hidakat is elpusztítottak, hogy a nagy Tisza-hidak sorsát ne is említsük. Különösen a Tiszán túl rengeteg kárt okoztak teljes biztosítóberendezések leszerelésével is.

Közel félmilliárd korona összeggel szerepel a kárszámlán a románok által igénybe vett vonatszerelvények *szállítási díjainak* összege. Az összeg magában is elég tekintélyes kárt jelent, de itt is rá kell mutatnunk a pusztító számok mögött rejtőzködő kiadásokra. Akkor, mikor a megszálló hadsereg mozdony- és kocsiparkunknak nagyrésztől megfosztott bennünket, összes csapatszállításait, stb. mégis megmaradt vonatanyagunkkal kellett teljesíteni s annak a hazai közgazdaság érdekében való kihasználásáról lemondani.

Rendkívül érdekes egy 2,187.224 korona kártétel históriája is, mely összeget a Máv. a román hadvezetőségnek azért volt kénytelen fizetni, hogy a szolnoki és csongrádi hidakon a javítási munkákat folyamatba tehesse!

A Máv. kezelésében álló vasutak közül nagyobb kárai a Mátra—Körösvidéki (132·2 millió K), a Debrecen—Füzesabonyi (20·4 millió K), az Orosháza—Szentcsongrádi (18 millió K), a Gyula-vidéki (14·4 millió K), a Debrecen—Hajdunánás—Büdszentmihályi (6·6 millió K), a Pusztatenyő—Kúnszentmártoni (3·4 millió K), a Szabolcsvármegyei (2·7 millió K), a Nógrád- vármegyei (1·6 millió K), a Békés—Csanádi (1·4 millió K) vasutaknak volt, de rajtuk kívül nem akadt a megszállás körzetén belül eső helyi érdekű vasutak között egyetlenegy más sem, ahol kisebb-nagyobb károkat fel nem jegyeztek volna. A helyi érdekű vasutak káraiban a járművek (12·2 millió K) kisebb szerepet játszottak; annál nagyobbat (143·6 millió K) a szertári és műhelyanyagok, melyek közül ezeknél a vasutaknál is a felépítményi (acél-, vas- és fém- anyagok) örvendtek legnagyobb keresletnek. A leltári anyagok 12·6 millió korona összegből kitűnik a gépészeti berendezés 4·6 millió korona értéke; a szerszámokban és munkaeszközökben 1·8 millió korona kár történt. A pályafenntartás körül különösen a Debrecen—Füzesabonyi (12·6 millió K), a Mátra—Körösvidéki (11·6 millió K), Orosháza—Szentcsongrádi (5·6 millió K) vasutakat sújtották nagyobb mérvű károk, mindhárom esetben hidak felrobbantása folytán.

Röviden foglalkoznunk kell a román megszállásnak a magyar vasutak üzemére gyakorolt közvetett hatásaival is, ha sok tekintetben még nehezebb helyzettel állunk is szemben, mint az őstermelésnél és az iparnál. Nehezebbel, mert azon a pénzügyi összeroskadáson kívül, mely a magyar vasutaknál a románok kivonu-

lása után bekövetkezett, a vasútüzem teljesítményeinek csökkenése a közgazdasági élet szoros összefüggésénél fogva, nem maradt visszhang nélkül a gazdasági cirkuláció egyéb vonatkozásaiban sem. Túlzás volna azt mondanunk, hogy a megszállítás kizárólagos okozója volt a vasútüzem válságba jutásának, — hiszen ebben az irányban sem vitathatók a békeszerződés hatásai, melyek csaknem minden nyersanyagforrásuktól és üzemanyaguktól megfosztották vasutainkat. Viszont azonban, — hogy csak egy szempontot emeljünk ki a sok közül —, az anyagárak rendkívüli emelkedése, ami elválaszthatlan volt valutánk több ízben említett esésétől, már olyan mozzanat, melynek előidézésében a megszállításnak része volt.

S mennyivel inkább abban, hogy a mozdony- és kocsipark javítási állaga a megszállítás után — a modern egységek elszámányolása miatt — oly abnormálisan meghaladta a korábbi éveket, ami a multban példa nélkül állt. A MÁV mozdonyparkjából 1918 tavaszán, — a háborús kihasználás csúcsponjtján —, 35% volt a javítási állag, 1920-ban pedig 45·8%; a személykocsiknál az arányszám 28-ról 42%-ra, a teherkocsiknál pedig 13-ról 22·6%-ra emelkedett, ami csakis azzal magyarázható, hogy a románok a rosszabb mozdony- és kocsianyagot hagyták vissza (a mozdonyok közül például 276 egység már 40—50 év óta volt forgalomban s a kiselejtezésre teljesen megérett).²¹⁴ De a megmaradt silányabb anyagot is a vasut a szokottnál jobban volt kénytelen kihasználni s így azok hibái lépten-nyomon kiújultak.

1922 tavaszán körülbelül 600 darab (túlnyomórészen elsőrangú) mozdonyra lett volna az államvasutaknak szükségük, hogy a mozdonypark ugyanazokat a teljesítményeket tudja végezni, melyeket valaha. Bizonyos beszerzések tényleg megtörténtek. De lehetett-e szó a szükséglet teljes kielégítéséről, mikor kerek 100 millió aranykorona beruházás kellett volna ehhez? Ez az összeg a MÁV budgetjét olyan mértékben megterhelte volna, hogy a MÁV háztartása teljesen felborulandott. Személykocsikból 1100 darab s teherkocsikból is 15.000 új kocsi lett volna szükséges arra, hogy a forgalom igényeit ki lehessen elégíteni. Ezzel újabb 91 millió aranykorona beruházási költség fenyegette a MÁV üzemét.^{214/a}

Mindezek a költségek, melyek egyenes következményei voltak a román rekvirálásoknak s a kiegyenlítés nélkül visszatartott kocsik históriájának, akkor hárultak volna a vasutainkra, mikor az országhatárok megváltoztatása folytán annak amúgy is tömérdek egyéb kiadása merült fel. Határállomások kiépítése; kőbányák és közúzótelepek és fatelítők létesítése is súlyos áldozatokat kívánó program kidolgozására kényszerítették a

²¹⁴ A Statisztikai Hivatalnak a Máv.-tól szerzett adata.

^{214/a} Dtto.

MÁV-ot, a kiegészítő munkákról (második vágányok építése, a budapesti pályaudvarok átépítése, új állomások és kitérők építése, állomások kibővítése, vonalblokk- és állomás-biztosító, valamint vontatási berendezések-, az elszakított területeken levő műhelyek és szertárak és munkás-lakóházak helyébe újak építése stb.) nem is szólva. Több száz millió aranykorona költségterhet jelentettek volna e munkálatok a MÁV üzletmenetére, melyeket pedig szukcesszive folytatni kell. Ha ezek mellett gondolunk még arra, hogy a vasuti forgalom a produkció csökkenése miatt általában redukálódott; arra, hogy tranzitforgalmunk teljesen elmaradt; arra, hogy a vasuti tarifák a szállítók részéről mutatókozó elégtelenség ellenére soha sem érték el az üzleti kiadások felduzzadása indokolt magasságot (hol marad ma is például a sokszori tarifaemelés mértéke sok áruétól) s ennyiben be kell ismernünk azt is, hogy a MÁV a *közgazdasági* hivatását szem előtt tartotta, — megértjük a következményeket. Az államvasutak, melyek korábban financiaális szempontból átlagosan 100 millió aranykorona fölösleggel zárták üzemi számadásukat, a megszállást követő 12 hónap alatt már közel 800 millió korona (aranyértékelésben is mintegy 20 millió korona) hiányt mutattak ki, más szóval *deficites üzemmé váltak*. A hiány összege azóta évről-évre emelkedik, s hogy ez így van, ahhoz a megszállásnak tárgyalásunk rendjén bőven kifejtett kártevésai sokban hozzájárultak.

β) A posta és távirda.

A közlekedésnek ennél a fontos állami üzeménél az összeírás 204 millió korona kárt mutatott ki. A károk nagyobb része a budapesti igazgatóságot és egyéb fővárosi hivatalokat érte, köztük magát a posta- és távirdaigazgatóságot 15·8, a postautalványok központi leszámoló hivatalát 52·3, a központi anyagraktárt 28·6, a távíró- és távbeszélőigazgatóságot 7·5, a posta központi járműtelepét 16·4 millió korona; a vidéken sok kár érte a debreceni (22·1 millió K) igazgatóság kirendeltségi kerületét, ugyanott (5·4 millió K) a műszaki felügyelői kirendeltséget, valamint a püspökladányi távíróoszloptelítő-telepet (34·5 millió K).

A károk részletei között kutatva, — a budapesti igazgatóságtól 3·3 millió korona készpénzen kívül különösen sok (2943 darab) távíró- és telefon-készülék (7·25 millió K ért.), 75 darab kézbesítő kocsit, 86 tűzoltókészülék(1) és 3220 accumulator-elemet vittek el a románok. A leszámoló hivatal vesztesége 90 darab mozgópostakocsi volt. A budapesti műszaki felügyelőség-nél az elkobzott távirda- és építési anyag értéke kerek 3 millió korona volt, 7428 darab szerszámé 1·2 millió K s a felügyelőségnek 2·1 millió K kiadása volt a megrongált távbeszélő- és távíróvonalak helyreigazításával is. A központi anyagraktár hatalmas

káraiból a legtöbb gépekre és készülékekre esett. A távíró és távbeszélő igazgatóság készleteiből egy interurban vonalvizsgáló-asztal, 4 darab Siemens-féle gyorstávíró-gép, 50 darab Hughes-féle gép, 42 darab Morse-távírókészülék, 3282 darab távbeszélőkészülék és szerszám, valamint egy udvari vasuti kocsiba felszerelt távíró- és távbeszélő-berendezés (egymaga 2·85 millió K ért.) stb. vándorolt át román kézbe. A járműtelepen 32 darab gépkocsit, 38 darab triciklit, 117 darab kerékpárt, 86 darab kocsit, s alkatrészeket és raktáryananyagokat vitte kel. A szegedi igazgatóság körzetében egyebek között 830 darab távíró- és távbeszélőkészüléket szereltek le; a miskolci igazgatóságtól 355·559 K készpénzt vettek el, ennek kirendeltségétől pedig 1185 darab készüléket és 1·3 millió K értékű üzemi anyagot, az ottani műszaki kirendeltségétől pedig 2181 darab távíróoszlopot, 6080 darab szerszámot és 2·9 millió koronát érő távíróépítési anyagot. A debreceni igazgatóság területén a távíró és távbeszélőkészülékek óriási száma (20·559 darab, 18·2 millió K) emelkedik ki; az üzemi anyagokban is 1·8 millió K károsodás történt; az ottani műszaki kirendeltség 2971 darab távíróoszlop, 2890 darab keresztfa; 3·4 millió koronára becsült távíróépítési anyag és 1643 darab szerszám elkobzását jelentette. A püspökladányi telepen sem fukarkodtak a románok: 66·367 darab távíróoszlop (24·1 millió K ért.) és 81 darab gépberendezési tárgy (9·4 millió K) érzékeny kárai voltak posta- és távirdaüzemünknek.

A posta- és távirdaigazgatóság szíves előzékenysége folytán hozzám is eljuttatott memorandum a behatóan foglalkozván az üzem háború utáni helyzetével, számos vonatkozásában kiterjeszkedik a román megszállás kérdésére is. A jelentés megállapítja, hogy ha már a postát korábban világhírű nivójáról a háborús erőfeszítések leszállították, a megszállás rekvirálásai még súlyosabb helyzetet teremtettek. Ha a háborút követő forradalmi idők a kereskedelem és ipar akadályozásával csökkentették a postai forgalmat, még inkább állott ez a megszállás kónapjaira, mikor az idegen katonaság a szállítási eszközöket, anyagokat és készülékeket oly tömegben hordta el s hozzá még a román cenzorokat is a postának kellett fizetnie. (!) Sok kár keletkezett a külföldi forgalom elmaradásából is, mely a megszállás alatt szinte teljesen megszűnt. Hasonló viszonyokkal találkozhatunk a távíró- és távbeszélőforgalomnál is, melyet a megszállás szintén teljesen tönkretett. A jelentés főképpen *a megszállásnak tulajdonítja azt, hogy az üzem az 1919/20. évben 179 millió deficittel zárta számadását*, minthogy a megszállás miatt szó sem lehetett az üzem égetően szükségessé vált regeneráló munkálatairól, sőt inkább — egyre emelkedő árakon — a postának toldozni-foldoznia kellett a maga épületét, hogy fungálni tudjon. A vezérigazgatóság egy évre becsüli az időt, melyen át a román megszállás az üzemet a fejlődés útjáról visszavetette. Aki azonban látja immár a megszállásnak számtalan irányban széthulló

hatásait, az nem kételkedhetik, hogy abban, hogy a posta máig nem valósíthatta meg már évekkel előre beígért s valóban halaszthatatlannak látszó beruházási programját, a megszállítás hatásai továbbengésének még mindig eleven részük van.

γ) Közutak, hidak, stb.

Káraink e részletével hamar végezhetünk. Látszólag nem is különösebben jelentősek, minthogy aránylag kevés olyan jelentésünk akadt, mely az úthálózattal összefüggő károkról adott volna hírt. Többnyire útjelző oszlopok stb. kidöntéséről stb. volt szó. A közúti hidak közül a románok elég sokat tönkretettek,²¹⁵ így a kúnszentmártoni Körös-hidat is, amivel ezt az élénk forgalmi helyet hónapokra elszakították a vármegye déli részeitől a közvetlen károsodáson kívül. A közutak igazi kárai csak távolabbi perspektívában mutatkoznak. Abban, hogy a magyar állam egyre romló pénzügyi helyzete mellett nem gondolhatunk utaink kijavítására s még kevésbé arra, hogy úthálózatunk gyökeres kiépítése által (különösen az Alföldön) igyekezzünk Csonka-Magyarország termelvényeinek forgalmát megkönnyíteni. Magyarország nem volt a multban a legkedvezményezettebb igazgatási ágazat a közutak felügyelete; jövőben — sajnos — még kevésbé remélhetjük azt, hogy közúti hálózatunk értékes támasza lesz a javak kicserélődésének.

d) A kereskedelem és hitel károsodásai.

a) Kereskedelem.

A kereskedelmi vállalatok a román megszállítás alatt közel egy milliárd (961·1 millió) károsodást szenvedtek. E vállalatok közgazdasági természetéből ered az, hogy nagyobbjaiknak a városokban, az elosztást intézőknek pedig a nagyvárosokban van a telephelyük. Ez magyarázza meg azt, hogy a kereskedelem kárai közül 934·1 millió koronát (97%) a törvényhatósági városokban s ez összegből is 832·0 millió koronát (86·5%) Budapesten írtak össze; a rendezett tanácsú városokban 9·2 millió koronát s a tulajdonképeni vidéki üzletekre csupán 27·0 millió korona károsodás esett. A törvényhatósági joggal felruházott városok közül a kereskedelem jelentékeny károkat szenvedett Székesfehérvárott (94·4 millió K), Debrecenben (13·7 millió K), Hódmezővásárhelyt (1·6 millió K) és Győrött (1·1 millió K). A vármegyék sorából Jászt (6·3 millió K), Békést (3·3 millió K), Szabolcsot (3·3 millió K), Csanádot (2·8 millió K), Pestet (2·8 millió K) és Csongrádot (2·7 millió K) említjük.

Minthogy adatainkból úgy látszik, hogy a budapesti keres-

²¹⁵ Kárösszegük — több rovatból összeszedve — kb. 12 millió k.

kedelmet ért károk predomináns helyet foglalnak el káraink e csoportjában, ezek néhány jellemző vonásáról külön is beszélnünk kell. Előre kell bocsátanunk, hogy a budapesti kereskedők és szállítók a háború után nagyon csekély árukészlettel rendelkeztek s a Budapesten még meglevő áruk túlnyomórészt a háborús gazdálkodás centrális szerveinek, a különböző *központoknak* raktáraiban tároltak; a kommunista gazdálkodás az áruknak ezt a centralizálását még kifejelesztette.

Csak természetes így, hogy a budapesti kereskedelem szervei között a legsúlyosabban éppen a központokat érintette a megszállás. A románok kihasználták a közgazdaságban éppen a háború alatt kialakult új vállalati típusnak rájuk nézve mutatkozó előnyét. A központok hivatása tudvalevőleg az, hogy a szűkösen meglevő árukészletek gazdaságos szétosztása a köz érdekében biztosíttassék. A románok ezt úgy értelmezték, hogy a központok az ő számukra gyűjtötték össze az 5 éves zár után megmaradt közszükségleti cikkeket. Pedig a budapesti háborús központok a román hadsereg bevonulása idején már csak oly mérsékelt készletek felett rendelkeztek, hogy ezek a fogyasztóközönség legsürgősebb szükségleteinek fedezésére sem lettek volna elegendők. A budapesti kereskedelmet ért károk tételéből 593 millió korona (72%) esik a különböző elosztószervekre. A tulajdonképeni kereskedők kára csak 230 millió korona volt, amit persze nem kell szószerinti értelemben venni, mert hiszen minden rekvizíció, mely a központokat sújtotta, érintette a velük összeköttetést fenntartó többi vállalatokat is.

A központok közül első helyen említendő az *Anyagértékesítő Intézet rt.*, mely 479·9 millió koronával sinylette meg a megszállást. Az Anyagértékesítő Intézet rt. raktárait a románok azzal az ürüggyel ürítették ki, hogy célja volt a leszereléssel kapcsolatosan felszabadult hadianyagból Magyarországon összegyűjtött résznek a polgári fogyasztás számára való közvetítése. A rt. azonban nem kizárólag ezzel foglalkozott. Nagyrészt, sőt túlnyomólag saját számlájára is kötött és ma is köt különösen külföldi üzleteket s az ezekből származó árukészletek természetesen semmi rabulisztikával sem voltak hadianyagnak tekinthetők. A románok azonban nem sokat törtek a fejüket az áruk eredetén. Elvittek mindent, ami csak a kezük ügyébe akadt, tekintet nélkül arra, hogy az elvitt jószágra esetleg ugyancsak körülményes módon lehetett volna ráfogni, hogy hadianyag. Mindent hadianyagnak mondtak, amit csak a raktárakban találtak s ennyiben nyilván rosszhiszeműek voltak, mert hiszen 1919-ben már józanul senki sem állíthatta azt, hogy mindaz hadianyag, ami bár csakugyan az egykori monarchia valamely hadi intézményének a birtokában volt és az anyagnak az utódállamok közt való szétosztása útján került az Anyagértékesítő rt. birtokába. A háború folyamán az összes hadviselő államok egész gazdasági élete a háborút szolgálta és úgyszólván minden fontosabb anyag és

árucikk — bármily emberi szükséglet kielégítésére szolgált is — a hadvezetőség rendelkezése alá vonatott. Elősegíteni a kibontakozást a háborús gazdasági helyzetből; a katonai igazgatás számára rezervált javakat ismét a békés termelés és fogyasztás szolgálatába állítani, lett volna az Anyagértékesítő rt. célja, s meg is felelt volna annak, ha abban a megszállás nem akadályozza.

Hogy némi fogalmat alkothasson a magyar közönség arról a roppant kárról, melyek közgazdasági életünket sújtották csupán e központ kifosztásával, részletes feldolgozást készítettem a károk tagozódásáról:

Áruk megnevezése	M e n n y i s é g			Érték 1000 K
	q	drb	m	
Ruházati és felszerelési tárgyak	—	59,204.848	—	124.853
Vas- és fémárú	24.860.54	64,712.359	10.898	89.962
Mezőgazd. eszközök és szerszámok	1.224.38	5,480.241	—	37.699
Zsák, ponyva, spárta, kötélárú	2.854.07	939.678	—	33.603
Textilárú	609.42	313.887	41,231.132	30.194
Bőr és bőrárú	2.710.25	1,418.435	—	27.646
Fa- és épületanyag	8.720.84	52.082	— ¹	19.411
Bútor és berendezési tárgyak	106.02	793.091	—	15.751
Kötszer	552.86	438.296	648.650	15.623
Gyógyszer	1.144.08	1,120.611	— ²	3.752
Kórházi fehérnemű	—	893.350	—	15.394
Kórházi felszerelési cikk	—	96.124	—	3.064
Orvosi műszer	—	27.836	—	1.155
Műszaki cikkek	137.74	413.322	16.435 ³	16.050
Vegyészeti cikkek	5.561.03	36.385	—	13.694
Gépek	—	315	—	10.573
Vasúti anyagok, alkatrészek	315.—	64.775	55.521	7.466
Hordók	178.99	48.721	—	854
Élelmiszer	19.580.58	483.680	— ⁴	3.806
Papírárú	425.30	212.021	—	4.361
Összesen:	68.981.10	136,750.057	41,962.636	474.911

¹ 1457 m³ és 73.336 m²; ² 241 üveg és 33 láda; ³ 84 láda; ⁴ 13.931 l.

Minő rengeteg zsákmány a legkülönbözőbb termelési javakból és fogyasztási cikkekből! Akár a gépeket, akár a vasipari cikkeket, akár a mezőgazdasági termelés szolgálatában állókat nézzük, számokban szinte ki nem fejezhető kárunk támadt abból, hogy e roppant sok jószágot a románok elvitték. A textilárúban, ruházati cikkekben és bőrárúban felhalmozódott gazdasági érték pl. nem tett volna-e bennünket jó ideig képessé arra, hogy a szélesebb néprétegek egyszerűbb szükségletét fedezve, az import elé tiltó korlátokat emeljünk? A hordókban, zsákokban, ponyvákban és élelmiszerekben összeírt nagy károk kimélyítik azokat a hatásokat, melyeket az őstermelésnél kifejtettünk részben a termelés, részben a lakosság ellátását illetően. A gyógy-, orvosi és műszerekben, kötszerekben és kórházi felszerelési tárgyakban eszközölt rekvizíciók sürgős pótlásokra kényszerítettek bennünket s a közegészségügyi készenletet is veszélyes helyzetbe hozták. Az Anyagértékesítő rt. kárainak tehát messzemenő hatásuk volt

az egész magyar közgazdasági életre és általában közviszonyainkra s ezt tudva, fokozott figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a bejelentő legalább tényleges kárait megfelelő értékeléssel állította-e be kimutatásukba. Nem habozom kijelenteni, hogy a rt. értékelése túlalacsony, annyira az, ami példa nélkül áll egész felvételünkben. Aki csak futólagos pillantást is vet adatainkra, bizonyára osztani fogja véleményemet, hogy a bejelentett károknak 3—4-szerese — legalább 1·5 milliárd korona — lett volna az az összeg, mellyel a károk valódi értékét megközelíthettük volna.

Igen súlyosan érintette gazdasági életünket a Gyapjúközpont rt.-nál megejtett gyapjúrekvirálás (188·5 millió korona), melyről azonban már könyvünk 203. lapján írtunk s az ismétlést mellőzhetőknek véljük.

De a Magyar fémközpont rekvizícióiról már újból szólnunk kell, minthogy tőle 41 vagon különféle nyersfémek és félgyártmányt rekviráltak el, melynek értékelését a vezetőség szintén nagyon óvatosan végezte 8·4 millió koronával.²¹⁶ E nagytömegű anyagnak nagy hasznát látta volna a magyar közgazdasági élet is, a nehézkesen meginduló sok beszerzéstől megszabadulván. S talán maga Serbescu tábornok, a kiürítés legfőbb intézője, is érezte azt, mennyire jogtalan dolog a sok holmit elvinni: az első 24 vagon fém lefoglalása után a tábornok a telepet minden további zaklatás alól mentesítette. Ami azonban egyáltalán nem hátráltatta a román hadsereget abban, hogy itt szerzett készletét további 17 vagonnal egészítse ki.

A Vashivatal kerekszámában 1 millió korona kárt szenvedett s innen főképp mezőgazdasági eszközöket, például 32.000 darab lapátot, 10.000 villát, 6500 darab Sack-féle ekevasat, stb. szállítottak el. A mezőgazdasági érdekeket még közelebből érdekelték azok a rekvizíciók, melyet a románok az úgynevezett mezőgazdasági géphivatalban végeztek félmillió korona értékben. A legkülönbözőbb fajtájú kisebb mezőgazdasági gépeket, eszközöket és felszerelési cikkeket találjuk meg itt a zsákmány több ezer egységre folyó felsorolásában. Sajnos, szintén csak mérsékelt értékeléssel, mert nem fogadhatjuk el helyesnek azt a számítást, mely a Sack-féle ekevas árát pl. 1919 augusztusában 15 koronára becsülte.

Körülményeiknél fogva nagyon érdekes a *Csontközpont* jelentése, noha a kárai (0·7 millió korona) látszólag kisebb jelentőségűek. A központ még 1918. év augusztusában két vagon enyvet adott el a bukaresti Societatea Technica cégnek oly kikötéssel, hogy a szóbanforgó cég az árú vételárát, 255.000 koronát, előre lefizeti. A vételár beküldése után a bukaresti cég úgy intézkedett, hogy az árú a cég szállítója, Hoffmann S. és V. szállítványozó cégnek adassék ki és aziránt is kifejezetten intézkedett, hogy a Csontközpont rt. a küldeményt az utazás veszélyei

²¹⁶ A zsákmányban volt: 128 tonna vörösréz, 111 tonna sárgaréz, 46 tonna vörösfém, 26 tonna ólom, 37 tonna ón és óntözet, 12 kg nikkel, stb.

ellen ne biztosítsa. A Csontközpont az árut ily értelemben le szállította s azt a szállító cég 1918 októberében útnak indította. A román megszállítás alatt egyszerre megjelent Budapesten a bukaresti cég főnöke és az enyvküldemény ellenértékének visszafizetését követelte azon a címen, hogy a küldemény Bukarestbe nem érkezett meg. Mikor a Csontközpont a követelés teljesítését — jogosan — megtagadta, a budapesti román hadbíróóság a központ igazgatóját és igazgatósági tagjait letartóztatta, fegyveres erővel az összes, ez ügyre vonatkozó okmányokat elkoboztatta s a vitás vételár visszafizetésére néhány órás határidőt tűzött ki, mert különben az igazgatókat Bukarestbe hurcoltatná el. A Csontközpont kénytelen volt a követelt összeget kifizetni. A románok azonban most már nem elégedtek meg az eredeti korona követelés kiegyenlítésével, hanem hivatkozással arra, hogy a bukaresti cég az 1918. évben lei-valutában küldötte Budapestre a pénzt, a valutakülönbözet címén 645.162 koronát erőszakoltak ki.

Igen figyelemreméltó a román megszálló csapatok eljárása az *Országos Burgonyaközvetítő Irodával* szemben is. Nemcsak automobilját és közel 80.000 darabra rúgó zsákkészletét vették el, de még további 1.445.000 koronával is megkárosították. A következő módon: Az Iroda Erdélyből a nagyszebeni román kormányzótanács hozzájárulásával az éhínséggel küzdő budapesti lakosság számára nagyobb mennyiségű burgonyát óhajtott felhozni s Brassóban és Nagyszebenben e célra nagyobb összegű előleget akart letétbe helyezni. 1919 szeptember végén az Iroda két tisztviselője útján Brassóba 1.045.000 koronát, Nagyszebenbe 400.000 koronát küldött el s a szükséges igazolványokat a budapesti román katonai főparancsnokságtól megszerezte. A két kiküldött tisztviselőt mindennek dacára a demarkációs vonalon a „Siguranca Generala“ közegei letartóztatták és a náluk levő pénzt egyszerűen elkobozták.

A Hadi Termény rt. 6·4 millió koronás kárában 101.816 darab zsákon kívül a rt. közraktári készleteiből is elvittek a románok 14.619 q árpat, zabot és tengerit.

A budapesti kereskedelmet *a központokon kívül* ért károk fentebb idézett összegéből esik ezer koronákban a(z):

a) állatokkal való kereskedelemre	1.583·6
b) fával és faárúkkal való kereskedelemre	1.490·9
c) vas- és fémárú-, gép-, villamossági stb. eszközökkel való kereskedelemre	6.472·9
d) agyag- és üvegipari árúkkal való kereskedelemre	182·6
e) fonó- és szövőipari árúkkal való kereskedelemre	917·9
f) élelmezési cikkekkel való kereskedelemre	11.148·6
g) papir-, könyv- és műkereskedésekre	3.126·4
h) export- és importcégekre és szállítókra	86.626·5
i) egyéb kereskedelmi vállalatokra	121.018·9

az egész összegből viszont 109·3 millió vonatkozott árukra, 120·6 millió korona felszerelési és berendezési cikkekre, 391.400

korona készpénzre; a többi egyéb természetű volt. Az adatoknak ez az utóbbi megoszlása rendkívül jelentős, mert a központoknál az áruékvizíciók aránya (98·0%) túltengett.

Adataink szerint a külön felsorolt kereskedelmi ágazatok közül az export-import cégek szenvedték el a legtöbb kárt s mellettük az élelmiszer- és a vas- és fémárúkereskedelem kárai figyelemreméltóak. Az export-import-vállalatok (valamint általában a kereskedelmi károsultak) sorában feltűnően nagy számban fordulnak elő külföldi honosok. *Johann Liebig et Comp* (Reichenberg) is például, mely 77·7 millió korona kárt szenvedett, cseh-szlovákiai székhelyű vállalat s a románok mégis rátették kezüket 6576 q gyapjújára, 142 kg nyersselymére, 1284 q készárújára, stb. s azokat sok vagonban elszállították. A *Fiumei behozatali rt.*-nak 2·6 millió kára történt (bőrányagban), a Magyar-ukrán kiviteli egyesülésnek pedig 1·6 millió korona értékű nagyon különböző összetételű kára, melyben 5925 m² táblaüveg, 523 darab varrógép, 1—1 vagon csomagoló- és irodapapír, 7076 liter tokaji bor, stb. is előfordult. Az élelmezési kereskedelem körében a *Hangya* fogyasztási szövetkezet 5 millió koronás kára emelkedik ki. A szövetkezet testvérvállalatának, a Hangya ipar rt.-nak kárait is — tévedésből — e cím alatt dolgozta fel statisztikánk; ennek kárai 1·2 millió koronára rugtak s három főtételük a törökszentmiklósi és Mindszenti malmok rekvizíciói és szerelési költségei és a debreceni cukorgyár hasonló költségei voltak. A Hangya budapesti raktáraiból a románok 1·6 millió korona értékű árut hordtak el, bár az intézet angol védelem alá helyezkedett. Körülbelül 600 kg talpanyag, 1500 láb felsőbőr, 1400 darab kész cipő vagy felsőrész, 2200 m textilárú, 64 darab mezőgazdasági gép, közel 6000 darab szerszám, 130 láda huzalszeg és csavar, valamint sok dohányárú volt a Hangyától Budapesten elrekkvirált árúk mennyisége. A többi kár a Hangya vidéki fiókjait érte s a felsorolásból úgy látjuk, hogy a legkülönbözőbb közszükségleti cikkeket, de különösen sok (körülbelül 20 q) cukrot és sót (800 q), valamint italt foglaltak le a Hangya szállítmányaiból vagy raktárkészleteiből. Jellemző volt a Hangya következő esete is: P. román ezredes 3500 leiért „*kölcsönvette*“ a Hangya 220.000 korona értékű automobilját, de írásban kötelezte magát, hogy amennyiben a szövetkezet a román hatóságtól forgalmi engedélyt szerez, az automobil a lefizetett 3500 lei ellenében visszaadja. A forgalmi engedélyt a szövetkezet csakhamar megszerezte, mire az ezredes az ügyet úgy oldotta meg, hogy felült az automobilra és azzal előbb Szolnokra, utóbb pedig Romániába utazott. A budapesti kereskedelmi károk között említjük fel a *Népszava*-könyvkereskedés 2·3 millió koronás kárát, melynek raktárkészletét hordták el a románok; *Loschitz Ferenc* papírárukereskedéséből a románok 27.777 kg nyomdai és 7200 kg irodai papírt vittek el 0·5 millió korona értékben; a *Schenker és Társa* szállítócéget, melytől közel 4000 darab 0·7 l üveget, 88.934 kg papírárút, valamint 13 láda díszműárút,

stb. csomagoltak össze; a *Haas Rezső és Glück*-céget, ahonnan 2070 pár csizmát (0·9 millió korona értékben) szállítottak el érdekes körülmények között. A csizmák egy vidéki kereskedő tulajdonát képezték. A megszállítás idején egyszerre megjelent a raktárhelyiségben egy román őrző, mely állítólag fegyverek után kutatott és a csizmákat felfedezve, azokat rögtön elszállította. A cég panasszal fordul a román városparancsnoksághoz, az eljárást indít s az eljárás folyamán megállapítja, hogy jogtalanság történt. Ezzel azután az ügy román részről be is fejeződött.

A *Magyar vasútforgalmi rt.* kocsiállományából a románok 28 darab (!) tartánykocsit s 118 fedett és 50 darab nyitott teherkocsit harácsoltak el, ezzel a vállalatnak 99·5 millió korona kárt okozva. A *Bárdi József* automobil rt. 1·6 millió koronás kára automobilalkatrészek elhordásából keletkezett; az *Automobilkereskedelmi rt.* 0·6 millió koronás kára főleg javítási munkálatokból. *Metzger Róbert* vagonkölcsonzó kocsiállományából 88 darab vastartánykocsit vittek el s a németbirodalmi vállalat kárát 39·1 millió koronában jelölte meg. A bécsi *Brüder Eckschlager*-cégnak egy Magyarországon át irányított 14.700 kg benzolszállítmányát (0·66 millió korona értékben) tartóztatták fel a románok; *Hirschfeld Dániel és Fia* bornagykereskedő cég 0·9 millió koronás kára pedig nagytömegű bor-elkobzásból eredt.

A felsorolást a *Heller Mór*-féle bőrdíszműkereskedés káraival végezzük. A cégnek 0·5 millió korona kára volt, de tanulságos annak létrejötte. A tulajdonosnak régi, jó hírű üzlete van a főváros központjában fekvő Astória-szálloda épületében. A szállodát különböző román parancsnokságok szállották meg és a céget felszólították, hogy üzletét *azonnal* ürítse ki s a cég kénytelen volt árúkészletét rendetlenül kidobálni a szálloda pincéjébe. A románok ott-tartózkodása alatt a kereskedő üzletét és árúkészletét meg sem közelíthette, s mikor a románok kivonulása után üzlethelyiségét és árúit hivatalos és katonai bizottság jelenlétében átvette, konstatáltatott, hogy árúiból 400.000 korona értékű anyag hiányzik. A románok kivonulásakor azonban a kereskedő a szálloda előcsarnokában figyelte, hogy a kivonuló román tisztek nem visznek-e magukkal az ő üzletéből való árúkat. Csakugyan észrevette, hogy egyikük hét darab oly bőrdíszművel hurcolkodik, mely az üzletéből tulajdonított el. A kereskedő fenyegetésére, hogy panaszra megy Serbescu tábornokhoz, a tiszt bevallotta, hogy a bőrdíszmű a kereskedő árúiból valók s kárpótulás 6500 koronát fizetett; egyben azonban a kereskedő üzlethelyiségébe tíz fegyveres katonát állított, hogy ne lehessen látni azt, hogy még mi mindent visznek ki onnan.

Őrzőrákok hasonló fellépése egyébként napirenden volt. *Hirsch J.* katonai felszerelési üzletébe például betoppant egy kisebb őrzőrák, hogy fegyverek után kutasson, közben magukhoz vették a nekik megtetsző tárgyakat s azokat az üzlettulajdonos

szemeláttára eladogatták az utcán járókelőknek. Ebben a tekintetben különösen kitüntették magukat a központi vásárcsarnokhoz kirendelt román őrségek. Mindent összelopkodtak, amihez csak hozzáfértek és ha az árusok tiltakozni merészkedtek, behurcolták őket az őrszobába, ahol alaposan elverték őket. A lopott holmikat az őrszobákban gyűjtötték össze, ahol az árusoknak gyakran volt alkalmuk látni pezsgővel telt ládákat, nagymennyiségű cukrot, stb. Ezeket az őrség parancsnokai rendszerint maguk szállították el kocsikon vagy automobilon. Az árusok pedig még csak feljelentést sem mertek tenni, mert — mint egyik jelentésünk panaszolja — tisztában voltak azzal, hogy feljelentés esetén nemcsak hogy semmi néven nevezendő elégtételt nem kaptak volna, hanem még személybiztonságuk is veszélyben forgott volna.

A vidék kereskedelmi kárainál azt a szélesebb vonalú tagozást, melyet a budapesti károknál alkalmaztunk, a károk aránylag kisebb voltára való tekintettel, feleslegesnek tartjuk. Megírhatjuk azonban, hogy például Debrecenben a legkülönbözőbb árúk forgalombahozásával foglalkozó kereskedők jelentettek be károkat; a károk tárgyai itt főképp termények, zsákok, olaj és petróleum, stb. voltak. A kereskedelem üzletei azokban a városokban és községekben is sokat szenvedtek, amelyekben a parancsnokló román tiszteknek kedvük kerekedett katonáik számára *szabad rablást* engedélyezni. Szentés városára például július 26-án sujtott ebben a barbár formában az ellenség karja, Tetétlenre április végén, Besenyszögre pedig a tiszai átkelés után. Hiszen voltak a lakosok között akkor számosan, akik lakásuknak kifosztása által talán még többet szenvedtek, mint egyes kereskedők, csak hogy a kereskedők egzisztenciájának létalapját rendítette meg a tömeges rablás, mely ilyen alkalmakkor rovásukra előfordult.

A kereskedelem tényleges káraitól nem is kell többet szólnunk. Viszont néhány megjegyzést kell tennünk a közvetett károkról, melyek ugyancsak súlyosan jelentkeztek itt is. Kisebb fontossággal bír a kereskedelemnél az a körülmény, hogy — mint az egyes nagyobb károsultak adataiból láttuk — statisztikánk ezen a ponton sem kimerítő. Biztosra vesszük, hogy ha a károk értékelése minden esetben a forgalmi árak gondos megvizsgálásával történt volna, a kereskedelmi károk összege is közel jár vala a 2·5 milliárd koronához. Ennek az összegnek megfelelő javak elvesztése továbbmenőleg azonban indirekte már a különféle termelési ágak produktivitását csökkentette, — ezen a címen tehát inkább az őstermelésnél és iparnál számíthatnánk fel közvetett károkat; magánál a kereskedelemnél kevésbé.

De bőven találunk olyan szempontokat, amelyek azt mutatják, hogy az említett termelési ágaknak a megszállásból folyó ellanyhulása viszont a kereskedelem tevékenységében okozott kihagyásokat, nem is szólva arról, hogy a megszállás 3¹/₂, illetőleg a Tiszán túl 10 hónapja alatt a kereskedelemnek mekkora kára

támadt a végülkláthatatlan forgalmi korlátozásokból, melyek miatt a kereskedelmi érintkezés a minimumra csökkent. A megszállítás után gazdasági helyzetünknek mind sötétebbre való színárnyalatai s különösen a külkereskedelmi forgalomnak úgy az export, mint az import oldalán az egykori keretektől nagy eltávolodása mindmegannyi rugók voltak arra, hogy *a nemzeti vagyon emelése körül a kereskedelem ne tudja elfoglalni ismét azt a tiszteletreméltó szerepet, melyet előbb betöltött.* Nem tudjuk számokban kifejezni ezeknek a veszteségeknek súlyát. De kereskedelmi mérlegünk passzivitásán kívül pénzünk ijesztő romlása is mutatja, hogy *gazdasági életünk vérkeringéséből hiányzik az a friss, eleven vértetecske, melyet a kereskedelem jelent az egészséges közgazdaságnak.*

β) A hitelintézmények kárai.

A pénz- és hitelintézetek kárait röptében áttekinthetjük; mindössze 9·3 millió korona károsodásról tettek ezek bejelentést s Budapesten 2·4, Debrecenben 2·8, Jász-Nagykun-Szolnokban 1·2, Békés vármegyében pedig 1·0 millió korona kárt írtak össze. Debrecenben az *Alföldi takarékpénztár*nak volt 1·3 millió korona kára olyanformán, hogy a takarékpénztár által szállított 4·3 millió korona értékű idegen valutát egyszerűen elkobozták s mikor az elkobzás érvénytelenítéséért indított hosszadalmas peres és perenkívüli eljárás véget ért, a takarékpénztárnak költségek címén 0·8 millió korona kiadása merült fel, 0·5 millió korona értékű lei-valutáját pedig a románok a nagyjában visszaadott egyéb valutákon kívül visszatartották azzal az indokolással, hogy azt az ügyben eljáró román katonák jutalmazására fordították. Debrecenben a *Magyar Általános Hitelbank rt.* is 1·1 millió korona kárt jelentett be. A *Jászsági hitelintézetnek* (Jászberényben) 0·7 millió korona, az *Orosházi általános takarékpénztár rt.*-nak 0·66 millió korona kára volt. A budapesti *Hungária bank rt.* 1·2 millió korona értékű karából 0·8 millió korona mezőgazdasági gépekre esett, s ezek sorában benzinmotorokat, aratógépeket s igen sok fűkaszálót, valamint nyomlazítás kultivátort látunk. A *Magyar forgalmi bank rt.* 0·64 millió korona karában közel 4000 üveg pezsgő, likőr és konyak fordult elő s ezenkívül 889 q papíráru. A *Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank* negyedmilió koronás kárának fele is árúk s főképen pezsgő lefoglalásából eredt. Úgy látszik azonban, hogy a bankok gazdasági hatalmát a románok általában respektálták, — sokkal inkább, mint gazdasági életünk bármely más tényezőjéét. Ezt kell hinnünk, mert hiszen a legtöbb banktól, melynek károsodása volt, a románok írógépeket s más valójában csekélyebb jelentőségű tárgyat rekviráltak el s egybeütt annyiszor tapasztalt atrocitásaiktól jobbra tartózkodtak.

3. Közintézmények károsodásai.

A román kárszámla végefelé járó felsorolásában egyik rovat a *közhivatalok* károsodásáról számol be. Az állami, a törvényhatósági és a községi hivatalokról, idefogva az összes közhasznú egyéb intézményeket, kaszinókat, olvasóköroket is, stb. Adataink szerint e károk végösszege 966·5 millió korona volt. Megoszlása a következő:

Országgrész, törvény- hatóság	Millió K	Országgrész, törvény- hatóság	Millió K	Országgrész, törvény- hatóság	Millió K
I. országgrész ..	0·5	IV. országgrész . .	23·7	Szatmár vm. . .	1·4
II. országgrész . .	0·1	Ebből:		VI. országgrész . .	14·2
III. országgrész . .	685·8	Bereg vm. . .	19·8	Ebből:	
Ebből:		Borsod vm. . .	1·1	Arad vm. . .	1·3
Csongrád vm.	7·5	Zemplén vm. .	2·5	Csanád vm. . .	12·9
Hódmezővá- sárhely tjv.	2·9	V. országgrész . .	242·2	Cs. Magyarország	966·5
Heves vm.	2·7	Ebből:		Tjv.	507·1
Jász vm. . .	73·6	Békés vm. . .	10·3	Rtv.	100·2
Pest vm. . .	161·9	Bihar vm. . .	10·0	Városok . .	607·3
Kecskemét tjv.	4·5	Hajdú vm. . .	2·6	Vm.	459·4
Budapest szfv.	432·8	Debrecen tjv..	66·3	Vidék . . .	359·2
		Szabolcs vm. .	151·6		

a) Tanintézetek.

Az adatainknak arról a jellemző tulajdonságáról, hogy a közhivatali károk között a vidék milyen erőteljesen szerepel, már más helyütt szoltunk²¹⁷ s nem kívánunk ismétlésekbe bocsátkozni. Inkább a károk tartalmával foglalkozunk, keresgélve ily módon a támpontokat, hogy a megszállás képét ebben az irányban is megrajzolhassuk. Aligha kezdhetnők el szemlénket jobb helyen, mint mikor először a *tanintézetek* káraitól beszélünk. Ki foghatná rá az iskolákra, hogy ezek a hadi érdekből tűzveszélyes helyek? Hacsak annyiban nem, hogy ott kovácsolódnak egy-egy nemzet számára (már ahogyan hol) a szellemi harcok fegyverei s edződnek a kulturküzdelmek katonái. A románok valószínűleg abban a hiszemben voltak, hogy a magyar iskolaügyre döntő csapást tudnak mérni, ha az iskolákat használhatatlanokká teszik, vagy ha üres falakat hagynak ott, ahol előbb egy törekvő nemzet áldozatkészsége gyűjtötte össze a tanítás eszközeit.

A közhivatali károk nagyon is összevont summájából kihamoztuk a tanintézetek adatait s úgy találtuk, hogy — az épületekben ejtett 15·1 millió károkön kívül, melyeknek azonban külön rovat jutott a kárszámlán — 58·7 millió korona összeg az, mely az iskolák káira vonatkozik. Az iskolák kárait szétbontva a károk főbb csoportjai szerint, a következő adatokat nyerjük:

²¹⁷ L. könyvünk 151. sk. l.

Törvényhatóság	Berendezések és felszerelések kárjai	Tan- szerek kárjai	Egyéb kárak	Összes kárak	Épület- kárak
		1 0 0 0	k o r o n á b a n		
Megszállott területek	34.612'5	5.502'3	18.585'6	58.700'4	15.077'7
Ebből:					
Csongrád vm	703'7	334'8	28'2	1.066'7	643'8
Hódmezővásárhely tjv.	314'9	261'6	1'0	557'5	720'0
Jász vm.	3.645'6	1.144'7	231'2	5.021'7	3.575'5
Pest vm.	5.995'9	1.623'4	248'8	7.868'1	3.491'1
Kecskemét tjv.	116'1	1'0	—	117'1	1.220'0
Budapest szfv.	2.365'9	14'0	15'6	2.395'5	7'6
Békés vm.	2.222'2	218'5	857'8	3.298'5	2.139'3
Hajdú vm.	259'7	143'0	133'8	536'5	504'0
Debrecen tjv.	16.195'7	643'4	15.842'9	32.682'0	124'4
Szabolcs vm.	1.715'5	478'6	805'3	2.999'4	1.127'2
Szatmár vm.	302'4	425'7	322'7	1.050'8	318'8
Csanád vm	323'9	259'0	4'5	587'4	704'6

A felsorolt törvényhatóságok (Budapestet és Pestet kivéve) mind olyanok, melyeket egészben vagy részben a Tiszán túl fekvőknek mondhatunk. S mivel e törvényhatóságok iskolakárjai a megszállott területekének 99·1%-át (az épületkároknál pedig 96·6%-át) teszik, azt látjuk, hogy ahol a románok lábukat huzamosabb ideig megvetették, ugyancsak romboltak, pusztítottak a kultúra széthintésére hivatott intézményekben. Ezt már az is sejteti, hogy az épületkárok olyan nagyok. A románok az iskolákat különös szeretettel használták fel istállók gyanánt, de nem becsülték meg úgy sem, mint ahogy az istállókat is szokás. Az iskolákat, ha oda beszállásolták magukat, valóban istállóká alakították át, s iparkodtak kiirtani mielőbb minden jelet annak, hogy az épület vagy helyiség valaha más célt szolgált. A berendezést feltűzelték vagy elhordták. Ajtókat, ablakokat szárnyastól téptek ki helyükből, a padlózatot felszaggatták, falakat zúztak össze, ha úgy tetszett nekik. S hogy semmi se emlékeztessen rá egykoron, hogy ott, ahol ők tanyáztak, előbb fiatal nemzedék oktatása folyt, gondoskodtak arról, hogy azokat a tanszereket is, melyeket nem volt idő előlük eldugni, szekereken vagy vonaton elszállítsák. Volt olyan iskola, melyet a fali térképektől kezdve az utolsó darab krétáig kifosztottak. Az iskolai gyűjteményeket, akár természetrajziak, akár természettaniak, vagy egyszerű szemléltetési eszközök voltak, mint például az antik világ emlékeinek fotográfiái, könyörtelenül elvitték onnind, ahol egyszer hozzáfogtak a csomagoláshoz. Az óvoda szerény berendezései, a tanyai elemi iskolák egyszerű tanítási eszközei, a középiskolák könyvtárai és felszerelései, szakiskolák különleges készülékei, szerszámai és anyagraktárai, klinikák milliókat érő modern eszközei és mindenemű leltári tárgyai egyformán kapósak voltak a románok előtt; mohó étvágygal *fogyasztották* el azokat, megfosztva tőlük a magyar kultúrát. Boldog lehetne Románia, ha oly buzgósággal és gyorsan tudná népének műveltségi fokát emelni, mint aminő serényen a mi népünk művelődésének eszközeit elszedte.

Ha iskolatípusok szerint vizsgáljuk a közoktatásügyi intézmények kárait, alábbi adatokat nyerjük:

Intézmények megnevezése	Károk összege 1000 K	Épület- károk	Intézmények megnevezése	Károk összege 1000 K	Épület- károk
Óvodák	690	1012	Polgári iskolák	3.279	1807
Elemi iskolák	24.819	8196	Ipar- és egyéb isk.	4 181	72
Középiskolák	7.231	3970	Főiskolák	18.500	43

Akár az épületkárokat, akár a tulajdonképeni iskolakárokat nézzük, az elemi iskolák szerepe kimagaslik a többi közül; az épületkárok felét s tanulmányi eszközök és berendezési tárgyak kárainak kétötödét is ezek viselték el. Az elemi iskolák között nem tettek különbséget a fenntartók szerint; akár felekezeti, akár állami vagy társulati iskoláról volt szó, egyformán szenvednie kellett. Amerre a románok a Tiszán túl megfordultak — pedig szinte mindenütt megfordultak — az iskolák sem kerülhették el sorsukat.

Annak illusztrálására, hogy egyes intézetek is mekkora károkat szenvedtek, közöljük adatgyűjtésünk kiemelkedő eredményeit, az épületkárokat szintén kimutatva:

Az intézet megnevezése és helye	Tanügyi károk 1000 K-ban	Épület- károk	Az intézet megnevezése és helye	Tanügyi károk 1000 K-ban	Épület- károk
Óvodák:			Középiskolák:		
R. kath. Szajol	97	232	Kir. főgymn. Makó	234	78
Állami Szolnok	275	—	Ág. ev. főgymn. Nyiregyh.	144	30
Elemi iskolák:			Rudolf gym. Békéscsaba	242	608
Községi Kállósemjén	998	—	Ág. ev. gym. Szarvas	290	—
» Budapest	900	—	X. ker. áll. főgymn. Bpest	530	—
Ref. Nagykőrös	190	354	VII. « « «	394	—
Állami Kispeszt	651	—	Barcsay-ú. áll. főgymn. «	329	—
« Fülöpszállás	—	320	Áll. főgymn. Cegléd	474	40
R. kath. Szolnok	273	120	Ref. « Kiskunhalas	450	39
Állami Szolnok	416	120	Áll. főreálisk. Kecskemét	—	1215
Ref. Törökszentmiklós	369	74	Érseki szeminárium Kalocsa	—	361
« Hódmezővásárhely	—	389	Ref. főgymn. Karcag	277	194
R. kath. Abony	—	600	Áll. főgymn. Szentes	217	350
Állami Szeged	—	305	Szakiskolák:		
Iparostanonc iskolák:			Áll. fémipari szakiskola		
R. kath. Cegléd	392	17	Debrecen	13454	97
Állami Szolnok	79	50	Ipari rokkantisk. Debrecen	171	—
Polgári iskolák:			Áll. kosárfonó isk. Békés	261	—
Állami Békéscsaba	612	1158	Rokkantiskola, Vác	28	—
« Erzsébetfalva	206	—	Siketnéma-intézet Vác	408	—
« Mátészalka	1034	312	Főiskolák:		
Tanítóképzők:			Gazd. akadémia Debrecen	1896	—
Állami Kiskunfélegyháza	879	170	Tudományegyetem «	16616	44
« Nyiregyháza	700	138	Köztartások:		
			D. M. K. E. intern. Makó	168	436
			Tanítói árvaház Debrecen	105	8

A példákból elég ennyi is. De talán nem végzünk felesleges munkát, mikor megemlítjük, hogy a debreceni egyetem kórházi felszerelését a románok egészében elszállították; fehérneműkben 15 millió, gyógyszerekben 1·1 millió, műszerekben 3·8 millió korona kára volt itt Magyarországnak, *s hogy mily nagy áldozatok árán tudta a magyar állam az egyetem felszerelésében végzett pusztításokat pótolni, annak bizonyosága az egyetem legutóbbi milliárdos költségvetése is.* A debreceni fémipari szakiskolától elhordott anyagból 10·5 millió korona volt a gépek és egyéb felszerelési szerszámok értéke, az anyagoké 0·9, egy galvanizálókészüléké 0·6, a vegyszereké és a festékeké 0·8 millió korona.

A magyar kulturális intézmények egész készenlétére szükség volt, hogy azokat a roppant hiányokat, melyeket a tanítási eszközökben a román rekvizíciók teremtettek, ki tudják egyenlíteni. *A teljes kiegyenlítés máig sem sikerült,* bárha a magyar költségvetésnek a kulturpolitika céljaira előirányzott összegei bizonyítják, *hogy a magyar állam minden erejével azon van, hogy a megszállás kárait ezen az egy ponton legalább megelőbb a mult emlékei közé sorolja.*

b) Egyéb közintézmények.

A tanintézetek leszámítása után a közhivatali károk rovatán még 908·3 millió korona kárösszeg marad. Bontsuk szét ezt a számot a bejelentések anyaga szerint s azt fogjuk látni, hogy az *állami* intézmények aránytalanul többet szenvedtek, mint mások, melyek kárait a statisztika itt dolgozta fel. Adataink szerint az állami intézmények (már tudniillik a közhivatali jelleggel bírók, mert például a mezőgazdasági és ipari üzemek kárait gazdasági hovatartozandóságuk szerint osztotta be a statisztika) 830·3 millió korona értékű kárt írtak össze, a *községek* 34·7, a *vármegyék* 1·8, *egyéb* közintézmények pedig 41·8 millió koronát. A felvételnek ez mindenesetre jellemző tanulsága, mert mutatja azt, hogy a magyar állami vagyont ott, ahol rendszerint nem is jövedelemező üzemekről volt szó, milyen mohó erőszakossággal törekedtek a megszálló csapatok megrongálni. A községi közintézmények (hivatalok, stb.) kára azért szintén figyelemreméltó, minthogy a megszállás alatt volt községek mint erkölcsi testületek tudvalevően nem tartoznak a legjobbmódú autonóm szervezetek közé s a háború óta különösen zilált községi financiáknak elég kellemetlen tehertétele az a kisebb-nagyobb költség, melybe e károk tárgyainak pótlása került.

Közelebb visz bennünket a károk lényegének megismeréséhez, ha a közintézmények kárát tovább tagoljuk. Egyik legfontosabb tétel a *dohánybevéltők* kára. Tizennyolc dohánybevéltő hivatalig ért el a románok keze s ezeknek 241·7 millió korona kárt okoztak, a legtöbbet Nyírbátorban (54·1 millió K), Rakamazon (34·8 millió K) és Szolnokon (28·1 millió K), de öt más helyütt is 10 millió koronánál nagyobb értékben. A bevéltők berendezései-

ben 1 millió korona kár történt, nyersanyagot 222·2 millió korona értékben vettek el tőlük, a többi kár göngyöletre és munkadíjakra esett. Stílszerűen helyezkedtek el a beváltók és a gyárak között a *dohányraktárak* kárai; Budapesten 14·1, Debrecenben 11·2 millió korona. 48 millió darab szivar és szivarka, s közel 4½ millió csomag szivarka- és pipadohány s ezekre menő láda- és zsák-készlet voltak a zsákmány részei. Nagy számok és nagy összegek ezek, bár talán a károk igazi értékét nem fejezik ki, minthogy a dohány kg-egységára (20 K) túlságosan mérsékeltnek látszik.

Az *állampénztárak* közvetlen károsodásai 328·3 millió koronát tettek, miből 311·1 millió a budapesti IX. ker. állampénztárra esett. A románok a IX. ker. állampénztárból egyes, főleg román megszállás alá került városok és községek adó- és egyéb kincstári hivatalainak ott őrzött s ládákba zárt értékeit egyszerűen elvitték. Bizonyos tekintetben hasonlók ehhez a *háromszögelő hivatal* (63·1 millió K) és az *állami térképtár* (12·0 millió K) veszteségei. A románok több évtized munkájának gyümölcsét képező s szinte pótolhatatlan becű eredeti munkálatokat hurcoltak el ezektől. A *földművelésügyi minisztériumban* a bustyaházai erdőhivatal, illetőleg a máramarosszigeti erdőgazdaságok által letétbe helyezett 25 millió korona értékű értékpapirokat kutatták fel. Közhivatali kárként fogta fel statisztikánk (bár a helye az ipar kárai között lett volna), az *államnyomda* kárait is, ahonnan a románok 0·75 millió korona értékű gépeket és felszerelési tárgyakat hordtak el. Jászapátin az állampénztárban 0·9 millió koronát foglaltak le. A gödöllői állampénztártól 2·5, Kecskeméten 1·25, Kiskunfélegyházán az adóhivataltól 0·4 millió korona összeget harácsoltak el a románok, több tiszántúli községben pedig 2·3 millió korona *adót* szedtek be a magyar állami közegek helyett.

A *községi* (városi) közintézmények káraiban Pest és Szabolcs szerepelnek magasabb összegekkel s mellettük Arad vármegye. Sok mindenféle tétel sorakozik egymás mellé e károk anyagában. A legkülönbözőbb községi hivatalok berendezésének és felszerelésének elhordásából, megrongálásából vagy tönkretételéből eredők. A községi pénztárak kifosztása alkalmával a különleges célú —, például kórházalapok, valamint a gyámpénztári letétek sem élveztek kíméletet s a bajban talán még szerencse, hogy az adófizetés a megszállás alatt többnyire szünetelt, mert különben alighanem nagyobb károkról kellene a községi pénztáraknál (és az állampénztáraknál is) beszámolnunk. Sok község háztartása oly módon károsult, hogy a község, mint erkölcsi testület, a lakosságnak megfizette a hatóság útján rekvirált élelmiszerek árát (Oroszára is ezen a címen számol el 4·8 millió koronát). Másutt a vörös hadifoglyok élelmezése tétetett községeink köteleességévé (Kecskeméten is; bár itt a költségekből 2·5 millió koronát az állam átvállalt). A községi tulajdonban levő laktanyák és kórházak berendezési kárai is számottevők, s az igazolványokkal kapcsolatosak is, melyek kiállítása ellenében nem egy községünk pauszál-

összeget fizetett a románoknak. Gyulán 2·2 millió korona értékű kötvényt vittek el a város pénztárából.

Tulajdonképen községi terhet képezett annak az összegnek előteremtése is, melyet statisztikánk (külön rovatban bár) *hadisarc* címén közöl. 5·9 millió korona ilyen károsodást tudtunk kimutatni, de ennek az összegnek nagyobb része helyesebben hadiadónak volna mondható. Mikor a románok már a Tiszántúlról is hazafelé készülődtek, eszükbe jutott, hogy azon a címen is lehetne Magyarország népétől pénzt kicsikarni, hogy a személy- és vagyonbiztonságot oly kétes sikerrel megóvták. Hajdú, Szabolcs és Jász vármegyék lakosságától tehát közigazgatási költség-hozzájárulás címén milliókat hajtottak be. A szó komoly értelmében vett hadisarcot (210.000 koronát) fizetett többek között Fegyvernek község lakossága, azzal az ürüggyel, hogy e község népe a román katonákra lőtt. A nyomozásnál kiderült, hogy a lövöldöző polgári egyén vörös katona volt, aki könnyebb menekülése miatt a falubeliektől elvett polgári ruhát öltött magára. Valószínű, hogy az egész manőver csak B. román zászlós egyéni akciója volt, minthogy írásbeli nyugtáján magát más ezredhez tartozó katonának jelezte, mint ahol valójában szolgált s mint utólag kitűnt, egy egyáltalán nem létező kapitány parancsára hivatkozott.

A vármegyei károk kisebb összege többnyire a törvényhatósági hivatalok felszereléseinek káraiból származott.

Kiemeljük a gödöllői *m. kir. tejkisérletező állomás* 17 millió koronás bejelentését; az állomásról 77 darab (egyenként 5000 svájci franknál is többre értékelt) nagyobb és 757 darab kisebb készüléket, sok vegyi és bakteriologiai laboratoriumi tárgyat, valamint vegyszert (közte az annyira értékes platin- és arany-chloridot is) elvittek a románok.

Különös figyelmet érdemel az *ármentesítő társulatok* 22·2 millió koronás kára, minthogy e közérdekű intézmények felszereléseinek elhordásával egyfelől a jól kiépített magyar árvízvédelem munkáját fenyegették veszedelemmel, másfelől pedig éppen az intézmények fontosságára való tekintettel a hiányok sürgős pótlására kényszerítették azokat. Különösen sok kárt szenvedtek a csongrád—sövényházai (0·9 millió K), a körös—tizza—marosi (2·4 millió K), a szolnok—csongrádi (2·9 millió K), a szelevényi (1·5 millió K), az alsó—tenyő—kengyeli (0·8 millió K), a felső-szabolcsi tiszai (1·1 millió K), stb. ármentesítő és belvízszabályozó társulatok, melyeknek védelmi eszközeiben, szerszámaiban, védelmi anyagaiban, telefonhálózatában, védőtöltéseiben és gátörtelepi épületeiben egyaránt nagy pusztításokat végeztek a románok.

A *kórházak* közül az állami jellegűeknél 1·1, a községiéknél 0·3, a vármegyeiekénél 0·07, a magánkórházaknál pedig 0·5, összesen tehát közel 2 millió K kárt jegyeztünk ki káryanagunkból. Bútorzat, felszerelés és gyógyszer e károk főbb tételei. A nagy-

kállói elmeügyintézet berendezéseiben egymagában 0·8 millió korona kár történt.

A románok leleményességére vall, hogy még a *börtönökbe* is ellátogattak, hogy ott állami javakat szedjenek össze. Letartóztatási intézeteink kára 3·5 millió koronára rugott. A nyíregyházai törvényszéki fogház 2·8, a váci orsz. fegyintézet pedig 0·4 millió korona kárt szenvedett. Az igazságosság szellemében a románok a *bíróságokon* is egyet ütöttek, mint amelyek a gonosztevőket börtönbe juttatják. Bíróságaink 1·6 millió K kárt írtak össze.

c) *Katonai természetű károk.*

A katonai károkról leghelyesebben szintén e helyen emlékezhetünk meg. Értéküket a honvédelmi minisztérium 8·1 milliárd koronára becsüli, a statisztikai hivatalhoz beérkezett anyag azonban aligha teljes, már csak azért sem, mert főleg a katonai intézetekből elvitt katonai anyag káraitól számol be s a jogtalan román háborúskodás alatt nyílt színen hagyott felszerelések mennyiségét és értékét aligha tudta teljesen kimeríteni. Valószínű, hogy egyik-másik katonai alakulat egyébként megfogható kárai is kimaradtak a statisztikai hivatal (általam használt) gyűjteményéből. Erre vall a legutóbb is a statisztikai hivatal tudomására jutott egy 1·2 milliárd korona értékű kárcomplexum, mely a fenti 8·1 milliárd összegben nem szerepel. Az idejében bejelentett anyagból kimagaslik a csepeli lőszerátvételi bizottság 4·1 milliárdos kára. A honvédelmi minisztérium a központi igazgatást érdeklőleg 317 millió korona kárról tudósított bennünket. A budapesti katonai anyaggyűjtő- és javítótelepnek 56, a katonai kórháznak 28·5, a ceglédi anyaggyűjtőnek 92·4, a debreceni körletparancsnokságnak 143·3, a debreceni ágyraktárnak 38·1, a hajmáskéri lőternek 37·6, a pestszentlőrinci lőszeranyagraktárnak 257·0, a budapesti központi ruhatárnak 398·5, a katonai távirócsapatnak 138·9, a budapesti ágyraktárnak 319·4, az élelmezési raktárnak 144·8, a debreceni anyaggyűjtőnek 152·5, a budapesti két vonatszertárnak 153·3 millió korona kára volt, a harctéren zsákmányolt anyag értékét pedig a honvédelmi minisztérium 870·0 millió koronára becsülte.²¹⁸

Az elhurcolt anyagok közül az oroszlánrész természetesen *fegyverzetre és municióra* esik. 5·0 milliárd korona volt az egyes katonai alakulatoknál és a katonai raktárakban talált és elvitt fegyverzet és munició értéke, s ebből a vörös hadsereg csapattesteitől közvetlenül elzsákmányolt hadianyagok 0·3 milliárd korona értékűek lettek volna. 4·1 milliárd korona értékű volt viszont a csepeli lövészátvételi bizottságtól ejtett zsákmány. Itt több mint 40 millió gyalogsági és közel 400.000 drb. tüzérségi lövedék, valamint másfél százezer kézigránát mellett óriási mennyiségű

²¹⁸ Utólagos jelentés szerint a ruhatárnak még 222·3, a vonatszertáraknak pedig 638·5 millió korona kárunk volt.

félig kész lőszer, lőszeralakatrész és municiógyártás céljaira szolgáló robbanó anyag esett a megszálló román csapatok kezébe. Nagymennyiségű munició, főleg teljesen kész tüzérségi lövedék (mintegy negyedmillió drb) jutott a románok birtokába a pest-szentlőrinci lőszergyárban. A budapesti központi fegyvertárból több mint 100.000 puskát, 426 gépfegyvert, stb vittek el. A központi tüzérszertárban nagyobb mennyiségű ágyút és aknavetőt (537 darabot) találtak a románok, a győri lőtéren pedig többek közt egy teljesen felszerelt 38 centiméteres tarackot is. Nagymennyiségű fegyver (160.674 drb), gépfegyver (965) és ágyú (388) jutott a románok birtokába a vörös háború alatt s adataink végső eredménye szerint a románok a megszállt területekről közel 330.000 drb gyalogsági fegyvert, 1112 gépfegyvert, 1112 ágyút és aknavetőt, több mint 46 millió gyalogsági és közel 700.000 tüzérségi töltenyt zsákmányoltak el.

Nagyon jelentős volt a *műszaki és vonatanyagokban* (ideértve mindent, ami a vonatfelszereléshez tartozik, így járóműveket, lovakat, mozgókonyhákat stb. is) okozott kár; 2·2 milliárd korona. Különféle műszaki anyagokból a románok legtöbbször Budapesten leltek meg a magyar katonai távirócsapatoknál, a tulajdonképeni vonatanyagokból pedig az oroszlánrészt szintén a budapesti katonai raktárakban találták, főleg persze a katonai vonatszertárakban, de nagytömegű vonatfelszerelési cikkre bukkantak a központi fegyvertárban, valamint a központi tüzérszertárban is; 187 millióval szerepel ebben a kategóriában a honvédelmi minisztérium autósosztálya is, egyebek mellett nagyszámú (235) elhurcolt automobilja révén. Mennyiség szerint az e kategóriába tartozó károk közül az elvitt automobilmek, repülőgépek, kocsik, lovak és a mozgókonyhák számát állapítottuk meg. 395 automobil, 10 repülőgép, 15653 kocsis, 17116 ló és 2536 mozgókonyha került jelentéseink szerint a románok tulajdonába.

A ruházati és felszerelési cikkekben okozott kár mintegy 775 millió. Ezekből a legnagyobb tételeket Budapesten foglalták le a románok, főleg persze a központi katonai raktárban; a vidéki károk közül említésre méltó a kecskeméti gyalogpótkerektek kára.

Külön számítottuk ki az *ágyrneműekben* okozott károk közel 500 milliós kártételét. A katonai ágyraktárak anyagára ugyancsak szükség lett volna a háború utáni züllött viszonyok között Magyarországon nyomorúságos kórházi berendezéseinek, mikor a kórházak a legjobb esetben is csak papiroslepedőket tudtak betegeknek adni, — míg a végtelen nagy inségen a külföldi missziók jóakarata nem segített. Csupán lepedőkből 712.500 darabot hurcoltak el a románok.

Az ágyrneműek mellett a különféle *egészségügyi anyagok*, mint gyógyszerek, kötszerek és egyéb egészségügyi felszerelések sem részesültek kíméletben (221 millió K). A honvédelmi minisztérium által bejelentett három vöröskeresztes, illetőleg segély-

vonat 126 millió koronányi értéket képviselt. 50 millió kára volt a budapesti egészségügyi anyagraktárnak.

Élelmicikkekből 109 millió K értékűt vettek el a románok.

Nagy összeget, 475 millió koronát, képviselnek az „egyéb” károk. Ide tartoznak a laktanyáknak és más katonai épületeknek berendezéseiben okozott károk, az épületkárok, itt vétetett fel az elvitt pénzüsszegek értéke, stb. S e berendezések elhurcolása, illetőleg tönkretétele vajjon indokolható-e a hadijoggal?

A román megszálló csapatok által az általuk megszállott területen talált idegen állambeli hadianyagok értéke mintegy 45 millió korona. Ez anyagoknak közel háromnegyedrésze esik a német hadianyagokra, — jórészüik bizonyára az egykori Mackensen-hadsereg felszereléséhez tartozott. Jelentős mennyiségű orosz, olasz és francia hadianyagokat is hurcoltak el a románok. 21.345 db kézi lőfegyver, 782 gépfegyver, 162 ágyú, 173 millió db tölény, 16.152 ágyúlövedék voltak e zsákmány főbb tételei.

A katonai károkkal kapcsolatban emlékeznünk meg a *m. kir. csendőrség* káiról. Összegük 47·8 millió korona volt, túlnyomó részben a kincstár kárai s csak kb. 20%-os arányban a csendőrségnél szolgálatot tevőké. A román hadsereg, mely bennünket az entente hatalmak szerint is megillető hadianyag elvételével súlyosan megsarcolt, — ha nem is tarthattuk volna meg azt egészében, elütött bennünket az anyag értékesítéséből származó haszontól, — a csendőrség fegyverzetének és egyéb felszerelésének elhordásával befejezte azt a lefegyverzést, melyet oly szép sikerrel végzett gazdasági életünk területén is. A csendőrség leltárából több, mint 25.000 darab fegyver, közel 200.000 darab egyéb fegyverzeti szerelvény, mintegy 20.000 darab felsőruha, 50.000 darab ágy- és fehérenemű, stb. hiányzott a románok elvonulása után, épp elég arra, hogy a közbiztonsági szervezet újraráépítésénél a magyar kormánynak ezen a ponton is rengeteg gondja támadjon a csendőrség adjusztálása miatt.

De más szempontból is tanulságos forgatni a román kár-számlának azokat a lapjait, melyek a katonai és csendőrségi károokra vonatkoznak. *Azokkal a támadásokkal szemben, hogy a földresújtott magyar nép fegyverkezik, van-e jobb ellenérv, mint e kárainkra való hivatkozás.* Egy állam, melyet a védekezés eszközeitől — határainak annyira célzatos megállapításán kívül — teljesen megfosztottak s melynek gazdasági élete is a folytonos kísérletezésekben merül ki, vajjon gondolható-e mai egyedülmara-dottságában arra, hogy a köréje vont acélgyűrűt támadó mozdulattal rombolja szét?

d) Néhány megjegyzés a közintézmények káraihoz.

Könyvünk e részében kimutattuk, hogy mintegy 9 (kilenc) milliárd korona érték az, mellyel a román megszálló csapatok a magyar államkincstárt megrövidítették. *Az államkincstár teljes*

kárai ennél az összegnél jóval többet képviselnek. Hiszen a ménesbirtokok kárai is 244·4 millió korona, a méntelepeké 208·3, a dohánygyáraké 121·8, az állam mezőgazdasági üzeméié 9·1 millió, (csupán a gödöllői koronauradalom kára 6·8 millió korona volt), az ipari jellegű vállalatoké 237·3 millió, egyéb állami intézményeké (a vasutat és postát is számítva) pedig kb. 7·2 milliárd korona voltak. Roppant nagy összeget, 17·0 milliárd koronát kapunk így, mely az elszakított területekre eső állami javak elvesztésén túl a magyar állam kárait mutatja, csupán a megszállás folytán. A magyar államnak megkellett rokkannia ilyen veszteségek súlya alatt. Megkellett roskadnia annál inkább, mert a közületi gazdálkodás, mint másodlagos gazdálkodás, a magángazdaságokban sem találhatta meg azt a támaszpontot, mely fejlődésének alapja lett volna. A magángazdaságok hajója — sok adattal igazoltuk azt — szintén zátonyra jutott s mikor a hullámok jobbról-balról zúzták oldalait, nem volt erő, mely elvontatta volna a veszélyes helyről. *Az állam hiába próbálkozott.* Hiába igyekezett adórendszereinek egészen új kiépítésével s a közterhek állandó fokozásával a maga háztartásába valami szilárdságot, állandóságot belevinni. Nem sikerülhetett, mint-hogy a valuta esésével kapcsolatban egyre inkább feltornyosuló pénzügyi hiányokat nem tudta kiküszöbölni. Az állami egyenesadók 1920—21. évi összege pl. 1·53 milliárd, a fogyasztási adóké 1·3, egyéb adó-, illeték és jövedéki bevételeké pedig 2·95 milliárd korona volt; e jövedelmek a következő pénzügyi év *első felében csupán:* 1·55, 1·05, illetőleg 3·06 milliárd koronára emelkedtek. De kevés ez is, mert a drágaság árja közben az állami igazgatás menetét is elöntötte.

A témának ez a része annyira különlegesen finánciális jellegű, hogy nem volna értelme vele behatóan foglalkoznunk. *Speciális tanulmányokat szükségelne annak kiderítése, hogy az állami pénzügyek leromlásában mekkora része volt a megszállásnak.* Talán eljön az az idő, mikor valakit ennek a tudományos vizsgálat szempontjából végtelenül érdekes kérdésnek a hordereje is meg fog ragadni.

De a megszállás könyvünkben feldolgozott kárainál maradva is rá kell mutatnunk arra a roppant nagy kárra, mely abból keletkezett, *hogy az állami pénzügyek konszolidálásának kezdete a románok miatt hosszú hónapokkal megkésett.* Hivatkozhatnánk arra, hogy a románok ittléte — különösen a Tiszán túl — az egész pénzügyi adminisztrációt kátyuba juttatta. Az állami és egyéb köztartozások lefizetésében hosszú szünet támadt s nem szólva annak a rossz hatásáról, ha a népek nem kell adót fizetnie, az utólag befolyt közjövedelmek a felhasználhatás mértékét tekintve is úgy összezsugorodtak, hogy közel akkora értéket sem jelentettek a magyar kincstárra nézve, mintha idejében fizettettek volna be.

S hogy milyen durva eszközökkel akartak a románok elébe

vágni annak, hogy a magyar állam kivonulásuk után tudja pénzügyét erős kézzel azonnal rendezni, bizonyoság rá Michaescu kormányzó-tábornoknak az 1919. évi november havában kelt rendelete, mely *az igazgatás egész menetére vonatkozóan olyan jogokat arrogál magának, melyek az állami fenségjog tartozékai.* Elrendelik a bélyegek felülbélyegzését; póstai és vasuti tarifákat szabnak meg; a tiszántúli részekre be- és kiviteli díjakat állapítanak meg, vigalmi adókat vetnek ki s emelik a fogyasztási adókat, stb. Mindezt, — mert hiszen reális pénzügyi eredményt ugyanis hiába vártak e rendszerektől, — csak azért, hogy egyfelől a részükre követelt u. n. közigazgatási költségjárulékot a közpénztáraktól ki lehessen zsarolni, másfelől azért, hogy az újra rendezkedő magyar állam majd mentől nagyobb zürzavart találjon maga előtt s a talajt lába alól elveszítse.²¹⁹

S mit szóljunk ahhoz a jogtalansághoz, hogy a románok Szabolcs, Hajdú és Békés vármegyék keleti felében légvonalban egy egyenest húzva, a keletre eső részeket *vámhatárilag és közigazgatásilag*²²⁰ elvágták még a tiszántúli részek egyéb megszállott területeitől is? A cél akár az volt, hogy ily módon maguknak sápot szedjenek, akár az, hogy a vonagló forgalmat még jobban megbénítsák, *azt* el tudták érni, de a magyar közgazdasági életnek ezzel is rengeteg kárt okoztak.

Vagy ahhoz, hogy a románok a Tiszán túl forgó osztrák-magyar bankjegyeket felülbélyegezték? Nem ingyen, 10%-ért tették. S ha a kárstatisztikában csak elvéve is találjuk nyomát annak, hogy a károsultak ezen, vagy az előbbi címen vagy az igazolványkényszerből eredő káraikat tudomásunkra hozták, a mult függönyét széthajlítva: mi ezekért a károkért is felelőssé tesszük a megszálló csapatokat.

4. A károk egyéb csoportjai.

(Az épületkárok.) Az átmenetet a károk még hátralevő csoportjaihoz az épületkárok szolgáltatják, melyek egy és más részletét már érintettük is, legutóbb az iskoláknál és más középítmények dolgainál. A megszállott területek épületeiben összesen 127·0 millió korona kárt tettek, adataink szerint, a románok; 59·8 millió K-t köz-, a többbit magánépületekben. Aki csak kissé ismeri a néppsyché, az velem együtt azt fogja mondani, hogy a kárstatisztika módszere az épületkárok állagával szemben is gyengének bizonyult. Ha fel is tesszük, hogy a középületek kárait hatáságaink több-kevesebb hűséggel meg tudták állapítani, nem vagyunk ugyanilyen véleménnyel a magántulajdonban álló épületek káraival szemben, amelyek rendbehozása kevesebb ceremó-

²¹⁹ L. Szabolcs vm. pl. 193—196. l.

²²⁰ L. u. a. 80. s k. l.

niával történvén, a házigazda le is mondott arról, hogy a helyreállítási költségei után kereskedjék. A középületek kárai között Jász vmét 12·5 millió, Debrecen 7·8 millió, Budapest 5·5 millió, Békés vmét 6·3 millió koronával látjuk szerepelni. A magánépületek kárai tekintetében Szabolcs (31·6 millió K), Jász (12·4 m. K.), Hajdu (5·4 m. K.), és Pest vm. (4·8 m. K.) a főkárosultak. Azt hisszük, nem szorul bővebb megbeszélésre az a tény, hogy az épületkárok leginkább azokon az épületeken jelentkeztek, melyeket a románok szállásokul használtak fel. Ha Románia katonái saját országukban is olyan barbár módon törnek, zúznak, pusztítanak laktanyáikban, mint nálunk tették, gratulálni lehet a román építő-iparnak, mely ily módon lépten-nyomon munkaalkalmakhoz jut. Vencsellő község esete, melyet a románok tűzérési tűzzel porig égettek, azt mutatja, hogy a románok ott is vadul tudtak rombolni, ahol a békés lakosság részéről a hajuk szála sem görbült volna meg. A Tiszántúl számos templomtornya is súlyos károkat szenvedett csak azért, mert a román óvatosság a nagy *szélmalomharc* alatt mindmégannyi megfigyelő helyet sejtett bennük. A magánépületek házai közül tiszteletreméltó helyre jutottak az urasági kastélyok, melyek közül a románok nem egyet teljesen kifosztván, az épületfalak és egyéb épületrészek tönkretételével akarták befejezni nemes művüket.

(*A magánháztartási károk*). Ezen a címen statisztikánk összesen 277·8 millió korona kárt tart számon, túlnyomórészt (250·0 millió K) a vármegyékben s itt is főképp a falukban (198·8 millió K) előfordultakat. Jász vármegyében 87·9, Szabolcsban 41·4, Csanádban 20·1, Békésben 19·3 millió korona magánháztartási kár fordult elő s ami a legérdekesebb, a fővárosban is 9·5 millió korona. A magánháztartási károk közelebbi megoszlása ez volt:

Megnevezés	Kárösszeg millió K	Megnevezés	Kárösszeg m illió K
Ing és fehérenemű	81·9	Ékszer	31·9
Felsőruha	81·9	Bútor	20·2
Lábbeli	25·1	Egyéb	36·8

A magánháztartási tárgyakban történt károk közül a fehéreneműek és felsőruhák egyenlően nagy összeggel szerepelnek. Bizonyos tekintetben zavarban vagyunk, mikor e károkat minősíteni akarjuk. Ha a rekvizíció szót a román károk eddigi csoportjainál több-kevesebb joggal használhattuk, be kell ismerünk, hogy a károknak most tárgyaljuk-komplexuma (valamint a még sorra kerülők is) csak ritkábban viselték magukon a rekvirálás bélyegét és *sokkal inkább egyéni akciók eredményei voltak*. Voltak ugyan esetek, mikor a román hadvezetőség maga rendelte el a ruhák és fehéreneműk beszolgáltatását. Etyek községben pl. egy román-magyar szövégű rendelet akadt a kezünkbe, melyben a vezénylő román tábornok azzal az indokolással paran-

csolja meg ruhák, stb. beszolgáltatását, hogy a román hadsereg katonáinak ruházata férgektől (a rendelet sokkal határozottabban jelöli meg a féreg nevét) szennyes. Voltak, mint említettük szabad rablások is, melyeket szintén a parancsnokságok engedélyeztek. De az esetek többségében mégis kisebb román csapat-kötelékek, őriáratok, különleges osztagok s beszállásolt katonák lelkén száradt az a sok tolvajlás, lopás, vagy rablás, melynek eredményeképpen számtalan gazda vagy szállásadó magyar lakását, tanyáját pusztították ki a románok szinte minden háztartási tárgyából. Megjegyezzük, hogy a magánlakásokból elvitt tárgyak teljes körösszegét ez a károsoport nem híven tükrözi vissza. Nemcsak a bejelentések pontatlansága, s a miatt, hogy a károk értékelésével sem békülhetünk meg, hanem azért sem, mert egyik-másik cikk kárát statisztikánk — így a műtárgyakét, könyvanyagét, hangszerét, valamint a vadászfegyverekét és készpénzét is — a feldolgozási tábla utolsó (egész megnevezésű) rovatába kapcsolta bele.

Tiszántúli szemleutaimon sok megrázó képét láttam annak a vandalizmusnak, mellyel a románok a kulturát megcsúfolva a békés otthonul szolgáló lakásokban irtózatosszerű pusztításokat végeztek, *de talán egy kép sem tett reám oly megrázó hatást, mint gróf Szapáry György tiszaburai kastélya*, melynek úri, nemes pompáját a román vadság cafatokká tépte. Másfél évvel a románok kivonulása után még mindig vigasztalan látványt nyújtott a kastély belseje, hol az antik és modern butorzat megtépázva, huzatától megfosztva, sántán, bénán szégyenkezett előbbi díszhelyén. Műbecsű képeken, híres mesterek alkotásain a főalak kivágva; szobrokon durván lenyesve az egyik vagy másik végtag; finomművű szekrények, — hol a román katona puskatussal ütött rést — összezúzva; régi családi hintókról a kárpit leszabadulva. Fényképfelvételek őrzik meg a kastély belsejének képét a románok távozása után s ha azokat nincs módomban technikai nehézségek folytán munkámban közölni, a család — remélem — meg fogja majd őrizni, hogy a késő nemzedékek is tudomást vehessenek róla, mit tettek, mint viselkedtek a románok „felszabadító” hadjáratuk után Csonka-Magyarországon. Kenderesen láttuk *Magyarország kormányzójának* kastélyát is szétzilálva; Fegyverneken Biró Mátyásét romokban (itt még a falakat is szétbontották a katonák kincsek után keresésükben); Szajolon Lippich Elek kúriájában a szalonban még ott díszlett a vaskályha, amelyen a románok sütöttek-főztek. Nemes Albert gróf palotájában üres termek fogadtak bennünket; Szelevény vízberoskadtt kis falusi házai azóta sem épültek fel, hogy a románok a községet elárasztották.

S hogy a románok hadi érdekeiket szem előtt tartva, mi mindent harácsoltak össze a kifosztott magánlakásokból, ismét gróf Szapáry György bejelentésére támaszkodom, mint akinek (6·3 millió korona) károsodása a legbeszédesebb bizonyossággal

szolgál a román zsákmányolás ezirányú túlkapásairól is. A kastély teljesen az oláhok prédájává lett. Különösen a csillogó fényes holmik azok, amik a jövevények tetszését megnyerték örökre. Ezüst relifképek, aranyozott virágtartók, márványórák, bronzszobrok, drágakövekkel díszített ötvösmunkák, antik vázák, rézmetszetek, szobrok egész sora, XVI. Lajos korabeli órák, olajfestmények, ezüst gyertyatartók épp oly becsesek voltak előttük, mint az ezüst cigarettatárcák, továbbá a (84 személyes) színezüst evő-, s kétszer 24 személyes porcellán-, üveg pohár-, s a 24 személyes aranyozott égetett ezüst készletek. Porcellán mosdók, orvosi műszerek, konyhaedények és felszerelések, aranyzsebórák láncsal, ezüst és arany fogantyús sétatotok, díszmagyar-ruhákhoz tartozó több készlet ékszer, gyémánt- és igazgyöngy-inggombok, ezüst- és arannyelű lovagló botok, ezüst díszítésű régi díszkönyvek, drágakővel kivert csattok, arany nyakkendőjük elrablása, stb. mind a románok katonai sikereit növelték. Még családi okmányokat, gazdasági könyveket, stb. sem lehetett fellelni utánuk. A család ruhatárának nagy része, rengeteg férfi és női alsó és felső ruha is eltűnt s megbotránkoztató, hogy a kastély házikápolnáját is kifosztották a megszállók: oltárterítő, misemondó-ruha, oltárvánkos mind rossz, illetéktelen helyen voltak elraktározva, — a románok felfogása szerint.

A templom szentségének fogalmát különben sem ismerték a románok; Gyomán a perselyeket feltörték, a harangköteleket is levagdosták s a kápolna faoszlopait elégették.

A felháborító esetek többsége vidéken fordult elő s érthető, hogy hírük lassabban jutott el a fővárosba, ahonnan a kárfelvételt intéztük. De történtek *Budapesten* is olyan jellemző dolgok, melyek méltatását szükségesnek tartjuk. Nem a károk nagysága miatt. Értékük szempontjából e károk elvégre kisebb jelentőségűek, hanem azért, hogy ezzel is dokumentáljuk, miféle erkölcsök hatották át a megszálló román hadsereget. A katonák, akik ennyire semmibe sem vették a magántulajdont, mennyire inkább képesek voltak arra, hogy azt a végtelenül sok egyéb sérelmet elkö vessék, mellyel közgazdaságunk életére törtek.

Egy öreg úrinőt (özv. B. M.-né), 1919 októberében T. R. százados és A. P. V. hadnagy erőszakkal kidobták a lakásából, úgyhogy kénytelen volt magát a konyhában meghúzni. Az ott töltött idő alatt a tisztek több társukkal züllött nők társaságában állandóan dorbézoltak. Kivonulásuk előtt a hölgy felszólította a hadnagyot, hogy a szállásért fizessenek, amit az meg is ígért és egy aláírandó nyugtát hozott, melyben az úrinő a pénz át vételét elismeri. A hadnagy azonban később, szállásadója csaknem teljes világtalanságát kihasználva, a nyugtát visszavette, s nemcsak hogy fizetés nélkül távoztak, hanem egy csomó ingóságot, szőnyeget és egyéb használati tárgyakat is magukkal vittek.

Röviddel a románok kivonulása előtt, 1919 november 8-án J. G. K. főhadnagy feleségével és két tisztiszolgájával együtt erőszakkal beszállásolta magát Popper György nagykereskedőnek a tulajdonos távolléte miatt lezárt lakásába. A főhadnagy megfogadta, hogy a lakásban mindenért felel. Mégis rövid két napi ott tartózkodás után elutazva, magával vitt egy 16 négyszög-méter nagyságú perzsaszőnyeget s nagymennyiségű férfi és női ruhát, fehérneműt és ruhaanyagot is.

Éjnek idején egy román vadászezredes és egy román tüzérőrnagy kopogott be Fasching Antal rendőrfőfelügyelő lakásába és szállást kértek reggelig. Megkapták. Reggel, mikor a tisztek még aludtak, a főfelügyelőnek, akinek a családja vidéken volt, szolgálatba kellett mennie s mire délfelé visszatért, a román tisztek már eltávoztak. Hálából magukkal vitték szállásadójuk 30.000 korona értékű holmiját.

M. ezredes P. századossal együtt egy műegyetemi tanár Berlinben tartózkodó özvegyének, Lázár Pálnénak a lakásába hurcolkodott be erőszakkal. A tisztek a szekrényeket feltörték és többek között több mint 30 darab rendkívül értékes ékszer tulajdonítottak el, melyek akkori értéke igen óvatos becslés mellett is jóval felette volt a másfél millió koronának.

Nem kimélték meg a románok a külföldi honosok lakását sem. Celeste de Bar Charvelis francia honpolgárnak lakását távollétében — mivel a kommunisták elől Német-Ausztriába menekült — egy román főhadnagy erőszakkal kinyitotta és behurcolkodott. A lakásból ezüst evőkészletet, finom porcellánokat, értékes képeket és egyéb tárgyakat tulajdonított el, összesen kb. 140.000 korona értékben. A károsult panaszt emelt a román hatóságoknál, de ezek lehordták, hogy francia létere vádolja őket.

A legsúlyosabb eset kétségkívül egy E. nevű román kapitánynak *Wenckheim Frigyesné grófné* Reviczky-utcai palotájában elkövetett tolvajlása, aki a palota földszintjén volt elszállásolva. A személyzet 1919 augusztusában észrevette, hogy a palota első emeletén lévő gobelinszalónból 13 darab gobelin eltűnt, úgyszintén más két szalonnak a selyemkárpítja is. A gobelinek értéke szakértői becslés szerint akkor minimálisan 5 millió korona volt. A rendőri nyomozás megállapította, hogy a kapitány a tettes. Az iratok a román parancsnoksághoz kerültek, mely az eljárást szintén lefolytatta. Tanuk látták a kapitány tisztiszolgáját, amint az egyik szalon selyemkárpitját a palotából a Mária Terézia-laktanyába vitte és látták az eltűnt gobelineket E. kapitány szobájában, ott lévő csomagjai között. A románok még sem rendelték el a kapitány holmijának átkutatását, ellenben az a következő napon hirtelen Romániába utazott, s magával vitte a gobelineket és egyéb eltulajdonított értékeket.

Bevonulásuk után a románok azonnal elrendelték a fegyverek beszolgáltatását és számos helyre fegyverkutató járőröket küldtek ki. Persze, ami kevés fegyvere a békés polgári lakosságnak

volt, azt már előzőleg elvették a kommunisták s így a fegyverkutató járőröknek többnyire üres kézzel kellett volna távoznok. A járőrök azonban leleményesek voltak. Dr. Abaffy Gyula városmajor-utcai lakásában például éjnek idején megjelent egy fegyverkutató járőr; a tulajdonosnak véletlenül valóban volt revolvere, azonban a románok nem ilyesmi után kutattak, azt tehát nem is vitték el, ellenben összeszedték az összes ékszereket 40.000 korona értékben. Hasonló esetek sűrűn fordultak elő.

Christián Péter államrendőrségi detektivnek lakásán 1919. október 9-én éjjel szintén megjelent egy román járőr fegyverkutató ürügye alatt. Fegyvert nem találtak, ellenben elvették nemcsak az ő, hanem feleségének összes ruháit és fehérneműit, összeszedték az összes ág- és asztalneműeket, ékszereket, készpénzt, szóval minden könnyen elvihető értékesebb dolgot.

Volt hely, ahol hasonló módon eljárva, mikor eltávoztak: az összes telefonvezetéseket letépték a falról, hogy segítséget ne hívhassanak.

Igen súlyosan veszélyeztették a vagyonbiztosságot a románok által a főváros utcáira kiküldött cirkáló járőrök is, kik közönséges útonállók módjára fosztották ki a járókelőket. Vázsonyi Imre törvényszéki díjnokot 1919. október hó 10-én este fél 10 órakor egy három tagból álló román járőr igazolásra szólította az utcán s megparancsolta, hogy kövesse őket. Egy sötét, pusztá helyen nekiesetek, kegyetlenül megverték, levetkőztették és a nála talált összes tárgyakat, ezüst óráját, láncát, pénzét elvették. A károsult három napig nem tudott lábra állani. Panaszára a 16. román gyalogezred irodájában egy román főhadnagy *2000 koronát ajánlott föl neki azzal a feltétellel, hogy panaszát visszavonja és nem fordul az entente-missziók valamelyikéhez.* A károsult ezt nem fogadta el, s így semmiféle kárpótlásban nem részesült. Olyan ember is akadt, akit a megszállás ideje alatt két ízben raboltak ki a román járőrök az utcán, elvéve még a kalapját és felöltőjét is. Voltak esetek, mikor az áldozatot a járőr magával vitte a laktanyába és ott fosztották ki. De olyanok is, hogy román járőr egyszerűen betört egyes lakásokba, pl. Demján Béla főhadnagynak Erzsébet királyné útja 16/18. szám alatti lakásába, melyekről tudták, hogy a tulajdonos nincs odahaza.

Sz. I. fővárosi tanitónő éjjel érkezett vasuton Budapestre s a Margit-hidon át gyalog Budára ment. A hidnál őrt álló román katona feltartóztatta és a hidőrség parancsnokához vezette. Ez neki támadt és rövid dulakodás után elvette tőle a nála lévő 30.000 korona készpénzt és lehúzta az ujjáról 2 darab briliánsgyűrűjét is, azután elbocsátotta.

Kazár Győző postatakarékpénztári számtanácsos a lágymányosi kikötőben saját csolnakja mellett a Dunaparton levetközve sütkérezett a napon. Egyszerre megjelent a közelben lévő összekötő vasúti hid őrségéhez tartozó három katona, kirántot-

ták alóla a takaróját és az ott lévő nagyszámú fürdőző szemellettára elrabolták pénzét, óráját, gyűrűjét s még ingét is.

A román hadsereg katonái által elkövetett rablótámadások Budapest utcáin vagy házaiban napirenden voltak. Duller Gábor németausztriai állampolgár este érkezett meg a keleti pályaudvarra Bécsből. Gyalog indult el, azonban a józsefvárosi pályaudvar előtt egy fölfegyverzett román katona megállította és lelövésével fenyegetve, elvette pénzét, óráját és aranyláncát. Teljesen hasonló módon fosztotta ki három román katona Koch Róbert németausztriai honost is, azzal a különbséggel, hogy ráadásul meg is verték, a román városparancsnokságon pedig, ahol panaszt tett, kinevették. Ritter Istvánt két román katona rabolta ki, miközben egyikük kését állandóan homlokához szegezte. Panaszt emelvén, megmagyarázták neki, hogy ha annál a román katonánál, akiben a károsult fölismerni véli a támadóját, nem találják meg az elrabolt értékeket, 25 botot vernek rá. Nem jellemző-e, hogy *a fővárosi népszálló földhöz ragadt szegény lakói közül 12 olyan akadt, akit a románok kiraboltak.*

Schnürmacher Józsefnek, az Albrecht főherceg-laktanya tiszti pavillonjában levő lakásába a laktanyában elszállásolt román katonák többször betörték és értékes porcellánokat, fehérneműeket, élelmiszereket, sőt bútorokat is elvittek. A rablókat egy ízben tetten érték és átadták a laktanyában parancsnokló őrnagynak. Semmiféle eljárást sem indítottak, a katonák pedig a következő két éjjelen ismét betörték.

Felháborítóak voltak a románok rablásai közül azok, amelyeket a megszállt területekről kiutasított *menekültekkel* szemben követtek el, akik a budapesti lakásinség miatt a fővárosban lakást szerezni nem tudván, a pályaudvarokon vagonokban kényszerültek tartani összes ingóságaikat. Egyeseket közülük mindeükből kifosztottak.

Nyilvánvaló, hogy a bűntényeknek ily hatalmas számban való előfordulása csakis úgy vált lehetségessé, hogy — a fővárosi rendőrség a megszálló csapatokkal szemben tehetetlen lévén —, a román hadsereg parancsnoksága kísérletet sem tett arra nézve, hogy a katonákat a bűntények elkövetésében megakadályozza, vagy az előfordult cselekményeket megtorolja. Ezzel tulajdonképpen azonosította magát katonai cselekményeivel, ha elvértve voltak is ellenkező esetek.

Kifogyhatatlanok voltak a románok a közönség zaklatásában. Volt rá példa, hogy elvették az ifjusági cserkészcsapatok felszerelését, mint cserkészkalapokat, néhány sátrat, könyveket, stb. Akadt színigazgató, akitől elvették összes díszleteit, ruhátárát, ami persze egyet jelentett a mai viszonyok között az illetőnek teljes tönkretételével. Volt gyógyszerész, akitől elvették üvegkészletét. *Bissingen-Nippenburg János gróf*, kinek *értékpapirjai* a budapesti fővámpalotában voltak letétbe helyezve, azok *lefoglalása által károsodott több mint másfél millióval.* A budapesti

görög katolikus plébániától egy értékes piros bársony misemondó ruhát vettek el kölcsönkérés örve alatt.

(*Személyes sérelmek, gyilkosságok.*) Ha az imént rengeteg anyagunkból néhány példát kiragadva a román katonák tudatos *vagyon elleni* bűncselekményeiről beszéltünk, most a *személy ellen* irányulókról is kell beszélnünk. A kárstatisztika 73·2 millió korona összeget könyvelt el ezen a címen, messze nem elegendőt arra, hogy csupán a pénzbeli értéken át mérlegeljük a románoknak e megítélés alá tartozó brutalitásait. Az a tény maga, hogy e károk közül:

Hódmezővásárhelyre	9·9	Szabolcs vármegyére	6·7
Jász vármegyére	25·8	Szatmár	8·2
Pest	10·5	Csanád	4·0

millió korona esett, vajmi keveset mondó, ha nem ismerjük a körülményeket, melyek a számok mögött meghúzódó vérlázító cselekmények jellemzői. A legkülönbözőbb változatai az atrocitásoknak vonulnak fel előttünk, ekkor, ha jobbjézésű emberek szeméremérzetéből is folyik, hogy *nem szívesen hozakodnak elő megbotozásukkal vagy arculverésükkel s a nők a szerencsétlenségükkel*. Ha tehát az utóbbi esetek közül aránylag kevesebb is jutott tudomásunkra (s értékelésük is természetszerűleg nem szerepelhet a fenti összegben), mégis módunk van egy-két kirívó példát közölni, melyek a román katonák vad lelkületébe világítanak. Kis-kunhalason egy öreg 60 éves asszonyt egy egész szakasz legénysége használt fel állatias vágyának kielégítésére; kárpótlásul 2(!) koronát ajánlottak fel; egy tizennégy éves leányt megbecstelenítettek s azután kegyetlenül agyonverték; gyermekét szoptató anyja ellen erőszakot követtek el s a síró kisdedet falhoz csapták; a férj előtt rontottak neki — őt lefogva — feleségének. Csupán egy községben (Kevermesen) 30 polgár jelentette, hogy a románok deresre húzták le őket. Szolnokon egy sétáló ügyvéd karját — nappal — rablás közben három helyütt eltörték. Úti igazolvánnyal ellátott békés embereket minden ok nélkül elfogtak és meggyötörték. Románul nem tudó emberek testébe egyszerűen belelőttek. Számlájuk kiegyenlítését kérő iparosoknak veréssel fizettek. Sokfelé túsokat szedtek s azokat megsanyargatva, csak váltságdíj ellenében engedték szabadon. Szolgálatukat teljesítő rendőrségi embereket elfogtak s félholtra vertek, (Knauz Gyula csendőrszázados így lett 40%-os rokkant.)

De mik ezek a sérelmek azokhoz képest, melyeket a románok 647 ember *legyilkolásával* vittek véghez? Ilyen sok emberi élet esett a románoknak áldozatul, *jóval több tehát, mint a kommunista uralomnak*, melynek megdöntésére a román hadsereg állítólag vállalkozott.

Megjegyzendő, hogy csupán azokat a szerencsétleneket vesszük itt számításba, akiknek a meggyilkolását semmiféle hadi-

érdekkel indokolni nem lehet, akikre nézve a *gyilkosság* ténye kétségtelenül meg volt állapítható. Azokat, akik a vörös és román hadsereg közt lefolyt harcokban ölettek meg (mint polgári egyének), vagy akiknek a megöletése a hadijog alapján történt, figyelmen kívül hagytuk. A fenti szám azonban így is csak megközelíti, de korántsem meríti ki a szigorú mértékkel mért gyilkosságok összes számát sem. A megszálló csapatok bűnösségük tudatában áldozatukat ugyanis sok esetben azonnal el is földelték (l. Kun-szentmárton jelentését), másrészt gyakran fordult elő, hogy, pontos adatok hiányában, az előljáróságok maguk is elmulasztották a bejelentést.

A legtöbb esetben lehetetlenség elfogadható magyarázatát és okát találni a gyilkosságoknak. Volt rá eset, midőn „Szúrd, vágd a magyart” kiáltással rohantak meg békésen dolgozó gyanútlan cséplőmunkásokat (Tiszaroffon), vagy „Te is kutya magyar” kiáltással gyilkoltak meg saját lakásán egy békés polgárt (Tiszanánás). Sok gyilkosságnak rugója pedig a rablás, vagy más bűnös ösztön volt. Néha egy jobb cipő, vagy egy jobb ruhadarab is elég ok volt az emberélet kioltására. Gyakran a tettesek azzal védekeztek, hogy áldozataik vörös katonák, illetve kommunisták voltak. De a vád igazolására nem fektettek súlyt; a kiszemelteket csaknem minden esetben kihallgatás nélkül, minden bizonyító vagy igazoló eljárás mellőzésével végezték ki.

Az elfogottak és kivégzettek között valóban voltak vörös katonák, de ezek kivétel nélkül minden esetben *fegyvertelenül*, a vörös hadsereg frontjának teljes felbomlása után jutottak a megszállók kezére, akik tehát legfeljebb hadifoglyokként lettek volna kezelhetők, különösen azért, mivel a románok mindig azt hangoztatták, hogy ők hadat viselnek Magyarországon, illetve nagy részük (a Hatvanban kivégzettek) a genfi egyezség oltalma alatt álló egészségügyi katona volt, akiket még harc alatt is kivételes elbánás illet meg.

De míg egyfelől a békés és gyanún fölül álló polgárok százait gyilkolták le „bolsevista”-ság ürügye alatt, ugyanakkor a magyar hatóságok által nagy fáradsággal elfogott veszedelmes kommunisták szökését vagy kiszabadítását (például Budapesten) igen sok esetben éppen a megszálló csapatok tették lehetővé. Ám azért Besenyszög községben, mely egyetlen katonát sem adott a vörös hadseregnek, tizenkilenc becsületes polgárt *mégis* azon a címen végeztek ki, miután nagy részüket mindenükből kifosztották, hogy kommunisták voltak.

Területi megoszlás szerint a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében meggyilkoltak száma több, mint 200 volt, körülbelül egyharmada az összes meggyilkoltaknak. Fegyvernek, Mester-szállás, Besenyszög, Kúnhegyes, stb. községek voltak a tömeggyilkosságok színhelyei. A bolsevistaság jogcímén megöltek között 2, 12, 13, 15 és 16 éves gyermekekről is tudunk, ami minden-nél többet mond. *Fegyvernek község határában elföldelt áldoza-*

tok exhumálása közben kitűnt, hogy a hullák mind kitépett hajúak, megcsonkítottak; végtagjaik összetörve, szemük kiverve.

Hódmezővásárhelyen a románok összesen 66 embert öltek meg, közülük 56-ot szinte rémregénybe illő módon. Két kétes multú s a román hadsereg mellé állt egyén kijelölése alapján a románok 56 embert, — fiatalokat csak úgy, mint öregeket; földmunkásokat és ipari segédeket, — 1919. július végén összeszedtek, három napig bebörtönözték őket s azután a város lakosságának mélységes elborzadására a határban gépfegyvertűzzel kivégezték. A román parancsnokság maga is megdöbbsent az irtózatosságtól s az értelmi szerzőket utólag szintén agyonlövötte. De adhatott-e elégtételt a családfenntartóját elvesztett sok családnak, melyek csaknem mindegyike népes gyermeklétszámú volt? Egy fuvaros kocsija ugyanitt az úton összeakad egy román katonáéval; büntetése halál. Nagy Sándor gazdálkodóé is, kinek tanyájára egy román katona rabló célzattal behatol. Dr. Csillag János árvaszéki elnököt és Mihó Sándor állatorvost fényes nappal érik az utcán gyilkos golyók; holttestük a náluk levő értéktárgyaktól megfosztva, az utcán marad.

Kiskörén Tolnai János földmíves lakol halállal azért, mert mint előfogatos néhány perccel megkésik. *Tiszaszöllősen* négy földmívest a románok letartóztatnak; szökni akarnak, de a román golyó eléri őket. *Egerben* két rendőrt román katonák szolgálat közben le akarnak fegyverezni, ezek védekezvén, egyikük a románokat lelövi; szörnyű kínzások után halállal bűnhődnek. *Besenyőszögön* 15 földmívest fognak el a románok minden ok nélkül és vagy az elfogadás helyén, vagy a község határában kivégzik őket. Hasonló sorsra jut a község négy másik lakosa, kiket kézígránáttal ölnek meg. *Cibakházán* hét aratómunkás a mezőn dolgozik; a románok vörös hadsereghez tartozóknak gondolják őket s máris végük van. *Mesterszálláson*, ahol egy menekülő vörös katona rálőtt a románokra, ezek 30 aratómunkást megtorlásul elfognak — a tanítóval együtt — s minden kihallgatás nélkül végeznek velük. Jámbor Károly községi jegyző igazolni akarja, hogy szegények békés emberek; erre az ő sorsa is beteljesedik. *Tiszaúrtőn* Cseri Gábor földmívestől a románok fuvarát kérnek; jelekkel próbálja magát megértetni, hogy se kocsija, se lova nincs. Szíven lövik. *Kenderesen* hét ember hal meg a román golyóktól; Szecsei János cipész azért, mert nem tudott a tüzet kérő román katonának azzal szolgálni. Kenyér Géza cipészt létrára feszítik s úgy kínozzák halálra. *Kúnhegyesen* tizennégy földmívest szúrnak, vágnak és lönek agyon, anélkül, hogy valaki máig tudná, hogy mit vétkeztek. *Fegyverneken* a hősi halottak száma 41 volt; csaknem kivétel nélkül valamennyi földmunkás vagy gazdasági cseléd. Harmincukat azzal tartóztatták le, hogy civilbe öltözött vörös katonának, jöllehet valamennyijüket aratómunka közben lepték meg s csak az ok nélkül lövöldöző románok elől menekültek a közeli tanyára. A többi tizenegy kivégzése úgy történt, hogy egy

gyalogjárón elindították őket s addig lövöldöztek rájuk, míg kiszenvedtek.

Tiszaroffon Tóth Sándort azért ölik meg, mert a házkutatásnál nem tud a kérdésekre románul válaszolni. *Tiszaburán* viszont az aggastyán Kovács János birtokos utolsó órája azért üt, mert lakásába behatoló s pénzt követelő katonáknak azt átadja; a tanút kellett itt az útból eltenni. *Törökszentmiklóson* tizenkettő a kivégzettek száma. Egy napszámos lovát nem akarja átadni: megölik. Másiknak a lábán maradt bőr-lábszárvédő miatt kell pusztulnia. A harmadik fél a románoktól; fut előlük, de a golyó utoléri. *Szajolban* Bartos Vince kocsmárosnál a románok a júliusi visszavonulás után lőszert hagynak. A visszatérő friss csapatok megtalálják. Sorsa ezzel eldől. *Kisujszálláson* tíz embert ölnek meg. *Mezőtúron* kilencet, ez utóbbi helyen valamennyit azért, mert a szabad rablás alkalmával a rablásnak vagy női hozzátartozóik megbecstelenítésének ellenállnak. *Galgahévízen* Bombás Mihály a községben megjelent járőr előtt örömeiben lelkendezik azon, hogy a kommunizmus megszűnt. Félreértik és agyonlövik. *Dunaegyházán* Frölich János borpincéjét a román katonák fel akarják törni. Szóváltás támad és lelövik. Megrémült felesége segítségért kiált; őt is elnémítják. *Rákoscabán* Nagy János Máv. kocsirendezőt részeg katonák háza kapujában szúrják le. *Bocsán* Kis György gazdasági cselédet oly súlyosan megverik, hogy néhány napra rá meghal. A monor—budapesti országúton elfognak 57 embert, részben polgári egyéneket, részben vörös katonákat; a *monori agyagbányában* minden eljárás mellőzésével agyonlövik őket. *Tápiószentmártonban* két földmívest fuvarosnak rendelnek ki a románok; sohasem térnek többé vissza. *Nagykőrösön* M. Gy.-né 73 éves matrónán egy szakasz katona követ el erőszakot. A szerencsétlen nő belehal. Lakását a román vadállatok kifosztották. *Vácott* a fegyintézetben fogvatartott tizenegy kommunistát a románok elhurcolnak s a magyar igazságszolgáltatást megelőzve, kivégzik őket. Szarka István földmíves *Kecskeméten* csak egy kancsó bort s nem vederrel tudott a tanyájára betért katonáknak adni. Főbenjáró bűne volt. Ifj. Szénási József *Budapesten* a pénzét és értéktárgyait elrabló román katonáktól elismervényt kért; a hallatlan sérelmet a katonák halállal büntették. Ugyancsak Budapesten Vig Jákó műegytemi hallgatót egy vendéglő udvarán agyonlövik és kifosztják. Oláh Miklós a Tiszán csónakon szállított át embereket. A román járőr a járművet tűz alá fogta s vezetőjét eltalálta. *Békés* községben tizenkét földmívesre ráfogták, hogy részt vettek a vörös hadsereg harcaiban. Agyonszúrták őket. *Nagyszénáson* három katona célba lő egy vizes hordóra. Golyójuk eltéved s egy 12 éves tanuló gyermek haláltokozó haslövést kap. *Kondoroson* Bertó Mihály magyarázza, hogy fia, kit le akarnak tartóztatni, ártatlan. Erre őt végzik ki. *Gyulán* négy embert letartóztatnak. Néhánynapi fogság után, — azzal az ürüggyel, hogy Nagyszebenbe szállítják őket, — a város

határán kívül legyilkoltatnak. *Alsójózsán* Kardos István gazdálkodó segítségért kiáltozást hall. A hang felé rohan s gyilkos golyó találja el. Számos helyen a polgárok nem akarnak pénzt adni a hozzájuk benyitó román katonáknak; megölik őket.

Dombrádnál hét Amerikából visszatért kivándorló akar a Tiszán átkelni. A románok minden figyelmeztetés nélkül sortűzzel megölik őket. *Vaján* kilenc embert kivételesen mint kommunis-tákat román hadbírósaági ítélettel végeznek ki. *Nyíregyházán* tíz volt a kivégzettek száma, közöttük öt csendőr vagy pénzügyőri altiszt, akikre ráfogták, hogy kémkedtek ellenük s erre minden formaság mellőzésével kivégezték őket. *Fábiánháza*n a község megszállása alkalmával a legelső házakban talált férfiakat minden teketória nélkül lelőtték s a további vérengzéseket csupán egy őrnagy közbelépése akadályozta meg. *Apátfalván* a községet megszállva tartó őrség és a lakosság között a kérlelhetetlen szigorúsággal végrehajtott rekvizíciók miatt összeütközés támadt s az őrség három tagja elesett. Megtorlásul nagyobb román erő támadja meg a községet s harminchat embert legyilkolnak.²²¹ Utolsónak hagytam a *gebei* vérengzést, melynek 28 áldozata volt. Szó szerint idézem a mátészalkai főszolgabírónak erre az esetre szóló jelentését:

„Az oláh megszálló csapatok betörése idején, 1919. április 23-án, a Tarnai Gyula gebei nagybirtokos összes mezőgazdasági cselédje a tanyán a gyümölcsfákról *hernyószedéssel* volt elfoglalva. A tanya előtt — tehát Nyírmeggyes határában — az oláhok és vörösök között harc fejlődött, mely a vörösök futásával végződött. A vörösök harcvonala a tanya irányába esett. A cselédség azért foglalkozott hernyószedéssel, mert a harc miatt a határon mezei munkát végezni lehetetlen volt.

Az oláh előőrsök a tanyán a hernyószedéssel foglalkozó férficselédeket ellenségnek tekintették s mert a fa tetején voltak, kémeknek nézték. Ezen gyanújukat megerősítette a tanyán a vörösök által otthagyott két darab gépfegyver és hozzátartozó nagymennyiségű munició is, miért is a tanya összes férficselédségét és lakosságát április 23-án a délutáni órákban összefogdosták és Nyírmeggyes községbe behozva, éjjelre a legutolsó lakóházba bezárták s másnap hajnalban minden előzetes kihallgatás nélkül statáriálisan agyonlőtték.

A mészárlásnak szemtanúja volt hat nyírmeggyesi ember, kik a hősi halt huszonnyolc cseléd sírját a Malomkertnek nevezett dűlőben megásták s látták amidőn a halottakat a mészárló oláh katonák kifosztották és ruháikat lehúzták. A kivégzés gépfegyverekkel történt, melyek a dűlő árkában voltak elrejtve s az áldozatok mitsem sejtve hatos csoportokban gyanútlanul vonultak el a rejtett gépfegyverek előtt.

²²¹ L. erre vonatkozólag dr. Petrovics György könyvét is: Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Makó, 1921. 96—97. l.

A szétszórva elhullott cselédeket a kirendelt sírásók összeszedték és két megásott közös sírba temették. *Az eltemetés után a sírásók kivégzésére került volna a sor.* Ezek azonban térdenállva könyörögtek életük megtartásáért, mire az oláh parancsnok életüknek megkegyelmezett azon határozott kikötés mellett, hogy a most történetekről 8 napig — míg ők tovább vonulnak — senki-nek sem szólnak.

A tanya cselédsége és lakossága békés természetű, jóerkölcsű volt, a kommunista vagy államellenes mozgalmakban részt nem vett s a vörös katonák menekülését sem elő nem segítette, sem az oláhok ellen nem kémkedett, tehát teljesen ártatlanul haltak hősi halált és lettek áldozatai a galád ellenség bosszúszomjának.

Szükségesnek tartottuk a románok gyilkosságairól bővebben megemlékezni, mert úgy véljük, hogy a borzalmakat, melyeket azokkal okoztak, nem lehet azzal az összeggel kifejezni, melyet a kárstatisztika közül személyes sérelmek ellenértékeiül. Hogy kap-tuk ezt az összeget?

A felvétel során néhány község megkísérelte értékelni a gyilkosságok folytán keletkezett veszteségeket. Az eljárás azonban egyrészt szórványos volt, másrészt pedig meglehetősen szélsőséges alapokon történt, miért is a statisztikai hivatal számításai alapjául a gyilkosságok idejében érvényben levő bírói gyakorlatot fogadta el s annak alapján egy családfenntartóért felszámítható összeget átlagosan 120.000 koronában, egy egyedülálló, illetve nem családfenntartóért felszámítható összeget pedig 60.000 koronában állapította meg. A meggyilkoltak között körülbelül 425 családfenntartó és 222 egyéb egyén volt, s így ezen a címen összesen 64·3 millió korona veszteséget lehetett felvenni.

Valószínű azonban, hogy az alapul vett összeg alacsony. A *salgótarjáni kösznébánya rt.* csupán a Zagyvapálfalván megölt hat munkása fejében a biztosító intézetek által követett számítások alapján több, mint 9 millió korona kárt jelentett be. Amiből 1921. évi június hó 30-ig több mint 450.000 koronát már tényleg ki is fizetett a meggyilkoltak hátramaradottainak, minthogy a bányatársulási-szabályok értelmében a hátramaradottaknak részben természetben, részint pénzben bizonyos — a mai értékben nem csekély összegű — segély fizetésére köteles. A gyilkosságok által elkövetett kár igen sok esetben nem jelenik meg ilyen kifejező formában, a család romlása azonban esetleg sokkal súlyosabb következményekkel járhat a hátramaradottakra.

(*A károk végső csoportjai.*) A kárszámla utolsó, „egyéb“ megnevezésű rovata 180·1 millió korona kárt foglal magában. Békésben 34·4, Jászban 27·9, Budapesten 18·1, Szabolcsban 18·7 millió korona ilyen kárt jegyeztek fel. Mik ennek a kár csoportnak a főbb tételei? *Dohány* (33·4 millió K), melyet tévesen idesorolt a feldolgozás, melyet azonban ott, ahol a dohánytermelés káiról beszéltünk, mennyiségileg figyelembe vettünk. *Készpénz* (39·7 millió K), — a legtöbb Jászban (8·4 millió K), Békésben (5·1

millió K), Budapesten (4·4 millió K), és Csongrádban. A bejelentés alapja többnyire rablás. *Vadászfegyver* (27·1 millió K); ezekből legtöbbet (3·0 millió K) Heves vármegyében szedtek össze. *Frommer Rudolftól*, a budapesti Fegyver- és gépgyár rt. igazgatójától elvették félmillió koronánál is nagyobb értékű fegyvergyűjteményét. A gyűjteménynek rekvirálás alól való fölmentését és a tulajdonos részére való visszaadatását úgy Holban, mint Mosoiu tábornokok elrendelték: teljesen eredmény nélkül.²²²

Kifejezetten *műtárgyak* megnevezés alatt a rovat 14·3 millió koronát dolgozott fel. Szolnokon a művésztelepet is kifosztották a románok s többek között a híres mesternek, *Fényes Adolfnak*, valamint Vidovics Jánosnak is érzékeny károkat okoztak. *A vesztegetés* 11·6 millió koronával szerepel. Aligha megközelítő hűség-gel, pedig a különféle zsarolások adatait is idevontuk át. Nem szívesen vallják be az emberek, bármilyen fontos közcélrt szolgált is az adott esetben, hogy pénzzel vásárolták meg javaik meg-hagyását vagy visszaadását. Néhány eset a sok közül. Az Országos Burgonyaközvetítő Iroda, hogy exportra megvásárolt borait el ne rekvirálják, ezt csak 1·95 millió K lefizetése ellenében tudta elkerülni, miből 300.000 koronát nyugtáztak is az átvevők, a román *özvegyek és árvák* javára, az összeg nagyobb felénél azonban ezt mellőzték. 450.000 K váltság ellenében pedig, melyet R. kormánybiztos és B. pénztárnok kezeihez kellett befizetni, nagyobb mennyiségű burgonyát is mentesítettek a rekvizíció alól. Hajdudorog község mint erkölcsi testület 40.000 koronát fordított a rekviráló bizottság tagjainak megvesztegetésére; M. M. téglási lakos pedig 25.000 korona ellenében kerülte el malmának leszerelését. Az újfahértói takarékpénztár 10.000 koronát fizetett, hogy téglási bérgazdaságában a cséplőgépet meghagyják. Etyek község 25.000 koronát fizetett M. A. jászvármegyei prefektus kezeihez a karcagi 9. sz. rekviráló-bizottság részére a mezőgazdasági rekvizíciók enyhítésének kieszközlése miatt. *Makón* Farkas Istvántól a vámhivatal főnöke 16.000 koronát kért a tanyájáról elvitt ló visszaváltása fejében, amit az meg is fizetett, a lovat azonban mégsem kapta vissza, Adorján Ernő 40.000 koronát fizetett K. hadnagynak, hogy szabadságvesztési büntetésétől megszabaduljon; Nagy István feleségét Apátfalvára hurcolták és kiszabadítása 16.000 koronába került; Varga János a román szerezőt 15.000 koronával kenyeretzte le, hogy a malom egyik gőzkazánját megmentse. A zsarolás gyakori esete volt, hogy rekvirálás ürügye alatt fegyveres katonák jelentek meg és pár száz korona ellenében egyszerűen továbbálltak. Az így megmentett javak értéke tekintélyes összeget képvisel, de vesztegetések és zsa-

²²² Hogy az ígéretek, melyeket a románok tettek, mily sokat értek, íme másik példa: Manninger Vilmos dr. orvosprofesszornak, kitől a románok elvették automobilját, Serbescu tábornok szárnysegéde még a román sereg kivonulásának napján is kijelentette, hogy az automobilt, mint magántulajdont, nem rekvirálták és vissza fogják szolgáltatni. Egy óra múlva azonban K. kapitány magával vitte Romániába.

rolások címén is meghaladják a károsodások Makón az egymillió koronát. *Békéscsabán* egy kereskedő sószállítási engedélyért 16.000 koronát fizetett; a térparancsnokság megváltási összeg fejében az elrendelt kényszerfuvarozás alól fölmentést adott; a rekvirálókát meg kellett vesztegetni, hogy az egész gabonát, vagy az egész állatállományt el ne vigyék; hamis ürüggyel elfogott embereket pénzért szabadon engedtek; egy kereskedőt, aki Budapestről nyert szállítási engedély alapján árukat szállított, 10.000 korona pénzbírsággal sújtottak; egy román számvívő által raktárból pénzért kiadott árukat — azon a címen, hogy az illető nem volt jogosítva az eladásra — visszavettek, stb.; mindmegannyi adalék a román megszállás jellemrajzához, melynek egyik frappáns részlete az a beadvány, melyben valami Lepény János jelenti be kárát, melyet azáltal szenvedett, hogy a román katonai hatóságok — bírói funkciót gyakorolva — egy nő részére, akit állítólag ő korábban elcsábított, 10.000 koronát fizettettek ki. Ezek csak a kisebb esetek nyilván. Ha fellapoznók nagyobb vállalataink egykori könyvelését, bizonyára sokkal súlyosabb tételeire bukkannánk annak a kényszerű jótékonyágnak, melyet azok gyakoroltak a román megszálló csapatokkal szemben. *Fesztelen beszélgetés alkalmával számtalan helyen volt módomban meggyőződést szerezni arról, hogy ez így van. De udvarias kitérés, diszkrét mosoly volt a válasz, ha írásban kértem az eset leírását.*

A nem részletezhető károk tömegébe végül 53·8 millió korona kár került, melynek további szétválasztásáról lemondhatunk.²²³

5. Még néhány megjegyzés a román megszállás káraihoz.

(*Külföldi honosok.*) Könyvünk módszertani részében²²⁴ említést tettünk arról, hogy a román károk számlájánál a magyar vagy külföldi honosok kárait — ha magyar földön fordultak elő — egyformán a saját közgazdasági életünk kárainak tekintjük s ezért nem is választjuk külön. Különösen az ipari károknál — valamint a kereskedelemnél — több helyen is megírtuk, hogy némely vállalatnál a tulajdonjog címén vagy a részvényérdekeltség alapján külföldi államok közgazdasága is károsult. A román megszállás kárainak végéhez érve, — egybefogva — mégis kiszámítjuk azoknak kárait, akik bejelentésük alkalmával kifejezetten hangsúlyozták külföldi honosságukat. A részvényérdekeltség révén külföldi vállalatnak is vehető telepek kárait tehát figyelmen kívül hagyva, — ezek kárainak szétosztására semmi reális számot nem találunk, — kerekszámban 177¹/₄ millió koronára becsülhetjük már most ebben a szoros értelmezésben az idegen állampolgároknak

²²³ Érdekes tételei: a) a budapesti villamos vasutak 8·9 millió (viteldíjak), b) a színházak 1·0 millió (helyárok; főképp orfeumokban), c) Svachulay Sándor 0·7 millió K (repülőgépek) kára.

²²⁴ L. 130 sk. 1.

a román megszállás alatt Magyarország területén keletkezett kárait. A helyes összeg még így is jóval nagyobb lehet, minthogy azok között a károsultak között, akik nem hivatkoztak külföldi honosságukra, szintén fordulhattak elő ilyenek. Államok szerint csoportosított adataink a következőképpen festenek:

Állam	Károk összege 1000 R	Állam	Károk összege 1000 K
Cseh-Szlovákia	78.240	Fiume	1.400
Németország	43.910	Görögország	1.210
Olaszország	36.600	Franciaország	225
Német-Ausztria	7.830	Jugoszlávia	160
Dánia	3.500	Svájc	160
Lengyelország	2.220	Egyesült-Államok	10
Anglia	1.790	Törökország	5

Meg kell állapítani, hogy a románok nagyjában tudtak különbséget tenni a magyar és idegen tulajdonban álló vagyontárgyak között s inkább csak kisiklásnak lehet mondani az ügyetlenséget, hogy itt-amott szövetségeseik és semleges államok polgárainak vagyonát sem kímélték. Törökszentmiklóson az olasz Santelli György birtokán 5·7 millió, Újszászon a dán konzul Fleischl Sándor bérgazdaságában 3·5 millió kárt okoztak. Az olasz Botti Caesar Debrecenből közel ½ millió K kárt jelentett; a fumei Granitz Rudolf Szolnokról 1·4 millió koronát; az angolok közül dr. Munro Hektornak 1·6 millió korona értékű tokaji borát megnevelték el. A német károsultak közül felemlítjük (a másutt megnevezettekén kívül) a Deutsche Petroleum Aktien-Gesellschaft 23·9 millió K kárát.

(Mennyit fizettek rekvirálásaikért a románok?) Azzal a rendszerrel szemben, melyet káraink kimutatása körül alkalmaztunk, azt a kifogást lehetne emelni, hogy kárainkat a valóságosnál nagyobbak tünteti fel, mivel a románok által fizetett térítési összegeket nem vontuk le. A kérdésnek gazdasági csoportok szerint való tagozása folytán nem is lett volna arra mód, hogy a térítéseket minden egyes kárcsoportnál levonásba hozzuk. De sok jelentősége amúgy sem lett volna az egész munkának, mivelhogy a románok, amilyen bőkezűen dúskáltak a magyar közgazdasági élet javaiban, olyan szűkmarkúak voltak, amikor fizetésről volt szó. Adataink szerint a megszálló csapatok a tulajdonképeni magán-gazdasági károk 8·86 milliárd korona összegéből mindössze 178·55 millió koronát térítettek meg s további 31·96 millió koronáról bonokat adtak. Az egyes esetekben eszközölt fizetések, még inkább pedig az írásos elismervények világosan bizonyítják, hogy a románok részéről szó sem lehetett komoly fizetési szándékról. Akkor, mikor egyik-másik károsult jószágai lenyomott árának az 5—10%-át (a legtöbb azonban egy fillért sem) kapta meg, e kis alamizsna — amit a látszat kedvéért adtak — nem hozta a lakosságot abba a helyzetbe, hogy kárát kiheverhesse. Érdekes volna tudni, hogy a román kormány, mikor saját államának jóvátételi

tervezetét kidolgozta, vajjon olyan óvatosan értékelte-e a maga kárait, mint mikor a magyar érdekek megtépzásáról volt szó?

A teljesség kedvéért leközzöljük a térítési adatok főbb részleteit:

Ország rész, törvény- hatóság	Készpénz- térítés	Bon- térítés 1000 K	Ország rész, törvény- hatóság	Készpénz- térítés	Bon- térítés 1000 K
Duna jobbpartja . .	1695	1669	Tisza jobbpartja . .	2602	506
Ebből:			Ebből:		
Fejér vm.	1200	11	Borsod vm.	1355	173
Győr tjv.	15	1657	Zemplén vm. . . .	346	119
Duna balpartja . .	565	99	Tisza balpartja . .	101461	11229
Ebből:			Ebből:		
Nógrád vm.	511	—	Békés vm.	26162	4324
			Bihar vm.	42136	2504
Duna—Tisza köze .	48752	18038	Hajdú vm.	9359	1291
Ebből:			Debrecen tjv. . . .	5903	279
Csongrád vm. . . .	5195	47	Szabolcs vm. . . .	16336	441
Hódmezővásárhelytjv.	6692	164	Szatmár vm.	1565	2089
Heves vm.	19877	756	Tisza—Maros köze .	23678	426
Pest vm.	11082	11102	Ebből:		
Budapest szfv. . .	2254	5405	Csanád vm.	20307	297

Ha ezeket a számokat összehasonlítjuk a károk összegével, vígasztalan kép tárul fel előttünk. Szinte mindenütt elenyésző volt az az összeg, melyet a románok fizettek rekvirálásaikért. Pedig Bihar vármegye példája, ahol a térítések összege kb. 30% volt, arra mutat, hogy némely esetben jobban meg tudták a románok becsülni javainkat, mint általában tették. Megjegyezzük, hogy sok olyan írás is akadt a kezünkbe, mely egyszerűen a jószágok átvételét ismeri el, értékadatot nem tartalmaz. Ezeket persze nem vettük fel táblázatunkba, valamint azokat a lim-lom cédulákat sem, melyeket a románok iromba betűkkel teleszántva, románnyelvű tréfákkal szórakoztatták a károsultakat. *367 községben, ahol rekviráltak, a románok egy fillért sem fizettek a lakosságnak!*

(A természetbeni megtérítés kérdése.) Befejezésül még egy problémát kell megvilágítanunk. Az, hogy a magyar közgazdaság érdekében mit tartanánk inkább kívánatosnak a megszállás által okozott károk megtérítése körül. Tisztában vagyunk vele, hogy az elmefuttatás, mely erre a kérdésre vonatkozik, elméleti jellegű. Mégis rászánjuk magunkat.

Boldog volna az ország, ha minden készpénzbeli térítés kizárásával a magyar közgazdasági élet mindazokat a javait visszakaphatná, melyek vérkeringéséből erőszakosan és jog ellenére kiszakítottak.

Minden vonalon azonban aligha volna keresztülvihető a természetbeni visszatérítés, s parallel módszert kellene esetleg alkalmazni. Amit lehetne, természetben kellene visszakapnunk, a fennmaradó pénzt pedig világpiaci (a pótlás és beszerzés nemzetközi áraihoz igazodó) értékelés szerint készpénzben ré-

szűnkre kifizetni, vagy — végső esetben — a jóvátételi számlán javunkra írni.

E megoldással szemben lehet érveket felsorakoztatni. S magam is elismerem: ha reményünk lenne arra, hogy a megszálló csapatok által okozott károk értéke megállapíttatván, tekintettel a magyar közgazdaság súlyos helyzetére, a békeszerződésből folyó egyéb terhes kötelezettségek teljesítésének előmozdítása céljából, a magyar állam tényleges és igazságos pénzbeli megtérítést kapna, ezt az elintézést a legjobbnak vélhetnők az adott viszonyok között. Ha a magyar állam garanciákat nyerne arra nézve, hogy megfelelő fedezet áll rendelkezésére — külföldi aktiva alakjában — sokkal inkább meg tudná hozni azokat az áldozatokat a mezőgazdasági és ipari termelés érdekében s a gazdasági élet egyéb vonatkozásaiban, amelyekre ma sem maga nem képes, sem a közgazdaság nem elég erős.

Ha a magyar mezőgazdaság hitelt kapna arra, hogy elvesztett igaerejét pótolni tudja, s elrabolt gépei helyébe másokat állíthatna; ha a magyar gyáripár ismét ki tudná építeni berendezésének azt a fokát, mely a rekvirálások előtt fennállott, vagóntételekben elhurcolt nyersanyag-készletét újból megszerezhetné, elvitt kész áru helyett pedig feldolgozásra váró anyagokat vásárolhatna; ha a magyar vasuti szolgálat legalább azokban a keretekben tudná a forgalmat lebonyolítani, mely a vasuti anyagnak az utódállamok között való szétosztása után bennünket jogosan megilletne; ha az egész állami és közgazdasági gépezetnek toldozott-foldozottságán radikális orvosi beavatkozással lehetne segíteni; *ha mindezeket lehetővé tenné a károknak a megszálló államok által készpénzben való megtérítése*, a magyar közgazdaság ismét magához térne és hamarosan fizetőképessé válnék.

De tartunk tőle, Románia kézzel-lábbal tiltakoznék az ellen, hogy közjövedelmeiből ezen a címen bármi rész is kihasíttassék. Ezért inkább a természetbeni megtérítés rendszerét kell megvilágítanunk.

Van-e egyáltalán mód arra, hogy a megszálló csapatok által okozott károk — a szó szerinti értelmezésben — in natura visszatéríttessenek? Kétségtelen, hogy ilyen merev, elvont, magyarázata a természetben való visszaszolgáltatásnak nem volna helyes. Ha gyakran előfordulhatna is az, hogy tényleg ugyanazt a tárgyat kapná vissza a tulajdonos, a gazda, a gyáros stb., mely tőle elvétellett, a legtöbb esetben ez nem volna keresztülvihető, s ha igen, akkor sem volna előnyös. Ha az elhurcolt javakat, gépeket, berendezési tárgyakat, stb. nagyobb fáradság nélkül meg is tudná a román stb. kormány saját állama területén találni, fontos az a körülmény, hogy e javak milyen állapotban őriztettek meg, s általában gondot fordítottak-e épségben tartásukra.

Az volna a legigazságosabb eljárás, hogy az elhurcolt javakért, — amennyiben azok egyedileg nem adhatók vissza, vagy

legalább is nem: használható, üzemképes állapotban —, hasonló fajú s ugyanakkora értékű más javak szolgáltatassanak ki. Olyan esetben, mikor az elhurcolt jószág tárgy súlyosan megrongálódva, de még mindig helyreállítható állapotban kerülne vissza tulajdonosához, — amiről főképp gépeknél és egyéb gyári berendezési tárgyaknál lehetne szó —, a beszerzés és pótlás nehézségeire való tekintettel szintén a természetbeni visszaszolgáltatást pártolnók. Ilyenkor azonban a rongálódás mérve arányában a készpénzkövetelés továbbra is fennállana.

A természetbeni visszaszolgáltatás rendszere látszólag nem volna alkalmazható olyan esetekre, amikor a károsodás nem javak elhurcolásában, hanem olyan tényekben jelentkezett, melyek a vagyontárgyak állagát megrongálták (például az épületeket, vagy esetleg csak a lakás berendezéseit), vagy amilyeneknek a vetések, legelők és szőlők letarolása tekinthető. Am ha a természetbeni visszaszolgáltatás szigorú álláspontjára helyezkednénk, a megoldás kulcsát itt is meg lehetne lelni.

Vannak a kárszámlának olyan tételei is, mint például a fuvarozások költsége, vagy a pénztárakból és a magánosoktól elvett készpénz értékek és értékpapírok, erőszakos hadisarcok, pénzlebélyegzésből eredő károk, melyek természetbeni kiegyenlítése csak úgy értelmezhető, hogy azok pénzben térítetnek meg.

Praktikus szempontok tehát a természetbeni megtérítés változtatát tolják előtérbe. S hogy Románia sem jutna kritikus helyzetbe annak elfogadásával, néhány példával igazolhatjuk. Ha Románia a mezőgazdasági termelésnek tőlünk elhurcolt produktumait természetben adná vissza, ez egyfelől Románia agrár viszonyaira való tekintettel keresztülvihető volna, másfelől pedig e szolgáltatás révén a magyar állam oly erőforráshoz jutna, mely gazdasági konszolidációját előmozdíthatná.

Az ipari károknál éppen így meg lehetne találni a természetbeni megtérítés módját. Ipartelepeinkről elhurcolt lokomobilok, dinamok, egyéb motorok, esztergapadok, orsók, szövőszékek, s a gyári berendezések számtalan más csoportja gyári jelzéssel, vagy gyártási számmal lévén ellátva, azok könnyű szerrel felismerhetők és Romániának nem kerülne nagyobb fáradságába visszaadásuk. A használhatatlanná vált berendezési tárgyaknak megfelelő pótlásáról szintén a román államnak kellene gondoskodni, azoknál pedig, melyeknél értékcsökkenés állott be, ennek kiegyenlítése más úton rendeződhetnék.

Az ipari nyersanyagoknál szintén azok visszaszolgáltatását kívánnók, esetleg hasonló gazdasági jelentőségű anyagok átengedésével, melyek felett Románia nagy bőségben rendelkezik.

Csak a legtipikusabb példákat idéztük. Ha Románia valóban kártérítést akarna adni a pusztításokért, melyeket közgazdasági életünkben okozott, *hosszadalmas tárgyalások nélkül meg lehetne az állapot lelni, melyen a két állam érdekei találkozhatnak.*

V.

A CSEH, JUGOSZLÁV ÉS FRANCIA MEGSZÁLLÁSOK KÁRAI.

Tanulmányainknak a cseh, jugoszláv és francia megszállás alatt állott területek közgazdasági káraitra vonatkozó részét jóval rövidebbre foghatjuk. Egyrészt e károk kisebb terjedelme miatt, másrészt — a szerb károknál — azért, mert ezek jogi megítélése olyan mozzanatokat is tartalmaz, melyek *tompítják azt az éles bírálatot, melyet a román állam kártevéseivel szemben kellett gyakorolnunk.* Az indirekt károk bővebb kifejtése alól — a helyszűkén kívül — szintén felmentve érezzük magunkat, minthogy a módszer, melyet a román károknál alkalmaztunk, a kérdés iránt érdeklődőknek nagyobb nehézség nélkül lehetővé teszi, hogy erre vonatkozó számításait elvégezhessék.

1. A cseh megszállás kárai.

A cseh megszállás káraitól a következő adatokat gyűjtöttük egybe:

Országgrész. törvényhatóság	Károk összege 1000 K	Országgrész. törvényhatóság	Károk összege 1000 K
Duna balpartja	8.443	Abauj-Torna vm.	14.478
Ebből:		Bereg vm.	1.087
Esztergom vm.	1.500	Borsod vm.	32.458
Hont vm.	662	Miskolc tjt.	38
Nógrád vm.	6.281	Gömör vm.	1.844
Duna—Tisza köze	423	Zemplén vm.	24.723
Ebből:		Megszállott területek . . .	83.495
Heves vm.	423	Vasutak kárai	234.687
Tisza jobb partja	74.628	Csendőrség kárai	2.401
Ebből:		Összes károk	320.583

A cseh megszállás által okozott károk valóban mérsékeltnek látszanak s mivel nincs okunk feltételezni, hogy felvételünknek ez a részlete hiányosabb volna, mint a román megszállás káraié, a tanulságot is levonhatjuk. *A cseh megszálló csapatok sokkal több emberséggel, a megszálló csapatokat is kötő konvenciók betartásával táboroztak Csonka-Magyarország földjén, mint a ro-*

mánok tették. A károk legnagyobb részét a vasútak károsodásai tették. Ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk, a cseh megszállítás alig okozott több kárt az érdekelt 10 törvényhatóságnak, mint a románoké Szatmár vármegyének, mely pedig szinte kivételes bánásmódban részesült.

Következik ebből, hogy az alacsonyabb közigazgatási kerületekben is túlnyomórészt kisebb károkkal találkozunk. 27 járás közül 10-ben a károk összege az 1 millió koronát, a többiben az 5 millió koronát nem érte el; a borsodmegyei edelényi járás 10·9 és a sajószentpéteri járás 15·2 millió koronás kárai ritka kivételek. A rendezett tanácsú Sátoraljaújhely város 17·6 millió korona kára első helyre került. Az idézett járásokat és várost kivéve a többi közigazgatási egységek kára nagyjában egyöntetűnek látszik. *Mintha a cseh bürokráciát jellemző rendszerességgel központi akarat osztotta volna szét a megszállítás terhét.*

A községi adatok tanulmányozása is ezt mutatja. 171 község kára 100.000 koronán alul maradt, — 60-é a negyedmillió; 35-é félmillióig nyult fel; 12-é az egymillió határt ostromolta s csupán 12 akadt, mely egymillió koronánál több kárt írt össze.

Ha a magángazdasági károk 83·5 millió koronás összegét részeire bontjuk, a következő adatokat nyerjük:

Kár csoport	Kár összeg		Kár csoport	Kár összeg	
	1000 K	%-ban		1000 K	%-ban
Épületkárok	3394	4·06	Mezőgazd. felszerelés	3120	5·74
Szemes termény, élel-			Egyéb mezőgazd. kár .	4279	5·12
miszer	2629	3·15	Bányászat	595	0·71
Ital	4504	5·39	Ipar	4679	5·60
Állatok	24843	29·76	Kereskedelem és hitel	2470	2·96
Takarmány	1193	1·43	Közhivatalok	14021	16·79
Élelmezés, fuvar, nap-			Magánháztartások . .	12426	14·89
szám	1041	1·25	Egyéb károk	4301	5·15

A mezőgazdasági károk döntő jelentőségűek a cseh megszállítás kárai között. Második helyre azonban nem az ipar, hanem a közhivatalok kerülnek.

A rekvizíciók tartalmát közelebbről nézve, búza és rozs 1467, liszt 1613, kenyér 42, árpa, zab és tengeri 960, burgonya pedig 830 q került a Felvidéken a csehek kezébe. A búza- és rozsrekvizíciók gócpontja a balassagyarmati, hidvégardói, tiszaháti és sajószentpéteri járások; a lisztrekvizícióké a miskolci járás és Sátoraljaújhely város; az árpa, stb. rekvizícióké a hidvégardói és sajószentpéteri, a burgonyarekvizícióké pedig a tiszaháti járások voltak. Egyéb élelmiszerek lefoglalása úgy a mennyiséget, mint az értéket tekintve, alig tett számot. A boré (2559 hl) már annál inkább, de érdekes, hogy a csehek a legtöbb bort nem Zemplén (349 hl), hanem Borsod vármegyéből (1762 hl) vitték el.

A takarmányféléknél (szárastakarmány: 7554 q, zöldtakarmány: 1535 q, szalma: 1458 q, korpa: 10 q, egyéb takarmány: 17 q) a területi megoszlás az előbb idézett járások nagyobb

kárait mutatja; a zöld takarmánynál előtérbe jutott az edelényi járás is.

Legnagyobb károkat okozta — viszonylag — a cseh megszállás alatt volt területeken *az állatok elrekvirálása*. De a darabszámok itt sem különösebbek. 104 igásökör, 112 vágómarha, 371 üsző és tinó (legtöbbje ismét a hidvégardói járásból), 22 borjú, 282 sertés, 488 juh, 831 igás vagy kincstári ló (főként az edelényi járásból) és 1 szamár a nem tenyészanyagból; 17 bika, 86 fejőstehén, 11 fedező mén, 48 kanca, 98 koca és 2 kos tenyészanyagból volt az egész anyag, mely a csehek által gazdaságainkból elvitetett.

Mezőgazdasági gépeink közül 13-at (köztük két motort) s ponyvák (33 darab), lószerszámokból (581), zsákokból (3836), hordókból (565), szekerekből és kocsikból (600), autómobilokból (4) is teljesen lényegtelen mennyiségeket vittek el a cseh csapatok. Valamivel többet (körülbelül 1800 m³) tüzi- és műfából.

A mezőgazdasági károk súlyát különösen néhány nagyobb gazdaság érezte meg. Pácinban báró Sennyey Miklós (0·25 millió K, állatok), Szegilongon gróf Zichy-Meskó Jakab (0·26 millió K, tokaji bor), Felsőszelecsényben Ragályi Gyula örökösei (0·5 millió K, tenyészállatok); Alsónovajon a jászóvári prépostsági uradalom (0·3 millió K, telivérek); Alsóvadászton Fáy Árpád (0·44 millió K, lovak); Hidvégardón dr. Gedeon Aladár (0·2 millió K); Tornanádaskán gróf Hadik János (0·28 millió K, állatok); Bánrévén a Rimamurány-Salgótarjáni vasművek rt. (0·37 millió K, bor).

A bányaművek káraiból az Egercsehi kőszénbánya rt.-ra kb. 210.246 K esett; tőle 2000 q szenet, 200 q bányafát, 108 q acélsínt, s hajtósíjokat, ablaktáblákat, stb. vettek el a csehek. Rudabányán a borsodi bányatársulatnak (0·43 millió K) inkább mezőgazdasági jellegű kárai voltak.

Az ipari károk összege valójában nagyobb annál, mint a mi fentebb közölt adatainkból látszik; a dohánygyárak 1·5 millió K-ás kárait a közhivatali károsodások közül ide kell áttolnunk. Az ipari károk főösszege így 6·29 millió K-ra emelkedik. E korrigált összegből 4·16 millió K esett a vas- és fémiparra, 68.945 K a kő- és agyagiparra, 120.000 K az élelmezési iparra, a többi egyéb iparokra. A károk belső tagozata szerint munkagépekben 3·1 millió, berendezésekben 0·12 millió, gyártmányokban 2·19 millió, egyéb vonatkozásban pedig 0·88 millió korona kárt szenvedtek ipartelegeink a cseh megszállás alatt. A *Rimamurány-Salgótarjáni vasmű rt.* telepéről egy gőzmozdonyt (1·34 millió K) és egy fogaskerekű mozdonyt (1·75 millió K) vettek el; a *diósgyőri vas- és acélgyárból* (0·74 millió K) 12·5 tonna csavarázat, 17·5 tonna kapocsszekrényt, 32 tonna hajtórudat, tengelyt, stb. A *sátoraljaújhelyi dohánygyár* kárai kizárólag szivarok és szivarkák elviteléből keletkeztek.

A kereskedelem kárai teljesen jelentéktelenek maradtak volna, ha a cseheknek Sajószentpéteren az a szerencsétlen ötletük nem támad, hogy a községet szabad prédára adják.

A közhivatali károk zöme a *tanintézetekre* esett (11·4 millió K), s csaknem kizáróan Zemplén vármegyében fordult elő. A sárospataki állami tanítóképzőintézetet teljesen kifosztották (0·66 millió K); szintúgy a sátoraljaújhelyi rokkantiskolát (10·5 millió K), ahonnan a berendezés egész fehérneműkészletét (9840 darab lepedőt, 12.000 darab betegköpenyt, stb.) elszállították. A többi közhivatali kár — a dohánygyár leszámításával — mintegy 1·1 millió korona volt s főképen a községi intézményeket sujtotta.

A magánháztartási károk nagy összegének indító oka szintén a Sajószentpéternél említett szabad rablás volt. Dr. Hebrony József ügyvédnek egész lakását kifosztották itt (1 millió K) s esete nem egyedülálló volt.

A személyes sérelmekből eredő károk címén a magánháztartási károk blokkjából 1·2 millió koronát kell kiemelnünk. Legnagyobb része ennek a csehek által megölt 10 ember (szerényen kimért) vérdíja.

A vasutak kárai közül a Máv.-ot 232·3, a helyiérdekű vasutakat 2·4 millió K terhelte. A Máv. kárai közül főlemlítjük 12 darab I. és 13 darab II. rendű mozdony (19·3 millió K); 1389 Máv. (86 személy, 38 szolgálati, 1365 teher) és 1634 idegen (23 személy, 18 szolgálati, 1594 teher) kocsi elvesztését (185·9 millió K). A pályafenntartásban a csehek $\frac{1}{4}$ millió, leltári tárgyakban 10·3 millió, műhelyi anyagokban 11·0 millió K kárt okoztak (utóbbi károk fele talpfákra, sínekre vonatkozott). A helyiérdekű vasutak közül a nógrádmegyei vasutaknak 1·56, az eger—putnoki vasutaknak 0·01 millió K káruk volt, leginkább leltári tárgyaik elvesztése folytán.

A cseh megszállás káiról nincs több mondanivalónk. Ha azonban gondolunk arra, hogy a csehek körülbelül egy hónapig voltak benn Csonka-Magyarország földjén, meg kell állapítanunk, hogy román szövetségeseiknek viselkedésükkel példát mutathattak volna arra, hogy a megszállást másképp is lehet értelmezni, mint román szövegezésben. Nem mondjuk, hogy a fizetés körül a csehek is különös szorgalmat tanúsítottak volna; 83·5 millió K értékű rekvirálások ellenében csak 1·1 millió K-t fizettek készpénzzel és 12.000 K-t bonokkal. De szívesen belenyugodott volna Magyarország abba, hogy a románok is ily keveset fizessenek, csak rekvirálásaik mértéke is maradt volna olyan szerény keretek között, mint a cseheknél tapasztaltuk.

2. A jugoszláv megszállás közgazdasági kárai.

A jugoszláv megszállás alatt állott területek kárainak felvétele *jugokoronákban* (4 j. K = 1 dinár) történvén, e károk főáttekintése is erre a pénznemre vonatkozik:

Országgrész, törvényhatóság	Károk összege 1000 jugokor.	Országgrész, törvényhatóság	Károk összege 1000 jugokor.
Baranya vm.	601.118	Torontál vm.	33.197
Pécs tjv.	1,152.571	Tisza—Maros köze . . .	33.197
Somogy vm.	235.862	Megszállott területek . .	2,657.512
Tolna vm.	16.809	Szekesvárt gazdaságok stb. kárai	726.874
Duna jobb partja . . .	2,006.360	Ezek kárai a szekesvártá- lás alatt	590.183
Bács-Bodrog vm. . . .	313.552	Vasutak	1,206.600
Baja tjv.	168.821	Posta és távírdák	72.125
Szabadka tjv.	33.533	Katonai kincstár	1,143.404
Szeged tjv.	73.342	Csendőrség	5.818
Pest vm.	28.707	Összes károk	5,085.459
Duna-Tisza köze . . .	617.955		

A jugoszláv megszállás két és fél esztendeje több, mint 5 milliárd jugokorona kárt okozott a megszállt területeken. Érdekes azonban, hogy míg a román megszállás kárai közül csupán 36·3% esett az általános felvétel anyagára s a vasutak, a katonaság, stb. kárai — numerikusan — döntő jelentőséghez jutottak, a jugoszláv kárfelvétel szerint a nagyjában magángazdaságinak mondható károk vergődtek túlsúlyra az említettük különleges csoportokéval szemben. Lehet, hogy ebben része volt annak, hogy a jugoszláv megszállás alá került vidéken kevesebb katonai kincstári tárgy vagy vasuti anyag volt elhelyezve, mint ott, ahol a románok tevékenykedtek. Különösen a vasutüzemnek — bár nagy károsodásai mellett — lehető fenntartása azonban arra vall, hogy Jugoszlávia még sem rombolt oly vadul közgazdasági életünkben, mint ahogy a románokról meg kellett állapítanunk. Állami intézményeinket mindenesetre ez állam csapatai is igyekeztek megrendíteni, részben holt leltárunknak elhordásával, részben bevételeik lefoglalásával, kiváltképen pedig a Pécsért jugoszláv támogatással inaugurált kommunista uralom hatalomhoz juttatásával. De ha a kárstatisztika lapjait forgatjuk, mégis az a meggyőződésünk, hogy *a poraiból hirtelen felemelkedett Szerbia kormányától bizonyos politikai érzéket nem lehet elvitatnunk*. Azok a károk, melyek a legszorosabb értelemben vett magángazdaságokat sújtották, szinte egészükben a nagyobb birtokokra, nagyobb ipartelepekre és egyéb vállalatokra hárultak. *A kisembereket — az adófizetés kötelezettségén kívül — nem bántották. Mintha azt akarták volna elérni, hogy a gazdaságtársadalom vezető rétegeit elűzve, a kisemberek szimpátiájára támaszkodva alapozzák meg tartós uralmukat a baranya—bácskai háromszögben.*

Mielőtt azonban ezzel a kérdéssel közelebbről foglalkoznánk, meg kell jegyeznünk, hogy a jugokoronákban kifejezett kár-számlát, a szükséghez mérten, nagyobb fáradság nélkül át lehet alakítani a román károknál használt 1919. évi augusztus havi magyar koronákra. A jugokorona 1921. évi jegyzése (à 100 j. K) 3·5 svájci frank volt s minthogy a román kárösszesítés minden

száz magyar koronája viszont 12·68 svájci frankot ért, — a svájci frankot stabilnak véve —, csupán 3·62 osztóval kell végigosztanunk a jugoszláv kárszámla adatait s máris közös alapra hoztuk a két számla eredményeit.

1919. évi augusztusi magyar koronákban kifejezve 1·4 milliárd koronára kell tennünk a jugoszláv megszállás kárait, ebből 0·73 milliárdra a magángazdaságokét, 0·33 milliárdra a vasutakét, 0·32 milliárdra a katonai kincstárét. Ez adatokból azonnal kitűnik, hogy *a jugoszláv megszállás hosszabb ideje távolról sem jelentett akkora fenyegetést a közgazdasági életre, mint a román betörés rövid pár hónapja*. Hiszen ha csak arra gondolunk, hogy Pest vármegyében (igaz, hogy itt a fővároskörnyéki ipartelepek gazdag prédaül kínálkoztak) negyedév leforgása alatt 855, vagy Szabolcsban — ahol ugyan 10 hónapig voltak benn a románok, de e vármegye erősen agrikultur jellegű — 806 millió korona kárt okoztak a magángazdaságoknak, a jugoszláv megszállás káraival szemben nekünk is enyhébb álláspontra kell helyezkednünk.

Tartunk tőle, hogy a valutaárfolyamok szemmeltartói azt fogják mondani, hogy a magyar állam tulajdonképpen rosszul járt akkor, mikor a kárértékelés alapjául az 1919. évi augusztus havi belső forgalmi árak helyett az 1921. évi augusztusi (Baranyában, stb. érvényes) jugokorona-árakat fogadta el. Teljesen kielégítő megokolást itt nem lehetett találni. Valóban: amennyire praktikusnak látszott az utóbbi árak akceptálása a termények, annyira aggályosnak tűnt fel az állatállomány kárai szempontjából. De feltehetjük, hogy az ipari és vasúti károk jugokorona értékelésében az érdekeltek inkább ki tudják domborítani — mert már jobban hozzászokhattak — a világrágaságot, úgy, hogy nagyjában kiegyenlített esélyekkel nézhettünk a felvétel lefolyása elé. S elvégre, hiába: számolnunk kellett azzal, hogy *a déli részek merőben ki voltak szakitva a hazai közgazdaság életműködéséből*. Számolnunk azzal, hogy — e területek Jugoszlávia közgazdaságát alimentálván — az ott kialakult árak voltak a döntők jószágforgalmukban. *Ideerőszakolni egy teljesen más körülmények közt folytatódó gazdasági élet szabályait, talán mégis túlzott akarunkság lett volna tőlünk*.

A figyelmes szemlélőnek nyilván feltűnt az, hogy összefoglaló táblánkon oly rovat is szerepel, mely a román vagy cseh kárszámlán teljesen hiányzott. A *szekvesztrálásból* származó károkra gondolunk. Azoknak a gazdaságoknak kárait, melyek zárlat alá kerültek, célszerűnek véltük kiemelni az egyéb anyag-halmazból, sőt a szekvesztrált gazdaságok kárai között is különbséget tettünk aszerint, hogy azok a zár alá helyezés tartama alatt vagy pedig annak előtte (utána; néha kétízbeni szekvesztrálás között is) történtek.

A szekvesztrálás jól ismert fogalom a magánjogból s a háború folyamán idegen államok honosaival szemben jóformán minden hadviselő ország alkalmazta. Normális körülmények

között tényleg fel lehet tételezni, hogy a szekveszter a *bonus paterfamilias* módjára fogja gondozni a rábízott javakat s elszámolásait megejtven, a tulajdonosnak kárt nem okoz. *A jugoszláv megszállás alá került területek szekveszteri intézménye azonban korántsem volt ilyen jámbor, ártatlan valami.* Maga az a körülmény is gyanúkteltő, hogy egyes helyeken a zárgondnokok milyen sűrűn cserélték fel egymást; mintha csak osztozni akartak volna a zsiros állás jövedelmeiben. S hogy nem ok nélkül tolongtak a pályázók ott, ahol a szekveszteri állások betöltéséről volt szó, arról érdekes tanuság az egyik zárgondnok esete, aki arra hivatkozással foglalta el helyét, hogy azt Belgrádban megvásárolta.

Egyébként hiába nyomoztunk utána, nem tudtunk rájönni, hogy volt-e valami elfogadható s *egységes* indoka a tömeges zár alá helyezéseknek. A névleges jogcím a legkülönbözőképpen alakult. A tulajdonos nincs otthon; ha igen, úgy nem jugoszláv honos (lehetett-e más, mint magyar a nagy többség Baranya—Bácskában?); birtokára a földreform céljaira szükség van; állami tulajdonról van szó; gyakran egyszerűen egy érdemes szerb vagy orosz polgár (vagy katona) elhelyezéséről volt szó. Végeredményben, bármilyen ürüggyel is (vagy anélkül) szorították ki a tulajdonost gazdaságából, ránézve ez mellékes körülmény volt. De amint a jogcím, úgy a szekvesztrálás gazdasági következményei sem voltak minden esetben egyezők. Néhol a tulajdonost hagyták dolgozni, s csak bizonyos szekveszteri díjakat kellett fizetnie és egy csomó rájaszabadított orosz menekültet eltartania. Másutt a szekveszter intézkedési jogot is vindikált, ami főleg a gazdaság érdekében álló intézkedések elmulasztásában s a kárára válóknak megtételében nyilvánult. Ismét máshol az egész gazdaságpénzügyi számadást a jugoszláv megbízottak végezték s a gazda — kit apanage-ra szorítottak — a zár alá vétel minden terhére érezte ugyan, de a haszonból (ha volt) semmit sem látott, minthogy a feleslegeket az *Uprava fondová*-ba kellett Eszékre vagy Belgrádba beszállítani.

A zár alá vétel komoly gazdasági és jogi alapjának hiányát több más dolog is igazolja. Nem az, hogy a szekvesztrálás az egyes érdekelteknél nagyon eltérő időpontban, szinte ötletszerűen jelentkezett. Inkább az, hogy a zárgondnokság megszűnése is rendszerint nagyon különböző időben következett be, holott — ha a szekvesztrálás jogszerű és átgondolt intézménye lett volna a jugoszláv uralomnak — a csapatok kivonulásáig fenn kellett volna tartani. A kegyes tanítórend példája azonban, mely nem sajnált 190.000 jugokorona ügyvédi költséget áldozni arra, hogy nagydobszai gazdaságát mentesítse a szekveszteri gyámkodás alól, arra vall, hogy konkrét esetekben Belgrádban hajlandók voltak azokból a kemény elvekből engedni, melyekkel ezt a kérdést intézték.

De vajjon megérte-e a nagy áldozatot a cél, melyet példánk-

ban a piaristák a szabad gazdálkodás érdekében hoztak? Aligha, mert az, hogy a birtok vagy üzem zár alá vonatott, egyáltalán nem mentesítette az érdekelteket az alól, hogy egyéb módokon megkárosíttassanak. Rekvirálások által, melyekért nem kaptak térítést; kifejezetten kiürítésnek nevezett rendkívüli anyag- és jószágszolgáltatások által. Az állatállomány elkötá-vetyélése, a gabonatermés kéz alatt való eladása s a befolyt összegeknek első pillantásra is fiktív számlákkal való elszámolása által (Andrássy Sándor gróf szentmihályfai gazdaságában a két vagón búzát eladott szekveszter 70 q szeget vásárolt volna!). A bevételek elszámolásában a belső forgalmi árak (amelyeket például Frigyes főherceg bellyei uradalma saját tisztviselőivel és cselédeivel szemben állapított meg) s viszont a kiadásoknál a legmagasabb költségek alkalmazása által. A felsorolt módozatok, párosulva a gyakorlatban sok mással, eredményezték azt, hogy a *szekvesztrálásban*, ahogy a szerbek azt nálunk életre keltették, *nem láthatunk mást, mint a jobbmódú lakosság kizsákmányolásának hivatalos formába öltöztetését.*

Mégis, az a tény, hogy Jugoszlávia a szekvesztrálás meg-lehetősen általános alkalmazásával bizonyos vonatkozásban a maga kezét is megkötötte s elismerte, hogy azokért a károkért, melyeket alább ismertetni fogunk, felelősséggel tartozik, magyar szempontból előnyt rejt magában. Jugoszlávia nem tett úgy, mint Románia, mely habozás nélkül hordta el javaink tengernyi tömegét. Pedig talán a világháború alatt többet szenvedett, mint amaz. S mivel a baranya—bácskai kárfelvétel során a jóvátételi külön bizottsággal folytatott tárgyalásainkból is azt az impresz-sziót merítettük, hogy a szekvesztrálás következtében beállott károk kérdése olyan probléma, mely merőben eltér a többi káro-kétól, szeretnők hinni, hogy jó próféták vagyunk akkor, mikor e kérdés kedvező elintézésére gondolunk. *Csekély jóakaratot kell csupán Jugoszláviának tanúsítania; vagy azt sem, csak az el-követett hibát férfiasan beismerni s máris megteremtődnek az alap, melyen ezt a tüskét ki lehetne a két állam érintkezéséből húzni.*

A jugoszláv kárstatisztikának az a sajátossága, mely szerint a károk itt nem a községekhez, hanem egyes kiszemelt gazdasá-gokhoz, stb. tapadtak, felold bennünket a kötelezettség alól, hogy a károk járási és községi elosztására akkora súlyt helyezünk, mint a román megszállás kárainál tettük. A sarkpont itt a szekvesztrálás ténye lévén, inkább ezt fogjuk majd megfigyeléseink homlokterébe nyomni. Pécs városánál tehát, mely a jugoszláv megszállás alatt a legtöbbet szenvedte, különösen arra kell rá-mutatnunk, hogy a milliárdos károknak 3%-a sem szekvesztrálás-ból keletkezett. A somogyvármegyei károknak viszont 77, a baranyamegyeieknek 57, s a bácsbodrogvármegyeieknek pedig

41%-a táplálkozott a szekvesztrálásokból, mint azt a szekvesztrált gazdaságok, stb. alábbi adataiból bárki kiszámíthatja:

Törvényhatóság	Károk 1000 j. K	Törvényhatóság	Károk 1000 j. K
Baranya vm.	344633	Bács-Bodrog vm.	129623
Pécs tv.	32716	Baja tv.	8330
Somogy vm.	180273	Szeged tv.	16108
Tolna vm.	7702	Pest vm.	7489

Valószínű, hogy ezek az adatok nem merítik ki tökéletesen a szekvesztrálással kapcsolatos károkat. Torontál vármegye felzabadtul részén alighanem szintén dívott a zárgondnoki intézmény, csak hogy e vidéken a kárfelvételt oly gyorsan (a szerbek kivonulása után két hét alatt!) kellett befejeznünk, hogy nem volt időnk a vizsgálódásokat ebben az irányban is kiterjeszteni, a káranyagot pedig a jóvátételi külön bizottság magával Párisba szállítván, nem tudtuk azt utólag sem elvégezni. De a közölt adatokból is plasztikusan domborodik ki az, hogy különösen a vidéki (nem városi) törvényhatóságokban a szekvesztrálás milyen döntő szerepet játszott a károk kialakulása körül.

A szekvesztrálás tényéből folyik, hogy adatgyűjtésünknek a térítésekre vonatkozó adatait sem fogadhatjuk el olyan mértékben hiteleseknek, mint a román kárszámlánál. Összeírásunk szerint a szerbek mindössze 10,150.186 jugokorona készpénzt fizettek volna a károsultaknak és 11,197.959 jugokoronáról bontadtak volna, amin esetleg az értendő, hogy ekkora összeg iratott javunkra az Uprava fondovában. A károkhoz viszonyítva, ez túlságosan csekély összeg volna, s hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a szekvesztrált gazdaságok tulajdonosai a legtöbb esetben nem értesülvén arról, hogy mennyit írtak a kárgondnokok a javukra, erről a legjobb akarat mellett sem tudtak bejelentést tenni. De persze nem kell gondolni, hogy a szekveszterek valami túlzott lelkiismeretességgel számoltak el a bevételekkel. Ellenkezőjének példáira előbb már hivatkoztunk. De biztos, hogy a szekveszteri számadások átvizsgálása után valószínűleg több *plus vetődnék fel a javunkra, mint amiről nekünk van bizonyosságunk.*

Az általános kárfelvétel eredményeit csoportosítva, a jugoszláv károk főbb csoportjai ezek voltak:

Megnevezés	Összes károk		Szekvesztrált gazdaságok kárai		Szekvesztrált károk az összes károk %-ában
	a) 1000 j. koronán	b) %	a) %	b) %	
Östermelés	1,043.814	39.3	626.038	86.1	59.9
Bányászat, ipar, forgalom	274.049	10.3	34.282	4.7	12.5
Közhivatalok	1,090.338	41.0	14.281	2.0	1.3
Egyéb károk	249.311	9.4	52.273	7.2	20.9

A jugoszláv megszállás kárai sorában első helyre a közhivatali károk kerültek, melyek értéke az östermelését is meghaladja. A közhivatali károk közé vettük itt az adóbevételeket

is. Feltűnően alacsony a bányászat, ipar és forgalom károsodása, ami indokát abban leli, hogy komoly értelemben vett iparról a most tárgyaljuk területen csak Pécssett lehet szó (itt az arányszám magasabb is: 19·7%!). A szekvesztrált gazdaságok kárai közül az őstermeléséi sokkal elhatározóbbak, sőt a közhivatali károk megnevezés alatt szereplő összeg egy része is alapjában ide tartoznék, minthogy azokat az adókat, melyeket e rovaton feldolgoztunk, nagy részben a zár alá vett mezőgazdasági üzemek fizették. Ha a károk két csoportját egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az őstermelés kárai közül közel kétharmadrész volt a szekvesztrált gazdaságoké; egyéb csoportokban az arány erősen tompul. A közhivatalok óriási mérvű kárainál szinte egészen hiányzik a szerbek részére a szekvesztrálásban rejlő kibúvó.

De foglalkoznunk kell, rendszerünkhöz híven, a károk benső tagozódásával is, hogy áttekintést szerezhessünk a jugoszláv megszállítás kárainak természetéről.

A mező- és erdőgazdasági termelés kárainak főösszege az alábbi tételekből alakult:

Megnevezés	1000 jugo- korona	Esett %-ban a szekvesztrált gazdaságokra	Megnevezés	1000 jugo- korona	Esett %-ban a szekvesztrált gazdaságokra
Szemes termények és egyéb élelmiszerek	245794	70·5	Fatermelés	229886	84·7
Italok	29156	19·5	Fuvarok, napszámok stb.	74691	10·3
Takarmányfélék . .	69015	65·1	Holt felszerelések .	70724	51·0
A mezőgazd. kisebb jelentőségű kárai .	104938	65·7	Nem tenyészállatok	114533	41·0
			Tenyészállatok . .	105077	45·4

A mező- és erdőgazdasági üzemek kárait tekintve, a szemtermelés, az állattenyésztés és az erdőmívelés hozzávetőleg egyformán károsultaknak látszanak. A növénytermelés kárainak jelentőségét a takarmánykárok elég nagy terjedelme is fokozta. A szekvesztrálás a fatermelésben okozott legtöbb kárt, bár szerepe a növénytermelésnél is meghaladta a károk kétharmadát. Az állatállományánál azonban — szekvesztrálás ide vagy oda — észre lehet venni, hogy a szerbek szívesen vették birtokba a gulyákat, csordákat, stb., ha ezt megtehették. A holt felszerelések (gépek, stb.) elzárakmányolásainál sem kötötték magukat ahhoz, hogy előbb adtak-e eljárásuknak — szerintük — jogcímet.

Minthogy a szekvesztrált gazdaságok, stb. kárai közül a túlsúly (93·6%) a mezőgazdasági üzemeké, helyénvalónak tartjuk, ha tárgyalásunk e pontján felsoroljuk azokat a gazdaságokat, melyek a zár alá helyezés ürügyével a legtöbb kárt szenvedték. Ezt annál inkább szükségesnek véljük, mert mint fentebb említettük, tisztán felismerhető a jugoszláv megszállításnak az a titkolt célzata, hogy a vezető földbirtokos-osztály megsarcolásával olyfajta demokráciát hirdessen, mely a terhek egészét a kiválasztott rétegre hárítsa.

Tulajdonos	A gazdaság székhelye	Károk összege 1000 jugo- koronában
Frigyes főherceg	Sátorhely stb.	Baranya vm. 179140
Frigyes főherceg	Magyarbóly stb.	Baranya vm. 78983
Széchenyi Antal és Frigyes gr.	Somogytarnóca	Somogy vm. 80793
Biedermann Ottó örökösei	Mozsgó	Somogy vm. 49087
Tibold Sándor	Mélykút	Bács-Bodrog vm. 48749
Eszterházy herceg	Dombóvár	Tolna vm. 31789
Teleky Józsefné grófné	Bácsalmás	Bács-Bodrog vm. 29362
Lichtenegger Gyula	Újszeged	Szeged tjv. 24883
Andrássy Sándor gróf	Németújfalú	Somogy vm. 20130
Rosenberg Mátyás	Mélykút	Bács-Bodrog vm. 16748
Benyovszky Rudolf gróf	Görcsöny	Baranya vm. 9034
Benyovszky Rudolf gróf	Siklós	Baranya vm. 3722
Kir. Közalapítványok	Lakócsa	Somogy vm. 13649
Hitelszövetkezet	Mélykút	Bács-Bodrog vm. 9999
dr. Tóth Károly és társai	Mélykút	Bács-Bodrog vm. 7351
Kalocsai érsekség	Baranyaszentistván	Pest vm. 7489
Grosz Ernő és Imre	Kiskozár	Baranya vm. 6865
Biedermann Rezső báró	Szentegát	Baranya vm. 6748
Therézianum-alap	Bátaszék	Tolna vm. 5486
Montenuovo herceg	Németbóly	Baranya vm. 5076
Magyar Jenő	Mélykút	Bács-Bodrog vm. 5044
Horthy I.-né Latinovics M.	Bácsborsod	Bács-Bodrog vm. 4098
Latinovics Endre, Tibor és Flóra	Bácsborsod	Bács-Bodrog vm. 3286
Hazai fatermelő rt.	Beremend	Baranya vm. 3323
Baranyamegyei erdő- és mezőgazd. rt.	Rádfa	Baranya vm. 3146
Latinovics J.-né és gyermek.	Bácsborsod	Bács-Bodrog vm. 3131
Erdődy Rudolf gróf	Kastélyosdombó	Somogy vm. 2834
M. kir. egyetemi alapítvány	Zengővárkony stb.	Baranya vm. 2418
Pécsi püspöki uradalom	Rácsók	Baranya vm. 2321
Hirschfeld D. örökösei	Birján	Baranya vm. 2247
Kegyes tanítórend	Nagydobsza	Somogy vm. 2139
Szarvas Imre	Csertő	Somogy vm. 1690
Festetich Imréné grófné	Csertő	Somogy vm. 1417
Inkey Szemző L. örökösei	Bácsborsod	Bács-Bodrog vm. 1360
Apponyi Géza gróf	Bátapáti	Tolna vm. 1490
dr. Barta Félix és Bittó I.-né	Drávafok	Somogy vm. 1262
Percel Tibor	Rózsafa	Somogy vm. 1069
Dunántúli bank és tp. rt.	Monosokor	Baranya vm. 5006

Hogy a felsorolt gazdaságok²²⁵ kárai eminenter mezőgazdasági természetűek, azt eredeti bejelentéseik anyagának részletezéséből tudjuk. A fentebb kimutatott 682·4 millió jugokorona kárból csupán körülbelül 40 millió volt nem szorosan mezőgazdasági jellegű, sőt ha ezt a kihasított összeget nézzük, ennek is egy része gazdasági épületek megrongálásból támadt. *A szekvesztrált gazdaságok kárai tehát túlnyomórészt az üzem biztonságát támadták meg s aránylag ritkán találkoztunk a magánháztartási tár-*

²²⁵ Rajtuk kívül — tudomásunk szerint — még 16 más mezőgazdasági üzemet szekvesztráltak a szerbek. A jelentősebbek: a vajszlói vallásalapú uradalom (0·83 j. K.).

Nádasy Elek görögáli és Stephaich Pál ugyanott levő uradalmi (0·94, ill. 0·67 m. j. K.).

gyaknak oly tömeges elhordásával, minek a románok részéről az uradalmakban is jellemző példáit láttuk.

A szekvesztrált gazdaságok mindenesetre a mezőgazdasági károk zömét viselték. De ne higgye valaki, hogy azok az üzemek, melyek sorsukat így elkerülték, abszolút nyugalmat élveztek. *Felsorolunk néhány példát, melyek a nem szekvesztrált gazdaságok kárait mutatják.* Hiricsen Eiler János nagybérlőnek 0.65, Szaván Kohn Ignác bérlőnek 1.8, Vajszlón Durkó Imre bérlőnek 0.5, Kiszomborban Rónay Imrének 1.0, — s hogy az igazán nagy számokat idézzük — régi Szabadkánk nálunk maradt határában báró Podmaniczky Endrének 9.2, Megyefán Véték Istvánnak 9.6, Sellyén gr. Draskovich Ivánnak 2.8, Bácsborsódon Milkó Mátyásnak 2.9, Felsőszentivánon Csernák Józsefnek 2.0, Szentlőrincen Mándy Sámuel és Sándor béruradalmának 2.8 és Deszken báró Gerliczy Félixnek 13.8 millió jugokorona kára volt.

Termény megnevezése	Mennyiség q	Ebből esett % a szekvesztrált gazdaságokra	Érték 1000 jugokorona
Búza és rozs	136.021	71.7	121.851
Liszt	4.758	14.2	6.487
Kenyér	156	14.8	196
Árpa, zab, tengeri	120.992	78.1	84.946
Burgonya	33.394	79.4	9.856

Ha gondolunk arra, hogy a fenti adatok tulajdonképen három gazdasági év (az 1918—1920. évek) termésfeleslegéből elvett terményekre vonatkoznak, az egész megszállott területre nézve nem mondhatnók azt, hogy a rekvizíciók (vagy nevezzük bárhogy) katasztrófális helyzetet teremtettek volna. *Az igazi kár — most a szekvesztrált gazdaságokról sem beszélve — abban rejlik, hogy a megszállás folytán mintegy 200.000 hold búza-, 50.000 hold rozs-, 40.000 hold árpatermőföldünk, az egész vetésterület tekintve pedig $\frac{1}{2}$ millió h. szántónk kiesett a magyar mezőgazdaság övezetéből s az itt mutatkozó termésfelesleg nem Magyarország, hanem Jugoszlávia gazdasági konszolidációját szolgálta.* A jugoszláv megszállás hatásai ezen a ponton a román megszállásával egybefolynak. Jugoszlávia úgy kezelte a megszállott területeket, mint Románia például az erdélyi részeket vagy Cseh-Szlovákia a Felvidéket a békeszerződés aláírása előtt. Ha addig, amíg a trianoni béke be nem cikkelyeztetik, Magyarország gazdasági egysége legalább meg nem bontatik, Csonka-Magyarország sokkal kedvezőbb feltételek mellett kezdheti vála meg új állami létét, mint az adott viszonyok között, mikor a békeokmány a területi veszteségeket csak jogi alappal látta el. Tárgyalásunk rendjénél maradva, *ha Jugoszlávia a megszállt vidékek mezőgazdasági forgalmát erőszakosan nem irányítja maga felé, Magyarország termésfeleslegeinek birtokában előnyösen tudta volna a maga gazdasági politikáját alátámasztani.*

Ami azonban áll a megszállott területek — mint zárt egység — közgazdaságára, éppen úgy érvényes az egyes üzemekre. Ezek gazdálkodásának eredményéből a szekvesztrálás címén vagy egyszerű rekvizíciók útján olyan hatalmas tömegben vontak el a szerbek gabonaféléket, hogy azok munkamenetében is okvetlenül zavarokat idéztek elő. A kiemelkedő adatok ezek:

Ágazat tulajdonosa	Gazdaság székhelye	Búza és rozs kárak q-ban	Árpa, zab, tengeti kárak q-ban
Frigyes főherceg	Sátorhely stb.	39.516	41.239
Frigyes főherceg	Magyarbóly stb.	33.126	17.189
Teleky Józsefné grófné	Bácsalmás	2.259	4.400
Tibold Sándor	Mélykút	307	3.017
Dr. Tóth Károly és társai	Mélykút	373	4.148
Biedermann Ottó örökösei	Mozsgó	13.320	16.780 ²²⁶
Podmaniczky Endre báró	Szabadka	7.200	8.900
Gerliczy Félix báró	Deszk	982	746
Vétek István	Megyefa	1.552	1.842

Egy-egy gazdaságot tekintve, óriási mennyiségek ezek. S hogy a szerbek nem voltak tekintettel arra, marad-e elegendő termés a gazdaságok saját szükségletére és üzemfenntartására, ezt számos jelentésünk igazolja. Teleky grófné egész termése elveszett. Tibold Sándornak is 1920-ban (1921-ben is elvették a learatott termés 14%-át; a többi még nem volt kicsépelve). Biedermann Ottó örököseinél (hol a birtok 75%-a, a demarkációs vonalon túl levő rész, volt szekvesztrálva) sem ismertek irgalmat. Lichtenegger Gyula gabonatermésének 75%-a került szerb kézre, Andrassy Sándor grófnál a búza 40, az árpa, zab 60%-a.

Az egyes élelmiszerek kármennyisége és becsértéke ez volt:

Megnevezés	Mennyiség q	Érték 1000 j. k.	Szekvesztrált gazdaságokra esett az értékekből %
Tej és tejtermékek	120	1,237.058	—
Tojás	—	257.464	563
Baromfi	—	31.204	1.031
Zsír, szalonna . . .	678	—	2.953
Hüvelyesek	5.969	—	3.705
Gyümölcs	3.078	—	4.285
Zöld főzelék	7.762	—	1.824
Egyéb élelmiszer . .	2.126	131	10
			2.551
			309

Nagyobb jelentőségű e károk közül csupán a tej és tejtermékek, továbbá a hüvelyesek és a gyümölcs kára. A két elsőt túlnyomórészt a zár alá helyezett gazdaságokból vitték el. Frigyes főherceg uradalmi 1,021.715 liter tejjel és 49 q tejtermékkel segítették ki a szerbeket. (Hol marad még a rengeteg tejelő-állat tejhozama?)

A takarmánytermelés kárai is figyelemreméltók:

Megnevezés	Mennyiség q	Érték 1000 jkor.	Esett % a szekv. gazdaságra	Megnevezés	Mennyiség q	Érték 1000 jkor.	Esett % a szekv. gazdaságra
Száraz takarmány	77861	37464	53·2	Korpa	66	39	33·8
Zöld takarmány	15603	3980	69·4	Egyéb takarmány	61136	7069	98·6
Szalma	103505	20463	53·6				

A takarmánykárok, a szemtermeléséhez képest, mérsékeltebbek, mint a román megszállásnál láttuk. Néhány gazdaság azonban e révén is nagy adót fizetett a szerbeknek. Különösen Frigyes főherceg uradalmi (21.973 q száraz, 4133 q zöld takarmány, 6511 q szalma, 53.474 egyéb); a Grosz-féle gazdaság (21.072 q szalma); Teleky grófné üzeme (3600 q száraz takarmány, 3860 q szalma és 3700 q egyéb); Tibold Sándor bér gazdasága (11.865 q szalma); Biedermann Ottó örökösei (9150 q száraz, 8000 q zöld takarmány, 13.190 q szalma); Vének István (3500 q száraz takarmány, 5700 q szalma, 1390 q egyéb); Lichtenegger Gyulától egész takarmánykészletét elvették, Teleky grófnétól 90%-át, Tibold Sándortól 1920-ban mindent s 1921-ben is a termés 30%-át.

Az *italkárók* 29·2 millió jugokorona összegéből 27·4 millió K esett borra, miből 14.690 hl mennyiségű tömeg jutott a szerbek birtokába, — az egész mennyiségnek a fele Pécssett. A borkárók tekintetében a szekvesztrált gazdaságok szerepe nem volt éppen séggel nagy (19·4%); annál nagyobb egyéb italoknál: ezeket csaknem egészben azoknak kellett kiadniok.

Az *élelmezés, fuvar és napszám* címén felmerült 74·7 millió jugokorona kárból 6·1 millió vonatkozott természetben nyújtott élelmezésre, 66·2 millió fuvarokra és 2·4 millió napszámokra. A természetbeni élelmezés különösen Baranya vármegyében dívott (3·3 m. j. K); leginkább a szerb csendőrség embereinek, sokfelé azonban a szekveszterek segédhadának ellátása miatt jelentettek be a károsultak efajta károkat. Fuvarteljesítmény is legtöbb Baranya vármegyében adódott (körülbelül 76.000 esetben), de Bács-Bodrogon (körülbelül 43.000) és Szabadka megmaradt határában (17.233) is sok. Napszámmunka tömegesebben csak Baranyában fordult elő.

A *holt felszerelések* kárai 17·7 millió jugokorona értékű mezőgazdasági gépek, 28·8 millió értékű felszerelési tárgyak és 26·2 millió korona értékű (vegyes) anyag lefoglalásából jöttek létre. A *mezőgazdasági gépek* közül 1000 darabot tulajdonítottak el a szerbek s e számból 818 egység a szekveszterek kezén kallódott el, tehát csaknem az egész tömeg. Az üzemek gépállományából el tulajdonított gépek közül 5 darab volt gőzeke, 1 darab motorikus eke, 378 darab egyéb eke, 90 darab borona, 21 darab rosta, 15 darab szecs kavagó, 47 darab vetőgép, 10 darab cséplőszekrény, 15 darab lokomobil, 3 darab benzinmotor és 415 darab egyéb gép. Talán nem érdektelen a feljegyzésre, hogy a nagyobb munkaérté-

ket jelentő gépeket (a gőzekéket, motorikus ekéket) kizárólag, vagy túlnyomó többségükben (vetőgépek, lokomobilok) a zár alá helyezett gazdaságoktól vették el a szerbek. Jugoszlávia tudta, mivel lehet az üzemek produkcióját növelni!? Frigyes főherceg uradalmainak nálunk maradt részeiből csupán 3 gőzekét, 20 vetőgépet, 8 lokomobil, 197 ekét, 1 benzinmotort és több mint 300 darab egyéb gépet dirigáltak át a leszakadt területekre a szekveszterek. Véték István gazdaságának vesztesége 55 gép volt, köztük 1 cséplő, 2 permetező, 2 fűkaszálo és 3 vetőgép, stb.

A *mezőgazdasági felszerelések* kárait így tagolhatjuk: 462 ponyva értéke 3·0 millió, 767 pár lószerszáma 5·7 millió, 194·708 darab zsáké 6·6 millió, 1111 darab hordóé 9·9 millió, egyéb felszerelési tárgyaké pedig 3·6 millió jugokorona volt. Értékében legnagyobbnak tehát a hordókban szenvedett veszteség látszik. A szekvesztrált gazdaságokban a felszerelésekben kevesebb kár esett; 10, 15 20 s csupán egy kársoportnál (a zsákoknál) vonatkozott 30% a zár alá vett üzemekre.

A *mezőgazdasági anyagok* kára nem igényel közelebbi ismeretést. Szekér 608, auto 2 darab veszett el.

A *fatermelés* kárai már inkább, minthogy a szerbek azzal, hogy erdőrésztleteket önhatalmulag — és sokszor a rendszeres üzemterveket teljesen felborítva — kitermeltek, az erdőkben amúgy is nagyon szűkölködő Csonka-Magyarországnak a jövőre kiható károkat is okoztak. Adataink szerint a szerbek (körülbelül kétharmadrészben a szekvesztrált üzemekből) mintegy 267.167 m³ tűzifát (s ezenkívül 325.795 kéve rőzsét), valamint 63.010 m³ és 27.216 darab műfát szedtek össze magyar területen s azt legnagyobbreszt elszállították. A fában annyira szűkölködő (?) Jugoszlávia tette ezt, ezen a ponton bizonyára nemcsak az erdőtulajdonosokon, hanem erdőállományának javától megfosztott országunk közgazdaságán is akarva ütni. Esterházy hercegnek a szentlőrinci járás területén fekvő erdeiből 21.000 m³ fát vágtak ki. (A hercegnek Istvándiban [Somogy vm.] felgyújtották 25 hold erdejét s ezenkívül 510 m³ fáját elvették.) De ennél is sokkal többet Frigyes főherceg uradalmának a mohácsi járás körzetébe eső erdeiből (49.245 m³ + 18.494 darab). A Hazai fatermelő rt. beremendi erdőbirtoka 3046, a vajszlói vallásalapú uradalom 2500 m³ fát adott le. Mélykúton Magyar Jenő gazdaságában 6200, Tibold Sándoréban 18.000 m³ fa volt a veszteség. Bátaszéken a Theresianum-alap írt le 15.172 m³-t faállományából. Lakócsán a kir. közalapítvány uradalmában — tarvágással — 19.254 m³ fát zsákmányoltak. Somogytarnócan gróf Széchényi Antal és Ferenc gyönyörűen ápolt erdeiből vágtak ki nagy összevisszaságban 34.118 m³ fát. A m. kir. egyetemi alapítványnak a pécsváradi járásban elterülő erdeiből 3582 m³-nyi fát metszettek le töről. A nagybaracscai erdőgondnokság kára 13·1 millió jugokorona volt; itt is erdőirtást végeztek.

Az egyéb mezőgazdasági károk tömegében kutatva az érde-

kességeket, gyakrabban előforduló kártételek voltak, melyeket a feldolgozás idesorolt: a cukorrépa (csak Frigyes főhercegtől 141.913 q-t vittek el 8-5 millió jugokorona értékben), a vadállomány kárai (közel 4 millió jugokorona, főként szarvasok, őzek és vaddisznók lelövése következtében); legeltetés (mintegy 10 millió j. k.; az uradalmak támogatásának kedvelt eszköze volt ez); elmaradt haszonbérék (melyeket a szekveszterek kezeltek el, vagy a gazdák, akik a földet művelésre megkapták, egyáltalán nem is fizették); a szekveszterek fizetések (kb. 7 millió j. k.); a szekvesztrálás feloldási költsége (ez sem volt olcsó mulatság; csupán egy gazdaságnak, a Grosz-félének 0.9 millió j. koronájába került); a technikai berendezések megrongálása (Andrássy Sándor gróf a vízvezeték-csatorna tönkretétele címén jelentett be 1.1 millió j. korona kárt).

Az állatállomány kárai, melyekkel a jugoszláv megszállás mezőgazdasági kárainak ismertetését zárjuk, szintén egyike a legnagyobbaknak 219.6 millió jugokorona összegével. A mennyiségi adatok is érdekesek:

Megnevezés	Darab- szám	Ebből szekv. gazdasá- gok %-a	Érték 1000 jugo- korona	Negnevezés	Darab- szám	Ebből szekv. gazdasá- gok %-a	Érték 1000 jugo- korona
Igás ökrök	1905	70.0	27726	Nem tenyészállatok	20859	44.5	114532
Vágómarhák	646	28.5	5408	Tenyészbikák	346	50.5	8475
Üszök és tinók	2632	51.6	13418	Faj- vagy fejőstehen	4182	56.4	58296
Borjúk	444	66.2	1766	Tenyészmén	238	5.0	18274
Sertések és malacok	5034	52.2	12088	Tenyészkanca	595	14.5	15415
Juhok és bárányok	6887	41.5	2599	Tenyészkanca és koca	1335	88.7	4593
Hátas, kincst. lovak, csikók	809	23.1	9658	Tenyészkos	36	2.5	24
Igáslovak	2492	17.2	42346	Tenyészállatok	6732	47.3	105077
Szamar és öszvér	10	70.0	23	Osszes állatok	27591	42.3	219609

Az állatállomány káraiból a szarvasmarháké (10.155 darab) a legnagyobb; de a lovakban szenvedett veszteségek (4134 darab) is súlyosak voltak, ha a két állatfaj természetes egyensúlyát a szerbek jobban meg is tartották, mint a románok. Értékre legfájóbb volt a faj- és fejőstehenekben történt károsodás, az igáslovakét is felülmúló, s itt a szerbek viszont követték a román példát, hogy igáslovakból többet és értékesebbet hordtak el, mint az igásökrök közül. A fejőstehenek kárát külön is még egyszer meg kell említenünk, mert hiszen ezek jelentékeny része Frigyes főherceg Európaszerte híres tehenészetéből került ki, ahol a faj kitenyésztésére évtizedek óta kiváló gondot fordítottak, s ahol a Magyarországra telepített svájci és hollandi pedigree-s tehenek hiánya állattenyésztésünk fejlődésének tartós akadályá lesz.

Egyébként megállapítható, hogy a jugoszláv megszállás állatkáraiból a tenyészsanyagot tekintve a szekvesztrált gazdaságok jobban kivették részüket, mint a szekvesztrálást elkerülők. Ez leginkább a szarvasmarhatenyésztésnél ötlük szembe. Sőt érdekes, ha a szarvasmarhaállomány egyéb (nem tenyész-) kárait is néz-

zük, egyfelől a munkaerőt képviselő igás-, másfelől a jövőt garantáló (üsző- és tinó-) károknál is több teher esett a zár alá vett, mint egyéb üzemekre. Ez mindenesetre szervezettségre s arra vall, hogy a szerb szekvesztrálás a kiszemelt gazdaságok munkájában alapos zavarokat akart előidézni.

A következő gazdaságok állatállományát sujtotta a legtöbb kár:

A gazdaság tulajdonosa	Szarvasmarhák		L o v a k		S e r t é s e k		Juhok, bárányok	
	Nem-tenyésztés-anyag drb	Tenyész-anyag drb	Nem-tenyésztés-anyag drb	Tenyész-anyag drb	Nem-tenyésztés-anyag drb	Tenyész-anyag drb	Nem-tenyésztés-anyag drb	Tenyész-anyag drb
Frigyes főherceg	1637	1748	325	58	979	732	1209	10
Montenuovo herceg	19	81	6	—	—	44	—	—
Dunántúli bank és takpt. rt.	86	4	12	1	150	67	218	14
Hirschfeld Dániel örökösei	21	55	28	2	49	4	—	—
Muszti István	45	65	36	5	53	4	—	—
Biedermann Ottó örökösei	67	80	35	1	—	—	—	—
Andrássy Sándor gróf ...	122	105	1	2	12	21	—	—
Széchenyi A. és Frigyes gr.	101	60	49	19	100	95	494	5
Teleky Józsefné grófnő ...	62	65	36	2	21	3	—	—
dr. Tóth Károly és társai ...	74	33	16	1	108	11	266	—
Magyar Jenő	174	1	5	—	106	—	—	—
Tibold Sándor	202	85	32	42	426	—	44	4
Rosenberg Mátyás	144	4	16	—	—	—	100	—
Vétek István	60	60	45	—	95	37	773	—
Gerliczy Félix báró	202	122	65	42	832	192	1977	—
Lichtenegger Gyula ^{226/a}	56	—	36	—	311	—	397	—

Beszédes számok ezek s még inkább azokká válnak, ha azokat a kommentárokat idézzük, melyeket egyik-másik gazdaságtól kaptunk a károk viszonylagos nagyságáról. Mivel több választ dolgoztunk fel, mely érdeklődésünkre hozzánk befutott, érdemesnek véltük ezeket összefoglalni:

Az uradalom tulajdonosa	Igavonó- lovak közül	Tenyész- lovak közül	Fajjelenek közül	Bikák közül	Igás ökrök közül
	elvezett a jugszláv megszállás alatt	%			
Gróf Széchenyi Antal és Frigyes ...	30	40	80	50	25
Lichtenegger Gyula	100	100	100	100	50
Biedermann Ottó örökösei	60	60	100	100	60
Andrássy Sándor gróf	50	50	80	20	30
Teleky Józsefné grófnő	90	100	90	100	100
Tibold Sándor	27	66	94	100	83
Rosenberg Mátyás	100	100	100	100	100

A felsorolt példák világosan igazolják, hogy a szerbek azokat a gazdaságokat, ahol megfészkelték magukat, egyáltalán nem kímélték s rajta voltak, hogy azokat élő felszerelésükből teljesen kiforgassák. Addig azonban, amíg a kiuzsorázásnak szekvesztrálás néven életbeléptetett rendszere nem alakult ki, amely azután állandóan biztosította Jugoszláviát a természetbeni állat-adó

^{226/a} Nagyobb állatkárokat jelentettek még Till Imre Bácsborsodról (64 drb), Milkó Mátyás ugyanonnan (93 drb), Csermák József Felsőszentivánról (62 drb) stb.

felől, egyéb helyeken is rendkívül erőszakos módon léptek fel, hogy a maguk marhaállományát felfrissítsék. Az entente jóvátételi bizottságának *Baján* eljáró delegátusát nagy küldöttség fogadta s orvoslást kért azért a nagy sérelemért, hogy *kevéssel a szerbek bevonulása után, 1919 tavaszán szinte a város és környék egész marhaállományát (10.000 darab lovat és szarvasmarhát) a szerbek összetertették az istállókból és Szlavónia felé hajtották el lábon egész India községig.* Maga Jugoszlávia is érezhette e drasztikus lépés mélységesen igazságtalan voltát s még annakidején a prédára vett állomány egy részét, lehajtva, betegen visszaadta. A visszaadott állatoknál a kárstatisztika természetesen csupán az értékcsökkenést számolta el, a legtöbb állatot azonban gazdája sohasem látta viszont. Elhullottak vagy Jugoszlávia értékesítette őket. *Maga a tény azonban, hogy Jugoszlávia botlását átlátva, a restitucióra gondolt s azt részben foganatosította, reményt nyújt arra, hogy Jugoszlávia részéről talán az egész kárprobléma megoldása körül sem találkozunk olyan ridegséggel, mint aminőt Románia tanúsított eddig.*

A jugoszláv megszállásnak a mezőgazdasági termelést közvetlenül érintő károsodásairól nincs több mondanivalónk. Pár szót kell szentelnünk, mielőtt a közvetett károk fő-vázlatát adnók, az *áraknak*, melyek e kárfelvételnél kialakultak, különösen azt vizsgálva, hogy a felszámított árak mennyiben felelnek meg a jogos magyar érdekeknek.

A búza és rozs átlagára statisztikánkban 896 jugokorona, ami valószínűvé teszi, hogy a veszteségek leginkább a 900 jugokoronára értékelt búzára vonatkoztak. Ez az összeg 31·5 svájci franknak, más szóval közel 30 aranykoronának felel meg. Ha búza-kárainkat az 1919. évi augusztus havi magyar koronákban számoltuk volna el, ennél jóval kisebb összeget kaptunk volna, (könyvünk 258. lapján közölt adatok szerint), 23·8 koronát. Ennél az árnál is jóval kisebb lenne az 1921. évi augusztus havi 500 koronás maximális ár, svájci frankban kifejezve csak 8 (7·3 aranykorona). Igaz, hogy már a következő hónapban a gabonaforgalom részben felszabadítatván, a búzaforgalomban sokkal magasabb (1410 K-ás) árak érvényesültek, de ezek svájci frank (19·6) vagy arany értéke is elmarad felvételünkben alkalmazott bármelyik számítási mód átlagos értéke mögött. *Más kérdés, hogy a jugoszláviai belső forgalmi árak alapján állva, kimerítettük-e mindazokat a lehetőségeket, melyeket e részben az esetleges export részünkre nyújtott volna.* Nem valószínű, hogy az 1921/22. gazdasági évben *ab Magyarország* 36—37 aranykoronával több árat el tudtunk volna érni búzánkért s így hozzávetőlegesen 20—22%-nyi olyan károsodásunk is támadt a jugoszláv megszállás búzakáraiból, mely a kárszámlából nem tűnik ki. Nagyjában ugyanezt mondhatjuk a többi szemes terményről és az élelmiszerekről is, úgy, hogy véleményünk szerint — ha az export-

árakat vennők figyelembe — a jugoszláv kár számlát mintegy 50 millió jugokoronával kellene emelnünk.

A takarmánykárók összegét nem bántanók, mivel úgy véljük, hogy azok állagárai körülbelül fedik az exportnál felszámítható árakat. Az állatok áraival azonban már kell foglalkoznunk. A kárfelvétel szerint a szerbek által elvitt állatok átlagos ára a következő volt az 1921. évi augusztus havi árak alapján:

Megnevezés	Átlag ár Jug. kor. Svájci fr.		Megnevezés	Átlag ár Jug. kor. Svájci fr.	
Igásokör	14.544	509'4	Hátasló	21.186	741'5
Vágóökö	8.903	311'6	Igás- és kocsi ló	16.997	594'8
Vágóbika	10.215	357'5	Csikó	9.725	340'3
Vágótehén	7.946	277'9	Szamar és öszvér	2.300	80'5
Üsző, tinó	5.098	178'4	Tenyészbika	24.496	857'3
Borjú	2.852	99'8	Faj- vagy fejőstehén	13.940	487'9
Hízott sertés	5.907	206'7	Tenyésmén	76.782	2687'4
Sovány sertés	1.515	53'1	Tenyéskanca	25.908	906'8
Malac	353	12'4	Tenyéskan	4.986	174'5
Juh	433	15'2	Tenyéskoca	3.275	114'6
Bárány	212	7'4	Tenyéskos	678	23'7
Kincstári ló	12.299	430'5			

Ha ezeket az árakat összehasonlítjuk a román kárók átlagáraival, azt tapasztaljuk, hogy a jugoszláv kár számla átlagai sokkal olcsóbbak, mint amazéi. 25, 50, sőt 75%-os eltéréseket is látunk, ami azt a gyanút kelthetné, hogy a magyar közgazdaság érdekei jelentékeny csorbát szenvednek, ha csak a fenti árakat szerepeltetjük. Nem szabad azonban feledni, hogy a jugoszláv megszállás kárait a kiürítést közvetlenül megelőző idők árai mellett írtuk össze, minthogy hatósági feljegyzések híján az előző idők áralakulására vonatkozóan semminemű bázisunk nem lett volna. Különben is a különböző időkre vonatkozó árak (a pénz értékének változása miatt) egészen összegabalyították volna az áttekintést. *1921-ben pedig világszerte bekövetkezett már az állatáraknak jelentékeny esése*, minek következtében ez év folyamán a budapesti piacon egy borjú átlagosan 60, egy bika 300—450, ökör 240—600, tehén (persze vágótehén) 280, növendékmárha 145, könnyű kocsiló 500, igásló pedig 275—840 svájci frankért lett volna kapható, az egykorú koronaárakat az egész évre 2·0-s jegyzéssel átszámítva. Ezeket az árakat figyelembe véve, a jugoszláv kár számla díjai már nem látszanak annyira alacsonyoknak, bár *bizonyos irányú rektifikációjukról mégis gondoskodnunk kell*, részben azért, mert a szerbek nem a kereskedelmi árúknak tekinthető állatokat szedték össze, hanem — akárcsak a románok — inkább a javát, másfelől pedig azért is, mert a magyar kézben maradva, az elveszett állatállomány értékesítésére kedvezőbb árviszonylatok mellett is mód nyílt volna. Ha tehát nem is akarunk minden differenciát behozni utólagos számításainkkal, amelyről itt szó lehet, az állatkárók címén kimutatott 219·6 mil-

lió jugokorona összeget nyugodtan megtoldhatjuk 33%-kal, hogy a károk valóságos értékét megkapjuk. A mezőgazdaság kárszámlája tehát így is körülbelül 70 millió jugokoronával szökik feljebb.

Az élelmezés, fuvar és napszám, valamint az „egyéb“ mezőgazdasági károk rovatát, minthogy ezekben sok készpénzről is van szó, nem bántanók, a holt felszerelések és közlekedési eszközök 70·7 millió jugokoronás összegét azonban már ki kell kerekítenünk, ha e károk pótlásának komoly lehetőségét akarjuk pénzben kifejezni. Itt is megelégedhetnénk mintegy 20%-kal. *De kárszámlánk ekkor is 15 millió koronával duzzad meg.* Ámde az őstermelési károk egyetlen még hátralevő megfogható csoportjánál sem kerülhetjük ezt el, minthogy a tűzifánál m³-enkint nagyjában 7·0—7·5 svájci frankra tehető átlagár éppen annál a cikk-nél marad mögötte a várható értéknek, ahol erdeink elvesztése folytán minden darab fa ránk nézve fokozott beccsel bír. A baranyai somogyi, stb. erdők elzárásával Csonka-Magyarország faimportja természetszerűen kibővült s az üzemi tervek felborítása azóta is érezteti hatását. Egyáltalán nem szerénytelen tehát a számítás, ha tűzifakáraink átlagárát legalább arra a magasságra emeljük, melyet nekünk kellett állandóvá vált behozatalunknál megfizetni. Ez az ár 1921-ben körülbelül 15 aranykoronának felelt meg. Amiből az következik, hogy *a jugoszláv kárszámla összege ezen a ponton is mintegy 100%-kal lesz módosítandó.* A különbszet 67·8 millió jugokorona, melyet most még hozzácsapva a fentebb indokolt összegekhez, arra az eredményre jutunk, hogy a jugoszláv megszállítás közvetlen kárai valójában 202·8 millió jugokoronával többek, mintsem elől idézett számaink után hihetnők.

Adatgyűjtésünk e részleteinél is — mint már az eddig közölt válaszokból is kitűnik — a nagyobb kárt szenvedett mezőgazdák-nál érdeklődtem utólag a károk hatása felől. Most be fogom mutatni még a válaszok néhány adatát, megjegyezve, hogy Frigyes főherceg uradalmának igazgatósága részéről rendkívül értékes memoire állt rendelkezésemre, mely ugyan csak a megszállítás első 15 hónapjának historikumát öleli fel, de telve van így is nagyértékű felvilágosításokkal.

A szekvesztrált gazdaságok vetésterülete — azonkívül, hogy enélkül is nagy károk történtek — erősen megfogyott. A két Széchenyi gróf somogytarnócai uradalmában például egyhatodrésszel; Lichtenegger Gyulánál 75%-kal, minthogy az 1262 hold szántó 958 hold földjéről a szerbek egyszerűen kitiltották a gazdát; Teleky grófné gazdaságát is (agrárreform címén) teljesen megcsonkították a megszállók, stb. De ez talán a kisebbik baj lett volna; sűrűn fordultak elő egyéb esetek is. *Dr. Tóth Károly és társai* nagyon világosan csoportosított részletes kárszámlájukban rámutatnak arra, hogy vetőmagtermelő mintagazdaságuk nyílt rablógazdasági, úgynevezett vadgazdálkodással tönkretétetett; az ighiány folytán a szántás-vetés augusztus hó helyett novemberben történt; a gabonából a túlkésői aratás miatt nagy magper-

gési veszteség állott elő; a maghere elhullott; a talajerő megromgáltatott; csávozás hiányában a feles búza elüszkösödött, kevesebb termett, az is hibás árú volt. Ugyancsak ez a mintaszerűen vezetett vallásalapi birtok mutat rá arra, hogy termelési költségei megnövekedtek, mert az elkobzott állatok helyett a szántási munkálatok nagy részét fuvarosokkal kellett végezni, ami a művelési költségeket 40%-kal megdrágította; s ez a drágítási tényező a behordásnál is jelentkezett; ott pedig, ahol az igahiány arra kényszerítette a bérlőket, hogy földjüket feles vagy harmados gazdálkodásra adják, 689 hold tengeriföldnél a 2-5 q veszteség mutatkozott; az is előfordult, hogy nagyobb parcellákat a szerbek árverésen fajtestvéreiknek kiadták, akik siettek azt albérletbe továbbadni, de a bérösszegeket persze megtartották.

Sok helyütt találkoztunk a szerb megszállás kárai miatt azzal is, hogy a gazdaságok nem tudták cselédségüket a megmaradt termésből fizetni s vagy pénzért vásároltak (Lichtenegger Gy.), vagy a következő évi termést terhelték meg e tétellel (gróf Széchényi A. és F.); volt hely (Lichtenegger Gy., Véték I.), ahol vetőmagnak valót sem hagytak meg.

Az állatállomány pótlása is nagy nehézségekkel járt. Rosenberg Mátyás más, ki nem fosztott gazdaságainak állatállományához volt kénytelen nyúlni; Tibold Sándor 120 jármos ökröt kényszerült vásárolni, gróf Teleky Józsefné 29 jármos ökröt és 9 igáslovat; gróf Andrassy Sándor 153 növendékállatot szerzett be, hogy állományát újból talpraállítsa; özv. Turonyi-Biedermann Ottóné állatokon kívül milliókat adott ki gépfelszerelésre is, hogy az igahiányt pótolni tudja; Lichtenegger Gyula 351 darab friss állattal próbálta a megszállásokozta válságot leküzdeni, tehennel, lovakkal, juhokkal és sertésekkel vegyest; a Széchényi grófok 54 ökröt, 20 igáslovat, 30 ménesbeli lovat, 121 gulyabeli marhát és 182 juhot, valamint nagyobb mennyiségű gépet és felszerelési eszközt vettek, hogy üzemüket folytatni tudják.

Hogy a pótlás itt sem ment símán, — akárcsak a román megszállásnál —, arra alig kell szót vesztegetnünk.

Azokat a terheket, melyeket az egyes gazdaságok üzemük kibővítése, vagy a termelés intenzívebbé tétele érdekében kimódoltak, a megszállás károsodásai szintén halomra döntöttek. A Széchényi grófok Somogytarnócán hengermalom és villanyvilágítás bevezetését készítették elő. *A malomalkatrészek kifizetését azonban a bölcs szekvesterek nem engedték meg s így a rendelést vissza kellett vonni.* Érdekes különben, hogy ennek a gazdaságnak, bár messze esett a román megszállás működési területétől, mégis efajta kára is merült fel. Egy gázmotorát 800.000 korona értékben szállítás közben a románok lefoglalták. Gróf Teleky Józsefné bérbeadott birtoka egyrészének házikezelésbe való visszavételére gondolt. A megszállás után ez lehetetlenné vált s mi több, a gazdaságban kialakult intenzív termelési rend is szinte gyógyíthatatlan csorbát szenvedett. Gróf Andrassy Sándor szentmihály-

fai uradalmában a malom megnagyobbításáról, kopár területek erdősítéséről, olajmalom felállításáról, fűrésztelep létesítéséről, lógazdaság bevezetéséről, mezei vasutak építéséről, rétöntözésről, vizek lecsapolásáról, alagsövezésről és cselédlakások építéséről lett volna szó. A sok szép tervet, melyek az üzem hozadékát megtöbbszörözték volna, halomradöntötték a szerb szekveszterek rablógazdálkodásukkal. Lichtenegger Gyula szeged—gyálaréti gazdaságában magnemesítést terveztek; el kellett ejteni.

A cselédviszonyokat ez a megszállás is különböző módon befolyásolta. Volt gazdaság, mely régi, gyakorlott segédzemélyzetét kénytelen volt szélnek engedni. Másutt, ahol a fogaterő hiányát gépek vásárlásával próbálták kiegyenlíteni, ezek mellé szakértő munkásokat kellett fogadni. Általában a cselédség mégis kárát látta a megszállásnak, különösen az agrárreform örömeiben is részesült gazdaságokban, melyekben a cselédség kisebb vagy nagyobb része de facto feleslegessé vált. Meg volt ugyan a megszállókban itt-ott a hajlandóság arra, hogy a munkanélkülivé lett cselédséget támogassák, de ennek meg a szekvesztrált uradalmak tulajdonosai fizették meg az árát, amennyiben ezeket (például Somogytarnócán) kényszerítették arra, hogy a cselédség egy részének, melyet kénytelenek voltak elbocsájtani, bérét továbbra is fizessék.

De egyéb különleges károkról is említést tehetünk, melyek a jugoszláv megszállással függenek össze. Lichtenegger Gyula gazdasága például iparteleppel volt összekötve, mely gőz-, olaj-, paprikamalomból, lucernamagtisztító-telepből és hizlaldából állott. A megszállás miatt *a gazdaság a teleptől elzáratott* és az elveszett vámörlésen kívül az említett ipari üzemek szintén két éven keresztül szüneteltek. Közvetett kárnak mondja a gazdaság tulajdonosa azt is, hogy tejtermékeit, valamint gyümölcsöseinek termését kellően nem tudta értékesíteni. Özvegy Turonyi-Biedermann Ottóné kiszámíthatatlannak jelzi azokat a károkat, melyek a rossz talajművelésből, az épületek, árkok, utak, hidak, stb. elhanyagolásából, a halastavak elrombolásából, az észszerűtlen erdőirtásból és a szőlők meg nem műveléséből keletkeztek. A szentmihályfai uradalomból a szerbek *nem engedték a cukorrépát elszállítani*, valamint a kerti magvakat sem, s mivel a szénhiány folytán nem volt mód a feldolgozásukról gondoskodni, azok mind tönkre mentek (ha az anyag maga meg is maradt), többmillió károkat okozva. Gróf Teleky Józsefné direkt kárainak többszörösére becsüli azokat a veszteségeket, melyeket földjeinek a szerb agrárreform keretében való szétosztása révén szenvedett. Tibold Sándor figyelmeztet arra, hogy az épületeknek tatarozása elmaradván, később azokat csak sokkal drágábban lehetett eszközölni. A Széchényi grófok jelentése pedig említést tesz arról, hogy az összes gazdasági gépek és műhelyek az uradalom megszállott részére esvén, a gabonát magtárak helyett istállóknak

és padláson kellett elhelyezni, amiből szintén sok károsodás támadt.

Frigyes főherceg belyei uradalmának fentebb említett memorandumában mindenekelőtt arra az érdekes adalékra bukkantam, hogy az első szekveszterek, a Narodna Uprava kiküldöttjei, arra törekedtek, hogy az üzem épségét és zavartalan munkáját lehetőleg fenntartsák. Működésük azonban csak 1919 február hó 8-ától március hó 8-áig tartott, mert ekkor a belgrádi kereskedelmi minisztérium emberei vették át tőlük az intézkedés jogát, később pedig a szerbek a szekvesztrálási ügyeket a pénzügyminisztérium alá rendelték. *Attól a perctől fogva, mikor az intenzív gazdálkodás követelményeivel szemben semmi érzékkel nem bíró közigazgatási személyzet vette át az uradalom vezetését, megindult a hanyatlás az egész vonalon,* még a háborús arányokat is jóval meghaladva. A földművelést csak a nélkülözhetlen előkészítő és művelési munkálatokkal, hiányos trágyázással végzik. Gőzekék alig dolgoznak; a gépek mind javításra szorulnak, használhatatlanná válnak; az aratógépek helyébe a kasza lép. Régóta kialakult termelési renddel szakítva, el kell egyes növények termelését ejteni s azéval foglalkozni, mely a szorult viszonyok között megfelelőnek látszott. Az őszi búza és cukorrépa termelése rohamosan esik, holott előbb ez volt az uradalom legfőbb két termelési cikke. A bortermelés is süllyedni kezd; nincs szénkéneg a filloxera ellen. Négyezer hold termőterület eliszaposodik; a szivattyúkészüléknek „állj“-t parancsolnak a szerbek. Az állattenyésztés nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is visszaesik. A tejtermelés árnyéka a réginek. Következése ennek a vaj- és sajtermelés hanyatlása is. Az erdők kitermelése irracionális módon történik; nagy tagokat árverésen adnak el, a törzsükön álló fákat még, ahelyett, hogy a gazdaság maga vágatná és dolgozná fel a fákat. Ellanyhul a halászat is. A gazdasági vasút üzeme csaknem megbénul; nincs, aki javíttatná. Az épületek és házak értéktelenné válnak; nem lehet tatarozni őket.

A minden vonalon jelentkező hanyatlás *legfőbb okai: az anyagihiány, a rekvirálások és az erőszakos kiűrités:* egyes gazdaságok felszerelésének elhurcolása a véglegesen Jugoszláviához kapcsolt területekre.

Az anyagihiány abból keletkezett, hogy az uradalomnak nagy tömegben volt szüksége egyes anyagokra, melyeket korábban nehézség nélkül tudott beszerezni, — még a háború alatt is élelmszer-kompenzációval —, Jugoszlávia területén azonban alig tudott hozzájuk jutni, akkor is csak kis mennyiségekben és rendkívül drágán. Főként olajról, zsiradékokról, kémiai termékekről, papir-, bőr- és vasárukról, szerszámokról, géprészekről, üvegről, szénről, textilanyagokról, stb. volt szó, melyek beszerzési ára 1920 végén is már negyvenszeresére emelkedett a békeáraknak (jugoszláviai pénznemben) s fedezet nem volt rájuk a gazdaság bevételeiből.

A rekvirálások hátrányait (számszerű adatait előbb má

idéztük) számos mellékkörülmény növelte. Az állatrekvizíciók nem azokat a korosztályokat és kategóriákat érintették, melyeket az uradalom nélkülözni, Jugoszlávia pedig (az akklimatizálódás reményében) használni tudott volna. A fejlett tejelő állatok elkobzása a tejtermelést, a jármosállatok elrekvirálása az állati erőre jobban, mint előbb ráutalt földművelést sodorta katasztrófa felé. Az állatok elszállítása lábon történt. Az istállóhoz szokott s gazdagon abrakolt állatoknak nagy erőcsökkenésével járt ez. A rekvirálások elszámolása (állítólag!) az Uprava Fondavában történvén, az uradalom a legnagyobb pénzügyi zavarok közé jutott. Sokszor a hét derekán nem tudta senki, hogy lehet majd szombaton a napszámosokat fizetni. Hogy ennek a kínos helyzetnek a gazdálkodás menetére is elkerülhetlen volt a befolyása, azt nem kell hangoztatni. Hitelt nem lehetett kapni. Amikor az uradalom rövid lejáratú 5 millió koronás kölcsön után nézett, a szerbek megakadályozták annak nyélbeütését. Rekvizíciónak mondták a szerbek azt a fosztogatást is, amit Frigyes főherceg magántulajdonát képező kőrisedői és karapancai vadászkastélyok berendezésének elhurcolásával végeztek.²²⁷ Mindezeknél a rekvizícióknál az eljáró szerb közegek néha árakat is vettek fel a jegyzőkönyvekbe vagy leltárakba. De sohasem pártatlan módon megállapított forgalmi árakat. Csak szabad tetszésük szerint való árakat. Gyakran azonban az írásos eljárást teljesen mellőzték s csak kijelentették, hogy a rekvizíciókról majd az Uprava Fondavában elszámolnak. Vajjon elszámoltak-e? Az uradalom készpénzét sem kímélték. A bankokban található betéteket és folyószámlákat lefoglalták s valamennyit az eszéki „Srbska stedionica”-hoz utalták át; ezek is elvesztek (4.1 millió jugokorona). Legnagyobb károkat okozta a szekveszteri hatalom kezelésének módja. Jellemző vonásait a memorandum nagyjában így jellemzi (de annak megállapításait egyéb szekvesztrált gazdaságokra is általánosíthatjuk):

a) A zsugoriságig menő takarékoság merev keresztülvitele. Előbb az uradalom az üzemi ágazatainak szükséges beszerzéseket a költségre való tekintet nélkül nagyban eszközölte s ez legtöbb esetben nagyon gazdaságosnak bizonyult. A szekvásztálás óta ez megszűnt. A rendelkezéseket korlátozták, nem engedélyezték vagy miniszteri jóváhagyástól tették függővé. Az uradalomnak kis szatócsokkal és alkalmi árúsokkal kellett bajlódni, hogy leg-
 égetőbb szükségletét be tudja szerezni. b) Kötelezték az uradalmat arra, hogy eladásainál, stb. a szekveszter beleegyezését s esetleg a minisztérium hozzájárulását kérje. Előbbeni napokig, utóbbi hónapokig tartott, annál inkább, mert a minisztérium például kíváncsi volt az árverezők személyi viszonyaira is. Nagyon természetes, hogy a vevők gyakran közben elpárologtak s még

²²⁷ Információim szerint a berendezések közül sok a belgrádi főhatóságok hivatali szobáiban lelhető meg.

természetesebb, hogy sokszor az uradalmat közvetlen veszteségek is érték a sok herce-hurcából. Például úgy, hogy *az árlejtések jól kiválasztott időpontban, akkor tartattak meg, amikor komoly reflektáns nem akadt s potom pénzért kellett az értékes készleteket elkótyavetyélni.* c) Ezekből folyt az is, hogy az úgynevezett rekompenzációs üzletek, melyek alkalmasak voltak arra, hogy az uradalom a készpénzfizetés kizárásával tudjon a maga számára árukat, például szenet szerezni, szinte lehetetlenné váltak. d) De éppen így lehetetlenné vált az is, hogy az uradalom részt vegyen — mint előbb — a gabona- és borkereskedelemben. e) Beavatkozás az üzemmenet legbensőbb és legérzékenyebb oldalaiba. Vitás esetekben az uradalom tisztviselőivel szemben mindig a munkás pártjára állottak, mint önmagukat döntőbíráknak feltolt faktorok; szakismeret nélkül való embereket, kiknek egyetlen érdemük lehetett, hogy a szerb hadseregben mint önkéntesek (dobrovoljacok) szolgáltak, felügyelőknek tettek meg. Parancsokat adtak montenegrói és dalmáciai hadimunkások alkalmazására. Régi felügyelőket állásukból máshova helyeztek. Mindezt aligha az uradalom jogszerű vezetősége tekintélyének emelésére. f) Az uradalom tisztviselői karának még 1840-ből származó szolgálati pragmatikáját félredobták. Nyugdíjigényeket megtagadtak. Aktiv tisztviselők fizetéséből levonásokat eszközöltek. Drágasági pótlékok fizetését beszüntették a nyugdíjas hivatalnoki karnál. Hogy a sok sérelem elkeseredést szült a kipróbált tisztviselők sorában is, ki csodálhatná. g) Az üzemi kiadások okatlan megszorításával szemben kialakult az ajándékozásnak és az árkedvezményezésnek egy önkényes rendszere, mely tüzi- és épületfát, szalmát, használatra igavonó állatokat s bérföldeket nyújtott szinte boldogboldogtalannak. Gazdagnak is, nemcsak szegénynek, mert a szegénység igazolását bár formailag megkívánták, a gyakorlatban nem helyeztek rá súlyt. A dolog később odáig fajult, hogy a szerbek is bolsevista szimptomákat fedeztek fel a tömeges és hasznot-hajtó koldulásban s ezért maguk is beszüntették azt. Addig azonban adták a nagylelkűt az uradalom vagyonából. h) Az uradalom képviselőtét a hatóságokkal és más testületekkel szemben a szekveszterek tartották fenn maguknak. De sohasem léptek fel annak érdekében erőlyesen. Pedig lett volna okuk erre bőven, ha hivatásukat lelkiismeretesen fogták volna fel. A megszálló csapatok eltartási költségei körül; erőszakos parcellázások megelőzése miatt; az uradalom szolgáltatásainak az Uprava Fondavában való pontosabb nyilvántartása érdekében; s nem használták volna ki hatalmukat oly előnyök kicsikarására, melyek magánüzleti vállalatok céljait szolgálták. (A Pandjela belgrádi cégnek olcsón kellett vaját szállítani; az Első belgrádi malom rt. számára malomberendezéseket kellett átengedni, stb.)

A szokottnál hosszasan foglalkoztunk Frigyes főherceg baranyavármegyei uradalmának kárleírásával. De fontosnak véltük e mintagazdaság kálváriáját ismertetni, mert a számszerűleg

megfogható károkon kívül szinte minden okcsoport, melyről az imént beszéltünk, bizonyíték arra, hogy a jugoszláv megszállás szekvesztrálási eljárása korántsem volt olyan ártalmatlan védekezési eszköz a magyar gazdaságokkal szemben, mint talán Belgrádban feltüntetni szeretnék.

De van még egy kérdés, melyet érintenünk kell e helyütt. A szerb *agrárreformra* gondolunk, melynek hullámai átsaptak Baranyába is, nagyobb mérvben azonban csak Bács-Bodrog vármegyében tudtuk nyomait felfedezni.

A jugoszláviai agrárreform bevallott célja a nagybirtokok felosztása volt, amire esetleg saját országuk területén okuk volt az uralkodó szerbeknek, de legalább is furcsa, hogy e reformot Csonka-Magyarország megszállott részein is igyekeztek végrehajtani. Az egység, mely nagybirtoknak számított a szerbek szerint, elég alacsony volt. Bácskában az olyan birtok, melynek legalább 300 hektár szántója, vagy 500 hold területe volt, már nagybirtokként hivatkozhatott (voltak azonban Jugoszláviának olyan területei is, ahol ez a határ 50 hektárig szállott le). Az agrárreform ideiglenes végrehajtásának eszköze a haszonbérbeadás volt. Ezzel az ürüggyel ragadták ki a tulajdonosok kezéből a földet s adták oda gyakran szedett-vedett csőcseléknek vagy mindenre kész szerb határőröknek. A bácsalmási agrárreformról sikerült bővebb adatokat is szereznem s úgy vélem, érdemes őket közzétennem.

1919. év tavaszán itt közhírré tették, hogy mindenki, aki földet akar, jelentkezék a község jegyzőjénél. A jelentkezőket három jegyzékbe foglalták: *a)* akiknek ingatlanuk nincs, *b)* akiknek kevesebb ingatlanuk van, mint amennyit a család megmívelni tud, *c)* akiknek ennél több ingatlanuk van. Az uradalmak szántójából először az *a)*, azután a *b)* és csak végül a *c)* csoport lett volna kielégítendő. Az 1919. év végén történt a földkiosztás; $2\frac{1}{2}$ kat. holdas egyenlő parcellák osztattak ki, holott a rendelet szerint a családtagok számát és a vagyoni viszonyokat is figyelembe kellett volna venni. A bérlet egy évre szólt s a kataszteri tiszta jövedelem nyolcszorosa képezte a bérösszeget: kat. holdankint 80—120 koronát. A bérleti összegből 75% a tulajdonost illette volna, de az egész befolyt összeg (129.540 K) báró Vojnich István és gróf Teleky Józsefné kárára Ujvidékre szállítattott, anélkül, hogy abból a tulajdonosok részére bármi is kiutaltatott volna.

A szerbek intézkedtek aziránt is, hogy a m. kir. vallásalapítvány tulajdonát képező tinójárás—feketemajori bérletek (mélykúti törpebirtokosok) bérlete is emeltessék fel az agrárreform-rendelet kulcsának megfelelően 84.068 koronáról 191.564 koronára. A bérlők fenyegető magatartása miatt utóbb ezen tervtől elállottak, s csak a befizetett 84.068 koronát szállították át Ujvidékre. Az igazi cél — úgy látszik — ez volt.

1920 júniusában új földreformot készítettek elő. Megalakították a helybeli választmányt és ezzel együttesen összeírták a földigénylőket. Az alapelv az volt, hogy csak annak adnak földet, aki az első évben az a) csoportba fel volt véve, vagyis akinek földje nincs. A magyarok és németek a családfő részére 1 kat. holdat, kiskorú gyermekeik részére fejenként $\frac{1}{2}$ kat. holdat kaptak volna; a bunyevácok ennek kétszeresét. A lajstromokba azonban sok kiszgazdát, jómódú embereket és a bunyevácok felnőtt gyermekeit is felvették, még pedig nagyobb igényjogosultsággal, mint aminőt a rendelet előírt. A lajstromot az agrárminisztérium láttamozta. De hogy mekkora tekintélye lehetett a minisztériumnak, mutatja, hogy az elfogadott jegyzék helyett a választmány újat készített, majd később azt is módosították. Végeredményben sok szegény rokkant és özvegy a listából kimaradt, s viszont jogosulatlanokat felvettek. Ha egy-két teljesen szegény ember mégis bennmaradt a jegyzékben, tőlük a jobb módú és befolyásos emberek — részben terrorral — a földet részes megmunkálásra vagy haszonbérbe kivették, holott az eredeti rendelet határozottan kikötötte, hogy a földet minden igénylő személyesen tartozik megmunkálni. Ily módon a földreform eltávolodott attól a céltól, melyet szolgálnia kellett volna. Egyszerűbben kifejezve: megbukott.

Az 1920/21. gazdasági évben a bácsalmási igénylőknek kiosztották báró Vojnich István (354 kat. hold), valamint özv. Rosenberg Emilné és gyermekei összes szántóját (805 kat. hold), gróf Teleky Józsefné összes szántóját a vízállásos helyek kivételével (2373 kat. hold), s végül Bácsalmás község földjéből 51 kat. holdat.

A bérösszeg egységára ekkor 160 korona volt kat. holdankint, költség címén pedig további 33 korona. A felszántott területekért még külön 240, a vetésért 1280 koronát hajtottak be (jutalmul azért, hogy a gazdaság tulajdonosa azt elvégezte), s gondoskodtak arról, hogy a befolyt összeget a kiürítés napján a szerb hatóság a községi pénztárból elvigye.

Az agrárreform tulajdonképeni célja ebben kulminált. Sikertült a nagyobb birtokosokat kitérni földjükből. Sikertült ezzel a termelési rendet felforgatni. És sikertült mindezen felül a szerb gazdasági érdekeket készpénzelőnyhöz is juttatni.

A mezőgazdaság indirekt kárainak ismertetését a román megszállás kárainál a vetésterület és az állatállomány megfogyatkozásainak vázolásával zártuk. Pontos, a részletekbe menő adatok hiányában ezt mellőzni fogjuk, megjegyezve, hogy az 1922. évi vetési és aratási statisztika eredményei ebben az irányban bizonyos tájékozással szolgálhatnak. *Az igazi kár — mint fentebb érintettük is — azonban az, hogy a baranya—bácskai megszállott területek 3 évi gazdasági forgalma nem a mi előnyünket szolgálta.*

A *bányászat* károsodásait statisztikánk 4·4 millió jugokoronában állapította meg. Az egész kárt a *komlói m. kir. kőszén-bányahivatal* szenvedte el s főbb tételei 2020 tonna szén (à 1250 jugokorona), leltári tárgyak (138.995 jugokorona), élelmi és ruházati cikkek (1·6 millió jugokorona) voltak.

Jóval nagyobb jelentőségűek az *ipar* kárai. Közel negyed-milliárdnyi összegüket így bonthatjuk szét:

Gép és szerszám	58,676.005 jk.	Gyártmány	28,379.216 jk.
Nyersanyag	112,016.467 »	Egyéb károk	46,577.471 »

E károknak túlnyomó része, akárcsak a román megszállásnál, a *nagyobb* ipartelepeket sújtotta. Körülbelül 216·6 millió koronára becsülhetjük ezek részesedését. Az arány mégis kisebb, mint a román kárszámlánál, minek oka abban rejlik, hogy az adószolgáltatások révén a kisipar képviselői is több károsodást szenvedtek itt, mint amott. A nagyipari károokra korlátozva vizsgálatainkat is, káraink között legnagyobb szerepet a nyersanyagok játszottak (111·3 millió jugokorona); de a berendezési tárgyak kárai is jelentékenyek voltak. Ezek közül 14·4 millió jugokorona esett a tulajdonképeni munkagépekre, 36·8 millió jugokorona a felszerelésre és berendezésekre, 0·9 millió jugokorona szerszámokra. A nagyipar körén belül a gyártmányokban 29·9, egyéb természetű károkból 23·3 millió jugokorona kárt látunk; az utóbbi károk részesedése nagyon jelentékeny.

De módunkban van a nagyipar kárait *iparcsoportok* szerint is szétválasztani:

Ipari főcsoport	Károk értéke 1000 jk	Ipari főcsoport	Károk értéke 1000 jk
Vas- és fémipar	5728	Papirosipar	81
Gépipar	1143	Élelmezési ipar	19033
Kő-, agyag- stb. ipar	4960	Vegyészeti ipar	63
Fa- és csontipar	354	Sokszorosító és műipar	197
Bőr stb. ipar	5811	Építőipar	129
Fonó- és szövőipar	21436	Állami dohánygyár	157722

Kiemelkedő a dohánygyártás károsodása; a szerbek e ponton a magyar állami jövedéknek okoztak tartós jövedelemcsökkenést. E termelési ág mellett a megszállás a fonó- és szövő-, valamint az élelmezési ipar telepeit viselte meg leginkább; a bőr-, vas- és fém- és kőipart szintén eléggé, a többi iparágakat már kevésbé.

A szekvesztrálásnak — mint már fentebb említettük — az ipar károsodásainál kisebb jelentősége volt. A dohánygyárnál sem fáradtak a szerbek azzal, hogy szekvesztert rendeljenek ki. Anélkül is egyszerűen felpakolták az egész üzemi berendezést és raktárkészleteket. Mégis 21 gyártelepnél tudomásunk van arról, hogy a szekvesztrálás velük szemben foganatosított. A nevezetesebbek a következők:

Megnevezés	Székhely	Károk összege 1000 j. k.
Bajai hengermalom rt.	Baja	7.839
Első pécsi börgyár rt.	Pécs	5.330
Pannónia sörfőzőgyár rt.	»	4.848
Zsolnay Vilmos-féle kerámiai gyár rt.	»	3.878
Mezőgazd. sörgyár és malátagyár rt.	»	3.272
Kremzír Károly szeszgyár	Drávapálfalva	2.586
Villányi pezsgőgyár és cognac rt.	Villány	1.135
Beremendi portland-cement és mész- művek rt.	Beremend	1.743
Pécsi városi villamostelep	Pécs	761
Rosenberg Mátyás »Király« műhenger- malma	Bátaszék	488
Alt Gyula börgyára	Mohács	471

E telepek kárai bár elég érzékenyek voltak, eltörpülnek azok mögött, melyeket a román megszállásnál regisztráltunk.

Ha sorra vesszük az egyes ipari csoportokat, a *vas- és fémipar* kárai szinte egészen jelentéktelenné zsugorodnak össze, mint-hogy csaknem az egész kárösszeg a *pécsi m. kir. állami fémipari szakiskolára* esik, melyet tévesen itt — és nem a közhivatalok között — dolgozott fel statisztikánk. Az iskolából 274 darab gépet (3·1 millió jugokorona), nagyértékű műszereket (0·33 millió jugokorona) és szerszámokat (0·51 millió jugokorona), az egész műhelyberendezést (1·0 millió jugokorona), 26 tonna réz-, acél-, bronz-, öntött és kovácsolt vasanyagot (0·7 millió jugokorona) vittek el a szerbek.

A *gépipar* keretében a legfőbb károsult a *pécsi villanygyár* volt. 3 darab motorán kívül, melyet leszereltek, a megszálló csapatok adósak maradtak 0·38 millió jugokorona áram- és berendezési munkadíjával. A szekveszterek 107.739 jugokoronát vettek fel a vállalat pénztárából. Vámköltség címén — hogy a gyár anyagkészletét ki tudja egészíteni — 190.147 korona kára merült fel. A *Hamerli József gép- és vasöntődei rt.*-nél 0·27 millió jugokorona kárt írtunk össze. Legnagyobb részét (0·22 millió koronát) elbocsátott kommunista munkásainak bére fejében fizette ki a szerbek nyomására, 33.000 koronát pedig azért, mert gyárberendezését azzal az indokolással, hogy az államtól évi 20.000 korona szubvenciót kapott, el akarták rekvirálni s a jelzett összeg a közbenjárásra kellett. A gyár különben szintén szekvesztráltatott. Az *újszegedi központi gáz- és villanyvilágítási rt.* (0·12 millió jugokorona) nem; innen gáz- és villanyórákat hordtak el a szerbek s a világításért sem fizettek.

A *kő-, stb. ipar* körében a világhírű *Zsolnai Vilmos kerámiai gyár* kárai tűnnek leginkább szembe. 3·0 millió jugokorona értékű távirdaharangot és szigetelő anyagot, 641 darab fayence closetölcsért (0·29 millió jugokorona), 525 darab kőgyurmácsövet (0·15 millió jugokorona) stb. hordtak el innen s a szekvesztrálás egyéb örömeiben is bőven részesítették a gyárat (fizetések, adók, vámok, stb.). Szőregen *Iván Mihály és tsa téglá- és cserépgyára*

ban végeztek még nagy pusztítást a szerbek (0.93 millió jugokorona). A gyár épületét tönkretették dinamóját lefoglalták, szerszámait elszállították, szárítóit összetörték, 35 ezer darab szárítókamráját elvitték. Nem volt szekvesztrálva. Pécssett Dr. *Deutsch-féle mész és gőztéglagyárnak* volt 0.21 millió jugokorona kára; de jobbra nem az üzemmenetet közvetlenül érintő.

A *faipari* telepek sorából az *Első pécsi asztalosárúgyár rt.*-ot emeljük ki (0.14 millió jugokorona); gyártmánykárjai kb. 50.000 jugokoronára rúgtak, a többi kárból jelentős részt a szekveszterek maguk részére számoltak el. Újszegeden *Löwy Adolf és Tsa gőzfűrész-társaság* 217.562 jugokorona kárt mondott be behozatali illeték címén.

A *bőripar* keretében az *Első pécsi bőrgyár rt.* kárjai közül legnagyobb volt a 30.904 kg készbőr 3.56 millió jugokorona értéke. 341.250 jugokorona készpénzt is elvitték, szekveszteri díjak címén 120.200 jugokoronát fizetett, 20.000 jugokorona állambiztosági letétet követeltek tőle, adók, stb. fejében 0.87 millió koronát róttak le. *Alt Gyula* bőrgyárában tulajdonképeni ipari kár kevesebb fordult elő.

A *textilipar* karából az oroszlánrész a *m. kir. selyemfonódák hasznóbérlete rt. mohácsi telepére* esik (21.2 millió jugokorona). A gyárat tökéletesen leszerelték, a gépeket kitépték helyükről. Elveszett itt a magyar közgazdaság számára többek között 120 drb teljes fonókatlan és fonógép, egy drb 5 HP gőzgép, 3 drb viziszivattyú, egy drb dinamomotor, egy ventillátor-készülék, az összes közlőművek, a gépszíjfelszerelés, tönkrementek az összes csőhálózatok s az épület is nagyon megrongálódott. Újszegeden a *Magyar kender- és lenipar rt.* 0.2 millió jugokoronás kára nem ipari jellegű tételekből tevődött össze.

A *papirosipar* kárait a *mohácsi Doboz- és papíráruúgyár rt.* egymagában szenvedte el.

Az *élelmezési ipar* körében azonban már sokan voltak károsultak.

Legtöbb kárt szenvedte közülök a *Pannónia sörfőző rt.* Érdekes azonban, hogy ennél az ipartelepnél sem a tulajdonképeni ipari károkat kell a legsúlyosabban minősíteni, bárha a gyárból többek közt 378 kg komlót, 2582 palack-, valamint 2175 hl hordósört, 382 drb hordót, továbbá egyéb felszerelési tárgyakat is elvittek a szerbek, s maguk a szekveszterek is megbízatásuk tartama alatt $\frac{1}{4}$ millió j. kor. értékű sört fogyasztottak, — hanem az adójellegű követeléseket, melyeket a szerbek a vállalaton behajtottak. Az egyik napról a másikra érvénybe léptetett s az úgynevezett pécsi pénzben (lebélyegzetlen osztrák-magyar bankjegyekben) hektóliterenként 416 koronát kitevő, magas sörfogyasztási adó miatt azonban a gyárnak egyéb kára is támadt, amennyiben a *hirtelen megszűnt fogyasztás folytán nagymennyiségű söre megromlott, s azt ki kellett önteni*. Ily módon a vállalatnak 1.44 millió jugokorona kára keletkezett. A sörfogyasztási

adó befizetése 2·7, a sörtermelési adóé 0·27, a forgalmi adóé 0·13 millió jugokorona terhet rótt a vállalatra, s hogy a felsorolást folytassuk, a gyárhoz kirendelt állambiztos elmés módon a *lefizetendő adók biztosítékául* a szerb államkincstár részére 0·18 millió jugokorona összeget is behajtott, melyet természetesen távozáskor elmulasztott visszaadni. A *Mezőgazdasági sörgyár és malátagyár rt.* kárai közül 619 q maláta elrekvirálása kerekszámban 1 millió jugokorona veszteséget jelentett. Innen palacköltő- és dugaszológépeket is elvittek, a legnagyobb kártétel azonban itt is az 1·2 millió jugokoronát tevő fogyasztási adó volt. A rt. a magyar államkincstárnak 175.723 korona söradóval tartozott; saját valutájukban a vállalatot ezt a szerbek szintén behajtották. Aránylag kevés költsége (20.000 jugokorona) merült fel a vállalatnak a kár alól való feloldás címén. Igaz, hogy a feloldás nem is sikerült. A *Pannónia-gyár* 353.000 jugokoronát áldozott fel e célra s el is tudta érni, hogy formailag a szerbek kivonulása előtt két hónappal megszüntették vele szemben a szekvesztrumot. Drávapálfalván a *Kremzír Károly-féle szeszgyár* egész kis vagyont volt kénytelen költeni arra, hogy a szekvesztrálás alól szabadulni tudjon; s noha a feloldási költség maga 93.714 jugokorona volt, vesztegetés, ügyvédi költség, s internálási költség címén 1·2 millió jugokorona kára halmozódott fel. Ipari jellegű kára mindössze 0·6 millió jugokorona volt; a többi, mint pl. beszállásolási díjak, készpénzovádek, stb. mind *mintha* arra a célra eszeltettek volna ki, hogy a szerbek ki tudják szivattyúzni a vállalat pénztárából azokat a bevételeket, melyek oda az ipari munka révén befolytak. Bácsalmáson *Stein J. gőzmalmában* a szerbek 1·4 millió jugokorona kárt okoztak, 0·65 millió jugokoronát lisztrekvizíciókkal. A malom irodaberendezésének is lába kelt, s a tulajdonos, kit a szerbek letartóztattak, csak 260.000 jugokorona ellenében nyerte vissza szabadságát. A *Little-féle pécsi pezsgőgyárban* a borszivattyú-motoron kívül a szerbek 13.250 üveg pezsgőt „rendeltek meg“ s bizonyosan büszkén hivatkoznak arra, hogy a gyár 1·98 millió jugokorona kárából 123·775 jugokorona összeget meg is fizettek. A *pécsi vízművek* 0·77 millió millió jugokorona kárát szintén ebben a csoportban dolgoztuk fel. Nagyobb károsultak voltak még Szigetvárott *Fejér Miklós* malomtulajdonos (0·34 millió jugokorona), kinek készpénzlebélyegzésnél tartottak vissza a szerbek több mint $\frac{1}{4}$ millió jugokoronáját; Mohácson a *Singer E. malomipar rt.* (0·83 millió jugokorona), ahol a 6.215 drb zsák, s nagyobb tömegű húza és liszt lefoglalásán kívül érdekes tételként jegyeztük fel 257.288 jugokorona, a céget megillető követelés lefoglalását; ugyancsak Mohácson a *Landauer első mohácsi gőzmalom* (0·27 millió jugokorona); Vajszlón a *Kaiser-féle malom* (0·2 millió jugokorona); Pécsen a *Szeszfőző szövetkezet* (0·35 millió jugokorona), ahonnan 4 drb pálinkafőzőüstöt, s 15 q olajat, stb. rekviráltak

el; Baján a *Bajavidéki központi szeszfőző szövetkezet* (0.18 millió jugokorona).

A *vegyészeti ipar* körében a pécsi *Schützer-féle szappangyár*-nak 61.000 jugokorona kára volt; 2000 kg szappanát vették el.

A *sokszorosító és műipar* tételeinél kisebb károkat látunk; többnyire újságpapírost és nyomtatványokat követeltek ezektől a szerbek, akik a pécsi *Dunántúl nyomda rt.-t* sekvesztrálták is.

Az *építőipar* körében Újszegeden *Ligeti Béla* építész nevét nevével említhetjük, kinek 35 m³ palló- és 47 m³ gömbfa-anyagát hordták el, mindössze 102.682 jugokorona értékben.

Utolsónak hagytuk a pécsi *dohánygyár* ügyét, melynek kárai messze kimagaslanak az ipartelepeknek a jugoszláv megszállás alatt nagyjában mégis kisebb arányúnak mondható kárai közül. A dohánygyár kárainak fontosabb tételeit ezekben adjuk:

Megnevezés	Mennyiség	Érték 1000 jug. K	Megnevezés	Mennyiség	Érték 1000 jug. K
Asztalos és lakat. műh.	—	901	Exhaustorok	5 db	151
Berendezések :			Géphajtószerelvények .	200 »	1.174
A hüvelgyártáshoz . .	—	10.602	Teherliftek	6 »	889
A szivarka »	—	9.915	Villanyóra	36 »	224
A dohány »	—	2.757	Fűtőberendezés	—	1.608
Villamosmótorok . . .	42 db	666	Nyersdohány	4.864 q	78.854
Légnedvesítő ber. . . .	1 »	111	Szivarka	2.090.000 db	702
Száritószekrények . . .	3 »	478	Dohány	12 q	457
Dohány	60 q		Dohány	42 »	322
Szivarka	23.577.425 db	14.899	Irodai berendezések . .	—	602
Szivar	2,384,364 »		Dobozszállító kocsi . .	3 db	540
Csomagolási anyagok .	—	30.172			

Az adatokhoz magyarázatot fűznünk nem kell. A helyszínén eljáró entente-bizottságnak is módjában volt megállapítani, hogy *a szerbek az üres falakon kívül semmit sem hagytak meg Magyarországon egyik legjobban felszerelt dohánygyárában és sikerült annak munkáját a magyar dohánygyári termelésből máig ki- kapcsolni. A szerbek e részben sokkal radikálisabban és tudatosabban jártak el, mint a románoknál tapasztaltuk. Nyilvánvaló, hogy azáltal, hogy a dohánygyár működését lehetetlenné tették, a maguk részére messzemenő egyéb előnyöket is biztosítottak. Magyar dohánygyártmányokat a vámhatáron egyáltalán be nem engedvén: a megszállott területeket saját gyártmányaikkal, vagy államterületükre vámeljárást után beengedett egyéb dohányárúkkal árasztották el, s így 3 esztendőn keresztül a dohányjövedék egész hasznát maguknak szerezték meg.* Hiszen voltak a gazdasági monopóliumoknak egyéb tárgyai is, melyek a megszálló Jugoszlávia részére (pl. a gyufamonopólium) tisztes bevételeket biztosítottak, a dohánymonopólium kisajátítása révén azonban olyan bevételi forrást biztosítottak a maguk számára, mely bőven és állandóan ontotta a jövedelmeket számukra, ha talán nem is gondoltak arra, hogy a magyar államnak egyszer eszébe jut, ezeket is számonkérni tőlük. Nincs módunk, pontos adatok híján, megállapítani azt a veszteséget, mely a most jelzett úton a magyar államkincstárt érte, de hisszük, hogy a *dohányjövedék-igazgató-*

ság birtokában vannak oly adatok, melyek erre az érdekes kérdésre is világot tudnak vetni.

Az ipar kárainak ismertetését ezzel be is fejeztük. A közvetett károkról lehetne még szó, ezek legfontosabb részletét azonban éppen az imént érintettük. Ami a többi ipartelepét illeti, úgy tapasztaltuk, hogy azok üzemmenete (kivéve pl. a mohácsi selyemfonódát, mely megsemmisült) nem szenvedett olyan megrázkódást, ami a telepeket nagyobbarányú üzemredukciókra kényszerítette volna. A dolog könnyen érthető. Jugoszláviának elég fejletlen ipara van arra, hogy ne engedjen ki kezéből könnyelműen olyan kézizálogokat, mint aminők főként a pécsi iparhelyek voltak. Jugoszláviának eminens érdekei fűződtek ahhoz, hogy ezek a telepek munkájukat lehetőleg folytassák, s productumait vámmentesen elsőkézből kaphassa meg. *A gyárak termelésére azonban különösen a román megszállás kárai folytán Csonka-Magyarország közgazdaságának is legalább épp oly mértékben szüksége lett volna.* Sok cikket, melyet a belső forrásokból meríthetett volna, a jugoszláv megszállás miatt Csonka-Magyarország idegenből volt kénytelen megvásárolni, s mikor a vételár fejében kifizetett idegen valutát kereskedelmi mérlegünket rontották, meg kell állapítanunk, ha pontos számokkal ezúttal sem tudunk szolgálni, hogy a határok lezárása, s a déli részek gazdasági forgalmának erőszakosan a természetes úttól más irányokba való eltérítése Magyarországnak súlyos károkat okozott.

S máris tovább mehetünk, a *kereskedelem és hitel* 24·0 milliós kárát bontva szét az előbbi 10·6 s az utóbbi 13·4 millió jugokorona kárára. A hitelintézmények kárai jóformán kizárólag Pécs városára vonatkoztak; a kereskedőket azonban Pécssett (2·9 millió jugokorona és Baján (2·0 millió jugokorona) kívül a vármegyékben is elég sok kár érte. A hitelintézményeknek gyűjtőneve alá foglalt vállalatok közül a szerbek Pécssett 16·0 (4 bankot, 2 takarékpénztárt és 10 biztosítótársasági fiókot) szekvesztráltak, s nekik szekveszteri költségek címén 153·503, adók fejében 126·975, egyéb úton-módon pedig 12·0 millió jugokorona kárt okoztak. Legnagyobb kára volt az *Osztrák-Magyar Bank* pécsi fiókindezétének: 9·5 millió jugokorona, pénzlefoglalás következtében. Ez volt a főindoka a *Magyar Általános Hitelbank* 2·1 millió jugokoronás kárának is. A *Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banknak* Barcsen 1·0 millió jugokorona kára volt; árúkészletét (nyerskávját, stb.) vitték el. Baján tudomásunk szerint a *Szegedi kereskedelmi és iparbank* bajai fiókindezését vették a szerbek zár alá (228·000 jugokorona kár). A kereskedelmi vállalatok sorában kevesebb szekvesztrálásról tudunk. Pécssett 3 került erre a sorsra: a Pécsi tejcsarnok rt., a Pécsi sertéshízlaló és árúraktár rt., valamint a Meinl Gyula rt. ottani fiókja; Baján a Fűszerkereskedők forgalmi rt., de a 100·000 jugokorona határt egyiknek kárai sem haladták túl. Káraik leginkább adóból, zárgondnoki, stb. költségekből alakultak. A nem szekvesztrált kereskedelmi vállalatok

sokkal többet szenvedtek. A kis Szigetvár mezővárosban pl. Fuchs A. és Fia fekereskedelmi vállalatnak 319.462, Neumann L. bőrkereskedőnek 131.200 (1500 láb² készbőr, 69 pár cipő, 362 drb cipőkellék), Kardos J. rövidárúsnak pedig 135.100 K kára volt. Dunaszekesőn (ahol a szerbek különös jó kedvvel garázdálkodtak)²²⁸ *Baumfeld és Weidinger* gabonakereskedőnek is közel 4 millió jugokorona kárt okoztak.

A közvetlen károkon kívül a jugoszláv megszállás alatt beszélhetnénk az indirekt károkról. A gazdasági forgalom ellanyhulása s különösen a *budapesti összeköttetések hiánya*, — kapcsolatban a szigorú határzárral, — *ezen a ponton is éreztette hatását*. Számszerűleg megmérni azonban a károk összegét nincsen módunkban. Ugyanígy állunk a hitelintézetekkel, de itt fel kell azt is említenünk, hogy ezek üzletkörét is kellemetlenül befolyásolta a szekvesztrálás, mely éppen a nagyobb, a hitelintézetekkel összeköttetést fenntartó gazdaságokat bénította meg.

A forgalom eszközeit tovább vizsgálva, a *vasutról* kell megemlékeznünk, melynél felvételünk 1:2 milliárd j. k. kárra talált.

A szerbek a pécsi és a volt szabadkai Máv. üzletvezetőségek megszállt vonalairól a vasuti leltár és anyagkészlet tekintélyes részét elzsákmányolták. A megszállás azonban más irányban is káros volt. A szerbek névleg a vasuti szolgáltatnál ugyan nem vették át a vezetést, tényleg azonban a vasút felett felügyeletet gyakoroltak államvasutaik egy kirendelt közege által. A vasúti kiadások felett disponáltak, s a vasút jövedelmezőségére is befolyást gyakoroltak, mert tarifákat, illetményeket, szállítási illetékeket, menetrendeket, stb. állapítottak meg, anélkül, hogy ezek célszerűségéről és gazdaságos mivoltáról a magyar hatóságok meggyőződést szerezhettek volna. A szállítási eszközök egy része a magyar vonalakról eldirigáltatott. *Mindennek természetes következménye lett, hogy a vasút a megszállás alatt jövedelmet nem hajtott*. Emellett a forgalom korlátozása, valamint a szerb állam részére eszközölt állandó regie- és katonai szállítmányok óriási költségeket róttak a vasútra. Ezek 38:7 millió jugokorona költségét a szerb kincstár nem fizette meg vasútainknak.

A vasútak káraiból 1·99 milliárd jugokorona esett a Máv. vonalaira; a Déli Vaspályatársaságot 3·76 milliárd jugokorona kár érintette; az arad—csanádi vasútnak 1·10 millió jugokorona kárjuk volt; a mohács—pécsi vasútnak 2·56; helyiérdekű vasútnak 0·14 millió jugokorona.

A *Máv.* káraiból 19·7 millió jugokorona vonatkozott a pálya-fenntartásra. Elég nagy összeg tehát, ami arra vall, hogy a megszálló csapatok a vasútüzemnél nem kíméltek semmit, nem gondolva arra, hogy az amúgy is legyengült vasútak folytatólagos üzemében ezzel milyen nehézségeket idéznek elő. Különösen a

²²⁸ Így gróf Jankovich—Bésán Józsefnek is volt 0·64, s a Kovács-féle műmalomnak 1·4 millió jk. kára.

felépítményeket rongálták meg sokfelé. A forgalom kárai 8·9 millió jugokoronára rugtak, leltári tárgyakat és forgalmi (biztosító) berendezéseket egyformán érdekelve. A vontatási és műhelyszolgálat 52·0 millió jugokoronás kára úgy oszlott meg, hogy 18·7 millió esett a fűtőházakra és berendezésekre, 33·3 millió jugokorona pedig a műhelyekre és azok berendezéseire. *A pécsi nagy vasúti műhelyt a szerbek csaknem teljesen leszerelték.* A műhely 300 munkást foglalkoztatott; munkanélkül maradtak. Anyagokban a Máv. 263·2 millió jugokorona kárt írt össze, túlnyomórészt műhelyi anyagokat. A járműpark kárai ezek voltak:

Mozdonyok	71 darab	220·9 millió jug. kor.
Személykocsik	143 »	194·5 « » »
Szolgálati kocsik	40 »	18·7 « » »
Teherkocsik	1315 »	299·2 « » »
Egyéb kocsik	5 »	0·2 « » »
Mozdony- és kocsialkatrészek	655 »	4·4 « » »

Aránylag kis területről lévén szó, a szállítási eszközöknek elrekvirálása súlyos következményeket vont maga után. A vonalakon a minimális forgalom lebonyolítására is alig maradt forgalmi eszköz és így a vasúti forgalom a megszállott területen jóformán tengődött. Pedig a szerb megszállás kezdetén az egész terület a vasúti üzemhez szükséges forgalmi eszközökkel kielégítően, anyagokkal bőségesen el volt látva. A készlet azonban napról-napra kevesebb lett, mert a szerbek a vasúti szolgálat lebonyolításához szükséges üzemi anyagokról nem gondoskodtak. A vasút az egyik napról a másik napig élt s a kivonulás napján minden üzemi anyag nélkül maradt.

A megszállás a Máv.-ra egészen különleges természetű károsodásokat is rárótt. Érdekes ezek historikuma. Az egyik ilyen kártétel forrása az volt, hogy a szerbek az *üzletvezetőséghez tartozó alkalmazottak egy részét* — számszerint 878-at — *a vasúti szolgálat alól felmentették és őket szabadságolták.* Hogy a nehéz és embertelen viszonyok közé sodort vasúti alkalmazottakat a pusztulás veszélyétől megmentse, a magyar kir. kormány a visszatérítés biztos reményében, a szóban levő alkalmazottak törvényszerű illetményeinek fedezésére szükséges összegeket (5·57 millió jugokorona) kölcsönképen az üzletvezetőségnek rendelkezésére bocsátotta. *Ezzel az összeggel tehát az üzletvezetőség számadása megterhelhetett.*

A megszállás az alkalmazottakra is hátránnyal járt.

A magyar állam az összes tényleges és nyugdíjas alkalmazottainak a drága megélhetési viszonyok között úgy élmezési, mint ruházati felszerelési cikkekben az alkalmazottait tudvalevően úgy segítette, hogy ezen cikkeket — mélyen a beszerzési árak alatt — a személyzet között kiosztotta. A hágai konvenció III. részének 48. cikke értelmében a megszállt területen szolgálatot teljesítő Máv. alkalmazottakat is a Máv. által fizetett illet-

ményekben és kedvezményekben kellett volna részesíteniük a szerbeknek, akik a vasútak pénztárai felett dispoáltak. Az alkalmazottak több ízben követelték, hogy e jogos igényüket elégtésék ki, de kérelmük a szerb állam részéről meghallgatásra nem talált. Az alkalmazottak tulajdonképen sem a magyar, sem a szerb illetményeket nem kapták meg, mert a megszállás ideje alatt kialakult egy olyan fizetésszerű illetmény, amely tekintettel a kedvezményes járandóságokra, kisebb volt a Máv.-énál, s még inkább a szerb vasúti tisztviselőkénél. *A megszállt területen levő Máv. alkalmazottak a szerb állam eljárása folytán 88.1 millió jugokorona kárt szenvedtek.*

6.9 millió jugokoronának jelezte a Máv. a helyiérdekű vasutaknak vele szemben támasztott követelését. A fennálló szerződések szerint a kezelése alatt levő hév. vasutaknak a hév.-vonalak után járó jövedelem 50%-át tartozott volna fizetni. De nem tehette meg, mert a h. é. vasútak jövedelme is a szerb pénztárakba folyt be.

A Máv. egyéb károsodásai voltak még: 9.5 millió jugokorona tényleges helyreállítási költség a legszükségesebb munkálatoknál, melyek elvégzése nélkül a normális forgalmat a vasút a szerbek kivonulása után nem vehette volna fel (ezek értéke a pályafenntartás fentebb jelzett káraiban nem szerepel); 6.2 millió jugokorona, mint a Baja állomáson elszákmányolt magánárúk értéke (ez az egy adat reflektorszerűen világít be arra, hogy úgy itt, mint a román megszállásnál milyen rendkívüli összegekre mehetett fel a raktárakban elszákmányolt, de a kárstatisztikában nem szereplő árúk értéke); végül 249.003 jugokorona egyéb károsodás.

A *Déli vaspálya társaság* kárai közül (Barcs állomáson) 6 kocsit (1.7 millió jugokorona) említhetünk fel; a pályafenntartás körül 271.313 jugokorona kár történt itt. A mohács—pécsi vasútak kárainak főtétele 69 darab (régí típusú) teherkocsi volt.

A vasútüzemnek a jugoszláv megszállás alatt történt kárai hatásukban szintén nem merülnek ki az egyszerű értékfelszámításal. A forgalom megrokkánása a gazdasági élet minden vonatkozásában nyilván itt is éreztette nyomását. De különösen arról kell megemlékeznünk, hogy *a kivonulás után a Máv. a román megszállás után amúgy is még mindig csonka járműparkjából és anyagleltárából volt kénytelen a déli részek forgalmának megindítására sietni, elvonva azokat onnan, ahol szintén nagy szükség lett volna rájuk.*

A *m. kir. posta és távirda* kárai felvételünk szerint 38.0 millió jugokoronát tettek. Részletei a következők voltak:

Leltári anyagok	2.66 millió j. k.	Kirendeltség felállítása Kaposvárott	1.75 millió j. k.
Gépek és készítmények	3.34 " " "	Amerikai levelek kifosztása	16.72 " " "
Építőanyagok és szerszámok	7.83 " " "	Kényszermunkák (posta és távirda szolgáltatások, vonalépítések)	4.93 " " "
Pécsi postapalota fűtőberendezése, vízvezeték és villanyfelszerelése	0.77 " " "		

Az eredeti anyag Párisba történt elszállítása miatt nincs módomb bővebben foglalkozni a postaüzem káraival (úgy itt, mint

egyéb károsodásoknál is annak idején a felvétel alkalmával a helyszínen történt anyagkivonatolásra támaszkodom, mely persze nem lehetett minden irányban kielégítő). Mégis, mint rendkívül jellemző dologra, felhívom arra a figyelmet, hogy *a szerb levél-cenzorok az Amerikából érkezett levelekből rendszerint kiszedték a küldött dollárokat*. Valószínű, hogy ily módon a kimutatott 16·7 millió jugokorona haszonnál többre is szert tettek. Ez az összeg csak a postaigazgatóságon reklamált küldemények értéke. S rá kell irányítanom a figyelmet arra a zilált állapotra is, melyben a megszállás után a postaüzemet a szerbek hagyták. Csak nagy áldozatok árán sikerült a magyar államnak itt a régi viszonyokat úgy-ahogy helyreállítani.

Egyéb közlekedési eszközök közül a jugoszláv megszállás körzetén belül a *hajózás káiról*²²⁹ is beszámolhatunk. A cs. kir. szab. *Dunagőzhajózási Társaság* Mohácsról 30·67, Dunaszekcsőről 1·39, mindössze tehát 32·1 millió jugokorona kárról tudósított bennünket. A kárösszegeből 1·1 millió épületek megrongálásából keletkezett; 1·8 millió berendezési tárgyak, karbantartáshoz szükséges eszközök, szerszámok, forgalmi berendezési tárgyak, eszközök, bútor, stb. (például emelődaruk, kikötőláncok, mérlegek, stb.) elhordásából vagy megrongálásából; a közlekedési eszközök (hajók) tartozékait képező alkatrészek, stb. lefoglalása 0·16 millió kárt okozott; 3 darab lefoglalt uszályhajó értéke (teljes berendezéssel) 6·5 millió jugokorona volt; 9 darab pontonra (13·8 millió jugokorona) a szerbek szintén kiterjesztették tulajdonjogukat; Dunaszekcsőről egy kikötőhidat is elvittek tartozékaival (1·1 millió jugokorona); 32 darab gép 249·500 jugokorona értékben s ponyvák, ruhák, hordók, stb. voltak a károk kiegészítő részei s a sort azzal a 6·9 millió jugokorona kárösszeggel zárjuk, mely a szállítás céljából átvett kereskedelmi árúk és magánosok tulajdonát képező ingók elzsákmányolásából eredt. A *Magyar folyam- és tengerhajózási rt.* Dunaszekcsőről 0·56, Bajáról 0·37, összesen tehát 0·95 millió jugokorona kárt jelentett be. 2—2 darab ponton és vashíd (0·5, illetve 0·1 millió jugokorona) és a közlekedéshez és karbantartáshoz szükséges eszközök elrekvirálásból (0·2 millió jugokorona) alakult e kárösszeg.

A közlekedési eszközök közül az *utak* is nagyon sokat szenvedtek a megszállás alatt. A szerbek jóformán semmit sem törődtek azok karbantartásával (azonkívül, hogy itt-ott falusi közérővel rendelték el a legfeltűnőbb hiányok pótlását). Az utak egyre jobban romlottak, burkolatuk tönkrement s a közjóvédelmeket behajtó szerb hatóságok nem folyósítottak erre a célra semmi hitelt. Adatgyűjtésünk alatt megkíséreltük, hogy az útnak káiról szintén gyűjtsünk számszerű adatokat. Nem merjük állítani, hogy felvételünk e része teljesen sikerült volna. Az idő

²²⁹ E károkat statisztikánk a közhivatali károk megnevezése alatt dolgozta fel.

rövidsége is ellenszegült ennek. De mégis, nem jellemző-e, hogy csupán egy járásban, a baranyavármegyei pécsváradi járásban a törvényhatósági útakban 1·86 millió jugokorona kárt tudtunk megállapítani. Statisztikánk alapján az utak összes kárait 8·1 millió jugokoronára becsülhetjük;²³⁰ valószínű azonban, hogy a tényleges károk sokkal nagyobbak, minthogy a helyreállítás költségei a rongálódás fokával hatványozottan emelkednek..

A *közhivatalok* károsodásai címén a jugoszláv kárszámlán 938·1 millió, hadisarc s adók címén pedig 152·2 millió jugokorona kár szerepel; a két összeg együtt 1090·3 millió jugokoronát ad ki. Érdemes e károk — a legnagyobb kárcsoport — számait törvényhatóságok szerint is idézni:

Törvényhatóság	Közhivatali- kár 1000 jug. kor.	Adó- kor.	Törvényhatóság	Közhivatali- kár 1000 jug. kor.	Adó- kor.
Baranya vm.	55.854	27.492	Szabadka tjv.	69	—
Pécs tjv.	798.428	35.644	Szeged »	19.352	366
Somogy vm.	5.233	13.762	Baja »	49.952	36.434
Tolna »	1.014	1.875	Pest-P. S. Kiskun vm.	127	1.343
Bács-Bodrog vm. . .	5.806	33.221			

A közintézmények szigorúan vett értelmezése mellett rettenetes sok kár érte a pécsvárosi intézményeket s általában a városiakat. Adóbefizetést legtöbbet tudtunk Baja városában megállapítani, ami — Bács-Bodrog vármegye szintén magas számadatával karöltve — arra vall, hogy az *adóprés Bácskában erőteljesebben működött, mint a Dunán túl.*

Megkíséreltük — a román megszállás kárai ismertetésénél követett módszerhez híven — itt is kibogozni a *tanintézetek* kárát. 50·16 millió ilyen kárt tudtunk anyagunkból kiválasztani, ebből azonban 5·56 millió jugokorona épületek megrongálására vonatkozott. A többi összegből 28·5 millió berendezési és felszerelési tárgyak elhureolásából, 11·8 millió tanszerek elzárkányolásából, 4·3 millió pedig egyéb okok folytán keletkezett. A törvényhatóságok sorában első helyre Pécs város került tanintézeteinek 19·1 millió jugokoronás tisztán tanügyi káraival; Szeged 17·5, Baja 4·3 millió jugokoronás kárai csak utána következnek. Különösen sok kárt szenvedtek: a *pécsi joglyceum* (8·4 millió jugokorona), melynek egész könyvtári és térképgyűjteményét (még a katalógusait is), valamint berendezését elszállították a tudományra hirtelen megéhezett szerbek; a pécsi állami főreáliskola (6·8 millió jugokorona) ; a pécsi állami elemi iskolák (2·1 millió jugokorona) melyekből a bútorfelszerelésen kívül az állat-, ásvány-, rajzminta-, stb. gyűjteményeket is elhordták; Mohácson az állami polgári fiúiskola (1·1 millió jugokorona); Szigetváron az állami polgári fiú- és leányiskola (1·0 millió jugokorona);

²³⁰ A kárösszeg maga a közhivatali károk sorában szerepel, de helyesnek véltük róla itt megemlékezni.

Baján az állami tanítóképző (1·9 millió jugokorona), az iparostanonciskola (1·4 millió jugokorona), az elemi iskolák (2·1 millió jugokorona) és a polgári iskola (0·85 millió jugokorona); Szege-den az ujszegedi úgynevezett szerb internátus (17·4 millió jugokorona), ahol az egész berendezést összezsomagolták s csak ruhaneműekben például 4 millió jugokorona kárt okoztak (elvitték innen a növendékek ottmaradt ágy- és ruhaneműjét is; Ujszegeden a vakok intézetét is kifosztották a szerbek (0·12 millió jugokorona).

A *tulajdonképeni* közhiteli károk közül 584:1 millió jugokorona az állami, 228·8 millió jugokorona a vármegyei, 74·4 millió a községi s 6·2 millió jugokorona egyéb közintézményeket terhelte. A jugoszláv megszállásnak annyira jellemző tulajdonsága volt a közhivataloknak minden módon való kifosztása, hogy érdemes ezeket a károkat közelebbről megvilágítani:

A közintézmények kárainak egyik csoportjáról — az utak káiról — már beszéltünk. De a jugoszláv megszállás kárainak anyaga telített érdekes adatokkal. *Baranya vármegye levéltára* például 217·8 millió jugokorona kárt szenvedett. A levéltár anyagát a szerbek konfiskálták; e kárt a törvényhatóság kerekében 200 millió jugokorona becsüli. Még a vármegye címerét és adománylevelét is elvitték. A szakkönyvek közül 4638 darabot (8·4 millió jugokorona); a lefoglalt s alig pótolható 762 vizikönyv értéke 7·5 millió jugokorona volt. A *m. kir. földmérési felügyelőség* (Pécsről) 264·0 millió jugokorona kárt jelentett. Az óriási károkból 260·5 millió jugokorona vonatkozott Baranya vármegye községeinek eredeti felvételi térképeire és munkarészeire, 1 millió Fiume és 3 alvárosának, 1·5 millió pedig Somogy vármegye néhány községének hasonló munkálataira. A pécsi *m. kir. kulturmérnöki* hivatal (tervrajzok, iratok, stb. címén) 11·5 millió jugokorona kárt írt össze; a pécsi *folyammérnökség* 16·7 milliót (itt az összes a Dráva-folyót illető felvételek is elvesztek); a szentborbási hasonló hivatal 2·8 millió jugokoronát (járművek, szerszámok, stb.). A pécsi *m. kir. pénzügyigazgatóság* 100·5 millió jugokorona kárából 100 millió a földadónyilvántartási törzskönyvekre s a kataszteri színes birtokkvázlatokra esik. *Bírósági* hivataloknak 10·7, *fogházaknak* 1·6 millió jugokorona kárt okoztak; ezek berendezéseit teljesen elhurcolták. A *pénzügyőri szakaszok* kára 0·8 millió jugokorona volt. Az állami *erdőhivatalok* 13·5 millió jugokorona kárt jegyeztek fel, tehát a leginkább károsult intézmények közé tartoztak. Nemcsak az államiak. A pécsi városi erdőhivatalnak is volt 0·84 millió jugokorona kára (felújítási munkálatok révén). A *pécsváradi állami szőlőtelep*nél (főként szőlővesszők elhordása következtében) 1 millió jugokorona kárt állapítottunk meg. A pécsi *m. kir. borközpincénél* (ahol 14 darab borkezelőgép is eltűnt), 1·4 millió jugokoronát; a pince berendezéséből alig maradt meg valami. A *kórházak* 13·6 millió jugokorona kárt írtak össze. Legtöbbet (6·7 millió jugokoronát)

a pécsi városi közkórház; innen csak fehér- és ágyneműt 6 0 millió jugokorona értékben szállítottak el s nagyon sok orvosi műszert és bútort, stb. A bajai városi közkórháznak (2·6 millió jugokorona) adóssai maradtak 1:26 millió jugokoronával s a kórházi alapból is 0·95 millió jugokorona előleget vettek fel a szerbek, anélkül, hogy visszafizették volna. Az ujszegedi járványkórház (1·3 millió jugokorona) teljesen kiürítettett. A siklói m. kir. *selyemfelügyelőség* 0·2 millió jugokorona kárt jelentett; a pécsi 0·27 millió jugokoronát; a bajai azonban 27·87 millió jugokoronát. Ez utóbbi gépeiben és berendezéseiben 1 7 millió jugokorona kár történt s elvitt 69.278 kg selyembubájának értéke 26·16 millió jugokorona. A *pécsvárosi mérnöki hivatal* 0·93 millió koronás kára elsősorban műszaki anyagok lefoglalásából táplálkozott. A pécsi városi *számvevőség* 6·6 millió jugokorona kárt jelentett be. Néhány érdekes tétele: a 3;27 millió jugokoronás *ínségkölcson*, melyet a szerbek által a város nyakára szabadított *kommunista képviselőtestület* vett fel és költött el; ugyanaz a városi pénztárjegyekből is 1·2 millió jugokoronát elvont, 0·68 millió jugokoronát könnyelmű gazdálkodással elprédált s 0 3 millió kifizetetlen számlát is hagyott maga után.

Vannak azután a közhivatali károsodásoknak olyan nemei, melyek sűrűn és számos község kárbevallásában előfordultak s így módunk volt őket összefoglalni. Nagyon sok községben találkoztunk, mint közteherrel, a *szerb csendőrség élelmezésével*; 0·70 millió jugokorona kárt tudtunk ezzel a megnevezéssel az anyagból összeszedgetni, sokfelé olyant is, mely az odatelepített orosz menekültek élelmezésére vonatkozott (Somogytarnóca 135.000 jugokorona). *Népszámlálási költség* címén községeink 0 2 millió jugokorona kárt számoltak el, olyan népszámlálását, mellyel a szerbek a baránya—bácskai részeknek Jugoszláviához való tartozandóságát akarták igazolni. *Szerb tisztviselők fizetéseire, drágasági pótlékaira, kiküldetéseire*, stb. a községi pénztárakból 6 6 millió jugokoronát kellett folyósítani, valószínű azonban, hogy ez az összeg jóval magasabb, minthogy számos község egyszerűen, egy összegben jelölte meg a megszállás terhét. *Mindenesetre érdekes, hogy Jugoszlávia jogot formált magának arra, hogy a magyar tisztviselői kar kicserélésével a maga embereit ültesse a vezető pozíciókba s hozzá ezeket a magyar közegekkel fizettette. Marhalevelek kényszerű kiállításával községeinket 0·4 millió jugokorona kár érte, különféle a szerbek által követelt építkezések miatt 0·15 millió jugokorona, a legkülönbözőbb vizsgálatok, váltságösszegek, stb. címén a szerbek szintén jelentős sápot szedtek. Körülbelül 13·5 millió jugokoronára becsülhetjük annak az összegnek a nagyságát, melyet a szerbek a különböző közpénztáraktól erőszakkal elvettek. Gyámpénztári letétek (Baja), kórházalapok (Mohács), kötvénykamatok (Baja), állampénztári letétek (Baja: 10·1 millió jugokorona), stb. közös sorsra jutottak*

s ha a szükség úgy hozta magával, szabálytalan utalványozásoktól sem riadtak vissza s a városi élelmezési üzemektől is pénzt csikartak ki (Baja).

De a sorozatnak még nincs vége. Különösen Bács-Bodrog vármegyében sűrűn találkoztunk azzal, hogy a községek a *pénzlebélyegzésből* keletkezett káraikat felszámították. A szerbek ugyanis akkor, mikor az osztrák-magyar bankjegyeket felülbélyegezték, a bemutatott bankjegyekből 20%-ot visszatartottak. Ily címen Bács-Bodrogon körülbelül 3 millió jugokorona kárt tudunk összehozni. Ez az összeg nyilván nagyon kevés s szinte bizonyos, hogy sokszorosan több bankjegyet bélyegeztek le a szerbek 15 millió koronánál. A pénzlebélyegzés volt az oka annak, hogy amikor a magyar uralom ott lenn ismét feléledt, a bankjegyek kicserélése alkalmával a kormány az ott forgó régi pénzjegyeket csak 30%-os levonással cserélte be. A barcsi *dohánybevéltőnek* 0.17, a pécsi dohányárúraktárnak 1.9 millió jugokorona kára volt. A hercegszántói *anyakönyvi hivatal* félmillió jugokoronára becsülte az onnan elvitt anyakönyvek újra felfektetésének költségeit. Szigetvárott a *Zrínyi-múzeum* leltárából 3.7 millió jugokorona értékű tárgyakat szállítottak el. A *gyermekmenhelyeknek* és árvaházaknak, melyeket szintén kifosztottak, 1.0 millió jugokorona káruk volt. A mohács—kölkedi és a felsőtorontáli *ármentesítő társulatok* vagyontárgyait és anyagkészletét (0.1 millió jugokorona) is megdézsmálták. A pécsvárosi *lak-tanyák* 3.4 millió jugokorona kárt szenvedtek, az épületkáron kívül.

Plébániák, ifjúsági körök, a Vöröskereszt-Egylet, turisztikai egyesületek (például a Mecsek-egyesület), a pécsi ipari és kereskedelmi kamara, stb. mind a károsultak között szerepeltek, szinte fel nem sorolható rendben.

A magyar közigazgatás szinte teljesen elnémult a megszállott részekben. Ez a legfőbb bűne talán a jugoszláv megszállásnak. Mire újra lehetett szervezni, három drága év telt el.

Am, ha a magyar közigazgatást a szerbek félretolták az útból, gondoskodtak arról, hogy saját szerveik útján *adók* fejében minél több jövedelmet tudjanak a megszállott területek lakosságától kipréselni. Az adókiivetést mindenkivel szemben alkalmazták és sok fortéllal törekedtek arra, hogy ezt a bevételi forrást minél gazdagabbá tegyék. Régebben befizetett adókat újból beszedtek, hadinyereségadót vetettek ki, a jövedelmi és vagyoadó kulcsát felemelték, koronákban fennálló adótartozásokat dinárokból szedtek be (tehát körülbelül 8—12-szeres értékben), egészen különleges adónemeket eszeltek ki, az adókra előre biztosítékokat követeltek. Végtelenül sajnálatos, hogy nincs módunkban az adókat, melyekből csak 9.4% esett a szekvesztrált üzemekre, stb., teljes összegükben részleteikre tagolni. De sok község feljegyzései csak közösen, egy tétel alatt (szerbek adója) könyvelték el e károkat s így törekvésünk kudarcot vallott. Sokfelé a község nem

is tartotta számon az adófizetéseket. Itt az egyes adófizetők adókönyveiből próbáltuk összeállítani e terhek összegét, ami persze nem lehetett tökéletes munka. De Pécssett, ahol a felvétel talán legtökéletesebb, a 35·64 millió jugokorona adóról pontosan ismerjük, hogy milyen címen szedettek s az adatokat közöljük is.

Megnevezés	1000 jug. kor.	Megnevezés	1000 jug. kor.
Jövedelmi és vagyonadó ...	7·137	Bortermelési adó ...	259
Állami egyenesadók ...	6·016	Bélyeg- és jogilletékek ...	74
Vámok ...	4·416	Szállodai szobák adója ...	198
K. m. n. n. fogyasztási adók...	4·362	Egyéb illetékek ...	256
Iparadó ...	4·239	Italmérsi adó ...	67
Szeszadó ...	3·757	Adók ételek után ...	32
Forgalmi adó ...	1·356	Hirdetési adó ...	12
Jegyadó ...	917	Idegen adók ...	10
Hadinyereségadó ...	878	Rokkant adó ...	5
Vigalmi adó ...	458	Kereseti adó ...	5
Törpeadó (kisegítő adó) ...	396	Tisztviselő adó ...	1
Fényűzési adó ...	297	Egyéb adók ...	492

Másutt a községi és vármegyei pótaxadók is beszédtek.

Tarka kép ez, egyáltalán nem arra valló, mintha a szerbek adórendszerüket valami egyszerű módon akarták volna kiépíteni. Az adók az egyének kárai voltak. De a magyar állam is mennyi kárt szenvedett e révén a megszállás folytán! *Három év elmaradt adó kivétele csak utólag történhetett meg.* A felek rosszabb, kisebb értékű koronákban fizették be tartozásaikat és sok esetben adóleírásokat vagy adóengedményeket kellett tenni, hogy a megszállás alatt sokat károsult adózók lélekzetvételhez jussanak. Mindezt akkor, mikor a magyar állam a maga tisztviselőit titokban a demarkációs-vonalon átcsempészett pénzküldeményekkel támogatta vagy mentette meg a pusztulástól. *S ha még a szerbek a befolyt adójövedelmeket a megszállott területek érdekében használták volna fel! Nem, az adók mind a szerb államkincstárba futottak be s onnan többé hozzánk nem kerültek vissza.*

A katonai természetű károk összege 1·13 milliárd jugokorona volt. Hároméves uralmuk alatt a szerbek a megszállott területről minden elmozdítható tárgyat elvittek s valójában csodálnunk kell, hogy a laktanyák pusztá falainak lebontásával nem kísérleteztek. Az ajtókat, ablakfélfákat, pallókat ezekből is elhordták. Barakk-táborokat eltöröltek úgy a föld színéről, hogy mindenestől áttelepítették őket. Nem kis nehézséggel járt a katonai károk utólagos felbecsülése. A szerbek az összes iratokat is, melyek kezükbe kerültek, elvitték. Tartunk tőle, hogy ezen a ponton adatgyűjtésünk nem is kimerítő.

Legtöbb kárt (449·4 millió jugokoronát) a pécsi 2. számú tartalékkórháznál állapítottuk meg. A katonai kórházak, melyekből a háború alatt Pécssett számos létesült, különben is sikeres területei voltak a szerbek állami vagyonunk ellen irányuló támadásainak; öt másik kórházat is elpusztítottak s ezzel további

291 millió jugokorona kárt okoztak nekünk. A Hadapródiskola 99·0 millió jugokorona kárt szenvedett, a pécsi Frigyes-laktanyában 71·2, a Fejérvári- és Batthyány-laktanyában 58·7, a honvéd lovassági laktanyában 13·2, a honvédhuszárlaktanyában 1·0 millió jugokorona értékű felszerelési tárgyat szedtek össze (az épületek városi tulajdonban voltak). A raktárak közül az úgynevezett elraktározó helynél 88·5, a csász. és kir. élelmezési raktárban pedig 29·2 millió jugokorona zsákmányt ejtettek a szerbek.

Felvételünk szerint a károk közül 33·8 millió jugokorona vonatkozott fegyverekre és lőszerre; 176·6 millió ruházat és felszerelésre; 11·7 millió egészségügyi felszerelésekre; 104·0 millió ágyakra és ágyneműekre; 27·3 millió élelmezési cikkekből tevődött össze; a vonatügyi és műszaki anyagok értéke 2·9 millió jugokorona, a legtöbb kár pedig egyéb természetű volt. Kézi lőfegyver 12.674 darab jutott a szerbek kezébe, gépfegyver 90 darab, automobil 1 darab, trénszekér 28, ló 90 darab, bár az utóbbi adatok különösen alacsonyoknak látszanak. A lepedők (57.037 darab) túlnyomó része a kórházi leltárakból került ki. A pécsi sátoztábor kárai közül csak a fürdőépület lebontása 5·3 millió jugokorona kárt jelentett. A tartalékkórház nagy káraiból közel negyedmiliárdra ment fel a szétszedett és elhurcolt barakkok értéke. A pécsi hadapródiskolában a kápolnát, a fürdőt, a gyógyszertárt, a fizikai szertárt, az üvegházat, a századruharaktárt, a növendékkórházat s az összes egyéb berendezési tárgyakat tönkretették vagy elhurcolták s a pompásan felszerelt intézetből a csupasz falakon kívül semmit sem hagytak meg. Ahol hozzájutottak — a Frigyes-laktanyában — a tiszti poggyászokat sem kímélték s ugyaninnen a kórházban meghalt legénységnek a haretérről utánuk küldött s ott őrzött értékeit is lefoglalták. A bevonuló magyar nemzeti hadsereg semmit sem talált meg abból a sok vagyontárgyból, melyet valaha a megszállott területek katonai intézeteinek leltára voltak.

A *csendőrség* kárait statisztikánk alapján 5·8 millió jugokoronára tehetjük. E károk fontosabb tételei: *a)* fegyverzeti szerelvények (0·5 millió jugokorona), *b)* fehérenemű és ágynemű (0·5 millió jugokorona), *c)* bútor (0·3 millió jugokorona), *d)* háztartási felszerelési tárgyak (0·4 millió jugokorona).

Az *épületkárok* 80·7 millió jugokoronás karából körülbelül 75% esett középületekre s 25% magánépületekre. Előbbiek (különösen a laktanyák) Pécsen szenvedtek nagyon sokat, utóbbiak főképp Bács-Bodrog vármegyében. Teleky grófné bácsalmási kastélyát a szerbek felégették; Széchenyben a községházát.

A *magánháztartási károk* 46·0 millió jugokoronás káraiból

Baranya vm.-re	18·6	Bács-Bodrog vm.-re	5·9
Pécs tjv.-re	4·1	Baja tjv.-re	7·1
Somogy vm.-re	3·1	Szeged tjv.-re	2·2 millió jk.

esett. E károkból kivették a részüket a szekvesztrált uradalmak

is. Frigyes főherceg karapancsai kastélya, Montenuovo herceg németbolyi palotája s Benyovszky gróf görcsönyi lakosztályai például bútornaknak legértékesebb darabjait veszítették el, melyek a szekveszterek izlése szerint Jugoszláviába kíváncsoztak. A nagy uradalmak efajta kárai képezik a nyitját annak az érdekes jelenségnek, hogy a magánkárok sorában a bútorkárértéke oly magas összeggel (18·8 millió jugokorona) szerepel, csaknem e kárcsoport egyharmadával. Az ékszerek értéke (3·0 millió jugokorona) sem éppen alacsony; a fehér- és ágyneműek (9·3 millió jugokorona), felső ruháké (7·9 millió jugokorona), stb. aránylag kisebb.

Személyes sérelmekből eredő kárt 7·7 millió jugokoronáról jegyeztünk fel. Elfogatások, internálások s más a személyes szabadságot sértő cselekményektől a szerbek gyakran nem tartózkodtak s rendszerint sok pénzbe került a szabadulás útja. Négy emberről tudjuk, hogy őket a szerbek megölték.

Az *egyéb* károk 114·9 millió jugokorona tételének részletezéséről talán lemondhatunk.

Végezzük a jugoszláv károk ismertetését azzal, amiből kiindultunk. A jugoszláv megszállás is sok, nagyon sok kárt okozott a magyar közgazdaságnak. De távolról sem annyit, mint a románoké. S ha a román megszállás kárainak megtérítésénél első sorban a természetbeni megtérítést láttuk annak az útnak, melyen át a károk kiegyenlítése történhetnék, *itt a készpénzfizetés jön inkább előtérbe*, melyre a szekvesztrálások rendszere is ujmutatással szolgál. *Ha Jugoszlávia rá fog eszmélni, hogy csapatai és megbízottai nem abban a szellemben jártak el nálunk, mely a megszálló hatalom kötelessége, eljő az ideje annak, mikor a két állam ezt a függő kérdést békésen elintézheti.*²³¹

3. A francia megszállás kárai.

A francia megszállás kárait érintettük már könyvünk elején,²³² mikor az entente-hatalmak számára való szolgáltatásokról szóltunk. Ott tett megjegyzéseink leginkább a főváros környékén állomásozó franciák dolgaival foglalkoztak, vagy olyan szolgáltatásokra vonatkoztak, melyeket azóta elszakított területeken állomásozó parancsnokságok címére teljesített a magyar kormány.

Volt azonban Csonka-Magyarországnak egy kis szeglete, melyet tartósan tartottak francia csapatok megszállva, — Szeged városra és környékére gondolunk —, ahova tehát sem a román, sem a jugoszláv csapatok lábukat be nem tehettek. Ez a rekvirá-

²³¹ Szükségesnek véljük pótlólag megjegyezni, hogy a szerb csapatok Magyarország korábban felszabadult területein is okoztak 554.700 K kárt (leginkább igásállatok elvételével). E károk megállapítása az 1919. évi augusztus havi értékelésű magyar koronákban történt. A mohács-pécsi és a h. é. vasutak hasonló módon kapott adatait a vasuti kárszámlán dolgoztuk fel.

²³² L. a 65. sk. 1.

lásokra nagyon is alkalmas terület megszabadult azoktól a barátságos mozdulatoktól, melyek annyira emlékezetessé tették országunk földjén különösen a románok látogatását.

Azokon a vidékeken, ahol francia csapatok megfordultak, nem tudtuk egy időpontban adatgyűjtésünket végrehajtani. Szeged nagy részében és azokon a tájakon, ahonnan a románok 1920 tavaszán elvonultak, az adatgyűjtés a román kárfelvétellel egyidejűleg lepergett, Újszegeden s Torontál nálunk hagyott északi csücskében azonban csak 1921 őszén, a jugoszláv kárfelvétellel kapcsolatosan lehetett szó statisztikánk e részletének nyélbeütéséről. Ebből következik az is, hogy az elsőízbeni felvétel 1919. évi augusztus havi magyar koronákban, a második ellenben 1921. évi augusztus havi jugoszláv koronákban történt. Most, mikor a károkról akarunk pár szót szólni, *e két adatgyűjtés eredményét közös alapra hozzuk és magyar koronákban fejezzük ki.*

Számításaink szerint a francia megszállás — mely közel egy esztendeig tartott — 51·26 millió korona kárt okozott a magyar közgazdaságnak. A károk legnagyobb része (30·16 millió K) a vasutüzemeket érintette, a katonai kincstár 7·90 millió K kárt írt össze. A postát mindössze 38.637 K s a magángazdaságokat is csak 13·16 millió K károsodás érte. Az utóbbi összegből 19·35 millió K esett Szeged városára, 1·51 millió Csongrád vm.-re, 1·16 millió Torontál vm.-re, a többi más helyek között oszlott meg.

Az egész francia kár számla alapján — összegét tekintve jelentéktelennek látszik. Első pillantásra is kitűnik, hogy a francia csapatok, melyek a megszállás alatt nálunk tartózkodtak, tiszteletben tartották a nemzetközi konvenciókat, melyek a győztes országot is kötik, ha egyszer ellenfelének kezéből kihullott a kard. *Ha — amitől egykoron annyira féltünk — az összeomlás után Magyarország egész területét az entente főhatalmak csapatai szállják meg, akkor e könyv megírására is aligha lett volna alkalom. A francia nép példát mutatott kis szövetségeseinek arra, hogy lehet és hogyan kell a megszálló hatalmak jogkörét a gyakorlatban értelmezni, s mélységesen sajnálhatjuk, hogy nem volt arra gondolja, hogy azok túlkapásait is megfékezze.*

A magángazdasági természetű károk közül élelmiszerek rekvirálása címén magánosok 122.000 K kárt jelentettek be; a franciák élelmezését és ellátását a magyar hatóságok intézték. Az italkárok összege egészen jelentéktelen nyilvántartásukban; az állatok kárai (318.000 K) sem nagyok. Takarmányt 1561 q mennyiségben igazoltak a franciák; értéke 196.000 K volt. A közlekedési eszközök 243 000 K-ás kárértéke is alacsony. A mezőgazdasági feszerelési tárgyaké (23.000 K) meg éppenséggel az. Fuvart 3631 esetben vettek igénybe a franciák, legtöbbet a nagyszentmiklósi járásban; a fuvarok értéke 0·4 millió K volt. A tüzifaszolgáltatások 138.000 K-ra, a vegyes mezőgazdasági természetű károké pedig 127.000 K-ra ment.

Az ipar kárai 528.000 K-át tettek. A szegedi Magyar kender-

s lenipar rt. 125.800 K kárt jelentett be, harmadrészben berendezési tárgyainak elhurcolása miatt. A szőregi téglagyár 177.000 K-ás kára leginkább az épületeken esett. A kereskedelem kárait 290.000 K-ára becsülhetjük. Ez sem nagy összeg.

A közhivatalok kárai már többre mentek. 4-18 millió K-ás összegükből azonban mintegy 2 millió arra vonatkozik, hogy a franciák a magyar területre behozott nagyobb mennyiségű dohányt elvonták a vám eljárás alól. Nagyobb károkat tapasztaltunk még a szegedi állami felsőipariskolában (160.000 K) és a belvárosi fiúiskolában (283.000 K) s kiskúndorozsmai állami kisdóvódában (100.000 K). A szegedi csapatkórházban 1-6 millió K értékű leltári tárgy kallódott el a megszállás alatt. Közhivatali jellegű volt legnagyobb részben az épületek kára. Ezek 6-01 millió K összegéből 4-63 esik középületekre, melyekben csapatok voltak beszállásolva. Egyéb károk összege csekély.

A vasutüzem kárait az alábbi összeállítás szemlélteti:

	1000 kor.		1000 kor.
Pályafenntartás	231	Idegen kocsik:	
Leltári tárgyak	1.433	2 db személykocsi ...	328
Járművek:		1 » szolgálati » ...	159
Máv kocsik:		174 » teher » ...	9.929
40 db személykocsi ...	11.773	Járművek összesen:	28.354
3 » szolgálati » ...	545	Egyéb	2
101 » teher » ...	5.619	Összesen:	30.019

E károk közül a járművekben történt károk mindenesetre alig jelentősek. Csapatszállításokra vették többnyire a franciák igénybe a kocsikat, de valószínű, hogy azok Jugoszláviában rekedtek.

Végül a katonai kincstár 7-895 millió koronás káráról kell szólnunk. Jelentős részük (3-2 millió K) katonai épületek megromlásából eredt. A többiek megoszlása ez volt:

	1000 kor.		1000 kor.
Élelmiszerek	1.240	Mezőgazdasági felszerelések	231
Ital	247	Fa	49
Takarmány	879	Berendezések	1.654

Látnivaló, hogy a francia megszállással kapcsolatos károk között kizárólag olyan természetűek, melyek megszállásnál el nem kerülhetők. A franciák nem avatkoztak bele a magyar közigazgatás munkájába, s míg egyfelől védték a személy- és vagyonbiztonságot, mindvégig úri viselkedésűek is maradtak. *S ha a magyar nemzet reményei, melyeket szegedi tartózkodásukhoz az ú. n. tanácsköztársaság ideje alatt fűzött, nem is váltak valóra, védelmük alatt szabadon lélekzett a nemzeti gondolat, melyet tilos volt akkor Magyarországon egyéb részein nyilvánítani.*

VI.

ÖSSZEFOGLALÁS.

A megszállások kárainak összege 1919. évi augusztus havi magyar koronákban kifejezve a következő:

	1000 K
Román megszállás	24,438.838
Cseh „	320.582
Jugoszláv „	1,405.377
Francia „	31.266
Mindössze:	26,216.063

Sohse feledjük el, hogy könyvünk értékadatai nem a mai pénzviszonyokra vonatkoznak. *Pénzünknek értéke, mikor e sorokat írom, csupán $\frac{1}{390}$ -ed része a kárfelvétel magyar koronájának. Nem jó rá gondolni, hogy a mai magyar koronajegyzés szerint közel 10 (10·2) ezer millárd korona kárt okoztak — a követelt károkon kívül — a megszállások Csonka-Magyarországnak.*²³³

Nincs több mondanivalónk.

²³³ A koronaérték változása miatt munkámnak csaknem minden részében ragaszkodtam a kárfelvétel koronaértékéhez, vagy aranykoronákhoz. Egy helyen (142. sk. l.) mégis célszerűnek véltem más koronaértéket használni. Bár a szövegből kitűnik, hogy ott 1923. évi januári magyar koronákról van szó, mégis szükségesnek vélem hangsúlyozni, hogy ott közölt számításaim eredménye 7-es szorzóval sokszorozandó, hogy az 1923. évi szeptemberi koronaösszegeket megkapjuk.

TARTALOM:

Előszó.	Lap- szám
I. Bevezetés	3
1. Történeti előzmények	3
2. A csehek a Felvidéken	10
3. A szerbek garázdálkodása a déli végeken	14
4. Erdély veszedelme	22
5. Szolgáltatások a szövetséges és társult hatalmak részére	33
6. Hadianyagban szenvedett veszteségeink az összeomlás után	41
II. Csonka-Magyarország megszállása	46
1. A román megszállás és jogosságának kérdése	47
2. Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia csapatai Csonka-Magyarországon	59
3. A megszállás közgazdasági hatásainak vázlatos áttekintése	66
III. A megszállás gazdasági kárainak módszeres megállapítása	80
1. Első kísérletek	80
2. A statisztikai hivatal felvételének előkészítése	84
3. A kárfelvétel végrehajtása	93
4. A káryanag felülvizsgálása; a teljesség kérdése; az értékelés problémája	96
5. A káryanag feldolgozása és a Commission speciale des reparations működése	107
6. A jugoszláv kárfelvétel	118
7. A kárproblémával összefüggő kérdések	121
IV. A román megszállás közgazdasági kárai	133
1. A károk általános megoszlása	133
2. Az őstermelés kárai	171
a) A buza- és rozstermelés kárai	172
b) Az árpa-, zab-, tengeri- és burgonyatermelés kárai	185
c) Egyéb termények s a baromfiak, stb. kárai	191
d) A takarmánytermelés kárai	196
e) A gyapjú- és dohánytermelés kárai	201
f) A mezőgazdaság kisebb jelentőségű károsodásai	206
g) Mi történt a szőlő- és erdőműveléssel?	208
h) Fuvarok és napszámok nyújtása	214
i) A felszerelések kárai	218
j) Az állattenyésztés kárai	224
α) A szarvasmarhatenyésztés kárai	224
β) A lóállomány veszteségei	235
γ) A sertés- és juhtenyésztés károsodásai	248

	Lap- szám
k) Az őstermelés kárainak egyéb szempontjai és jelentőségük ..	256
α) Az értékadatok összefoglalása	256
β) Az árprobléma a gyakorlatban	257
γ) Szemelvények a románok gazdasági vonatkozású rende- leteiből	268
δ) Egyes gazdaságok indirekt kárainak áttekintése	280
ε) A vetésterület, a terméseredmények és az állatállomány megfoghatósága	286
3. A bányászat, ipar és forgalom károsodásai	310
a) Az ipar károsodásai	310
α) A területi megoszlás	310
β) A károk ipari főcsoportonként	317
γ) Szemelvények az ipar kárainak részleteiből	324
(Vas- és fémipari üzemek)	326
(Gépipari üzemek)	329
(Kő- és faipar)	335
(Bőr-, textil- és ruházati ipar)	336
(Élelmezési ipar)	338
(Egyéb iparok)	341
(A regie-károk)	349
δ) Az ipari károk hatásai	353
(A felvétel kiegészítése)	353
(A termelés csökkenése)	357
(A megszállítás hatása a munkásviszonyokra)	363
b) A bányászat károsodásai	370
c) A közlekedési eszközök károsodásai	371
α) A vasutak	371
β) A posta és távirat	379
γ) Közutak, hidak stb.	381
d) A kereskedelem és hitel károsodásai	381
α) Kereskedelem	381
β) A hitelintézmények kárai	389
4. Közintézmények károsodásai	390
a) Tanintézetek	390
b) Egyéb közintézmények	393
c) Katonai természetű károk	396
d) Néhány megjegyzés a közintézmények káraihoz	398
5. A károk egyéb csoportjai	400
(Az épületkárok)	400
(Magánháztartási károk)	401
(Személyes sérelmek, gyilkosságok)	407
6. Még néhány megjegyzés a román megszállítás káraihoz	414
(Külföldi honosok)	414
(Mennyit fizettek a rekvirálásaikért a románok?)	415
(A természetbeni megtérítés kérdése)	416

	Lap szám
V. A cseh, jugoszláv és francia megszállások kárai	419
1. A cseh megszállás kárai	419
2. A jugoszláv megszállás kárai	422
A szekvesztrálás	424
A károk megoszlása	427
Az őstermelés kárai	428
Átlagárak	436
Az őstermelés közvetett kárai	438
A bányászat, ipar és forgalom kárai	446
A közhivatalok kárai	456
A szerb adók	459
Katonai károk	460
Egyéb károk	461
3. A francia megszállás kárai	462
VI. Összefoglalás	465

A »Magyar Közgazdasági Könyvtár«-ban eddig megjelent munkák :

Az I—XX. kötetek **Földes Béla** szerkesztésében.

A XXI—XXII. kötetek **Buday László** szerkesztésében.

- I. **Gaal Jenő** : Berzeviczy Gergely élete és művei. 1902.
- II. **Láng Lajos** : A vámpolitika az utolsó száz évben. 1904.
- III. **Acsády Ignác** : A magyar jobbágyság története. 1906.
- IV. **Dr. Pap Dezső** : A törlesztési államadósságok. 1906.
- V. **Dr. Fellner Frigyes** : A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon. 1908.
- VI. **Cairnes J. E.** : Vezérelvek a közgazdaságtan köréből, újból kifejtve. Ford.: Jónás János. 1908.
- VII. **Földes Béla** : Közgazdasági értekezések. Új sorozat. I. kötet. 1909.
- VIII. **Malthus T. Róbert** : Tanulmány a népesedés törvényéről. Ford.: György Endre. 1902.
- IX. **Toynbee Arnold** : Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században. Ford.: Navratil Ákos. 1909.
- X—XI. **Sidney és Beatrice Webb** : Munkás demokrácia. Ford.: György Endre. 1909.
- XII. **Dr. Fellner Frigyes** : A valuta rendezése Magyarországon, különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. 1911.
- XIII. **Dr. Kiss Mihály** : A naturalizmus befolyása az európai kontinens gazdasági életére. 1912.
- XIV. **Ricardo** : Levelek Malthushoz. Ford.: Jónás János és gróf Esterházy Mihály. 1913.
- XV. **Skerlecz Miklós báró** művei. Ford.: dr. Berényi Pál. 1914.
- XVI. **Földes Béla** : Közgazdasági értekezések. Új sorozat. II. kötet. 1914.
- XVII. **Dr. Hantos Elemér** : A monarchia pénzügyi harckészültsége, mozgósítása és hadviselése. 1914.
- XVIII. **List Frigyes** : Emlékirat a magyar közlekedésügy reformjáról. Közli: Földes Béla. 1916.
- XIX. **Dr. Makai Ernő** : Valutapolitika. 1917.
- XX. **Dr. Balás Károly** : A pénz csereértéke. 1917.
- XXI. **Gaal Jenő** : A falu gondozása. (Thessedik Sámuel élete, alkotásai és művei.) 1918.
- XXII. **Dr. Laky Dezső** : Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. 1923.